

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY
JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI SZEKFŰ GYULA

XVI. KÖTET

1932 SZEPTEMBER—DECEMBER

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

BALOGH JÓZSEF
főtűkár

Minden jogot fenntartunk

A MEGVÁDOLT GÉPRENDSZER¹

Az EMLÉKEZETES 1918-ban történt. Álmatlanságomban el-tűnődve róttam a tarlót, midőn valahol a Küküllő irányából idegen csengésű kiáltás szólt az éjszakába. Pillanatok múltán egy olasz hadifogollyal találtam magam szemben, aki az uradalomtól reábízott ócska mordállyal kezében, félre nem érthető módon nógat távozásra. Városi formájú embert látva, próbát tesz és — Amerikát járt olasz lévén — angolra fordítja beszédét, meginvitálván engem elhagyott őrhelyére. Hamarosan kitűnik, hogy olaszom egyik kezelője a jó öreg Fowler-pámak, melynek Ő, mint ellenség — fáradságot nem kímélve — testi épségét őrzi a küküllőmenti éjszakában, a gép irányában valóban ellenséges érzelmű falusi lakosság károkozó fufangjával szemben. Ott meredt először elém a gép problémája, ebben a groteszk helyzetben, midőn a társaságomban virrasztó ellenséges hadifogoly puskája őrizte a falu „békés“ lakóival szemben a szemtermelés eszközét. Akkor még egy erdélyi zug világtól elszigetelt népe babonájának tekintetem a produktív gép vak gyűlöletét, mert csak később ébredtem tudatára, hogy az előtte újdonságként felbukkanó gépben az ember mindenkor — társadalomgazdasági szerepkörébe tolakodó — uzurpátort lát és vele szemben az élet- és jogfosztónak kijáró gyűlölettel küzd.

A géprombolások szelleme azóta megsokszorozódott, megsokszorozta azt a nagy vádló: a nyomorúság.

A gép gyűlöletének tüze, mely az első mechanikus szövőszéket zúzó takácsokat, a kezdetleges szedőgépeket romboló nyomdászokat, az aratógéptörő munkásokat és a Sheffield! gépellenes forradalom (1854) résztvevőit áthatotta, ma az ipari élet nemzetközi horizontját bevilágítva lobog. Egykoron, a napóleoni háborúk nyomán pusztító gazdasági válságok idején — a munkanélküliek tömegei terelik a közösségek irányítóinak figyelmét a gépies termelés társadalmi jelentőségére. Miként annak idején Sismondi kritikája, most is az embervédelem jegyében szól a gépek szociális jelentőségének bírálata. A tömegek lelki életének hű sáfárjai egyrésztől megdöbbenve látják, hogy a gép maholnap az elkollektivizált tömegember fétisévé válik, másrésztől aggállyal latolgatják, vájjon a népeleteteket pusztító mai

¹ Politikai és társadalmi mozgalmakban újabban megfigyelhető egy gépellenes propaganda» mely akkor» amikor mezőgazdaságunk mindkevesebb embert tud eltartani, nemzeti megélhetésünkre veszedelmeket rejthet magában. Ezért hozzuk most Frommer Rudolf „A korszerű tömeges gyártásról“ és Mihelics Vid „Technika és gép a társadalom életében“ cikkei után a fenti cikket, mely a kérdést minden oldalról, a szintén sokat és szakértelem nélkül emlegetett kisipar szempontjából is megvilágítja. *A szerk.*

munkátlanság nem tudható-e be az automata és részben automata géptömegek elhatalmasodásának. A lélek útja az industrializmus útvesztőjében nehezen járható, bizonytalanul követhető út. Felmerül a kérdés, vajjon az a folyamat, amely néhány emberöltő előtt az ipari forradalom kitörésével vette kezdetét és — a hedonisztikus értékszemponatok alapján meghatározott célszerűség szerint — összpontosította és alkotásra parancsolta a természet erőit, nem sodorta-e el magával az emberi lelket, vajjon a technikai fejlődés áradata nem tépte-e ki lényünkől lelkünket, azt, ami egyéniségünket jellemzi? Ebben a kérdésben benne van a gépkorszak emberének egész problémája: a világüzemnek pusztá alkatrészei vagyunk-e, vagy az utóbbi működése függvénye-e annak, hogy a gazdasági élet bonyolult gépezetében mennyiben talál elismerésre és méltánylásra az ember lelki egyénisége.

Mind több csiszolt elméjű gondolkozó a gépek térhódításában látja a tömegek lelki és megélhetési válságának okát és a gépek használatának közhatalmi korlátozásától reméli az élet mindkét irányú válságának megszűnését. Ez a problematika foglalkoztatja a „Schönere Zukunft“ körét, nálunk Csávossy pátert, és ennek a felfogásnak adott legutóbb hangot Baltazár püspök és Vértesi Frigyes teológiai tanár. Tétélesen a gép jelentősége tekintetében — tudtommal — a nevezettek közül a debreceni gondolkozó fejtette ki álláspontját, aminek érdekességét emeli, hogy benne plasztikusan érvényesülnek a géprendszerrel szemben eddig emelt legterhesebb vádak. Baltazár emelkedett embervédelmi szempontjainak tisztelete nem akadályozhat meg abban, hogy — éppen a tárgyi igazság közös erőfeszítéssel remélt felismerése érdekében — részben az ő megállapításainak¹ értékelésével vizsgáljam az antiszociális érvényesüléssel vádolt géprendszer társadalmi jelentőségét. Ha a géppel szemben hangoztatott valamely vádpontnál reá nem hivatkozom, ez azt jelenti, hogy a vádat nem ő emeli, illetőleg azt Baltazár Dezső nem tette magáévá.

A géprendszerrel hangoztatott vád, hogy a munkást kizárólag egyetlen részfeladat sűrűn ismétlődő elvégzésére készíti, ami őt megfosztja a szükséges arányérzéktől, a dolgozó szem elől veszi munkájának célját, valami célszerű egész rendszeres kimunkálására képtelenné válik, szelleme elsatnyul, értelme eltompul. Röviden: a gép butít. Ha ez igaz, a gép antikulturális, a közszellem bénulására vezet, illetőleg ennek kifejlődését gátolja, tehát a gép érvényesülése a népnek társadalommá fejlődését, ahol pedig ez befejeződött, a társadalom tartós fennmaradását veszélyezteti. Butít-e hát a gép? Ennek az álláspontnak képviselői Sismondi óta nem tesznek különbséget a manufaktúra és a gépipar között. Mindkettőt az előrehaladott munkamegosztás jellemzi, tehát egyiknél sem állíthat elő a munkás egy teljes gyártmányegységet.

Amíg azonban a manufaktúrában az egyszerűsített kézmunkafeladatot a munkás mindig ugyanazoknak az izmoknak erőfeszítésével végzi és ebben a vonatkozásban fejlődik ki ipari gyakorlata, addig a gépiparban az embernek nem állati képessége, izomereje, hanem elsősorban emberi képessége, értelme érvényesül. A gép speciális rész munkát végez, de az erő — vagy munkagépnél dolgozó munkája nem a gép munkájával azonos, hanem az arra irányuló ügyelem, az értelemnek szüntelen összpontosítása a munkafeladatra, jelenti az ő erőfeszítését. A munkástól soha és sehol sem követeltek annyi értelmet, mint a gépiesi-

¹ Dr. Baltazár Dezső: A munka jelentősége, „Pesti Napló“, 83. évf. 95. sz.

tett iparban. A tökéletesített gépeknél az izomzat munkája csekély, az izommunka révén tejsavképződések és glycolbomlások alig fordulnak elő. A munka értelmesség, ha nem is szellemivé vált. A fokozódó gépiesítéssel a munkást emberi kvalitásai, — tartós és megbízható megfigyelőképesség, jó ítélőképesség, gyors elhatározóképeség, higgadság — nem pedig áflatias izomereje szerint értékelik. Az említett emberi sajátosságokat géppel pótolni nem lehet. A gépet mindig vezetni, ellenőrizni kell, azt karban keU tartani. A civilizáció kezdete óta az ember fizikumára nehezedő munka terhét az értelem mindinkább áthárítja a természetre, de ezzel arányban önmagát — az értelmet — súlyosbítja fejlődő feladatokkal. Az angol-amerikai gyáripari érdekeltségek ma már a munkástalálmányokra kitűzött jutalmakkal és pályázatokkal foglalkoztatják munkásaik értelmét (suggestion system), hogy őket eljárásuk értelmes analizisére, kritikai képességeik és találékonyságuk kifejtésére készítsék. Az említett képességek (akarat-figyelemösszpontosítás, ítélőképesség és higgadság) olyan sajátosságok, amelyek nem csupán ipari szempontból becsesek, de társadalmi értéket is jelentenek. Ezek a gépies iparban megkövetelt és általa kifejlesztett sajátosságok közéleti szempontból is értékessé teszik azokat, alak ilyen szerzett tulajdonságokkal rendelkeznek. Minél többen részesednek az állami önmeghatározó képesség gyakorlásában, annál nagyobb jelentősége van annak, hogy a gépies ipar kifejtse a vázolt szociálpedagógiai hatást az ipari munkának szüntelen átszellemesítésével. A gépies munka szociális kulturális jelentősége még nyilvánvalóbb, ha figyelembe vesszük a gépek terjedésének munkaidőt csökkentő hatását.

Carlyle nyomán az iparban kevésbé jártasok köréből gyakran a munkások erkölcsi színvonalának süllyesztésével vádolják a gépies ipart. Ezzel a jelenséggel ugyanúgy vagyunk, mint a gép és a munkanélküliség összefüggésével: ameddig a gépek alkalmazása nem teremtett ipari sűrűsödési központokat, hanem a kisipar munkásai szét-szórta végezték dolgukat, nem tűnt fel a kérdéses állapot, tehát valóban mint „jelenség“ nem is létezett. Jól tudjuk, most is sokkal egyszerűbb és olcsóbb tanulmányozni a nagyipari, mint a kisipari viszonyokat, nem is szólva a mezőgazdasági népesség életviszonyainak félévételéről. Amíg nagy ipari telepek nem voltak, ameddig a városi kutató nem figyelhette meg a városban alakult gyártelep munkásainak életviszonyait, a szétszórt kisipari munkások életének erkölcsi értékelésével szakszerűen olyan mértékben senki sem foglalkozott, hogy adataiból országos érvényű megállapítás lenne kikövetkeztethető. Részletkutatások, mint pl. de Gerando-é és Villermé-é — pedig egyes vidékekre érvénnyel azt igazolják, hogy a megfigyelt vidéken a korbéli kisipar fiatalokú munkásai között ugyanolyan erkölcsi viszonyok uralkodtak, mint a nagyiparban. Különbösen is a munkásság a különböző iparok konjunktúráinak hullámozása, a munkapiac változásai szerint csere-berélteti nagy- és kisipari alkalmazását. Ha pedig ez igaz, nem lehet elkülönülő moralitású kisipari munkáságról és a gépies ipartól romlott erkölcsű nagyipari tömegről beszélni.

A modem tömeggyártás termékei az ízlést uniformizálják és megrontják. A művészi alkotóképesség terméke háttérbe szorul, szériagyártással előállított bútor-, üveg-, porcellán-, csipkeáru özönli el a piacot. Az ízlés tömegessé válik, az egyéni megsemmisül, a művészet kihal. így a vád, — tagadhatatlanul logikus; mert ha igaz lenne, — miként nem az — hogy a gép megöli a lelket, akkor valóban megöli a művészetet is, hiszen a művészet a lélek szava. Ha nincs lélek, nincs művészet sem. Minthogy azonban a gépies termelés éppen az emberi sajátosságok kifejlődésére nyújt lehetőséget,

az ember szellemi, lelki mivoltának érvényesülése, különösen ha ez egyidejű a munkaidő csökkenésével, a művészetek fejlődésére csak előnyös lehet. A fényképezés nem ölte meg a festészetet. A textilipar fejlődése a luxus demokratizálódását, a legművészebb formák, vonalak és színárnyalatok széria-gyártását tette lehetővé és az üveg-, porcellániparban a modellek tervezésénél a legkifinomultabb művészi zseni is kiélheti magát. A modellek alapján meginduló tömeggyártás százezerszámra termeli ki és küldi világgá a művész által egyszer elgondolt, megálmodott forma, vonal, szín szépségét, amelynek nemesége, finomsága, harmóniája ennek következtében ma már nemcsak egyes kiváltságosok, hanem a tömegek erre alkalmas tagjainak lelkületére is kifejt lélekcsiszoló művészi benyomást. A gép nem megfojtja, hanem sokszorosítja a szépet.

A géprendszerrel szemben — az előbbihez hasonló — vád, hogy gépek tömegével és nem kultúrkörnyezettel övezi az embert, akinek lelke — a dolgok világába ágyazottan — mindinkább elanyagiasodik. Duhamel gépországában elfonnyadásra ítélte a lelkes ember. Hogy megkovesült, vagy elvonult kultúrák morénáit, vagy kultúrszellemet jelent-e számára környezete, — ez kizárólag tőle, szellemétől, lelkületétől függ. A környezet sohasem holt, csak a lélek alhat; rugalmatlan tunyaságban nem fog fel benyomásokat. Rugalmas, tág lelkülettel járva, nagyolvasztók, pestek és gőzkalapácsok tövében állva nem vasat és kocszot látnak szemeim, hanem szellemet érzek, alkotó embereknek — Siemenseknek, Bessemereknek, Martinoknak — szent, vasat átszellemesítő egyéniségét. Vájjon a környezetben nincsen-e lerakodva előző generációk életet szépítő, embert emancipáló zsenik lelke-szelleme? Nincsen holt környezet, csak alvó lelkek vannak, melyek nem tudnak reagálni. A gépben az acélt és a rezet, nem pedig tudósok és nagy alkotók teremtő gondolatainak ötvözetét látják. Szegények, — de lelkük szegénységért ne a sűrített szellemet, a gépet okolják.

A NAGY GYÁRIPAR rohamos fejlődése az utolsó két évtized alatt a kisipari munkaadók és munkások legnagyobb részét a szoros értelmében vett nyomorúságba döntötte. Baltazár püspöknek e megállapítása tömören kifejezi mindazt, amit a kisipar egy évszázad óta a gép, a mechanikus termelés ellen felpanaszol. Vizsgáljuk a tétel érvényét elsősorban általános, majd hazai vonatkozásban.

Újabban mind több gondolkodó a rendi kereteknek, a rendi államiságnak kiépítésétől várja a társadalmi összetartó erők regenerálódását. Ennek az irányzatnak képviselői túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az intézményeknek és a társadalmi reformereknél megszokott elfogult optimizmussal úgy vélik, hogy a céhszerű alakulatok feltámasztása, a rendi alakulatok mesterséges kiépítése újraéleszti a rendi szellemet. Manapság a céhek életének idealizálása megszokott, és az ipari forradalom előtt élő céhiparosok kiszínezett életével állítják szembe nem a ma művezetőinek, hanem a jelen napszamosainak életviszonyát. Megfelelkezni látszanak arról, hogy a céh nemcsak a rendnek (ordre), hanem az elnyomásnak és a terméketlen harcnak is volt a tényezője. A céh-deszpoták küzdelme a monopóliumért, a mesterré válás anyagi feltételeinek súlyosbításával meggátolt társadalmi felemelkedés, a technika fejlődésének tudatos és erőszakos akadályozása kötelező, egységes termelési eljárások szabályainak felállításával, — mindez velejárhoja volt a céhek életének. A céhek küz-

delme a hegemóniáért éppen úgy váltotta ki a flamand gildáknak Brugge és Gent városok harcaivá fajuló háborúját, Siena, Pisa, Firenze küzdelmeit, mint a világpiac meghódításáért folyó gazdasági verseny Anglia és Németország háborúját. A kisiparos-mivolt — függetlenül a gépek versenyétől — a piacok bővülésével a századutón, de a közelmúltban sem jelenthetett függetlenséget. Az önálló gazdasági alany csak akkor tarthatja fenn önmagát, ha áttekinti az egyre bővülő piacot és az ártényezőök erőjátékához igazítja a maga számításait. Piacanalízis, ár kalkuláció, e kettő elsajátítása nélkül az iparban magát a tőkélyt jelentő kisiparos sem boldogul. Pedig a kereskedelmi szellem és ismeret milyen kevés iparban társul a mesterség alapos tudásával. A magángazdaságban a piac bővülése megköveteli a kereskedelmi és műszaki irányítás elkülönülését, ami a kisiparban nem lehetséges. Ezért a kisiparos önmagát, családtagjait, munkásait sújtó sweating-rendszerrel, relatíve is egészségtelenebb műhellyel, hosszabb munkaidővel igyekszik megkeresni azt, amit kereskedelmi inferioritása folytán veszít, vagy áruházak rayon-főnökeinek kénye-kedvére kiszolgáltatott háziiparossá válik. Ezért az önálló iparos sohasem jelentett független ipart. Nagyobb üzemi tőke nélkül a kevés termelőeszköz feletti tulajdon még nem jelent függetlenséget. Ennek a fiktív függetlenségnek felcserélése egy gyáripari mesteri, művezetői állással legtöbb esetben állandóbb, rendszeresebb keresetet, kisebb kockázatot, kiegyensúlyozottabb megélhetést, kedvezőbb, egészségesebb műhelykörnyezetet, nagyobb biztonságot jelent, mint a mondvcsinált önállóság, függetlenség.

A gépipari találmányok különben szinte olyan mértékben támasztották meg a kisipar társadalomgazdasági helyzetét, mint amilyen mértékben kárt okoztak a mechanikus gyártás kiterjesztésével. Az elektromos kismotor ma a kisipar legmegbízhatóbb szövetségese a gyáriparral folytatott versenyben. Való, hogy számos iparágban a kisipar helyzete reménytelen, de számos vonatkozásban a kisipar éppen a mechanikus termelés fejlődése következtében nagy lehetőségekre bukkant. Gondoljunk csak arra, hogy hány kisiparos köszönheti gazdasági létét a rádióknak, a fényképezésnek, az elektromos eszközök terjedő használatának, stb. stb. Minél gépiesebbé válik az anyagi élet, minél több gép hatol a háztartásba, a kisgazdaságokba, annál több kisiparosnak nyújt létalapot a gépek átszerelése, kombinálása, karbantartása, javítása (a reparatúra).

Az általános megállapítások, nézetem szerint, a magyar helyzetre is érvényesek. Hazai viszonyainkra azonban semmiesetre sem mondjuk, hogy a kisipari munkaadókat a gyáripar rohamos fejlődése tette tönkre. Gyáriparunk az utolsó évtizedben — népsűrűségünk miatt szükségképpen — tényleg rohamosan fejlődött, de a post hoc propter hoc, tehát a legkevésbé tárgyilagos következtetési mód lenne, ha a kisiparosságnak ezzel egyidejű elszegényedését kizárólag és éppen erre a jelenségre vezetnők vissza. Az a körülmény, hogy a békeszerződés következtében a produktív államterület és a gazdasági alanyok számának csökkenése okán a közteher jelentősen emelkedett, a változó jelentőségű gazdasági elzárkózások következtében a piaci helyzet

bizonytalanná vált és más országok agrárprotekciónizmusá miatt mezőgazdasági lakosságunk elszegényedett, bizonyára sokkal nagyobb mértékben járult a kisiparosok tömegének tönkremeneteléhez, mint a gyáripar versenye. Ezt a megállapítást megerősítve látjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban éppen azok a gyáripari ágazatok nem fejlődtek ki, amelyeknek térhódítása a kontinensen a kisipar számára a legerősebb versenyt jelentette, nevezetesen a cipőgyártás és a ruha-konfekció. Az utolsó évtizedben legerőteljesebben fejlődött textilipar pedig elsősorban a csehszlovák textilgyártmányokat szorította vissza a hazai piacról, de kisiparunkra versenyt igazán nem jelenthetett.

„Ha lassúbb is, ha drágább lesz is az ipari termelés, mindazokban az iparágakban, ahol a kézműipar legalább olyan minőséget tud előállítani, mint a gyáripar, a kisiparnak vissza kell adni az életet“, — úgymond Baltazár püspök. Röviden: közhatalmi beavatkozással kell támogatni a kisipart akkor is, ha ennek következtében a gyártmányok ára emelkedik. De ha ez bekövetkezik, tovább nyílik az árolló, a gyártmányok vételére mezőgazdasági lakosságunk még inkább képtelenné válik, mezőgazdasági népességünk tovább rongyolódik.

A technika haladása a gyártásnak hatalmas üzemekbe való összpontosítását váltja ki; a termelés kevesek kezébe koncentrálódik. A géprendszerek ezt a sajátosságát a maga általánosító módszerével a legpregnansabban Marx fejtette ki és az ő nyomában egész irodalom támadt, mely igazolni törekszik, hogy a technika haladása vaskövetkezetességgel a társadalmat fokozatosan kiszolgáltatja az összpontosított termelőeszközök néhány urának. A legtöbb iparágban a gépek feltalálása, a mechanikus gyártás szükségszerűen kiváltotta a koncentrációt. Amikor a kőszénbányászatban a kézzel, majd lóerővel (Újbányán 1720-ban 500 lóval) hajtott szivattyút felváltják a gőzszivattyúk, és — egyes (pl. a pensylvániai) bányavidékeken — hozzájárulnak a szénvájó (punching machin), szénvájó (coal cutter) és szénzúzógépek (cool breaker), mechanikus szelőlőztető és szállítóberendezések, — nyilvánvaló, hogy termelési költségeket csökkentő versenyképes bányászatot csak nagy tőkeerővel rendelkező magángazdaságok folytathatnak. Különben is ezek a produktív gépek csak nagybani gyártásnál bizonyulnak gazdaságosnak. A nagyolvasztó szükségessége a kohászatban nagyüzemi formát követel és ennek gazdaságosságát is legfőképpen az fokozza, ha a benne fejlődött torokgázokat a hozzá vertikálisan kapcsolt üzemekben értékesítik. A Pás de calais-i Lens-ban volt alkalmam tapasztalni, hogy miként emelkedik a szénbányászat és az 584 kokszolókemence rentabilitása azért, hogy velük vertikális összefüggésben, egy magángazdaságban összpontosul egy-egy kátránylepároló, naphtalin és anthracit előállító, két-két ammoniákvizet hasznosító, ammoniáksulfátot gyártó és nyersbenzolt feloldozó üzem.

Hogy a koncentrációt kiváltó gépies ipar nem szünteti meg a kisipart, erről szoltunk, ezt tapasztalati tények igazolják. De igazolják egyszersmind a technikai koncentráció előnyeit is, melyeket elsősorban a műhelyviszonyok javulásában, az ipari higiéné gyors fejlődésében, a foglalkozási betegségek számának, a baleseti veszélynek csökkenésében, a munkabeosztás rendszerességében, energiagazdasági megtakarításokban tapasztaltunk. Ezenfelül a koncentráció következtében más termelő ágazatok számára szabadulnak fel tőkék, amit igazol az északamerikai Steel Trust volt elnökének, Gary-nek nyilatkozata, aki szerint az acéltröszt a koncentráció révén félszer annyi tőkét köt le, mint amennyire részüzemeinek lenne szüksége, ha azok nem vertikális és horizontális kapcsolatban, hanem különállóan működnének.

„A tudományok és a találmányok szédületes fejlődése, minden elismerésreméltósága mellett is, azzal a hátránnyal rendezte be és alakította át a termelést, hogy az emberi munka egy jelentékeny részét nélkülözhetővé és feleslegessé tette. A társadalom gazdaságának ezt a veszedelmét a gépipar, a nagy gyári üzemek hozták a világra.“ Debrecen püspökének fogalmazásában így hangzik a vád a gép dien, melynek — széles tömegek szemében — nyomatékot ad a világnak — családtagokkal együtt — maholnap 100 millió munkanélkülije. De vajjon a gép problematikájának ennél a pontjánál nem állunk-e szemben ismét ugyanolyan következtető módszer végmegállapításával, amdy a magyar kisiparnak háborút követő nyomorát egyedül a gyáripar térhódításának tudja be?

Egyes statisztikailag megfogható tények Baltazár tételét látszanak igazolni. A múlt század kezdetén az angol textiliparban körülbelül megegyezett a mechanikus szövőszékek és az azokat kiszolgáló munkások száma. 1850-ben az arány megváltozott, 1½ szövőszék jutott egy munkásra, 1893-ban már 4V2, az U. S. A.-ban 6, 1915-ben 16 Northrop-rendszerű szövőszék esik egy munkásra és Lancashireben tavaly éppen ezért durvult el az ipari vita, mert a munkaadók általánosságá kívánták tenni a szabályt, hogy minden szakmunkás x6 szövőszéket szolgáljon ki. Ha tehát csak ennek az iparnak viszonyait tanulmányozzuk, Baltazár püspök álláspontjához kell közelednünk. E kérdésre vonatkozólag tavaly érdekes adatokat vitt a nyilvánosság elé az U. S. A. munkaügyi kormányzata:

1924—26-OS ÁTLAGBAN
1918—20 átlaga = 100

	A termelés eredménye	A munkások fejenkénti átlagos produktivitása	A munkavállalók létszáma
a gépiparban	122.5	134.5	92.5
a bányászatban	127.0	127.0	100.0
a vasúti közlekedésben	100.0	109.0	91.5
a mezőgazdaságban ...	114.0	120.5	95.0

A közölt tábla adataiból kitűnik, hogy a gépek terjedése a gyártásmennyiséget fokozó jelentőséggel növelte az emberi munkaerő átlagos produktivitását, ami azonban a munkaalkalmak csökkentését vonta maga után. Ha tehát egyes iparágak produktivitásának és foglalkoztató képességének viszonyait, vagy bizonyos időpontban valamely ország életének utolsó évtizedében kialakult iparfejlődésről és a munka-piac alakulásáról szóló számadatokat vetjük egybe, előfordulhat, hogy az eredmény alátámasztja az idézett álláspontot. Ha azonban tényleg az ember életérdekei szempontjából vizsgáljuk a kérdést, álláspontunkat nem következtethetjük ki pusztán néhány ország egyes iparágainak viszonyaiból és ha két számsort kapunk, nem kell feltétlenül a kettő között okozati összefüggést látnunk. Ezért tereljük általános mederbe gondolatainkat és így vizsgáljuk az összefüggéseket. Néhány példából induljunk ki: a varrónő gépelőtti életében percenként 20—25-öt öltött. Később a kézzel vagy lábbal hajtott egyszerűbb varrógép öltéseinek száma percenként kb. 60 volt, ami a gépnek tökéletesítésével és villamosításával a közelmúltban percenként 1500-ra emelkedett. Vajjon a varrónők száma megközelítő arányban csökkent? Nem, éppen ellenkezőleg: a textilipari gépek tömeges feltalálása és tökéletesítése a ruházatkódás költségeit olyan mértékben csökkentette, hogy ma már a népeségnek — a százévelőttnél — lényegesen nagyobb hányada tud megfelelően öltözködni. A ruha-, fehérneműszükséglet olyan mértékben bővült, a tömegek igényei is e téren annyira finomultak, hogy a varrógép ma inkább segítőtársa a varrónőnek, mintsem e szakma munkaalkalmainak felemésztője. Vegyük a zsebóra esetét.¹ A zsebórának összes alkatrészeit a múltban az órásmester állította elő nyersanyagból, leme-

¹ Frommer Rudolf: A korszerű tömeges gyártásról, M. Sz. XV. kötet, (58.) sz.

zekből, acélrúdból kezének munkájával. Az ilyen órához csak a legkiváltságosabbak jutottak, mert ez egy egész vagyonba került. Ma a zsebóra valamennyi alkatrészét különböző gépek tömeggyártással készítik, — Frommer becslése szerint a hajdani termelési költség egyötzadáának megfelelő költséggel. Vájjon a termelési költségnek ilyen arányú csökkenése nem azt idézte-e elő, hogy ma — amikor az óra tömegek használati cikke — az óraiipar sokkal több embernek nyújt létalapot, mint annak idején, amikor kevés órasmester gyártotta le az akkori kornak ezt a ritkaságát?

A szükségletek kielégítésére alkalmas használati cikkeknek egyre bővülő gyártása maga is szükségletként jelentkezett a technika előtt: újabb megmunkáló munkagépek előállításának igényét támasztotta. A mechanikai szövőszék feltalálása és elterjedése kiváltotta az e szövőszékeket gazdaságosan és tömegesen előállító gépszerkezetek szükségletét. Minden technikai újítás újabb újítást sürgetett, új követelményt támasztott a tudománnyal és az ipari alkotó gondolattal szemben. Borsig híres lokomotívgyárában 3000 gép gyártja a mozdonyokat, Chemnitz több gyára a mechanikus szövőszékek előállításában specializálta magát, egy belga fegyvergyárból 700 különböző gépből kerül ki a vadászpuska. A használati cikkeket előállító gépek gyártása újabb munkaalkalmak sokasodását jelenti. A szállítmányozási technika fejlődése nemcsak az útszéli csárdákat söpörte el, de megteremtette a vasútfelszerelő, a modem hajóépítőipart és az országutak életét és magát az útépitést fellendítő automobilizmust. Vaj jön a közlekedésnek a nemzetközi forgalmat serkentő olcsóbbodása nem arra vezetett, hogy ma vasútból, vasútfelszerelésből, hajógyártásból, s nemzetközi hajózásból, motoriparból, kaucsuktömlőgyártásból, olajtermésből és finomításból, autóalkatrészek és hajtó-kenőanyagok kereskedelméből, benzinkutak napi forgalmából ezerszer több ember él, mint egy évszázad előtt az útszéli fogadókból, csárdákból, váltott lovakból és nehezen gördülő dilizsanszok forgalmából? A mechanikus szállítmányozás fejlődése egész országok népessége előtt nyitott meg munkaalkalmakat. A bányászati és a szállítmányozási technika fejlődésének tudható be a Cardifftól Genuába fuvarozott angol szénnek áresése, ami előfeltétele volt az olasz gyáripar kibontakozásának. Ha Észak-Amerika és Nyugat-Európa között még mindig 200 aranyfrankba kerülne 1 tonna ám szállítása, mint 1835-ben, ha ennek költségét a szállítmányozási technika fejlődése nem szorította volna le egyötvenedére, vájjon Európának szegénysége számára Amerikában nyílt volna-e bő életlehetőség és vájjon az amerikai pamut és az ausztráliai gyapjú olcsóvá tehetnék-e volna az európai tömegek öltözködését, ami ott is, itt is megint csak munkaalkalmakat jelent.

Említettem, hogy a nagyipar a munkástól ma már elsősorban emberi, nem pedig állati (izomerő) tulajdonságok kifejtését igényli. Az értékes emberi tulajdonságokkal rendelkező munkást azonban ezek a sajátosságai nem kötik egyetlen iparhoz; ha ezekkel rendelkezik a konjunkturális hullámzásoknak megfelelően — ipart cserélve — kereshet elhelyezkedést a munkapiacon. A termelési standardokkal dolgozó céhszerű iparoknál és a munkás végtelen specializálódását, egyoldalúságát szinte megkövetelő manufaktúránál ez nem volt lehetséges. Ismét egy körülmény, mely elősegíti a munkás küzdelmét a munkanélküliséggel szemben.

A koncentrálnó gépipari termelés nagy tőkeberuházásokat követel a vállalkozástól. Egy napi 100 tonna vas kiolvasztására méretezett nagyolvasztó például, tartozékaival együtt, kb. 1,300.000—1,400.000 P-be kerül és 25—30 évnél tovább üzemben nem tartható. A 600 tonnás nagyolvasztók életideje még rövidebb: 7—10 esztendő. Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a nagyipari termelés hatalmas állótkét követel, melyeknek — az ócskavas-kockázatra is tekintettel — minél gyorsabb leírásáról és — a pénzgazdálkodásnak rendszere miatt — kamatoztatásáról gondoskodni kell, nyilvánvaló, hogy a vállalkozó-

nak minden eszközzel meg kell gátolnia ezeknek a tőkéknek szunyadozását. A vállalkozó tehát a piád helyzet javulásának reményében a keresletet meghaladó mértékben készletre termel mindaddig, amíg üzemi tőkéinek bősége erre lehetőséget nem nyújt, hogy elkerülje a gépek megállítást, ami sohasem jelenti az állótőkék leírásának és kamatoztatásának beszüntetését. A befektetett tőkéknek szüntelenül termelésre való ébrentartása természetesen azt jelenti, hogy a nagyipar mindig nagyobb arányban tartja fenn munkásokat foglalkoztató képességét, mint aminőt a piád helyzet különben indokolna. Az állótőkék kamatoztatásának és gyors amortizációjának szükségessége tehát a kisiparínál egyenletesebbé teszi a nagyipari foglalkoztatást és a piád viszonyoktól feltételezettnél mesterségesen magasabb színvonalon tartja a gyári termelés foglalkoztatóképességét.

Valamely gép a gazdálkodásban csak akkor jelentkezik, ha rentábilisnak bizonyul és kimúl, mihelyt ezt a képességét tartósan elveszíti.

A gépeknek tömeges megjelenése bizonyos korszakban azt jelenti, hogy igénybevételekük a bennük elhelyezkedő tőkéknek a tőkék addig megszokott kamatozásánál magasabb hozadékot biztosított. A tőkéknek a technika haladásával emelkedő hozadéka önmagábanvéve a takarékoság, tehát a tőkegyűjtés szellemét serkenti, az utóbbi viszont a termelési alapok kiterjesztésére, tehát újabb munkaalkalmakra nyújt lehetőséget.

Ha a gépeknek, az ipar foglalkoztatóképességének összefüggősegeit érintő fejtegetéseimet összegezem, megállapíthatom, hogy bár a mechanikus termelés előrehaladása a gyártmányegységre közvetlenül eső emberi munka értékét és mennyiségét csökkenti, tehát bizonyos vonatkozásban a munkaalkalmakat korlátozza, a meglévő szükségletek kielégítését megkönnyíti, tehát a szükségleteket bővíti és új szükségleteket hív életre. A mechanikus termelés fejlődése a nem-ipari népeség megélhetését könnyítve, fejleszti az ipari gyártmányok keresletét és a piaci keresletnek ez a bővülése az újabb szükségletekre irányított kereslettel az ipari termelés újabb kiterjesztésére vezet. Az új szükségletek előállításánál is a technika a sok munkást foglalkoztató kezdeti eljárásokból fejlődik az emberi munkaerőt megtakarító félig önműködő gépekkel folytatott eljárások irányában. Új erőgépek forradalmasítják a munkagépeket és az utóbbiak elhatalmasodása, energiaszükséglete ismét újabb energiák, újabb erőgépféleségek után kiált. A gőzgép elsöpörte az addig használatos eszközök nagy részét, az elektromos erőművek átalakították a gőzgéphez igazodó munkagépeket, a fehérszén jelentőségének emelkedése új gépformákat jelentett meg és ki tudja minő munkagépek fogják értékesíteni az anyagnak felszabaduló öserejét, melyet az alfasugarak atomrombolásai már sejtetni engednek. Ez a folyamat nagyobb mértékben szaporítja a munkaalkalmakat, mint aminő mértékben egyes iparágakban ezeket a technika korlátozza. Mi lesz, ha mindent a gép fog elvégezni? Ami ma minden, az holnap csak kezdet. Az elektrotechnika munkaalkalmainak jelentőségére egy évszázaddal ezelőtt ki gondolhatott, hiszen Voltának sem lehetett fogalma arról, hogy mit fog elvégezni éppen a Volta-ív az elektromos kemencében. Az atomenergia tech-

nikájának foglalkoztatóképességét ma még Rutherford sem álmodhatja meg.

Átmenetileg egyes iparágakban, egyik-másik országban a technika korlátozza a munkaalkalmat, de ugyanakkor — keveseket sújtva — sokaknak könnyíti, gondtalanítja életét és máshol — az emberrel versenyző új gépet előállító iparban, országban — teremt újabb munka-, tehát életlehetőséget.

A munkanélküliség elleni küzdelem hangoztatásával tehát ne akarják eliminálni a gépet sem az iparban, sem a mezőgazdaságban. Ha a magyar gazda csak úgy versenyképes, ha mentői több gépet használ, ha számítása helyes és figyelembe veszi, hogy részben reáharul a gépe által munkanélkülivé tett és a termelés más szakaszán valóban elhelyezkedni képtelen munkás eltartásának, vagy a szükségmunkáknál esetleg irracionális foglalkoztatásának terhe, — ám használjon gépet. Mert ki tartja el a magyar mezőgazdát, aki követi az idézett cikk tételét, hogy „az emberi kéz munkáját kell alkalmazni minden olyan termelési ágban, ahol az emberi ész és kéz munkája legalább olyan jó eredményt és minőséget tud létrehozni, mint a gép“. A jó termelési eredmény gazdasági csődöt is jelenthet. A magyar mezőgazda tehát helyesebben teszi, ha aszerint használja az emberi ész és kéz vagy a gép munkáját, ahogyan a pillanatnyi és egyéni helyzete szerint az egyik vagy a másik biztosítja termelvényeinek versenyképességét és gazdaságának rentabilitását. Ha pedig ennek az elvnek érvényesítésével a magángazdaságokból kiszorulnak munkanélkülivé vált tömegek, azoknak megélhetését a közösség terhére végrehajtott és a nemzeti termelés nemzetközi versenyképességét hatékonyan fokozó közmunkák keretében kell biztosítani mindaddig, amíg éppen ezeknek nyomán és a nemzetközi piád helyzet javulásával vagy éppen újabb technikai djárások feltalálásával ismét emelkedik a magánvállalkozás foglalkoztatóképessége.

Ceterum censeoként itt is meg kell említenem: a gép, illetőleg a gépeken keresztül ható alkotó szellem nem vonható felelősségre azért az értékrombolásért, munkátlanságért, szegénységért, amit a gazdálkodás szakszerűségébe világszerte beleavatkozó irracionális „politika“ a kontárság kultuszával és az elfogultak gyűlöletével kiváltott — civilizádónk nagyobb dicsőségére.

EDDIG a géprendszer társadalmi jelentőségével csupán a gépellenes támadások nézőpontjából foglalkoztam. Az alábbi fejtegetések minden polémiától menten igyekeznek a géprendszer egyéb szodális kihatásait megvilágítani.

A mechanikus termelés térhódításának munkapiaci vonatkozásaival szorosan összefügg a gépies gyártás és a munkafeltételek, jelesül a munkaidő összefüggésének kérdése. Vizsgáljuk mindenekelőtt a beszédes tényeket: Carlyle patetikus szózuhatagjaiban fel-felsír a 16 órás munkaidőtől meggyötört lancashirei munkásgyermek tragédiája. Szégyenfoltja a kibontakozó manufaktúrának és iskolapéldája az első nagyipari jellegű, üzemszervezeti gyakorlattal még nem rendelkező vállalkozók munkapolitikai járatlanságának. Sokatmondó az angol

pamutszövőipar munkaidőviszonyának alakulása: Lancashireben a heti munkaórák száma a helyi szokásos munkafeltételeket számítva 1815-ben — a feljegyzések szerint — általában 80 óra, 1830-ban 72 óra, 1890-ben 54 óra, 1900-ban 48 és 1930-ban 45 óra volt. Hazai tények is a gyáripari munkaidő rövidülését igazolják. Kérdéses azonban, vajjon a munkaidő csökkenése és a reálbérek emelkedése megfelel-e a munkás produktivitása emelkedésének, amit a gépies termelés kiváltott. Ha pedig a gyáripar tartósan elmulasztaná a munkaidőnek a munkások átlagos produktivitásának jelentős emelkedésével egyidejű csökkenését, tartani lehet a munkapiacnak olyan krónikus megromlásától, ami — miként fentebb kifejtettem, nézetem szerint — nem feltétlen velejárója a mechanikus termelésnek. A gazdaságos termeléshez fűződő érdekek megkövetelik, hogy a munkaidőnek ezt a szükségszerű korlátozását fokozatosan maga az érdekelt vállalkozás nemcsak a különböző iparágak, hanem a különböző feltételekkel dolgozó egyes üzemek viszonyaira is figyelemmel hajtsa végre és e téren mutatkozó késedelmével ne váltsa ki a mindig általánosító, tehát számos egyéni esetben gazdasági szempontból sérelmes állami beavatkozást. Jobb, ha a vállalkozás üzemenként megvalósítja az optimális munkaidőt, mint ha az állam szabályozza a maximális munkanapot. Ez a kérdés, sajnos, hazánkban most csak egyes iparágakban aktuális, mert a legtöbb iparágban a gazdasági válság vezette be a rövidebb munkaidőt, a csonka munkahetet, a short time-t.

Az angol hét mellett az U. S. A. nagyipara az ötnapos munkahétre kezd berendezkedni, és valószínű, hogy mindaddig, amíg alkalmazható munkáslétszámmal, — az emberi munka produktivitásának mai mértékével — a piaci keresletet ki lehet elégíteni, a gyáripar normális munkaideje — hangsúlyozom éppen az emberi produktivitást emelő gépek terjedő alkalmazása folytán — fokozatosan meg rövidül. Ha ennek a szükségszerű folyamatnak útjába normális üzletmenet idején gátat emelnének, sűrítenek a szociális feszültséget.

A gép logikája tehát rövidebb munkaidőt parancsol. Ez teszi lehetővé, hogy bizonyos időpontban a magánvállalkozás részéről kifizethető bértömeg minél számosabb birtoktalan számára biztosítsa az emberi méltóság követelményének megfelelő szükségletkielégítést. Ez teszi lehetővé a munkapiac javulását, de mást is: megadja a lehetőségét annak, hogy a munkás kultúreberré és állampolgárrá fejlődjék. A kultúra magvait nem a napi robotban fogadja be az emberi szellem, — megtermékenyülésének órája a kötetlen, szokásosan nevezve, a szabad időre esik. A munkaidőt csökkentő technikai haladás és ennek életformája a nagyüzem, ezért nem butíthatja az embert, hanem éppen ellenkezőleg, megteremti az egyéniség kifejlődésének legfontosabb feltételét, számos kötetlen óra feletti szabad rendelkezés jogát. Hogy a munkás a gépies termeléstől kapott új jogával élni tudjon, belterjes szociális pedagógiára van szükség. Meg kell tanítani a tömegeket kötetlen óráik emberhez méltó eltöltésére. Olaszország ezt a feladatot a munkások időtöltésének megszervezésével, a Dopo lavoro intézménye révén részben már megoldotta. De ahhoz, hogy a szabad idő valóban a lélek és a szellem kiterelvényesedésének

órája legyen, nem elég sportcsapatok, mozielőadások, kirándulások szervezése, a lelket és a szellemet is pallérozni kell. Tömeges eljárásokkal ezt a feladatot egy intézmény sem láthatja el. Ide ki kell építeni a kultúrsejteket és ezeket kell a bolsevik sejtekkel szembeállítani. Ha minden lelki távlatok, szellemi perspektívák megnyitására alkalmas gondolkodó ember csak két munkásbarátra tesz szert, akiknek szellemét, — feltétlenül menten minden felekezeti, osztály-vagy pártpolitikai érdektől és elfogultságtól — lelkét heti beszélgetések, séták során pallérozni hajlandó, több történt a kultúra érdekében, mint tíz „kultúrpalota“ megépítésével. Itt nagy feladatok várnak — nem a kerületekre, hanem az egyénekre, mert a kultúrmentés legnagyobb feladatait mindig csak nagy egyéniségek tudják megoldani.

A gépies termelés munkapolitikai hatásait ismét egy példával kívánom megvilágítani: Bár a nyugateurópai piacon a világháború küszöbén a széntermelés költsége tonnánként — az aknák mélysége ellenére, a termelőtechnika eredményei okán — pontosan megfelelt a 100 évvel azelőtti költségeknek, a vajúrók reális bére ezalatt meg-négyszereződött a munkaidő 25%-os időközi csökkenése dacára. Általában minden iparágban a mechanikus termelés emelte a munkások keresetét is, ami a gazdaságtan logikájának megfelel, hiszen a munkás bére nem a munka (izommunka) intenziválásához, hanem produktivitásához igazodik, az utóbbit pedig a gépek lényegesen fokozták. A munkás keresetét a gép nem csupán a nominális bérek emelésének lehetővételével fokozta, hanem éppen a legfontosabb szükségletek termelési költségeinek, közvetve piaci árának csökkentésével is.

Ha végigtekintek a géprendszerek — a fentiekben kifejtett — megannyi szociális és gazdasági szempontból egyaránt üdvös kihatásán, a tárgyilagosság tudatával állíthatom: a gép nem átka, hanem áldása az emberiségnek. Nem! Áldás: a technikai gondolattól átszellemesített anyagi formában, a gépnek működésében megnyilatkozó értelem. Ez igazítja elszaporodó fogalmainkkal együtt gyarapodó igényeinkhez az anyagi világot, ez fogja át az örök és örökkön változó kapcsolatokat a dologi világ erőrendszere, a társadalom és egyén, Isten és ember között.

Hands off! Félre a gépromboló kezekkel, félre a technikai gondolatot bénító szellemmel! Ne beszéljünk a gépek használatának korlátozásáról, mert nem tudhatjuk, hogy a technikai gondolat útjában állva, mitől fosztjuk meg az emberiséget, mit ártunk egészségének.

Ha Anglia erdősegeinek kímélése érdekében egykoron eltiltották volna a mai nagyolvasztók őseinek, az erdőket emésztő, faszéntüzelésű olvasztóknak működését, Stephenson hasztalan találhatta volna fel mozdonyát, a vas- és acéltermelés satnyasága miatt nem épülhetett volna ki a vasutaknak — kultúrákat összekötő — roppant acéltömegeket igénylő hálózata. Ha a papíripari munkaalkalmak védelmében valamely közhatóság eltiltotta volna Aristide Bergés-t és mindenkit a fehérszén kiaknázásától, ugyan mi süllyesztette volna egy emberöltő alatt az alumínium árát 1250 fr-ról 1.50 fr-ra, e könnyű fém olcsóságával megteremtven a repülőgépgyártásnak valóban „anyagi“ elő-

feltételét. Vájjon nem ennek a fehérszénnek „engedélyezésétől“ függött-e számos államban az elektrokémiának, a karbidgyártásnak jövője és nem ez tette-e lehetővé a ritkuló természetes salétromnak a levegő nitrogénjéből kigyártott salétrommal való gazdaságos pótlását? A technikai találmányok, újítások útjának mindig csak korunkig megtett útját ismerjük. Hogy hová vezetnek? Ignoramus ac ignorabimus. Ki vállalhatja tehát a technika útjának eltorlaszolásáért a felelősséget?

Tudomány és ipar kéz a kézben jár a technika útján, ha akar, ha nem. Sejthette-e Maxwell, hogy elektromos mágneses elméletéből egyszer Marconi zsenije kipattantja a rádiót? Gramm bizonyára nem gondolta volna, hogy dinamója valaha is párosulni fog a Péltónkerékkal a fehérszén jegyében. Volta szemei előtt bizonyára nem lebegett Hérault elektromos kemencéje és Berthelot sem gondolhatta, hogy kutatásainak eredményéből Bergius majd szénolajat fog sajtolni. A tudomány az igazságért, az ipar a rentabilitásért, de eltérő lelkülettel tudomány és ipar közös úton járnak. A magyar származású Lénárd megállapításai fölé görnyedő Röntgen meglepetten veszi észre a katódsugarainak pályáján jelentkező ismeretlen sugár különös természetét és megszületik az emberi bántalmaknak addig ismeretlen nyomozója és orvoslója. A sugarak játéka azonban nem áll meg az orvostudomány szférájában, hanem rendszeresen eltérül Laue kristályaiba ütközve és e tudósban a világ egyik legnagyobb ipari találmányának, az anyagszerkezetek vizsgálatánál korszakos jelentőségű röntgenspektroszkópiának kigondolóját ünnepli. A sugárzások pályája tovább ível. Reájuk mered Becquerel kutató szempára és az értékelések eredménye a Curie házaspár elé jut, akik a jelzett úton haladva, ismét orvostudományi eredményt csíholnak ki a sugarak játékából. Lénárdtól Röntgenen, a Curie-ken át Rutherfordig és a dán Bohrig a tudományos munka célja csak a felismerés volt. „Közben“ embereket megváltó terápiás csodák, az anyagok belső szerkezetét áttekintő ipari találmányok születnek és talán ismét csak „közben“ kiszabadul az anyag ősenégiája az atommagból, ma még ismeretlen gépeket hajtva, életet bővítve, tovább folytatva az ember emancipálását.

Mennyi temérdek emberi szenvedéssel, mennyi balesetcsapással lenne több, ha megbénult vagy elsatnyult volna az egyszer tudományos, másszor technikai csapásokon cikázó találékony emberi gondolat. Ezért hagyjuk párhuzamosan és együtt érvényesülni — mindenkor, akarva nem akarva, magát az embert érvényesítő — szabadságát a tudománynak és szabadságát az iparnak. Hadd fogja be az ember a holdat napszamosnak (normandiai ár-ápalógépek), hadd vigyenek kultúrát a napgépek sivatagba, teremtsen a trópusi tengervizek energiája új afrikai civilizációt, hadd szabaduljon fel az anyag ősenégiája, hogy végre — a természet erőinek és törvényeinek ismeretében — erőt vehessen az ember a természeten, hogy diadala után egész erejével munkálhassa legnehezebb feladatát: akaratanak fegyelmébe törje az élet abszolút értékeivel szemben gyakorta lázadó egyéniségét.

KOVRIG BÉLA

MAGYARORSZÁG A NÉMET KÖZVÉLEMÉNYBEN

ANÉMET KÖZVÉLEMÉNY az utóbbi években sokat foglalkozik bőző kulturális megnyilatkozásokon: Szent Imre éven., Penkongresszuson stb. és az európai chronique scandaleuse kisebb-nagyobb botrányain: frank-ügyön, Tiszazúgon, Biatorbágyon túl — politikai és gazdasági kérdések állnak.

Egy ponton: a békeszerződések revíziójának kérdésében, a magyar s német közvélemény állásfoglalása meglehetősen azonosnak látszik. A közös törekvéseket egyelőre nem nagyon zavarják a Nyugat-Magyarország s a magyarországi németiség körül lappangó ellentétek, sőt Magyarország határozott magatartása és revíziós mozgalmi általában mintaképpül szolgálnak.

Annál több vitára ad okot a Dunavölgy gazdasági sorsa, német fogalmazásban: Mitteleuropa. Németországnak Kelet-Európában erős politikai és gazdasági érdekei vannak; e keletre irányuló erőnek csak egyes állomásai a középkor s a XVIII. század német települései, a szepesi, erdélyi, dunaparti német kereskedővárosok kifejlődése, vagy a bagdadi vasút s a középeurópai vámszövetség. Végső tartalma az a törekvés, hogy „a Dunán az osztrák s ezzel együtt a német zászló legyen az irányadó“. Magyarország e kérdéscsoportban, sajnos, részletjelenség csupán, az érdeklődés a középeurópai gazdaság egészére irányul. Publicisták, előadások, munkakörök s könyvek állandóan visszatérő vitáiban három álláspont látszik kikristályosodni.

Az első Kossuth víziója: a dunai népek önálló, független szövetsége; Szent István államának új változata: új Hungária vagy Dunakonföderáció. Tájékozott németek a legnagyobb kétellyel s némi kajánsággal nézik e gondolatot, ha mint lappangó veszélyt számon is tartják. Ügy látják, a habsburgi „divide et impera“, az elvadult sovinizmus, a népi gyűlölködés oly szakadékokat ásott a társadalmi szerkezetükben is lényegesen eltérő „kispolgári, feudális és paraszt utódállamok“ közé, melyeket egy-két év nyomorúsága be nem temethet. Mivel egy sincs köztük, amelyik hatalmi súlyával kristályosodási pont lehetne „a nagyhatalmak megegyezésére várnak, ezeknek sakkfigurái lettek“.

Ez magyarázza, hogy a német közvéleményben csak a Tardieuterv veszélyei vertek igazán mély visszhangot. Ha régebben voltak is olyanok, akik a dunai kérdést német szempontból lényegtelennek, sőt áldozatot kívánónak látták, most egyértelműen vették fel a harcot a francia politika ellen, mely a dunai anarchiát Németország ellen irányuló szándékkal kívánta megszüntetni. A terv képviselőinek

volt mit hallaniok politikai kalandorságról, a gondolat gazdasági lehetetlenségéről, Franciaország ez utolsó kísérletéről, hogy a Dunavölgyet végleg kiszolgáltassa a cseheknek, hogy középeurópai szövetségi rendszerét, ezzel saját hatalmi fölényét s kölcsöneit biztosíthassa.

A német elgondolás ezzel szemben: Mitteleuropa; Németország és az utódállamok gazdasági szövetsége. Ennek határai egyelőre meglehetősen változók, magva azonban Németország, Ausztria és a Dunamedence lenne. E keretben a nyugati ipar s a keleti földművelés kiegyenlítődnek, természetesen a német ipar fölényének jegyében. A Dunavölgyben két népcsoport jutna fontossághoz: elsősorban az ottani németiség, a német gazdasági hálózat kiépítésének alapja, másodsorban a magyarság, mely központi helyzeténél, politikai hagyományainál fogva a keleti rész politikai szervezője lehetne.

A magyarsággal szemben kétoldalú magatartást eredményez ez az álláspont. A háborús fegyverbarátság és a közös megalázottság érzelmi motívumain túl érdekében áll a németiségnek, hogy támogassa, erősítse azt az övét, mely földrajzi s népi helyzeténél fogva kettészakítja az ősi ellenség: a szlávok nagy tömegeit. De az esetleges segedelemért politikai ellenszolgáltatást kér: a német kisebbségek függetlenségét s a magyar politika határozott németbarát színvállását. Ezek a mozzanatok magyarázzák azt a nagy érdeklődést, mellyel a németiség figyelemmel kíséri a magyar gazdasági, társadalmi, politikai élet változásait és azt az epés hangot, mellyel sajtójuk a német-osztrák vámunióval kapcsolatos tartózkodásunkat s az utóbbi idők francia, lengyelbarát s németellenes nyilatkozatait fogadta.

DE MINDEZ POLITIKA: nemzeti, gazdasági erővel, mintegy személytelen nagyságokkal számol, a táj, a nép, a műveltség jellegéről alig mond valamit. Mi pedig éppen ezt keressük: mily nyomot hagyott ezeréves európai létünk, a történelem és a jelen kapcsolatai, a rokon- s ellenszenv erőjátéka a német nép szellemében. Nem elsősorban politikai okulás, nem az idegenforgalmi talaj puhatólása miatt, nem is azért, hogy — mint szokás — a nemzeti hiúságot legyező udvariassági nyilatkozatokat gyűjtsünk vagy balítéleteken botránkozzunk, hanem önismeret céljából. A szétszórt sok apró vonás határozott képet ad: mintegy a magyar táj, nép, kultúra mítoszát, amint egy idegen nép szellemében tükröződik. A kép teljessége, terjedelme, érzelmi hangsúlya természetesen tájak, világnézetek, politikai csoportok, társadalmi és művelődési osztályok szerint változik. A jobboldal felfogása egyre élesebben elkülönül a baloldalétól, a protestáns németiséget más érdekli, mint a katolikus. De ezeken a változatokon túl is, az egyesek tudatában élő vonások rendszeresen két egészen különböző képhez tartoznak: egyik a felületes, pár szóval élesen jellemző néptípus, a másik az apró, rendszertelen, de valóságemlékekből összetevődő mélyebb kép.¹

¹ 1931—32-ben 200 kérdőívet töltöttem ki a berlini Magyar Intézet magyar tanfolyamainak résztvevői: az egyetem hallgatói s tanárai között. A következőkben nagyrészt erre az anyagra, s a berlini Magyar Intézet könyvtárának újságcikkgyűjteményére támaszkodom.

SZOKÁS NÁLUNK FELHÁBORODNI, ha a világ valamely sarkában a magyar szóhoz első kapásra a paprika, a csárdás, a cigány vagy chikosch képzete kapcsolódik. Mintha mi nem úgy tudnék, hogy a cseh vörös, gyáva és kellemetlen kispolgár, a román hegyi móc vagy tolvaj tisztviselő, a német szórakozott, esemyős magántudós vagy bőmadrágos, vadászkalapos, sörhasú turista, a jenki bokszol, gumit rág, leköp a felhőkarcolóról s azt mondja all right, a franciák a szellem s pikantéria mosdatlan mesterei, az olaszok jóhangú fasiszták s a török basának nagy a hasa. Pedig ezek az alakok is mind ahhoz a panoptikumhoz tartoznak, melyben a különböző népek karikatúrái között ott áll a paprikás, gatyás magyar is. Vicclapok, színház, mozi, kolportázsirodalom nélkülözhetetlen alakjai ezek s éppen közérthető, tetszetős élességük, vidám általánosításai s erős hangulati telítettségük miatt népszerűek. Bizonyos, hogy a magyarságról kialakult divatos képnek valóságalapja is van, jellegét, érzelmi hangsúlyát azonban hordozói adják meg. A színes riport, a magyaros operett, a mozi, a kereskedői reklám, s nem kis mértékben a magyar idegenforgalmi propaganda is elsősorban a vonzó exotikumot, a derűs vonásokat hangsúlyozza.

Berlin mondén középpontjában a kávéházakból cigányzene szól, a Weisz-csárda után a Cigány-pince, s — ez sem hiányozhat — a Mikoschhoz címzett mulató következik. Az utcákon újra meg újra feltűnnek a „Magyar rapszódia“, a „Csikóshercegnő“, „A szív melódiája“ vagy a „Csárdás a Clouban“ nemzetiszínű hirdetései s ha beülsz egy zenés-kávéházba, még tán ma is megkérdezi a suttogó bariton: „Wissen Sie, dass ungarisch sehr schwer ist?“ vagy közli veled, hogy „Honvéd banda jár a Stefánián“. Igaz, a színházakban a „Torockói menyasszony“ váltotta fel a „Viktóriát“ s az „Aranyóra“ a „Liliomot“, de legismertebb gáláns kiviteli cikkeink közt még ma is a bűbájós színicsillagokat emlegetik, a rikkancsok Alpár Gitta legújabb botrányát kürtölik, s még ma is divatos a német utas meséje, aki üresen találta Budapestet, mert minden pesti Berlinbe telepedett.

E divat-magyarság első arca az operett. Rákóczi-induló, lump arisztokraták, tüzes és kikapós nők. Cigányok húzzák a tuszt, belép Marica grófnő, a Csárdáskirálynő, fess huszárokkal. Tüzes udvarlás, lovagias ügy, kis botrány, utána a munka diadala, vagy a megtért főúr; kis valcer, kis érzelmesség, magyar ballet, pruszlikkal, roko-lyával, piros csizmával, Lehár, Kálmán Imre, a K. u. K. szép napok édes emlékei...

De fordul a kép: megjelenik Budapest, a színes cikkek „ittas, mámoros városa“. Az előkelő riporter, friss kalandvággyal, de európai fölényel s hanyag eleganciával szívja egyiptomiját s a Dunapalota finom kávéja mellől kinéz az estébe mosódó budai hegyekre. „A csillagok, a hold, az égi és földi fények elmerülnek a Duna sötét áramában ... Tarkakendős cigányasszonyok járkálnak s tüzesszemű, hálóharisnyás mondén úrinők... Valahol s mindenütt cigányok hegedűje sír, édes fáradt levegő, álmosító s izgató egyszerre... A hangulat egyre forróbb, éjfélkor kialusznak a lámpák s Vénusz asszony marad a Korzó győztes istennője“.

De Budapesten túl már pusztá van, Kelet európai határa; barna, kiégett táj, marhacsordák, ménesek, egy-egy fa, egy-egy falu, nagy vásárok, sok dinnye, gémeskutak; a délibáb sátrakat ingat, melyekben szabadság, népviselet s féreg lakik; itt-ott tüzek az éjszakában, körülöttük kolduló cigányok; itt látható a pusztá királya a csikós is, méltóságos, mint egy magyar úr, pipál, néha köp, soha nem beszél, de néha megrázza fokosát...

Nem szabad elfelednünk, hogy e képek érzelmi tartalma inkább rokonszenv, mint gúny s lenézés, sok vágy van bennük, némi kis svihákság s egy parányi irigység. Igazságtalanság volna nem látni, hogy csak a felületen mozognak, hogy nem ritkán magyar közvetítéssel terjednek s hogy a magyar közvéleményben is élnek. A németek többet is tudnak rólunk. Valóban, nem egy némettel találkoztam, aki jobban ismeri ügyeinket, mint sok külföldi s hazai magyar.

Ez A MÉLYEBB, IGAZABB természetesen nem oly egynemű s nem oly általánosan ismert, mint a fent vázolt. A politikust elsősorban politikai, a közgazdászt gazdasági, a tudóst szaktudományi kérdések foglalkoztatják. A tervszerű felvilágosítás sem tud megnyugtatóan teljes képet adni. Az mindenesetre bizonyos, hogy a német szakkörök általában elég tájékozottak, az egyes kérdéscsoportoknak megvannak a maguk specialistái, ezek nem egyszer magyarul is tudnak s számontartják az érdekkörükbe tartozó jelenségeket. E tudományos érdeklődés központi szerve a berlini egyetem Magyar Intézete s folyóirata az Ungarische Jahrbücher.¹ A német lelkiismeretesség e ponton valóban tiszteletreméltó; komoly lexikonokban, tudományos kézikönyvekben, még az iskolakönyvek nagyrésztében is kevés a téves adat. Hogy politikailag érzékenyebb területeken a német tudomány is a német érdekeket képviseli, azon nincs mit csodálkozni.

Mindez azonban csak a szakemberek kisebb körére vonatkozik, nem a nép szélesebb rétegeire.

Ezek jórészt német forrásokból merítenek: folyóiratokból, könyvekből, leginkább azonban újságokból. S ha érezhető is e téren némi tisztulás, ezek a források nem egyszer megbízhatatlanok: a „Népfőiskolák“ tömegműveltségét, a népszerű tudományt, a „Világot dióhéjban“ feltaláló gyorstalpalók művei. Stílgöngyökkal segítenek ott, ahol hiányzik az adat, szellemeskedéssel ott, ahol szórakoztatónak kell oktatni, politikai s világnézeti szempontjaikat tartózkodás nélkül érvényesítik.

Magyar részről kettős forrás táplálja e képzeteket. Egyik a külföldi magyarság. Ez vette át a reformáció magyar tanulóinak s a magyarországi németiség polgári rétegének közvetítő szerepét.² Tudnivaló pl., hogy Berlinben körülbelül 6000 magyar él s hét különböző magyar egyesület működik. Ennek a magyarságnak sokszínű csoportjában régi telepések, emigránsok s a magyar gazdasági válság követ-

¹ V. 6. J. T. Farkas: Deutsche Zeitschriften des Ungarnkunde. Ungar. Jahrbücher XI. köt. I. füz.

² Pukánszky Béla: Magyar-német szellemi kapcsolatok. M. Sz. IX. 227. 1.

keztében külföldre kerültek; nagykapitalisták, művészek, kispolgárok, munkások s munkanélküliek vegyülnek; szellemi alkatának, mozgalmainak, a magyarsághoz s a németiséghez való viszonyának vizsgálata külön tanulmányt érdemelne. Másik forrás a hivatalos Magyarország: követség és konzulátusok; a berlini Collegium Hungaricum, a csendes kulturális hódítás egyik központja s az idegenforgalmi irodák, a hangosabb propaganda szervei. A mondottak alapján érthető egyrészt sok rokon- s ellenszenv személyes háttere, pl. az emigrációval kapcsolatos csoportok ellenséges magatartása,¹ másrészt az ismeretek egy részének „hivatalos“ jellege vagy idegenforgalmi befolyásoltsága.

Német s magyar forrásokhoz járul még a személyes élmények jelentős sora. A németek szeretnek utazni, újukról írásban s szóban részletesen beszámolni. A részletjelenségek sokrétű, ellentmondásokkal, de étellel is tele világa ez; belső összefüggéseit nehéz felismerni, de minden tanult ismeretnél mélyebbre gyökerezik. Az utazó vendég a legjobb hírharang s a legnagyobb ellenség.

A FÖLDRAJZI ADATOKAT ritka ember tudja pontosan; Magyarországról is inkább csak általános képzetek élnek. Körülbelül el tudják helyezni a térképen s a leglényegesebb földrajzi támpontok: a Kárpátok, a Duna, a Tisza, Budapest, a nagy magyar Alföld, s a szomszédok ismeretesebbek. Nagyságra Bajorországhoz, vagy Svájcához hasonlítják, területét a háború előtt 200—500.000, ma 50—100.000 km²-re, lakosainak számát 20—30, illetőleg 6—10 milliónyira teszik. A németiség jó része tudja, hogy Trianon egy harmadára csökkentette s természeti kincsei nagy részétől megfosztotta az országot. A földrajzzal behatóbban foglalkozók világosan látják a Dunamedence nagyszerű földrajzi egységét s a magyarlakta központi részek összefogó szerepét. Ha elő is fordul, hogy a „germán táj“ elfogult rajongói ezt a „Hintereurópá“-nak nevezett területet csupán nagy tájak ütközőpontjának, egymást keresztező ellentétes elemek zűrzavarának mondják, a tárgyilagos tudomány látja ennek a szlávországba nyúló zárt félszigetnek szerves összefüggését a nyugati, elsősorban német vidékekkel.

De ezek inkább csak a lexikonok adatai s a geográfusok tudománya. Mi pedig a táj „költészetét“ keressük: a magyar vidék szimbólikus, emlékekkel, érzéssel a hangulattal telített képét.

A Magyarországról szóló útleírások ismételtén visszatérő nyitánya a Bécs—budapesti hajóút. Ha a német utas valamelyik karsú fehér dunai hajón ringatózva számba veszi emlékeit, a Duna-mithosz veszi körül: az a meséből, legendából, költészetből és hagyományokból szőtt különös varázs, mellyel a német romantika vette körül e „népeket összekötő“ folyó partjait: a Nibelungok, a burgundi királyok, Hagen von Tronje és Attila, Klingsohr és a wartburgi dalnokverseny, a szentföldi zarándokok, majd a törökvilág változó képei, a Habsburgok roppant vágyai és cselszövényei: a kaland, a vonzó idegenség romantikus világa.

¹ Lásd részletesen Mályusz Hlemér: Vörös emigráció. Bp. 1932.

Pozsony mozgalmas városképe egy pillanatra ellentmond ennek a képnek: hisz ez tisztára Középeurópa. De azután a Duna végtelen méla füzesei jönnek, a párás, mozdulatlan partok; egyhangúságukat alig törli meg egy-egy folyó torkolata, vagy egy-egy különös falucska fehér foltja. Az utas a pusztára gondol, a keleti mozdulatlanságra, úgy érzi, útja valami rejtőzködő magányosság felé vezet. Midőn a hajló nap fényében feltűnik Esztergom, már a keleties, délies elemeket szimatolja: még olasz tájakra emlékszik s az európai keresztény kultúra lehelletét érzi, de már keleti sajátosságot keres a táj ragyogó színeiben, az oromra épített kupola uralkodó pompájában s méltóságos zárkózottságában. S ha bejárja az országot, Európának és Ázsiának ugyanezen vegyületét, nyugati s keleti színek ugyanilyen kettősségét nyomozza az egész magyar tájban.

A Dunántúl vidékein jár, e szelíd pannon lankákon, ahol Marcus Aurelius írta meditációit. Az ősi monostorok tövéből, Sopron, Szombathely csendes utcáin otthonosan, Középeurópában érzi magát. A „tündér! szépségű“ Balaton a Bódeni-tóra emlékezteti s hosszú nyárfasorai, e „magyar ciprusok“ alatt nem egyszer szinte megfordítja Babits verssorát: „s Tolna nevetett mint Avignon...“ De a Balaton partján, tiszta s kulturált fürdői szomszédságában, ott látja a delelő marhacsordákat, a határtalan nádasokat, Lenau ihletőit; Pécs román székesegyháza mellett a minaretet; Dunántúl szőlős lankáin túl a végtelen Alföldet: roppant falu-városait, melyeknek klinikája, Márkus-tere csak annál jobban kiemeli keleti jellegüket; szinte népvándorláskorabeli vásárait, fehérremeszelt hosszú, földszintes agyagházait, tanyáit; a gémeskutakat, a szótlan méltóságos, festői viseletű embereket, az üvegesen ragyogó tüzes atmoszférát; a pusztát: a keleti csend, végtelenség, nyugalom és melankólia hazáját.

Azok a németek, akik nem jutnak le a magyar vidék tájaira, Budapest arculatán is felfedezik e kettősséget. Az esti megérkező — ha szerencséje van — tündéd panorámát lát: az éjjeli Dunát, a pesti part ragyogását, a „fényes sötétben“ lebegő Mátyás-templomot, a Citadella fénytömbjeit, az Erzsébet kilátó távoli cukorsüvegét. Ezen túl: sürgő esti életet, elegáns vagy kevésbé elegáns szállodákat: nagyvárost. De másnap már színeződik a kép..

A város elhelyezkedése a tájban, a Vár s a hidak Prága emlékét idézik, a körutak, középületek Bécsre, az emlékművek nemzeties páthosza Párizsra emlékeztet, a mozgalmas utcák, a nagy hotelek, az élénk forgalom a világvárosok állandó jellemzői. De ezeken az emlékeken kívül valami sajátosan jellemzőt is érez az utas: valami színészes bohémság s valami kemény, határozott formáló-akarat súrlódását, a város és falu összeolvadásának nyomait; naív színöröm s reprezentáló pompa vegyülését; valamit abból, amit fleur d’Asienek szoktak nevezni. Ez a kettősség szinte jelképesen nyilatkozik meg Buda és Pest elhatárolásában: Buda úgy tűnik fel, mint az európai történelem, a kormányzó akarat s a polgári hagyományok fellegvára; Pest a hegyekig hatoló pusztalakók s a modem nomádság hangosan nyüzsgő táborának látszik.

Valóban: Budapest a külföldi előtt a magyarság egész szellemét reprezentálja, mintegy gyűjtőpontba sűrítve. S aki a magyar vidéken

még csupán mint kíváncsi érdeklődő figyelte a táj változó színeit, azt most a főváros állásfoglalásra bírja. Nem csak szemlél már, de ítél is.

A városról általános elragadtatással nyilatkoznak a németek. Dicsérik gyönyörű fekvését, délies ragyogását, tiszta nagy utcáit, középületeit, hatalmas fürdőit, lakosai udvariasságát s vidám vendégszeretetét. Négy motívum tér vissza állandóan. Az éjjeli Duna a Gellérthegyről, ez a „Canale grande-nál is tündéribb fényjáték“. A Vár csendes és előkelő világa, melyben a jelent kormányzó akarat mellett halkán álmodik a mult, a törökség s a biedermeier emléke. A Korzó, Európa mondénjeinek s nyárspolgárainak ez ingyencfalatja: a budapesti kaland-kaviár. Végül a Margitsziget, a pihenés e „boldogok szigete“ fürdőivel, gyógyforrásaival, játszótereivel, mulatóival, arnyékos ligeteivel s virágaival.

De az igenre ott a nem is; némi gúnnnyal hangzik a kérdés: ki látta már az építészet ilyen összevisszaságát, az ú. n. „Jugendstil“ ily tiszta tenyészetét, az ízlésnek ily eltévelyedéseit? „Miért kellett a Mátyástemplomot gótizálni, majd barokk malterrel elfedni s miért kellett hajóját tarkára festeni, hogy a történelem félhomályos misztikumát varázsolják a feltalált király sírja köré?“ Miért kell a ragyogás mögött piszkos mellékutcákba fordulni, miért laknak oly egymásra zsúfoltan az emberek a pesti bérkaszányákban, a „keleti karaván-szerályok e furcsa utódaiban?“ Csaknem túl szép már ez a város, nagyon is tudatosnak látszik pompája; festi magát, mint egy barbár nő. Eleganciája hivalkodó s házain még alig száradt meg a malter.

A német tudja: Budapest még ma is Európa keleti bástyája. De rokonszenve mögött ott a védekező, elutasító magatartás: némi lenézés, némi ellenszenv s egy kis óvatosság keveréke. Ez a magatartás nem mai keletű, történelmi előfeltételei vannak s végigkísérhető a magyarság európai századainak egész folyamán.

A TÖRTÉNETI KAPCSOLATOK gazdag világa túlnő kereteinken; az érintkezések változó területei, a közvetítők sokrétű csoportja mögött annak az állásfoglalásnak jellegét, gyökereit s változásait keressük, melyet a németiség a magyarság egészével szemben mutatott. Az ismeretek anyaga a fejlődés folyamán egyre gyarapszik. Megfigyelhető, „hogyan váltja fel lassanként a tipikus leírásmódot az egyénítő, hogyan veszik észre a tudósítók, akik előbb csak a közvetlenül átélhető motívumokat, az állami és hadi dolgokat látták, a magyar tájat, erdőt és síkot, a gyümölcsöket, a növényzet gazdagságát, azután az életet, az erkölcsöket, szokásokat, táncot, zenét és nyelvet“.¹ De az ismeretek gazdagodása mögött állandóan visszatér a magatartás említett kettőssége.

Európa történelme kezdetén úgy jelenik meg a magyarság, mint ellenséges, pusztító barbár; hunnok kalandozó ivadéka; harcos és kegyetlen nép, melynek támadásaitól óvakodni kell. A védekezés gyűlölete formálja ki a kutyafejű magyar képét. Az alak nyers vadsága enyhül ugyan, vonásai lassanként emberibbek lesznek, de a táj és nép képzeete mégis telve marad rejtélyes, ellenséges elemekkel, míg lassan

¹ Trostler József: Ungarns Eintritt in das literaturhistorische Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. II. in 1.

— különösen délnémet vidékeken — a XIV. század körül fel nem tűnik a katolikus Magyarország képe, a keresztes háborúk emlékeivel, harcos és szelíd szentek — élükön Árpádházi Szt. Erzsébet — alakjaival megkoszorúzva.

A magatartás e lassú átalakulása a törökveszély idejében éri el a másik pólust: az európai humanizmus, melynek világában már magyar fények is fel-feltűnnek, Magyarországon a keresztény művelődés védőbástyáját pillantja meg. „Ha nem szenvedünk török tirannizmus alatt, ha nem kell a legsúlyosabb rabszolgaságot túrnunk, azt Isten után a magyar hősiességnek köszönhetjük.”¹ Ezt a képet a németországi „török-irodalomnak” szinte beláthatatlan tömege viszi be a német köztudatba s kiszínezi a jelenvaló élmény forróságával s a barokk kaland és exotikum gazdag couleur localejával. A lelkesedés mögött azonban itt is felbukkan Opitz „horror Hungariae“-je, az utazók a véghetetlen mocsarak „morbus hungaricus“-áról értesítenek, a reformáció és ellenreformáció harcaiban megjelenik a törökkel paktáló magyar, a kereszténység ellensége. Bethlen Gábor, mintegy jellemző alakként, élesen támadó gúnydalok központjába kerül. S ezek a gúnyos irodalmi termékek tovább élnek a kuruckorig, hogy aztán velük együtt Magyarország is majd két évszázadnyi időre elmerüljön Keleteurópa érdektelen csendjébe.

Politikai okok s a porosz és magyar társadalmi szellem némi rokonsága kezdik a XIX. század közepétől fogva ismét táplálni a német rokonszenvet. Ez az inkább hangulati vonzódás határozott barátsággá fokozódik a vállvetve végigharcolt háborúban, a béke közös megaláztatásában s a revíziós mozgalmak érdekközösségében. De — különösen a déli vidékeken — már a békeévekben erős kritika tárgya volt a Habsburg-udvar magyar politikusa s Budapest mozgékony zsidósága, akik egyre erélyesebben törtek Magyarország politikai és gazdasági túlsúlyára. S ma is, a „völkisch” gondolkodó német közvélemény a magyar beolvasztó politika képviselőiben látja a németiség „legveszedelmesebb faji, népi ellenségét”.

KELET-NYUGAT ELEMINEK VEGYÜLETE: a tájban megnyilatkozó ellentét; a rokon- s ellenszenv kettőssége: a szemlélő állásfoglalása mélyén meghúzódó feszültség. Ugyanezen színek s erők fény- és árnyjátéka jellemzi azt a képet is, mely a németiség tudatában a magyar népről és társadalomról él.

A külföldi első benyomása általában a nemzet arculatának határozott egysége. De ez egység mögött még a felületes szemlélő is színes sokféleséget sejt meg lassanként. A tájékozottabbak pedig világosan látják a Dunamedence népcsoportjainak a népvándorlás törmeléknepeiből, évszázadok különféle telepítéseiből egymásra s egymás mellé hordott konglomerátumát, mely a hátráltatott, meg-megszakadt történelmi fejlődés folyamán egységgé válni nem tudott. A XIX. század nemzetiségi torzsalkodásai, a sokat emlegetett magyarosító politika s a wilsoni elvek trianoni örülete a kisebbségi kérdések klasszikus

¹ Friedrich Achilles, Württemberg hercege mondása, 1655-ben.

földjévé avatták Magyarországot. A német közvéleményben természetesen a német kisebbség kérdése a legismertebb; erről nemrég esett szó a Magyar Szemle hasábjain is.

Hasonló sokféleség tűnik fel a nép vallási megoszlásában is. A katolicizmus fölényét általában a valóságnál nagyobbban tartják, mozgalmait a déli vidékeken állandóan figyelemmel kísérik. A nagynémet közvélemény előtt az egyházi nagybirtok szerepel legtöbbször, a „volksdeutschok“ a katolikus papságban látják a magyarosítás legvadabb harcosait. Protestantizmusunk világáról kevés hír érkezik; annál több szó esik a magyar zsidóságról: magyarországi helyzetéről, s a német írói s művészi világban játszott jelentős szerepéről.

Ugyanilyen, csak még élesebb tagozódás nyilatkozik meg a társadalmi képből. A reprezentáció egységes arculata, — az ú. n. „társaságinak korzón, zsúrokon, kaszinókban megnyilatkozó családiassága mögött hamarosan feltűnik, hogy „kevés helyén a világnak ily élesek a társadalmi különbségek s virágoznak így a kaszt-szellem“; annak ellenére, hogy igazán határozott jellegű osztálynak csak a végtelenül igénytelen, munkás és barátságos paraszt és a „feudális-úri“ réteg látszik. Ennek tagjai a gentrytól a főnemességig sok szint képviselnek ugyan, de az összeköttetések ápolása, a társadalmi reprezentáció, az egyházi és világi nagybirtok s a politikai befolyás erejével háttérbe szorítják az erősen kevert, meglehetősen szegény s túlbürokratizált polgári középosztályt. Nagybirtokaik, e felfogás szerint, az európai demokrácia botránykövei, abszolutisztikus, parlamentáris formákba burkolt diktatúrájuk a „reakció utolsó menedéke“.

Azt az erőt, mely ezeket a széthúzó elemeket mégis határozott egységbe fogja — az uralkodó rend diktatúráján, a földrajz és a gazdaság egységén túl — a magyar nacionalizmusban látja a német közvélemény. Ez a hazafiasság — a népi előfeltételek miatt — még sokkal inkább a művelődési, szellemi síkban nyilatkozik meg, mint más nemzeteknél. Integráló erejének sajátos példájául hozzák fel rendszeren a magyar középosztály erős idegennevűségét s a magyar zsidóság nacionalizmusát. Előfeltételeit a közös történelmi múltban, a táj átformáló erejében, a szokások, a környezet, az életformák hasonlóságában, a politikai s társadalmi reprezentációban kialakult szépség-ideál közösségében s nem utolsó sorban a trianoni békére jelentkező nemzeti visszahatásban keresik. Legmagasabbrendű s legsugárzóbb kristályosodását pedig a magyar állameszmében: „a magyarság igazi vallásának középpontjában“ pillantják meg.

Ennek a szinte vallásos hazafiasságnak erejét figyelik az egyszerű emberek, az idegenvezetők, az utcán járókelők szavaiban, a revíziós szellem harciasságában, a „nem, nem, soha“ s a „Magyar Hiszekegy“ hatékony plaszticitásában. Ennek a szellemnek megnyilatkozását látják a magyar katonaság szellemében, a leventék gyakorlataiban s a kiránduló cserkészek dalaiban. Ugyanezen lélek sugárzását érzik az emlékművekben: a trianoni országzászló, a szabadságtéri emlékszobrok „néma lázadásában“, a millenniumi emlék s az ismeretlen katona sírjának komolyságában, de leginkább mégis a Vár történelmi környezetében, a Szentkorona s az államfő körül

folyó ceremóniákban; a korona- s palotaőrség felvonulásaiban. Ennek a háttérnek keretében nyer oly különös jelentőséget a magyar királykérdés s a „királytalan királyság“ különös jelensége.

Nacionalista német körökben a legnagyobb lelkesedéssel szemlélik s a pacifista-republikánus németiség mintaképeül állítják a magyar hazafiságot. Imponál nekik a magyar ellenállás határozottsága, a nemzeti reprezentáció pompája, arisztokratikus, hagyományos patinája, a szélső baloldali pártok visszaszorítása. Gyakran hallani itt a magyar katona dicséretét, a háborús fegyverbarátság s a közös küzdelem nem egy szép emlékét.

E lelkesedés mellett azonban szóhoz jutnak a kisebbségi kérdés s a Burgenland zavaró mozzanatai is s nem egyszer megszólal a kétség: megoldható-e egyáltalán a magyarság kérdése, áthidalható-e a nagy-magyar nacionalizmus és a tények között tátongó szakadék, nem rejlik-e a magyarság tragikumja éppen ez ellentmondás feloldhatatlan voltában?

Ez a halk ellenkezés határozott, sokszor éles kritikává erősödik a baloldal megnyilatkozásaiban. Itt alig titkolt ellenszenvvel nézik „a magyar feudális fascizmus párturalmi rendszerét“, társadalmi igazságtalanságait, a „magyar glóbusz“ gőgös politikai elzárkózását, olaszbarát irányát, a nemzeti reprezentáció „időszerűtlen, ihres teatralitását“, „a nemzeti érzés sovinizálódását“, s csendes elégtétellel szemlélik a magyar társadalom lassú átrétegződését s radikálizálódását.

„A MAGYAR KULTÚRA, ha szervesen akar kinőni az adott feltételekből, agrárkultúra kell hogy legyen“. Magyarország a németiség számára ma is elsősorban a nagy búzaföldek, a szép lovak, a rotyogó üstök, zsiros falatok s jóízű kortyok hazája, ahol a gazdasági válság nem jelent forradalmi veszélyt, mert a termékeny föld gondoskodik a mindennapi kenyérről.

Ezen az alapon állnak, mikor rokonszenvel figyelik mezőgazdasági kultúránk fejlődését, de bosszús ellenkezéssel hányják szemünkre „melegházi iparunkat“ s „túlméretezett intelligenciánkat“, melynek rengeteg értéke úgyis csak külföldre szóródik. A tanyai iskolákat nagy elismeréssel ismertették, a „magas kultúra politikáját“, mely közepes átlag mellett csúcsteljesítményekre törekszik, nem minden fölényeskedés nélkül, fölöslegeseknek nyilvánították. Az természetesen kellemes benyomást tesz, hogy a németet csaknem mindenütt megértik, hogy a külföldi kollégiumok közül kettő német területen van, de a magyar tudományról legfeljebb, személyes kapcsolatok révén tudnak — orvoskörökben általában dicsérik klinikáinkat s orvosainkat — a deutsch-ungar Semmelweissen s Eötvösön kívül leginkább még a szépszámú németországi magyar tudóst ismerik.

A képzőművészetek terén is igazán magyarnak csak a hagyományos népi iparművészetet tartják. Ezen túl legfeljebb egy-két név: Munkácsi világmárkája, a müncheni magyaroknak, Hollósy iskolájának emlékei, a Németországban működő magyarok, elsősorban rajzoló és fotográfusok; egy-két magyar gyűjtemény s a Szépművészeti Múzeum ismeretesei. Valami sajátosan magyar stílusról hallani sem akarnak; építészetünket európai áramok — elsősorban

a délnémet barokk s a Jugendstil — legkeletibb kihangzásának, festészetünket München és Párizs furcsa vegyületének tartják. Az az egy-két műértő, aki egyre türelmetlenebbül várja a berlini magyar gyűjteményes kiállítást, mégis leginkább a színezés könnyed gazdagságában látja a magyar alkotóösztön megnyilatkozását.

Nem sokkal jobban áll irodalmunk ügye sem. A magyar exportirodalom, a nagyvárosok ez üres, múltó hatású szórakoztatója, élén Molnár Ferenc újra s újra feltámadó darabjaival, általánosan ismert. De mit mond ez a magyarságról? Legfeljebb az operett s a film kliséit variálja tovább. Klasszikusaink egész sorának neve átment lassan a német köztudatba, nagyrészt a hivatalos vagy hazafias propaganda s általában gyenge vagy avult fordítások segítségével. De Petőfi alig több távoli, romantikus nagyságnál, Madách nem tud szabadulni Faust árnyékától, Jókai csak az érzelmek s tettek feledésbe merülő kalandora s a többiek mindannyian nevek csupán. Modern íróink munkáival, magyar újságírók egész seregével találkozunk ugyan lépten-nyomon a napilapok s folyóiratok hasábjain, de mindez az átlag-irodalom síkját jelenti csupán. A magyar irodalom nem tudta áttömi a közönyösség falait; Adyt, Móricot, Kosztolányit s a többieket jóformán csak az irodalom szűkebb köreiben tartják számon.

Egyedül a zene az a művészet, amelyben a magyarság tényleg sajátos és jelentős szint látszik képviselni. Azt az általános véleményt, hogy a magyarság rendkívüli mértékben muzikális, igazolni látszik azoknak a hites előadóművészeknek, hegedűsöknek, zongoristáknak s énekeseknek hosszú sora, akik a német zenei életben oly nagy szerepet játszanak. De rajtuk túl, a modern zeneszerzők között, első helyen emlegetik Bartók Bélát, akinek jelentősége minden kortársánál nagyobbak látszik, mellette Kodály Zoltánt. A nagyközönség számára természetesen a magyar műzenét mégis csak Brahms magyar táncai, Berlioz Rákócziindulója s mindenek előtt a deutsch-ungar Liszt magyar rapszódiai jelentik. A könnyebb társasági zenét a budapest—bécsi melodikus, kissé szentimentális, kissé vérforraló s mindennekfelett színes operettmuzika képviseli s a mindennél népszerűbb cigánybandák: „a magyar népdal hordozói s a magyar néplélek jellemző kifejezői“. Roppantul imponál vérükben rejlő muzikalitásuk, s a németeknél ma már teljesen ismeretlen, kotta nélküli szabadonimprovizáló előadómódjuk.

A németiség a magyar kultúra sajátos jellegét nem a tudományban, a művészetben, irodalomban keresi, hanem a megjelenésben, szokásokban, temperamentumban: nem a szellem, hanem az etnikum síkjában.

Irodalom, újság és tudomány egyre erősebb érdeklődéssel fordul a magyar népelet felé. Valami ősi természetességet, civilizációtól meg nem rontott eredetiséget, Középeurópa egyetlen, még viszonylag ismeretlen exotikus szigetét látja benne. Az érdeklődést elsősorban a megjelenés egyéni formái: az egyszerű, fehér, földszintes faluk, a tarka népviseletek, a közös ünnepek, népszokások, a föld-és szőlőművelés, a halászat, a pásztorkodás s a falusi élet csendes mozdulásai ragadják meg. De még érdekesebbek az „úri“ réteg etnikai jellegű megnyilatkozásai: a vidéki barokk kastélyok, a disz-

magyarok, a magyar kocszás, a bábolnai négyesek, a sallangos szerzők s kocsislibériák, a vadászatok, a cigánnyal-pezsögövd, csárdással magyarosan mulatni-tudás, a társadalmi és politikai reprezentálás fölénye, a Szt. István naphoz hasonló tömegmegmozdulások népszerűsége és fényessége.

Mindebben egyrészt valami egészségesen földbegyökerező naiv konzervativizmust, másrészt bizonyos pompázni vágyó, teatrális hajlamot vélnek felfedezni. Ugyanezt az ellentétet látják továbbfejlődve, kiegészülve a magyarságnak, „a szuperlativuszok leglírabb népének“ jellemében is. A mosolygó, nem egyszer bohémas nemtörődöm-séggé erőtlenedő vidámság mellett a harag s keserűség vad kirobbanásait; a poroszos „strammság“, a nem egyszer barbársággá fokozódó katonai erények mellett a passzívul szemlélődő melankóliát hangsúlyozzák. Legjellemzőbb vonásukul azonban a vendégszeretetet, a társas ösztön erős fejlettségét, s a szegénységben és gazdagságban egyaránt megnyilatkozó „úri“ szellemet emelik ki. Ezért a szellemért rajong Hermann Kayserling, aki az arisztokratikus életforma végső menedékét látja Magyarországon s ez legnagyobb botrányköve a „Herrenvolk“ s a „Land der Exzellenzen“ minden ellenségének.

VALÓBAN: A MAGYARSÁG NEM TUDTA KÖZÖLNI a világgal léte, öntudata legmélyebb problémáit, — mert azt tudnunk kell, hogy a világon a legjobban mégis csak a németiség ismer bennünket. Irodalmunk, művészetünk: a nemzeti művelődés szellemének hordozói jórészt ismeretlenek. Csupán népiségünk, nem erkölcsi egyéniségünk és öntudatunk tükröződik a német szellemben: a rokon- s ellenszenv változó ítéleteinek fényében, a közel-kelet színes, kissé egzotikus atmoszférájába burkolva, romantikus hangulatiságától soha egészen meg nem szabadíthatóan. Ha ismerik is műveltségünk európai jellegét, nem ezen van a hangsúly, hanem azon, hogy „a végtelen turáni puszták örök vágya álmodik itt az európai intellektus leikével“.

Szokás a német szellem súlypontját a tudomány, világnézet, filozófia folytonos forradalmaiban, a franciáét a világos észnek, az elegáns szellemnek, s a civilizáció szabadságának kultuszában, az amerikaiét a szabadkereskedelem s a demokrácia roppant hódításában felismerni. Ha mindenáron keressük azt a többé-kevésbé találó címkét, mellyel egy nép szellemi tehetségének irányát meg szokták jelölni, a magyarságban talán a politikai hagyományoknak, az államalkotó kedvnek és képességnek minden mást meghatározó fölényét állapítják meg. De a németek szemében nem egyszer úgy tűnik fel, mintha ez az öntudat elhomályosult, ez az erő megtévedt volna: a magyarság mintha nem látná tisztán dunai küldetését, mintha nagyon is elzárkózott volna lassan időszerűtlenné vált álmai s vágyai világába.

Okos németek ebben a magánosságban látják a magyarság legmélyebb tragikumát. Valahol Európa keletén él egy nép, mely a virágzás öntudatlan törvényeit követve, vagy a „reményetlen kötelességteljesítés“ keserű páthoszával, de mindenképpen alig hallhatóan mondja társtalan monológjait.

A HARMINCÉVESEK VÉDELMEBEN

A „HARMINCÉVES“ PROBLÉMA tanulmányozói bizonyára megfigyelték már azt a sajátságos körülményt, hogy azok, akik mértékadó nyilvánosság előtt s a legalaposabban vizsgálják a kérdést, úgyszólván mind kívülről vagy mellette állanak e sok aggodalmat okozó nemzedéknek. Ez a jelenség egyrészt megerősíteni látszik a harmincéves generáció tehetetlenségét hangoztató véleményeket, de másfelől érthetővé teszi azt is, hogy a tárgy körül folytatott eszmecserék mindinkább a hiba- és mentségkeresés túl egyszerű logikai szimmetriáját kezdik magukra öltetni, melynek jóakarató kiegyensúlyozásában lassankint légneművé válik a kérdés szilárd magva, tágabb határai pedig szertefoszlanak. Nem csoda tehát, hogy e tárgyalásmód miatt a probléma lassú elgyérítésétől, megfoghatatlanná tevésétől kezdenek félni azok, akik benne élnek. Ugyanis harmincévesnek lenni nemcsak életkort és helyzetet jelent, hanem ezekből eredő speciális okultságot is. Kétségtelen, hogy az érdemleges és legmélyebb belátású felszólalások nem aktív harmincévesek részéről, azaz nem személyes élmények alapján hangzottak el. Kérdés, van-e a nemzedéknek joga önvédelemre? Az alábbiak, a lehető legnagyobb rövideggel, erre próbálnak feleletet adni.

Szekfü Gyula néhány évvel ezelőtt, elsőnek foglalkozva a problémával, a háború utáni ifjúság egyik fő jellemvonását bizonyos ziláltságban, sehova sem sorolható, céltalan sokféleségben jelölte meg. Ez a nemzedék még más életviszonyokra készült fel valójában s a megváltozott világban tétován, kissé alkalmatlanul s megnehezült sorsának gátlásai közt keresi helyét. Ezeket az észrevételeket igen jól kiegészíti Teleki Pál grófnak nemrégiben Pécsen, cserkészavatáskor, szűkebb nyilvánosság előtt tett nyilatkozata, melynek főbb gondolatait (sajnos csak közvetett forrás alapján) a következőkben foglathatjuk össze: A háború óta megváltozott a termelés mód s ennek alapján nagyrészt az élet egész adminisztrációja is. Az élet új eszközöket követel az önmaga ellátására, tehát az emberrel szemben is új igényeket támaszt. Mindehhez új nevelésre van szükség, melyet a régi iskolában nevelődött ifjúság még nélkülöz; az ifjabb korosztályok azonban már az új munkahivatás igényei szerint s az új eszközöknek korukhoz mért gyakorlatában nőnek fel. Azaz — tegyük hozzá — ők már most természetesnek találják azt a légkört, amelyben a harmincévesek „még mindig“ fulladoznak.

Mivel a termelés, a gazdálkodási rend csakugyan egyik legfőbb hatóerője, alakítója az életnek, ez a pont alkalmas kiindulásul kínál-

kozik a kérdés vizsgálatához. Miben áll tehát az új termelési rend? Hogy megváltozott a világ folyása, azt látjuk, de változás, önmagában, legyen bármily új, nem jelent feltétlenül új szervi rendet, jelenthet visszaesést és formátlanságot, zavart is. Nyilvánvaló, hogy a régi-gazdálkodás szabadverseny jellegét egy kollektívebb és szociálisabb rendszernek kell felváltania, de ki tud ma a régebbi generációktól kiinduló egyetlen sikeres kísérletre hivatkozni, mely ezt a sürgető és kívánatos átalakulást közelebb vitte volna a megvalósuláshoz? A fasizmus és hiderizmus kifejezetten a hadviselt ifjúság küzdelmeként indult meg egy új társadalmi rend érdekében s e két mozgalmon kívül mindenütt, ahol a régebbi nemzedék tartja kezében a kormánykerekét, a tizenöt éve folyó gazdasági harcban aligha lehet egyebet felfedezni a múlt század dereka óta uralkodó, egyéni struktúrájú kapitalizmus továbbfejlődésénél, mely pillanatnyilag önző és maradi anarchiában nyilvánul meg. E káosz előidézésében vagy fenntartásában pedig minden nemzedékszerű elkülönülés nélkül, azaz neveltesüktől függetlenül, résztvesznek az összes korosztályok tagjai, húsztól kilencven évesig egyaránt, amennyiben társadalmi helyzetük erre módot ad.

Természetesen kissé lapidárisá torzítottuk a Szekfü és Teleki megállapításai mögött rejlő mélyebb felfogást a kérdés tisztázása kedvéért. Nyilvánvaló, hogy az „idők szelleme“ megváltozott, igen nagyrészt éppen a maradi gazdálkodási rend miatt, s hogy a vezetésre hivatottak, ezt felismerve, korszerű és jövőbelátó nevelést igyekeznek konstruálni. A történetíró a szellemiekben, a pedagógus gyakorlatilag, munkájuk vetülete azonban a jövőre rajzolódik. És habár az eljövendő életformák még csak a kitűnőbb elmék távlatában öltenek szilárd alakot, kétségtelen, hogy az új nevelési eszmény máris kialakult. Sajnos, nincs terünk kitérni arra a fontos és örvendetes különbségre, mely a régi s az új nevelési módszer között fennáll, de talán fölösleges is, mert mint látni fogjuk, az egész ifjabb nemzedéknek úgyszólván minden problémája egy adott helyzet következménye s ez a helyzet az, mely a neveléstől függetlenül az ifjúság viselkedését eleve meghatározza.

S a nemzedéket legjobban terhelő megállapításokkal nem is ezen a téren találkozunk. A komoly vizsgálódók és a közvélemény ítélete különösen két pontra nézve hangzik összej az egyik a jellegzetes koralkotó munkára való képtelenség, a másik a tehetetlen tódulás a magasabb képesítésű improduktív pályák felé. Különösen Asztalos és Csekolics grófné fáradoznak e kérdés megvilágításában, igyekezvén a történeti és társadalmi igazságot és a gyakorlati megoldásokat felkutatni. Az első pontra nézve Asztalos szerencsés leleménnyel emeli ki a döntő mozzanatot, amidőn megállapítja, hogy az új nemzedék, lemondva egyéniségéről, vagy ennek hiányában, felszívódott az előttejáró generáció alkotásába s epigonként szolgálja azt. E megállapításba természetesen nem zárja bele azt a hallgatóságos követelményt, hogy minden tíz-tizenöt éves lusztrumnak új történeti fokra kell hágnia, új kort alkotnia, de az epigonság hangoztatása pontosan meghatározza ítélete lényegét. Mi is az új történetfelfogás kialakítását tartjuk időnk legjelentékenyebb s maradandó alkotásának, de kétségtelen, hogy egy ötven éven át tartó realista-pozitívista korszak s ennek észrevehető dekadenciája előzte meg. Ha pusztán egy-egy új ideológia követésében látjuk az epigonság kritériumát (s Asztalos más kritériumot nem ad), akkor a pozitívista alkotók fellépése után, negyven éven át epigoniz-

musnak kellett uralkodnia a magyar szellemi élet minden területén. Erről azonban szó sem lehet s ez azt mutatja, hogy a nemzedékek viselkedését minden esetben csak speciális helyzetüknek vizsgálata után lehet megítélni, mert egyetlen s pillanatnyi viszonylatnak (a jelen esetben az ideológia átvételének) kiemelése az érvényes bírálatnak még csak formulát sem ad. Nyilván célszerűtlen s bizonyos körülmények közt nem is illő minden tízéves lusztrumba zárt nemzedéktől újítást, markáns önkifejezést követelni, hiszen az újítás szüksége vagy lehetősége bizonyára nem a generációk iskolavégzésének időpontjával áll be s a minden tíz-tizenöt évben derűre-borúra kitörő reformvágy siker helyett csak molesztálná a társadalmakat. Ismételjük, Asztalos sem követeli ezt, de az apodiktikus kerekdedség, mellyel az epigonságot megállapítja, ide élezi ki a kérdés logikáját. A türelmetlenség, a heves tettvágy egészséges és rokonszenves vonása a fiataknak s ami azt illeti, a harmincasok minden más ma élő generációnál bőségesebben kitombolták forradalmi alkotókedvüket 1918-tól kezdve négy-öt éven át. Az éretlen, de sokoldalú kezdeményezéseknek, a szilaj és meglepő fantáziának, a túltengő egyéniségnek, a bátor cselekvésnek olyan teljesítményeit láttuk részükről, aminőknek kevés párja akad a történelemben. Hogy aztán az évek s a gondok gyarapodtával a húszéves kor láza harmincéves temperamentummá higgadt s a korszerű szükségletek — többek közt a szellemtörténeti irány művelésének — szolgálatába szegődött, az inkább természetes, mint értékcsökkentő körülmény. Ami az egyes nemzedékekből kiemelkedő vezérszellemeket illeti, ezek mind a jövő reformátorai, mint már említettük, s igen gyakran saját nemzedékükkel szemben ellenségesen fellépő újítók, azaz a nyomukba lépő generációval alkotnak szellemi s erkölcsi egységet. A harmincéves nemzedék alkotásra hivatott tagjai — ha vannak ilyenek — ma még közkatonák, vagy kisebb sarzsik, de a dolog természeténél fogva ők lesznek majdan kialakuló művükkel a jövő vezérei. Tehát máris nem a mai generációhoz tartoznak, hanem az elkövetkezőkhöz.

De nézzük meg egy kissé közelebbről a felszívódást. Az általános ideológiát tekintve, csakugyan igaz, hogy a nemzedék nem járatta még le a szellemtörténeti felfogást, de kérdéses, hogy epigonszerű-e az a buzgalom, amellyel további kiépítésére vállalkozott, hiszen az új ideológia egyelőre nem is oly lezárt közkinccs, hogy ne kellene olykor-olykor hátrafelé védekeznie. Viszont rajta kívül van még alkotásra alkalmas terület elég. Nem tudjuk például, hogy a legújabb irodalom micsoda hasonlóságot, epigonszerűséget mutat a háború előttivel szemben? A fiatal írók hangja úgyszólván semmiben sem közös az idősebbekével; a líra teljesen megújult s inkább az elhamarkodás gikszerreit hallatta, mint a maradiság hangfogóján játszott; mint a legérzékenyebb kifejező eszköz, olyan követelőző zajt csapott, hogy az idősebbek is sietve hangszerelték át lantjukat az új futamokra, ezúttal nem vezetőknél, hanem követőknél mutatván. (Fordított felszívódás.) Az epika terén sikerült divatot teremteni a történelmi regénynek, a háborús elbeszélés a harmincévesek műve. Erdély is megszólalt, sőt a lírában akadtak hirdetőik is. Neveket nem sorolunk fel sem itt, sem egyéb téren; aki nem ismeri a szellemi élet mai jelenségeit, annak úgy sincs joga hozzászólni a tárgyhöz. Reámutathatnánk szépszámu ifjú tudósra, akik (itthon és külföldön) máris előkelő pozíciókban tanúskodnak a nemzedékek el nem apadó alkotókészsége mellett s kérdezhetnők, vajjon nem lehetnek-e belőlük valaha vezetőik, esetleg éppen a mai történetfelfogás megreformáló!? Felhívhatnák a figyelmet az építészetre, mely teljesen új fejlődésnek indult a fiatalok kezében, említhetnénk új zenei irányokat s ifjú ígéretek, akik nem tehetnek róla, hogy még nem érték el

negyvenedik éveiket, felsorolhatnánk nem egy új eredményt, új eszközt, mellyel a háború óta fellépett kutatók segítették előbbre a szaktudományok haladását (különösen a technikáét), jellemezhetnénk a társadalmi és politikai publicisztikának merőben új típusait, emlegethetnénk új papi, tanítói generációt stb. és megnevezhetnénk természetesen selejtes típusokat is, de ha a többi nemzedéknél ezt nem tettük, felmentve érezzük magunkat ezúttal is. Mind e helyett csak arra kérjük az olvasót, nyissa fel szemét, figyelje meg a mai életben a szellemnek a gazdasági és politikai élettől független megnyilvánulásait, vessze össze tartalmukat és stílusukat a háború előttiéivel s mondja meg, nincs-e a harmincévesek korának saját arca? Mert a dolog természeténél fogva valószínű, hogy ami ezen az arcon új vonás, egyre kisebbedő mértékben származik az idősebb korosztályoktól, melyek egyre régibb iskolákból, régibb berendezkedésekhez idomulva csöppentek bele a felfordult világba. Nem tagadjuk, hogy e vonások közt sok a kialakulatlan, az ellenszenves és a hibrid, hiszen kezdődő, vajúdó korról van szó. S a kezdet nehézségem túl vannak a harmincéves nemzedék hiánytalan önkifejeződésének más, jelentős gátlásai is, melydere eddig nem tértünk ki, lévén ez a dolog szociális oldala.

Erre az oldalra tartozik a túliskolázódás, az értelmiségi pályákra való tódulás, a pályaválasztási tehetetlenség, az egzisztencia-teremtő képtelenség kérdése. Szerintünk ugyan az ifjú értelmiség problémája az egész nemzedék válságának csak egy részlettünete, de éppen ezért jó kiegészítőül szolgál az egész komplexus megértéséhez. Mindenekelőtt fujjuk el a legenda fátylát, mely a harmincévesek túliskolázódási szenvedélyéről oly sűrűvé szövődött. Valóság, hogy a háború után megszorodtak az egyetemek és a főiskolák s viszonylag megnövekedett ezek hallgatósága is olyannyira, hogy már csak kétezerrel marad alatta a háború előtti létszámnak (18.000). E jelenségnek hét főbb okát figyelhetjük meg. Az egyik az, hogy a megszállt területekről százezrével menekült tisztviselőcsaládok gyermekei örökletes orientálódással sereglettek a főiskolai pályák felé. Ugyanakkor — ez a másik ok — a megélhetési viszonyok rosszabbodása a nőket is mind nagyobb mértékben kezdte önálló keresetre szorítani s a keresetvágy egyrészt a nőhallgatók számának gyarapodásában nyilvánult meg (a bölcsészeti karon az összlétszám 50%-a). A házaseset kilátásainak csökkenése, ez a gazdasági ok, sokkal erősebb motívuma a nők magasabb képzésre való jelentkezésének, mint az iskolázódási hajlam; viszont azért az egyetemet előlük elzárni nem lehet. A harmadik ok a gazdasági életverseny, mely képesítések halmozásába hajszolta bele az ifjúságot; erre még visszatérünk. Negyedszer: nem szabad megfejtnünk az általános népszaporodásról sem, mely Magyarországon a háború óta igen kedvező emelkedési tendenciát mutat. Ahogy minden foglalkozási ágban megnövekedett a jelentkezők száma, meggyarapodott az egyetemi pályák természetes kontingense is. Ötödször: a főiskolák benépesedéséhez nem csekély mértékben hozzájárult maga az iskolapolitika. Az egyetemek és főiskolák megszorítása már egymagában erős lökőerőt képvisel ebben az irányban. Az iskolák természetesen igyekeztek hallgató-

ságuk számát növelni; a nagy áldozatokkal és szeretettel fejlesztett, sokféle és sokoldalú diákszociális intézmények, ösztöndíjak, kedvezmények, azelőtt soha nem élvezett művelődési lehetőségek, a magas műveltség csillogó eredményei, a tudás és a szorgalom kitüntető elismerése, mindaz az ösztönzés és pedagógiai előzékenység, melyet a magyar iskolatörténetben bizvást páratlannak mondhatunk, nyilván nagy, de természetes vonzást gyakorolt az ifjúságra. Viszont nem egészen lojális dolog az így előállt számemelkedést, ha hiba volt, az ő hibájául írni. S amennyiben ebből fonák fejlemények szülemlettek, azok — mint majd látni fogjuk — nem az iskolapolitikából, sem pedig az ifjúság viselkedéséből nem származtak. Ezek az adatok szólnak a főiskolai ifjúság számának természetes megnövekedése mellett; ellene kettő. Az egyik a háborúban elszenvedett vérvesztés, mely csökkentőleg hatott, a másik, amit általában hangoztatni szoktak: olyanok jelentkezése, akik szükségtelenül, egészségtelen hajlamokat követve s társadalmilag káros viselkedéssel léptek be az értelmiség körébe. Ha ezek számosabban voltak, mint az előző generációk hasonló egyedei, úgy a harmincévesek terhére irandók. Egyébként a pro és kontra adatok mérlegelését az olvasóra bízuk.

Egyelőre vessünk egy pillantást az úgynevezett értelmiségi foglalkozások társadalmi (gazdasági) szerepére és jelentőségére. Ugyanis a legtöbb érvelés s a közkeletű felfogás ezeket a pályákat egyszerűen államiaknak vagy községiébiek tünteti fel s a feljükket tudulókat olyanoknak, mint akik a társadalom terhére követelnek maguknak kényelmes és biztosított megélhetést. Holott az egyetemi szakmák közül csak a tanári jelent egészen állami vagy közterhű elhelyezkedést, a jogászok nagyrésze már szabad pályára készül (ügyvéd), míg a többi mind (orvos, mérnök, gazdasz. stb.), egy kis töredéktől eltekintve, teljesen független, egzisztencia-teremtést kívánó foglalkozásnak indul. Téves az a beállítás, hogy minden új diploma elvben az állam megterhelését jelenti, hogy a magasabb iskolázódás pályaválasztási tehetetlenségből és urizálási hajlamból származik. A diplomás államiakat illetően a probléma meg tárgyalásában egy árnyalati eltolódás vagy félreismerés lett általánossá. Az állami alkalmaztatást kereső diplomások s a nekik fenntartott pozíciók száma nem oly nagy, hogy a kérdés főrészevé nőhetné ki magát. Ha jól tudom, az állami alkalmazottak száma kb. 120.000 s ennek csak egy töredékétől kívántatik meg a főiskolai képesítés. Az állások nagyobb része középiskolai, óriási többsége alsófokú végzettséghez van kötve, ezeket tehát nem az értelmiségi, a lateiner osztály lepi el s ha mégis van köztük magasabb képesítésű egyén, ez csak azt bizonyítja, hogy a mai diplomás nem tartózkodik oly nagy mértékben a „ranton alóli“ elhelyezkedéstől, amint szemére vetik, s hogy elvégezte magán azt a korszerű szociális nevelést, amit az iskolától kellett volna kapnia. Mivel a harmincéves magasabb értelmiséget szívesen azonosítják az egész harmincesztendő népességgel, s benne látják a generációt, bizonyítani kívántuk, hogy kevesebb alkalmat nyújt a hibakeresésre, mint a korosztály többi része. A paraszt fiát nem róják meg, ha munkahiány miatt baktemek megy, sem az asztalosét, ha postásnak csap fel, de ha a tisztviselő fia orvosnak vagy ügyvédnek készül, helytelenítik, nem is beszélve arról, ha egyenesen az államnál kopogtat, mint tanár, szolgabíró vagy bármily közigazgatási hivatalnok-jelölt. Sőt már ott tartunk, hogy a lateiner, orvos, mérnök fiából mindenáron mesterembert vagy östermelőt akarnak faragni, minden örökletes rátermettség nélkül, mintha bizony e pályák aranybányát jelentenének. Az a természetes és hasznos, ha minden társadalmi osztály önmagából egészül ki, mert így fejlődik ki egy tradicionális rátermettségű társadalmi osztálytagozódás, aminő például annyi erőt, egészséget s magas teljesítőképességet kölcsönzött a nyugati népek polgári osztályainak. S hogy a kaszt-szellem el ne hatalmasodjék, az alulról felfelé emelkedést igenis pár-

tolni kell, a lejjebbzárlást pedig szigorú szelekcióval kikényszeríteni. De amíg erre a szelekcióra a mai vizsgáztatási rendszernél megbízhatóbb intézkedésünk nincs s amíg a tehetségvizsgálat túl nem jut mai kísérleti stádiumán» addig a pályaválasztásba beleszólni nem lehet» sőt megkritizálni is csak csinyján!

A kérdés az: túlnépesedtek-e annyira a középosztályok, hogy szükség van a lefelé irányuló szelekcióra s hogy fennáll-e az alsóbb osztályok befogadó képessége? Csak ha ezt tisztáztuk» lehet megvizsgálni és megbírálni az életbelépő ifjúságnak ebben a helyzetben tanúsított viselkedését. A túlnépesedés az első pillantásra s minden vonalon oly kétségtelennek látszik» hogy bővebben bemutatni fölösleges, de már itt megjegyezzük» hogy a munkaforgalom másféle irányítása és főként más gazdálkodási közmorál mellett a társadalom minden valóságosság szerint oly életképessé válhatnék, hogy a legégetőbb problémák likvidálódniának. A legkézzelfoghatóbb javaslatot Csekonics grófiló teszi, felhozva a kistermelő kertész példáját, aki fiait értelmiségi pályákra küldi. Említettük már, hogy az orvosi, mérnöki, építészeti stb. pálya, melyekből az ifjú értelmiség javarésze kikerül, éppannyira szabad s nem közterhű, mint például a kertészkedés, de az is kétségtelen, hogy ezek művelői éppoly termelő, közszükségletet kielégítő munkát végeznek, mint a vegetatív szükségletek kiszolgálói. Termelésük egyformán fontos s a társadalom egyiket sem nélkülözheti kevésbé, mint a másikat. Természetesen éndszerűbb, ha a kertész a saját mesterségére fogja a fiát, — magunk mondottuk az előbb, — de ha a fiú más pályára érez hajlamot, okosabb, ha egy törekvő orvost adunk a társadalomnak, mint egy pályavesztett zöldségtermelőt, — amit viszont Csekonics grófnő is elismer.

Ha tehát elfogadjuk az értelmiségi pályák nagyrészének nem” közterhű és termelő voltát, akkor a kérdés tovább így tagozódik: melyeknek ezeknek s a többi termelő foglalkozásnak kereseti viszonyai s mmő helytelenségek észlelhetők e pályák elfoglalása körül? Ugyanis amelyik több keresetet kínál, nyilván nincs túlságosan igénybevéve, azaz művelése társadalmilag hasznosabb. A kérdés e pontján önként értetődőleg a kistermelő (és kisipari) és az értelmiségi foglalkozások vannak szembeállítva egymással. Csekonics gróihó a többtermelésben és a szervezkedésben jelöli meg azokat az eszközöket, amelyekkel a kistermelést a mai verseny mellett is lukratívá lehetne tenni. Terünk nem engedi adatokkal és példákkal igazolni, hogy ez a két gazdálkodási módszer az évek óta súlyosbodó világgazdasági helyzet folytán túltermeléshez, azaz a termelő osztályok romlásához vezet, ami illuzóriussá teszi az ifjúság ilyen irányú elhelyezését. A termelés a háború óta a nyilvánvaló csőd felé halad, már pedig egy csődbemenő vállalkozásban résztvenni s ebből egyéni prosperitást remélni nem lehet. A húsz—harmincéves földművesifjúság nem a társadalmi emelkedés vagy a túlművelődés vágyából tódul már tíz—húsz éve a városba ipari munkásnak, hanem mert otthonában a munkalehetőség egyre pusztul. S ugyanezért csak természetes, ha az értelmi pályára lehetőséget találó ifjú a termelésnél reá váró biztos kudarc: a nyomor helyett legalább bizonytalan jövővel kecsegtető foglalkozásokba veti reményét. Régi és tapasztalati parasztbölcsesség, hogy a tanult ember nincs annyira kiszolgáltatva az élet vak törvényeinek, mint a földhözragadt kétékezi munkás. A tanultság nemcsak az élelmességet s a munkaképességet növeli, hanem önmagában is előny: a képzett embert szívesebben alkalmazzák mindenütt. Mindenki igyekszik tehát minél magasabb képesítésre tenni szert, mert így a versenyben előnyt biztosít magának. Ez az egyik főoka a magasabb képesítések felé tódulásnak s nem az, mintha a mai ifjú mindenáron egy műveltebb osztályba való tartozás pecsétjével szeretné felékesíteni magát. A diplomában képesítést akar szerezni s nem műveltségi bizonyítványt; ha nem így volna, nem rohanna meg ezerével minden morzsányi munkaalkalmat.

Nem említve azokat a harmincéveseket, akiket a pioneer-szellem nyugtalansága a világ négy tájára szétszórt, — sajnos nincs kimutatásunk arról, hogy az értelmiségi képzettségűek közül hányán mentek kistermelő foglalkozásba (az Alföldön gyakori); ezek elveszték a tömegben, hivatkozni rájuk non lehet. De példáid az újonnan megnyílt s jobban a szemünk előtt levő technikai pályáit (rádió-, grammofoon-, írógép-, szerelő-üzlet) úgyszólván teljes mértékben lateiner ivadékok

lepték el, úgyhogy ezek a pályák mondhatni nem alulról, hanem felülről teltek meg. Azok a foglalkozási ágak, amelyeknek felvevőképessége a háború után csak némiképp is megnövekedett: levanteoktató, úteszter, könyv-, ingatlan- s minden egyéb vigéc, erdész, birtok-tagosító, kultúrmérnök, adócsász, végrehajtó, trafikos, vándormozis, pilóta-mesterség mind elszenvedte rohamukat. (Csak olyanokat sorolunk fel, melyekre számos diplomás, azaz lefelé szelektált pályázó akadt s nem említjük a gépgyárak mérnök-munkásait és az állami intézetek diplomás nap-számosait, akik a későbbi előmenetel reményében vétették fel magukat, sem pedig a közérdekességű riportalannyá emelkedett soffört, rendőrt, pénzügyőrt, kalauzt.) I^az, hogy a falun nincs orvos, mert nincsen betege; de már a legkisebb törvényhely környéke is dugig tele van ügyvéddel, mert az ő számára akad kliens. A gazdatitkárság, amit Acsay említ, s minden oly állás kreálására vonatkozó konkrét javaslat, mely a falu szükségleteit veszi számításba, gazdaságilag és pszichológiailag kedvezőtlen pillanatban született. Valószínű, hogy a falu népe, mely a pap, jegyző, tanító háromságával szemben is régóta eretnek nézeteket vall, az új jövevényben csak újfajta maltötier-t látna, aki tanácsaival s vezetésével gazda-önerzetét is sértené. Állatorvos, szövetkezeti alkalmazott, tejkezelő, korcsmabérlő, vagyis azok a foglalkozások, melyekre a falu még áldoz, bőségesen megkapják pályázóikat a fiatalok közül. Baromfi-farm, házinyúltenyésztés stb. mind olyan vállalkozás, melyhez tőke, azaz hitel kell, hitelt pedig csak a kiválasztottak élveznek; ezekre buzdítani az ifjúságot csak megfelelő hitelintézkedések alapján lehet. A komoly iparművészeinek, szőnyegszövésnek, háziipamak már rég nincs állandó piaca. A megfelelő képességűek eltengődhetnek leckeadással, nyelv-, zongoratanítással, fordító-irodai munkával, címírással stb. A többiek számára marad az inségmunka és az ingyenlevés. Mindezekkel s másfelől az elbocsátás Damokleskardja alatt lapuló, reménytelen napidíjak gályapadjaihoz kötött, inségmunka jellegű alkalmaztatásokért kolduló harmincévesekkel elhíthetni, hogy ők voltaképpen válogatóság, munkától húzódozók, egzisztenciát teremtő erőben szűkölködők, — igen nehéz feladat. Talán joggal mondhattuk az előbb, hogy bizonyos körülmények között nem illő koralkotó munkát követelni egy-egy nemzedéktől. A harmincéves nemzedék igazi műve az, hogy él, hogy soraiból kerül ki a legkevesebb (férfi) öngyilkos. Az idősebbek hamarabb megroppannak, a fiatalabbak hamarabb elkeserednek. S azt se felejtjük el, hogy a felsoroltakon kívül az aránylag könnyű haszonnal kecsegtető foglalkozások egész sora teszi próbára az élni akaró ifjúság erkölcsi egyensúlyát: mulatóhelyek parkettje, szerencsejátékok terjesztése, üzérkedések, börze, divatörületek kiaknázása, luxuscikkek gyártása, kozmetikai pályák, vagy éppen tiltott mesterségek üzése — mind elérhető s könnyebb egzisztenciára nyújt kilátást, mint bárminő diploma, ha már pusztán a hasznosságot nézzük, amit a kérdés tanulmányozói nem győznek eléggé ajánlani. Vájjon helyes pedagógiai elv-e, ha a foglalkozások lukratívuságát tesszük minduntalan előtérbe s ezt igyekszünk döntő mozzanatként beilleszteni a pályaválasztás problémájába?

Ha mindaz, amit elmondottunk, igaz minden egyéb elágazódásában és értelmében is, amiket itt ki nem fejthettünk, akkor túlnépesedéssel állunk szemben, mely tulajdonképpen orvosolhatatlan: lassú katasztrófa. S most fölvetjük a kérdést: pusztán a megélhetés megkönnyítésére alakult szövetkezet-e a társadalom, vagy pedig erkölcsi testület is? Az első a liberális definíció s erre a meghatározásra épült társadalmi és gazdálkodási rendnek a csődjét éljük most. E földnek, melyen élünk, természetes és kitermelhető kincsei, ha nem is biztosítanak állandó és zavartalan megélhetést a lakosságnak (az elvesztett területeket nem nélkülözhetjük), de egy harmonikusan és lelkiismeretesen keresztülvitt munkajuttatás, hogy úgy mondjuk: organizált szegénység mellett a népesedéssel járó problémákat s így az egész harmincéves kérdést is tűrhető mértékre szállíthatnánk alá s főként

képessé tehetnénk magunkat, hogy ép erőben várjuk meg boldogulásunkat. Erre a célra a föld és a társadalom tudna elegendő munkaalkalmat és megfelelő nyereséget nyújtani, vagyis a túlnépesedés csak látszólagos. Hiányzik azonban az erkölcsi elhatározás reá. A helyzet ura a tőke; de liberális beidegzettségének rabságában csak uzsorahaszonért mozdul, mert így sok fáradságot takarít meg. Ezáltal a tömeges (kishasznú) munkaalalmak nagyrésztét éltönteti, azaz végeredményben elzárkózik a társadalom elől, illetve eszköznek használja azt. A várakozással, tőkepihentetéssel nem kockáztat semmit, mert a mammut-tőke egyszeri megforgatással meg tudja sokszorozni önmagát s a profitot osztatlanul egy helyre gyűjtheti össze, míg elaprózott forgalomban a kezelési költség nagyobb, a kockázat gyakoribb s a hasznon osztozni kell. A tőkének a maga szempontjából igaza van, azonban e gazdálkodásból az ország meg nem él, sőt ennek sikere az ő halálát jelenti. Nem tudjuk belátni, hogy ha a földbirtokon lehet reformot végrehajtani, miért ne lehetne a tőkebirtokon is? Azaz ne a társadalmat tegyük a tőke eszközévé, hanem megfordítva; ez csakugyan új termelési mód lenne. Evvel természetesen nem mondunk újat, de azért még a probléma súlya semmit sem csökken. Mivel önkéntes pálfordulásra a tőke nyilván nem hajlandó, az államhatalomnak kellene az irányítást kezébe vennie. A liberális-kapitalista országokban azonban (s így nálunk is) az állam inkább csak tőkevédelmi berendezkedés, azaz irányítás helyett hatalmával a tőkét támogatja, sőt a rendszer erkölcsi támogatásban is részesül a liberális nevelésű idősebb szellemiség részéről.

Nem arrogáljuk magunknak a hivatottságot egy magyar „carta del lavoro“ megfogalmazására; a fentieket csak azért mondtuk, hogy eljussunk arra a pontra, ahol az idősebb s az ifjabb nemzedék útja végkép elfordul egymástól. Mert lehet, hogy a régebbi korosztályok túlnyomó része behódolt az újabb szellemi irányoknak, erkölcsi habitusa azonban a régi maradt. A régi, elemző életfelfogás, mely csak egyedeiben tekintette a társadalmat, vagyis az egyedek közötti érintkezést az önzés parancsa alá helyezte, ez az ököljogrend, nem csupán gyakorlatilag fajult el a mai csődig, hanem szellemi téren is meghozta az elzárkózás, az érdeklődéshiány és a társadalmi tájékozatlanság eredményét. A régi szellemben felnőtt nemzedék életét kiválasztott hivatása igényeinek szentelte s elvárta és akadálytalanul meg is kapta a hozzá szükséges eszközöket. Nem törődött vele, hogy ezek az eszközök mi módon állanak elő, nem érdekelte, hogy más hivatások eszközigénylése hogyan játszik össze az övével s nem érdekelte maga a többi más hivatás sem. A Standeshehre és a Standesgenuss érinthetlenségét a művelődésbeli előhaladás természetes következményének tartotta s a maga mestersége s igényeinek jogosultsága felől soha kételyei nem támadtak. Amennyiben a társadalom bánásmódjában különbségeket vett észre az egyes Standokat illetőleg, ebből lehetőleg a maga igényeinek emelésére igyekezett jogérvet kovácsolni. S evvel társadalmi érdeklődésének határa le is zárult. Magát a társadalmat, kissé homályosan, valami nagy hadtápterületnek érezte, melynek arcvonalán ő küzd a maga fegy-

verével a civilizációért. Ez természetesen az idősebb nemzedék jellemének csak egyetlen oldala; a hatalmas munka méltatása, amellyel ő és apái megteremtették egy gazdag ország fénykorát, nem illeszthető tárgyalásunk anyagába. Minket a mai helyzetben tanúsított viselkedése érdekel, mert ez a viselkedés a társadalomra nézve végtelenül fontos, lévén legnagyobbbrészt az ő kezében a hatalom és a vezetés. Kétségtelen, hogy mint vezető generáció, sokkal nehezebb helyzetben van minden elődjénél, ha a vezetés feladatát a közboldogulás megteremtésében látjuk. Ez a nemzedék bizonyára nem felelős a fejlődés menetéért, mely az ő hatalomra kerülésével egyidejűleg süllyesztette dekadenciába a liberális társadalmi rendet. Csak a belőle kiemelkedő vezérszemléknek adatott meg a jövőbelátás s ezek már az ifjabbakkal alkotnak szellemi és erkölcsi egységet. Maga a nemzedéktest régi alkatával sodródott az új időkbe, melyek minden viszonylat tőhegyre fordulását hozták magukkal. A korfordulat minden életbevágó problémája társadalmi volt, a rendezés feladata tehát a legnagyobb szociális tapasztaltságot és tájékozottságot követelte meg, azonban a vezető rétegből éppen ez hiányzott. Természetes ösztöneivel a zűrzavart a régi rend felé igyekezett visszaterelni, amit az anyagi és hatalmi berendezkedés kereteiben keresztül is vitt. A kataklizma geológiai következményeit azonban nem törölkötte el, a kereteket eleven, fejlődésre képes étellel nem tölthette meg s ezért igyekezete eleve a mai kudarcra volt ítélve. így előállt az a hibrid helyzet, hogy mialatt a szellemi téren, ahova anyagi és hatalmi fegyverei nem értek el, szinte teljesen kialakult az új kor arca, az anyagi és hatalmi rend a maga struktúrájában ennek ellentétét, tagadását igyekezett életben tartani. Azaz: mindazoktól, akikkel munkáját megosztotta (ifjabbak) szellemiekben lehetőleg újat, működésben és viselkedésben régít követelt. Ez szerintünk a generációk egymást meg nem értésének alapja. Az idősebb a régi hivatás-feladatokat teljes egészükben állította fel a fiatalabb elé, a megfelelő eszközök megszerzésére (nemcsak anyagi, hanem szellemi és erkölcsi munkaeszközökre is gondolunk) azonban — liberális-önző beidegzettségénél fogva — nem határozta el magát. Az eszköz és a feladat viszonyát nem vizsgálta s avval sem törődött, hogy e viszony kiegyensúlyozatlanságából morális következmények is állhatnak elő. Nem vette észre, hogy az anyagnak és a szellemnek, a hatalmi intézkedéseknek és az igazi céloknak voltaképp erkölcstelen szembenállását az ifjabb milyen mélyen, élményszerűen megérezte; hogy az ifjabb, gonosz sorsában kiélesedett igazságvággyal, összhangot követelt a valóságos szociális-erkölcsi követelmények s az ezeket negligáló munkaparancs és viselkedési szabályzat között. Az idősebb nem volt arra nevelve, hogy a másféle társadalmi helyzettel járó lelkiületet megértse s elhiggye azt, hogy azonos műveltség és szellemi alkat mellett különböző életfelfogás is lehetséges és hogy az ifjabb a maga és a társadalom helyzetének súlyát elsősorban lelkileg érzi. Részvéte alkalmankint felébredt, de hiányzott az élményszerű, tapasztalati alap, hogy állandóvá, azaz cselekvő szociális érzékké válják. Az alkotást összetévesztette a dologi berendezkedéssel s a társadalom élő anyagát jövővel nem

bíró gépnek tekintette, amelyet csak addig kell táplálni, míg munkájára szükség van. A gép munkáját igyekezett megsokszorozni, hogy zavarok ne támadjanak s hogy részvétérzésének eleget tegyen, de igazi alkotó célok, azaz igazi szociális motívum híján, viselkedése eredményében közönynek bizonyult a társadalommal szemben. A társadalmi élet jelenségeit anyagi törvények eredőjének hitte s az erkölcsi összetevők fontosságát hangoztató izgatott fejtegetéseket ifjonti heveskedéseknek, naív erkölcsi meséknek. Egyszóval: a szellemi munkafeladatokat helyesen tűzte ki az ifjabb elé, de jövőjéről és lelki nyugalomáról nem gondoskodott.

Mindez kicsiny és nagy hatáskörökben egyformán megnyilatkozott. A nagy hatáskört illetőleg: cselekvő szociális érzerken, vagyis alkotáson azt a munkát értjük, mely elsősorban az élő és születendő ember (a társadalom) jövőjét igyekszik biztosítani. Az elmúlt évtized szociális koncepciónak nevezett dologi berendezkedése azonban csak a jelen megélhetésnek sietett segítségére olyan gazdálkodási intézkedésekkel és közmunkákkal, melyeknek szerves lényege a gyümölcsözetlenség volt. Ami valóságos és korszerű társadalmi koncepciót találunk (munka-, élet-, betegségbiztosítás, OTI stb.), az rendelkezésénél fogva nem a jólét megteremtője, hanem csak adminisztrálója bizonyos területeken s ezért igazi termelés híján a levegőre támaszkodik önhibáján kívül; így reális segítséget nem tud nyújtani s maga is szanalásra szorul.

Mindezt s más okokat tekintve, ma tulajdonképpen két nemzedék-tömb áll szemben egymással, egy idősebb és egy Ifjabb, melyek elválasztó korhatára a negyvenedik évre tehető. Hogy ez a sztatikai helyzet minő feladatokat ró az egyes korosztályok tagjaira, vagyis hogy mi volna egy jobb jövő előkészítésének útja, annak fejtegetése más alkalomra vár.

VÁRKONYI NÁNDOR

GARIBALDI

AMA MAGYARJA ezernyi gondja között csudálkozva figyel fel a név hallatára, történet szemléletének ködös távlatából csak homályos körvonalakban látja maga előtt az Unita Italia hőjét, akinek neve pedig vagy két emberöltő előtt a magyar szabadság gondolat realizálását jelentette jónéhány millió magyar előtt.

Ki volt tehát Garibaldi? s mi az, amit élete munkája Itália és a világtörténelem számára jelent.

A bécsi kongresszus az európai problémát tisztán mechanikus eszközökkel oldotta meg, a hatalmi és hódító politika szempontjai uralkodtak a kongresszus alkotta békemű felett, miközben vajmi kevés vagy éppen semmi figyelmet se fordított a francia forradalom által felidézett nemzeti és társadalmi problémák megoldására. A bécsi kongresszus békeművét az alapvető problémáknak ez a megoldatlansága már létrejött pillanatában elavulttá tette, a szentszövetség rendőri elnyomása pedig csak gyorsította ennek a természetes és logikus elégedetlenségi folyamatnak a kirobbanását. Az elégedetlenség Itáliában ért el leggyorsabban a nyílt lázadáshoz, aminek első sorban népi, szociális és gazdasági okai voltak.

Itália, a XVI. század közepe óta kis államokra tagozódva, közvetve vagy közvetlenül idegen hatalmak fennhatósága alá került s így itt a faji egységből táplálkozó népi erők természetes kohéziója ellenére sem tudott a nemzeti egység valóra válni. Macchiavelli szerint azért, mert a pápaság, mint Itália leghatalmasabb fejedelme, nem volt elég erős ahhoz (hozzátehetjük, hogy a XVI. század óta mindinkább a szupernacionális felfogás felé hajolva, nem is akart az lenni), hogy Itáliát saját jogára alatt nemzetállami egységbe foglalja össze, de elég erős volt viszont ahhoz, hogy megakadályozza ennek az egységnek más hatalom vezetése alatt való létrejöttét. Az olasz nép politikai egységének determináltságát még élesebbé tette a félsziget zárt geográfiai adottsága által erősen befolyásolt gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés, amely a faji és kulturális homogenitású olasz nép politikai nemzeti egységének szükségességére sürgetően utalt. A nemzetegység belső akadályait gyorsan tisztította el a felvilágosodás és a francia forradalom vihara. Amíg a felvilágosodás a laikus állam eszményének nyerte meg az olasz nép intellektuális vezető rétegeit, addig a francia forradalom katonai sikerei első sorban Itália abszolutista és tirannus fejedelmeit söpörte el, legalább időlegesen, a politikai cselekvés színteréről. Napóleon itáliai reformjai pedig rövid évtized alatt is elegendők voltak ahhoz, hogy az olasz nép szociá-

lis és gazdasági helyzetét olyan szintben egyenlítsék ki, amely a nemzeti továbbfejlődést a francia forradalom eszményeként kialakult polgári liberális állameszme felé irányítsa. Az olasz nép politikai egységre érettségének ezen határozott formái mellett valóban anachronizmusként hatott Itália térképének az a rendezése, amelyet a bécsi kongresszus a titkos diplomácia minden eszközzel folytatott harcai után megrajzolt, a reáerőszakolt abszolutista kormányrendszerek pedig a társadalmi és gazdasági fejlődés természetes irányát akarták visszafordítani. A temporális és transzcendens erők itt olyan határozottan álltak egymással szemben, hogy a nemzeti egységért Itália földjén már régóta dúlt a harc, amikor a németiség vagy Közép-Európa népei általában a politikai nemzetegység felé való haladás útjait még tapogatva keresték.

A politikai cselekvés mikéntjének új útjait Itáliában is az ifjúság találta meg. Ez az ifjúság, a fiatal Itália, teljesen a francia forradalom eszméiből táplálkozott, nem sokat törődött a nemzeti egység államfilozófiai alapvetéseivel, bár radikális cselekvő szándékait szívesen kendőzte el annak kissé ködös és vértelen teóriáival. Gioberti apát és az Unita Italia eszméje sokszínű irodalmi hirdetőinek helyét így foglalta csakhamar a giovane Italia hatalmas, társadalmi egységbe forrt serege, amelynek előttünk olykor fellengzősen hősi tetteit kétségkívül befolyásolta az az európai romantizmus, amely más formában különben megállt az olasz lélek sajátos racionalizmusa előtt.

Garibaldi ennek a fiatal Itáliának vezető egyéniségéből lett az egységes Itália katonai megteremtője, akinek egyéniségében a politikai realizmus józansága kellő mértékben arányosuk a hős katona önfeláldozásával. A politikailag és katonailag lehetséges, megvalósítható terveknek világos szintézise biztosította számára mindvégig annak az olasz népnek osztatlan megértését, amely nem követte Mazzini-nak az olasz politikai célokra túlmenő, szertelenbe hajló politikai célkitűzéseit és hűvös közönnyel kísérte Cavour józan és megfontolt, egyébként teljesen célhoz jutott politikáját. Ezért lett Garibaldi az egységes Itália legnépszerűbb hőse, akinek neve ma is programot jelent.

Erre az útra Garibaldi az olasz földnek arról a részéről indult el, amely ma is a két latin testvémemzet nyelvi és nemzeti elkülönülésének a határmegyéje. Az akkor még olasz Nizzának a gyermeke volt. A millió tehát, amelyben felnő, az olasznak és a franciának a keveréke. De ebben a határozatlan népi és nemzeti konglomerátumban is tisztán olasznak érzi magát. Amikor szülőföldjének földrajzi és gazdasági adottságai a tengerész pályára viszik, a szárd haditengerészetbe lép be. Életére is, de közvetve az Unita Italia ügyére nézve is sorsdöntő volt Mazzini 1834-1 felkelése, amelynek leveretése után őt is halálra ítélik, de neki Franciaországon át sikerült Dél-Amerikába menekülni. A francia forradalmi polgári ideológiának megfelelően a szabadság eszménye uralkodik ekkor már egész valóján, ez a gondolat készíti őt arra, hogy kis délamerikai államok szolgálatában harcoljon a császári Brazília ellen. Az eszményeihez való hű, etikai tartalmú ragaszkodás mentette meg őt már ekkor is attól, hogy kalandos

vállalkozásai között kalandorrá válják. Tetteinek, törekvéseinek ez az etikai alapja avatta őt eszményi szabadsághőssé!

Ilyen változatos életsors után jött el az Itália sorsában is annyira jelentős 1848-ik év, amely őt is nyomban a harc mezejére szólította. Dél-Amerikából Anitával, hősi lelkületű brazíliai származású élettársával visszatérve, Itália szabadságáért az osztrákok ellen fordult harcba. Ekkorra már szétoszlottak azok a remények, amelyeket a giovane Italia rajongói IX. Piusba helyeztek, mikor trónralépte után tőle várták Itália felszabadítását és egyesítését. Garibaldi is, aki a délamerikai szereplését az olasz szabadságharc előkészítésének tekintette, 1847 októberében levelet írt IX. Piusnak, felajánlva neki szolgálatait Itália szabadsága és felszabadítása érdekében. Akciója azonban megfelelő visszhang nélkül maradt. Az 1848 április 29-i pápai semlegességi nyilatkozat pedig, amely egyszerre véget vetett Pio Nono népszerűségének, tulajdonképpen természetes következménye volt annak a XVI. század óta kialakult felfogásnak, hogy a pápa elsősorban az egész keresztény katolikus világnak nemzetek felett álló feje, s csak annyiban itáliai világi fejedelem, amennyiben erre a világi szuverénitásra lelki főségének független gyakorlása szempontjából szüksége van. De tisztára morális lehetetlenség volt tartós együttműködést teremteni a pápaság és a forradalmi eszméktől fűtött, szabadkőműves velleitású giovane Italia között, természetes volt a célok és az ahhoz vezető eszközök diametriális ellentéte miatt, hogy a pápaság és a fiatal Itália kérlelhetetlen, egymás létezését kizárni kívánó ellenfelekké lettek.

A helyzet már ilyen értelemben tisztázódott, amikor Garibaldi kisszámú, de mindenre kész kísérő csapatával 1848 júniusában Itália földjére érkezett. Az olasz reménykedések központjában ekkor már a szárd király, Carlo Alberto állott. Piemontnak ez a valóban tragikusan emberi sorsú királya egész lényével idegenkedett mindama forradalmi megmozdulástól, amelynek élére őt Itália közhangulata máról holnapra állította. Szinte akarata ellenére lön abszolutista hajlandóságú uralkodóból az olasz szabadságharc vezérévé. Garibaldi is híveivel együtt, feledve az 1834-i halálos ítéletet és félretéve republikánus érzelmeit, Carlo Alberto seregében akart harcolni Ausztria ellen. Itt azonban bizalmatlanságra talált s azért Piemontból Lombardiába ment, amelynek egy részéből és Milánóból is az olasz forradalmi csapatoknak sikerült kiszorítani az osztrák seregeket. Garibaldi ezért Milanóba ment, ahol az ottani ideiglenes forradalmi kormány megbízásából önkéntes csapatot alakított. Radetzky jól szervezett ellentámadása azonban hamarosan véget vetett a lombardiai olasz reményéseknek, Carlo Alberto is békére kényszerült Ausztriával szemben. Garibaldi nem akarván behódolni, már 1848 augusztusában svájci területre szorult. A párizsi februári forradalom hullámai azonban még nem ültek el Európában, a reakciós konszolidáció útban volt már ugyan, de még nem diadalmaskodott teljesen. Tovább folyt a küzdelem tehát Itáliában is, s ezeknek a harcoknak a központja most már az Egyházi Állam, kiváltképpen pedig az Unita Italia természetes és ideális centruma, az Örök Város lett. Amikor

Pio Nono 1848 november végén Róma lázongó népe elől nápolyi földre menekülni kényszerült, Garibaldi híveivel együtt Romagnán, Märchen át Róma felé vonult. Hosszú harci fáradalmak voltak már Garibaldi és serege mögött, amidőn az ideiglenes római kormány által összehívott alkotmányhozó gyűlés, amelyen Garibaldi mint Macerata képviselője vett részt, 1849 február 8-án a Capitoliumon kikiáltotta a római köztársaságot.

A római köztársaság kikiáltása azonban éppen úgy, mint egy hónappal később Piemont második, csak néhány napig tartó hadjárata Ausztria ellen, amely Carlo Albertónak a trónjába került, már Európa reakcionárius konszolidációjával találta magát szemben. A 48-as forradalmak és a belőlük kisarjadzott nemzeti szabadságharcok sorsa eldőlt már abban a pillanatban, amidőn Frandaország a forradalomtól dtérő útra fordult, Ausztria pedig elegendő belső politikai és katonai ellenállást mutatott az itáliai és a magyarországi szabadságmozgalmakkal szemben. Ezzel 1849 tavaszára végzetesre fordult már az Unita Italia ügye is. 1849 április végétől kezdve Garibaldi a római köztársaság védelmében Róma falai előtt már a pápai állam integritásáért küzdő francia köztársasági csapatok ellen harcolt. Ez a harc Róma kapui előtt nem szűkölködött ugyan hősi mozzanatokban, s Garibaldi mindig élén volt hőseinek, de a végső kimenetele kezdettől fogva nem volt kétséges. Július 3-án, a franciák koncentrikus támadása nyomán elesett Róma és vele összeomlott mind az a remény, amdyet az olasz patrióták 1848-hoz fűztek.

Garibaldi azonban ez a különben nem váratlan sorsfordulat sem törte meg, ellenkezőleg, lelki erejét még inkább felemelni, megacélozni tudta. Rómából rendkívüli nehézségek árán — amelyeknek lelki gyötrelmeit a végsőkig fokozta az a drámai momentum, hogy a hűséges Anita a menekülés közben karjai közt szenvedett ki — Piemontba menekült. De itt sem volt maradása, a kormány, nyűván külpolitikai bonyodalmaktól tartva, kiutasította őt az ország területéről. Garibaldi töretlen hittel és csüggedetlen energiával vette ismét a vándorbotot, s most Amerikába ment bevárni, amíg ismét djő az idő Itália szabadságáért harcolni. Itt dőször mint közönséges munkás tartotta fenn magát, csak később lett hajóskapitány. A reakció évd azonban már meg voltak számlálva. A reménység most is Piemontban összpontosult, II. Vittorio Emmanuele uralma alatt csendesen, de annál szívósabban dolgozott itt a kormány és a nemzet a szabad Itália egységéért. Az idők változásának volt jde, hogy Garibaldi 1854-ben visszatérhetett Nizzába, nemsokára pedig a Sardegnia észak-deti partja mellett fekvő Caprera szigetre ment, ahol szerény birtokot egy szerény falusi házzal vásárolt magának.

Ebből az egyszerű magányból az 1859-iki osztrák-piemonti háború zaja hívta ismét a küzdőtérre. Ennek a hadjáratnak Ausztria elleni sikerét már kezdettől fogva biztosította Piemont számára III. Napoleon szövetsége és a német egységre egyedül saját hegemoniája alatt törekvő Poroszország semlegessége. A végső győzelmet, a háború politikai céljainak teljes sikerét és kiaknázását ilyenformán nem a piemonti csapatok katonai sikerei, hanem a kitűnően vezetett, ön-

tudatos piemonti külpolitika biztosította, amely egész Európa rokonszenvét meg tudta nyerni az olasz ügy sikere iránt. De éppen az eljövendő politikai célok, a még csak homályos körvonalakban mutatkozó egységes Itália eszméjének realizálása miatt szükséges volt Európa előtt bebizonyítani, hogy itt nem Piemont, hanem az egész olasz nép harcol szabadságáért a zsarnoki Ausztria ellen. Ennek az egyetemes olasz nemzeti megmozdulásnak lett a vezére most Garibaldi. A piemonti kormány már a hadüzenetkor tábornokká nevezte ki, szabad csapatába pedig Itália minden részéből sorakoztak. Csapatával sikerült neki már a hadjárat elején kikényszeríteni az átkelést a Ticinón, s ettől kezdve diadalmasan tör elő Tirol felé. Akcióját csak a villafrancai béke (1859 július 7) szakította félbe. Garibaldi kedvetlenül hagyta abba a harcot, mielőtt az egységes, szabad Itáliát biztosítva látta volna. A zürichi békekötés teremtette helyzet őt sehogy sem elégítette ki. Cavour ellen végkép elkeserítette az az áldozat, amellyel Piemontnak a francia támogatást meg kellett fizetni. Nizza és Savoya átengedése Franciaországnak kényszerű áldozat volt, mely felett még ma se tért napirendre az olasz közvélemény.

Az olasz kérdés tervezett, praktikus megfontolást nélkülöző megoldása, államkonföderáció a pápa fősege alatt, olyan irányba látszódtott terelődni, amely az egész olasz nemzet érzéseivel és vágyaival homlokegyenest szemben állott. Garibaldi érezte, látta, hogy ezen csak a nemzet egységes, a reakényszerített politikai korlátokat szétépítő feltámadása segít. Még 1859 végén megkezdte Crispivel és Bertanival együtt a nápolyi királyság ellen tervezett akció előkészítését. Ennek legfontosabb tényezője volt, hogy sikerült biztosítani az ügy számára Anglia jóindulatát. Cavour kormánya pedig titokban támogatta az előkészületeket, 1860 május 5-én indult el Garibaldi Genovából két olasz hajón Szicília felé. Az 1070 önkéntes, akik között három magyar: Türr István, Teleki Sándor gróf és Tüköry Lajos előkelő szerepet játszottak, május 12-én Marsalánál szállott partra két angol hajó jótékony védelme alatt. A következő napon a Garibaldi mögé sorakozott tömegek kikiáltották őt diktátorrá. Május 15-én Calatafiminél csatát nyert a nápolyi csapatok ellen, tíz nappal később már Palermóban volt. Június 6-án már 20.000 főnyi nápolyi sereg tette le előtte a fegyvert. Garibaldi vállalkozása ekkor válságos ponthoz jutott, amelyből ismét csak az ő félelmet nem ismerő bátorsággal párosult politikai bölcsessége lendítette tovább a siker felé. A piemonti kormány, különösen maga Cavour, az expedíció célját befejezettnek látták volna azzal, ha ez alkalommal Garibaldi hódítása csupán Sziciliát szerzi meg a szárd királyságnak. Európai intervenciótól féltek, ha Garibaldi tovább folytatja a harcot Nápoly vagy éppen Róma ellen, amely 1849 óta III. Napoleon katonai védelme alatt állott. Garibaldi azonban lerázva magáról Cavour befolyását, tovább folytatta serege szervezését — éppen ezekben a napokban, július 16-án, rendelte el a magyar légió felállítását — s július 20-án Milazzónál újabb csapást mért a nápolyi csapatokra. Ugyanezen a napon esett el Messina is, ami aktuálissá tette a kérdést, vajjon tovább folytatja-e Garibaldi a harcot Nápoly ellen. Néhány heti előkészület után, mi-

közben II. Vittorio Emmanuelettől engedelmet kért az engedetlenségre, mert tovább folytatja a harcot Nápoly ellen, augusztus 20-án átkel a szoroson és Reggio di Calabriánál ismét csatát nyert a nápolyi csapatok ellen. Ettől kezdve útja valóságos diadalút Nápoly felé. Szeptember 7-én már diadalmámor közben vonul be Nápolyba, amelynek első parancsnokává hű hadosztályparancsnokát, Türr Istvánt tette. II. Ferenc csapatai, mintegy 40.000 ember, ezalatt a Voltumónál gyülekeztek egy utolsó, döntő küzdelemre. A csatát október elsején vívták meg, ebben a győzelemben már részt vett egy piemonti bersaglieri zászlóalj is, egy része annak a piemonti seregnek, amely a pápai uralom ellen fellázadt Romagnát és Marchet, valamint Toscanát kebelezte be az egységes Itáliába. Az egyesülés a piemonti csapatokkal Garibaldi önálló missziójának a végét jelentette. Cavour diplomáciája — amely még Kossuth és Türr István befolyását is felhasználni igyekezett Garibaldinál, hogy leállítsa őt a Róma elleni hadjáratról — ezúttal is győzött, a hadjáratnak vége volt és az egységes olasz királyság Róma és Latium nélkül alakult meg. Garibaldi még végrehajtotta a dicsőséges plebiscitumot, amely Nápoly és mindkét Szicília bekebelezését az olasz királyságba szentesítette. November 7-én még a király oldalán részt vett II. Vittorio Emmanuele bevonulásán Nápolyba, de a következő nap már felosztatja Önkéntes csapatait, katonáit az olasz reguláris csapatokba való belépésre szólítja fel, maga pedig Caprera szigetére vonul ismét vissza. Ezzel Garibaldi életének legdicsőségesebb és eredményekben leggazdagabb korszaka zárult le.

Az a mód, ahogy Garibaldi Itáliát az idegen uralom alól felszabadította és a nemzeti egység útjára vezette, a világszabadság hőségévé, a politikailag elnyomott nemzetek reménységévé avatta Őt Európa politikailag elégedetlen népei, elsősorban a magyarság, körében. A külföldön élő és reménykedő magyar emigráció éppen úgy, mint az itthoni magyar milliók a magyar szabadság visszaszerzésének messzianisztikus reménységeiben ringatózva, azt várták, hogy Garibaldi és az olasz királyság csapatai nem teszik le addig a fegyvert, amíg Ausztriát Venetóból ki nem űzték, politikai hatalmát pedig Magyarország önállóságának visszaállításával szét nem zúzták. Ezeknek a reménységeknek mintegy látható és kézzelfogható megtámasztása volt az olaszországi magyar légió, a bizakodást pedig nem hagyták elaludni azok az állandóan folyamatban lévő tárgyalások, amelyeket az olasz kormány Kossuth torinói megbízottjával, Pulszky Ferencel 1860 óta a magyar kérdés megoldása felől állandóan folytatott. Ez a két mozzanat lobbantotta lánggra a magyarság lelkesedését 1860-ban és 61-ben szinte extatikus magasságba Garibaldi személye iránt, tőle és Itáliától várva szabadságának visszaszerzését. A szép remények azonban csakhamar megghiúsultak, anélkül hogy Garibaldi vagy az új olasz királyság közvetlenül bármit is tett vagy tehetett volna a magyar ügy érdekében. Ennek okai nem maradtak rejtve már egykorú politikusok, elsősorban az emigráció legtisztábban látó politikai koponyája, Pulszky Ferenc előtt sem. Se Cavour, se az utána következő olasz kormányok nem látták 1860—65 között a hely-

zetet ana alkalmasnak, hogy politikai vagy éppen katonai intervencióval támogassák a magyar ügyet, mert világosan látták és tudták, hogy a legcsekélyebb beavatkozás is új háborút jelentene Ausztriával. Erre az új háborúra pedig Olaszország sem katonailag, sem diplomáciailag nem volt felkészülve. A vezető olasz államférfiak tisztában voltak azzal, hogy Olaszország Veneto felszabadítását csakis egy más hatalommal együtt folytatott koalíciós háborúban érheti el, úgy amint az 1866-ban be is következett.

Annak, hogy Garibaldi az olasz kormánytól függetlenül nem indított akciót Magyarország függetlensége érdekében, ugyancsak sajátos okai voltak. Garibaldi a népek önrendelkezési jogának címén folytatta a harcot Olaszország egységéért és szabadságáért. Az volt tehát a véleménye, amelynek mindenkor kifejezést is adott, hogy párhíveivel szívesen megy harcba Magyarország szabadságáért, de csakis akkor, ha Magyarország egységesen fegyvert fog elnyomói ellen és ez a fegyverbeszállt nemzet hívja őt segítségül. Ilyen fegyveres felkelést, amely előfeltétele lett volna Garibaldi intervenciójának, sem Kossuth nem tudott külföldről felszítani, sem az itthoni elégedetlenek — talán mert a magyar nép lelki alkata annyira különböző ebben a latin népekétől — nem tudták a nemzet szabadságvágyát egy véres forradalmi megmozdulásig fokozni. Azonkívül volt még egy lényeges tényezője a magyar kérdésnek, amelyben Garibaldi és a magyar nemzet felfogása nem azonos úton haladt. Garibaldi, a nyelvében egységes olasz nemzet fia, nem látta másként megvalósíthatónak Magyarország önállóságát, mint a történeti Magyarország politikai egységében élő különböző népek konföderációjában magyar szupremácia mellett. Erre a konföderációra s vele kapcsolatban a magyar politika kizárólagos magyar öncélúságának legalább részben való feláldozására talán hajlandó lett volna Kossuth, miként ezt ismert dunakonföderációs terve mutatja, de nem voltak hajlandók a magyar nemzettel együttműködni azok a nemzetiségek, amelyeknek felszabadításáért Garibaldi éppúgy cselekedni kívánt. Így a magyar nemzetiségi kérdés megoldatlan volta kétségtelenül egyik oka volt annak, hogy Garibaldi, mint a magyar szabadság visszaállítója, sohase lépett magyar földre.

A magyar kérdés megoldásának extrém pólusait világosan látta Pulszky Ferenc, amikor 1861 július 14-én azt írta Kossuthnak, hogy Magyarország számára nincs más program, mint Deák vagy Garibaldi. Garibaldi azonban a politikai konstelláció folytán nem jöhetett, a nemzet tehát Deák nyomdokain haladt, Garibaldi hősi alakját pedig, mint a nemzeti szabadságillúzió idealizált képét tartotta meg nemzedékeken át emlékezetében.

Garibaldi caprerei egyszerű magányában, amelyről valósággal spártai képet rajzol az ott többször megfordult Pulszky Ferenc, a csak átmeneti jelentőségű magyar és délkelet európai expedíciós tervek mellett állandóan Róma elfoglalásának tervével foglalkozott. Még szűkebb hazájának, Nizzának elvesztése is — amely 1861-ben őt mint képviselőt a politikai élet szenvedélyeibe sodorta és valósággal gyűlöletté fokozódó támadásokra készítette Cavour ellen — gyorsan

elveszti előtte elsőrendű fontosságát, mert minden érdeklődése ettől fogva Róma meghódítására irányul. Kétségtelenül része volt ebben a kérlelhetetlen harci kedvben annak az engesztelhetetlen gyűlöletnek is, amelyet Garibaldi a pápaság s azon keresztül a katolikus egyház iránt érzett. Garibaldi nem is várt soká az új akcióval. Hú embe-reivel 1862 június 29-én partra szállt Palermo mellett és új sereget kezdett toborozni „Róma vagy a halál“ jelszó mellett. Az olasz kormányban azonban az esetleges francia intervenció miatt Garibaldi akciója teljesen időszerűtlen volt, azért erős kézzel fogott Garibaldi megfékezéséhez. A flottát a sicíliai partokhoz rendelte, Cialdini tábornoknak pedig utasítást adott Garibaldi seregének lefegyverzésére. Mindez azonban nem ment vérontás nélkül, Garibaldinak 3000 emberével sikerült eljutni Cataniába, de augusztus 27-én Aspromontenál sebesülten Cialdini csapatainak fogságába esett. Ezzel vége is lett az akciónak, s Garibaldi a királyi amnesztia elnyerése után az olasz nép csodálatától övezve vonult vissza Caprera szigetére.

Az itteni évek komor egyhangúságát csak rövid időre szakította meg 1864 tavaszán tett londoni útja, amikor az angol nép hatalmas lelkesedése mellett a londoni díszpolgárságot is elnyerte. Tervei megvalósításának új lehetőségeket ígért az 1866-iki háború kitörése. Egy önkéntes sereg élén, a custozzai olasz vereség hatását ellensúlyozandó, Dél-Tirolba tört be és sikerült is neki itt az osztrák csapatokat visszaszorítani. Már Trento alatt állott, amikor megkapta Lamarmora tábornok parancsát a visszavonulásra. Garibaldi ellenkezés nélkül üritette ki Dél-Tirolt, amely ekkor Ausztria birtokában maradt.

Újból Caprerába térve vissza, Garibaldi ismét a Róma elleni akció tervével kezdett foglalkozni. Katonailag ezt megkönnyítette az a körülmény, hogy a francia csapatok az 1864 szeptember 15-én kötött francia-olasz egyezmény értelmében 1866 őszén elhagyták az Egyházi Állam területét és annak védelmét kizárólag a zsoldos csapatokból álló pápai seregére bízta. A katonai auspiciumok tehát jók voltak Garibaldi vállalkozása számára, de politikailag a helyzet még nem érett meg s így ez a hősi epizódokban bővelkedő vállalkozása is már elejétől fogva sikertelenségre volt ítélt. 1867 őszén, miközben a betörés előkészületeit szervezte, az olasz kormány elfogatta Sinalungánál és Caprera szigetére internálta. De az olasz hajók örvonalán át Firenzébe ment, s az olasz kormány semlegessége mellett indította meg akcióját Róma ellen. Az Örök Város közelében, Passo Coresénél lépte át csapataival október 23-án a pápai állam határát, már szemei előtt feltűntek az Urbs körvonalai, amikor a Civita Vecchiában ismét partraszállt francia csapatok a pápai sereggel egyesülve, november 2-án Mentananál szétszórták seregét, maga pedig olasz földre menekülni kényszerült.

Ismét visszatért Caprerába, ahonnan csak a csatazaj szólította el megint. A német-francia háború kitörése most már csaknem vér nélkül biztosította Olaszország számára Róma birtokát és a Verni Settembre katonai sétája tényleg Garibaldi közreműködése nélkül folyt le. III. Napoleon trónja összeomlott s Garibaldi most a vérben született harmadik köztársaság védelmére sietett, önkénteseivel

Chatillonnál, Autunnél, Dijon mellett a régi tüzzel harcolt, anélkül mégis, hogy a francia sorsot megváltoztathatta volna. Mint Nizza követe tagja lesz a versaillesi nemzetgyűlésnek, de munkájában nem vesz részt, olasz lelke visszavonulást parancsol innen neki. Megint csak Caprera lakója lesz, míg az olasz nép rajongása ismét a politikai küzdőtérre nem viszi. 1874-ben Róma választja képviselőjévé s Garibaldi, akinek pápaellenességén a *dominium temporale* megszűnése és annak politikai következményei se változtattak, most a baloldali radikalizmus élére áll. Ezért utasítja vissza a következő évben azt a nemzeti ajándékot, amelyet a parlament neki a konzervatív Minghetti kormány javaslatára megszavazott és csak amikor a baloldal került kormányra, változtatott ezen az elhatározásán. Ekkor indít nagyszabású akciót a Tiberis szabályozásának érdekében. Az orosz-török háború eseményei és politikai következményei is élénken foglalkoztatják. Némi lemondással, de teljesen az 1860—62-es évek elgondolásainak szellemében írja Türr Istvánnak 1876 november 11-én, hogy eddig nem beszélt Magyarországról, mert úgy látta, hogy Magyarország ellensége a szlávok felszabadításának a török uralom alól. Pedig Magyarországnak meg kell szabadulni a Habsburgoktól és meg kell teremtenie a Duna—Száva—Fekete-tenger—Égei-tenger és az Adria közt elterülő népek konföderációját. Ez azonban a német-osztrák-magyar szövetség előestéjén már utópiaként hatott. Mint az olasz szabadság élő hőse járja be élete végső éveiben Itáliát, míg a halál őt 1882 június 2-án a kedves Caprerán az élők sorából el nem szólítja.

Tipikus hőse volt ő a XIX. századnak. Szabadságideája, amelynek életét szenteli, szinte doktrínává emelkedik nála, kissé távol a mai ember gondolkodásától, mert azóta ennek az eszmének annyi félremagyarázást látta. Egyházellenes tendenciái a francia forradalom radikalizmusában gyökeredeztek, s ebben Garibaldi, sok kortársához hasonlóan, akkor is makacsul megmaradt, ha annak érvényesítése nem vált az olasz nemzeti érdekek javára. Nem volt sem nagy hadvezér, mint Moltke, sem nagy államférfi, mint Bismarck, a német egység megteremtői. Ami Garibaldit mégis a történelem maradandó emlékezetű hősévé s Olaszország egyik legnagyobb történeti alakjává tette, aki ma is elevenen hat az olasz nemzeti szellem fejlődésére, az kétségkívül egyéniségének az a tökéletes összetétele, amely őt az olasz nemzeti gondolat legpregnansabb kifejezőjévé tette. Bátor a cselekvésben; áldozatkész a kíméletlenségig, ha a haza ügyéről van szó, amellet a politikában minden lehetőségre és kompromisszumra kész, ha a körülmények úgy parancsolják. Ennek a több, mint kétezer éves római tradíciókból leszármazott olasz mentalitásnak volt a leg-hatalmasabb kifejezője Garibaldi, emléke ezért él csorbíthatatlanul, az idők és a politikai viszonyok változásától függetlenül a történelemben.

TÓTH LÁSZLÓ

MAGYAR KINCSKERESŐK

Az Axtilor-kincs titka. — Pannónia Sacra. — A szegedi ásatások.

GÓLYA“ VOLTAM az Eötvös-Collegiumban, mikor évfolyamtársammal, Németh Gyulával megismerkedtem. Már akkor bizonyos nimbusz vette körül: hiszen ez a kis ember megjárta a Krímet, Kis-Ázsiát, sőt a Kaukázus vidékét is; a Budapesti Hírlap meg már józan stílusú, csendes humorú útikarcolatokat hozott tőle! Egy híres török utazóról rövidesen Cselebi lett a neve és a kedves, szerény karcagi polgárgyereket mihamar általános szeretet vette körül, ő ugyan nem igen vette ki a részét a közös kollégiumi kirándulásokból és szellemi lelkesedésekből, mert többnyire szobájában ült és tanult mindenfélét, amit mi fölöslegesnek tartottunk: törököt, tatárt, mongolt, finn-ugort, oroszot, míg a szükségképpen rátukmált szakokat: a magyar és német irodalomtörténetet csak tisztas távolból szemlélte.

Saját bevallása szerint Jókai Eppur si muove-jának népszerű alakja Barkó Pali, Körösi Csorna Sándor mása csábította a keleti nyelvészetre a budapesti egyetem kiváló orientalistáját, jelenlegi dékánját: diákköri ábrándjai között ott élt az ő lelkében is a Körösi Csorna Sándor óta sok jó érzésű magyart elsodró ősmagyar rokonság ábrándos keresésének vágya. De ez esetben a turáni romantika sivatagja a tudomány szoros, de biztos ösvényeire vezetett, ami ugyan nem annyira néhai Vámbéry Árminnak köszönhető, ki nem volt moderm értelemben vett nyelvész és így nem szívesen látta, ha ambiciózus nyelvészcsemeték tódultak óráira, hanem a Collegium akkori vezetőtanárának, jelenlegi igazgatójának, ki a legújabb nyelvészeti módszeresség csatornáiba vezette le a kezdő ember tudományos érdeklődésének romantikus vizeit. S így nem ősmagyarokról disszertált Németh Gyula, hanem egy török-mongol hangtörvényről.

De a fáklya nem aludt ki, s Németh Gyula lelke mélyén ott maradt a magyar őstörténeti érdeklődés, melyet most már a tudományos kritika és az összehasonlító nyelvtudomány módszereivel fokként közelített meg. így jutott el évekkal ezelőtt nagy művéhez: «A honfoglaló magyarság kialakulásáéhoz, a legjobb műhöz, amit a honfoglalás előtti magyarságról valaha írtak. Sikerült neki itt a történelmi és nyelvi adatok helyes megszólaltatásával a magyar történelem leghomályosabb korszakáról, mely addig a merész és legtöbbször alaptalan feltevések prédája volt, annyi pozitív tény és feltétlenül tudományos jellegű eredményt kihámozni, hogy ma már az ősmagyarság törzsi kialakulásának egyes fázisait is kezdjük megismerni és tisztán látunk abban a rendkívül bonyolult folyamatban, amit egy

ilyen síksági nép őstörténete képvisel. Egyúttal a magyarságra vonatkozó történeti adatokat helyes értelmezéssel oly régi időre vitte vissza, melyről azelőtt álmodni sem mertünk. Így egyesült Németh Gyula kutatásaiban a múltért lelkesedő magyar lélek és a józanság, melyet részben tanáraitól sajátított el, részben születési adományként alföldi környezetéből hozott magával.

Még két rejtélyes problémacsoport került már a fiatal Németh Gyula érdeklődési körébe: a magyar rovásírás és az ezzel összefüggő nagyszentmiklósi aranykincs titokzatos feliratainak kérdése. Érezte, hogy itt nagyfontosságú dolgokról van szó, de kritikai érzéke sokáig ellenállt a könnyelmű feltevések csábításainak. Az első feladat itt is a talaj megtisztítása volt. Éles kritikával és a módszeres tudós biztonosságával cáfolta meg előbb Sebestyén Gyulát, ki a magyar rovásírást a török írásrendszerek és a keleti nyelvészet ismerete nélkül igyekezett fejtegetni, majd még fölényesebben Mészáros Gyula és Supka Géza kísérleteit, kik közül az első törökül, a második magyarul és törökül olvasta el a nagyszentmiklósi kincs feliratait.

De ennek már majdnem húsz esztendeje. Közben, más munkák közepett sem feledkezett meg a bécsi aranykincs rejtélyes problémájáról. Kisebb cikkek, észrevételek jelezték, hogy figyelme ez irányban sem lankadt.

Most előttünk a megoldás. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratában, a Magyar Nyelvben olvashatjuk egész terjedelmében. Véletlen szerencsének látszanék, ha nem előzték volna meg hosszú töprengések, sikertelen próbálkozások. És itt valami hasonló történt ahhoz, amit Champollion annak idején az egyiptomi hieroglifákkal csinált, mert a probléma nehézségére nézve jellemző, hogy az ú. n. Attila-kincs feliratait még a leghíresebb orientalista, a dán Thomsen sem tudta kibetűzni.

A kincset 1799-ben találták a bácskai Nagyszentmiklóson és onnan egyenesen a bécsi Hofmuseumba szállították. (Ki tiltakozott volna ellene, mikor még magyar múzeum nem is volt?) A kincs egészen rendkívüli gazdagságú, csak az Inkák kincséhez hasonlítható: huszonhárom teljesen ép aranycsészéből, tálból, korsóból áll. Kettőn görög felirat, keresztény rituális vonatkozású. Egyen görögbetűs idegen nyelvű felirat, melyet Thomsen török nyelven olvasott el ilyen értelmezéssel: „Buila zsupán fejeztette be a csészét, (ezt) a csészét, melyet Butául zsupán tétetett alkalmassá a felakasztásra.“

Ez az elolvasás nagyjából helyes volt és ez lett Németh Gyula megoldásának is kiinduló pontja. Előbb azonban ez is helyesbítésre szorult, minek eredményeképpen a szöveg így fordítandó: „Boila Csabán csészéje, mely az ő megrendelésére készült; Botaul Csabán csináltatta a csatját, az ő ivócsészéje ez.“ Itt a legfontosabb módosítás, hogy Németh Gyula a szláv „zsupán“ szó helyett „csabán“-t olvas: Bíborban született Konstantinnál meg is találta, hogy 889-ben a besenyők „Csabán“ nevű törzsének fejedelmét Batának hívták. Az -ul végzet török személynevekben annyit jelent, mint „fia“ s így a tálat Bata csabán-besenyő fejedelem fia csináltatta.

Ez a módosítás már körülbelül kezébe adta a kincs rejtélyének történelmi kulcsát: a kincs minden valószínűség szerint besenyő eredetű és a IX. század végéről vagy a X. század elejéről való. Hátra volt még a többi ismeretlen nyelvű rúna- vagy rovásjelű felirat elolvasása.

Most az az ötlete támadt Némethnek, hogy hátha ennek a Boila-Csabán fejedelemnek a neve előfordul a tizenhét felirat valamelyikén. Talált is egyet, amelyre a feltevés ráillett, de tovább aztán nem is jutott. „Ezt körülbelül tíz év óta tudom már, — írja — de mikor az így nyert hangértékekkel a többi feliratot próbáltam értelmezni, semmi kielégítő eredményre nem jutottam.“

Ami ezután következett, hasonló a keresztretjvények megfejtőinek leleményességéhez. Egy tudományos dolgozattól értesült, hogy a törököknél szokásos volt a használati tárgyakat a tárgy nevével ellátni. Ebből a gondolatból kiindulva megkísérelte a csészekre a törökben előforduló „csésze“ jelentésű szavakat alkalmazni. Az első mihamar jelentkezett: az egyik tárgyon „tabaq“, azaz „tál, csésze“ volt leolvasható. Most a már korábban elolvasott Boila-Csabán névből és az újonnan elolvasott szóból nyert jegyekkel más feliratokat is sikerült kibetűznie, melyek kiegészítésénél újabb hangjelölések bukkantak elő. Végül kevés kivétellel valamennyi feliratot sikerült elolvasnia és van remény rá, hogy egy szép nap a hátralevő még megoldatlan jelek is vallani fognak.

Az elolvasott szövegek így hangzanak: „Bojla, szélesszájú (edény), Ilbök, Szevinüg fejedelemasszony, Bojla Csabán csemegéstálja, Turum ivóedénye, csésze, edény, nyeles edény.“ Tartalmilag nem valami szenzációs eredmény, de történetileg mégis roppant fontos! Itt áll előttünk a besenyő nyelv egyetlen emlékcsoportja és ami még jelentősebb, a besenyő rovásírás megfejtett alphabetuma.

A besenyőkről már az arab geográfusok: Gardizi és Al Bakri írják, hogy sok arany- és ezüstedényük van; a megoldás ezt a történeti adatot is megerősítette. A kincset, mint a török nyelvű besenyő írású szövegek is tanúsítják, csakugyan Botaul-Csabán besenyő fejedelem fia készítette 900—920 körül, tehát a magyar honfoglalás idején: s így nem lehetetlen, hogy éppen a magyar honfoglalók elől rejtették a földbe a nagyértékű kincset, melyet egy olyan terület közvetlen közelében találtak, ahol az Árpádok korában nagyobb besenyőtelepülések voltak. A kincsen levő perzsa-szasszanida motívumok azzal magyarázhatók, hogy a besenyők azelőtt Perzsiától és Chwarizm-tól északra laktak, az Emba-Ural-Volga vidékén. Itt sajátították el aranyműveseik a perzsa díszítőművészetet és a szomszédos nyugati türk birodalom hatása alatt itt alakult ki a besenyő írás, mely feltűnő rokonságot mutat az orchoni feliratok ótörök írásával és még több egyezést a székely-magyar rovásírással. A magyar és a besenyő írás a türk íráscsalád két származéka.

Az új felfedezés tehát kiemeli a magyar rovásírást keleteurópai elszigeteltségéből, megszünteti kuriózum-jellegét és bebizonyította, hogy a rovásírás a régi török és magyar műveltségnek szerves alkotóeleme volt.

Németh Gyula megoldásáról is elmondhatjuk, amit állítólag Newton mondott a nehézkedési törvény felfedezéséről: úgy jutott el hozzá, hogy mindig gondolkozott rajta. Nem csekély érdeme a magyar tudományosságnak, hogy a keleti tudományoknak egy ilyen fontos problémája, mely egészen új világot vet egy alig ismert nyelvre és népre, és felfedi a török írásrendszerek egyik ismeretlen csoportját, éppen a budapesti egyetemen oldódott meg, melyet joggal tekinthetünk már Budenz és Goldzieher óta a keleti nyelvészet legjelesebb fókuszának.

Naív és dilettáns, de annál fanatikusabb turanista féltudósaink és rögtönzött hindu-magyar rokonsággkutatóink pedig okulhatnak Németh Gyula pályájából és eredményeiből: megérthetnék, hogy a tudás útja a tehetőség, szorgalom és kitartás csapásain át vezet: minden, ami e téren a tudományos módszerek elhanyagolásával történik, haszontalan energiapocsékolás és üres szófecsérlés, mely a sajtó szíves támogatásával olykor a tömegek, sőt intelligens emberek káros félrevezetését eredményezi, amivel az ország reputációjának jelentékeny csökkenése szokott jární. Az efféle kontároknak csak a régi szólásmód kaptafáját tudjuk ajánlani, mert a nyelvészethez, éppúgy mint a cipész-mesterséghez iskolázottság kell. Olyan banális igazság ez, hogy az ember restell újra meg újra megformulálni és mégis közéletünk sajátosan tudományellenes beállítottsága miatt kénytelen vele. A tudomány művelése a tudósok dolga, már pedig a magyar nyelvészet és őstörténet a legnehezebb és legbonyolultabb tudományok közé tartozik.

A MAGYAR FÖLD AZ emberi műveltség valóságos múzeuma és a magyar archeológusok a legutóbbi években ritka szerencséivel — vagy talán a régibb nemzedékekhez képest több tudással? — ássák ki a magyar föld múltjának érdekesebbnél érdekesebb emlékeit. Prehistoria, római kor, népvándorlás, magyar középkor: minden bőven akad a leletekben, melyeknek gazdagsága minden várakozást felülmúl.

A pannóniai rómaiság a legismertebb e műveltségi korszakok közül: mindnyájan jártunk Aquincumban és ábrándoztunk a római város sikátorában, bekukkantottunk a Mithraeumokba. De nem tudom, sokan megbámulták-e már a csak néhány év óta előkerült mészkőbikát, a provinciális sírdíszítő művészet csodálatos realizmussal alkotott remekét, mely körül annyi birtoklási harc folyt a Nemzeti Múzeum és a főváros között?

Minthogy Aquincum ma feltárt része a nagy római katonai városnak csupán a polgári negyede, még mindig érdekes meglepetésekre lehetünk elkészülve minden esetben, mikor Óbudán, melynek házai alatt húzódik el a katonai város központja, egy-egy házat lebontanak, vagy csatornázási munkákat kezdenek. így történt, hogy az Elektromos Művek építkezésekor egy leégett és összeomlott római középületre bukkantak és benne Nagy Lajos fővárosi múzeumi őr megtalálta az ókor eddig egyetlen víziorgonáját! E felfedezés óta az ókori régészvilág figyelme Aquincum felé fordult, sokan jönnek megtekinteni a zöldpatinás bronzsípokat, melyek olyan jó állapotban vannak, hogy Nagy Lajos másolatot vesz róla és összeállítja, úgyhogy a közönség maga játszhat majd az ókori orgonán. Minden egyes síp számozva

van és kettősen toldott, mint a modem orgonáé. A felfedezést különösen érdekessé teszi, hogy Nagy Lajos a romok között megtalálta az orgona keletkezésének történetét megőrző emléktáblát: e szerint egy hadnagy, Caius Julius Victorinus ajándékozta a víziorgonát (hydra) az aquincumi tűzoltó- és temetkezési egyletnek (collegium fabrum et centonarium). Afféle római „chevra kadisa“ volt ez; létezéséről már feliratokból volt a tudós világnak tudomása.¹

Talán kevésbé szenzációsak, de annál fontosabbaknak látszanak Nagy Lajos ásatási eredményei a pannóniai ókereszténység múltjára nézve. Eddig általában az a nézet volt elterjedve, hogy az őskereszténység, melynek igen szép emlékeit tárták fel a pécsi katedrális tövében, nem igen terjedt át Pannónia Superiorra és hogy Budapest alaprétegeiből az őskeresztény elem hiányzik. Nagy Lajos Óbudán a Raktár-utcában már két évvel ezelőtt feltárta egy őskeresztény templom alapfalait lóherealakú apszisával, amivel bebizonyosodott, hogy ez az aquilejai stílusú ókeresztény építkezési forma Aquincumban is ismeretes volt s így joggal feltehetjük — a romok között talált érmek és bélyeges téglák segítségével datálva a leletet —, hogy a IV. században idáig elhatolt a keresztény kultusz.² Szentendre mellett meg egy ókeresztény temetőt ásott ki a fővárosi múzeum tehetséges régésze s az egyik bronzládavereten ókeresztény szimbolikus ábrázolások mellett (Dániel az oroszlánbarlangban, Lázár feltámasztása, A csodás kenyérszaporítás) Nagy Konstantint képviselő Herkulest és Jupitert mutatott ki, ami arra vall, hogy a kereszténység e területeken nem mint forradalmi jelenség lépett fel, hanem bizonyos hibrid alakban, mely a régi pogány mitológia és a keresztény szimbolika összeegyeztetését lehetővé tette. S ha mindehhez számos más apróbb leletet hozzáteszünk, eléggé tisztán áll előttünk Pannónia Sacra képe és régészeink az idei ravennai kongresszuson már az ókeresztény archeológiának egészen új és a külföld előtt teljesen ismeretlen fejezetének ismeretét vihetik be a nemzetközi tudományos közvéleménybe. Mint élt tovább ez a kereszténység a következő század barbár foglalásai után, ennek eldöntése még a jövő titka. De annyit már sejteni lehet, hogy a római és a magyar világ közötti hézag korántsem olyan légtüres tér, mintsem azt eddig gondoltuk.

HA BUDA a római civilizáció múzeuma maradt mind a mai napig, Szegedet bátran nevezhetjük a népvándorlási kor nekropoliszának. Ott a szegedi határban a szegedi városi múzeum ismert igazgatója, a különben tehetséges és szellemes író Móra Ferenc ásott ki az utóbbi évek folyamán pontosan 2694 sírt, melyekben a hún, avar, germán, jazig és középkori magyar kultúra emlékei kerültek élő oly óriási tömegben, hogy a kicsiny múzeum elégtelennek bizonyul befogadásukra. Most az Ethnographiában (XLIII. 2. sz.) számol be arról, mit lehet ezekből az ásatásokból általános etnológiai szempontból értékesíteni.

¹ L. Egyetemes Phil. Közlöny LVI. 92.

² Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár-utcában, Az Aquincumi Múzeum kiadása. Budapest, 1931.

A hún-avar sírok között Móra először is osztálykülönbséget állapított meg: a 90 gazdag sírban arany- és ezüstnyomokra akadt, azért csak nyomokra, mert ezeket egyetlenegy kivételével mind kifosztották már az ókori sírrablók. A szegényekét viszont nem bolygatták, mert ezekben csak nemtelen fémből készült tárgyakat leltek volna. A sírokon így hát valószínűleg kívülről is megkülönböztető jelek lehettek, mert a rablók, mint láttuk, csak „biztosra mentek“.

Lovastemetkezés több sírból került elő, hónoknál éppúgy, mint a germánoknál. Itt azonban Móra megcáfolja azt a hitet, melyet Jókai terjesztett el magyar köztudatban, hogy ilyenkor a lovast a lóra ültetve temették volna el. Valamennyi esetben a ló külön feküdt és a koponyán talált horpadásból és bordákon látható szúrás nyomaiból következtetve a sírban ütötték agyon és szúrták oldalba.

A zsugorított temetésre nézve Bartucz Lajossal együtt azt hiszi a sírok feltárója, hogy büntetett egyének temetkezési módja lehetett, mert e sírokból hiányoztak a mellékletek és többnyire a temetők szélein voltak találhatóak. Huszonnyolc sírba állva temették el a halottat s ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az újgur törökök temetkezéséről hasonló ténnyel jegytek fel.

Számtalan sok túlvilági úti leled nyoma akadt a sírban: sertések, marhák, juhok, szárnyasok csontjai, tyúk-, liba- és bibictojások. Mindez a túlvilági anyagi életbe vetett hit tanúsága. Egyik tojáson a magyar húsvéti tojások rajzaira emlékeztető karcolásokat is talált a szerencsés kezű régész. Számos csontváz kettéffüreszelt pénzdarab egyik felét szorította fogai között, másik fele bizonyára otthon maradt az utána jövő hozzátartozónál. Egy sírban a szokásos nyílhegyek helyet hegygel lefelé forduló egész nyilakat talált, ami talán annak a jele, hogy a nyíllal belelőttek a sírba, hogy a gonosz szellemeket elriasszák, illetve hogy a halott hazajárását megakadályozzák. Móra szerint nem is olyan régen még megvolt egyes magyar vidékeken ez a szokás: csak-hogy újabban már puskával lőttek a sírba hasonló mágikus céllal.

A nagyszámú és túlnyomóan asszonyi és gyermeki sír tanúsága alapján némileg módosítanunk kell azt a képet is, melyet a síksági úgynevezett nomád népek életéről alkotunk magunknak. A valóságban az állandó település lehetett ezeknek a népeknek is a műveltségi központja s míg a harcosok távol jártak zsákmány után s többnyire ott idegenben lettek eltemetve, odahaza a békés családi élet biztosította a kultúra folytonosságát, mely lehet, hogy itt is átnyúlik a népvándorlás korábbi századaiból a magyarság első századaiba.

Ha Móra Ferenc szegedvidéki ásatásait szemléljük és panaszait hallgatjuk, elábrándozhatunk a felől, vajjon a szeged-kolozsvári egyetem újjáépítésekor nem lehetett volna-e szorosabb kapcsolatot létesíteni a szegedi határnak már régóta ismert archeológiai kincsei és az egyetem között? Kétségtelen, hogy az ókori történelem és a régészet e földön idehaza van és a szegedi határ dombjaiból könnyen lehetne az itteni egyetemnek nemcsak helyi szint, hanem nemzetközi fontosságot biztosítani. A nagy szegedi építkezések folyamán nem juthatott volna-e egy önálló népvándorláskori múzeumnak is egy épület vagy épületrész, mikor több egyetemi intézet sok helyiséggel és

fényes belső berendezéssel rendelkeznek? És nem kellene-e leépítés helyett pl. az ókori történeti katedrát a népvándorlás története számára megprizni és megfelelő emberrel betölteni, ki a gazdag lelőterületből tudományos munkaközpontot csinálhatna?

Így azonban Móra Ferenc kincsei, a leletek roppant nagy kárára, ott porladnak a kicsiny városi múzeum folyosóin vagy pincéiből felállított ládák fenekén. Sokszor kedve volna, mondta a kiváló régész egyik előadásában, az egészet felpakolni és visszatemetni a szegedi határ homokjába. És csakugyan úgy látszik, mintha az ősi föld jobban konzerválná kincseit, mint a modem egyetemi város levegője.

ECKHARDT SANDOR

KÖNYVEK ÉS FÜZETEK

KALOTASZEG

KÖNNYŰ AZOKNAK, akik specialisták, egy dologhoz értenek bizonyos, de a specialistaság lélektanához ez a meggyőződés hozzátartozik.) Egész életük minden munkája egyetlenegy alkotás s minden kézmozdulattal és minden ötlettel a nagy, tömör életmű gyarapodik.

Nehéz a sora a sokoldalú embernek. Azzal is sok idő telik el, amíg eldönti, mivel foglalkozzék. Akármivel foglalkozik, mindig máshoz van kedve és mindig az inspirálja, amire éppen abban a pillanatban nem ér rá. Szellemi poligámia az ilyen, s rendes kísérője a boldogtalanság és a nyughatatlanság; csak az az ember boldog és biztos, aki egész életében egy asszonyt szeretett.

Ilyen sokoldalú ember Kós Károly.¹ Még az expresszió formájára nézve sem döntött véglegesen, épp olyan biztos a rajza, mint az írása; s ez nekünk nagyon jó, de neki teher és habozás. Nem tudja, hogy tudós-e vagy művész; nagy álmodozó vagy a jelen pillanatnak gyakorlati propagandistája, akinek az a küldetése, hogy félrelökjön egy mellettünk elszáguldó vonat elől.

E sokféle képességei legvilágosabban küzködnek, kavarnak és összefonódnak „Kalotaszeg” című könyvében, melyről azt vallja előszavában, hogy ez a könyv a legkedvesebb gyermeke. Minden képessége benne van: a történelmi oknyomozás, a mesealkotás és meseelmondás, líra, illusztráció, s együtt ad tiszta képet arról, hogy micsoda drágalátos alkotása legyen az Úr Istennek a Kalotaszegnek nevezett kis világ. Ha szálaira szedjük, miből tevődik össze e könyv és a részeket külön mérjük le, igaztalanná válnánk a könyvvel szemben, mert a részek értéke nem adja ki az egész mű becsét. Szaggatottnak kellene tartanunk a történelmi részt, egypár nagyszerű meglátás mellett is — még felsorolásban is —, kevésnek a leíró, néprajzi részt, különösnek ítélnők az ismertető és essay-szerű fejtegetésekben megjelenő két komor történelmi novellát, amely bizonyára jobban lendülne, ha szabad lenne a történetírás mellékfunkciójától. De az is bizonyos, hogy ily módon nem jutnánk el a könyv varázsához, eredetiségéhez, különös és ajándékszerű voltahoz, amelyet ma csak Kós Károly adhat. Itt mégis minden sor Kalotaszeg dicsőségét zengi, rejtelmét világosítja, múltját hüvelyezi; van abban valami meglepő stíl- és tárgyszerűség, hogy a tudós fejtegetésekbe váratlanul meg-

¹ Kós Károly: Kalotaszeg. Erdélyi Szépművészeti Céh. Kolozsvár 1932.

rázó novellák szövődnek bele, az írott szót megvilágosítja a lerajzolt szó, gondolat és ábra egymás kezét fogja, s a toll és ceruza kettős varázsából megelevenedik előttünk írásban és képben Kalotaszeg bűbajos világa. Az a föld, amelynek lakói — Kos szerint — a honfoglalás egyik török törzsétől származnak, művészetük és viseletük a legtisztábban magyar, géniuszuk színben és vonalakban a leginkább artistikus, az a nép, mely turáni minőségében is művészi elemmel oly különösképpen telített, aminőt Görögország vagy Itália egy-egy Istenáldotta foltján, Atticában vagy Toscanában lehet látni. Kalotaszegnek, ennek a még meg nem nyitott és fel nem dolgozott legszebb magyar népművészeti múzeumnak kongenialitásában és fiúi szeretetben leghívebb magyarázója Kós Károly, akinek meg kell köszönnünk ezt a könyvet, mert aki kezébe veszi, nem teszi le és aki elolvassa, foglya marad Kalotaszeg ígézetének. Képeskönyv öreg gyermekek számára, a szíve vérével írta és rajzolta egy öreg diák, aki munkaközben mindig megifjodik.

RAVASZ LÁSZLÓ

„LIMANOVA — MAGYAR GYŐZELEM“¹

1914 KARÁCSONY HAVAT ÉLJÜK, az orosz széles, mély rést ütött az ezeréves szent magyar határon a Kárpátok gerincén; a Laborca, Ondóvá és Tapoly völgyén apró kozákllovak patkója csatog. Égő magyar falvak-városok, Zboró, Sztropkó, Bártfa lángoló tüze világítja be a völgyeket.

Azóta immár több mint tizenhét esztendő telt el s ma már minden igazlelkű magyar és a tárgyilagos oknyomozó külföldi szakirodalom is elismeri az „Előre“ díszjelzésű 39-es honvédegyalghadosztály nagyszerű limanovai támadásait és eredményes védelmét. Mindenki ismeri a magyar cs. és kir. 10. és a honvéd 11. lovashadosztálybeli legendás vitézségű huszárok és lovasgéppuskások jablonieci gyilkos küzdelmét és kitűnő magyar tüzereink kiválóan hatásos közreműködését a másik két fegyvernembeli bajtársak harcaiban.

Limanova neve büszke magyar fogalomná magasztosult, mert magyar fegyvereknek az orosz cári haderő tömegei fölött aratott 1914. évi december n-i döntő győzelmét hirdeti világszerte.

A valóságban az történt, hogy vitéz csapataink az orosz gőzhengert minden erejük megfeszítésével 1914. november végével elsőbbed megállítják, azután utolsó erejüket összeszedve, karácsonyhava elején Limanova-nál Isten segedelmével megverik és végül is szerencsésen visszaszorítják.

Amikor a limanovai győzelem híre hazaérkezett, az orosz gőzhenger réme mintegy varázsütésre elszállt a magyar telkekről. A Kárpátok, a magyar róna halálos veszedelme ködpáraként szertefoszlott. Budapestet nem fenyegette többé a kozákrém.

Limanova a magyar győzni akarás és tudás, a hős magyar szív és lelkesedés, a magyar tisztesség, jórahalóság és becsület szimbóluma

¹ Péterfalvi Molnár Dezső altábornagy világtörténelmi krónikája.

s ezért nem az ottani helyi csapatok, hanem az egész magyar nemzet győzedelmeskedett Limanova-nál.

Sokféle szempont vezette Péterfalvi Molnár Dezső altábornagyt műve megírásában.

Mindenekelőtt mély hálaérzete az elesett hősök iránt, meleg elismerése az életbenmaradt harcos bajtársak iránt.

A magyar értelmiség zöme a világháború irodalmával mindeztideig vajmi keveset foglalkozott, annak száraz események felsorakoztatásából álló tömege és egyoldalúsága miatt szükség volt egy olyan hézagpótló műre, amely egyelőre legalább az egész 1914. hadiév mélyreható eseményeit laikusok részére is hozzáférhetővé teszi.

A „Tartalom“ és az „Áttekintés“ tömörsége, tiszta és világos felépítése lehetővé teszi, hogy segítségükkel az olvasó az eseményeket egyszeriben s könnyen áttekinthesse és a lényegét nagyjában már az első olvasásra megérthesse.

A vázlatok és a hozzájuk tartozó, füzetbe foglalt rövid vázlat-szövegek türelmes átnézése, illetőleg átolvasása viszont az események nagyvonalú, behatóbb megértését segíti elő és az ilyenformán apránként történő szellemi előkészülettel magában a könyvben megtaláljuk azután az események összefüggően részletezett leírását, mely az olvasónak most már élvezetet nyújt csupán, ellenben aligha okoz neki többé sok fejtörést.

Krónikásunk 560 lapoldalon és 23 vázlatban tárgyalja le bámulatos katonai egyszerűséggel, de meggyőző erejű oknyomozó szak-tudással, az eseményeket, s hogy óriási fáradtsággal, nagy utánjárás-sal, hangyaszorgalommal megalapozott műve unalmassá, egyhangúvá ne váljék, forró hazafias érzéstől átítatott ecsetje mindig alkalmaz egy-egy üdítő színfoltot, egy-egy kedves, közvetlen kis epizódot örökít meg, mellyel színessé, változatossá teszi különben komor és igen komoly hadtörténelmi betűvetését.

A mű katonai gerince, illetve súlypontja, hogy

1. a kereken négy hónapig tartott „1914. évi galíciai oroszlenyelországi hadjárat“, azaz 1-ső, 2-ik, 3-ik és 4-ik offenzívánk együttvéve 1914. december 16-án véget ért és másnap, december 17-én, új hadművelati időszak kezdődik. A december 21-i orosz ellentámadás lezajlása után az eddigi mozgóháborút a lövészárokharc váltja fel.

2. Az 1914 november 26-i hadművelati helyzet képezi kiindulási helyzetét a december 11-én éjjel 11 órakor megszületett Limanova—lapanowi győzelemnek.

3. Harmadik és negyedik offenzívánk egymással szervesen összefügg. A harmadik offenzívával Hindenburg és Conrad „megállították“ az orosz gőzhengert, mire azt végül a negyedikkel „visszagördülésre“ kényszerítik.

Ezen két offenzívánk rendkívüli erőmegfeszítéseinek összessége eredményezte az ú. n. „Téli nagy csata“ győzelmes befejezését: az oroszok általános visszavonulását.

A „Téli nagy csata“ hozta győzelem kierőszakolását a szövetségesek déli szárnyán Conrad „kezdte meg“ a 4. hadseregbeli Hadfycsoport 1914 december 11-i limanovai győzelmével; az északi

szárnyon pedig öt nappal később Hindenburg „fejezte be“ december 17-én második Lodz—lowiczi csatadöntésével.

A német főhadvezetőség, főleg Falkenhayn gyalogsági tábornok sugalmazására még 1914 december közepén is azon a nézeten volt, hogy a fődöntést „nyugaton“ kell kierőszakolni: ellentétben Hindenburg és Conraddal, akik már 19x4 ősz óta nyomatékosan hangoztatják, hogy kellő csapattömegeknek „keletre“ való áttolása után, elsősorban az oroszot kell megsemmisítően megverni.

Conrad nézete szerint az 19x4. évi „Téli nagy csata“ időszaka kínálkozott „utolsó alkalom“ gyanánt arra, hogy a Mame-nál a németek kezéből kisiklott döntő fögyőzelmet mégis kivívjuk, és pedig az összes hozzáférhető német erőknek Oroszország ellen való elszánt egyesítésével és erélyes latbavetésével.

Péterfalvi Molnár Dezső altábornagy minden részletében lekötő s tanulságos művét figyelmébe ajánljuk mindazoknak, kik a közelmúlt háború eseményei iránt érdeklődnek.

VITÉZ RÁKOSI GYÖRGY

POLITIKAI IRODALOM

VALAMIKOR Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Szalay, Wesselényi, Vörösmarty munkáiról számolhatott be az, aki végigtekintette a napi politika kérdéseit taglaló röpiratokat; ma nemcsak hogy ilyen nevekkel nem találkozunk, de egyáltalában csodálatosan nagy a szegénység mindennemű publicisztikai munkában. Politikusaink legfőleg ha arra képesek, hogy reggeli után, átlapozva az újságokat, néhányszor végigmérve lakásukat, negyedórát szenteljenek annak, hogy lediktálják heti vezércikküket, melyre újságuknál szerződés értelmében kötelezve vannak, s okosan tesznek, ha e kérészéletű cikkeiket nem gyűjtik össze kötetbe, mert akkor egészében kinyomatva, esetleg kiderülhetne néhol gondolathiányuk és nagyfokú írástudatlanságuk. Itt megemlíthetjük, hogy amíg nálunk, akárcsak német, francia, olasz földön, az utolsó emberöltő alatt a prózai stílus, a költőivel kapcsolatban, egészen megújódott — s például a századvégi stílus cicomái ma színehagyott, kopott díszleteknek tűnnek fel, s viszont a mai stílust a századvégnek még ittjáró emberei alig tudják méltányolni, addig egyedül politikai irodalmunkban és képviselőházi vagy pártgyűlési szónoklatainkban virul tovább ez a kiszáradt, fás századvégi retorika, melyet a mai korról legfőleg úgy lehet kapcsolatba hozni, ha alkalmazói minél bátrabban fűszerezik az ellenpártra szórt szidalmakkal, gyanúsításokkal, a felelőtlen túlzás demagóg eszközeivel. De stílustalan politikai szónoklataink már ezt is elhasználták, s innen van, hogy ha a naponkénti beszédeken és gyakran nyelvi botlásoktól hemzsegő vezércikkeken túl mégis megjelenik valami publicisztikai termék, még a hírlapok is elmennek mellette szó, polémia nélkül. A politikai életnek egyik nagy hiányossága, hogy szinte lehetetlen benne tárgyilagos szóváltás.

„Ötmillió magyar a Golgotán“ a címe annak a röplapnak, mely az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg. Szerzője Nagy Ferenc

kisgazda, aki nem minden írói tehetség nélkül alkalmazza a századvégi politikai felháborodás rhetorikáját, azzal a különbséggel, hogy ezekkel akkor még az átkos közönségek ellen lelkesítették a könnyen hevülő olvasókat, ma azonban társadalmi és birtokviszonyok gyökeres megváltoztatásának akarja híveivé tenni, úgy látszik, a falu népét. Mert más társadalmi osztályra aligha számít a szerző, mivel aki nem kisgazda vagy falusi östermelő, az mind megkapja tőle a magáét. Az csak természetes, hogy „Bethlen gróf táborkarával“ volt az, aki „tervszerű és öntudatos munkát indított a kisgazdapolitika kiirtására“, melynek során „mágnáspolitikát, bankárpolitika, vezérigazgatópolitika“ folytatta az „irtó munkát a nemzet megmentői ellen“. De a mágnások és bankárok osztályán kívül tisztviselők és általában városi lakosok is csak a kép szélein tűnnek fel mint mord, fekete alakok, akiknek a kisgazdatársadalom kínzása valami perversz örömet jelent. Miután megállapította a szerző, hogy a háborúban a hadikölcsönt direkt a magyar falusi nép kiuzsorázására találták ki, a tisztviselői karról mindössze az a véleménye: „ugyan kivel éreztetné meg elsősorban a tisztviselőnép fizetésének a leszállítását, ha nem azzal a falusival, aki neki szokta eladni apró feleslegeit!“ A városi, munkás proletariátus pedig mindössze ebben a testvéri érzésről tanúskodó nyilatkozatban szerepel: „a gazdák nagy része elbocsátotta a gazdasági szolgálókat, akiknek számát most még a betervált szájú városi munkanélküliek is szaporítják.“ Egy helyütt „vad, kétségbeesett tehetetlenség“ szállja meg, látva a városi ebédeltető akciókat, mert a falun nincsenek ilyenek, — emberibb és magyarabb volna, ha a városi szegénység „jó sorsát“ nem helyezné szembe a falu szerencsétlenségével, ha „vad“ érzelmek helyett (ez a folyvást előjövő vad jelző egykép jellemzi sajnálatos hangulatát és stílusát) meglátná a városi nyomort is, melynek enyhítésére az ebédakciók valóban képtelenek, s ha a falusi társadalomnak, tudjuk, végtelenül szomorú helyzetét nem tisztán a többi, hasonlóképpen bajban lévő társadalmi osztály kárával, legalább is félretételével akarná gyógyítani. A füzet a falu bajainak realiztikus rajzát adja, bizonyára sok elrajzolással, így mikor a katolikus és protestáns egyházi terheket hosszabban panasolja el, mint akár a huszas évek földreformját.

Nagy Ferenc munkája egyik hajtását képezi azon agrárirodalomnak, mely újabban Oláh György Három millió koldusával indult meg, s folytatódott Milotay Istvánnak könyvalakban is kiadott vezércikkeivel. Alapgondolat: Magyarország agrárország, a magyarság igazi mértéke a parasztság, melynek erényeit Ady Erős Jánosára emlékeztető színekkel szokás megrajzolni, jó adag romantizmussal, s itt-ott a vidéki földesúri, patriarkális erkölcsökre és anekdotákra vetett barátságos pillantásokkal. Az irányhoz Ady adta az ihletet, de sajnós, pozitív szaktudást, az agrárproblémák megoldását hozó gondolatokat Ady már nem adhatott. Ennek következtében a mozgalom megmaradt a romantiko-szентimentális síkon, s Milotaynak modern lírát és retorikát görgető, de a legjobb Jókai-stílustól sem idegen érdekes útleírásain a földnélküli értelmiség is szívesen elandalgott, annál inkább, mert a lap belsejében a tisztviselői fizetésleszállítások ellen is

talált cikket. Megoldást ez az irodalom még csak a távolból sem mutatott olvasóinak, s most, hogy a romantikus síkról kiszállott egy új párt alakításával a politika terére, Nagy Ferenc munkájában mint osztályszervezet és vele osztályharc előkészítője prezentálódik. „ötmillió ember szenvedéseinek tüzeben olyan hatalmas parasztegységet lehetne kikovácsolni“, mondja Nagy Ferenc, aki persze az ötmillió paraszttal adós marad, s emellett a falusi lakosság osztályellenégeit is — tudatosan-e, nem világos — teljesen ignorálja. A füzet program, helyesebben kortesbeszéd, mint mondja: „Gaál Gaszton és Szijj Bálint Független Kisgazdapártja“ érdekében, s erről meg is állapítja, hogy „tagadhatatlanul benne látja mindenki a jövő kormány-pártját“. Reméljük, hogy ez a kormánypárt a hatalom jókedvű birtokában kegyesebb lesz a „borotváltszájú“ városi munkanélküliekhez és a tisztviselőhöz, akinek csak rossz természete nem engedi, hogy a falusi tojást és túrót napi áron túl fizesse meg, mint Nagy Ferenc, a pártnak a sanyarú ellenzékiiség korabeli első programmírója. Ebben a reménységben megerősít bennünket a jövőt illetően, hogy a kisgazdák lélekvesztője lassanként Noé bárkájává tágul, a nevezett két vezéren túl ma már a tisztviselői és általában városi lakosság képviselőivel, miniszteri tanácsosokkal, kultivált grófokkal is találkozunk az új párt vezetőségében, sőt az intellektuális fiatalság nagy tömegei is ott vannak, akik a nagy dilemmát: a várost vagy a kisgazdákat segítsék-e, bizonyára bölcs középseren fogják mint kormánypárt megoldani, s mindkét társadalmi osztályt fel fogják virágoztatni, mint még soha. Reméljük tehát a legjobbat.

KIVÉTEL minden szabály alól van, s így a fentemlített publicisztikai sivatagból is emelkednek ki nagynéha munkák, melyek a legmagasabb mértékkel mérhetők. Politikai gondolkodásunk elszegényedését mi sem mutatja inkább, mint hogy magas mérték helyett egyre kénytelenek vagyunk „hazai viszonyainkra“ hivatkozva elnézni a hiányokat, tárgyi hibákat, szűk perspektívát. Nagy Ferenc művében nyoma sincs annak a bonyolult életszerkezetnek, melynek középpontjába helyezve áll a magyar paraszt, s melynek ilyen vagy olyan működése egyáltalában nem tőle, hanem a hazai társadalmi és osztályviszonyoktól (belső fogyasztás: a nem agrár-osztályok jólétének kérdése), szomszédaink erőitől, az európai és világgazdaság kérdéseitől függ, melyeket megérteni is nehéz, annál kevésbé lehet azokat, akár a legkiszegedőbb kormánynak is, érdekünkben irányítani. De itt nemcsak Nagy Ferencet és társait kell szűklátókörük miatt elmarasztalnunk, őszinte lelkiismeretvizsgálat megmondja, hogy államiságunk katasztrófája óta mindinkább elszoktunk állami és nemzeti létünk összes komponenseinek, minden létfeltételének egy síkba állításától, s megelégedtünk azzal, hogy érzelmi nekilendüléssel itt is, ott is kiragadtunk egyetlen komponenst, s a többit elmellőzve, szemünket erre az egyre szögezve, próbáltuk reáépíteni jövőnk. Hogy az ily szemléletből ideig-óráig tartó illúziók, nem pedig realitások és helyzetünk bármily arasznyi felemelkedése származhatott, nem kétséges.

A magyar államiság és az azt alkotó nemzetiség helyzetének széles körű analizisét nyújtotta most Pethő Sándor egyetlen szempontból, a magyar királyeszmé érvényesülhetése szempontjából.¹ Ezeréves történetünkben a királyság eszméje annyira központi, minden mást domináló volt, hogy érthető, ha most Pethő Sándor a királykérdés viszonyait vizsgálva, tulajdonképp nemzetünk európai elhelyezkedésének és érvényesülésének egész rendszerét kénytelen megrajzolni. A királykérdésről bármiként gondolkodhatunk, a felvetett nemzeti és állami problémákkal szemben minden gondolkodó magyarnak állást kellene foglalnia. Ezek a problémák összességükben a lét és nemlét problémái. Társadalmi fejlődésünk mai rezultánsai: az értelmiségi középosztály vérszegény legyöngültsége, a nagybirtokos arisztokrácia kimerültsége, az ipari munkásság osztályöntudata és az állam-nemzet létkérdéseiben értelmetlen közönye, a falusi lakosság széles tömegei mint Íratlan fehér lap, mely ennek következtében ma még történeti célok szolgálatában fel nem használható: ez a társadalmi analizis nem sok jót mond Pethő számára. A politikában párt-politikai célok, vagy adott pillanatok nehézségeinek kiküszöbölésére irányuló törekvések, melyek a legközelebbi célon túl tekinteni saját munkájuk érdekében sem hajlandók: ez is elég rossz prognózis. Sem a politikai pártok közt, sem társadalmi viszonyainkban nincs erő, mely aktív mozdulattal hozzájárulhatna a körülöttünk gomolygó viszonyokba, hogy azokból a magyar államiság felemelkedését elősegítő helyzetet alakítson ki. Nem keressük, joggal pesszimista-e a kép; hosszabb időköz, az utóbbi évtized fejlődését egybefogva, gróf Bethlen István külpolitikai munkája, akárcsak boldogult Seipelé Ausztriában, azt mutatja, hogy gyöngé és beteges társadalmi viszonyok mellett is lehet lépéseket tenni az államiság biztosítására. A nemzetközi érvényesülés igen gyakran ember kérdése, amire Cavour és Bismarck műve a nagy példa. Viszont igaza van Pethőnek, a historikusnak, ha az imponderabilis egyénit nem veszi számításába, melyek így csakugyan sötét eredményt mutatnak.

Világosabb a jövő szerinte, amint annak a magyarságon kívül eső komponenseit sorolja fel. Ausztria és Magyarország „sorsközössége“, ha ez csakugyan megvan és nemcsak egy négyszázéves múlt tradíciója, melytől az adott ausztriai társadalom és politikai test inkább menekülni akar, semmint azt konzerválni: ez a sorsközösség, a teljes elszigeteltség úttörőjeként, valóban plusnak volna számítható, bármilyen formában is akarná majd a két egymásra utalt fél megvalósítani. Azt is erős politikai érzéssel és szellemeesen magyarázza, hogy a Dunamedence népei közt helyzetünket, melyet gróf Bethlen István elsőszülöttségének jelölt meg, klasszikus magyar hagyományok követésével és kifejlesztésével lehetne aktíve biztosítani. Széchenyi nemzetiségi koncepciója, Deák és Eötvös 1868-i törvénye, Kossuth Dunakonföderációs terve mind felhasználhatók a mai helyzetben is, amikor is helyesen jegyzi meg, hogy „Kossuth Lajos a dinasztikus és monarchikus rendszer pótlása érdekében, eljutva a dunai népek

¹A Magyar Capitoliumon. A magyar királyeszmé a Duna völgyében. Budapest.

öncélúságának elvég, a maga konföderációs tervével talán sokkal inkább elhomályosította a magyar állameszme fényét, mint Deák és Eötvös törvénye.“ Kétségtelen azonban, hogy helyzetünk javítása, pláne végleges megoldása érdekében e klasszikus magyar eredmények ismeretére, diskusziójára és továbbképzésére van szükség, amihez társadalmunkban, széles körökben, sem kedv, sem iskolázottság nincsen. Pethő az ő rendkívüli kifejező erejével mondja a tettekig nem jutó, tisztán érzelmeket mozgató irredentáról, hogy az „tehetetlen sápítózása egy álmatag, lomha, hivatását bombasztokkal ledaráló, enervált társadalomnak, amely nem tud leszokni a malomalatti világpolitikáról, a kiskocsmái szószátyárkodásról.“ Amikor értelmiségi körökben is gyakori Széchenyi, Deák, Eötvös nézeteinek félvállról emlegetése, anélkül hogy az illetők e nagy magyarok nézeteinek tanulmányára vagy megértésére egyáltalán politikai érzékkel bírnanak: Pethő bátor szókimondásának éppoly nagy az értéke, mint annak, hogy szövevényes körülményeink világos felfejtésével államiságunk mai helyzetéről valóságos privatisszimumot ad olvasóinak.

A „Magyar Capitoliumon“ realiztikus és mégis magasba szárnyaló szublimálása a magyar állameszmének, a modern történettudomány és kisebbségjog távlatainak felhasználásával. Nincs benne kétség, hogy az állameszme primér hordozói, a társadalmi osztályok átalakulóban vannak, s bár ez átalakulás részleteit a jövő leple fedi, nincs kizárva, hogy benne a magyar állameszme intellektuális hordozói, azok, akiket az anyagi bajok sem tudtak a mai határok közé szorítani, még kevésbé azokkal kielégíteni, még azt a nyomatékot sem fogják képviselhetni a nemzeti centrumban, mint amellyel ma rendelkeznek. A tömegek minél szélesebbek, annál kevesebb érzékkel fognak bírni azon végtelen komplikált feltételek iránt, melyek együttesen tartották fenn az újkor mindinkább rosszabbodó viszonyai közt a magyar államiságot, s amelyeket új helyzetben, változott formákban, de valami módon mégis ki kell majd fejlesztenünk, ha nem akarunk örökre belenyugodni nemzetünk mai feldaraboltságába. Már ma is sokan vannak, akik az egész mechanizmust képtelenek lévén megérteni, hol távol ázsiai illúziókba, hol a szomszédokkal egyesülő paraszt-pacifizmus zöld, de terméketlen mezejére menekülnek. Pethő Sándor munkája érhangú riadó mindenki számára, s egyúttal finom és tudós eligazítás sorsunk ez alapkérdéseiben.

AMINT Pethő Sándor állam és nemzet existenciájáról pozitív oktatást ad, úgy a negatív vonalat, az államot és nemzetet egykép veszélyeztető bolsevizmussal szemben való védekezését Miskolczy Ágost kötete világítja meg.¹ Miként e folyóirat olvasói tudják, a szerző tudós kriminalista, aki a bolsevizmus világoffenzívájával szemben a büntetőjogtól és annak intézményeitől nyújtott eszközöket veszi számba azon a széles alapon, melyet kriminalisták, szociológusok és politikusok európai együttműködése hozott létre. A mi német

¹ Szemben a forradalom arcvonalával. Budapest (1932).

orientációjú tudományos világunkban Miskolczy Ágost a francia tudomány problémafelvetéseit közvetíti hozzánk, amivel könyvének sok frissiséget és újszerűséget kölcsönöz. Sok helyütt találkozunk nála a francia racionalizmus kérlelhetetlen logikájával, mely a német gondolkodás misztikus és filozófiai momentumaival szemben egész újszerűen mechanizáló eredményekre jut. Különösen érdekesek Miskolczynak francia eredetű megállapításai a forradalmak technikájáról, amelynek alapelvei az 1789-i francia forradalom és Lenin működése megfigyeléséből szűrődnek le. Miskolczy nem ismeri félre az adott viszonyokból, az anyagi bajokból, nyomorból, elnyomásból származó forradalmi hajlamot sem, de mellette joggal emeli ki a kifejlett forradalmi technika alkalmazásának jelentőségét is. Nagy olvasottsággal használja fel itt a legújabb francia történetirodalmat, mely immár végkép elfordult a liberális történetírás forradalmi romantizmusától, s nem hiszi többé, hogy a „nagy“ forradalom a francia nemzeti szellemnek legdicsőbb megnyilatkozása volt. Valóban a jakobinusok a forradalom technikájával szerezték meg a zsarnoki hatalmat polgártársaik milliói felett. Nevezetes ebben a technikában az „engedmények lélektana“. Minden forradalmi mozgalom hasonló szölamokkal kezdődik és hogy sikerül neki célját elérni, abban nagy része van az uralkodó hatalom gyöngeségének, emberséges módszerének, nem egyszer gyávaságának és a politikai optimizmus és snobizmus egy fajtájának. Miskolczy példái a francia és orosz forradalmakról könnyen kiegészíthetők akár az 1918-as forradalmi mozgalmakkal, akár bizonyos 48-as tömegjelenségekkel.

Igazi tárgyát kutatásainak a bolsevizmus terjeszkedése teszi, melyről kitűnő értesültséggel rendkívül érdekes képeket fest. Megtaláljuk itt Lenin kegyetlenségének emberileg megdöbbentő rajza mellett a kommunista uralom intézményeinek, pártszervezetnek, harmadik internacionalenak leírását, szabályait és működését; bemutatja a Moszkvai Magyar Kommunista Klubja, a Pétervári Magyar Klub életét, továbbá azon kommunista centrumokat, főként a Balkánon és Bécsben, ahonnan legnagyobb szívóssággal űzik Magyarország „forradalmasítását“. A bolsevizmus terjedését s általában a bűnözést megkönnyítő tényezőket is sorra megvizsgálja, köztük a büntetteknek a közönség előtt való kiszínezését, mely egymagában is hatalmas erejű komplexum: valósággal megszeretteti a gonosztettet és forradalmat. Minderről könnyen olvasható, folyamatos, művelt cikkek szólnak.

Miskolczy könyve napjainknak azon kevés könyve közé tartozik, melyek megcáfolják Szemere Bertalannak száz év előtt német utazásán tett tapasztalatát: a német szereti, a magyar nem szereti a „dologismeretet“. Politikai életünk mai ellaposodásának nem utolsó oka — és jelensége az, hogy mindenki véleményt nyilvánít arról, amiről fogalma sincs. Kevesen vannak közéletünkben, kik valamely dologban szakemberek volnának. Miskolczy a bolsevizmus kriminológiájának igazi szakembere, könyve végre egy tanulságos könyv.

A SPANYOL MÚLT ÚJ FELFOGÁSA

OROSZORSZÁG után talán Spanyolország ma a legérdekesebb és legbizonytalanabb sorsú országa Európának. Néhány századdal előbb még a világ ura volt. Ma hosszú dekadencia vergődése után válságának újabb jelentős fejezetéhez jutott. Megdöntötte a monarchiát, amely valamikor egységét és hatalmát megalapította, s veszélyben forog saját egysége is, pedig valamikor éppen Spanyolország volt az, amely részint a fegyverek, részint a szellem erejével egész Európa egységének megteremtésén fáradozott.

Mit jelent a spanyol helyzet Európa számára? Annál kevésbé tudjuk megítélni, mert mióta az egykor Európa sorsát intéző spanyol világhatalom a Pyreneusokon túl quantite négligeable-lá vált, amúgy sem sokat törődünk Spanyolország kulturális, gazdasági és politikai sorsával, amelynek európai vonatkozásait a történétírók is eddig meglehetősen elhanyagolták. Spanyolországot, amelynek egész civilizációja és lelki alkata ugyancsak eltér Európáétól, úgy tekintették, mint külön, zárt területet. Pedig a spanyol hatások, amelyek a XVI. században s részben még a XVII-ikben is uralkodók voltak az egész civilizált Európában, bizonyos utórezgéseikben még ma is érezhetők s a világ politikai konstellációja ma sem érthető világosan a spanyol történelem alapos ismerete nélkül.

Másrészt igaz az is, hogy a liberális történétírás egészen hamis beállításban táalta Európa elé Spanyolország történetét. Voltak történétírók, akik nem ismerték eléggé azt a sajátos kultúrát, amely az Ibériai félszigeten a legkülönbözőbb hatások keveredése révén létrejött. De még több volt az olyan történétíró, akit politikai szenvedély vagy vallási gyűlölet vezetett. S ez a gyűlölködés, amely három-négy évszázaddal ezelőtt a reformáció szakadása révén szinte egész Európát szembeállította a spanyol politikával, ma sem ült el egészen. A francia enciklopédisták, akiket talán a francia és spanyol közti régi rivalitás nacionalista féltékenysége is fűtött, a páholyok szabadgondolkodó filozófiája az elfogultságnak oly hamis bélyegét nyomták rá Spanyolország múltjára, melyet az objektív történelmi kutatás pártatlanságának alig sikerül a köztudatban ellensúlyozni. E közvélemény szerint Spanyolország a vallási elfogultság s a barbár rombolás tipikus földje, amely századokon át akadályozta a szabad gondolat fejlődését, amely embertelen kegyetlenséggel taposott le egy derűs és virágzó kultúrát. Babonás elfogultságból önmagát néptelenítette el és tette tönkre s végül vérszomjas kapzsiságával megmérgezte és pokollá tette a természetnek még szűzen maradt paradicsomkertjét, Amerikát is.

A mai történetírás nem ment el szótlánul ezen túlzások mellett, De a modor, realisabb szemlélet, amelyet az újabb kutatás is megtámogat, csak nehezen tör utat a megcsontosodott balvélemények torlaszain át. Ezért igen fontosak azok a népszerűsítő munkák, amelyek teljes tudományos felkészültséggel és mégis az intelligencia szélesebb rétegei számára is könnyen áttekinthető formában, mindenekelőtt ezeknek a balvéleményeknek meggyőző eloszlatásával igyekeznek a spanyol múltat helyes megvilágításba helyezni. Igen hasznos szolgálatot tesz ezen a téren Louis Bertrandnak, a francia Akadémia tagjának most megjelent Spanyol történelme. Ránk magyarokra, azonfelül, hogy évszázados előítéleteket oszlat el, még külön jelentősége is van. Egyrészt mert a reformáció és az ellenreformáció korában Spanyolország európai politikája elhatározó irányítással játszott bele a mi történelmünkbe is, másrészt mert Spanyolország is, akár csak mi, századokon át élt muzulmán hódoltság alatt s így története a mienkkel számos analógiát mutat. Bertrand éppen ezzel a hódoltsággal foglalkozik legbehatóbban, mert a középkori iszlám befolyásban látja azt a tényezőt, mely a spanyol föld és nép egész sorsára döntő hatást gyakorolt.

Louis Bertrand francia létére igen jól ismeri Spanyolországot és a spanyol lelket. Sokáig élt spanyolok és muzulmánok közt Észak-Afrikában, olyan miliőben, amely mai formájában igen közel áll ahhoz, aminő Spanyolország déli része a középkorban lehetett. Alaposan elmélyedt a spanyol miszticizmusnak és II. Fülöp korának tanulmányozásába is, s így a spanyol történelem egy igen jelentős korszakának ismeretében már eddig is valósággal specializálta magát. Nem érheti tehát az a vád, hogy idegen számára ez a tárgy. Másrészt, mint mégis idegen történetíró, nem merül el azoknak az apró helyi torzalkodásoknak vizsgálatába és ismertetésébe, amelyekben a spanyol történelem olyan gazdag, amelyek azonban kizárólag csak a spanyolokat érdekelhetik. Louis Bertrand munkája különben sem az események, hanem az eszmék és nagy szellemi és gazdasági áramlatok s a széles távlatú politikai összefüggések története. Célja azoknak az akcióknak és befolyásoknak tanulmányozása, amelyekkel Spanyolország az egész világra irányító befolyást gyakorolt. De alapos és tárgyilagos vizsgálat tárgyává teszi azokat az erőket és tényezőket is, amelyek a spanyol nép egészen sajátos struktúráját és civilizációját kialakították.

A spanyol múlt ezek szerint négy nagy szakaszra oszlik. Az első korszakot lefoglalja az iszlám hódítása, helyesebben Spanyolország szakadatlan küzdelme a muzulmán iga ellen és ősi földjének visszahódítása. A második korszak az Újvilág fölfedezése s a világhatalmi helyzet megszerzése, a harmadik az abszolút monarchia megalapítása, küzdelem Európa egységéért, az ellenreformáció, végül a negyedik: harc a nagyhatalmiság megtartásáért s a lassú dekadencia.

Bertrand előadása Spanyolország történetét tulajdonképpen az algecirasi csatával kezdi, amely kiszolgáltatta a félszigetet az arab hódítóknak s a megelőző visigót uralmat úgyszólván csak érinti, hogy az arab hódítás gyorsaságát és könnyűségét érthetővé tegye, de az iber föld őskori és ókori történetét teljesen elhanyagolja. Pedig a spanyol

nép jellegének megismerése s a spanyol civilizáció fejlődése szempontjából ez is fontos.

Az új történelmi kutatások kétségtelenné teszik, hogy már Kr. e. a XII. században gazdag civilizáció virágzott Európa nyugati részén. Ez a civilizáció olyan emlékeket hagyott hátra, mint a híres cáceresi gyűrűk (a Louvrebán). Iberia, amelynek rejtelmes határain túl az ókori geográfia számára az exoták félelmes világa kezdődött, már a görögök előtt merész utakra kelt a brit szigetekig, amelyekkel kereskedelmi összeköttetésben állt. A fajta szívósságára jellemző, hogy míg Caesar Galliát nyolc év alatt meghódította, addig Karthágónak és Rómának, bár olyan hadvezérei voltak, mint Hannibal és a két Scipio, két évszázadon át kellett harcolnia Spanyolország leigázásáért. Kezdetben a görög és föníciai települések gyakoroltak befolyást a félszigetre. De legdöntőbb hatása az iberi faj s az ország állami életének kialakulására a római uralomnak volt, mely az alig negyedszázados karthágói uralmat megszüntette. De hiába hódították meg a római fegyverek Spanyolországot, Rómát mégis hatalmába kerítette a spanyol kultúra. Az ezüstkori irodalma egészen spanyol s Róma legnagyobb császárai, mint Trajan vagy Marcus Aurelius iber eredetűek.

Az V-ik században kezdődő barbár betörések anarchiába döntik az ibériai félszigetet. Ebből az anarchiából alakult ki a visigót királyság, amely felvette a kereszténységet: először az arianizmust, majd Reccared király alatt (f. 601-ben) a katolicizmust. Ettől kezdve virágzásnak indul Spanyolország. A gót katonai állam tartja a rómaiak intézményeit. Különösen az ország déli részében erőteljes kultúrfejlődés kezdődik. Sevillában Szent Izidor fénye nemcsak Spanyolország, hanem az egész kereszténység számára ragyog.

A gót uralomnak az arab hódítás vetett véget a VIII. század elején. Louis Bertrand itt kezdi a spanyol történetet, az algecirasi csatával, amely megnyitotta a félszigetet az arab-berber betörés előtt. Hogyan züllött le és érett meg az összeomlásra az egykor katonailag erős és gazdag kultúrájú visigót állam, azt nem mondja el Bertrand, egyszerűen megállapítja a tényeket, amelyek a muzulmánok győzelmét s az egész félsziget meghódítását gyorsá és könnyűvé tették. De éppen ez a gyors és könnyű hódítás eredményezte, hogy az arab uralom sosem volt egészen szilárd. A mórok nemcsak az északi hegyek közé szorult apró gót fejedelmekkel állottak harcban, hanem folytonos belső villongások és lázadások, egyre újuló afrikai betörések tették rendkívül véressé és nyugtalaná uralmukat. A rövid ideig virágzó nyugati kalifátus csakhamar kis fejedelemségekre szakad, míg végre teljesen megéri a keresztény visszahódítás számára, amelyet százados elszánt küzdelmek után a két katolikus uralkodó, Castiliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd Granada elfoglalásával s a mórok és zsidók kiűzésével végleg be is fejez.

Éppen ezeket nem tudja a liberális történetírás ma sem megbocsátani a két katolikus uralkodónak s azzal vádolja őket, hogy vallási fanatizmusból tönkre tették és kipusztítottak egy virágzó és a magukénál sokkal magasabb rendű civilizációt, gazdaságilag sivataggá változtattak és a legembertelenebb kegyetlenséggel kiirtva és kiűzve a muzulmán

és zsidó lakosságot néptelen pusztaságokká tettek tej-jel-mézzel folyó földi paradicsomokat. Hogy ezt a vádjukat igazolhassák, a legátlátszóbb célzatossággal túlozzák a muzulmán kultúra felsőbbrendűségét, élesen szembeállítva a keresztény visszahódítók szintén hamisan beállított alsóbbrendűségével. Szerintük a mörök és a moriszkok kiűzése döntötte romlásba és nyomorba Spanyolországot, megfélekezve arról, hogy a muzulmán államok dekadenciája ekkor már százszorta nagyobb volt. A muzulmán vitézséget, előkelőséget és lelki nemességet csodáló elragadtatással magasztalják, míg a kereszténységben csak a sötét és kegyetlen fanatizmust s a megvetésre méltó barbarizmust látják. Mint szimbólumot szembeállítják a komor Escoríalt az Alhambra mesés színekben pompázó derűjével s az Ezeregyéj káprázatában ragyogtatják az utókor elé azt a légies, tündéri, a költészet minden varázsával körüllegett kultúrát, amelyet marcona harcosok bárdolatlansága és tudatlan szerzetesek elvakult szenvedélye taposott az általános rombolás véres sarába.

A mi történetírásunkban is jelentkezett hasonló tendencia, amely úgy akarta itt feltüntetni a török hódítókat, mint türelmes, atyai kormányzókat, akik nem akadályozták a bennszülött lakosságot vallásának szabad gyakorlásában, kulturális életében, akik itt gyönyörű fürdőket építettek és rózsaligeteket telepítettek. Nem a lakosság ellen viseltek hadat, hanem a császár ellen s az ország pusztulását inkább a sanyargató, tűzzel-vassal dúló vad császári szoldateszka, a spanyol és vallon zsoldosok barbarizmusa idézte elő. Ezzel szemben ma már világosan látjuk a török elnyomás igazi arcát s azt a pusztulását, sőt katasztrófáját a magyar néperőnek, melyet a török hódítás századai jelentettek.

Hasonló győzelmes harcot vív Bertrand is a liberális történetírás célzatos beállításával szemben. Mindenekelőtt rámutat, hogy abban, amit az ibériai félszigeten arab kultúrának neveznek, nagyon sok részük van maguknak a spanyoloknak. A muzulmán hódítóknak csak elenyészően kis része volt arab. A betörők katonai ereje az afrikai berberekre nyugodott, akik a meghódított spanyol földön is megtartották harcos nomád szokásaikat és nem olvadtak bele a civilizált életbe. A cordovai kalifátusban élő muzulmánok legnagyobb része renegát spanyol volt s így az „arab” civilizációban a spanyoloknak jelentékeny részük van.

Még az iszlám felé részrehajló történetírás is kénytelen megállapítani, hogy az arab fajtából hiányzik minden invenció. Irodalmuk csaknem kizárólag hindu, perzsa, szíriai vagy görög eredetű, legtöbbször ezeknek az irodalmaknak egyszerű átültetése arab nyelvre. Megállapítható, hogy minden országban, amely arab malom alá került, a meghódított népek folytatták tovább arab nyelven az irodalom, a filozófia és a tudományok művelését. Maguknak az araboknak az emberiség egyetlen nagy, termékeny eszmét sem köszönhet.

Az arabok Spanyolországban is ott találták a hatalmas római civilizáció intézményeit, higiénikus berendezéseket, közműveket, vízvezetékét, utakat, hidakat, a klímának megfelelő, kényelmes, sokszor egyenesen fényűző lakóházakat s a rómaiak szolid géniuszával meg-

épített városokat. Ezeket csak fenn kellett volna tartamok, de a kutak és fürdők kivételével, amelyeknek római eredete kevés kivétellel kétségtelen, pusztulni hagyták őket.

Ugyancsak ott találták a kitűnően megművelt földeket. Az andalúziai ma is a világ egyik legjobb földművelője. A nagyszerű öntöző berendezésekkel felszerelt, termékeny földek gazdagon ellátták egész Spanyolországot. Az arab uralom alatt mindez tönkre megy. Egymást érik a nagy szárazságok s az éhínségek. Ezek az éhínségek egész virágzó vidékeket elnéptelensítenek. Az első afrikai kivándorlás 749-ben, amint ezt arab történetírók feljegyzése bizonyítja, öt évig tartó, rettenetes éhínség következménye.

Az építő munkát a muzulmán hitre tért spanyolok és zsidók végezték. Ezek előtt most megnyíltak a nagy keleti városok, ahol a civilizációnak, a művészeteknek, az élet kényelmét szolgáló találmányoknak új, ismeretlen példái tárultak eléjük. Így alakult ki a spanyol-római civilizációból bizánci, alexandriai és perzsa hatások alatt az új hispano-arab kultúra, amelyben úgy az inspirációt, mint a tényleg végzett munkát tekintve az araboknak van legkisebb részük.

Egységes nagy szellemi kultúra kialakulásáról csak ott lehet szó, ahol maga a nemzet egységes. Az ibériai félszigeten a mór uralom alatt a legellentétebb fajtájú elemek zsúfolódtak össze, amelyek között szó sem lehetett az eszmék és az érzések közösségéről. Ibériaiak, gótok, zsidók, berberek, szíriai, hedzsaszi és yemeni arabok éltek egymás mellett. Vallási és nyelvi különbségek választották el őket. Az arab csak az irodalom és a vallási kultusz nyelve volt, de egyébként a muzulmánok egy része is a román nyelvet beszélte. Nagy számban éltek a muzulmánok közt mozarabok, kultivált keresztények, akik viszont ismerték, sőt művelték az irodalmi arab nyelvet is. Arról a nagy és fölényes arab szellemi kultúráról tehát, amelyet a korábbi történetírás egekig magasztal, már csak az államalkotó népnek heterogeneitása miatt sem lehetett szó.

A szellemi egységet a nevelés sem teremthette meg, mert ez a legkezdetlegesebb fokon állott. Az elég nagy számú elemi iskola merőben vallási jellegű volt. A koránt ismertették és magyarázták itt, de még az írást és olvasást sem tanították meg. Még a legműveltebb Andalúzia lakosságának legnagyobb része is analfabéta volt. Az úgynevezett egyetemek is egészen alacsony szinten állottak. A tudományt főképpen a keresztény és zsidó eredetű muzulmánok művelték. Az iszlám teológiája azonban szembehelyezkedett a tudományok művelésével. Türelmetlenül üldözött minden kutatást és elősegítette a babonák terjedését, így szorította ki a komoly asztronómiát az asztrológia. Az orvostudományokban felülkerekedik a tudománytalan mágia, amely főleg babonás erejű formulák, ráolvasások gyűjteményében merült ki, bár a főképpen zsidók által művelt spanyol orvostudomány így is hatást gyakorolt a salemói és montpellier-i orvosi iskolákra. Állandóan üldözték a mór uralkodók a filozófiát is, amelynek érdeme a platói és aristotelesi bölcsélet közvetítése nyugat számára. Mese tehát az arabok türelméről terjesztett tévhit is. Az arab kalifák állandóan üldözték és irtották a keresztény lakosságot. Hakam kalifa Cordoba

lakosainak nagy részét kiűzte, ezek Kreta szigetén telepedtek le. Valószínűleg ezeknek a spanyol kivándorlóknak leszármazottja Greco, a nagy festőművész, aki így végeredményében mégis spanyol eredetű.

Egészen káros hatással volt a nép általános erkölcsére az ázsiai deszpotizmus, amelyben az érzéki elpuhultság és a véres vad ösztönök lobogása váltogatta egymást. Szenvedélyesség, kapzsiság, féktelen aranyéhség jellemezte ezt az uralmat. Ez a sok rossz tulajdonság a fajok keveredése révén átragadt a spanyolokra is. A spanyolok sok helyütt elarabosodtak, másutt afrikánizálódtak. Ezek a befolyások ma is érezhetőek jellemükön. Az arab befolyás ily eredménye az individualizmus túltengése, hajlam a fegyelmetlenségre és keleti henyeségre, amely az arab és berber nomádok parazitizmusának fertőző öröksége, amely a spanyol gyarmatokon is meghonosítja az iszlám államokban általános, retentő rabszolgaságot s amely végeredményében az anarchia csiráit rejti. A mórok közt folytonos volt a belső torzalkodás. Törzs törzs ellen harcolt s végül az egész uralom apró vetélkedő államocskákra szakadt. Ezt a hajlamosságot a partikularizmusra örökölte a spanyolság is. Ezért volt a végül teljesen elzúllott mór uralom megdőlte után a nemzeti erőt adó, egységes monarchia megteremtése és fenntartása olyan égetően fontos és olyan nehéz, hogy mindig csak idegen, nem spanyol eredetű uralkodóházaknak sikerült.

Az egység megteremtésének első eszköze az ország vallási egységének megteremtése. A spanyol monarchiát szakadatlan vádák érik, hogy kegyetlen volt ennek az egységnek a megteremtésében és hogy pusztta vallási fanatizmusból az elvakultság korlátolt barbarizmusával irtotta és végül kiűzte a mohamedán és zsidó lakosságot. Bertrand a világos érvek meggyőző súlyával mutatja ki, hogy Spanyolország más-képpen nem is cselekedhetett. Miután évszázados küzdelem árán kiűzte földjéről az iszlám hódítót, még mindig ott maradt nyakán a belső ellenség, amely állandó veszedelmet jelentett, amely csak az alkalmat leste, hogy behívhatta hitsorsosait és a betörőknek a kereszténység ellen segédkezet nyújtson. A zsidóság viszont évszázadokon át természetes szövetségese volt az iszlámnak, amely a fiatal spanyol monarchiával szemben egyre fokozódó veszedelmet jelentett hatalmas földközítengeri előretörésével. A küzdelem ellene nem is fejeződött be a félszigetről való kiűzésével, hanem tovább folytatódott, sőt arányaiban megnőtt, mert az iszlám világhatalmi törekvései most már az egész kereszténységet végromlással fenyegették. Az iszlám állandó belső és külső ellenség volt s az ellene folytatott küzdelem rányomta bélyegét az elkövetkező századok most már európaivá szélesült világpolitikájára. Az iszlám világhatalommal csak a spanyol világhatalom állhatott szemben, amely erejét viszont csak az egységben találhatta meg. A spanyol monarchák, akik autokraták voltak, Európát mindig egységnek tekintették Ázsiával, a Kelettel szemben. Európának ezt az egységet a népek nyelvi és feji különbsége mellett is a középkorban megadta az orthodox kereszténység, s ezt a régi egységet bontotta meg most a reformáció. Az ellenreformáció, amely Spanyolországból indult ki, ezt az egységet akarta mindenáron helyreállítani, részint a külső reformáció megszüntetésével, részint az egyház belső reformja,

regenerálása révén. Ennek a spanyol politikának a szolgálatában állott az inkvizíció is, amely Spanyolországban egyházi jellege mellett is állami intézmény volt.

Ez a spanyol politika nem tölt az egyes országok alkotmánya, belső konstitúciói ellen, hiszen még a spanyol királyságon belül sem érintette például Castilia vagy Aragónia egymástól független állami berendezéseit, csak a vallási egységet akarta helyreállítani, mert ebben látta a töretlen erőt az iszlám elleni küzdelemben.

Végeredményében az iszlám elleni harc volt a mozgatója annak a csodálatos vállalkozásnak is, amely az Újvilág felfedezésére s ezzel együtt az egész középkori világkép gyökeres felforgatására vezetett. Colombus nemcsak azzal az érveléssel bírta rá a katolikus uralkodókat vállalkozásának támogatására, hogy új ismeretlen területeket nyit meg kereszténység terjesztése számára, hanem azzal is, hogy nyugat felé eljutván Indiába, Chatam hatalmas fejedelmének szövetségében kelet felől hátba támadhatja a nyugat megsemmisítésére törekvő mohamedánizmust.

A liberális történetírás ismét úgy tünteti fel a dolgot, hogy az egész amerikai gyarmatosítás a féktelen kapzsiságnak, az arany vérszomjas vágyának s a vallási fanatizmus vandáli kegyetlenségének jegyében játszódott le. Úgy tüntetik fel, mintha féktelen banditák rabló kegyetlensége és tudatlan szerzetesek bigott elvakultsága igazta volna le Amerikát. És itt éppen úgy felmerül az a vád, hogy a barbár spanyol hódítókelpusztították a virágzó azték és inka kultúra gazdag alkotásait.

Bertrand ezzel szemben rámutat, hogy néhány kalandor mohó aranyéhsége és bigott szerzetesek fanatizmusa soha nem vihette volna véghez azt a ma is alig érthető csodát, amelyet Amerika meghódítása jelentett. Azokhoz az emberfeletti fíradalmakhoz, ismeretlen és mérhetetlen régiók bejárásához, a természet vad elemeinek, az izzó forrásoknak, a kietlen hegyvidékek jeges viharainak legyőzéséhez olyan emberfeletti erő kellett, amelyet csak egy magasabb küldetésbe vetett rendületlen hit adhatott meg. Katonailag és emberileg is csodával határos lett Mexikó, Közép- és Dél-Amerika meghódítása és éppen ilyen csodálatos az a gyors és céltudatos gyarmatosítás, amellyel Spanyolország ezt az óriási területet a civilizáció számára meghódította. Tudjuk, hogy Közép- és Dél-Amerika lakosai, közte sok millió ember, kikben a legyőzött bennszülöttek vére folyik, ma is Spanyolország latin kultúrájában tiszteli saját szellemiségének szülőjét.

A vádaknak éppen az ellenkezője igaz. A liberális történetírás, hogy némi alapot adhasson hamis beállításának, éppen olyan túlzott színekben festi az inkák hatalmas kultúráját, mint az iszlámét Spanyolországban. Az igazság az, hogy Columbus és azok, akik utána jöttek, félvad népeket találtak Amerikában, melyek a civilizációban még a vas-korszakig sem jutottak el. Sötét bálványozásuk véres emberáldozatok hekatombáival szennyezte be szörnyű oltárait, s a „szelíd“ és „jámbor“ törzsek között, amelyeket a szabadgondolkodó történetírás Rousseau romantikus „bon sauvage“-ának erényeivel ruház föl, egész általános volt a vérengző kannibalizmus s az emberhúst rendes piacokon mérték ki.

Tagadhatatlan, hogy a konkvisztádorok fölöslegesen pusztítottak és fölösleges vért is ontottak, — de sokkal kevesebbet, mint bármely

modern háború. De viszont megnyitották az utat a misszionáriusoknak, akik egy valóban szelíd hit világosságával és szemetével emelték fel a barbár törzseket, akik a velük tartó gyarmatosokkal együtt a búzát, az olajfát, a gyümölcsöknek legkülönbözőbb fajtáit s a háziállatoknak egész sorát honosították meg az új világban. Őserdők helyén virágzó ültetvényeket létesítettek. Egyik hatalmas várost a másik után építettek s áttelepítették azt a hatalmas kultúrát, amely Európában közel negyven híres egyetemmel, az irodalomban Lope de Vega, Cervantes és Calderon, a művészetben Greco, Ribera, Zurbaran és Velasquez, a hitéletben pedig Szent Teréz és Keresztes Szent János neveivel dicsekedhetik, s amely kultúrához képest a sokat magasztalt iszlám civilizáció egészen kezdetleges.

Louis Bertrand művének súlypontját a spanyol és iszlám küzdelemben látja, amelynek utolsó fejezete a nagy keresztes hadjáratnak indult amerikai vállalkozás. Innen már sokkal tömörebbre fogja a dolgokat, költői lendületű, fantáziagazdag képet fest a konkvisztádorról. Markáns és igazságos portréját adja V. Károlynak és II. Fülöpnek. Jellemzi az „aranykort“, amely alatt az amerikai gályák súlyos kincses rakománya a nagy külföldi bankházak pénzesládáiba vándorol s amely a leghivalkodóbb pompa és a legszennesebb nyomor egymás mellé zsúfolt végletei közt már magában hordja a romlás csiráit. A spanyol örökösödési háború, de főleg a XIX. század és a legújabb kor eseményeit már csak vázlatosan, egészen fővonalaira egyszerűsítve adja. De ebben a lassú dekadenciában, a szeparatista törekvések állandó felburjánzásában, az egymást követő forradalmak anarchiájában, igyekszik kiéreztetni a középkori arab-berber örökséget, a déli mór fejedelmek és az apró északi spanyol királyok örökös torzsalkodását. Ezt a partikularitásra való hajlandóságot, az individualizmusnak és a regionalizmusnak túltengését, amely mindig a bomlás és az anarchia mérgét rejti magában, ellensúlyozza a hatalmas faji érzés, amely ma is erős az ibériai félszigeten, sőt újabban ismét a kölcsönös vonzás szuggesztivitásával függeszti tekintetét a spanyol Amerikára, a konkvisztádorok földjére. A faj halhatatlanságának, a vérségi és szellemi kötelékek ősi összetartozandóságának titokzatos lángja lobog fel. Talán csak ábrándos délibáb ez a lobogás, de halványan már rajzolódnak benne egy új latin testvériség körvonalai, amelyek mintha új Atlantisszá támasztanák fel az Óceánon át egymás felé karoló nyugatindiai és paniberiai szolidaritást.

FIGYELŐ

AZ AMERIKAI ELNÖKVÁLASZTÁS

J EVANGÉLIUMOT kereső emberek ne várjanak olyan radikális sorsfordulatot az amerikai életben az elnökválasztással kapcsolatban, amelyből arra lehetne következtetni, hogy az amerikai élet kinőtt bizonyos politikai provincializmusból s programjában egészen belekapcsolódik a mai kor gazdaságilag és szociálisan megnyilatkozó szellemi áramlataiba. Politikai értelemben a demokratikus államforma inkább statikus, mint dinamikus; ez a magyarázata annak, hogy a „Contrat Social“ eszmekörére és szókincsére emlékeztető szavak miért mindennaposak még ma is az amerikai politikai ideológiában és frazeológiában, annak ellenére, hogy az újságok, ha nem is túlságosan sok felelősséggel, immár belenyúlnak a modern kor Mussolini vagy Lenin-szótárába is. Az amerikai, mint mindenki, akinek túlsoká jó dolga volt, hajlik arra, hogy önmagával nagyon is meg legyen elégedve, s jóllehet megbecsüli a vállalkozó szellemet, az eredetiséget, sőt sajnós az eredetieskedést is a pragmatikus harcban éppúgy, mint a lehetetlen elvontságok hajszolásában, mégis bizonyos konzervativizmussal visszautasít olyan felfogást, amelynek túlságosan idegen az erkölcsi vagy pszichológiai tartalma. Az amerikai értelem ruganyos, amikor a cél felszínes hasznosság és átmeneti jelentőségű, de lassú és körülményes annak a hasznosságnak felfogásában, elismerésében, megteremtésében, amelyet állandónak óhajt. Hogy gyakorlati példával éljek: szívesen cserél lakást minden évben, de nem szívesen cseréli ki életének szellemi lakását.

Ezzel a mélyen gyökerező hajlammal és meggyőződéssel számolni kell az elnökválasztás eshetőségeinek megítélésében. Számolni kell vele még pedig azért, mert látszólag a sors olyan műtétet hajt végre az amerikai életben, amely valósággal új szociális, gazdasági és politikai anatómiát ígér. De csak látszólag. A tényállás mégis csak az, hogy lelke mélyén az amerikai, akár a republikánus párthoz tartozik, akár pedig a demokrata párthoz, ma is ragaszkodik az őseitől örökölt individualista felfogáshoz, amely azonos a magántulajdon fanatikus megbecsülésével, s a demokráciának azzal a szempontjával, hogy az ember a többi között azzal becsüli meg embertársát, ha elismeri jogát a vagyonszerzéshez, s módot ad neki rá, s nem akkor, amikor kollektivizálni akarja azt, ami az egyéni lélektannal össze-, férhetetlen. Végeredményében ebből a felfogásból következik, hogy a múltban, a védvámkérdés kivételével, miért nem volt lényeges különbség a demokrata párt és a republikánus párt között, s innen ered, hogy az amerikai politikai ellentétek a legritkább esetben annyira élesek, mint Európában, ahol gyakran a különböző politikai pártokhoz tartozó családtagok társadalmilag sem érintkeznek egymással.

Persze, a mai gazdasági depresszió s a világválság nyavalyája általában Amerikára is úgy hatott, hogy most már — talán először az elmúlt évtizedek folyamán, — teljes határozottsággal észlelhetők olyan ellentétek a republikánus és a demokrata párt között, amelyek a múltban elképzelhetet-

lenek lettek volna. Talán az ellentétet úgy lehetne legjobban megmagyarázni, ha azt mondjuk, hogy a múltban a két párt politikai programját nem kellett elolvasnia még az úgynevezett jóhiszemű szavazónak sem, mert egyszerűen annak az elvnek alapján szavazott, hogy az apja és nagyapja republikánus volt-e vagy pedig demokrata. Ma azonban az a helyzet, hogy a demokrata pártnak a republikánus párttól feltűnően eltérő programja van, s ha demokrata elnök kerül Washingtonba, számolni kell azzal, hogy ennek a programnak egy részét esetleg meg is valósítja, viszont a program megvalósítása már csakugyan új szint jelentene az amerikai élet gazdasági és szociális struktúrájában. Ez az új szín európai viszonylatban nem jelentene sokat, de amerikai viszonylatban evolúciós jelentőségét nem lehetne elvitatni. Szóval a sors kérlelhetetlen törvényszerűsége folytán Amerika odajutott, hogy bizony polgárságának gondolkodnia kell politikai kérdésekben. Ez még nem jelent tabula rasat, de első lépés ebben az irányban. A demokrata párt egyelőre úgy tesz, mintha nem akarná megváltoztatni az amerikai élet alapelveit, ugyanakkor azonban programjába belefoglalt olyan pontokat is, amelyek bizonyos fokig észrevehetően ellentmondanak a tradicionális „selfreliance” álláspontnak, amelyet Emerson ideálisan fejtett ki, s az amerikai élet sokszor torzul érvényesített.

Például az a körülmény, hogy a demokrata párt, ha óvatosan és homályosan is, programjába belevette az aggkori biztosítás kérdését, bizonyos iparágak nacionalizálását, a munkaadó és munkás relációjának olyan természetű formálását, amely gazdasági téren legalább ígéri a kooperatív szellem alkalmazását, homlokegyenest ellenkezik azzal a hagyományos amerikai felfogással, hogy Isten a mennyekben van, az ördög a pokolban s ki-ki harcolja meg az önmaga harcát a tőle telhető módon. Természetesen a demokrata párt is a kapitalisztikus elvek szolgálatában áll; azért említettem cikkem elején, hogy az amerikai elnökválasztással kapcsolatban nem szabad egy új evangélium esetleges diadalára gondolni. Pusztán arról van szó, hogy a gazdasági élet nemzetközi gravitációs törvényénél fogva Amerika sem tud szembehelyezkedni ennek a törvénynek erejével, s alkalmazkodnia kell olyan szempontokhoz, amelyeket a közelmúlt prosperitása idejében amerikaiatlanknak neveztek volna.

A gazdasági katzenjammer alaposan megviselte az amerikai Egyesült Államokat. Az átlagember, aki nemcsak Amerikában, hanem az egész világon empirikusan gondolkodik, az amerikai keretek közepeit hajlandó arra, hogy minden nyavalyáért Hoover elnököt okolja. Az Egyesült Államok elnökének tudvalevőleg óriási hatásköre van; például az elnök vétőjoga valósággal autokratikus. Ugyanakkor azonban nem szabad elfelejteni, hogy ez a majdnem mágikus hatáskör rettentő felelősséget is követel. Wilson idegeit ez az emberileg elviselhetetlen felelősség tette tönkre. S Hoover idegeit sem ártana szanatóriumban kezelni. Hoover most kézzel-lábbal igyekszik pozícióját megtartani. Nagyon valószínűtlen, hogy ez sikerülni fog. Nem azért, mert Roosevelt, a demokrata párt elnökjelöltje, annyira kivételes egyéniség, hogy ezért nem tudná vele Hoover felvenni a harcot. Erről szó sincs. Hooverben, problematikus hírneve ellenére, több az erő és öntudat, mint ellenfelében. A republikánus párt elnökjelöltjének az a legjellegzetesebb handicapje, hogy az ő rendszere alatt omlott össze az amerikai prosperitás; hogy azok a munkások, akik valamikor ötdolláros selyeminget hordtak, ma munkátlanul csavarognak az utcán; hogy azok a polgárok, akik valamikor telekspekulációval könnyen halmozták össze a pénzt, ma lakbérüket sem tudják megfizetni; hogy az az Amerika, amely valamikor gazdasági fölénye folytán ideiglenesen el tudta feledtetni a világgal kulturális infantilizmusát, ma majdnem úgy nyög a gazdasági terhek

hatása alatt, mint Európa. Hoover a bűnbak, ha sok szempontból indokolt bűnbak is, s ez a körülmény, továbbá az, hogy a bolsevik kísérletezések árnya belenyúl már az amerikai nyomorba is, ugyanakkor azonban az átlag-amerikai még mindig bízik abban, hogy a rendszerváltozás a gazdasági prosperitást visszahozza, valószínűvé teszi, hogy Rooseveltt, gyengébb egyénisége léte is, az elnökválasztási harcban le fogja győzni ellenfelét. S a demokraták határozott prohibíció-ellenes álláspontja alighanem erősen használ elnökjelöltjüknek.

Nem akarok egészen megbízható jövőmondóként feltűnni annál az egyszerű oknál fogva, mert Amerika még mindig a váratlan lehetőségek hazája. Korántsem lehetetlen, hogy Hoovemek valami rendkívüli trükkkel sikerül a közeli prosperitásnak olyan illúzióját kelteni, amely egyrészt megtévesztőig hat azokra, akik mindenképpen idegenkednek tőle, másrészt az ingadozó republikánusokban megérleli azt a meggyőződést, hogy mégis ajánlatosabb lesz a párthoz ragaszkodni. Mondom, ez megtörténhetik, ámbátor a valószínűség igen csekély. Az sincs kizárva, hogy a hadiadósságok kérdése s az európai lefegyverkezés Potemkin hazugsága olyan hazafias szókincs-fegyvert ad a republikánusoknak, amely politikai és gazdasági értelemben, legalább az elnökválasztás alatt, színvakokká teszi az amerikai polgárok egy részét. De sokkal plauzibilisebb az a feltevés, hogy a nagyfokú elkeseredés Hoover ellen fog irányulni, s hogy a következő négy esztendőben demokrata elnök irányítja majd az amerikai nemzet sorsát a washingtoni Fehér Házból.

Clevelandi Ohio.

REMÉNYI JÓZSEF

A NEOPÁNSZLÁVIZMUS CSEHSZLOVÁK INTÉZMÉNYEI

A PRÁGAI „SZLÁV INTÉZET“ és testvér szervezeteinek működését figyelemmel kell kísérnünk már csak azért is, mivel egy bennünket körülölelő mozdulatról van szó, másrészt a legutóbb Pozsonyban megalakított kétes összetételű Magyar Tudományos és Irodalmi Társaság alapítása, melyet e folyóiratban Steier Lajos cikke leplezett le,¹ még inkább érthetővé válik, ha tudjuk, hogy ugyanakkor Csehszlovákia vezetői a rendes akadémiákon, egyesületeken és kulturális szervezeteken kívül milyen speciális szláv intézményeket hívnak életre és mennyivel dotálnak. Ez oknál fogva különös gondot fordítunk arra a kérdésre, hogy mi a csehszlovák hivatalos körök befolyása ezen intézmények életére.

Nemrég jelent meg a prágai Szláv Intézet második Évkönyve.²

Masaryk elnök már 1920 november 15-én kelt levelében kívánta egy oly Szláv Intézetnek a felállítását, amely az összes szlávok nyelvi, kulturális, irodalmi, gazdasági és népismereti viszonyait tanulmányozza, a szlávizmusra vonatkozó összes könyveket és folyóiratokat gyűjtse, a szláv népek és tudósok közötti érintkezést intenzívvé tegye stb. A köztársasági elnök 70. születésnapja alkalmából anyagilag is megalapozta az Intézetet, amidőn számára négy millió cseh korona ajándékot adott.

Az Intézet elnöke dr. Lubor Niederle, az ismert szláv nyelvész és etnográfus. A Szláv Intézet gazdasági kuratóriumának elnöke Pospisil, a csehszlovák Nemzeti Banknak nálunk is jól ismert kormányzója és az Évkönyv 83. oldala szerint a Pospisil által kidolgozott gazdasági terv szerint működik az Intézet. A kuratórium helyettes elnöke Krofta Kamill, korábban történész, egyetemi tanár, most követ, Benes helyettese. A kuratórium pénzügyi referense Alois Stangler, a külügyminisztériumban miniszteri tanácsos. Ezekon kívül a kuratóriumban képviselve van a közoktatásügyi minisztérium Stanislav Hofinan osztálytanácsossal és Antonin Dvorák miniszteri tanácsossal (utóbbit időközben kinevezték a pozsonyi iskolai referátus vezetőjévé).

Az Évkönyvben közölt mérleg szerint a Szláv Intézet vagyona 8,326.125,06 koronát tesz ki, amely egyrészt a köztársasági elnök ajándékából, másrészt állandó támogatásokból és szubvenciókból adódott. A 101. oldalon közölt elszámolás szerint a „közoktatásügyi minisztérium évi szubvenciója“ 300.000 korona, „a külügyminisztérium hozzájárulása“ 152.069.85 korona volt. Tekintve, hogy az Intézet szép vagyonnal is rendelkezik, annak kamataival együtt az Intézet évi jövedelme 1,305.073.24 korona volt.

Az Évkönyv közli az Intézet két közgyűlésének jegyzőkönyvét, amelyből kitűnik, hogy e gyűléseken a vezető szerepet és irányítást a fentemlített Krofta és Dvorák, tehát a csehszlovák külügyminisztérium, illetve közokt. minisztérium hivatalos képviselői vitték. Helyiségekről is a közoktatási minisztérium gondoskodott, amennyiben megvásárolta az Intézet számára a gyönyörű prágai Lobkovitz-palotát. Az Intézet alapszabályainak 29. §-a nyíltan is kimondja, hogy az intézet költségvetését és zárszámadását a közoktatási minisztériumnak kell benyújtani.

A Szláv Intézet könyvtárállománya a nagy anyagi támogatás következtében rohamosan gyarapodik. Így az Évkönyv 205. oldala szerint a legutóbbi évben 17.542 könyvvel gyarapodott (ebből vétel útján 16.819). Jelenlegi könyvállománya 137.584. A Szláv Intézethez jár 819 folyóirat a legkülönbözőbb szláv országokból. Zárójelben megjegyzem, hogy a mi

¹ V. Steier Lajos.

² Rolenka Slovanského Ustavu. Annuaire de l'Institut Slave de Prague. Tome II. Année 1929. Praha, Orbis nyomda, p. 257.

közkönyvtárainknak is — nézetünk szerint — jobban kellene alkalmazkodniok a magyarság közép-európai érdekszférájához. Mikor leszünk mi abban a helyzetben, hogy nem 819, de legalább 19 reprezentatív folyóiratot olvashassunk Budapesten az utódállamokból? És ha nem is 17.542 kötet, de legalább 542 mű kerülne évenként összes közkönyvtárainkba azokból az utódállamokból, ahol a magyarság egyharmada él és amelyeknek többi népei ettől eltekintve is szomszédi viszonyuknál fogva számot tarthatnak érdeklődésünkre. A dualizmus idején — igen helytelenül — megengedtük magunknak, hogy az osztrák-német kultúra szemüvegén át néztük szomszédainkat. Ma azonban önálló külpolitikát folytatunk, a szomszéd népekhez való viszonyunkat nem intézik többé Bécsben. Ha sötétbe ugrunk, vagy chimérákat ölelgetünk: ez önönhibánk. Másrészt a szomszédnépek is önállósultak és önálló irodalmat, tudományt, művészetet teremtenek ma saját nyelvükön, míg a háború előtt tudósaik németnyelvű folyóiratokban és könyvekben közölték jelentősebb eredményeiket.¹

A prágai Szláv Intézet hét év óta terjedelmes Évkönyvet is ad ki, amelyben közli a szláv népek tudósainak, vezetőinek kataszterét és műveit. Közli a legfontosabb szláv forrásmunkákat és folyóiratokat országok szerint, valamint azon összeköttetéseket, amelyeket a Szláv Intézet Oroszországtól Amerikáig létesített.

A Szláv Intézet különböző szakosztályokra oszlik fel, amelyek közül bennünket különösen a Szlovákia és Ruténia felkutatására alakult szakosztály (Sbor pro vyzkum Slovenska a Podk. Rusi) érdekelhet, amely az elmúlt évben 12 darab 1000—13.000 koronáig terjedő tanulmányi ösztöndíjat adott kutatóknak.

Jelentős az a munkássága is, amellyel különböző egyéb szláv területekre (Jugoszláviába, Oroszországba, Bulgáriába stb.) kutatókat küld ki, akiknek beszámolóit hozza az Évkönyv.

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, el kell ismernünk, hogy jelenleg a csehek vezetése alatt álló új szlávizmusnak (pánszlávizmusnak) sikerült egy oly intézményt létesítenie, amely alkalmas arra, hogy a szláv népek szellemi, gazdasági és ennek nyomán esetleg politikai együttműködését sikeresen egyengesse.

De ezenkívül léteznek más intézmények is Csehszlovákiában. Bár Amerikát kivéve egyetlen külföldi államban sem él 200.000-nél több cseh vagy szlovák, sőt a legtöbb államban csak elenyésző töredékek laknak, mégis a csehszlovák expanzió ezeket is pillérek gyanánt igyekszik felhasználni és mindenképpen megtámasztani. Kevesen tudnak arról nálunk, hogy milyen intenzíven működik a prágai csehszlovák Auslandsinstitut, a „Ceskoslovensky Ustav Zahranicni“ (Cechoslovakisches Auslandsinstitut), amelynek vezetője és elnöke dr. Auerhan, a csehszlovák statisztikai hivatal igazgatója. A Hajn A. által szerkesztett Évkönyv (Rocenska) 1931. évfolyama szerint feladata: a határontúli csehszlovák kisebbségek életét tanulmányozni, levelezést folytatni külföldi csehszlovák körökkel és egyénekekkel, a kivándorlást és hazatelepítést irányítani, kataszterszerűen nyilvántartani a külföldi csehszlovákok vezetőegyénségeit és családjait. Két telepítési és visszatelepítési társaságot is létesített, melyeknek alapszabályai már jóváhagyattak (Ceskoslovensky kolonizacni spoleénost). Kiadványai közül megemlíjtük a következőket: Dr. J. Auerhan: „Ceskoslovenska vétev v. Jugoslavii“ (A csehszlovák kisebbség Jugoszláviában), R. Urban: „Ceskoslovaci v Rumunsku“ (Csehszlovákok Romániában). 1931. év elején ez

¹ Ugyanerről a kérdéstről lásd még Kniezsa István tanulmányát: „A szláv tudományos élet és a magyarság“. Jancsó Benedek Emlékkönyv 1930. 340—347 oldal.

az intézet kiadta évkönyvét a következő címmel: „Krajané v cizine a jejich styky s domovem“ (Honfitársaink a külföldön és összeköttetések hazájukkal).

Itt említhető még a „Komensky-társulat a határon túli csehszlovák iskolák támogatására“ amely 10 év alatt 4,696.900 koronával támogatta a külföldi csehszlovák iskolákat, 1930-ban 700.000 koronával. Vájjon megengedné-e a cseh kormány, hogy a magyarság legális úton hasonlóképp segíthessen a felvidéki magyar iskolákat vagy kultúrintézményeket Budapestről?

Érdekes a csehszlovák kormánynak szerepe az 1929 november 18-án Prágában megalakult „Csehszlovák Társaság a kisebbségi kérdések tanulmányozására“ (Ceskoslovenska spolecnost pro Studium mensinovyh otázek) ügyében. A magyarok és németek teljes mellőzésével ez a tudományos alakulat Benes közvetlen intenciójára létesült és Masaryk elnök ünnepélyes szavaival alakult meg. A Társaság hivatalos folyóirata (Národnostni Obzor) a megalakulásról azt mondja: „Társaságunk Rrofta Kamill dr. meghatalmazott miniszter és képviselő ösztönzésére jött létre.“ Az alakuló közgyűlésen a társaság programját is ugyancsak Krofta meghatalmazott miniszter, Benes helyettese a csehszlovák külügyminisztériumban és a propagandaosztály főnöke fejtette ki, különösen hangsúlyozva a határon túli csehszlovák kisebbségek problémáinak fontosságát. Elnökül is ugyanő választott, az egyik alelnök Auerhan Jan dr., a csehszlovák állami statisztikai hivatal elnöke lett, az igazgatóságban helyet foglal Boháé Anton dr., a csehszlovák állami statisztikai népszámlálási osztály vezetője. A Társaság folyóirata első számának szerkesztését Chmelár József, csehszlovák külügyminiszteri osztálytanácsos végezte, majd átadta a szerkesztést a második számtól fogva Sobota Emil dr.-nak, aki a köztársaság elnöki irodájának osztálytanácsosa és aki a folyóiratot jelenleg szerkeszti. A Cseh Kisebbségi Társaság a folyóirat 1931 áprilisi számában megjelent költségvetés szerint 93.700 korona költségvetéssel dolgozik. Minthogy pedig a tagdíj 100 koronát tesz ki és a leközölt alapszabályok szerint a Társaságnak 937 taggal kellene rendelkeznie, hogy szubvenció nélkül megélhessen, valójában csak 65 tudóst választott tagjává. Különben az alapszabály 12. §-a is kimondja, hogy a „Társaság kiadásait fedezi a) tagdíjából, b) előadásokból, c) ajándékokból és szubvenciókból (subvenci)“. Egyébként egész adminisztrációját és expedícióját a Benes által alapított „Orbis“ nyomda és kiadóvállalat látja el.

A csehszlovák külügyminisztérium 167 millió korona költségvetéséből 46 millió korona rendelkezési alap, a miniszterelnökségnél 14 millió. Az előbbi minisztérium költségvetési tételei között kifejezetten szerepel 2 millió korona „Szláv kultúrintézetek“ címmel. A közoktatási minisztérium költségvetésében is „külföldi összeköttetések“ tételénél 17 millió korona szerepel. Ezekben bennfoglaltatik ugyan a párizsi „Institut d'études slaves“, a londoni King's College tanszéke, valamint a „Monde Slave“ és a „Slavonic Review“ fenntartási költségeihez való évi hozzájárulás is, viszont tekintetbe veendő, hogy ezeken kívül a költségvetésben nyíltan nem jelentkező tételekből is mily sok jut a külföldi csehszlovákokkal és szlávokkal való érintkezés szervezeti költségeire.

Mindezen törekvésekben a csehszlovák kormányt hathatósan támogatja a csehszlovák társadalom is és a gazdasági érdekképviseltek áldozatokat is hoznak a csehszláv expanzió előmozdítására.

Ezeket közöljük tanulságul és összehasonlításul, mi minden nem történik nálunk, ahol pedig tudvalevőleg a leszakadt magyarságnak sokkal nagyobb jelentősége van, mint a cseheknél a külföldi cseh töredékeknek.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német választások, a Papen-kormány helyzete, Hitler egyelőre kiszorult a kormányzástól – A lausanne-i egyezmény ratifikálásának kérdése, az amerikai kangukat változása a háborús adósságok dolgában; a prohibíció; közeledés a Népszövetséghez – A leszerelési konferencia végső határozata, Magyarország és Olaszország álláspontja; a Népszövetség jövő összetétele

A LAUSANNE-I világtörténelmi jelentőségű eredmény végleges meg rögzítése két mozzanattól függ: Az egyik Németország politikai jövője, a másik az Egyesült Államoké. Amint azt Hitler több ízben bejelentette, a nemzeti szocialisták uralomra jutása a lausanne-i szerződésnek — és természetesen visszamenőleg a hágai megállapodásoknak és a versailles-i szerződésnek — nyílt és bejelentett megtagadása lenne. Uralomra jutott extrémista vezérek ugyan rendszerint sok vizet szoktak borukba tölteni, valószínűleg Hitler is ezt tenné, ha valamilyen módon átvehetné Németország kormányzását, azonban teljesen nem tagadhatná meg az igen nagy határozottsággal bejelentett nyílt szerződészegési politikát. Hogy pedig egy ilyenakultúrvilágnak ma még valamiképp fennálló közösségéből önmagát önakaratúlag kiközösítő politika milyen következményekkel járna Németország köz- és magánhitele szempontjából, nem beszélve arról a visszazuhanásról, amelyen a világválság kegyetlen karmaiból lassanként kibontakozó gazdasági élet menne keresztül, annak elképzeléséhez nem kell különös fantázia. Nagy-Britannia és elsősorban miniszterelnöke valóban mindent megtett a lausanne-i konferencián, hogy Németország számára az adott erőviszonyokhoz és lehetőségekhez képest elfogadható megoldást találjon. Azonban, mint ezt a konferenciát megnyitó beszédében kijelentette, Ramsay MacDonald és vele az egész angolszász világ azon az állásponton áll, hogy szerződéseket egyoldalú akaratelhatározással megváltoztatni nem szabad, ellenben, ha végrehajthatatlanokká váltak, akkor közös akarattal megváltoztathatók. Hitleréknek uralomra jutása, azaz ha a hatalom teljesen az ő kezükbe kerülne, a német nép világpolitikai helyzetét, dacára éppen a gazdasági válság következtében beállott javulásának, ismét visszasüllyesztené a régi viszonylagos izoláltságba.

Ezért érthető, hogy Hindenburg elnök és tanácsadói az előnyök és hátrányok mérlegelése és a német nép maradandó érdekeinek kötelelősszerű védelme alapján arra az elhatározásra jutottak, hogy a nemzeti szocialistáknak ugyan részt engednek a hatalomból, de Németország kormányzását nem szolgáltatják ki nekik. A Papen-kormány egyhangúan erre az álláspontra helyezkedett, ami annyit jelent, hogy Schleicher tábornok hadügyminiszter, a kormány legerősebb tagja vagy — ahogy ő maga mondja — „akarata“, szintén e mellé a megoldás mellé állott; ez pedig egyértelmű azzal, hogy hajlandó a véderőt, amely azoknak véleménye szerint, akik szervezetét ismerik, teljesen Hindenburg és Schleicher rendelkezésére áll, szükség esetői a nemzeti szocialista rohamcsapatok ellen alkalmazni. Hitlernek ahhoz, hogy az uralomban részesedjék, két lehetősége volt; ahhoz, hogy az uralomra jusson, csak egy lehetősége van: a nyílt polgárháború, megütközés a véderővel abban a reményben, hogy a Reichswehr csapatai átpártolnak hozzá; a kormány és Hindenburg deposszedálása és a „harmadik birodalom“ erőszakos megalapítása. Az első két alternatívát: a parlamentáris koalíciót a centrummal, amit a nagy katolikus párt úgy látszik felajánlott neki, a „vezér“ visszautasította, éppúgy mint a másik lehetőséget, amit Hindenburg felhatalmazása alapján Papén ajánlott fél: hogy t. i. az elnök úgynevezett prezidialis, azaz parlamenten kívül és a pártokon felül álló, csak neki felelős kabinetjében, mely továbbra is Papen elnök-

lete alatt maradna, résztvegyenek, Hitler kapván az alkancellárságot és a porosz miniszterelnökséget. További ajánlat volt, hogy egyáltalában a nemzeti szocialistáknak engednék át Poroszország kormányzását, míg a birodalmi kabinetben sem a külügyi, sem a belügyi tárcát nem kapnák meg. A „vezér“ és vezérkara azt felelték: mindent vagy semmit sem. Ezzel megszűnt a tolerari posse álláspont, amelyre eddig a nemzeti szocialisták a Papen-kormánnyal szemben helyezkedtek, vagy legalább is a kívül állónak azt kell hinnie, hogy megszűnt és nyűt küzdelemre kerül a sor egyrészt az elnök és kormánya, másrészt a ma teljesen egységes nemzeti szocialisták között.

A Németbirodalomban az események eddig, mint ahogy ezt legutóbbi szemlémben feltételeztem, teljesen menetrendszerűen bonyolódtak le. A választások előtt a Hitleristák és a kommunisták, de részben a szocialisták s a Reichsbanner szövetség terrorja következtében véres utcai zavargásokra, helyi jellegű polgárháborúra került a sor különösen Poroszország területén. Ezt a birodalmi kormány — nyilván nem a pillanatnyi inspiráció hatása alatt — felhasználta arra, hogy a szociáldemokrata porosz kormányt, amely az áprilisi választások óta mint ügyvezető kabinet megmaradt, — minthogy többségi kormányt a porosz tartománygyűlés nem képes alakítani —, elmozdítsa helyéről a birodalmi alkotmány rendkívül elasztikus 48-ik cikke alapján. Poroszországot tehát kivették a 13 éve ott uralkodó demokratikus pártok s elsősorban Braun miniszterelnök és Severing belügyminiszter kezéből s helyükbe birodalmi biztosokat neveztek ki. A szociáldemokrata kormány és közegei tiltakozva az intézkedés ellen az „erőszaknak“ engedtek, bár ennek alkalmazására nem került sor. A birodalmi főtörvényszék pedig, melyhez az elmozdított porosz kormány és vele együtt még egy-két délnémet ország kormánya fellebbezett, nem függesztette fel az elnök intézkedését. Ezzel az állami apparátus, a birodalom legnagyobb államának területén, kiesett a balpártok kezéből és egyelőre a junkerek kezébe került vissza. Ha ez az ügynevezett demokratikus haladás szempontjából ugyan nem is jelent nyereséget, kétségtelen, hogy az a hadjárat, amit az új kormány kezdett a balpártok 13 éves liberálisnak nevezett uralma alatt felburjázott libertinizmus, erkölcstelenség és vallástalanság ellen, — bármilyen magasabb szempontból és nem tisztán pártszempontból nézzük az eseményeket — a német nép és az európai civilizáció maradandóbb érdekeit tekintve, mégis mint nyereség könyvelhető el. A londoni „Times“, ez a nagy angol nemzeti konzervatív orgánus, melyet valóban nem lehet demokrata-ellenességgel vádolni, legutóbbi számai egyikében a német helyzetről szólva oda konkludált, hogy „minden kormány legelső kötelessége a rend fenntartása“. Ez az, amit a Papen-kormány cselekszik és ami neki eddig, az elszigetelt terrorcselekmények elnyomását beleértve, sikerült is, a választások előtt, alatt és után.

A menetrend második állomása a július 31-iki választás volt — a harmadik általános jellegű választás az esztendőben, a német nép negyedik politikai megnyilatkozása 1932-ben, ha a tartományi választásokat is beleszámítjuk, és a hatodik birodalmi választás a háború óta. Ez is úgy folyt le, ahogy Papen—Schleicherék tervezték és kívánták: a nemzeti szocialisták sem egyedül, sem a kicsit megfogyatkozott német nemzetiekkel együtt nem kaptak többséget, bár 1930 óta megkésztették szavazóik és több mint megkésztették mandátumaik számát (230 no helyett a ma 607 tagot számláló Reichstagban). A centrummal együtt, amely némileg növelte mandátumainak számát (76 69 helyett) már többséget alkothatnának és ez az elgondolás volt is az alapja a centrum fentebb jelzett ilyen értelmű kezdésének.

A birodalmi gyűlési választás eredményeit különböző szempontból bírálva különböző következtetésekre lehet jutni, ami azonban persze csak elvont spekuláció vagy mulatságos játék jellegével bír. Így például a választási aritmetika játékosai bent és a külföldön, politikai pártállásuk szerint, gazdag változatossággal megállapították a többi közt először: hogy a német nép nagy többsége a nemzeti szocializmus ellen nyilatkozott meg, hiszen tényleg csak a kommunista szavazatok számát kellett a szocialistákéihoz és — a német nemzetieket kivéve — az összes többi polgári pártokéihoz hozzáadni, és már helyes volt a következtetés (20,400.000 a nácik és Hugenbergék kb. 16 millió szavazata ellen); másodsor: hogy viszont a német nép többsége antimarxista vallomást tett (23 millió polgári szavazat 13 millió szocialista és kommunista ellen)! és végül, hogy a német birodalom népe a weimari alkotmány és a köztársaság dien nyilatkozott: ha t. i. a nemzeti szocialisták 13.7 millió szavazatához hozzáadjuk a kommunisták 5.3 millió voksát — ami kétségtelenül pikáns összeállítás — akkor 19 millió kapunk, ami a leadott közd 37 millió szavazat abszolút többsége! Tehát tényleg igaza lehetett Papennek, amikor a választások után nagy hidegvérrel kijelentette, hogy a birodalom népe tulajdonkép az ő kormányának adott igazat...

Jellemző jdenség a kommunisták szavazatainak megnövekedése, akik valószínűleg a szocialistáktól vontak d egy millió szavazót: azokat a proletárelemeket, amelyeket a német szociáldemokrata párt túlságos józan viselkedése — különösen a porosz kormány béketűrése az elmozdítással szemben — az extremizmus karjaiba hajtott. (Hogy a szocialisták viszont nem veszítettek annyi szavazatot, mint amennyit a kommunisták nyertek, annak a magyarázata az lehet, hogy valószínűleg az dőbbiék egynéhány szétbomlott polgáripárt szavazó tömegéből nyertek szavazatot: így különösen az állampárt, azaz a volt demokrata párt kispolgári demeiből.) A Reichstag összeállítása tehát megerősíti a Papen-kormányt, mert lehetővé teszi a nemzeti szocialistákkal szemben azt a taktikázást, amdyre fentebb már reá mutattam.

« Most a harmadik állomásnál tartunk: Hindenburg úgy döntött, hogy a Papen-kormány helyén marad és visszautazott birtokára. Ha nem kerül a nemzeti szocialistákkal nyílt és véres megütközésre a sor, — és egydőre úglátszik fegyverszünet van — akkor a kormány számára két út lehetséges: be sem mutatkozni a Reichstagnak és úgy feloszlatni azt, vagy bemutatkozni, többé-kevésbé egyhangú bizalmatlansági szavazatot kapni és elnapolni, vagy szintén szétküldeni a Reichstagot anélkül, hogy új választásokat írnanak ki. Ezután pedig hozzálátni a birodalom újjászervezéséhez a Gayl báró bdügyminiszter által bejelentett alkotmányreformok alapján. A weimari alkotmányból ma már csak a 48-ik cikk van érvényben, amely lehetővé teszi azt, hogy a birodalom az alkotmány félretételével kormányoztathassék. A reform első céljai: a porosz legfőbb adminisztráció — a minisztériumok — egyesítése a birodaloméival és a választójog reformja a kerületenkénti választás bevezetése által. Hogy a birodalom ezt az alkotmányon kívüli békés fejlődés útját fogja-e járni, vagy pedig a nácik megkísérelék-e az eddig folyton halasztott „marcia su Berlin“-t, azt nem lehet spekulatíve eldönteni, erre csak a közeljövő eseményei fogják tudni a választ megadni. Amennyire azonban a helyzetet meg lehet ítélni, még a demokratikus nyugat érdeke is azt kívánja, hogy a nem-demokratikus, de békés módszerd a rend és a szakértelem erősödjék meg a magántulajdon alapján álló rendszeren belül, a polgárháború vagy az antikapitalista és szerződésszegő alapon álló különböző extrémek uralmi lehetőségei hdyett. Az aztán más kérdés, hogy a Hindenburggal szembeni veresség

és a nemzeti szocializmus megfegyvelése nem veszi-e el végeredményben a mozgalom hatóerejét: a hitet?

A németországi prognózis tehát változékony, szeles időjárás, itt-ott viharokat jósol. Csak a német nép egészének józanságába és az általános javulás ritmusának állandóságába, illetve megzavarhatatlanságába vetett hit adhatja nekünk azt a reményt, hogy a német helyzet a legközelebbi fél-éven belül talán mégsem fog kritikussá válni. Mert ha a belső megrázkód-tatás és bomlás bekövetkeznék, ez nemcsak a lausannei szerződés ratifiká-lását tenné valószínűtlenné, hanem Európát ismét visszavetné oda, ahol 13 évvel ezelőtt volt.

MINT TUDJUK a lausanne-i egyezménynek ratifikálása az európai hatalmak részéről az Egyesült Államokkal a háborús adósságok kérdésében létrehozható megegyezéstől függ. Ez tehát a másik szög, amelyre a lausanne-i szerződés fel van akasztva. Akármelyik lazul meg és esik ki a fáiból, össze-omlik az egész mű. Hogy az amerikai nép végül mire fogja magát elhatá-rozni, illetve az amerikai kormány milyen megegyezést köthet, anélkül, hogy a hátamögött álló és a választók tömegeinek szeszélyeire és hangu-latára figyelő kongresszus dezavualja, azt csak a novemberi elnökválasztás után lesz lehetséges némi biztonsággal megmondani. Egynéhány nagy-jelentőségű nyilatkozat amerikai államférfiak részéről azonban arra mutat, hogy a közvélemény megdolgozása egy bizonyos, és pedig a megegyezésre nem kedvezőtlen irányban, már megkezdődött. Időrendileg az első nyilat-kozatot Borah szenátor tette, aki az amerikai politikai életnek „enfant ter-rible“⁴, amivel semmiképpen sem akarok a kiváló és rokonszenves állam-férfi iránt tiszteletlen lenni. Borah t. i., bár a Szenátus külügyi bizottságának elnöke és a Fehér Házzal állandó összeköttetésben áll, s az uralmon lévő republikánus párt vezető tagja, saját útjain jár, maga formulazza meg külpoliti-kai gondolatait és kimondja mindazt, amit más nem mer megmondani.

Idaho állam szenátorának politikai koncepciója, legutóbbi rádió-beszé-dének tanúsága szerint, alapvető változáson ment keresztül. Borah tudva-lévőleg, ami a háborús adósságokat illeti, még legutóbb is azon az állás-ponton volt, hogy az adósnak fizetnie kell vagy pedig nem szabad a más pénzét, értsd: az amerikaiakét fegyverkezésre költenie, mint azt egyes európai adós államok teszik. Most, legalább is részben, megváltoztatta meggyőző-dését vagy taktikai fellépését. A lausanne-i eredmény úgylátszik tartós benyomást tett a rendkívül jóhiszemű és valóban ideális gondolkodású szenátorra. A háborús adósságok problémáját az amerikai kereskedelem fellendülésének szempontjából vizsgálja és arra a következtetésre jut, hogy, ha az amerikai nép érdekében áll ez adósságok részbeni elengedése, akkor ezt nemcsak alaposan fontolóra kell venni, de végül meg is kell tenni, mert valószínű, hogy csak így fognak az európai országok ismét Amerikában vásárolhatni. Hoover elnök két héttel később rádió-n közvetített program-beszédében már lényegesen tovább ment, mint a szenátor, kijelentve, hogy az európai országok csak akkor tudnak ismét Amerikában vásárolhatni, ha nem kell majd ellenérték nélkül aranyat az Óceánon átküldeniök. Bár egy-ben nem Ígéri meg a magas amerikai tarifák leszállítását, — sőt a London-ban összehívandó gazdasági konferenciára az amerikai kormány csak azzal a feltétellel fogadta el a meghívást, hogy annak tárgysorozatából a repará-ciók, a háborús adósságok és a tarifák kérdése kizárassék, — mégis ezek a nyilatkozatok jelei annak, hogy az amerikai adófizetőt hozzá akarják szok-tatni ahhoz a keserű valósághoz, hogy Európa nem fog, vagy csak igen kis mértékben fog adósságot fizetni. Minthogy a newyorki bankkörök és a nagyipar már régen ezen az állásponton vannak, az amerikai közélet

súlyos faktorai szövetkeznek itt arra, hogy a világ gazdasági egyensúlyát megzavaró egyik kérdésben a józan megoldást megtalálják. Alig kétséges, hogy még ha a demokrata jelölt választatnék is meg, akinek a programja az „adós fizess“ jelszót tartalmazza, Franklin Rooseveltt, az esetleges demokrata elnök is kénytelen lesz a választási „plattformját“ úgy interpretálni, hogy az egy megegyezéssel megoldást lehetővé tegyen. Kétségtelen azonban, hogy republikánusok és demokraták egyaránt, Hoover beszédének értelmében, az európai államokkal kötendő kereskedelmi szerződésekben, azaz kommerciális koncessziókban, fogják keresni az adósságtörlesztés ellenértékét és másrészt igyekezni fognak a leszerelés kérdésében is olyan engedményekre kényszeríteni a mai hadikészültségükhöz ragaszkodó államokat, amelyek az amerikai nép szemében elegendő ellenértékként szerepelhetnek a részéről teendő koncesszióért. Nyugat felé tehát a barometer, mint látjuk, inkább kedvező időjárást jósol és valószínűbbé teszi a lausanne-i szerződés ratifikálását az öt ú. n. hitelező hatalom részéről.

Az első lépést a gazdasági megegyezés keresésére azzal tette meg a washingtoni State Department, hogy nem „hivatalosan“ bár, az amerikai kormány meghívta a Brit Birodalom ottawai konferenciájának vezető államférfiak az értekezlet befejezése után barátságos eszmecserére Washingtonba. Minthogy az Ottawában a Brit Birodalom egyes részei és az anyaország között preferenciális alapon létesítendő szorosabb kereskedelmi kapcsolat elsősorban az Egyesült Államok rovására történhetik — ez különösen az angol-kanadai relációra áll — akkor nyilvánvaló, hogy annak a sok tagból álló óriási, egyben adós és hitelező államnak, ami a Brit Birodalom, van adni és kapni valója Washingtonban.

Az amerikai politika, mely ennek a nagy nemzetnek fiatalágát meghazudtoló öreges csökönységgel ragaszkodott bizonyos száz és százötven évvel ezelőtről örökölt elvekhez és tételekhez, az utóbbi hónapok, sőt hetek folyamán egészen meglepő gyors evolúción megy keresztül több irányban. A hároméves precedensnélküli súlyos válság úglátszik igen hasznos leckének bizonyult — a francia mondás illusztrációjaként, hogy a szerencsétlenség valamire mindig jó. Ebben a válságban halt meg a közérkölcst és közegészséget romboló prohibíció; láttuk fentebb, hogy megingathatatlanak vélt axiómák rendültek meg a sors fejszecsapásai alatt. Stimson államtitkárnak, az elnök legközvetlenebb munkatársának egy legutóbb mondott beszéde a Kellogg-paktumról pedig azt bizonyítja, hogy az amerikai politika legmegváltozhatatlanabbnak tartott tétele, a Monroedoktrina, illetve annak folyománya, Amerika izolációs politikája, — az a tétel, hogy a nemzetközi komplikációktól távol kell maradniok — szintén revízióképes. Egyes diplomáciai formulával hangsúlyozta ugyan az államtitkár, hogy Amerika továbbra is ragaszkodik külpolitikájának alapelveihez, de ezt nyilván csak azért tette, hogy a gondolkodásukban lassan mozgó választók ne ijedjenek meg és lassan szokjanak hozzá ahhoz, hogy az amerikai értelemben vett semlegesség nem létezik, hogy más kontinenseknek nemcsak gazdasági jóléte vagy bajai, hanem politikai konfliktusai is igenis közvetlenül érinthetik az Egyesült Államokat, amelyek aláírt szerződések — így a Kellogg-paktum — helyes interpretálása értelmében kénytelenek lesznek résztvenni az ilyen viszályok elintézésében. Stimson beszéde közeledést jelent a Népszövetséghez, illetve a népszövetségi Egyezség-okmány alapvető tételeihez. Ez utóbbi szerint valamely háborúban a Tanács döntése értelmében minden népszövetségi tagállam köteles a támadó félle szemben megtorló intézkedéseket tőmi. Amerika eddig nem ismerte el az ilyen esetleg háborús jellegű intézkedések kötelező erejét semleges államokra, tehát saját magam, amivel — áttöréssel fenyegetvén az esetleg a

Népszövetség tagállamai által a támadó fél köré vont vesztegzárat — mind- eddig lehetetlenné tette az Egyezség-okmány vonatkozó cikke alkalmazásba helyezésének még a gondolatát is. Stimson most kijelenti, hogy a Kellogg-paktum óta, ha két állam fegyveres konfliktusba kerül, az egyik vagy mind- kettő bűnös. Még mindig benne marad ugyan a bűnösnek a világ köz- véleménye által történő erkölcsi elítélése ideológiájában, amelyet, mint mondja, elégségesnek tart a „bűnös“ féllel szemben, azonban hozzáfűzi, hogy szükséges az erkölcsi közvélemény érvényesítéséhez az érdekelt hatal- mak közötti előzetes megbeszélés. Nyilván a japán-kínai konfliktus és annak Amerikát fenyegető körvonalai hozták létre ezt a jótévő fejlődést a yankee-külpolitikában, hiszen Stimson hivatkozik is ennek a viszálynak a Kellogg-paktum értelmében történt helyes kezelésére és kijelenti, hogy a kis államok, amelyek a Népszövetségben az igazság és méltányosság elvei- nek bátor védői voltak, e konfliktus további fejlődésében számíthatnak az Egyesült Államok teljes támogatására. Amíg egyrészt biztos, hogy ez Tokió- ban megtette a megfelelő kellemetlen benyomást, addig az sem kétséges, hogy az Egyesült Államok megindult a nemzetközi konzultáció politikájának útján és új fejezetet nyitott politikai fejlődésének történetében. Az izolacio- nisták még nagy számban élnek ugyan Amerikában, de most már alig fog- nak érvényesülni, mert az Unió vitális érdekei azt kívánják, hogy ezentúl ne egyedül állapítsa meg saját jogát és köteleességét a nemzetközi életben, hanem a világ többi hatalmaival együtt keresse a világ problémáinak meg- oldását és saját érdekeinek védelmét.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ POLITIKA egyesüléséből alakult ki az Egyesült Álla- moknak a genfi leszerelési konferencián követett eljárása is. Azzál, hogy ez a konferencia sikerre vezessen és meg hozza a leszerelést, olyan hatal- mas érdekek szegülnek szembe, hogy négyhónapi tanácskozás után a genfi értekezlet a részletmunkák marazmusába kezdett fúlni (hogy egyáltalában lesz-e komoly sikere, az ma is több mint kétséges). Ebbe a reményvesztett társaságba dobta bele Hoover elnök szenzációs leszerelési javaslatát, amellyel felszólította a világ összes államait, hogy hadifelszerelésüket egyharmad részével redukálják. Az nem kétséges, hogy ez az amerikai kezdeménye- zés elsősorban választási manőver volt és hazaszólt a választóknak. De min- denesetre megmozgatta a leszerelési értekezlet mocsaras állóvizeit. A jelen- lévő államok nagy része lelkesedéssel fogadta az amerikai iniciatívát, kivéve talán az egy Franciaországot, amely nem titkolhatta rosszkedvét. De még sok olyan állam is, amely a helyszínén kénytelen-kelletlen ünnepelte Ame- rikát, igyekezett később tompítani vagy eltüntetni az amerikai javaslat hatását. így jött létre a leszerelési konferencia első részét befejező határo- zat, amely senkit sem kötelez és amennyire lehetséges, semmit sem mond. Inkább jegyzőkönyvi megállapítás jellege van: rögzíti azokat a kérdése- ket, amelyekben az eddigi tárgyalások valamilyen eredményre vezettek. De még ez a nem kötelező jellegű rezolúció, amelyet a konferenciát vezető három nagyhatalom, Amerika, Nagy-Britannia, Franciaország, három heti kínos alkudozás után hozott létre, hogy aztán pár óra alatt elfogadtassa a többi 58 ország képviselőjével, sem vált egyhangú határozattá. Két állam ellene szavazott, nyolc állam pedig bejelentette tartózkodását a szavazástól. Ellene szavazott Szovjet-Oroszország, mert egyrészt javaslataival mindig túllícitált minden más államot és így természetes, hogy az eredményt nem tartja kielégítőnek, másrészt mert elvi okokból a kapitalista államok min- den megegyezését erőltetni igyekszik. Németország a másik állam, amely nemmel szavazott, de sokkal súlyosabb és komolyabb okokból: mert nélkülözi a konferencia záróhatározatában az államok közötti egyenjogú-

ság elismerését. Ugyanez az indoka annak, hogy Magyarország, Ausztria és Bulgária, a három másik nem teljesjogú népszövetségi tagállam bejelentette, hogy nem vesz részt a szavazásban. Mint Apponyi Albert gróf Magyarország ez elhatározását megindokoló nagyszabású beszédében — a konferencia legszebb és legnagyobb hatású szónoklatában — kifejtette, a különbség Németország és volt szövetségesei eljárása között tisztán taktikai és nem lényegbeli vagy jogi. Nem képzelhető olyan magyar kormány, — mondotta Apponyi gróf — amely aláírjon valamely leszerelési szerződést, anélkül, hogy ez a békeszerződés katonái rendelkezései következtében a szuverén államok között ma fennálló jogi különbséget, illetve jogi egyenlőtlenséget el ne törölje.

Minthogy a határozat nem bír egyezmény jellegével, Magyarország megállapíthatja, hogy a nemzetközi leszerelési konferenciára kiküldött képviselőinek sikerült megakadályozni azt, hogy az értekezleten Magyarország álláspontja vagy jogai csorbát szenvedjenek, delegációjának kiváló munkája által pedig — melyben a nagynevű és fáradhatatlan fődelegátus mellett, aki kicsiny hazájának szerepét egyéniségének nagysága által megsokszorozza, a küldöttség többi tagjai a bizottságokban kifejtett tevékenységgel bőven kivették részüket, — elérte azt, hogy részletkérdésekben Magyarország álláspontja sokszor teljes sikert aratott és hogy komoly munkája miatt tisztelet környezte a kis ország képviselőit.

A konferencia legérdekesebb végakkordja azonban kétségtelenül Olaszország tartózkodása volt a szavazástól. Ennek indokait s általában az értekezlet súlyos kritikáját Balbo olasz légügyi miniszter — a konferencián elmondott hivatalos nyilatkozatán kívül — élehangú cikkben fejtette ki — mindenfelé feltűnést kelteve. Különösen meglepő az olasz kormány Mussolini mellett, — Grandi kiválása óta — e legjelentékenyebb tagjának heves állásfoglalásában, hogy nemcsak Franciaországot, hanem Angliát és Amerikát is, melyekkel a fasiszta Itália eddig közös leszerelési politikát csinált, megtámadta és azzal vádolta, hogy érdekeik kölcsönös védelmében hatalmas blokkot alkottak a leszerelés ellen s Olaszország kijátszására, mely tényleg le akar szerelni. Aminthogy a német fődelegátus bejelentette, hogy ha a konferencia újabb összeállásig nem fogadják el a jogi egyenlőség elvét, akkor a Birodalom visszavonul az értekezlettől, úgy Balbo is jelzi, hogy ha a többi nagyhatalom politikájában nincs változás, akkor „Olaszország is ismeri az utat, mely várja: a kilépését“ — (nyilván csak a konferencia elhagyását érti, bár talán készakarva kétértelmű a formula).

Ha hozzávesszük, hogy a Népszövetség kiküldött bizottságának a mandzsuri helyzetről és konfliktusról szóló jelentése miatt — mely állítólag Japánt elmarasztalja — a Felkelő Nap országa a Népszövetség elhagyásával fenyegetőzik, akkor egészen érdekes fejleményekre lehetünk elkészülve Genfben is. Alig képzelhető azonban, hogy valamely népszövetségi bizottság, különösen olyan, mely kizárólag a nagyhatalmak képviselőiből alakult

— egy tagállam — és még hozzá egy másik nagyhatalom! — teljesen egyoldalú, enyhítetlen elítélését mondaná ki: valószínűleg óvatosabb és diplomatikusabb formulázást fognak keresni, annál inkább, mert hisz nyűván nincsen minden hiba vagy minden erény egy oldalon. Nem hihető, hogy ezzel a jelentéssel a Népszövetséget újabb krízisbe akarnák hozni, akkor, amikor a már felvett Törökország először fog megjelenni és az újdonsült Irak felvétele is sorra kerül. De akit az utóbbi évtizedek eseményei és mozgalmi nem elégitettek volna ki, mindenesetre bizalommal tekinthet a jövőbe: a világtörténelemnek kétségtelenül nem unalmas korszakát éljük most.

GAZDASÁGI SZEMLE.

– *Az ottawai konferenciát newyorki tőzsdehasse* – *Az angol hadikölcsön-konverzió*
– *A szövetségesek közti háborús adósságok, Amerika újabb véleménye* – *A magyar-osztrák vámszerződés kérdése* – *A búzaértékesítés kilátásai* – *Külkereskedelmi mérlegünk, a mezőgazdaság eladósodása, vidéki és fővárosi pénzüzetek helyzete*

AKORUNKAT jellemző sok konferencia közt a lausanne-i csak most múlt el és már az őszi hónapokban egymást fogják követni a szintén lausanne-i középeurópai gazdasági és utána a világgazdasági konferencia. Ez utóbbi előkészítésének tekinthető a most folyó ottawai konferencia, amelyre a hatalmas brit birodalom domíniumai és az anyaország közötti kölcsönös gazdasági kapcsolatok kiépítése várna. Azt a benyomást kelti a szemlélőben az ügyek egymásutánja, mintha Anglia az Ottawában elért eredményekhez képest kívánná a londoni konferencián elfoglalandó álláspontját kialakítani. Ha sikerül a domíniumokkal fennálló gazdasági kapcsolatokat, amelyek az évek folyamán sokat szenvedtek, ismét intenzívvé tenni, úgy iparának ebből várható foglalkoztatása következtében a londoni tárgyalások folyamán módja lesz oly liberális álláspontot elfoglalni, amellyel pillanatnyilag többé-kevésbé fizetéképtelen adóssai talpraállását elősegítheti.

Anglia gyarmatai, amelyek fokozatosan teljes politikai függetlenséget és önállóságot vívtak ki maguknak és ma már egyenrangú tagjai az anyaországgal együtt az angol világbirodalomnak, gazdasági tekintetben is egymástól teljesen független államoknak tekinthetők. Elősegíthette ezt a fejlődést Anglia hagyományos szabadkereskedelmi politikája, amely a domíniumokban is annyira gyökeret vert, hogy vámunióról a birodalom egyes tagjai között most is aligha lehetne szó, dacára annak, hogy a legutóbbi időkben az anyaország is kénytelen volt a szabadkereskedelem politikájáról lemondani. A domíniumok részben közelebb piacokat kerestek nyersanyaguknak és ipari behozataluk fedezésére, mint különösen Kanada az Egyesült Államokban, részben pedig, nem utolsó sorban, a háborús elzártság alatt és következtében, saját maguk is iparosodni kezdtek és ipari termelésüket tekintélyes vámokkal bátyázták körül. Így történt, hogy amíg az angol textilgyárak nagy üzemkorlátozásra kényszerültek, a kanadai textilipar termelése a folyó év első harmadában meghaladta az előző év megfelelő időszakának termelését, mert az anyaországból belépő szöveteket 120%-ig emelhető vámtétel tette versenyképtelenné. Az 1929. évben az angol behozatal 49%-a származott még a domíniumokból, de ez a szám 1931-ben 24%-ra csökkent, míg viszont a domíniumoknak behozatala 1929-ben 51% erejéig került ki az anyaországból, de az 1931. évben ez is már csak 44%-ottettki. Anglia és a domíniumok között a 30—40 év előtt kötött és az akkori viszonyoknak megfelelő preferenciális szerződések ma is érvényben vannak ugyan, de a viszonyok változása folytán annyira eltávolodtak a való élettől, hogy alig fejtenek ki már gazdasági hatásokat. Anglia kétségtelenül ipari kivitele nagyobb védelmét kívánja egy új preferenciális vámszerződés útján biztosítani, ami bizonyos fokig sikerülhet is, mert e tekintetben egységes ipari érdekeket képvisel, míg az egyes domíniumok álláspontja kevésbé látszik egységesnek és azok kialakulása körül a mezőgazdák és gyáriparosok érdekképviselői között a domíniumokon belül is állandóan folyik a harc, amelyet a politikai függetlenségét féltő közhangulat is befolyásol. Ha Anglia jó eredménnyel zárja le az ottawai tárgyalások mérlegét, úgy ez annyit is jelent, hogy európai nyersanyagbeszerzése nagy mértékben csökkenni fog, mert valószínű, hogy ezen a téren fog ipari terfoglalásáért a domíniumoknak ellenértéket adni. Viszont remélhető, hogy ez esetben feszélyezetlenebbül fog a londoni konferencián Európa talpra-

állítása érdekében sikraszállni és elősegíthet egy olyan megoldást, amely talán alkalmas lesz arra, hogy az általános bizalom megerősödése mellett az európai államok árucseréjének egészséges és járható utakat nyisson.

Az angol font árfolyama február óta egyszer sem állott olyan alacsonyban mint mostanában, amikor a márciusi 3·80-as árfolyam után 3,50 alá esett. Kétségtelen, hogy ez az irányzat megfelel a hivatalos angol pénzügyi politikának, amely, mint legutóbbi Szemlémben már jeleztem, az áruk emelése útján véli a gazdasági élet vérkeringését újból lendületbe hozhatni. De hogy szándékolt és mesterséges-e ez az áralakulás tényleg, vagy pedig az angol tőkéknek Amerikába való áramlása okozta-e a dollár áremelkedését, ami a font fentjelzett árvesztésével egyértelmű, vagy hogy e kettőnek, vagy talán még több oknak összehatásáról van-e szó, az e pillanatban alig volna eldönthető. Kétségtelen azonban, hogy New-Yorkban új tőzsdei hausse tört ki, amely százalékokban kifejezve óriási áremelkedéseket mutat fel napról-napra és oda vonzza az európai mobil tőkét. Ennek a hausse-mozgalomnak többféle oka is lehet. Vannak, akik a világméretű apadásában és a vállalkozástól hosszú idő óta visszahúzódott tőke kamatvétségében keresik a magyarázatát, amely elhelyezkedést keres, hogy a kényszerű bőjt után ismét hasznot hajthasson. Ez az elgondolás a gazdasági törvényszerűségeknek megfelelne, mert a tőke hosszú tartózkodása leszállította az általános kamatszintet, sőt nyilván még lejjebb is fogja azt szorítani, az alacsony kamatláb pedig vállalkozásra serkent. Sajnos, attól félek, hogy ez a magyarázat még egyelőre nem helytálló, mert az alacsony kamatszinttel szemben áll a másik oldalon még mindig a bizalom hiánya, amely viszont a vállalkozástól elriasztja a tőkést és arra inti, hogy a fogyasztó nélkül maradt termelés fokozott kockázata folytán a vállalkozás várható magasabb haszna helyett érje be az alacsony, de biztos kamatozással. Ez ellen az érv ellen csak az szólna, ha az alacsony kamatozás mellett sem volna meg a tőkés biztonsága, ha tehát a pénz formájában elhelyezett tőkéjének értékállandóságát látná veszélyeztetve. Élénken emlékezhetünk még az inflációs idők tipikus kísérőjelenségére, a „Sachwertek“ minden áron való vásárlására és a pénztől, amely naponta kevesebbet ért, ez úton való — néha pánikszerű — menekülésre. Ha az amerikai inflációs mozgalom sikerében hiszünk, úgy indokoltan tekinthetjük a newyorki hausset ezen esetleg bekövetkező pénzügyi irányváltozás előre vetett árnyékának. Felmerült ezenkívül még egy olyan felfogás is, amely az egész mozgalmat Hoover elnökválasztási propagandájának megindulásával hozta kapcsolatba és az ottani viszonyokkal ismerősök ezt az európai felfogás szerint alig elképzelhető indokolást korántsem sorozzák a lehetetlenségek közé. Ha a felsorolt három ok közül tényleg valamelyik szerepet játszott a hausse-mozgalom elindításában, úgy természetesen az utoljára említett volna a legkevésbé hasznos, az első, a várva-várt „prosperity“ volna a legkívánatosabb és legegészségesebb, de a középső, az amerikai infláció is kétségtelenül fejtene ki kedvező hatásokat a termelés felélénkölésére.

Augusztus 1 volt az a határnap, ameddig az angol hadikölcsönkötvények tulajdonosainak nyilatkozniok kellett, vajjon kötvényeik konverziójához hozzájárulnak-e 1%-os „bonus“ kifizetése ellenében, vagy pedig azoknak készpénzben való beváltását igénylik. A 2080 millió angol font összegű hadikölcsön, amely eddig 5%-kal kamatozott, ezentúl csak 3½%-os jövedelmet fog hajtani és mégis a 2,300.000 kötvénytulajdonos közül, akik a konverzió alkalmából jelentkeztek, kb. 96% elfogadta a kamatmérséklést és csupán 4% kérte kötvényei beváltását. Óriási erkölcsi sikere volt tehát a kincstári hivatal kezdeményezésének, mert az eredmény az angol pénzügyek és a font iránti igen nagy bizalomra mutat, az anyagi siker pedig

nem áll meg az évi kamatmegtakarítás összegénél, ami magábanvéve óriási könnyebbséget fog jelenteni, hanem külön tőkenyereséget is biztosít az államnak a nem jelentkezett kötvényesek részéről, akiknek számát 300.000-re, az általuk képviselt kötvények névértékét pedig 10—15 millió fontra becsülik.

A hadikölcsönkötvények kamatmérséklése után sokan azt várják, hogy az aranyalap elhagyása óta Londonban hallgatólagosan életbeléptetett embargo (tőke kiviteli tilalom) meg fog szűnni és a domíniumok hosszúlejáratú hitelszükségletének kielégítése után egyéb idegen kölcsönök is elhelyezésre fognak találni. Annyi azonban mindenesetre nagyon valószínű, hogy tekintve az alacsony hivatalos kamatlábat és az elhelyezésre váró tőkék bőségét, a hosszúlejáratú kölcsönök további sorozatos konverziójával számolhatunk.

A lausannei konferencián résztvevő nagyhatalmak közül Anglia, Franciaország és Olaszország elhatározták, hogy az ott létesített megállapodások ratifikálását többek között azon feltételhez is fűzik, hogy Amerika az ú. n. szövetségesek közti adósságok egyenlegét engedje el. Ehhez képest az Egyesült Államok kongresszusának elhatározásán múlik, hogy a lausannei határozatok valóra válthatók lesznek-e. Az erre vonatkozó gentlemen agreement megértéséhez kell hogy némi képet alkossunk magunknak a szövetséges hatalmak háborús adósságai kérdéséről. A hadviselés, az Egyesült Államokból eredő számítások szerint,¹ 208.600.000.000 papírdollárba, az egyes államokban a háborús éven során érvényben volt mindenkor nagykereskedelmi index alapján átszámítva pedig 80.680.000.000 aranydollárba került az összes államoknak. Éppen akkora összegbe tehát, mint amennyire Francia- és Olaszország háborúelőtti együttes nemzeti vagyonát becsülték és 10.000.000.000 aranydollárral többbe, mint ahogy a közgazdászok Anglia, Wales, Skócia és Írország nemzeti vagyonát 1914-ben értékelték. Elsősorban természetesen minden állam a saját belföldi tőkéit használta fel erre a célra, de részben az ezen tőkék elégtelensége, részben a kölcsönös hadiszállítások kiegyenlítésénél maradt számlái folytán a háború után az a helyzet állott elő, hogy a szövetséges hatalmak úgyszólván mindegyike adósa volt a többinek és ezen adósságok végösszege 28.261.090.000 dollárt tett ki. Ha ebből Oroszország 5736,8 millió dolláros tartozásának és 1265,2 millió dolláros követelésének egyenlegét mint behajthatatlant le is vonjuk, még mindig igen tekintélyes összeg marad fenn. Az Egyesült Államok ebben az összeállításban 11.861 millió dollár követeléssel és 2,8 millió dollár tartozással szerepelnek, tehát a háború következtében szemmel láthatóan egész Európa hitelezőivé váltak, óriási követelésükből csupán 241,9 millió dollár esik Oroszország tartozására, míg Anglia 4322 millió és Franciaország 1165,7 millió dollár követelését vesztette el ezen a réven. Anglia és domíniumai 11.171,4 millió dollár követelésével 7213,1 millió dollár tartozás áll szemben, amely utóbbiból 4661 millió dollár jut az Egyesült Államok követelésére. Franciaországnál már tekintélyes tartozási egyenleg mutatkozik, mert 3463,7 millió dolláros követelését 7020,6 millió dolláros tartozása kétszeresen fedezi és hitelezői között az Egyesült Államok 3990,7 millió és Anglia 2927,6 millió dollárral szerepel, míg Anglia tartozása Franciaországgal szemben mindössze 359,8 millió dollárra rúg. Olaszország 390 millió követelésével 4747,5 millió dolláros tartozás áll szemben, tehát az arány még rosszabb mint Franciaországnál és pedig 2568,6 millió dollárral Angliának, 163,9 millió dollárral Franciaországnak és 2015 millió dollárral az Egyesült Államoknak tartozik, míg ebből viszont követelésekkel Anglia részéről 133,8 millió, Franciaországgal

¹ The Inter-Ally Debts, Bankers Trust Company Publications, New-York-Paris, 1924.

szemben 96,6 millió és az Egyesült Államokkal szemben 2,8 millió dollár van csupán fedezve. Oroszországgal szemben viszont mindössze 7,2 millió dolláros követeléssel van érdekelve, úgyhogy vesztesége e réven lényegtelennek mondható.

Mindezen adósságok törlesztése tárgyában az érdekelt államok 62 évi részletfizetésben állapotok meg és a főhitelező Egyesült Államok összes követelésének kb. 10%-át kapta meg törlesztésképpen, amikor a múlt évben a Hoover-moratórium a fizetéseket a f. é. december 15-ig terjedő időre felfüggesztette. Anglia most Lausanneban kijelentette, hogy ha Amerika tőle nem kíván fizetést, ő is ugyanazt a kedvezményt nyújtja adósainak, elsősorban Francia- és Olaszországnak, ami elég tekintélyes áldozatot jelent, mert Anglia számlája Amerika követelésének és a behajthatatlan orosz tartozásnak leszámítása után még mindig 4297,3 millió dollár aktív egyenleggel zárul. Franciaország és Olaszország mindketten a jóvátételből kénytelenek fedezni azt az Összeget, amellyel hadiadósságaik törlesztése ilyen természetű követeléseik fizetési részleteit meghaladja és ezért kerestek a gentlemen agreementben biztosítékot arra, hogy a jóvátételből eredő jövedelmeik kiesése fel ne borítsa ezt az egyensúlyt, ha Amerika esetleg nem volna hajlandó velük szemben hasonló megértést tanúsítani.

A fenti adatokból megérthettük, hogy voltaképpen Anglia és Amerika az a két állam, amelytől a saját követelésének elengedését várja Európa és ez a gesztus több mint kétszer akkora áldozatot jelentene Amerikára, mint Angliára nézve. Néhány év előtt, a „prosperity“ és az állami költségvetési feleslegek gondtalan időszakában Amerika könnyebben megtehetette volna ezt a tagadhatatlanul az egész művelt világ megkönnyebbülését jelentő lépést mint ma, amikor az Egyesült Államokat is magával ragadta a világválság és úgy a magángazdaság, mint az államháztartás ott is kemény gondokkal küzd. Eppen ezért először idegesen fogadta a lausannei gentlemen agreementet úgy a hivatalos Amerika, mint az ottani közvélemény, utóbb azonban Borah szenátor, sőt Hoover elnök is biztatóbban nyilatkoztak a kérdéstről. Főleg nekünk, legyőzött államoknak, biztatók e kijelentések, mert egyrészt a fegyverkezés korlátozását és másrészt a békeszerződések igazságtalanságainak kiküszöbölését emlegetik feltétel gyanánt. Ha ezeket a feltételeket idealizmus vagy pacifista eszmék, vagy az igazságtalanság eltiportakkal való együttérzés sugalta volna csupán, félve gondolhatnánk arra, hogy az efféle nemes indulatok hányszor estek áldozatul a múltban a nemzetközi politika titokzatos intrikáinak. Itt azonban ehelyett, vagy talán emellett, a józan megfontolás és a kapitalistának önértékét is szem előtt tartó gondolkodása szintén szerephez jutott, mert Amerikára nézve ez az áldozat csak az esetben nem haszontalan, ha ekként megsegített adósai egyrészt nem ölik gazdaságilag értéktelen hadifelszerelésekbe adófilléreiket és nem vonják ki azokat a gazdasági élet vérkeringéséből és másrészt, ha Európa gazdasági életéből kiküszöbölik azokat a mesterséges akadályokat, amelyeket a békeszerződések különféle intézkedései a normális árucseré útjába állítottak és amelyek évszázados gazdasági összefüggések erőszakos szélszakítása által az önkényesen a térképre rajzolt életképtelen államokat a kapitalizmus törvényeivel ellentétes tervgazdálkodásba szorították bele. Amerikának egy nyugodt, békés, termelő- és fogyasztani képes Európára van szüksége, olyan Európára, amellyel árucserét bonyolíthat le, amelynek nyugodtan hitelezhet és amelynek életstandardja emelkedő és nem süllyedő irányzatot mutat. A csődbejutott, autarchikus termeléssel küzködő, fogyasztóképtelen, állig fegyverben álló Európa nem nyújt kilátást oly üzleti lehetőségekre, amelyek Amerika előnyét láthatná és amelyek a hadiadósságok elengedéséből folyó anyagi áldozatért ellenértéket szolgáltathatnának.

Az ELMÚLT KÉT HÓNAP nemzetközi eseményei közül a legközvetlenebbül az osztrák-magyar vámháború érintett bennünket. Ausztria a magyar agrárkivitel egyik legtermészetesebb piaca volt mindig és lenne ma is, ha az elzárkózó gazdasági politika nem mételyezte volna meg, más államokkal együtt, és ennek hatása alatt nem fejlesztették volna mesterségesen, majdnem azt mondhatnám erőszakosan, mezőgazdasági termelésüket. Oda vezetett ez, hogy a korábban tipikusan ipari államnak számító Ausztriában a kormány teljesen a túlzó agrárszemponatok által vezette magát az osztrák—magyar áruforgalom szabályozására irányuló tárgyalások során és a magyar agrárbevétel útjába olyan akadályt gördített teljesíthetetlen ipari követelések formájában, amelyeket a magyar delegáció elhárítani nem tudott. Igaz, hogy a régi monarchia ellátására méretezett és a békeszerződések folytán fogyasztóit vesztett osztrák nagyipar nagyon is rászorulna arra a fogyasztópiacra, amit Magyarország jelenthetne részére és tagadhatatlanul sok mesterséges iparosítás történt Magyarországon is olyan termelési ágakban, amelyek Ausztriában gazdaságosabban folytathatók. Teljesen mi sem vagyunk tehát mentek az autarchia mesterséges kiépítésének vádjától, de nálunk szociális szempontok is közrejátszottak ebben, mert éppen iparelles mezőgazdáink, a mezőgazdasági termelés mechanizálódása és a nagybirtokok felosztása folytán egyre kisebb arányban voltak képesek a szaporodó népességet munkához és megélhetéshez juttatni, és így teremteni kellett ipari termelést, amely az agrároknál felszabaduló és természetes szaporodás útján is növekedő népességet elartsa. Ez az ipar élvez ugyan vámvédelmet, de azért általában nincs monopolisztikus helyzetben és az osztrák ipari termelés korántsem volt a vele való versenyből kizárva, vagy akárcsak egyéb viszonylatban elő nem fordult magasságú vámtétellel megterhelve. Az osztrákok azonban nem áruik beengedését kívánták, hanem azt, hogy a magyar kormány annyi osztrák iparcikk tényleges átvételét garantálja, amennyinek ellenértéke a magyar agrárbehozatal értékét eléri. Gyakorlatilag körülbelül felével több osztrák iparcikk Magyarországon történendő eladását kellett volna a magyar kormánynak szavatolnia, mint amennyi a tapasztalat szerint tényleg elhelyezést találhat. Ennek a kívánságnak nyilvánvaló igazságtalanságát az is mutatja, hogy viszont Ausztria ennek ellenében csupán mezőgazdasági importszükségletének egy hányadát szerezte volna be nálunk, tehát semmiképpen sem vett volna át olyan árut, amelynek elhelyezése gondot okozhatna és semmiféle felesleges áldozatot sem vállalt volna magára. A magyar delegáció minden eszközt kimerített az osztrákoknak jobb meggyőződésre térítése érdekében és csak miután az osztrák delegáció egy provizóriumra, majd egy kompenzációs árucserére vonatkozó kértrendbeli közvetítő indítványunkat is elvetette, nyugodott bele kénytelenül a megváltozhatatlanba és hártotta nyugodt lélekkel a felelősséget az osztrák kormányra mindazokért a károkért, amelyeket a július 16-án megkezdődött szerződésnélküli állapot mindkét országnak, az egyikben a termelőknek, a másikban a fogyasztónak okozott. Külön minősíti az osztrákok eljárását az a körülmény, hogy a magyar kormánynak a könnyen romló gyümölcsök érési idénye által még fokozottabban nehezzé vált helyzetét is siettek kihasználni követeléseik érvényesítése érdekében. Ebből egyúttal azt a tanulságot kell levonnunk, hogy kereskedelmi szerződéseink lejáratának időpontjára ebből a szempontból is fokozottabb figyelmet kell a jövőben fordítanunk.

A szerződésen kívüli állapottal egyidejűleg érvénybe lépett autonóm vámtételek, amelyek a szerződéses vámok többszörösét tették ki, egy csapásra elzárták az osztrák piacokat tőlünk, ott meglehetősen drágulást idézve elő. Részben ez a drágulás, részben talán a magyar nyaralók elvesztésétől

való félelem indították az osztrák kormányt egy provizórium megkötésére, amely augusztus 5-én életbelépve, egyelőre 14 napra megszüntette a vámháborút, abban a reményben, hogy ez alatt az idő alatt sikerülni fog végleges megállapodást létesíteni. És ha ebben a percben, amikor e sorokat írom, ismét rosszabbak is a megegyezésre való kilátások, remélnünk kell, hogy amire a Szemle napvilágot lát, sikerülni fog egy elfogadható megoldást találni. Dicséretére szolgál a földművelésügyi kormánynak, hogy a magyar gyümölcsnek az osztrák piac elzáródása után sikerült új piacokat találnia és tekintélyes gyümölcsexport indult a német és angol piacokra, de egyúttal érdekes is, hogy pl. a magyar dinnye csak az osztrák vámháború nyomása alatt tudta felfedezni Londont, holott a dinnyetermelés fejlesztése a gyenge homoktalajok hasznosítása szempontjából is igen lényeges nemzetgazdasági érdek volna.

EGYIK LEGNAGYOBB GONDJAT a magyar mellett a román és jugoszláv kormányzatnak is kétségtelenül a búzafelesleg értékesítésének kérdése okozza. Sajnos, ez a gond az idén kisebb, mint szokott lenni, mert az aratás előtt fellépett rozsda igen jelentős károkat okozott, de még így is kb. 6 millió métermázsa búzafelesleg fog nálunk is mutatkozni, amihez kb. 1½ millió métermázsa rozs is járul. Kétségtelen, hogy eladható ez a mennyiség, ha a tengerentúli búzával versenyre akarunk kelni, de akkor mi jut a gazdának, ha a nyomott világpiaci árból a tekintélyes fuvarköltséget leszámítjuk. Nekünk tehát jobb árra kell törekednünk éppúgy, mint déli szomszédainknak és ennek a kérdésnek a fontosságát a nyugati hatalmak is belátták, amikor a lausannei tárgyalások során a Dunamedence búzafeleslegének elhelyezését az elsősorban megoldandó kérdések közé iktatták. Kérdéses azonban, hogy milyen méretű anyagi áldozatot szánjanak rá ezek az államok a szóbajövő kb. 20 millió métermázsa búza világpiaci árának legalább a termelési költségek szintjéig való feljavítására, ami nélkül a tervezett megsegítés kétes értékű volna, és másrészt, hogy mi lesz ennek az intervenciónak az ára, — megfizethetjük-e azt, akár anyagi, akár politikai természetű lesz is az ellenérték. Az eddigi megoldási módok, amelyek Ausztria felé a vám részbeni visszatérítése, Olaszország felé pedig egy bonyolult rendszerű kedvezmény nyújtása formájában létesítettek, valljuk meg, nem éppen váltak be. Csehország a júliusi termésrendelet értelmében aligha fog egyelőre búzát beengedni, mert ez a rendelet a bevitt csak az esetben teszi szabaddá, ha a búza belföldi ára a maximumként megállapított 175 Kc fölé emelkedik, lehetővé teszi, de engedélyhez köti a behozatalt, ha a búza belföldi ára 150—175 Kc között mozog és kizárja azt, ha ez az ár a minimumként megjelölt 150 Kc-t el nem éri. Minthogy a búza jelenlegi ára a minimumot nem éri el, egyelőre a behozatal tilos és teljesen szabaddá csak akkor válik részünkre a cseh piac, ha az ottani búzaár 30 pengő fölé emelkedik. Hasonló korlátozást állít a rendelet a rozs behozatala elé is, amelynek legalacsonyabb árát 132,50 Kc-ban, legmagasabb árát pedig 152,50 Kc-ban állapítja meg. Valóban nehéz feladatnak látszik gabonafeleslegünk elhelyezése, különösen, ha ezeken felül azt is meggondoljuk, hogy csupán az Egyesült Államokban f. é. július i-én a farmokon maradt búzakészletet kb. 72 millió bushelre becsülik, az egy év előtti 32 millió bushel-lel szemben.

MAGYARORSZÁG külkereskedelmi mérlege a folyó év első öt hónapjában 14,8 millió pengő behozatali többlettel zárult, holott az országban ezen idő alatt is tekintélyes kiviteli felesleg volt kenyérmagvakban és vágómarhában egyaránt. A fenti időszak forgalmát az elmúlt év azonos idő-

szakával összehasonlítva azt látjuk, hogy a kivitel 214,8 milliőről 124,6 millióra, a behozatal pedig 255,7 milliőről 139,4 millióra csökkent, a forgalom tehát óriási mértékben összezsugorodott. A behozatal csökkenése természetes következménye a kivitel és a vásárlóképesség csökkenésének és bár a fizetési mérleg szempontjából a mutatkozó kisebb hiány kedvező jelenség volna, lerontja ennek értékét az, hogy az elmaradt behozatal részben ipari termelésünk nyersanyagául szolgált volna, amely különösen a textilipar egy részében a devizanehezségek folytán állandó nyersanyag-hiánnyal küzd.

A mezőgazdasági termelésnek rentabilitása egy-két év alatt hihetetlen mértékben hanyatlott, mert a termények óriási árveszteséget szenvedtek, az ipari gyártmányok ára pedig sokkal kisebb mértékben csökkent. A mezőgazda vásárlóképessége ezen aránytalanság folytán nagy részében elenyészett, mert nem maradt feleslege, különösen amikor termelését egyre fokozódó közterhek is sújtották. A mezőgazdaság évek óta tartó dekonjunktúrája egy meglehetősen általános eladósodáshoz vezetett. A vidéki pénzügyintézetek 1931. évi december hó 31-én fennállott kölcsönállományából 58,5% jutott a mezőgazdaságra, holott a mezőgazdaság egész hosszúlejáratú kölcsönállománya a fővárosi pénzügyintézetek által folyósított és így ezen kb. 700 milliót kitevő mezőgazdasági kölcsönállományban a mezőgazdaság adóságainak csupán kisebb része foglaltatik benne. Bár ez az utóbbi kölcsönállomány 527 vidéki pénzügyintézet között oszlik meg, mégis a mezőgazdák fizetési nehézségei és az ezek miatt életbeléptetett adósvédelmi intézkedések a vidéki pénzügyintézetek tekintélyes részénél némi nehézséget okoztak. A Pénzügyintézeti Központ, amely a takarékbetéti üzletággal foglalkozó Összes vidéki pénzügyintézeteket állandóan és rendszeresen ellenőrzi, a felmondott betétek kifizetésének lehetővételére állandóan nagyösszegű hitelekkel állott a lehetőség korlátai között tagintézetei rendelkezésére, a betétkiszivárgás a vidéki intézetek többségénél mégis állandóan folytatódik tovább és ezért a vidéki hitelszervezet alapos reorganizációja és racionalizálása, amely után lényegesen kisebb számú, de egészséges pénzügyintézetek fogják a vidéki betétgyűjtés és hitelellátás munkáját végezni, aligha várathat már sokáig magára.

A fővárosi pénzügyintézetek közül többen határozották el és hajtották részben végre már eddig is alaptökéjük leszállítását, visszavásárolt részvényeik megsemmisítése útján. Ez az esetleg a jövőben sűrűbben megismétlődő művelet kétféle okból határozható el, illetve kétféle célt szolgálhat. Az egyik elgondolás az lehet, hogy a konjunktúra idejében sokszor mértéken túl végrehajtott tőkefelemelésekből keletkezett részvényinfiációt kívánja valamely pénzügyintézet visszafejleszteni és ezáltal részvényei piacát egészségesebbé tenni, mert hiszen a részvények tőzsdei áralakulása nem lehet a kibocsátó társaságra nézve közömbös. Ezt a megfontolást indokolja a kérdés anyagi oldala is. A nagy üzleti konjunktúrában kibővült a pénzügyintézetek forgalma és így annak idején indokolt lehetett a nagyobb forgalom ellátására elégtelenné vált saját tőkék szaporítása és ezáltal utóbbiaknak az intézetre bízott és szintén megnagyobbodott idegen tőkék összegével történt aránybáhozatala. Akkor az élénk üzletmenet lehetővé tette ezen újabb befizetéseknek megfelelő kamatoztatását is, ma viszont a pénzügyintézeteknek a megcsappant forgalom, valamint a kamatszínvonal állandó csökkenése folytán megkevesebbedett jövedelme a saját tőkék megfelelő kamatoztatását egyre nehezebbé teszi, másrészt ugyanakkor az összeszűkült forgalom következtében a saját tőkék egy része feleslegessé is vált. A másik indoka a tőkeleszállításnak az lehet, ha egy pénzügyintézet az ezen tranzakció során felszabaduló tartalékait valamely a mérlegében lappangó veszteség eltűn-

tetésére akarja felhasználni. Erre a lehetőségre utal a Neue Freie Presse egyik legutóbbi számában rendkívül figyelemre méltó okfejtés keretében gazdasági életünk egyik vezéralakja, Weiss Fülöp, aki a mérlegvalódiságnak ezúton való helyreállítását jelöli meg a bizalmi válságból való kibontakozás egyedül járható útjának.

Amint láttuk, az ország gazdasági helyzete nem rózsás ma sem és a helyzet javulása csak exportfeleslegeink elhelyezése útján várható. Tagadhatatlan értéket jelent reánk nézve már az is, hogy ennek fontosságát a nyugati hatalmak felismerték, de még sok mindennek meg kell változni, hogy a Lausanneból derengő halvány fénysugár termékenyítő napsütéssé változzék, hogy a nemzetek közötti gazdasági kapcsolatok ismét a gazdasági törvényszerűségek irányában fejlődjenek és a szabad áruforgalom akadályai eltávolíthatók legyenek. A Duna völgye s benne Magyarország nagy várakozással tekint ebből a szempontból az őszi nemzetközi gazdasági konferenciák elé.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk, korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsájtathatók könyvkereskedői forgalomba.

A ROMÁN KORMÁNYVÁLTOZÁS

A NEMZETI PARASZTPARTNAK 1928 őszén nagy reménységekkel indult kormányzata súlyos csalódások után 1931 tavaszán véget ért: április elején Mironescu, akinek Maniu már egy félévvel előbb átadta a kormányelnökséget, lemondott s kétheti krízis után, április 18-án megalakult a Jorga-kormány.¹ Alig egy évig kormányon, ez év május 31-én Jorga lemondott, — inkább mondhatjuk, — megbukott; június 5-én megalakult Vajda Sándor ideiglenes kormánya, hogy választások útján tisztázza a zavaros parlamenti helyzetet s miután a július második felében megejtett választásokon, a választási eljárás sajátosságánál fogva többséget kapott a nemzeti parasztpárt, Vajda-Voevod Sándor elnöksége alatt megalakult a véglegesnek ígért nemzeti-parasztpárti kormány.

BÁRMILY HIRTELEN TÖRTÉNT is, Jorga bukása csak a be nem avatottak előtt volt meglepetés. Egy éves uralma nem volt egyéb, mint folyton kitömi készülő krízisek sorozata; egy teljesen inkompetens, parlamenti párt felett nem rendelkező, magát államférfiúnak képzelő, hiú amatőrnek amatőr miniszterkedése; eszköz pénzügyminiszterének, az agyafürt, erőszakos, mindenre kész, de a súlyos helyzettel megbirkózni mégsem tudó Argetoianu kezében. Ilyen körülmények katasztrófához kellett, hogy vezessenek.

Mikor a Jorga-kormány egy évvel ezelőtt a kormányzatot átvette, az 1930-i év költségvetése két milliárd lei deficittel záródott; a következő évben nyolc milliárdra emelkedett s a most folyó évben máris hat milliárddal növekedett, ellenére annak, hogy a Maniu-kormány 1929 folyamán egy 17 és fél milliárdos külföldi kölcsönt kapott. E számokra támaszkodva tette meg Rist, francia pénzügyi szakértő jelentését, akit a kormány hívott meg, hogy megvizsgálja az ország pénzügyi helyzetét: készítse elő egy francia kölcsön útját. Rist a deficittel kapcsolatosan szomorú képét rajzolja az állam gazdasági és pénzügyi helyzetének; okát a helytelen pénzügyi politikában jelöli meg, melynek vezetésében a „legnagyobb rendetlenséget“ és „súlyos könnyelműséget“ talált. A pénzügyi szervezetnek nincs irányelve, adózók és adókiivetés között nincs kapcsolat, minek folytán a bevételi előirányzat sem lehet reális; könnyvezetés és kezelés helytelen; az állam gyakran rendszer és ok nélkül, igen sokszor törvényellenes módon, olyan kötelezettségeket vállal, melyek a jövőre

¹ V. d. Szász Zsombor: „A román politikai élet útjai“ című sorozat II. cikkét, a Magyar Szemle 1931. évi augusztusi számában.

nézve is lehetetlenné teszik egy egészséges pénzügyi politika kialakulását; például az agrárkonverzióról, az alkoholmonopóliumról szóló törvény.

A helyzet orvoslásának módját Rist az okok megszüntetésében akarja megkapni. A moratórium ellen van, annál inkább, mert a külföldi kötelezettségek összege csak három milliárdra rúg, ennek az összegnek a visszatartása a deficitet nem tüntetné el, viszont azt eredményezné, hogy az állam hitele külföldön hosszú időre tönkre volna téve. Nem moratóriumot, hanem szigorú takarékoságot, némely adónem felemelését, a bevételek biztosítását, az adókivetés és behajtás reorganizációját ajánlja, rendet és rendszert a könyvvizetés és adóbehajtás terén — ezek azok, amiktől az állami háztartás rendbejövételét várhatónak tartja.

Hogy ez így van-e vagy nincs így, hogy túlfeszített állami és vele járó egyéni takarékoság, adóemelés és kíméletlen adóbehajtás biztosítja-e a bevételek befolyását, az állami költségvetés egyensúlyát — annak tárgyalása nem a mi dolgunk. A jelentésből nyilvánvaló, hogy Rist egyedül a, külföldi hitelezők érdekeit, a külföldre irányuló kötelezettségek teljesíthetését tartja szem előtt, a nem fizetett tisztviselőkkel és nyomorgó nyugdíjasokkal nem sokat törődik s rövid pár sorban utal arra, hogy Románia nyomorult gazdasági és pénzügyi helyzetének oka — a kormányok kétségtelenül könnyelmű és helytelen politikája mellett — elsősorban az a világkrízis, az agrártermékek, a búza- és állatárak katasztrofális esése, amelyen változtatni Romániának éppen úgy nincs módjában, mint a többi agrárállamnak a világon.

A kormány Rist jelentését nem tette közzé, sajtó és közönség csak hallomás útján értesült róla. De hogy az állam financiai katasztrofális helyzetben vannak, annak tudásához nem volt Rist-jelentésre szükség.

Május 27-én az állami tanítók és tanárok szövetsége kongresszust tartott, melynek összehívását előzőleg alig engedte meg a kormány, s a kongresszuson tényleg éles támadások történtek a kormány ellen. Hurmuzeca Dragomir, egyetemi tanár, megnyitóbeszédében kijelöltette, hogy a tanítóság szenvedésének pohara színültig megtelt, tovább az anyagi nélkülözést és felülről jövő pressziót nem tűrik. (Jorga, kormányelnöksége mellett, egyúttal közoktatási miniszter is volt.) „Az oktató személyzet — mondta fölmináns beszédében egy másik egyetemi tanár, Fortu — nem fogja a közoktatási miniszter kívánságát teljesíteni s nem ugrik a Fekete-tengerbe, hanem testületileg a királyhoz megy s bejelenti, hogy a kormány iránt elvesztette bizalmát.“ Határozati javaslatában megállapította a kongresszus, hogy „mindaz a rossz, ami az oktató kart az utóbbi időben érte, Jorga miniszterelnök egyéni álláspontjának következménye, aki senkitől sem fogad el tanácsot és senkitől sem tűr el bírálatot.“

A kongresszus határozatára feleletül a közoktatási minisztérium azt határozta, hogy Fortu egyetemi tanár ellen állam elleni izgatás címén vizsgálatot indít s június 6-ára Jorga összehívta az egyetemek nagytanácsát. Ez történt hétfőn, május 30-án. A „Neamul Românească“, Jorga lapja, ugyanazon a napon a másnap tartandó miniszter-

tanácsról azt írta, hogy annak célja, hogy „megfontolja a miniszterelnök által előterjesztendő megoldásokat, melyeket az uralkodó már helybehagyott tárgyalási alapul.“

Mindebből nem lett semmi.

Másnap a miniszteri tanács után az uralkodó fogadta a miniszterelnököt s tudtára adta, hogy szívesen veszi lemondását. Jorga ott a palotában megírta lemondását s június 5-én helyét az általa annyira gyűlölt Vajda Sándor foglalta el.

ALIG TELT EL BUKÁSA UTÁN egy hónap, még meg sem voltak a választások és Jorga, akinek szájából sohasem fogy el a fecsegés és kezéből sohasem hiányzik a toll, vaskos füzetet adott ki: „Doi ani de restauranté“, két év „újjászervező“ politikájának történetéről: „ce a fost, ce am vrut, ce am putut“, — hogy mi volt, mit akartam és mire voltam képes? Szokatlan, talán soha meg nem történt dolog, hogy egy miniszterelnök bukása után pár nappal apológiát írjon, amelyben méregbe mártott tollal gyalázza ellenfeleit és dicsérje eredménytelen, bukott politikájának eseményeit, világ elé vigye uralkodójával folytatott beszélgetéseit, minisztertanácsok titoktartás védelme alatt álló tárgyalásait. A füzet minden sora éles világot vet a román politikai élet legbelsőbb redőire és írójának lelki világára. Lapokat lehetne tanulságosan írni e füzetről.

A nemzeti parasztpárti kormányzat utolsó hónapjaiban, 1930 végén, 1931 elején — írja Jorga — mindjobban kialakult a vélemény, hogy egy olyan új kormányra van szükség, amelyben nem klub-érdek parancsol, hanem amely érdemre és nem devocióra támaszkodik. Hogy ki iránti devocióra, azt elhallgatja Jorga. Ilyen önzetlen „nemzeti“ kormány alakítása forgott II. Károly fejében. De ennek vezetésére — mondja Jorga — egy nagytekintélyű férfiúra volna szükség, aki pártokhoz való kötöttség nélkül makulátlan múlttal rendelkezik. Ilyen férfiút Jorga a pártvezérek, a román politikusok között nem ismer: nem ilyen sem Dinu, sem Gheorghe Brătianu vagy Dúca, sem Averescu, Goga, Lupu vagy a többi. Még kevésbé ilyenek az erdélyi nemzeti pártiak, Maniu és Vajda, akik „az erdélyi politikusok egy klikkjének diktatúráját akarják kiterjeszteni az országra, akik nem ismerik és nem akarják ismerni Romániát, akiknek nincs hivatásuk és látókörük, de a ,regáti cigányokkal és fanariótákkal szemben felette büszkék fajuk tisztaságára, nyugati jellemvonásaikra, amit osztrák és magyar elnyomóik nyomtak homlokukra a rabszolgaság izzó vasával.“

Az uralkodó abban bízott, hogy az ország megváltója Titulescu, a londoni követ lehet, „minden nép nagyjainak barátja“, Genf állandó vendége, akinek egyetlen hibája, hogy — Keynes szerint — „he talks too much“, igen sokat fecseg; akinek egyetlen vágya, hogy időnkint leszálljon „Európából“ a nyomorúságos és szegény román földre, ahol, ha akarna, tudna csinálni valamit, amire más, közönséges ember, aki csak a munka érdemét hozza magával, nem képes.

Ő, Jorga, nem kér audienciákat a királytól, „ne higgye senki, hogy előnyökre vadászik; ő csak Isten előtt alázza meg magát, és

nem kér senkitől semmit“, s ha valaha szolgálnia kellene országát, nem szeretné, hogy „azt kívánják, hogy azt tegye, amit mondanak, hanem hogy szabadságában álljon, hogy saját eszméit szolgálja“. Benne nincs semmi Titulescu „határtalan ambíciójából“, nem lévén semmi érdeke, semmi aspirációja, ülhet csendesen Váleni de Munteben s várja az uralkodó gyakori hívását audienciára s gyártja számára a memorandumokat, ellenzi makacsul egy „nemzeti koncentrációs kormány“ létrejöttét.

A vége a sok, hosszú intrikának az, hogy a király megúnja a pártvezérek marakodását, lemond a nemzeti kormány megvalósításáról s Jorgát bizza meg a kormányzattal. „A legnagyobb áldozat, amit öfelsége tőlem kívánhat“, írta naplójába, valószínűleg égre fordított szemmel, Jorga. Elérte, amire annyi év óta titkon és nyilvánosan vágyott. De abban a pillanatban rájött arra is, hogy Romániában a miniszterelnök ágya nem rózsalevelekből van vetve.

Amint a miniszterelnöki székbe ült — mellette előadásait is megtartotta az egyetemen, hogy példát adjon a kötelességteljesléstől — megindultak a támadások, az intrikák. A sajtó — írja Jorga — határtalan heveséssel támadja; „soha a román sajtó olyan alacsonyra nem süllyedt mint most s nekem minden erőmre szükségem van, hogy fenntartsam magam ennyi piszok között.“ Kebelbarátja, Seton Watson is csatlakozott a román sajtóhoz és azt írja, hogy a Jorga—Argetoianu választási hadjárat „a választási eljárás prostitúciója“ volt s Románia „egy cinikus és felelőtlen koteria hatalmába került.“ De legjobban fáj, hogy az uralkodó továbbra sem szakítja meg a pártokkal való összeköttetéseit, szívesen látja a palotában a Brátianukat, Dúcát, Mamut és úgy veszi észre, hogy titkon előkészíti a nemzeti párt uralomra való visszatérését. Az uralkodó követeli magának a jogot, hogy az ellenzék is vegyen részt a közéletben s ő velük együtt is dolgozhassák. „A jövő nem tőlem függ“, mondja neki a király. „Lehet, hogy él kell válnom olyanoktól, akiket szeretek s olyanokkal kell, hogy együtt dolgozzam, akik nem bírják szimpátiámat. Ami állandó vágyam, az egy koalíciós minisztérium...“

Ez alatt az állam gazdasági és pénzügyi állapota katasztrofálisan romlott. Arról van szó, hogy már nemcsak az állami hivatalnokok és nyugdíjasok, hanem a hadsereg sem kapja meg fizetését. Eljött Rist, elkészítette jelentését és kiderült, hogy a franciák nem fognak kölcsönt adni, Argetoianu optimizmusa alaptalan. De a pénzügyminiszter még május 26-án is azzal hitegette a királyt, hogy a tisztek megkapják fizetésüket.

Közben megtörtént a tanítói és tanári testület kongresszusa.

Május 31-én délelőtt koronatanács volt. Letárgyalták a módokat, hogy miképpen lehetne takarékoskodni, hol és mennyit? Király és miniszterei komolyan tanácskoztak a jövőről.

A koronatanács után az uralkodó int Jorgának, hogy beszélni akar vele s mikor egyedül vannak, Jorga észreveszi, hogy királya szeretne mondani valamit, de nem tudja, hogy kezdje? Megkérdi: bírja-e bizalmát teljes mértékben? \$ miután az uralkodó még mindig habozik és nem szól, hozzáfűzi: „ha az uralkodónak van valami

megoldása, jobban szeretne azonnal, most távozni, mint egy hét múlva“. A király dadog: talán Titulescu... új kormány, melynek sértetlen népszerűsége... Titulescut támogatná a nemzeti parasztpárt. „Nagy koncentrációt akartam — mondja végre a király, — most már megelégszem a kicsi koncentrációval is“.

„Figyelmeztettem az uralkodót, — beszéli tovább Jorga, — a kis pártok nagy ambíciójára s aztán leültem a király íróasztalához és megírtam lemondásomat“.

„Felség,

tekintve a pénzügyi nehézségeket, amelyeket nem tudom, hogy egy kormány, amely nem támaszkodik egy hatalmas pártra, hogyan tudna azonnal és teljesen megoldani, kérem Felségedet, hogy fogadja el a kabinet lemondását, amelynek elnöke lenni terhes kötelességem volt.

Kérem Felségedet, hogy tekintsen továbbra is legalázatosabb szolgáljáuul,

1932. évi május hó 31.

N. I o r g a.

Június 2-án megjelent az „om crisor insolubile“, a megoldhatatlan krízisek embere, Titulescu, de azonnal belátta, hogy a „nagy pártok“ koalíciója lehetetlen s június 5-én Vajda Sándor elnökletével átmeneti kormány alakult.

Ezzel úgy tetszhetnék, hogy Jorga szerepe befejeződött, de „a dolgok jobb megértése és saját becsületének védelme“ érdekében szükségesnek látja, hogy a Vajda megbízatását megelőző audienciáján történeteket is nyilvánosságra hozza.

„A király kérdezte, hogy milyen álláspontot foglalok el? — Kivel szemben? — A nemzeti parasztpárti kialakulással szemben. — Titulescuval? — Még nem tudom. — Ellene leszek. — Midőn a király figyelmeztet, hogy egy időben a nemzeti parasztpártot a liberálisok elé helyeztem, felhívom figyelmét azokra a körülményekre, melyek a pillanat és helyzet különbségében voltak. Aztán szóba került a parlament feloszlatása. — Nálunk az a szokás, mondta a király, hogy a kormánnyal együtt a parlament is megy. — Emlékeztetem a királyt, hogy én nem oszlattam fel. — De hátha koalíció jön létre? kérdi a király. — Az ellen is küzdeni fogok, küzdeni fogok minden ellen, aminek pártszíneze van, mert nálunk a párt nem egyéb, mint kiszipolyozó banda. Miből élnek? — Koalícióban s ez az én ideálom, nehezebb volna. — Felséged, aki fiatal, azt hiszi; de én jól ismerem őket. Ha Felséged alkotmányos úton akar maradni... — Provizórius kormányzatot akarok a koalíció bevezetéseképpen... — Miért nem fordul Felséged a liberálisokhoz? Az egy valóságos párt, tradíciókkal... De a nemzeti parasztpártból kit akar Felséged? Maniu született köztársasági elnök. Mihalache egy egyszerű, szimplex, abból soha sem lesz politikus. Mind minderwertige Leute ...“

„Să dea Dumnezeu să fie bine“. Adja Isten, hogy jó vége legyen! A fűzetnek itt vége van. Megtűdtük belőle, hogy „mi volt“; nem tudtuk meg, hogy „mit akart“ s megtűdtük, hogy semmire sem volt való Jorga.

Jorga lemondásakor a pártok helyzete a következő volt: A régi tradíciókra támaszkodó hatalmas, liberális párt, mikor a trónfosztott Carol 1930 júniusában visszatért, az új király ellen for-

dult s csak egy kis töredéke állott Jónel fiának, Gheorghe Brátianu-nak vezetése alatt az új király mellé s alakított egy új „nemzeti liberális“ párttöredéket. A régi liberálisok Dúca, volt külügyminiszter és Dinu Brátianu vezérlete alatt továbbra is megmaradtak Románia leg-szervezettebb és legfegyvelmezettebb pártjaként, különösen a regátban, ahol az összes gazdasági és pénzügyi intézeteket kezükben tartják. Oly erősnek érzik magukat ma is, hogy szembe mernek helyezkedni az uralkodóval s ők voltak, akik a király „ideálját“, a koncentrációs nemzeti kormány létrejöttét meghiúsították.

A nemzeti parasztpárt a mai napig sem bírt két komponens eleméből, az erdélyi, magyar világból származó román nemzeti és a regát-besszarábiai radikális parasztpártból egységes párttá olvadni. Dominálnak a sokkal magasabb politikai iskolázottsággal és nyugat-európai műveltséggel bíró erdélyiek. Jorga bukásának pillanatában nagy teherterele volt a pártnak, hogy vezére, Maniu a Jorga—Argetoianu választások után visszavonulva a közéletől, a párt vezérméltaként, Vajda és Mihalache vezetése nyomán tengődött.

Szemben egymással ma a román politikai életben az erdélyiek és a liberálisok állanak, akiket mély erkölcsi és politikai nézetkülönbség, Erdély és a Regát politikai és erkölcsi fölfogása választ el, ami az erdélyiek „regionálista“ politikájában nyilvánul meg.¹ A liberálisok felégették maguk és az uralkodó között a hidat s kormányképes csoportként ma egyedül a nemzeti parasztpárt erdélyi csapata maradt. Jorga távozása és a liberálisok kosara után a király csak ezekhez fordulhatott. Kissé kalandosan, az „Adevéru“ más szempontból is csak az erdélyieket tartotta alkalmasnak a kormány alakítására:

„Miután a liberálisok visszautasították a koncentrációt, — Irta a lapban *Scrutator*, — a jelenlegi pillanatban két megoldás lehetséges.

Az egyik: választási kormány erdélyi származású miniszterelnök vezetése alatt; a másik: tiszta nemzeti parasztpárti kormány, szintén erdélyi vezetés alatt.

Bár ez a párt regáti szárnya részére áldozatot jelentene, el kell azt fogadniok, mert belpolitikai nehézségei mellett, Románia külpolitikai problémáikat is meg kell, hogy oldjon.

Herriot kormányában — folytatja az *Adevéru*, — három olyan miniszter lesz, kik a békeszerződések revíziójának hívei; fontos politikai személyiségek, akik külföldön járt román politikusok előtt nem hallgatták el azt a meggyőződésüket, hogy a revízió kérdése nemsokára fel fog vetődni s akkor Románia is hozzá kell hogy járuljon a szerződések kisebb-nagyobb megváltoztatásához. A nemzeti parasztpárt egységes véleménye szerint e kérdés természete olyan, ami erdélyi jellegű kormányt tételez fel, olyan kormányt, amely Erdély kifejezője legyen“.

A többi román párt a politikai életben nem számít.

Averescu néppártja megérdemelten utolsó óráit éh; a politizáló tábormok az utolsó időkben látva tehetetlenségét, uralkodója ellen fordult s szemérmetlenül támadja ostoba cikkeiben. Erdélyi csadása, Goga Octávián, a költő, otthagya és a fiatal Brátianu mintájára, új pártot, „nemzeti agrárpártot“ alapított.

Van aztán még Lupu-párt, antiszemita „nemzetvédelmi párt“, Codreanu-féle horogkeresztesek, kamatellenes liga, szociáldemokraták,

¹ V. ö. a „Magyar Szemle“, 1931. évi decemberi és 1933. évi januári számában az erdélyi románok regionálisták törekvéseiről közölt cikkeket.

sőt kommunisták is. Ezek mellett a kisebbségek, magyar, német, bolgár és ukrán párt, melyeknek politikájáról talán más alkalommal írunk.

A zsidók hontalanul, szerteszéjjel, mindenféle pártba tartoznak, s maguknak is van két önálló pártszervezetük.

A parlamenti helyzet Jorga kormányzata alatt teljesen zavaros volt.

A kormány 1931. év tavaszán választási kartellt kötött a Dúca vezetése alatt álló liberális párttal, a német és ukrán párttal, s hogy a derű se hiányozzék, úgy az élesen antiszemita „Vlad Tepes“ ligával, mint a „Román Zsidók Szövetségével“ és „Nemzeti Egység Alakulata“ (Gruparea Uniunea Nationals) név alatt ment a választásba. Közvetlenül a választásból

289 nemzeti egységpárti (Jorga)
30 nemzeti parasztpárti
12 nemzeti liberális (Gheorghe Brăthmu)
10 néppárti (Averescu)
10 magyar

képviselő került ki, a többi mandátum a töredékpártok között oszlott meg. De a pártoknak ez az alakulása a választások után elemeire bomlott s Jorga csak a liberálisok kegyelméből élt. Bukásakor koalíciójának párttagozódása már körülbelül a következő volt:

Jorga hívei 60
Argetoianu hívei 40
A volt nemzeti egység pártja 57
Liberálisok 76

Egy olyan parlamenti helyzet, amely mellett Önérzetes államférfiú egy pillanatig sem vállalja a kormányzást.

KINEVEZÉSE UTÁN PÁR NAPPAL Vajda Sándor feloszlatta a parlamentet. Jóllehet a román választási eljárás a választásokon a szavazatoknak 40 százalékát elnyert pártnak komplikált számítás útján biztosítja a kamarai többséget, Vajda, úgy látszik, — és mint az eredmény megmutatta, helyesen, — nem bízott győzelmében és szövetségesek után nézett. A magyar párt, amint azt folyóiratunk mindig hangsúlyozta: — okosan, visszautasította a fegyverbarátságot. Valamirevaló párt sem lépett vele kartellbe; ellenben a szászok, bár minden kormányban következetesen csalódtak, a szervezetlen bolgárokkal, ukránokkal és zsidókkal együtt éppen olyan következetesen ismét felajánlották támogatásukat és a kormánypárttal szavaztak. Vajda megtartotta volt Brandschot kisebbségi államtitkárnak.

Azután megkezdődött a választási hadjárat.

A miniszterelnök kijelentette, hogy befolyásolatlan, szabad választásokat akar. Nem olyanokat, írta a „Patria“, mint volt a liberálisoké

1922-ben és 1927-ben, Averescuéké 1926-ban és Jorgaé 1931-ben. „Szabad választás alatt értjük a szavazás szabadságát és az eredmény meg nem hamisítását. Értjük, hogy nem lopják el az urnákat azzal a céllal, hogy a választó szavazócédulája helyébe a prefektura által lebélyezett szavazólapokat lopjanak. Értjük, hogy nem fog megtörténni, hogy a belügyminisztériumban megkorrigálják a végeredményt. Erre kötelezzük magunkat s kötelezettségünket megtartjuk.“

„Inkább veszítse el a párt mandátumainak felét“, mondta Mihalache a párt regáti vezére, „hogysen demagógiával vagy erőszakossággal szerezzük meg.“

A választási hadjárat elég élénk volt, de nem hasonlítható a liberális választásokhoz. Liberálisok és gogisták sajtójában dúlt a harc, a szokásos, legszélsőbb durvasággá fajult, ízléstelen harc a nemzed parasztpárt ellen és viszont. Gazembereknek, hazaárulóknak nevezték egymás vezéreit kölcsönösen. A nemzeti parasztpárti „Patria“ urnatolvajoknak, venális görög-bolgár bandának nevezte a Dúca—Brătianu, Goga—Averescu, Argetoianu—Jorga társaságot. Azt kérde Dúcától, a „banditától“, a liberálisok vezérével, volt külügyminisztertől, hogy igaz-e, hogy 1931 áprilisában, mikor már mindenki tudta, hogy a Banca Generală bukóban van, több millió leire rúgó tantiemet vett fel s a bank két hónap múlva tényleg beszüntette fizetéseit? Viszont Goga Jenő, Octávián öccse, ezt írja lapjukban, a „Tara Noastrăban“: „A jelenlegi miniszterelnök a világháborúban Habsburg-dicsőítő cikkeket írt az Österreichische Rundschau című szemlében és az Imperium átvétele után állandóan szidta az ó-királyságbelieket, akiket cigányoknak hív. De a románok elnézték ennek az embernek a garázdálkodását és nem lötték le, mint a szerbek Radicsot.“

Vér is folyt, de nem Erdélyben, hanem Buzeuban, Băcăuban s a liberálisok a választási szabadság megvédése céljából „választási gárdát“ szerveztek, elhatározták, hogy „elfegyvereznek minden ellenzéki vezetőt, hogy ha kormánypárti kortesek provokálnák, legyen rendezkedve önvédelemre.“ S hogy választási küzdelmét kellő légkörbe burkolja, Manoiescu, a Jorga-kormány volt kereskedelmi minisztere, végrendeletet készített, mielőtt választókerületébe utazott.

A választások július 17-én aránylag csekély érdeklődés mellett, általában csendesesen folytak le. Érthetetlen módon, a legtöbb hivatali és csendőrtörrel, renegát erkölcselenséget a székely vidékeken használta a kormány. A képviselőválasztásokon eredménytelenül, de már a szenátorválasztásokon érzékeny veszteségeket szenvedett a magyar párt.

A MEGEJTETT VÁLASZTÁSOK eredménye a következő volt:¹

A választói névjegyzékbe felvett választóknak valamivel több, mint fele, 2,987.129 szavazott. A szavazatok a következőképpen oszlottak meg:

1. Nemzeti parasztpárt.....	1,203'700	azaz	40'30%
2. Liberálispart (Duca)	407'023	»	13'63%
3. Liberálispart (Brătianu)	195'048	»	6'53%
4. Parasztpárt (Lupu)	170'860	»	5'72%
5. Ker. Nemzeti Liga	159'071	»	5'32%
6. Magyarpart	141'894	»	4'71%
7. Nemzeti agrárpárt (Goga)	108'857	»	3'64%
8. Szociáldemokraták	101'068	»	3'38%
9. Zelea Codreanu pártja.....	70'674	»	2'37%
10. Nemzeti egységpart (Jorga) ...	68'116	»	2'28%
11. Zsidópart	67'582	»	2'26%
12. Néppárt (Averescu)	64'525	»	2'16%

¹ Az adatok a „Monitorul Oficial“ 173. é. a „Magyar Kisebbség“ évi 15. számában találhatók.

Ezek a pártok érték el a leadott szavazatok több mint két százalékát, ami képviselői mandátumra jogosít. Azonkívül még 49 párt szerepelt a választásokon, közöttük 37 olyan, mely még száz szavazatot sem kapott, sőt a Lista Independent Tânase Grigorescu összesen két szavazathoz jutott.

Az érvényben lévő választási aritmetika szerint, miután a nemzeti parasztpárt több mint 40 percent szavazatot kapott, az lett az ú. n. többségi párt, amely elsősorban a magyar pártot megillető hat mandátumon kívül fennmaradt (a magyar párt három székely megyében abszolút többséget nyert) 381 mandátum felét, azaz 190 mandátumot kapott, azontúl a fennmaradó mandátumok a tizenkét párt között percentszámuk arányában felosztottak. A képviselőségek tehát következőképpen oszlanak szét:

1.	Nemzeti parasztpárt	274
2.	Liberálistpárt (Dúca)	28
3.	Liberálistpárt (Brátianu)	14
4.	Lupu-párt	12
5.	Kér. Nemzetvédő Liga II	
6.	Magyarpárt	14
7.	Nemzeti agrárpárt	8
8.	Szociáldemokrata	7
9.	Zelea Codreanu	5
10.	Nemzeti egység pártja	5
11.	Zsidópárt	5
12.	Néppárt	4

E számok egy érdekes tényt árulnak el. A kormánypárt, amely a képviselőházba csaknem kétharmad többséggel vonult be, a választóközönségnek alig valamivel nagyobb számát, mint egy harmadát, 40,30 százalékát képviseli. De ez a százalékszám sem képviseli kizáróan a nemzeti parasztpárti választókat: ebben bennfoglaltatnak a kormányt támogató németek, ukránok, bolgárok, zsidók és a székelyföldi hihetetlen terror segítségével a kormány listájára szavazni kényszerült székelyek szavazatai. Jakobffy Elemér ki is számította, hogy nem véve tekintetbe a szász, bolgár, ukrán szavazatokat, ha az a 12.000 székely szavazat nem esik a kormányra, amelyet reáknyszerítettek csendőrszuronnal, éppen attól a 40 század százaléktól esik el a kormány, amely a 40 percenten túlségitette. Ha pedig a többi kisebbségek sem szavaztak volna reá, ki tudja, mennyire a negyven százalék alatt maradt volna, ami azt teszi, hogy a képviselőházban csak egy aránylagos többséggel bíró pártot képviselt volna.

Éppen egy hónappal a választások előtt a nemzeti parasztpárt kolozsvári végrehajtóbizottságának ülésén konstatalta Mihai Popovici, volt miniszter, hogy a Jorga-kormány 50%-os szavazatarányát a liberálisok támogatásának köszöni s anélkül 47%-ot sem ért volna el. „Anakronizmus ilyen körülmények között, — mondta, — hogy Jorga az ország kormányzatát vezeti“. Mi a különbség ez és a „Viitorulnak“ azon megjegyzése között, hogy a Vajda-kormányának, mely a szavazatok 41%-át sem kapta meg, nincs erkölcsi jogosultsága, hogy a nemzet többségének nevében beszéljen és cselekedjék?

JORGA BUKÁSA UTÁN, június hó elején, mint elmondtam, miután a király nem bírt koncentrációs kabinetet alakítani, a nemzeti parasztpártra bízta a kormányzást. A kormányelnökséget azonban nem a párt elismert vezére, Maniu, hanem Vajda Sándor alakította meg. Maniu elmaradása nem volt feltűnő: a multévi botrányos Jorga—Argetoianu-választások után letette mandátumát, visszavonult a közéletől, meghúzódott badacsonyi magányában s bármennyire kérték is hívei, nem változtatta meg elhatározását. Most sem vállalta a kormányalakítást. De ez természetes volt: az újonnan alakítandó kormány ideiglenesnek volt szánva, hogy tisztázza a helyzetet, ejtse meg a választásokat s annak eredményeképpen jöjjön aztán létre a végleges kormány. Hogy erre a szerepre Maniu, aki ma Románia első és egyetlen nagystílű, komoly államférfia, non vállalkozott, az természetes volt. Viszont mindenki úgy érezte, hogy a választások után csak ő jöhet s az ő kötelessége, hogy jöjjön, mert természetesen a román választásoknál nem kétséges, hogy a kormány többséget fog kapni. Ezt jelentette az, hogy az ügyvezetéssel megbízott kormány a választásokat hónapokkal megelőzően olyan hatalmas, az állami élet minden vonatkozását felölelő programot adott, mintha máris biztos volna, hogy a párt évekig fog kormányon lenni. Minden körülmény mutatta, hogy a nemzeti parasztpárt állandó kormányzatra készül.

A választások megtörténtek úgy, amint előre látható volt, ha talán nem is azzal az eredménnyel, amit a párt várt; de a választási eljárás folytán a párt így is nagy többséggel vonult be úgy a kamrába, mint a szenátusba s már nem volt semmi akadálya, hogy Maniu vezetése alatt a párt minden tehetsége résztvegyen a kormányban.

De nem úgy történt.

Vajda lemondása húzódott. Tudta mindenki, hogy a parasztpárton belül tárgyalások folynak, hogy Maniut kormányalakításra bíráják, de ő makacsul visszautasított minden kapadtalást. Július hó 30-án váratlanul mégis beleegyezett, hogy a párt vezetését és elnökségét vállalja. „Minket, — mondta a párt végrehajtóbizottságának ülésén, — nem nézeteltérések választottak el egymástól, hanem olyan okok, melyek ma teljes mértékben eltűntek s ezért visszatérhetek helyemre. Országunk teljes mértékben visszatért az alkotmányosság útjára, amelyen a kormányok szabadon járhatnak és gyakorolhatják az ország alkotmányában biztosított jogukat“. De a kormányalakítást nem vállalta s a krízis nem oldódott meg. A sajtó már újra Titulescut és koncentrációs kormányt emlegetett. Végre augusztus 1 i-én Vajda Sándor elnöklete alatt megalakult a nemzeti parasztpárti kormány, melyben részt vesz Mihalache, Madgearu, Mironescu, mind regáti párttagok, de hiányzik belőle Maniu és hiányzanak a párt erdélyi korifeusai.

A nagy kérdőjel tehát megmaradt Maniu neve mögött s ott lebeg nemcsak a párt, hanem az egész ország politikai élete felett.

Aznap, mikor Maniu vállalta a pártelnökséget, a „Currentul“ Maniunak egy beszédét közölte, amelyet állítólag egy parasztpárti küldöttségnek adott válaszul:

„A pártelnökséget“ — mondta a „Currentul“ szerint — „nem azért hagytam ott, mintha indolens volnék az országgal és a párttal

szemben, sem azért, mert fáradt vagyok. Nézeteltérés sincs köztem és a párt között. Viszont, ha ezek a feltételezések eslesnek, akkor nem lehet egyéb okom, mint egy súlyos ellentét, amely tényleg fennáll közöttem és a legfelső alkotmányos tényező között.

Az a mód, ahogyan a restauráció óta gyakorolják az alkotmányosságot, nem egyezik meg az én gondolkozásommal és azzal a móddal, ahogyan én akarok egy szabad országot alkotmányosan kormányozni. Beláthatják önök, hogy egy kormányelnök nem dolgozhatik megkötött kézzel és nem vállalhat felelősséget olyan aktusokért, melyek nem tartoznak hatáskörébe.

Önöknek nem szabad engem olyan út felé kergetni, amelyen a párt és a nemzet lealacsonyul; ellenkezőleg, önöknek támogatniuk kell engem abban, hogy továbbra is kitartsak a passzivitásban. Bízhatnak bennem, remény van, hogy rövid időn belül felvirul az alkotmányosság hajnala.“

Persze, Maniu ezeket a szavakat soha sem mondta és a „Current-t“ elkobozták. De ha nem mondták is, valami, valami kimondhatatlan volt ennek a hamisításnak a háta megett.

Maalegbeavatottabbakon kívül még senki sem ismeri a valóságot. Beszélnek sok mindenről: Maniu harcáról a király és kamarillája ellen; viszálykodásról, a fiatalok lázadásáról a párton belül. Lehet az is, hogy pártjának negyven százalékos győzelmét a választásokon nem tartja elég erős morális alapnak, hogy azon állva a mostani katasztrofális időkből kivezethetné az országot. A legjózanabb és legjobb informált lapja a világnak, a „Times“ ezt írta Vajda kormányalakítása alkalmával:

„Úgy értesülünk, hogy Maniu biztosítékot kapott Carol királytól, hogy amíg a nemzeti parasztpárt lesz uralmon, nem fog az alkotmányos kormányzatba elegyedni. Ilyen biztosíték nélkül Maniu nem hagyta volna el elvonultságát, hogy átvegye annak a pártnak a vezetését, amely a kabinet alapját képezi. Hogy a kormányalakítást visszautasította, azt részben annak az ambíciójának tulajdonítják, hogy esetleges surlódás esetén döntőbíróképpen léphessen fel a kabinet és az udvar között, részben annak a megfontolásnak, hogy ebben a súlyos és veszedelmes időben a párt bölcsse maradjon rezervában. Lehet, hogy mindkét magyarázat túlságosan leegyszerűsíti azt a komplikált viszonyt, amelyben tíu uralkodójával szemben áll, mióta az visszatért az országba.

Ma még korai jóslásokba bocsátkozni afelől, hogy miképpen fog a munkamegosztás Maniu és a miniszterelnök között működni és miképpen fog lehetni kiegyeztetni az energikus uralkodónak saját prerogatíváiról és kötelességeiről való felfogását az uralkodó párt alkotmányos felfogásával“.

A törvényhozásnak és a kormánynak, — folytatja a nagy angol lap, — egyelőre más dolga van.

Mit fog ilyen körülmények között a jövő hozni?

Hiú dolog volna jóslásokba bocsátkozni, de mi alig hisszük, hogy a mostani kormány meg tudná oldani azokat a nehézségeket, amelyek az ország kormányzata elé tornyosulnak s amelyeknek megoldását, úgy látszik, király és kormány eltérő utakon keresik.

Szász ZSOMBOR

A MAGYAR FALU 1932-BEN

IMMÁR TÖBB, mint három esztendeje annak, hogy a folyóirat a Nemzetközi Falufejlesztési Kongresszus budapesti tanácskozásai alkalmával külön számot szentelt a magyar falu problémájának. Azok a cikkek, melyek e számban minden oldalról megvilágították falvaink és falusi népünk akkori gazdasági, pénzügyi, kulturális és szociális állapotát, meglehetősen sötét képet tártak az érdeklődő közvélemény elé. Abban az időben a tengerentúli gabonatermelő országok konkurenciája, a fogyasztóképeség csökkenése, az egyes országok elzárkózó vámpolitikája és a mezőgazdasági behozatalra szoruló ipari államok erőszakos autarchikus törekvései által előidézett s az egész világra kiterjedő agrárkrízis már erősen éreztette hatását Magyarországon is, mely a monarchia évszázados politikai és gazdasági organizmusából kiszakítva, aránylag csekély erővel tudott a válság hullámainak ellenállni.

Azóta a világgazdasági krízis nem enyhült, hanem a mezőgazdaság területéről átcsapott a gazdasági élet összes többi ágazataira, és hatása alá kerültek a világ összes országai kisebb-nagyobb mértékben, de kivétel nélkül. Elképzelhető, hogy ilyen körülmények között nemzeti társadalmunk falusi rétegeinek helyzete az elmúlt évek folyamán a legnagyobb mértékben súlyosbodott, s jelenlegi közállapotaink legszomorúbb és komoly aggodalmat keltő fejezetéhez tartozik. Ez a tény annál tragikusabb, mivel a magyar falvak 1920-ban megindult reneszánszát akasztotta meg. A veszített világháború és a kommunizmus aléltóságából ébredező nemzeti ösztön ugyanis megérezte, hogy a kifosztott és megcsönkített magyarság egyik legértékesebb erőforrása a föld és annak népe lett, a falu felé fordult a közérdeklődés és maguk az érdekelt falusi néprétegek is megmozdultak saját emelkedésük érdekében. Ebben az időben alakult meg a kiváló agrárius, Rubinek Gyula kezdeményezésére a Falu Országos Szövetség, továbbá Nagyatádi Szabó István irányítása alatt az Országos Földműves Szövetség, s e két intézmény 1922-ben a közös célok megvalósítása érdekében egyesült. E szervezetek, melyeknek munkáját 1924-ig az inflációs évek agrárkonjunktúrája is bizonyos mértékig megkönnyítette, megkezdték széleskörű szervező és alkotó munkájukat a falu egészségügyi, gazdasági, művelődési viszonyainak megjavítása érdekében. Ezekben az években a falusi nép elég jelentős politikai képviselőket is kapott a törvényhozás terén s ha c rétegek egyes reprezentánsaiból a dolog természeténél fogva hiányzott is a kellő politikai rutin és iskolázottság, mégis tagadhatatlan, hogy a forradalmi időket követő

nyugtalan években a falusi nép megbízhatósága, nemzeti érzése és konzervativizmusa a kormányzati politika egyik legértékesebb támasza lett.

Sokak aggályai ellenére meg kell állapítanunk, hogy ez a fejlődés egyáltalában nem veszélyeztette volna Magyarország kultúmvívóját s nem süllyesztett volna bennünket a primitív parasztország (Bulgária) szintjére, amit egyébként a gazdag és művelt kisgazdaosztállyal rendelkező Dánia, Finnország vagy Svájc példája bizonyít a legjobban. A falu kulturális és gazdasági emelkedése már csak azért sem jelentette volna a nemzeti élet fejlődésének egyoldalú eltolódását, mivel a falvaknak mai elmaradottságukban óriási utat kellene amúgyis megtenniük, hogy a modern kor követelményeinek megfelelő életfeltételeket biztosítsanak az ott lakó népesség számára. Úgy érezzük, hogy már jól ismert tényeket feleslegesen ismételnénk, ha a falvak kezdetleges lakásviszonyait, elhanyagolt közegészségügyét, rossz ivóvízellátását, az utak, a megfelelő világítás hiányát, a halálozások magas aráhszámát s a falusi élet egész sivárságát bővebben részleteznénk, hiszen a magyar falvak elmaradottságának e fájó sebeit a legkitűnőbb szakemberek már számtalanszor feltárták a közvélemény előtt.

Igazán tragikus tehát, hogy falvaink újjászületésének, önmagára ébredésének 10—12 évvel ezelőtt megindult és gyönyörű eredményekkel kecsegtető folyamata a közbejött válság miatt megakadt. Ma már sajnos ott tartunk, hogy fejlődésről, emelkedésről a falvakban szó sem lehet, hiszen a falusi néprétegek — az ország többi társadalmi osztályához hasonlóan — heroikus küzdelmet folytatnak pusztá létükért.

Ha a közvetlen szemlélet útján nyert tapasztalatok alapján nagy körvonalakban vázolni kívánjuk a magyar falvak népének jelenlegi helyzetét, úgy elsősorban a mezőgazdasági munkavállalókról kell megemlékeznünk. Hangsúlyozzuk, hogy ebbe a nagy kategóriába különböző elhelyezkedésű rétegek tartoznak, melyeknek helyzete és szociális problémája sem azonos. Ide kell soroznunk először is a gazdasági cselédek mintegy 225.000 főből álló rétegét, mely a mezőgazdasági munkavállalók között viszonylag a legkedvezőbb szociális viszonyok között él. Többé-kevésbé állandó elhelyezkedése, biztosított lakása s az évi szegődményben kikötött naturaliak ezt a réteget a megélhetés elemi gondjaitól mentesítik, habár a terményárak esése az utóbbi években a cselédek járandóságának vásárló értékét lényegesen csökkentette s a munkaadó gazdák és bérlők jövedelmének kedvezőtlen alakulása, valamint az állandóan fokozódó munkanélküliség erősen leszorította a cselédbéreket.

Összehasonlíthatatlanul nehezebb helyzetben van a mezőgazdasági munkavállalók másik, egészen különleges hivatású része: az úgynevezett földmunkások vagy kubikusok rétege. Ezeknek száma jóval kisebb, mint a gazdasági cselédeké s megközelítő becslés alapján kb. 30—35.000-re tehető. A mezőgazdasági munkavállalók között egészen speciális helyet foglalnak el ezek a kubikusok, akik a vízszabályozások, út- és vasútépítések, csatornázások nehéz fizikai erőfeszítést igénylő földmunkálatait végezték már hosszú évtizedekkel

ezelőtt s akik kitűnő tulajdonságaiknál fogva még a külföldön is békeidőben szívesen látott és jól fizetett munkaerőknek számítottak. Az ország területének megcsonkítása és az állam, valamint a városok, megyék, ármentesítő társulatok kedvezőtlen pénzügyi helyzete a minimumra csökkentette a földmunkások foglalkoztatásának lehetőségeit, amit az a körülmény is súlyosbít, hogy a kubikusok különleges munkaterületükhöz és szokásaikhoz erősen ragaszkodnak és más mezőgazdasági munkát (aratás, kapálás, répaszedés stb.) nem szívesen vállalnak. E földmunkás rétegek megszervezése, anyagi és szociális érdekeik védelme terén igen figyelemreméltó eredményeket értek el az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében működő földmunkásvállalkozó szövetkezetek. Ez a mozgalom 1922-ben indult meg s ma már 14 ilyen szövetkezet dolgozik, legnagyobbbrészt a Tisza vidékén. A szövetkezetek erőteljes fejlődését jellemzi, hogy míg

1923-ban a szövetkezetek által végzett munkák értéke 300.000 pengő volt, addig 1930-ban 2,337.000 pengőre emelkedett az évi munkák értéke. Az elmúlt tíz esztendő alatt a munkavállaló szövetkezetek kb. 10 millió pengő értékű munkát végeztek, s e tevékenységük során többek között megépítették az ország egyik legszebb útját, a lillafüredi utat és a hajdúvármegyei 70 km-es úthálózatot. A földmunkás szövetkezetek szociális jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy megvédelmezik a kubikusokat a magánvállalkozók kiuzsorázásától s a munkálatok szerződésileg biztosított jövedelmeit teljes egészében a munkásoknak juttatják, hanem abban a körülményben is, hogy a földmunkások a mai rettenetes munkahiány idején e szövetkezetek révén jutnak legkönnyebben munkához. Mindeddig e szövetkezetekben mintegy 7000 földmunkás, azaz az összes magyar kubikusok egyötöd része tömörült s eléggé sajnálatos, hogy éppen a megfelelő munkaalkalmak hiánya miatt a mozgalmat egyelőre nem lehet az érdekeltek nagyobb tömegére kiterjeszteni.

Az agrárlakosság munkavállaló rétegei között a legnagyobb számban a mezőgazdasági munkások vannak. Normális gazdasági viszonyok között a mezőgazdasági népességnek az a része tartozott ebbe a kategóriába, mely magát és családját kizárólag más gazdaságában végzett munkából tartotta fenn s esetleg egy kis lakóház kivételével semminemű vagyonnal, ingatlannal nem rendelkezett. Ezeknek a teljesen vagyontalan, csupán munkajövedelmükre utalt nap-számos, sommás, hónapos vagy részes munkásoknak a száma ezidőszert kb. 700.000-re tehető (a 16 éven felüli munkaképes egyének száma), ami — e népelem nagy szaporasága mellett a családtagokat is tekintetbevéve — teljesen megvilágítja a mezőgazdasági munkáskérdésnek az ipar szociális problémáját is meghaladó horderejét.

A mezőgazdaság válsága és az üzemek jövedelmezőségének teljes leromlása ennek a színmagyar néprétegnek nagy részét a legkétségbeesettebb helyzetbe, a fizikai nyomorúság legsalsóbb színvonalára juttatta. Nagymértékben csökkent elsősorban a munkások bérjөvedelme. Az esztendő egyes szakaszaiban és az ország egyes részeiben e téren nagy különbségek észlelhetők, amit egyfelől a mezőgazdasági termelés különleges természete, a munkák sürgössége, másfelől

a talajviszonyok, birtokmegosztás, a munkapiac helyzetének és az értékesítési lehetőségeknek különbözősége magyaráz. A hivatalos adatok szerint 1 pengő 20 fillér és 2 pengő között mozog a mezőgazdasági munkások napszáma (tényleg sokkal kisebb) s évi keresetük az egyes becslések szerint 320,—pengőtől 500,—pengőig terjed. Elképzelhető, hogy ilyen jövedelmi viszonyok mellett a lehető legalacsonyabb színvonalon, az ételmezési, ruházkodási és lakásigények minimumra redukálása mellett tengetik életüket e munkáscsaládok, a legszomorúbb azonban az, hogy a fentebb jelzett jövedelemmel rendelkező rétegek aránylag nem is a legrosszabb helyzetben vannak.

A legsivárabb és a legreménytelenebb ugyanis a kereset és munka nélkül álló mezőgazdasági munkások helyzete, akiknek száma már a múlt esztendőben a különböző módszerekkel megejtett statisztikai számítások, valamint a városok és községek jelentései szerint kb. 250.000 volt. Ez az aggasztóan nagy szám annyit jelent, hogy egy negyedmillió minden vagyon és anyagi segélyforrás nélkül álló, dolgozni akaró falusi ember még a legnagyobb nyári munkálatok idején sem képes munkához jutni, hogy magának és családjának a megélhetés legszükségesebb eszközeit biztosíthassa. Ezek a mezőgazdasági munkanélküliek legnagyobb tömegekben az Alföldön, a tiszamenti vármegyékben, Csongrád-, Békés-, Csanádmegyékben és Pestmegye déli részén élnek, de számuk rohamosan emelkedik a Dunántúl, valamint az ország északi részem, Heves-, Borsod-, Hajdú- és Szabolcsmegyékben és a Jászságban is.

A mezőgazdasági munkanélküliséget, nemzeti társadalmunk e rettenetes szociális betegségét ezidőszert erősen fokozza az a körülmény is, hogy munkásfeleslegünket a külföldi, vagy a tengerentúli országok felé sem vezethetjük le, mivel az egész világon uralkodó munkanélküliség miatt a legtöbb állam lezárta sorompóit az idegen munkások beözönlése elől. Legújában ugyan a földművelésügyi kormányzat részéről történtek kísérletek munkásfeleslegeink Németországban való elhelyezésére, nagyobb eredményekre azonban e téren egyelőre nincsen kilátás. Emellett állandó Damokles-kardként fenyegeti a mezőgazdasági munkásokat a gazdasági gépek fokozottabb használata is, ami szintén rengeteg munkáskezet tenne feleslegessé a mezőgazdasági termelésben. Ma még a birtokosok nagy része a tőkehiány miatt, valamint a földművelésügyi minisztérium részéről nyomtatékosan figyelmükbe ajánlott szociális okokból tartózkodik ugyan az arató-, kaszáló-, kapáló-, vető- stb. gépek sűrűbb és rendszeresebb alkalmazásától, de kétségtelen, hogy ha a mai válság még sokáig tart, úgy a mezőgazdasági termelés racionalizálását és főleg mechanizálódását megakadályozni nem lehet.

Fentebb 250.000 főben állapítottuk meg a mezőgazdasági munkanélküliek megközelítő számát. Hozzá kell tennünk azonban, hogy sajnos ez a szám az utóbbi két esztendő folyamán lényegesen megnagyobbodott. Az agrárválság pusztító hatása alatt megindult ugyanis a törpe- és a kisbirtokos rétegek elproletarizálódásának folyamata, mely végső eredményben a mezőgazdasági munkakeresők s a munkanélküliek számát növeli. Még néhány évvel ezelőtt, a kedvezőbb

agrárkonjunktúra idején az egy-két holdas törpebirtokosok intenzív, szorgalmas gazdálkodással, önmagukat és családjukat el tudták tartani, ma már a terményárak katasztrofális zuhanása következtében annyira rosszabbodott a helyzet, hogy nemcsak a törpebirtokosok, hanem 5—10, sok helyütt 20 holdas kisgazdák is arra kényszerülnek, hogy a maguk és munkaképes családtagjaik munkaerejét idegen gazdaságokban is értékesítsék. Ilyen körülmények között helyesen állapította meg Gesztelyi Nagy László, hogy a 840.000 kisgazdának tekintélyes része ma már a mezőgazdasági munkanélküliek közé sorozható s így ez utóbbiak számát 300—350.000-re tehetjük,

A falusi munkanélküliséggel kapcsolatban meg kell emlékeznünk annak egyik igen súlyos következményéről, a falusi népesség mind erősebben fokozódó városba tódulásáról is. Ez a belső vándorlás igen súlyos szociális veszélyt jelent, amennyiben egyfelől a falvak erős elnéptelenedését, másfelől a városi munkanélküli tömegek aggasztó felduzzadását eredményezi. A falu népének jelentős része ma nem talál kenyeret és megélhetést saját környezetében, menekül tehát a falvakból a városok, elsősorban Budapest felé. Ebben a többnyire kilátástalan belső vándorlásban nemcsak mezőgazdasági munkások, vagyontalan és gyökértelen elemek vesznek részt, hanem egykor jómódú kisgazdacsaládok fiatal tagjai is, kiknek minden reménye és álma ma nem a tönk szélén álló otthoni birtokon való gazdálkodás, hanem egy villamoskalauzi, utcaseprői állás elnyerése, vagy esetleg egy gyárba való bejutás. A városba tódulásnak ez a processzusa már békeidőben is észlelhető volt, ekkor azonban — a fejlődő iparosodás korszakában — legfeljebb a felvak elnéptelenedése, tehát a mezőgazdaság szempontjából volt aggályt keltő, mivel a rohamosan gyarapodó ipar és városi élet a betóduló népfelesleg nagy részét abszorbeálta. Ma azonban erre sem lehetőség, sem kilátás nincsen s éppen ezért néhány hónappal ezelőtt már a hatóságok voltak kénytelenek a vidéki munkanélkülieknek Budapestre való Özönlését — közbiztonsági okokból is — megakadályozni. Az 1930. évi népszámlálás adatai éles világot vernek a falusi tömegek belső vándorlására s ezek az adatok azt mutatják, hogy 1920 és 1930 között mintegy 75.000 ember jött a vidékről a fővárosba, holott itt már 1930-ban 78.000 volt a munkanélküliek hivatalosan megállapított száma. Ugyancsak a népszámlálás adatai szerint Magyarországnak 161 olyan helysége közül, melyeknek lakossága 1930-ban 5000 és 10.000 lélek között volt, elhagyva a vegyes jellegű városokat, 10 ipari jellegű város saját természetes szaporodásán felül még 6670 főnyi népességet szívott fel, ami egész lakosságának 93%-a volt, míg a in őstermelő lakosságú város még saját természetes szaporodását sem tudta megtartani és abból elvesztett 29.493 főt, vagyis egész lakosságának 4,5%-át.

Talán feltűnő, hogy e cikk arányaihoz mérten kissé bővebben foglalkoztunk a mezőgazdasági munkásság és a falusi munkanélküliség problémájával. Rá kellett azonban mutatnunk arra, hogy az intelligencia és az ipari munkásság kétségtelenül súlyos munkanélkülisége mellett a falvakban ma legalább negyedfélszázezer ember kénytelen a nyomor és nélkülözés szenvedéseit a munkaalkalmak hiánya

miatt eltűrni. Ez a falusi munkanélküliség hatalmas arányainál fogva nemzetpolitikai szempontból annál tragikusabb és veszélyesebb, mivel a vidéki munkanélküliek túlnyomó része, nyomorában és kétségbeesésében teljesen magára hagyatva, megfelelő szervezettség és irányítás hiányában, a szélsőséges izgatások és a társadalomellenes törekvések szabad prédája lett. El kell ugyan ismerni, hogy a legutóbbi esztendőben a veszélyeztetett vármegyék, városok és községek részéről inségakciók és — egyes helyeken — inségmunkák formájában dicséretreméltó erőfeszítések történtek a krónikus bajok pillanatnyi enyhítése érdekében, azonban úgy hisszük, hogy mi sem jellemzi jobban a magyar falu jelen helyzetének súlyosságát, mint az, hogy az államhatalom és a hatóságok már csak a karitatív segítség injekciójával tudnak a mezőgazdasági népeesség egyik számottevő rétegén segíteni.

A mezőgazdasági munkavállalók fentebb ismertetett rétegeinél semmivel sincsen kedvezőbb helyzetben a mintegy 840.000 családfőből álló kiscgazdatársadalom, azaz a 100 katasztrális holdig terjedő ingatlan vagyonnal rendelkező kisbirtokos osztály. A két népréteg szociális és gazdasági válsága között mindenesetre az a különbség, hogy míg a mezőgazdasági munkásság foglalkoztatásának lehetőségét már a világgazdasági válság kiélesedése előtt is erősen csökkentette az ország területi megcsonkítása és a kedvezőtlen birtokmegoszlás, addig a kiscgazdákat éppen a mezőgazdaság krízise, a termények világpiaci árának nagymérvű esése, az ipari cikkek és a terményárak közti nagy diszparitás (a híres agrárrolló), a folyton emelkedő közterhek, a nagyfokú eladósodás és a gazdatársadalmi szervezkedésünkben mutatkozó hibák és hiányok juttatták mai, igen nehéz és nyomasztó helyzetébe. Egyáltalában nem túlozunk, ha megállapítjuk, hogy a kiscgazdaosztály, mely folyton gyarapodó számánál, vagyoni helyzeténél és értelmi színvonalánál fogva a falusi népeesség törzsét és gerincét alkotja, ma — kevés, szerencsés kivételektől eltekintve — a legkétségbeesettebb küzdelmet folytatja a teljes vagyoni romlás és süllyedés veszedelmei ellen. Pedig ez a kiscgazdaosztály a világháborút követő idők konjunkturális évei (1920—1924) alatt az infláció révén aránylag csekély áldozattal szabadult meg régi adósságaitól, s különösen a városi és a fixfizetéses rétegekhez viszonyítva, a nemzeti jövedelem tekintélyes részét mondhatta magáénak. Habár e rövid ideig tartó agrárkonjunktúráról e folyóirat hasábjain már egyszer kimutattuk, hogy sok tekintetben csak látszólagos volt, mert annak előnyeit a falusi nép kihasználni nem tudta, mégis a 8—10 év előtti viszonyokat tekintetbevéve, kétségtelen, hogy a világgazdasági krízis kiscgazdáinkra katasztrofális változásokat zúdított.

A fentebb elsorolt válságtényezők között a legfontosabb a terményárak zuhanása, ami sajnos az egész világon tapasztalható jelenség s elsősorban a gabonatermelő államok erősen felfokozott termelésére, az ipari államok önellátási törekvéseire s az egyes országok kereskedelempolitikai viszonylatainak kaotikus állapotára vezethető vissza. Kormányzatunk a gabonajegy- (boletta) rendszer ismételt életbeléptetésével kívánta a termelő gazdákat a termények áreséséért némiképp kárpótolni s a bolettával szemben elhangzott támadások

ellenére meg kell állapítanunk, hogy valamelyes segítséget mégis csak jelent a gazdáknak s a rendszer fenntartása agrárpolitikai szempontból csak azért aggályos és kifogásolható, mivel mezőgazdasági termelésünknek éppen azt az ágazatát (szemtermelés) támogatja és stimulálja, melynek megfelelő csökkentése a mai piaci viszonyok között kívánatos lenne.

Míg a mezőgazdasági üzemek jövedelmezőségét a bevételek oldalán a termény- és állatárak lemorzsolódása befolyásolta kedvezőtlenül, addig a kiadások között elsősorban a termeléshez szükséges ipari cikkek aránytalan drágasága és az igénybe vett kölcsönök magas kamatai borították fel a falusi nép gazdálkodásának egyensúlyát. Mezőgazdasági terményeink árszínvonala — a békebeli árakhoz viszonyítva — kb. 60—70%-ra csökkent, ugyanekkor azonban az ipari cikkek árindexe 130—140% között mozog, ami annyit jelent, hogy a mezőgazdasági népességnek az ipari cikkek árában kifejezett vásárlóképessége 60—65%-ra esett vissza. Az agrárrollónak ez a nagymérvű kiszélesedése két szempontból is súlyos károkat okoz, amennyiben egyrészt lehetetlenné teszi a gazdák számára az ipari cikkek, szerszámok, eszközök stb. megfelelő beszerzését s így a termelés színvonalát csökkenti, másrészt pedig az ipari cikkek belföldi fogyasztásának összezsugorodását eredményezi.

A falusi nép s legfőképp a kisgazdaosztály legaktuálisabb baja ma az eladósodás. Ezidőszerint ez a kérdés már régen kinőtt a mezőgazdaság speciális érdekköréből és országunk egyik legfontosabb, legsürgősebb megoldásra váró problémája a földterhek rendezése lett. Miként ismeretes, a magyar föld eladósodásának legújabb folyamata 1925-ben, az inflációs korszak befejezése és pénzünk stabilizációja után indult meg s rövid néhány év alatt oly hatalmas méreteket öltött, hogy ma a gazdák tízezreinek egzisztenciáját fenyegeti. Ez az eladósodás a termelők legnagyobb részénél egyáltalában nem tulajdonítható a könnyelmű gazdálkodásnak vagy az adósságok indokolatlan felhalmozásának. Meg kell gondolnunk ugyanis, hogy 7—8 évvel ezelőtt, amikor a mezőgazdasági hitelek folyósítása megkezdődött, a világháború és a forradalmak, valamint az infláció idején elhanyagolt, leromlott mezőgazdaság beruházásainak pótlása, az élő és holt felszerelés felújítása, a termeléshez szükséges üzemi anyagok fokozottabb beszerzése elodázhatalan szükségesség lett s amint hitelszervezetünk a külföldi tőkék beáramlása, valamint a lassan meginduló belföldi tőkeképződés útján pénzhez jutott, igyekezett a legnagyobbbrészt tehermentes földvagyonnal rendelkező gazdák hiteligenyeit kielégíteni. Ezek a kölcsönök a magas kamatok miatt még a jobb terményárak idején is súlyos terheket jelentettek a gazdákra nézve, amikor azonban a terményárak világszintű esése bekövetkezett, a falusi termelők törlesztési és kamatfizetési kötelezettségeinél beállott a gazdasági lehetetlenség esete. Az agrárválság ugyanis egyrészt lerontotta az üzemek rentabilitását, ami fizetésekképtelenné tette a gazdák jelentős részét, másrészt a jövedelmezőség erős csökkenése, vagy — sok esetben — teljes hiánya a földárak oly nagymérvű lemorzsolódásához vezetett hogy ma a jelzálogul lekötött ingatlanok forgalmi értéke sok helyen

el sem éri az e földekre folyósított kölcsönök összegét. így, különös tekintettel arra, hogy a gazdatársadalom teljes pénztelensége folytán az eladó földek iránt aránylag csekély kereslet mutatkozik, ma a helyzet az, hogy a hitelező pénzintézetek még jelzálogjoguk érvényesítése esetén sem remélhetik az esetek jelentős százalékában követeléseik hiánytalan behajtását. Természetesen nem minden gazdánál, nem minden vidéken és nem minden birtokkategóriánál egyforma az eladósodás mértéke, azonban ezt eléggé megvilágítja az az adat, mely szerint az 1930. év végén a szabadforgalmú birtokok egy katasztrális holdjára eső bekebelezett teher az egyes birtoknagyságok között a következőképpen alakult:

50 holdon aluli kisbirtoknál	400— pengő
50—100 hold közötti kisbirtoknál	277— pengő
középbirtoknál	252— pengő
nagybirtoknál	185— pengő

Ezek az adatok csak az átlagos megterhelést mutatják, ami annyit jelent, hogy vannak sokkal erősebben eladósodott birtokok, ezeknek az adatai azonban még pontosan összegyűjtve nincsenek. így is szembetűnő azonban a kisbirtok aránylag magas eladósodottsága, mivel egy holdra nemcsak 400— pengő adósság, hanem még ennek legalább 8%-os évi kamatterhe, azaz holdankint 32,— pengőig esik.

Nem kívánunk itt e sokat vitatott és bizonyára még sok vitára alkalmat adó kérdés részleteibe bocsátkozni, csak annyit jegyzünk meg, hogy nézetünk szerint a jelen viszonyok között csak látszólagos ellentét van a fizetni nem tudó gazda-adósok és a hitelező pénzintézetek, valamint kereskedelmi vállalatok között. A kormányzat bölcsességére vár az a feladat, hogy az érdekeket összeegyeztesse s méltányos rendezéssel oldja meg ezt a mezőgazdasági, jogi, földbirtok- és hitelpolitikai szempontból egyaránt nagy horderejű problémát.

A kisgazdaosztály helyzetének vázolásánál még egy igen fontos témát kell érintenünk: a gazdaszervezkedés kérdését. Bármennyire is paradoxonnak hangzik, meg kell állapítanunk, hogy a magyar falusi nép ma az agyonszervezettség és egyszersmint a teljes szervezetlenség képét mutatja. Nem a szervezetek hiányában van a baj, hiszen az agrármépasságú nagyobb alföldi centrumokban 20—30 gazdakört, olvasókört, faluszövetségi fiókot stb. találhatunk s még egész kis falvakban is 5—6 ilyen szervezet létezik. Ez a sok száz gazdaegyesület igen kevés kivétellel semmi érdemleges működést ma nem fejt ki, egész tevékenységük az egyhangú lelkesedéssel kimondott megalakulásra és esetleg az évi közgyűlések megtartására korlátozódik. Nem képeznek ezek a gazdaszervezetek egységes, az egész országra kiterjedő hálózatot, mely kellő erővel, súllyal és tekintéllyel reprezentálhatná az ország legnagyobb termelőosztályának igazi érdekeit. Ezen agrár organizációk legnagyobb része csak papíron létezik s legjobb esetben csak arra alkalmas, hogy helyiségekben vasárnaponként a gazdák újságolvasásra, beszélgetésre, vagy egy hébe-hóba odavetődő előadó meghallgatására összegyűljenek. Teljesen hiányzik falvainkban a német vagy osztrák Bauemvereinek pezsgő egyesületi élete,

mely kitűnő organizatorius felépítettségével oly hatalmas befolyást biztosít a falusi népességnek e par excellence ipari országokban.

A falusi kisbirtokosok társadalmi szervezettségének e hiányát, illetve a meglevő organizációk életképtelenségét semmiesetre sem lehet a népünkben rejlő individualisztikus hajlamokra való utalással elintézni. Ezek a hajlamok — kisebb-nagyobb mérvben — a legtöbb magyar emberben megvannak ugyan, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy céltudatos, helyesen irányított szervező munkával eredményesen lehet tömöríteni falvaink népét a közös célok érdekében. Sajnos, ma éppen a központi irányítás, az egész országban elszórt falusi szervezetek egységbe foglalása hiányzik a magyar gazdasági életben. Vannak ugyan országos jellegű agrárszervezeteink, melyeknek elsőrendű hivatása lenne a fentvázolt organizációs munka elvégzése, ezek azonban nemes hagyományaik és a múltban elért kitűnő eredményeik ellenére ma részben kellő anyagiak híján, részben más belső okokból kifolyólag, csak egészen szűkkörű tevékenységet fejtenek ki, s ami a legnagyobb baj: nincsen meg a szerves, élő kapcsolat ez országos központok és a falusi gazdaegyesületek között. Ilyen körülmények között természetesen sem országos gazdaszervezeteink, sem a falusi nép politikai reprezentánsai mögött nem állanak beszervezett, falanxszerűen sorakozó tömegek s az „egységes gazdafront“ megteremtése is a jövő feladatai közé tartozik. Mennyire más e téren a helyzet Svájcban, Bajorországban, Ausztriában vagy az északi államokban, ahol az egyesületekbe és szövetkezetekbe beszervezett öntudatos agrárrétegek ezen országok jólétének és nyugodt fejlődésének legbiztosabb alapját képezik, míg nálunk nemcsak a mezőgazdasági munkavállalók közel egy milliós tömege, hanem a kisgazdák 840.000 főből álló tábora is életerős és akcióképes szervezetek nélkül, magára hagyatva kénytelen a gazdálkodás és létfenntartás rettenetes nehézségeivel megküzdeni.

Igen messze vezetne s erősen meghaladná e cikk szűkre szabott kereteit, ha a falvakban lakó többi társadalmi réteg helyzetével és speciális problémáival a fentiekhez hasonló részletességgel foglalkoznánk. Mindaz, amit eddig mondtunk, szinte feleslegessé teszi, hogy pl. külön ismertessük a falusi kisiparosok, kézművesek helyzetét, mely természetesen semmiben sem különbözik a földművelést űző rétegek szociális és gazdasági állapotától. Itt legfeljebb azt jegyezzük meg, hogy egyes vidékeken bizonyos ellentét, sőt ellenségeskedés fejlődött ki az iparosok egyes érdekelt rétegei és a gazdák között, mivel ez utóbbiak hatósági engedély alapján levágott állataik vagy borkészletük kicsinyben való kimérésével igyekeznek jövedelmeiket fokozni, s ezáltal kellemetlen versenyt támasztanak a falubeli iparosoknak.

Egy szélesebb keretek között mozgó tanulmányban foglalkozhatnánk a falusi intelligencia, a legkülönfélébb teendővel túlterhelt, agyondolgoztatott jegyző, a pap, a tanító és a szabad pályákon működő falusi értelmiség problémájával is, itt azonban csak annyit említünk, hogy e rétegek többé-kevésbé osztoznak a magyar falvak nehéz sorsában s ha sok helyen — különösen a lelkészek és a tanítók részéről —

a kívánatosnál csekélyebb megértést tapasztalunk a különleges falusi problémák iránt, annak egyik legfőbb oka az, hogy e rétegek, melyek a falvak vallási, erkölcsi és szellemi életének hivatott vezetői, tanulmányaik során úgyszólván semmi szociális és gazdasági kiképzést nem kapnak. A tanító- és papképzés ezirányú reformja oktatásügyünk legsürgősebb feladatai közé tartozik.

A fentiekben kívántuk nagyjából odavetett vonásokkal jellemezni a magyar falvak jelenlegi helyzetét. S habár Weis Istvánnak igaza van abban, hogy falvainkról tulajdonképpen egységes képet rajzolni nem lehet, mert a helyi viszonyok különbözősége folytán nincs két egyforma község az országban, mégis nyugodtan állíthatjuk, hogy a fent vázolt jellemzés a magyar falvak legnagyobb részének jelenlegi állapotára ráillik, mivel az agrárválság az egész országban többé-kevésbé uniformizálta a falusi néprétegek helyzetét s az egyes helyek vagy vidékek között a mutatkozó nehézségek terén legfeljebb árnyalat- vagy fokozatbeli különbségeket találunk. A falvak népe ma végső erőfeszítéssel küzd a világhátréteg minden elborító áradata ellen, de ami még nagyobb baj: sokhelyütt kezdi elveszíteni hitét és bizalmát s letargikus kétségbeeséssel várja az elkövetkezendőket. Ez a lelkiállapot, ha tovább terjedne és mélyülne, igen veszedelmessé válnék az egész nemzet számára, mivel egyrészt kedvezőtlenül befolyásolja a termelés munkájának nyugodt menetét, másrészt alkalmat és lehetőséget nyújt a társadalomellenes törekvések és különböző téveszmék elterjedésére is. Jól tudjuk, hogy a magyar falvak mai nyomasztó helyzete nem egyedülálló jelenség s a válság az ország minden rétegét nagy nehézségek elé állította. A falu válságát azonban nemcsak kell, de lehet is enyhíteni olyan reformokkal s intézkedésekkel amelyek korántsem veszélyeztetnék a többi társadalmi osztály érdekeit, hanem határozott megkönnyebbülést és a lelkek feszültségének enyhülését eredményeznék. A szükségesnek mutatkozó reformok ismertetése azonban már nem tartozik ez általános cikk keretei és célkitűzései közé.

SZILAGYI LÁSZLÓ

A HARMADIK BIRODALOM GAZDASÁGPOLITIKÁJA¹

A NÉMET nemzeti szocializmus szerint az első birodalom a középkori német fellendülés idejére esik, ennek Barbarossa aszimbotuma, a második birodalom megalapítása, Bismarck nevéhez fűződik, míg a harmadik birodalmat a jövő német újjászületés hivatott meghozni. A mai Németországot ez a felfogás a „Zwischenreich“ híressé vált megjelölésével illeti, mint amelynek önállósága, függetlensége, felségjoga nincs.

A nacionálszocializmus programja még 1920-ból való és azt a pártszabályzat, meg a vezér szava is ismételten megmásíthatatlannak jelentette ki. Ez a dogmatizmus a nagy társadalmi és politikai mozgalmakban egyre visszatérő kényszert akar jelenteni, kényszert, mely megtartja a vezérekkel és a tömegekkel a mozgalom kezdeti lendületét és amely garancia akar lenni minden későbbi megalkuvás ellen. Ily értelemben kell felfognunk a lényegesebb programpontokat, ha a mozgalom esélyeit vagy esetleges uralomrajutásakor követendő politikáját vizsgáljuk. Bizonyos, hogy a milliós tömegmozgalmaknak mi sem szegné jobban szárnyát, mint valami lényeges kompromisszum, melynek következtében sokkal hamarabb veszítenék el tömegeiket, mint kormányra jutva a koncessziókra kénytelen polgári pártok.

A nacionálszocialista párt programja huszonöt pontból áll — közöttük hét pont szorosan gazdaságpolitikai vonatkozású —, melyek köré az utóbbi években egész irodalom gyűlt. A program a mozgalom vezéreszméjéül az egész germányságot egybefogó Nagy-Németország alapítását jelöli meg, követeli a versailles-i és saintgemiaini békeszerződések megsemmisítését és megszólaltatja a németiség térköveteléseit. Ezeknek a követeléseknek megvalósításában — a párt interpretációja szerint is — háború lehetősége rejlik. Ennek a ténynek felismerése adja a nacionálszocialista gazdaságpolitika első rúgóját. S ez egy-szersmind elseje azoknak a pontoknak, melyeken a nemzeti szocializmus gondolatvilága a mai német gondolatvilággal szorosan érintkezik. A háború emléke, a „Kriegserlebnis“ eszméje ma talán elevebben él a tömegekben, mint valaha. Színház, irodalom, tudomány, mind a háborús élmény hatása alatt áll. S hogy ez gazdasági és gazdaságpolitikai tekintetben mit jelent, arra már a világháború idején

¹ V. ö. a hitlerizmust ismertető korábbi cikkeinket: *König Antal*: „A német katolikusok és a nemzeti szocializmus“ és *Máthé Elek*, „Nemzeti gondolat a német nemzeti szocialista mozgalomban“. Jelen számunkban a fenti cikk a gazdasági programot ismerteti általában, a következő pedig: *Ihrig Károly* tollából, annak a mai viszonyokon alapuló kritikáját adja. A szerk.

kitűnő éleslátással rámutatott Naumann, aki a jövő német gazdaságpolitika legfőbb hatójául a háborús „gazdasági börtönt”, a blokád emlékéét jelölte meg.

A nacionálszocializmus gazdaságpolitikájának másik meghatározója a mozgalom felfogása a nemzetgazdaság („Nationalwirtschaft”) céljáról, ami a mozgalom szavaival élve: nem a lehető nagy rentabilitás, hanem a szükségletek fedezése. Ez első pillanatra tisztán merkantilista felfogásnak látszik, amilyen állandóan kísért vagy visszatér a nagy nemzetek célkitűzéseiben. A nacionálszocializmus esetében azonban ez az ideológia szorosan kapcsolódik az ismert spengleri kultúrahálógondolathoz. Ezt a gondolatot az új német felfogás nem veti el, de különös módon a Rajnán túlra korlátozza. A világgazdasági kapcsolatok letörése, a tengerentúli külkereskedelmi politikával, valamint a gyarmati és flottapolitikával való gyökeres szakítás vezet szerintük ahhoz az állapothoz, melyben a nyugati kultúra bukása Németország desinterressementje mellett végbemehet.

Mind a két körülmény, tehát úgy a háború lehetősége, mint a zárt gazdasági felfogás, a külföldtől való teljes függetlenséget, gazdasági tekintetben tehát autarkiót sürget.

A harmadik gondolatsor, mely ugyanebben konkludál, felismeri a nemzetközi kapitalizmus hasznos mivoltát, de csak oly államokra vonatkozóan, melyeknek világgazdasági szerepe aktív. Németország a háború óta elveszítette exportipari monopóliumait, — különösen egyes államok gazdasági struktúráváltásai folytán — másrészt hatalmas tőkefelesleggel rendelkező országból tőkeszegény lett. Ezáltal többszörösen függésbe jutott a külfölddel szemben. Ebből a helyzetből — úgymond a program — az autarkia a kivezető út.

Autarkia azonban két úton érhető el. Az egyik az, hogy az ország saját erőiből fedezi szükségleteit azáltal, hogy a szükséges javakat belső földön állítja elő. A háború óta ez a törekvés megnyilvánult a legtöbb államban, érvényesülésének azonban bizonyos, javarészt klimatikus és technikai körülmények, továbbá a politika, határt szabnak.

Az önellátáshoz vezető másik út a nélkülözés. Az ország lakossága csökkentve igényeit, a lehetőség szerint mondjon le azokról a javokról, melyekben külföldre szorul, esetleg súlyosza le életstandardját — tehát hozzon áldozatot. Az áldozati mozzanat szerepet játszott már a faszizmus eszmevilágában is. Hiszen Corrodini éppen abban látta a proletariátus nemzeti hivatását, hogy a nemzeti eszme érdekében kell oly áldozatokat meghozni, melyekre a nemzetközi plutokrácia — már nemzetközi beállítottsága folytán is — képtelen. A nemzeti szocialista munkáspárt is abból indul ki elgondolásában, hogy a polgárság áldozatokra képtelen. Az áldozat pedig, melyet követel, nem heroikus, egyszeri, hanem tartós áldozat: az igények jelentős leszorítása egyszersmindenkorra, vagy legalább is a nagy tömegmozgalmak ideológiájában mindenkor visszatérő „átmeneti idő”-re.

A különbség, mely a latin Corrodini és a germán Hitler áldozati programjában van, jellemző a két népre. Az olasz áldozat romantikus élan-t tételez fel, a német áldozati gondolatot a mai németségre feltétlenül jellemző tárgyszerűség („Sachlichkeit”) uralja. A nációnál-

szocializmus egész gondolatvilága és így gazdaságpolitikai elgondolása különben is fölötte távol áll a fasizmusétól. A fasizmus, dacára újabbkori egyes intézkedéseinek, nagyra becsüli a termelő erők magántulajdonán nyugvó kezdeményező erőt, melyet a tőkés vállalkozó képvisel. A Carta del Lavoro VII. pontja kimondja, hogy „a kooperatív állam a nemzet érdekében leghatásosabbnak és leghasznosabbnak tartja a magánkezdeményezést a termelés terén“, IX. pontja szerint pedig „az állam csak akkor nyúl bele a gazdasági termelésbe, ha hiányzik a magániniciatíva, vagy ha az nem kielégítő“. A fasizmus politikai eredményei is — mint a raid, a konszolidáció, a garancia sztrájkok ellen, a tulajdonbiztonság stb. — csak javítottak a kapitalizmus létfeltételén. Ezzel határozott ellentétben a nacionálszocializmus — programja szavai szerint — oly világnézet, mely a kapitalizmussal a legélesebben szemben áll és amely a nemzetközi pénz és tőke elleni küzdelemben látja a német nemzet (jól jegyezzük meg: sohasem akármelyik nemzet, hanem csak a német) függetlenségi és szabadságharcának legfontosabb pontját. Az áldozat azonban, melyet a nacionálszocializmus követel, nemcsak jellegzetességeiben, de intenzitásában is eltér Corrodini áldozatától. A mozgalom eszmévilágában sokkalta fontosabb szerepe is van annak, mint akár a bolsevizmusban. Az ellenség és ellenvélemény elnyomásában kíméletlenséget követelő, főleg azonban az önnön egyéniséget, sokszor annak primitív érdekeit és igényeit is teljesen háttérbe szorító áldozati gondolat adja voltaképpen belső magvát a nemzeti szocializmusnak. A lényeg abban az eszmében van, mely az áldozat gondolatában látja a kibontakozási lehetőséget a mai válságból — ember, nemzet, kultúra, közgazdaság számára egyaránt. így egészen másként kell megítélni a nacionálszocialista autarkia megvalósításának esélyeit is, mint a gyökeres ön-ellátási programméit, melyet a többi pártok valamelyike venne tervbe.

Magának az autarkianak megvalósítását — a program látszólagos változatlansága ellenére — ma egészen másképpen képzelik a nacionálszocialisták, mint egy évtizeddel ezelőtt. Annakidején még problémát jelentett az egyesek által követelt védővamos politika, amivel szemben a „programm“ kerekén megtiltott minden közvetett adóztatást. Kompromisszumként javasolták valaha a közös termelési pénztár létesítését, — ide fizette volna a védővamosokból eredő jövedelmét a nacionálszocialista állam, hogy abból azután akár a konjunktúrák változása folytán átmenetileg hátrányba jutó termelési ágakat, akár a társadalombiztosítást, akár mást támogasson. Az ilyen megoldások egyáltalán nem változtattak volna a védővamosok adó-jellegén. A legújabb interpretációk szerint azonban egyáltalán nincs is szükség vámokra, hiszen az állami devizahivatal egyszerűen megtagadhatja azoknak a devizaigényléseknek teljesítését, melyek nem kívánatos vagy fölöslegesnek ítélt behozatalt tennének lehetővé. A vámkérdésben módosított felfogás jellemző nemcsak a pártprogramul részleteinek fokozatos kiépítésére, de arra is, miképpen reagált a nacionálszocializmus — alaptételeinek látszólagos változatlansága mellett is — az eddigi kritikára. Mindezeknek a részletkérdéseknek természetesen elvi jelentőségük csekély.

A nacionálszocializmus gazdasági elmélete pénzügytan! elgondolásokból származott. így gazdaságpolitikájának tengelyében is pénzügyi politikai kérdések állanak. Legjellegzetesebb célkitűzése: „a kamatrabság megtörése“ (Brechung der Zinsknechtschaft). A terminológia a párt legfőbb gazdasági szakértőjétől, Gottfried Feder mérnöktől ered és máris oly népszerű náluk, mint Lassalle elnevezése Ricardo bértörvényéről. Feder szerint kamatrabságban sínylődik az állam, mely szükségleteit kölcsön útján fedezi, kamatrabságba gömtyed minden adós, de minden egyes munkás is.

Mivel a nacionálszocialista elgondolás — gazdasági tekintetben is — az állami szuverénitást fokozottan hangsúlyozza, a kamatrabság legsúlyosabb megnyilvánulása az a függő viszony, melybe az állam, tehát a nemzet, idegen hatalmakkal szemben kerül. Ezek az idegen hatalmak kölcsönadó államok, illetve a nemzetközi nagytőke szervei. Az állam, mely gazdasági vonatkozásban elveszíti rendelkezési jogát, hamarosan politikailag is elveszíti azt. Amellett az államra egyre súlyosabb kamatterhek nehezednek, melyeket az kénytelen polgáira áthárítani. A közületek kamatterheinek áthárítása súlyos adók hatását váltja ki; ez végeredményben drágaságra, tehát inflációra vezet.

A pénzügyi politika feladata, hogy megszabadítsa az államot abból a helyzetből, melybe eladósodása következtében a nemzetközi nagytőkével szemben jutott. Erre szolgálnak a bankügyi, valutáris és adóreformok. Leggyökeresebbek a tervbevett újítások a bankügy és a valutapolitika terén. Ez természetes, hiszen a nacionálszocializmus a kamatkötelezettségben és az aranyvalutában látja Németország mostani válságának gyökereit. Első lépés ezirányban: a „Birodalmi Bank r. t.“ államosítása. Ezt követné valamennyi bank, takarékpénztár, hitel-szövetkezet stb. szocializálása, illetve affiliálása. A harmadik birodalom belföldi forgalomban nem ismer aranyvalutát, hanem annak helyébe lép a „kamatmentes, értékálló és teljes fedezetű pénzjegy“, mely építkezések (házak, vasutak, erőművek stb.) számára a bankóprés szabályozásával kölcsönnélküli, hosszúlejáratú, kamatmentes finanszírozást tesz lehetővé.

A nacionálszocialista pénzelmélet erősen emlékeztet Knapp állami elméletére, mely tudvalévően jogászi elgondolásból, az állami felségjogok elméletéből vezette le a pénz értékét is. Az államhatalmi mozzanatoknak ez a kidomborítása tér vissza a különben még kialakulóban levő nemzeti szocialista pénzelméletben.

Az arany demonetizálása a nacionálszocialisták szerint a legkiválóbb eszköz a kamatrabság megtörésére. Ezt az elgondolásukat szemelláthatóan az aranyban gazdag, kapitalista Franciaország iránti ressentiment sugalja — szintén oly gondolat, mely a nép széles rétegeinek szimpátiájával találkozik. Feder javasolta még a közületi kölcsönök, elsősorban a hadikölcsönök konverzióját törvényes fizető-eszközökké, továbbá a kamatkötelezettség általános megszüntetését értékpapíroknál is, esetleg törlesztés útján. A pénzügyi politika régi eszközei — erősen lépcsőzött vagyondézsma és adók — megtalálhatók a nacionálszocialista programmban is.

A bírálatok pergőtüze eddig elsősorban a pénzügyi program felé

irányult. A viták középpontjában az a kérdés állott: szükségszerűen inflációhoz vezet-e a nacionálszocialista program keresztlvitele vagy sem? A kérdés valóban fontos, amellet eldöntése propaganda szempontjából is jelentős, hiszen az infláció bajai még minden németnek szeme előtt vannak. A pártprogram a pénzügyi politika tekintetében is bizonyos rugalmasságot tanúsított eddig. Feder első elgondolásában még az éplőtárka volt a fizetőeszközök magva. A későbbi álláspont szerint a hosszúlejárátú, kamatmentes hitelt szolgálni hivatott államjegy már csak járulékos fizetőeszköz, melynek külföldi viszonylatban árfolyama nincs. Erre — a párt felfogása szerint — már csak azért is szükség van, hogy a pénz kicsempészése lehetlenné válják. (Hasonló törekvés ez, mint amilyen az orosz rubelkiviteli tilalomnál érvényesült.) A belföldön cirkuláló, aranyfedezetnélküli pénz mellé mint járulékos fizetőeszköz lépne az építőtárka, melynek a mai felfogás, mint mondtuk, sokkal kisebb jelentőséget tulajdonít, mert az első pénzügyi program megszületésének idején fennálló nagy lakásínség ma már korántsem oly akut probléma. A belföldi csere lebonyolítására hivatott pénz mellett működnék a külföldi viszonylatban is értékkel bíró aranyvaluta — kis mennyiségben, hiszen csak mint fedezeti tartalék szerepelne arra az esetre, ha a fizetési mérleg passzivitása folytán a külföldi tartozások kiegyenlítése árukivitel útján nem volna lehetséges.

A bírálatok két további célpontja: a kamatrabság megtörésének fogalma és a kétféle tőke felfogása. A bírálók utalnak arra, hogy a közületek csak akkor szabadulnak meg eladósodottságukból, ha a kamatozó értékpapírok fizetőeszközökké válása folytán beálló inflációval lépést tart a termelés. Másrészt azonban egyáltalán nem állítható kategorikusan, hogy bizonyos méretű bankjegyszaporítás okvetlenül inflációra vezet. További ellenvetés, hogy minden fel lendülés a bankjegymennyiség szaporodásával jár. A bírálók gyakran utalnak arra a körülményre is, hogy a rentier-k tömegei egyszerre azon alternatíva elé kerülnének, hogy vagy kamatmentesen hevertetik pénzüket, vagy pedig árut vesznek rajta. Ez—úgymond a kritika—könnyen vezethet túlhajtott keresletre az árupiacon, tehát áremelkedésre, végeredményben pedig inflációra. Ez az érvelés Hitlerék szerint nem állhat meg, mert erre megfelel a programúinak az a része, mely a befektetési lehetőségekről szól. Végeredményben azonban ennek a kérdésnek eldöntése tisztán gazdasági szempontok tekintetbevételével már csak azért sem lehetséges, mert a nacionálszocialista felfogás az ilyen kérdések megoldásánál állandóan politikai mozzanatokkal, hatalmi tényezőkkel operál. (A külföldi tartozások rendezését például „hatalmi kiegyenlítődéstől“ teszi függővé.)

A kétféle tőke kérdése (Rosenberg elmélete: „schaffendes und raffendes Kapital“) részben elméleti jelentőségű. A nemzeti szocializmus különbséget tesz meggyökeresedett tőke és kölcsöntőke között. Előbbi tekintetében a nehézipar, annak nemzeti beállítottsága, az államéval azonos hatalmi törekvései lebegnek szeme előtt. Utóbbin ismert antiszemita felfogása szerint a bankokat érti, elsősorban a gyökértelen, zsidókézből levő nemzetközi mobil „Leihkapital“-t. Előbbinek megszemélyesítői számára a Kruppok, az utóbbié a Rothschildok.

A párt elvileg a magántulajdon alapján áll és azt az állam védelme alá helyezi, amint azt programja szószert kimondja. Azonban a trösztöknél államosítást, a nagyüzemeknél állami haszonrészesedést kíván. Részvényjogi reformtervezete igyekszik megszüntetni a részvényes, a részvény személytelenségét és ezt a részvényesek telekkönyvszerű nyilvántartásával, fokozott felelősségével gondolja elérhetni. Ez a gondolat ismét akut német problémákkal van kapcsolatban: a vállalat, a munkaadó személytelen mivoltából eredő nem kívánatos tömeglélektani hatások általános felismerésével. Rideg, elutasító álláspont foglalt el a párt az áruházak dolgában. Követeli azonnali kisajátításukat és olcsó kisüzemekké osztásukat. Szívesebben lát — úgymond — száz ezer önálló cipészt, mint öt nagy cipógyárat egyenként húszezer proletár munkással, szívesebben ezer önálló boltost, mint egy áruházat. Általában a párt ígéri, hogy a lehetőségig támogatja a középosztályt, elsősorban a kisiparosságot, melynek messzemenő előnybenrészesítését követeli közszállításoknál.

A programbavett szociális reformok közül közgazdasági szempontból is érdekesek azok, melyektől a nacionálszocialisták a munkanélküliség megszüntetését várják. Mindenekelőtt hangsúlyozzák, hogy nem ellenségei a műszaki haladásnak, mert ettől a munkaidő leszorítását várják. Az állampolgár legfőbb kötelességéül a szellemi vagy fizikai alkotást jelölik, ennek megfelelően az általános védkötelezettség mellett általános egyévi ingyenes munkakötelezettséget is akarnak bevezetni. Elgondolásuk szerint a munkapiacra jelentős hiányt okoz majd ez a két kontingens és amellet nagyszabású közmunkák — útépítés, talajjavítás stb. — végrehajtása válik ezúton lehetővé. A munkapiac egészségesebb alakulását célozza az a törekvés is, hogy a nőt ismét teljes mértékben visszaadják a családnak, hiszen a háború óta a nő tömegesen foglalta el a férfi munkahelyeit. Leghatásosabb eszköznek azonban talán az öregségi ellátás kiépítését tekintik. Meghatározott korhatár elérésével mindenki köteles megválni munkahelyétől; számára életbelép az öregség esetére szóló biztosítás. A korhatárt pedig évről-évre az állam szabja meg — éppen tekintettel a munkapiac helyzetére. Ebben a programmpontban a német ifjúság térkövetelése jutott kifejezésre.

A nacionálszocializmus agrárpolitikája kétszeresen fontos. Egyrészt mert a párt sokak szerint — dacára nevének — elsősorban az agrártársadalomban vert gyökeret, másrészt a nemzeti szocialisták agrárpolitikája domborítja ki legjobban az egész gazdaságpolitikájukat átható önellátási törekvéseket. Németországnak képesnek kell lennie arra, hogy minden helyzetben, magára hagyatva, önmagát ellátása élelemmel; ellátás a saját rögből — ez a jelszó. A propaganda szüntelenül rámutat a mai táplálkozási rendszer két hátrányára: először is általa elpuhul a nép (luxuscikkek behozatala), másodsor pedig csökken a honi mezőgazdaság jövedelmezősége, amennyiben annak termékeit kompenzáló cikkeket fogyasztanak. Haszna mindebből csupán a nemzetközi terménykereskedelemnek van, továbbá az ugyancsak nemzetközi beállítású exportiparnak. Az a nép egészséges, mely saját földjének terméséből él.

Mit ígér a nemzeti szocializmus a német mezőgazdaságnak? A Programm agrárpolitikai célkitűzésében strukturális szempontból legfontosabb a nagyarányú telepítési politika. A pártnak ez a programmpontja ismét közvetlenül kapcsolódik a német tömegeket ma — a háború óta immár másodízben — betöltő települési vágyhoz és követeléseinek a jelenlegi kormány koncepcióiban keltett nagy visszhangja jellemző azokra a törekvésekre, melyekkel a mai rezsim egyrészt kontaktusba akar jutni a tömegelekkel, másrészt pedig propagandaanyagot akar elvonni a nemzeti ellenzéktől.

A nacionálszocialista zárt gazdasági rendszer elgondolásában számol az ipar egy részének, elsősorban az exportipamak „leírásával”, az ezáltal felszabaduló munkástömeg elhelyezését pedig elsősorban telepítéssel gondolja megvalósíthatni. Ezen a ponton tehát elválaszthatatlanul egybeolvadnak a szociális és a gazdasági szempontok, annál is inkább, mivelhogy a nacionálszocializmus társadalompolitikájának egyik sarkalatos pontja a parasztság erősítése és megtartása. Ennek a gondolatnak szolgálatában áll a telepítés nagyarányú elgondolása is, ami által egyrészt a tervbevett örökjogi reformok révén földörök-részüktől elesett gazdalfjakból, másrészt oly zsellérekből, kik annakelőtte részes földjükön kiválóan gazdálkodtak, nemzeti, erkölcsi és faji szempontból elsőrangú kvalitású telkes paraszttársadalom lépne az elpusztult nagybirtokosság helyébe. A telepítéssel párhuzamban menne végbe az ipar egy részének megfelelő átcsoportosítása (a települési viszonyok módosulásának megfelelően) és ezáltal új, közeli piacok — kisvárosok — létesítése a mezőgazdasági termelés számára. A nacionálszocializmus felismeri, hogy a „Landflucht” meggátolásának előfeltétele az ipari és mezőgazdasági munkabérek összhangbahozata. Ehhez viszont a mezőgazdaság jövedelmezőségi viszonyain kell javítani. Kényes helyzetbe került a párt a gazdákkal szemben, korszerű földreformot és díjtalan, közhasznú földkisajátítást követelő programmpontja miatt, melynek visszhangja készítette Hitlert későbbi magyarázó nyilatkozatára oly irányban, hogy — hivatkozással a pártnak a magántulajdonról tett kategorikus elvi kijelentésére — a kisajátítást csak jogtalanul szerzett vagy helytelenül kezelt gazdaságokra nézve tartja megengedhetőnek. A tervbevett mezőgazdasági reformok közül fontosabbak még: az állam föltétlen elővételi joga föld- és telekeladásoknál, jelzálogtilalom magánosokkal szemben, a telekspekuláció megtiltása, széleskörű műtrágyaakció, általános talajjavítás és nacionálszocialista agrárvám-, illetve prohibíciós politika, míg a legkívánatosabb üzemmóda és nagyság tekintetében a párt eddig legalább nem foglalt kategorikusan állást.

Felső fokon a nemzeti szocialista agrárpolitika is imperialisztikus színezetet nyer, amennyiben már a határmenti telepítések elgondolásában is honvédelmi szempontok irányadók, még inkább azonban végső kicsendülésében, amidőn a növekvő német nép élelmezési és települési terének nagybani megteremtését a német külpolitika feladatává teszi.

A nacionálszocializmus politikai programjának gerince gazdasági természetű. Azonban — Hitler szavai szerint — gazdasági rendszar-

bályok nem hozhatnak gyökeres javulást az uralkodó politikai rendszer mellett; a német nép baja politikai rabságában gyökerezik és csak politikai eszközök szabadíthatják meg abból. Ez a kijelentés ismét utal az állami politikának a gazdasági politikát minden tisztán gazdasági szempontnál erősebben irányító szerepére.

A FENTIEKBEN ismertettük a nacionálszocialista gazdaságpolitikai Program általános elgondolását és részletes célkitűzéseit, láttuk eszmévilágának érintkezési pontjait a németséget ma uraló gondolatokkal és utaltunk a kritika kifogásaira is.

Maga a nacionálszocializmus kritikája részben belső, részben külső jellegű, belső kritikán értvén a párt vagy egyes tagjainak — sokszor felelőtlen, sokszor dezavualt — interpretációit és a magukat a nacionálszocializmushoz közelállóknak mondó, a párt részéről azonban semmi esetre sem mérvadókul elismert tényezők (például a híres Tat-Kreis) véleményeit. Ezeket a párt többnyire éppoly mereven utasítja vissza, mint minden más bírálatot. Erre jellemző egyik magát nacionálszocialistának valló gazdaságpolitikus művének, melyet valamelyik párt-szervezet tévedésből megszerzett, ezerszámra történt elégetése.

A nacionálszocialista program külső kritikája főleg három forrásból ered: egyházi, szocialista-marxista és polgári-kapitalista oldalról. Az elsőnek irodalma igen terjedelmessé nőtt az utóbbi években, de természeténél fogva nem helyezi a fősúlyt gazdasági tárgyú kérdésekre. Annál részletesebben boncolja azokat a marxizmus és a polgári kritika, elvetvén többnyire teljes egészében a nacionálszocialista programot és tagadva annak kivihetőségét.

A kritikai irodalom, amennyiben a mozgalom gazdaságpolitikai részét igyekszik kikezdeni, módszertanilag túlnyomórésztben megegyezik abban, hogy egyenként veszi sorra az egyes programmpontokat és azokat egyenként bírálva, az így kapott részkritikákból mozaikszerűen akarja összeállítani az egész mozgalom, illetve annak gazdaságpolitikai programjának bírálatát. Ez a kritika legfőbb hibája, és pedig — ismételjük — elsősorban a gazdasági természetű kritikáé. így egyrészt nem találja meg a mozgalom eszmei súlypontját, mely annak belső tartalmi összességében és nem egyes külső programmpontjaiban keresendő, másrészt pedig elszigetelt, egyedülálló jelenségnek veszi — legalább is német vonatkozásban — a nemzeti szocializmust, ahelyett, hogy rámutatna annak szimptomatikus jelentőségére.

Ha a nemzeti szocializmus lényegéhez akarunk nyúlni, úgy nem indulhatunk el tisztán gazdasági, vagy éppen gazdaságpolitikai megfontolásokon, hanem általános politikai, társadalmi, sőt emberi vonatkozásokban kell boncolnunk a felmerülő kérdéseket.

A nacionálszocializmus eszmei célkitűzése nem más, mint évtizedes politikai, társadalmi és gazdasági fejlődés tendenciáinak felismerése és a fejlődés végső kibontakozásának a közbülső etapok átívelésével való megrögzítése. Programját vizsgálva, azt látjuk, hogy igen sok esetben a ma valóban észlelhető formáknak és törekvéseknek, melyeket eddig aberrációknak vagy kényszerintézkedéseknek bélyegzett a tudomány, szerves egészé, kívánatos szükségszerűséggé való összefogását

jelenti az. Mindenekelőtt áll ez az autarkia és a tervgazdálkodásra, melyekben látja ma már Sombart is a jövő német struktúráváltozások két fő irányát. Ezek az eszmék uralkodnak ma Közép- és Kelet-Európában, mellettük és általuk pedig egész sora a kisebb kihatású, de éppen oly jellegzetes gondolatoknak és felfogásoknak, melyeket szintén programponként találunk meg a nacionálszocializmusban. Így megenűkezünk arról a kétféle megosztásról, kétféle felfogásról, általa pedig arról a kétféle elbánásról, melyet a nemzeti szocializmus a nagytokével szemben elfoglal. A közgazdaság-elméleti kritika jogosan mutatott rá ezzel szemben a tőke állandó átalakulására, melynek csak pillanatnyi — esetleg egymást felváltó — formái a szélsőséges típusok, melyek mint alkotó és mint fosztó tőkék kristályosodtak ki a nacionálszocializmus eszmevilágában. Tény azonban, hogy — amint arra Németország egyik legszélesebb látókörű közgazdásza, Bonn is rámutatott — éppen a háború óta, jóval a nemzeti szocialista eszmék kialakulása előtt, tudatos megkülönböztetés történt oly irányban, hogy az absztrakt, mobil tőke lényeges hátrányba került a konkrét, immobil tőkével szemben. Érthető — írja Bonn —, hogy a szocializmus a követénytulajdonosokban munkanélküli jövedelmek élvezőit látja. De jellemző a végső fokban hitelen épült ipari kapitalizmus gondolatvilágára, hogy animozításában, mellyel a hitel szervei iránt viseltetik, úgyszólván magáévá tette a szocialista gondolatot. Amikor az ipar vezetői hitbizományi előjogokat követeltek a termelőtelepekben megtestesült tőke számára a mobil tőkével szemben, Bonn szerint maguk ásták alá a kapitalizmus alapjait.

Az ipartelepekben megmerevedett, feudális színezetet nyert tőkének ez az állásfoglalása éppúgy kapitalista oldalról kezdte ki magát a kapitalizmust, mint az egyes termelési ágaknak állandósult beállítottsága oly irányban, hogy az állam részéről vártak intervenciót olyankor, midőn a konjunktúrák alakulása őket viszonylagosan rosszabb helyzetbe hozta. Az ezzel járó veszélyekre — éppen az individualisztikus kapitalizmus szempontjából — már régen ismételten rámutattak és következményei megnyilvánultak az újabb időkben nemcsak az állam- és gazdaságpolitikai gyakorlatban, de az empirikus változások nyomán haladó modern elméletekben is, melyekhez a nacionálszocializmus doktrínái is tartoznak.

A nacionálszocializmus így részben meglévő tényekre reagált, részben pedig szükségszerűségként felismert perspektívákból alkotott programot. Felismerte például a szabadkereskedelmi elvek kivihetetlenségét és — a lendületes tömegmozgalmak optimizmusával — ezt a tényt nem beletörődéssel vette tudomásul, hanem mint szerves részét helyesnek tartott és győzelmesnek hirdetett programjának. A szükségszerűségekből célszerűséget formálva optimisztikus színezetet nyert a nacionálszocializmus programja és ez részben magyarázata is tömegsikereinek. Elméletének minden nehézsége is abból az egy nehézségből ered, hogy keserves szükségszerűségeket nemes és hasznos fejlődésként kell feltüntetnie.

Elgondolásában és egyre gyorsabb ütemű fejlődésében a nacionálszocializmus számol a jövő gazdasági struktúrájával, számol az ezen

nyugvó állammal, de számol a jövő emberével is. A jövő emberét pedig a tegnapi és mai állam rendkívüli viszonyok követelte rendkívüli intézkedései formálták és formálják és ez a tény rejti magában a nacionálszocializmus programjával való részletes foglalkozás második motívumát. A párhuzamosságon kívül, mely empirikus történés és nacionálszocialisztikus elgondolás között sok vonatkozásban tapasztalható, indokoltá teszi azt az a hatás, amit a nemzeti szocializmus a nemzeti ellenzék dominánsaként a mai német kormányzatra gyakorol. Részben a gazdasági kényszer, de részben a politikai taktika követeléseinek engedelmessége, a német kormányprogram már Brüning óta, most pedig Papen terveiben, egyre nagyobb mértékben igyekszik magáévá tenni a nacionálszocialisták követeléseit. Így a valutafedezeti intézkedések, valutaforgalmi korlátozások, kamatszabályozás, állami bankfelügyelet, nagyarányú telepítés stb. terén, így oly intézkedések látnak napvilágot, melyek megtevéle polgári kapitalista rezsim részéről azelőtt lehetetlenség számba ment volna, melyek másrészt jelentősen átformálták a mai közép- és kelet európai embertípust. Ennek „betörése“ egyre teljesebb lesz. A tömeglélek — talán tudat alatt — szakított sok olyan adottsággal, megbarátkozott sok olyan lehetőséggel, melyek segítségével a minap még utópisztikusnak látszó program holnap realitás lehet. A mai mozgalmak — minden kiforrotlanságuk, sokszor lázas keresgélésük mellett is — velejében erre az új lelki helyzetre építenek. Ez adja a nacionálszocializmus szimptomatikus jelentőségét. A nemzeti szocialista munkáspárt ennek a szekuláris folyamatnak esetleg epizódja csupán, Hitler személye még inkább az. Pártkeretektől, személyektől és szervezetektől függetlenül azonban Közép- és Kelet-Európában egyre kedvesebb a tömegek szemében a diktatúra, az „erős kéz“, a keményen szervezett központi hatalom, a fokozott állami beavatkozás — gazdasági téren is. A másik jellegzetes fejlődés pedig a szinteződés, a kiegyenlítődé, a standardek átlagosítása felé visz. Központi igazgatás és az igények lefokozása: sokan ebben látják a jövő államának és társadalmának jellegzetességét. Ezeket a mozzanatokot pedig minden időszerű mozgalomnál határozottabban domborítja ki a nacionálszocializmus.

Egészen más kérdés, hogy ez a fejlődés haladást jelent-e emberi, kulturális szempontból, vagy pedig egy moderm barbarizmus hajnalhasadását, telve középszerűséggel, uniformizálással, az egyéniség elnyomásával. A nacionálszocializmus optimizmusával nem ad választ ezekre a kérdésekre. Kevés biztatást tartalmaznak azonban az eddigi és ezután valószínű változások — gazdasági téren is —, melyek a nagyvonalú egyéni kezdeményezést és alkotást, az ember felemelkedését eleve kizárják.

Berlin.

VIENER ANDRÁS

A HITLER-PÁRT SZOCIALIZMUSA

A MOZGALOM, mely ma mint a német birodalom legnagyobb pártja, világtörténelmi szerepre készülődik, nálunk is széles körökben érdeklődés és rokonszenv tárgya. Az előbbit az ilyen mozgalmaknál rendszerint bekövetkező Magyarországra való áthatásoknak, az utóbbit pedig az erősen nemzetes iránynak és a versaillesi békediktátum tagadásának lehet betudni. Kevesebbet foglalkoznak nálunk programjuk gazdasági és társadalmi vonatkozásaival, holott ezeknek kell tartalmazniok azokat a realitásokat, melyek az ideológiának támaszt és táplálékot adhatnak. Gyökeresen új társadalmi és közéleti erkölcsöt a gazdasági és társadalmi intézményeknek legalább részbeni reformja nélkül aligha lehet teremteni; mert hiszen nyűválnáló, hogy a teljesen liberális kapitalizmusnak nagy része van abban, hogy a nacionalizmus oly könnyen csaphat át imperializmussá és hogy a demokrácia oly könnyen fajulhat plutokrádiává. De gyakorlati szempontból, mint elérendő célkitűzés is, minden programnak ez a nehezebb része; mindenesetre nehezebb, mint a politikai. Ennek bizonyítására elegendő az orosz nép tizenkétesztendő sínylődését összehasonlítani a század bármely más úgynevezett forradalmával, például a legutóbbival, a spanyollal; micsoda operettszerű könnyedséggel zajlott le ez amahhoz képest!

A nemzeti szocializmus kilátásait is, reális mérlegeléssel, elsősorban gazdasági programja alapján kell megítélni. All ez annál is inkább, mert hiszen maga a párt is a „szocializmus“ megjelölést nyilván azért választotta, mert merőben új és a maiaktól eltérő alapokon akarja felépíteni társadalmi rendjét. Annak a kérdésnek felvetése, hogy melyek ezek az alapok, annál indokoltabb, mert a párt — szocialista programban némileg meglepő módon — a magántulajdon elvi alapján áll, úgyannyira, hogy az egyéni vállalkozás terén egy-egy vállalat terjedelmét illetőleg semmiféle korlátozást nem tart szükségesnek, még akkor sem, ha Krupp vagy Thyssen méretű koncentráció történne is. Ugyancsak kijelentik a mezőgazdasági földtulajdonra nézve, hogy a kis-, közép- és nagyüzemek egészséges keverékét tartják a legeszményibb helyzetnek.

Jogosan fel lehet tehát vetni a kérdést, miben jelentkezik akkor itt a szocializmus? Anélkül hogy az ember doktrinér módon ragaszkodnék e szó pontos fogalmához, mely szerint ez alatt csak a termelőeszközök magántulajdonát elvileg ellenző rendszert lehet érteni, mégis, a magántulajdon bizonyos irányban vagy bizonyos mértékben való korlátozását szinte természetesnek kell tartani minden szocializmus-

nál; ennek a követelménynek a keresztényszocializmus különféle árnyalatai is megfelelnek, legalább is programjaikban.

A nemzeti szocializmusnak tulajdonellenes állásfoglalása egyetlen egy térre szorítkozik: a hiteltőke ellen irányulnak leghevesebb támadásai gazdaságpolitikai téren. Feder szerint, kinek egyik könyvét (Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage) az előszóban Hitler a pártprogram katekizmusává nyilvánítja, a 25 pontból álló programúinak két tételét emelte ki maga a vezér mint sarkételt. Az egyik politikai és erkölcsi felfogásuk foglalata: a közérdek megelőzi az önérdeket (Gemeinnutz von Eigennutz); a másik pedig a gazdaságpolitikai törekvések lényege: a kamatszolgátság eltörlése (Brechung der Zinsknechtschaft). Szerintük ma a gazdasági élet nem arra van beállítva, ami tulajdonképpen rendeltetése volna, hogy a szükségletek minél tökéletesebb fedezését tegye lehetővé minél több ember számára, hanem a rentabilitásra, vagyis arra, hogy a kölcsön a tőkének minél nagyobb jövedelmezőséget biztosítson. Ez azért következett be, mert szemben a középkori felfogással, ma a kölcsönadónak joga van akkor is követelni a kamatot, ha a kölcsönvevő befektetésének kockázatában nem osztozik. Ez a nacionálszocializmus szerint erkölcstelen elv vezetett oda, hogy „az egész közgazdaság egyetlen és természetes feladatától, a szükségletfedezéstől és ezáltal a munkának és kenyérnek mindenki számára való biztosításától eltért és elsősorban mint a bank- és tőzsdetőke tulajdonosainak személyes meggazdagodására szolgáló eszköz használatik fel (missbrauchen)“. A nemzetnek ez a kifosztása csúcspontját érte el a Versailles! szerződésben, illetve az ott a német nemzetre kényszerített jóvátétel! összegben, mely nem egyéb, mint a nemzetközi hiteltőke nagyszabású szipolyozó művelete. Itt is épúgy, mint mindenütt és mint a belső, a német gazdasági életben is, fájlag idegen elemek azok, kik ennek a hiteltőkének tulajdonosai, tehát a gazdasági élet vámszedői a N. S. D. A. P. (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) szerint. Kiküszöbölésük végett különböző megszorításokat tervez a program az állampolgárságuk és a polgári alapjogaik terén, de mindez gyökeres megoldást nem hozhat, mert csak egy segít: ha nem alkalmazhatják többé az eljárást, mellyel eddig gazdagodtak: a tőkének kamat ellenében történő kihitelezését.

Ebből a rövid gondolatmenetből kitűnik, miképpen kapcsolódik bensőbben a pártnak nemzeti (völkisch) és szocialista jellege egymáshoz. De kitűnik az is, hogy gazdasági programjuknak valóban a kamatrabság megszüntetése áll a középpontjában. Ezt különben hangsúlyozza Feder egy másik munkájában is (Das Programm der N. S. D. A. P.): „A kamatszolgátság eltörlése az az acéltengely, ami körül minden forog; több az mint pénzügypolitikai követelés; előfeltételeivel époly mélyen belenyúl a politikai életbe, mint a gazdaságiba; ugyancsak egyik legfőbb kérdése a gazdasági felfogásnak és így a lehető legmélyebben belenyúl minden egyes ember életébe, mindeiktől döntést követel, mit akar: a nemzet szolgálatát vagy pedig korlátlan meggazdagodást; mint ilyen a szociális kérdés megoldását jelenti.“ Utóbbi úgy értendő, hogy ha a tőke kamat révén történő ki-

zsákmányolás megszűnnék, a munkás ismét magasabb (de nem a marxi értelemben vett teljes) munkabérhez juthatna. De nem a munkás az egyetlen, aki a kamatszolgaságban senyved; egyaránt sújtja az a gazdát, aki magas kamatú kölcsönökkel kénytelen gazdálkodni, minden szellemi foglalkozásút, aki megfeszül a munkában, a nagyiparost, „aki a legszívósabb munkával üzemét felépítette és azt később az idők szellemének megfelelőleg részvénytársasággá alakította és ... most az igazgatósági tagok és részvényesek telhetetlen profitvágyát kénytelen kielégíteni“, — de e szolgaságban él minden állam és nemzet is, mely kölcsönöket kénytelen felvenni.

Jól figyeljük meg: itt mindenütt csak a kölcsönadott pénztőke kamatáról van szó, nem pedig a szigorú közgazdasági értelemben vett tőkekamatról, mely a termelés jövedelméből az abban résztvett tőkének járó részesedést illeti. Ehhez nem akarnak nyúlni, amint általában a vállalkozói nyereséget is elismerik; ez éppen programjuknak leglényegesebb eltérése a marxizmustól. A szükségletkielégítés, mint a gazdasági élet vezető elve, „egyáltalában nem zárja ki a hozamot és az iparosok, gyárosok, valamint tisztességes kereskedők nyereségét“, még akkor sem, ha bármily nagy vállalatról van is szó. Sőt a részvényesi osztalék is kegyelmet kap, mert az tulajdonképpen nem kamat. A hitleriánus ideológia ugyanis magáévá teszi az egyház középkori felfogását, mely a kamatot csak akkor tilalmazta, ha azzal semmiféle kockázat nem volt összekötve, ellenben megengedte azt, ha az a kölcsönadott pénz befektetésével elért haszonnak egy része volt (ha nem mutatkozott nyereség, kamat sem járt).

Ez a felfogás ma semmiesetre sem annyira meglepő, mint lett volna például húsz évvel ezelőtt. Azóta ugyanis számos eset fordult elő, hogy a kölcsönadó kénytelen volt osztozni megállapodás ellenére a kockázatban is (hadikölcsönök, valorizálatlanul visszafizetett külföldi kölcsönök). Egyes országokban a mezőgazdaság adósságainak rendezése is úgy történt, hogy a kölcsönadó szintén kénytelen volt engedni a fedezet értékcsökkenésének arányában és ahol ez a rendezés még nem jött létre, ott is jelentkeznek ilyen törekvések (devaloiizáció). Mindez azonban a gazdasági lehetetlenülésre való hivatkozással történt vagy követeltetek, azon az alapon, hogy az adós sem most, sem később a teljes kamatot és tőkét megfizetni nem tudja anélkül, hogy teljesen tönkre ne menne. Egészen más, ha ez a követelés mint programmpont jelentkezik, mint a kamatszédés jogosságának teljes tagadása.

Taktikai szempontból a kapitalizmusnak erről az oldaláról való kiélézése, ma, az általános eladósodás, a kamatteherben való fuldoklás és a tőkeinség idején kétségkívül nagyon ügyes fogás, különösen azáltal, hogy a kamatszolgaság következményeként állítja oda a munkásság alacsony életszínvonalát is. Ezáltal utóbbi is megtalálja a maga törekvéseinek útját e követelésben, de különösen megérti sorsának a kapitalizmussal való összefüggését a kisvállalkozó: a kisiparos és kigazda, akit a marxi szocializmus a vállalkozó által történő kizsákmányolás előtérbehelyezésével a maga ellenfeleinek táborába lökött. E követelés azt ígéri, amit a mai eladósodott világban minden kisvállalkozó legelső sorban szeretne: az adósságok terhétől való szabadulást. A német

külpolitika legfőbb törekvése: a jóvátételt adósságok eltörlése ugyan-csak önként következik ebből a gazdasági alapfelfogásból. E Programmpont tehát igen ügyesen épít a német nemzet tömegeinek úgy politikai, mint gazdasági lelkiállapotára és bizonyára egyik döntő tényezője a párt népszerűségének.

Más kérdés azonban, hogy gyakorlatilag miként nézne ki a dolog. A programnak Feder-féle és hitelesnek tekinthető fogalmazása csak annyit mond: az államot és ezzel a német népet meg kell szabadítani minden, a nagy hiteltől szemben fennálló kamatterhes eladósodottságtól. Ebből a fogalmazásból hiányzik az, ami az 1923-ban Münchenben először nyilvánosságra hozott és a párt alapszabályai szerint megváltoztathatatlanul nyilvánított 25 pontban így volt fogalmazva: „Minden munka- és fáradság nélküli jövedelem megszüntetendő.“ Ilyenformán nem egészen világos, mi a szándéka a pártnak a magánosok — nem az állam — adósságaival; annál kevésbé, mert a takarékoságból eredő kistőkék és az öröklött tőkéktől a kamatot, legalább is a kiscgazdák részére, nem tagadná meg. Mindent összevetve mégis úgy látszik, hogy a kamatvételi tilalom általános lenne. Persze így jogosan lehet felvetni a kérdést, hogy ki és miből fogja fizetni a kistőkék kamatát, ha a tőkét másnak kamatra kölcsönadni nem szabad. Nem maradna egyéb hátra, mint hogy mindenki, akinek pénztőkéje van, melyet maga — például hozzáértés hiánya miatt — nem gyümölcösöztethet, kénytelen volna azzal másnak vállalkozásába betársulni, vagyis a kockázatot is viselni. Hogy erre elsősorban a kistőkék fizetnének rá legjobban, akik az üzletvitelt legkevésbé képesek ellenőrizni, az természetes.

De különben is a tőkének természetéhez tartozik, hogy alakját állandóan változtatja: hol pénzt, hol áruét, hol befektetéseket ölti. Erre kényszerhelyzet folytán is sor kerülhet, például örökség következtében, vagy pedig mikor valamely vállalat úgy számol fel, hogy a tulajdonosnak egyenlegkép még marad készpénzvagyona. Mit csináljon az ezzel? Ha kamat nélkül kell hevertetnie, annyi, mint ha semmije sem volna, hacsak el nem költi, amely esetben az megszűnik tőke lenni. Tehát fektesse be mások által vezetett vállalkozásba. Megint csak ott vagyunk, hogy még jobban ki lesz szolgáltatva, mint ma a banknak. Végeredményben oda jutunk, hogy a takarékoság csak annak számára lesz érdemes, akinek saját vállalkozása van, amely még képes tőkét felvenni.

Nem lehet félúton megállni és a kölcsönkamattól megszüntetése szükségkép oda vezet, hogy a magánhitel teljesen megszűnik. Vállalkozást azonban hitel nélkül nem lehet elképzelni: hiszen különben lehetetlen volna, hogy szakértő és rátermett emberek, kiknek tőkéjük nincs, megindulhassanak. Ha magánhitel nincs, nélkülözhetetlen, hogy minden hitelszükségletéről az állam gondoskodjék. Hiszen ezért nem tudta az orosz szovjet sem elkerülni, hogy magántermelők részére hiteleket nyújtson és erre a célra állami bankszervezeteket tartson fenn.

A Harmadik Birodalom hitellete tehát teljesen állampénzügyi probléma lenne. Ennyiben jogosultan nevezi magát a párt szocialistának. Arra a kérdésre azonban, hogy miként gondoskodnék az állam

a magánhitelszükséglet kielégítéséről általában, a programmban hiába keresünk választ és ezt a kérdést általánosságban nem érinti a Federfőle katekizmus sem. Felveszi ugyan a pontokba formulázott pártkövetelések közé a „szociális építési és gazdasági bank“ követelését, de hozzáfűzi, hogy ennek feladata „építési pénzjegyek“ (Baugeldscheine) kiadása. Később azonban megjegyzi, hogy ez a bank a magángazdaság viszonyaira való alkalmazása az állam részére is ajánlott kamatmentes finanszírozásnak. Az utóbbinak lényege pedig az, hogy az állam nagyobb gazdasági alkotások létesítésénél (vasutak, erőművek, stb.) ne kölcsönöket (még belsőket se) vegyen igénybe, mert ezzel csak kamatszolgátságba kerül, azonkívül, hogy óriási összegekkel kénytelen megterhelni adózó polgárait a kamatfizetés teljesíthetése végett, hanem a szükséges eszközöket közvetlenül bocsássa rendelkezésre, részben készpénzmentes átutalási forgalom, részben kamatmentes állampénztári jegyek kibocsátása útján. A postatakarékpénztári csekkforgalmat annyira ki kell terjeszteni, hogy idővel minden termelő számlatulajdonos legyen annál; így a fizetési forgalom nagyrészt pénz nélkül, tisztán könyvelés útján bonyolódhatnék le. Tekintve hogy az állam is számlatulajdonos lenne, Ő is jóváírással fizethetne. Ami készpénz mégis kellene a mindennapi forgalomra, azt az állam úgy bocsátaná ki, hogy minden nagyobb közmunkával kapcsolatban a mindenkor végzett munka, illetve az ezáltal előállított értékek, mint fedezet arányában állampénztári jegyeket hozna forgalomba. Ezzel fizetné ő a vállalkozókat, a vállalkozó a munkásokat, a munkás a péket, stb. Hasonló módon bocsátana ki a fentebb említett építési bank építési pénzjegyeket, melyek szintén általános forgalomba kerülnének; ezek a jegyek azonban mint kamatmentes kölcsönök kerülnének az építetőhöz, aki azokat 50 év alatt tartoznék visszafizetni.

Ennek a pénztárjegynek mint pénznek értékét szerintük biztosítaná először is az annak felhasználásával létesített mű értéke. Azután az, hogy az állam is elfogadná fizetés fejében e jegyeket. Végre hogy azokkal lehetne fizetni az illető állami vállalkozás igénybevetését, melynek létesítésével kapcsolatban kibocsátásra kerültek; tehát például a nagy villamos erőműtelepeknél meghatározott mennyiségű áramot adnának minden üyen állampénztárjegyért. Azokat a jegyeket, melyeket az állam üyenformán visszakap, meg kell semmisíteni; így azután idővel a létesített mű itt áll mint új érték, anélkül, hogy vele szemben a pénztárjegyek tulajdonosainak követelései fennállanának. Ezen a módon állandóan kerülnek ki a forgalomból jegyek, tehát nem kell attól tartani, hogy túlsók forog.

Felesleges foglalkozni annak a sajátságos pénzelméletnek részleteivel, melyen ez a gyakorlati javaslat alapszik. Ez az elméleti felfogás a pénz lényeges részének tekinti a kiadási kötelezettséget, vagyis azt, hogy azt tulajdonosa minél előbb adja ki és szinte büntetendő cselekménnyé nyilvánítja a pénz visszatartását, vagyis félretételét; tehát a minél nagyobb forgási sebességet a pénzrendszer egészséges voltának tüneteként fogja fel. A lényeges az, vajjon ezek a jegyek alkalmasak lehetnének-e a pénz funkcióinak ellátására. Minden azon fordul meg,

hogy értékállóak lennének-e. Általában Németországban is erre a pontra irányítják a legerősebb támadásokat, mondván, hogy ennek a pénznek a bevezetése inflációval járna. Hitlerék teoretikusai ezt tagadják, azzal, hogy hiszen a pénz fedezve lenne azokban a javakban, melyek annak kibocsátása segítségével termeltettek. Ez az érvelés a pénzfedezet lényegének teljes félreismerésén alapszik. De nem ez az egyetlen ellenvetés. Minden elméleti aggályoskodástól függetlenül hibája az elgondolásnak az a feltevés, hogy minden munka okvetlenül és biztosan új értéket termel, és pedig feltétlenül annyit, amennyibe az illető termelési folyamat került. Ki mondhatná azt, hogy a csepeli kikötő a mai viszonyok közt annyi millió pengő értékötbletet jelent, amennyibe került? Vagy hogy a sok milliónyi traktor, amit a szovjet az ötéves terv során gyártott és amelynek túlnyomó része ma már hasznavetetlen lom, a termelési költséggel legalább is egyenlő nagyságú új értéket jelent ott a nemzeti vagyonban? Ha pedig a kikötőt nem veszik igénybe, a traktorokat nem tudják használni, akkor a termelés során kibocsátott állampénztári jegyek visszaáramlása sincs biztosítva. De továbbá mi lesz akkor, ha az illető közmű létesítése félbenmarad? például, mert új találmány következtében azt már úgy kiépíteni nem érdemes? Akkor is a kibocsátott jegyekkel egyenlő új érték támadt? Vagy ha az új találmány akkor jelentkezik, mikor a mű kész; ezzel ennek értéke mindenesetre csökkenni fog, mert hiszen az új olcsóbban termel. De új találmány nélkül is lehetséges, hogy valamely magánvállalkozó ügyesebb szervezés, a telephely ügyesebb kiválasztása folytán olcsóbban termeli ugyanazt; mindenki iparkodni fog ott venni, az állami mű kénytelen engedni az árakból és ezzel értéke csökken, de egyúttal kevesebb jegy is fog visszafolyni.

Mindezen eshetőségek valamelyike kisebb-nagyobb mértékben állandóan előfordulhat. Ez azt jelenti, hogy mindig több névértékű jegy lesz forgalomban, mint amennyit az új értékek fedeznek; és a jegyek összegezett névértéke gyorsabban fog növekedni, mint a nemzeti vagyontöbblet. Ez pedig már a Feder-féle indokolás szerint is a pénzürték csökkenését kell hogy előidézze. Tehát nem is annyira egyszeri inflációval járna ez a rendszer, mint inkább állandó inflatórius felfúvódással. Hogy pedig az infláció semmiesetre sem jelent szociális irányú gazdaságpolitikát, azt már tudjuk.

A nemzeti szocialisták pénzelmélete — amennyiben ilyesmiről náluk beszélni lehet — nagyjából az úgynevezett kvantitatív elméletek közé tartozik és alapgondolata az, hogy a pénz értékét az egyrészt annak forgalomban levő mennyisége, másrészt annak fedezetét képező nemzeti vagyon közti arány szabja meg. Ezen az alapon állítják ők, hogy a pénz értékállandósága nem szenvedhet, bármily nagy mennyiség van is a forgalomban, ha ugyanilyen arányban mindig új javak is keletkeznek. Ebben a fogalmazásban még lehetne a kérdéstről vitatkozni; azonban semmiesetre sem lehet állítani, hogy valahányszor az állam valamely nagy művet — utak, vasutak, energiatelepek, építkezések, csatornák, sziktelenítések, más földjavítások vagy bármi — létesít, mindig ugyanannyi új érték keletkeznék, amennyi pénzt annak a műnek létesítése végett az államnak ki kellett adnia. Még akkor

sem, ha feltesszük, hogy az igénybevett munkaerő teljesen produktív módon használtaik fel, vagyis ugyanannyi értéket termel, amennyi a kifizetett bérek megfelel. Ugyanis mindig felhasználásra kerül ilyenkor különböző anyag és eszköz is, amely azelőtt is értéket képviselt. Ha ezt az állam megveszi és erre a célra kibocsátott pénztárjegyekkel fizeti ki, akkor ebben a mennyiségben a Feder-féle elmélet szerint is fedezetlen fizetési eszköz került forgalomba.

Fokozott a veszély, ha nemcsak az állam, hanem mindenféle „szociális bankok“, vagyis magánosok is, bár állami ellenőrzés mellett, bocsáthatnak ki fizetési eszközöket, melyek általános forgalomra vannak szánva. És ezzel az állandó pénzsparorítással szemben a nemzeti szocialista koncepció szerint az államnak tulajdonképpen nincs is módja szükség esetén deflációs operációkat végrehajtani, mert ezek leghathatósabb eszköze, az adóprés nem is áll rendelkezésre. Az ő eszményük az adó nélküli állam. Ez szerintük nem elérhetetlen, ha az állam nem fizet többé kamatot az államadóságok után. A közüzemek (vasút, posta, távíró, erdő, bányák, villamoscentrálék) jövedelméből fedezheti kiadásainak túlnyomó részét és adókat csak az ügynevezett inproduktív, vagyis a legtágabb értelemben vett igazgatási költségek összegében szabad kivetni. Elgondolásuk szerint ezek az összegek sokkal kisebbek lennének, mint a közüzemek bevételei; és mivel utóbbiak szolgáltatásait az állampénztári jegyekkel lehet megvenni, azt remélik, hogy az ezen a módon kibocsátott jegyek visszaáramlanának. Azonban nem veszik figyelembe, hogy például évente nem maradna annyi vissza, amennyit egy-egy ilyen üzem összesen bevett, mert hiszen az üzemnek állandó kiadásai is vannak. Vissza csak a nyereség és az amortizációnak megfelelő összeg maradna, ami megint azt jelenti, hogy egy-egy ilyen mű létesítések kibocsátott fizetési eszközök teljes összegben legjobb esetben is csak évtizedek múlva kerülnek vissza a kibocsátó állam pénztárába és az csak ekkor volna abban a helyzetben, hogy az elgondolás szerint a visszajutott jegyeket megsemmisítse. Hogy ez a terv mikor alkalmazható pl. közutakra, melyek után bevételei az államnak nincsenek, arra választ nem kapunk.

Mint látjuk, a közüzemeknek rendkívül nagy a jövőjük a Hitlerpárt terveiben és tény az, hogy pénzrendszerüket másként nem képesek — még a maga inflációs kereteiben sem — elindítani. A programra is minden kartellált és trösztösített vállalkozásnak állami tulajdonba való vételét tervezi. Előre lehet látni azt is, mi volna ezen elindulás után a fejlődés útja. Az infláció miatt az árak emelkedni kezdenek; megint beáll a pénzsűke. Erre, ha a gazdaságpolitika következetes marad, újabb állami vállalkozás útján újabb fizetési eszközt kell kibocsátani; ilyen módon lassan elhagyják a közüzemek tipikus terét és behatolnak olyan területekre, melyeken a magánvállalkozás jobban boldogul; de a magánvállalkozásnak nem lehet megengedni a versenyt, mert ha lekonkurrálja a közüzemet, csődbe kergeti az államot pénzével együtt; tehát jön az állami monopóliumok kibővítése. És így tovább. Hova vezet ez? A teljesen állami termeléshez, a termelési eszközök köztulajdonba vételéhez, egy rendszerhez, melyben a

pénz már csak állami áruutalvány és csak annyit is ér. Ezen az úton indult el a szovjet is.

De mindez, amit itt ismertettünk, csak ködös elmélet, párttaktikai megfontolásokból született terv a hitleristáknál és bizonyára nem legközelebbi gazdaságpolitikai célkitűzésük. Ha kormányra kerülnének, bizonyára lesznek sürgősebb teendőik is a német gazdaságpolitikában. Ezekre a közvetlenebb gazdaságpolitikai tervekre kell még egy pillantást vetnünk.

A mai értelemben vett pénz — legalább egyelőre — megmarad. Kibocsátója továbbra is a Birodalmi Bank lenne, azonban ezt az állam veszi át a részvényesektől és a pénzügyminisztérium állapítja meg a kibocsátható bankjegymennyiséget; ennek mindig „teljes értékben“ fedezve kell lennie. Hogy mivel, azt sajnos nem tudjuk meg; de világos, hogy itt már a bankjegyjelleg megszűnt és tiszta államjeggyel állunk szemben. Ez még nem volna baj, mert elképzelhető, hogy az államjegy is pótolni tudja minden zökkenő nélkül a bankjegyet a forgalomban, amíg az állami költségvetés egyensúlyban van és nem fenyeget a veszély, hogy a deficit fedezésére az állam kénytelen folyton újabb és újabb tömegeket zúdítani a forgalomba.

Ez a veszedelem azonban különösen fenyeget egy magát szociális rendszerűnek tekintő államban, melynek megfelelő arányban kötelességei vannak a szociális téren is. Ennek tesz eleget a nemzeti szocialista program, mikor azt ígéri, hogy minden németnek bizonyos életkortól kezdve, illetve végleges munkaképtelensége esetén életjáradékra van igénye. Tehát bevezeti az egész lakosságra kiterjedő agkori, illetve rokkantsági biztosítást. Ez a párt szociális programjának legfontosabb része. A jelenlegi bérmunkarendszer lényegbevágó megváltoztatásáról nincs szó sehol. A program kilátásba helyezi ugyan, hogy „mindazok, akik produktív üzemekben vannak foglalkoztatva, teljesítmény és kor szerint részesedni fognak a hozamban, egyúttal felelősek is lévén azért, hogy az üzem nemzetgazdasági feladatait teljesítse.“ Ennek a nyereségrészesedésnek — mely tudvalevőleg egyáltalában nem eredeti gondolatuk — részleteiről semmit sem olvasunk, ellenben Feder, akit Hitler programkérdésekben „legfőbb instanciának“ nevezett ki, azt „a kapitalizmus csábító, de megromlott ajándékának“ nevezi. Helyette jobbnak tartja az ámvó általános leszállítását a munkabéreknek azonos színvonalon tartása mellett. Ez átmenetileg valóban lényeges szociális olajcsepp lehet; azonban amint a munkások életszínvonala hozzáigazodik a csökkent árszínvonalhoz, rövidesen újból jelentkezni fognak már kielégített törekvések és újból előáll a probléma. Ami pedig a társadalombiztosításnak a végső konzekvenciáig való általánosítását illeti, nagyon szép gondolat; abban az esetben, ha az illető nemzet gazdasága eleget jövedelmez és a tekintetbe jövő tömegek, egészen a legalsóbb rétegig, szellemi és erkölcsi szempontból elég kulturáltak ahhoz, hogy a biztosítást ne tekintsék egy az ő munka nélkül való eltartásukra hivatott intézménynek, akkor valóban megoldhatná a szociális problémát. De ma még, sajnos, csak oldhatná... Arra a kérdésre, hogy miből fizetnék az általános agkori biztosítás terheit, azt felelik: „A jóvátételi

terhek törlése és a jelenlegi munkanélkülieknek munkábaállítása elegendő anyagi eszközt fog nyújtani a rokkantaknak megfelelő járadékban való részesítésére.“

A Harmadik Birodalom szociális tagoltságát egyébként távolról sem tervezik annyira uniformizáltalak, mint más szocialisztikus rendszerek. A kis-, közép- és nagyüzemek egészséges arányát tartják a kívánatos állapotnak. Már említettük, hogy semmi kivetni valót nem találnak azon, ha egy Krupp vagy Thyssen méretű ipari vállalkozás magánkézben van. Kifejezetten elismerik a nagybirtok jogosságát is. Némileg más az álláspontjuk a nagykereskedelemmel szemben. A legfontosabb szükségleti cikkek forgalombahozatala az államnak, illetve nagy szövetkezeteknek a feladata. A szövetkezetekkel általában rokonszenvez a párt. Annál nagyobb ellensége a nagy áruházaknak: ezeknek a 25 pontból is külön szentel egyet, azt követeli, hogy ezek községi tulajdonba veendők és mérsékelt bérért kisiparosoknak, illetve pontosabban azok szövetkezeteinek adandók bérbé.

Közelről érdekelhet bennünket a párt agrárprogramja, mert hiszen a mindenkori német kormány agrárpolitikájától nagymértékben függ, hogy milyen beviteli lehetőségeink nyílnak számunkra a nagy birodalom piacain. Akik Hitleréktől mai politikai és gazdasági elszigeteltségünkben kedvező fordulatot várnak, ebben a tekintetben fogják talán a legnagyobb csalódást szenvedni. A Feder-féle katekizmus a külkereskedelem tekintetében pontos formulázás helyett inkább csak a nemzetközi „kamattólke“ elleni kirohanásokat ad, de más kiadványaik erősen autarkias irányzatot árulnak el. Különben is ismeretes, hogy a párt tömegeinek nagyobb része éppen a fiatalabb gazdaközönség köréből verődik össze. Ezek pedig a háború utáni idők protekcionisztikus világában nőttek fel. Hogy különben a német mezőgazdaság politikai állásfoglalásában a vámvédelem ma a döntő kérdés, kitűnik abból is, hogy a brandenburgi Landbund egyenesen kérdést intézett Feder-hez, mint a párt legfőbb tekintélyéhez a Program tekintetében, vajjon a fogyasztási adók eltörlésére irányuló követelés jelenti-e a vámok megszüntetését is. Erre a válasz az volt, hogy a nemzeti szocializmus a nemzeti munkát a falun épűgy védi, mint a városban és ennek jelűl képviselői eddig még mindig a mezőgazdasági vámok felemelése mellett szavaztak. Hiű remény tehát abban bízni, hogy a nemzeti szocialista kormány Magyarország iránti szimpátiából kedvező külkereskedelmi szerződést volna hajlandó kötni. Ellenkezőleg, amennyire jóslásokba lehet bocsátkozni, a valószínűség az, hogy még erősebben megszorítani igyekeznének a behozatalt.

Egyébként erőteljes telepítést terveznek, a „jogtalanul“ — vagyis például adóstól nemfizetés címén — szerzett, vagy pedig nem megfelelően kezelt, tehát a tulajdonostól kárpótlás nélkül elvett birtokokon. Tekintve, hogy a magánhitel megszűnik, természetesen a földhitelről való gondoskodás is az állam feladatává válik. Ebben nincs semmi különös, mert ezzel a gondolattal a következő néhány évtizedre minden kormány kénytelen lesz megbarátkozni, tekintve, hogy a gazdasági válság és annak következményei az agrárhitelt teljesen tönkretették.

VALAHÁNYSZOR szakember valamely újszerű gazdasági irányzathoz állást akar foglalni és azt evégből megvizsgálja, figyelmeztetni szokták, hogy a gazdasági élet új fejlődését nem szabad a liberális fel-fogás elavult fogalmaihoz mérni. Annyi bizonyos, hogy helytelen volna a lehetőségességet megtagadni minden olyan gazdasági rendszertől, mely az egyéni szabadságot és a versenyt erősen korlátozza, mint éppen a nemzeti szocializmusé is, és amely a kereseti vágy helyébe a szükségletet akarja a trónra ültetni. Hiszen az emberiség századokon át élt és fejlődött, még pedig hatalmasan fejlődött ilyen rendszerben, mielőtt a kapitalizmus kialakult. De ahhoz, hogy a kapitalizmus jöjjön, előbb fokozatosan át kellett alakulnia az emberiség lelkületének és gondolkodásának, előbb ki kellett alakulnia annak az embernek, aki jobban érezte magát az individualizmus szabadságában, mint a középkori korporációs szervezet kötöttségében. Ugyanennek kell végbemennie: ki kell alakulnia az új embertípusnak, mielőtt az új társadalmi rendszer korszaka elkövetkezhet, legyen az akár kollektivista, akár kooperativista, akár anarchista, akár államkapitalista vagy akármi más.

Történelmi távlatban annak a szellemi irányzatnak, melyet Hitler megindított, tulajdonképpen az lehetne a jelentősége, hogy ennek a típusnak a kialakulását siettetni. Segít nevelni azt az új német generációt, mely más lesz, mint a mai és nemcsak áhítozni fog egy jobb társadalom után, hanem abban élni is fog tudni. Ebből a szempontból megvolna a létjogosultsága azoknak a gazdasági programpontoknak is, melyek mint a következő hónapok vagy évek napirendjére szánt követelések, ma még határozottan utópisztikusak. Ha egyszer tényleg arra kerül a sor, hogy helyt kell állni ezekért az — agitációs szempontból zseniálisan összeállított — követelésekért, talán lesz a mozgalomban elég szakértelem és felelősségérzet, hogy ne erőltessen olyat, ami még nem érett meg és ne idézzon fel valóságos gazdasági forradalmat. Mert ezek eddig még mindig elvitték a politikai forradalmak minden nemzeti, demokratikus és szociális gyümölcsét.

AGRÁRVÁLSÁG

A MEZŐGAZDASÁG világszerte válságos helyzete az érdeklődés előterébe került. A válság szó magában foglalja, hogy a gazdasági depresszió csak átmeneti, betegállapotot jelent és rövidebb vagy huzamosabb idő elteltével a depressziót okozó alacsony agrárárak vagy újólag emelkedni fognak, vagy az előállítási folyamat olcsóbbodik annyira, hogy megszűnik a veszteséges áron való termelés.

Az alacsony agrárárakat előidézheti: sorozatos jó termés, — amelyik voltaképpen az ősi válságelődéző volt, különösen a kezdetleges közlekedési viszonyok idején, — továbbá újabb területek mezőgazdasági kultúrába való bevonása, fejlődő közlekedési eszközök segítségével és végül technikai, kémiai vagy biológiai felfedezések, amelyek a termés nagyságát váratlanul növelik.

A modern kapitalizmus ideje alatt két nagy mezőgazdasági krízist ismerünk: az első a napóleoni háborúkat követte, éppen úgy, amint a jelenlegi krízis követője a világháborúnak. A kontinentális tilalom folytán elzárt országok természetes forgalmában fennakadások állottak elő, a háborúban megnövekedett szükséglet magas árakat és így megnövekedett szántóterületeket eredményezett. Ebből az időből származik pl. a cukorrépa termelésének elterjedése is, amivel az európai országok a hiányzó gyarmati cukrot akarták pótolni. Nagyon is érthető, hogy a béke megkötése után az erős kereslet előbb nagymérvű túlprodukción, utóbb árzuhanást és ezzel krízist okozott. Növelte még a válságot, hogy 1817—1824 között Európában igen gazdag aratások voltak és a terményárak az elmúlt 30 év átlagának a felére, sőt harmadára süllyedtek, amíg az ipari cikkek ára nagyobb ellenállást tanúsított. Az adózás pedig — mint minden háború után — súlyossá vált. A krízis 1825-ben engedett intenzivitásából és a 30-as években véget ért. Ezt követte a több mint 40 évig tartó „High farming“ kora.

1875-ben indult meg újólag a gazdasági depresszió. A mezőgazdasági árak újólag estek. Angliában, ahol nem volt mezőgazdasági vámvédelem, a búza ára az 1894—1895. években lezuhant a század közepén érvényben volt árak 40%-ára, míg a többi mezőgazdasági cikk árbívíja csak kisebb esésen ment keresztül, így a hús ára 16%-kal esett. Ennek a krízisnek egyik oka az volt, hogy 1870—1900 között az arany értéke növekedett, az általános árnívó Angolországban 35%-kal csökkent és különösképpen súlyosan nyomta a gabonaárakat. A válság másik oka, hogy a világ mezőgazdasága a század második felében óriási mértékben fejlődött, az Egyesült Államokban a vasutak építésével egyidejűleg végelethatalan szűz terü-

leteket szántottak fel, ezt követte 1880-tól fogva Kanada, Argentína és 1890-től Ausztrália megjelenése a piacon. A tengerentúli mezőgazdaságot elősegítette a tengeri hajózás fejlődése is, mert olcsóbb fuvarételeivel közelebb hozta a fogyasztóterületekhez. Ugyanezen időben kezdett Oroszország jelentős szerepet játszani és kiépült vasúthálózata révén rövidesen a világ legnagyobb gabonaszállítója lett. Egyidejűleg Nyugat- és Közép-Európában — de különösen Németországban — a termésátlagok rendkívüli módon javultak az intenzívebb gazdálkodás, főként pedig a műtrágyázás elterjedésével összefüggően és ez a körülmény sokban hozzájárult ahhoz, hogy az európai — így a magyarországi gazdák is — a válság nyomasztó hatását kevésbé érezték, mert nagyobb termésmégek termelésével módjukban állt csökkenteni az egységenkénti előállítási költségeket. A századfordulón a krízis véget ért, az árak újból emelkedni kezdtek és a háború kitöréséig nagyjában 20%-kal voltak magasabbak, mint az elmúlt század utolsó évtizedében.

A háborút megelőző másfél évtized újra a mezőgazdasági fellendülés jegyében folyt le. A növekedő termésterületek növekedő terméseit a világfogyasztás akadálytalanul felvette, sőt kétséges hangok hallatszottak, hogy a világ termelőképesége mindenkor elegendő lesz-e a növekedő, gazdagodó és igényesedő emberiség élelmezésére. A háború kitörése megszakította a folyamatot: Oroszország eltűnt a gabonaexportáló országok sorából, a hadviselés nagymértékű fogyasztással járt és ennek pótlására Amerika és Ausztrália voltak hivatva. A hadviselő államoknak szükségük volt nyerstermékekre és evégett mindenképpen előmozdították a termelést. A bankok készséges kölcsönei, de nem utolsó sorban a soha nem álmódott magas árak és kereseti lehetőségek segítették elő a termelés növekedését és ahol annakelőtte nem volt jövedelmező gabonát termelni, ott a liverpooli gabonátözsde 250 centes bushelenkénti ára áthidalta az akadályokat. A magas árak növekedett termésmennyiségeket jelentettek, így

	Egyesült Államok	Kanada	Argentína	Ausztrália
1900/01	603	56	75	48
1910/11	635	132	146	95
1915/16	1026	394	169	179
19x7/18	637	234	235	115
1918/19	921	189	180	76
1920/21	833	263	156	146

millió bushelig emelkedett a termés.

A békekötés ezt a folyamatot nem állította meg, sőt az elért haszon újabb mennyiségek termelésére szorította a termelőket. Oroszországban polgárháború volt, Európa éléskamrájában egyetlen évben az éhínség hatmillió embert pusztított el, a Kárpátok medencéjében szociális érdekek leple alatt túlzó nacionalista ízű földreformok a termelés rendjét felborították és a béke első éveiben számottevő kivétel nem volt; a termelés súlypontja áthelyeződött az Egyesült Államokba, Ausztráliába, de különösen Argentínába és Kanadába. A búzatermelés a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet kimutatása szerint a háborút követő években eltolódik:

	Átlag			Átlag				
	1909—13	1925	1928	1927	1928	1929	1930	1925-30
Európa	100,0	102,9	89,8	93,5	103,2	104,9	100,0	98,9
Kanada	100,0	200,0	205,6	242,6	285,2	153,7	200,0	214,8
Egyesült Áll.....	100,0	97,9	120,2	127,1	132,4	117,0	123,4	119,7
Argentína	100,0	130,0	155,0	192,5	237,5	no,0	162,5	165,0
Ausztrália	100,0	124,0	176,0	128,1	172,0	136,0	224,0	172,0

Hasonlóan a búzához, amelyik mint legjellegzetesebb termény mutatja a megváltozott helyzetet, többé-kevésbé azonos irányú a többi gabonanemű fejlődése is. De ugyanúgy megnövekedett minden egyéb mezőgazdasági cikk tengerentúli kivitele; így Újzéländ, Argentína és Ausztrália vajkivitele 1900-tól 1930-ig 50 millió angol fontról 350 millió fontra emelkedett. Ugyanezen országok hústermelése ugyanezen éveken belül 300 millió fontról 2000 millió fontra szökött fel. Összehasonlítva a háború előtti idővel, Kuba cukortermelését 2,5 millió tonnáról 5 millió tonnára, Jáva 1,5 millióról 2,5 millióra emelte.

Amíg az Európán kívüli országok kettőzött erővel igyekeztek termőterületüket és termést átlagaikat fokozni, az európai országok mezőgazdasága is magához tért a háború, forradalmak és földreformok okozta zűrzavaraiból. 1925-től fogva Magyarország, Jugoszlávia, Románia és Bulgária az európai gabonakivitelben állandóan részt vesznek, 1928-tól fogva Oroszország megjelent a piacon és az ötéves terv nyilvánosságra hozatalával fenyegető és ismeretlen faktorként lépett fel. Tény az, hogy az óriási erőfeszítések kifelé látható eredményeket hoztak: Oroszország 1928 óta készletével a piacon van és a pjetüetka révén hirdeti, hogy amíg 1913-ban 113,7 millió hektár volt a bevetett területe, a pjetüetka első évében, 1927-28-ban 115,6 millió hektár, utolsó évében, tehát 1932-33-ban 141,4 millió hektárra tudja felemelni, egyidejűleg 73,1 millió tonna gabonatermése 106 millió tonnára fog rúgni. Az így felnövekedett mezőgazdasági termelés 1928-ban jutott el a fordulóponthoz: a félszaporodó és évről-évre növekedő világgészletek mellett az 1928. évi kitűnő termés után, mely az eddig ismert legnagyobb termésmennyiséget tíz százalékkal meghaladta, egyidejűleg a dumping név alatt ismert oroszországi búza-export megindította az árak rohamos esését.

A kínálat ilyen nagyfokú emelkedései természetesen nemcsak az árak kedvező voltában nyerték magyarázatukat. Éppen úgy, amint a múlt század második felében a technikai haladás segítette hozzá a mezőgazdákat, hogy művelési területeiket kiterjeszthessék, úgy jelenleg is a motorikus szántóerők használatbavétele tette lehetővé a tengerentúli drága kézierővel dolgozó farmereknek gazdaságuk nagyarányú kifejlesztését. Amint a XIX. század második felében forradalmat jelentett, hogy a gépi munka elnyomta a kézierőt, ugyanolyan forradalmi jelentősége van annak, hogy az állati igavonót felváltotta a motorikus erő. De a motorikus erőknek, elsősorban traktoroknak megjelenése nemcsak arra nyújtott módot, hogy a fermer munkáját gyorsabban, jobban és olcsóbban elvégezhesse, de arra is, hogy a gabonatermelés bevonuljon oda, ahol a farmer eddig eredményesen gazdálkodni nem tudott. A traktortárca eredményesen dol-

gozott az esőszegény területeken is (dry farming), mert amíg az igavonó szántás a meglévő csekély talajnedvességet is kiszárította, a mechanikus tárcsamunka a nedvességet elraktározta. Ez magyarázza a traktor gyors elterjedését; mert amíg az Egyesült Államokban 1920-ban csak 229 ezer traktor volt használatban, 1925-ben számuk 473 ezerre, 1930-ban pedig egymillióra emelkedett, annak ellenére, hogy a farmok száma ugyanezen idő alatt öt százalékkal csökkent.

Több ezer üzem egyöntetű vizsgálati eredménye azt látszik igazolni, hogy a traktor átlagosan 50%-kal olcsóbban dolgozik, mint az igavonó állat. A traktor ma már az amerikai földművelés majdnem minden ágában ott található: a búzaföldeken, a tengerikultúránál, a gyapot- és rizstermelésnél és a szójabab aratásánál. Egyelőre a gabonatermelésnél, tehát főleg a búzánál mutatkozik a legnagyobb fejlődés, de a voltaképpen forradalom a tengeri- és gyapotföldeken csak most következik.

Különösképpen az extenzív kultúrájú országok látták a traktor hasznát, mert jelentősége elsősorban ott van, ahol nagy komplexumokban extenzív módon egyoldalú gabonatermelés folyik, továbbá, ahol a földtulajdon és bérlet ára alacsony, viszont a kézi munkaerő drága és traktor segítségével nagyobb terület hozható művelés alá, ily módon egy farmer nagyobb terület megművelője és egyúttal nagyobb gabonamennyiség előállítójává válik. Kedvez a traktornak az is, hogy az óriási területi egységek a gépi munkának jobban megfelelnek, nemkülönben, hogy az új világ emberei nagyobb készséget és kedvet tanúsítanak a gépkezeléssel szemben, mint az európai konzervatív parasztság. Az amerikai embert egész felfogása, gyerekkora, nevelése a gépi munka felé hajtja és ennek gyümölcseit most élvezzi.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági államtitkára az 1931. évben kiadott és az elnökhöz intézett jelentésében különösen kiemeli, hogy a technikai haladás az elmúlt 15 évben óriási mértékben növelte a farmok produktivitását, noha az előnyöket nagy részben a fogyasztó élvezte. A gazdálkodás iparosodott és mechanizálódott. Felhasznált tudományt, csökkentette a költségeket, növelte átlagát anélkül, hogy eredményét élvezhette volna. Két fűszálat termelt ott, ahol egy nőtt azelőtt, csak azért, hogy a második fűszál mindkettőnek az árát letörje. Ugyanilyen nyomdokokon tovább haladva, reméli, hogy még nagyobb igyekezettel talán vetélytársai fölé kerekedik, bár aligha tud a jövőben jobban dolgozni, mint azt a múltban tette. A gazdálkodás az egész világon fejlődő irányzatot mutat, s a termelőterületek, úgyszintén az élő állomány az egész világon növekedőben vannak.

A mechanizálódást természetesen nemcsak a traktor jelenti, hanem éppen olyan jelentősége van a még kevésbé elterjedt cséplő-arató, úgynevezett Combinéknak, valamint a gyapotszedő gépeknek is, amelyek jelenleg kerülnek forgalomba és a hírek szerint az emberi munka 80%-át feleslegessé teszik. A fejlődés sorozatához tartozik — noha nem technikai újítás — a cukornád kitenyészése is, ami az elmúlt évtized Jávában történt kísérletezéseinek eredménye: magasabb cukortartalmú náddal elérni, hogy egyazon területen a cukorprodukciónak lényegesen több legyen, mint annakelőtte volt. A cukor-

túltermelés leginkább ebben nyeri magyarázatát és kevésbé a magas és túlhajtott háborús cukorárakban.

A mezőgazdaság mechanizálódása és iparosodása arra mutat, hogy a régi farmertípust felváltja a kapitalista és eliparosodott tömeg-produkcióra berendezkedő nagyüzem, ahol kalkulációk alapján racionalizált gépi munka állítja elő a nyersterményeket. Ez természetesen szociális vonatkozásban is súlyos problémákat hoz felszínre, mert a parasztság fennmaradása válik kétségessé és evvel az államok leg-erősebb, legkonzervatívabb tömege fogja fennmaradásáért harcat vívni. Az amerikai vagy ausztráliai farmer már régen nem európai értelemben vett paraszt, hanem „business man“ és a traktorok, arató-cséplők bevezetésével — ezek csak egy mélyreható rendszerváltozás képviselőinek tekintendők — mindinkább előtérbe lép a mezőgazdasági kapitalista nagyüzem.

Az Egyesült Államok statisztikája már mutatja a jeleket: a földművesnép száma állandóan csökken, annak ellenére, hogy a földművesnép természetes szaporodása nagyobb, mint a városi lakosságé. Csökken annak ellenére, hogy a mezőgazdaság éppen ezen években esztendőről esztendőre növekedő terméstömegeket termelt. 1929-ben 619 ezer, 1928-ban 576 ezer, 1927-ben 604 ezer és 1926. évben 1,020 ezer ember hagyta el a farmokat és próbált a városokban elhelyezkedni. Érthetően ez a szám kisebb, ha a természetes mezőgazdasági szaporodást figyelembe vesszük, de így is 1930. évi január i-én 27,222.000 mezőgazdasági lakosa volt az Egyesült Államoknak, 1922. évi január i-én 30,200.000 és 1910. évi január hó i-én 32,076.960. Ugyanezen idő alatt az Egyesült Államok összes lakossága 1910-től 1930-ig 91 millióról 122 millióra emelkedett és búzavetésterülete 45 millió acreról 60 millió acrera ugrott fel.

Mint Európában a múlt század közepén a gépipar fejlődése folytán gombamódra nőttek a gyárak és olcsó termelésükkel tönkretették a kéziipart, milliónyi kis önálló egzisztencia volt kénytelen elhagyni műhelyét és gyárüzemekben keresni boldogulását, ehhez hasonló jelenség mutatkozik most a tengerentúli földművesnép körében, önkénytelenül eszünkbe jut Gerhart Hauptmann „Takácsai“, ahol a pusztuló kisiparosok vívják kilátástalan harcukat a gépi munkával!

A TECHNIKAI VÍVMÁNYOK okozta új konstellációk első fecskéi már itt vannak. A két ellentétes póluson: az Egyesült Államokban és Szovjetországban számtalan gabonagyár alakult. Egyik jellegzetes képviselője ennek a modern kapitalista mezőgazdasági üzemnek a Campbell Farming Corporation 100.000 acre nagyságú gazdaságával. Igavonó állatok nincsenek és a munkások száma aránylag kevés. Az egész gazdasági munka, szántás, vetés, aratás és cséplés gépi erővel történik. Az előállítási költségek állandóan csökkentek és így a 1926. évben már csak 8 dollár volt az acrenkénti költség, összehasonlítva a kormány által felállított 16,50 dolláros legolcsóbb költség-standarddel. A cséplő-arató gép üzembe vételével a munka 75%-kal redukálódott. Az anyagi eredményességet mutatja, hogy a Campbell Farming Corporation az utolsó kilenc évben 15%-os kama-

tozást tudott kimutatni és így nem csoda, ha a vezető alapító oda nyilatkozik: „A legnagyobb lehetőségek ma a mezőgazdaságban vannak, ötven év múlva az United States Fanning Corporation nagyobb és hatalmasabb lesz, mint az United States Steel Company!”

Campbellhez hasonló gabonagyár egyik a másik után alakult az Egyesült Államok, sőt Ausztrália területén is és mindegyik jellegzetessége, hogy óriási kiterjedésű területen állati igavonó nélkül, traktorok tömegével szánt-vet, a traktorok teljesítőképességét éjjelnappali munkával, százalékos részesedéssel a maximumig felfokozza, munkásait teherautókkal szállítja a munka helyére, hogy evvel az épület költségeit mellőzze, a cséplést-aratást Combiné gépekkel végezve, az előállítási költségeket az egész vonalon leszorítja. Így van olyan vállalkozás is, amelyik 1930-ban a tőkekamatozás figyelembe vétele mellett 24 centért állította elő a búza busheljét, amíg ugyanakkor a kis- és középtermelők költsége 60 centre rúgott. Az egyik vállalkozó azt reméli, hogy sikerül neki a búza előállítási költségeit bushelenként 10 centre lenyomni.

Ha ez ma még fantasztikusnak is hangzik, sőt valószínű, hogy ilyen nagy mérvű további csökkentést nem sikerül elérni, mégis mutatja, hogy ezen gazdaságok termelési költségei alacsony színvonalon mozognak és még a jelenlegi árak mellett is jövedelmet tudnak felmutatni. Természetes, hogy az Egyesült Államok bankköreinek figyelmét nem kerülte el a mezőgazdaságban rejlő lehetőség és a tőke elhelyezkedésének ez a formája; ma már nem egy ilyen üzem alakult banktőke érdekeltséggel és alacsony előállítási áraik mögé barrikádózva, még mindig veszteségmenten nézhetik a gabonatózsdék lefelé irányuló árait.

Amíg az Egyesült Államokban a technikai vívmányok a gyakorlati életben jelentős szerephez jutottak, Oroszország sem maradt tétlen. Hamarosan észrevette, hogy a mezőgazdaság számára új és megoldható lehetőségeket rejteget. A világ legnagyobb földesura arra törekszik, hogy az egyéni gazdálkodást hova-tovább megszüntesse és helyette óriási kiterjedésű gabonagyárakat állítson fel. A legnagyobb állami gabonagyár, egyúttal a jövő mintaképe Észak-Kaukázusban fekszik, a neve Gigant és valóban méltán viseli ezt a nevet. Ez az állami birtok egymaga 130 ezer hektár, területe többnyire szűz talaj volt, kisebb részben pedig régi állami telep. 1929-ben már a birtok felét vették munkába és kizárólag búzát, árpat termeltek benne. Sehol a szemhatáron egy ház vagy egy fa, az autó órák-hosszat rohan a végeláthatatlan zöld táblák szélén, ahol egyöntetű vetések borítják a lankás vidéket. Órák-hosszat egy embert sem lehet találni. A birtok-központban egypár szerény igazgatósági épület, óriási, de egyszerű gépszínek, részben még üresek, mert az aratógépek még nem érkeztek meg. A vezetőkön kívül kisszámú gépész, traktoros, — részben nők — akik lakókocsikban vannak elszállásolva és új, eddig veretlen területeket készítenek elő a következő év számára. Ezenkívül senki és semmi. A tavasszal 460 traktor napi 16 munkaórát dolgozva, felszántották és elboronálták a földeket. Utána ugyanazon gépekkel elvetették az egész 62 ezer hektárt. A vezető

bemondása szerint 2500 munkás kilenc nap alatt minden munkát elvégzett és ezeket az időszaki munkásokat közlőrl és távolról hozták, sátrakban helyezték el és tábori konyhából ételmezték. Kilenc nap múlva vége volt a munkának és az emberek hazamentek. Nyáron aratáskor megismétlődik ugyanez a kép: kb. 6000 emberre van szükségük és nagy tömeg modem aratógéppel 2—3 hét alatt az egész aratás-cséplés véget ér!

Negyvennégy ilyen állami gabonagyár felállítása van tervbevéve, ebből 1,653.000 hektár területen már működésben is vannak. Számukat és területüket a következő években nagy mértékben növelni szándékoznak és több millió hektár szántóföld van e célra kiszemelve.

Szembeállítva az orosz és amerikai hasonló alapú és célú kísérleteket, meg kell állapítani a nagy különbségeket: az orosz gabonagyárak kísérleti stádiumban vannak, tehát sikerük több mint kétséges. Nehézséges adminisztráció, rossz és megbízhatatlan közlekedési viszonyok, a gépek külföldről való behozatala, — ezt ugyan iparkodnak eliminálni saját felállított gépgyáraik segítségével — gépekhez való nem értésük, a gépekkel való bánásmódjuk az előállítási költséget éppenséggel nem csökkenti és ezt csak Ids mértékben ellensúlyozza a jelentékenyen olcsóbb munkabérük. De Oroszországban elsősorban politikai szempontok a mérvadók, és a gabona előállítási költsége és értékesítési ára között összefüggést nem keresnek és nem is iparkodnak felállítani. Nehezen hihető, hogy Oroszországban is sikerüljön, ami a világon talán csak egy ízben sikerült: a technikai tudás segítségével a munkaintenzitást rövid időn belül olyan magas fokra vinni, mint azt az Egyesült Államok mezőgazdasága tette. De nemcsak a kedvező árak, kedvező klimatikus viszonyok, kedvező szociális és politikai konstellációk segítették ebben elő, hanem elsősorban az amerikai nép kiváló személyi tulajdonságai, szorgalma, értelmessége és vetelkedése vitte az egyént arra, hogy minden kedvezőt kellő helyen, kellő módon, saját előnyére értékesítsen. Nagyon is kétséges, hogy a marxista dogma elég erős lesz-e arra, hogy az individualizmus akaraterjét átültesse a kollektívizmus terére.

Az orosz klimatikus viszonyok szélsőségesebb volta is figyelembe veendő, mert ha tavasszal a nyugati szél kerekedik felül és ez az Atlanti-óceán nedves légáramlatát hozza, akkor a Volga vidéken gyatra munka ellenére elégedett emberek aratnak. Ha a keleti szél kerekedik felül, akkor viszont egész tartományok éheznek. Hadifoglyaink sokat mesélhetnek arról, hogy az orosz parasztok a bőség éveiben sem feledkeznek meg az ínséges esztendőkről és minden orosz család otthonában ott leselkedik az éhhalál rémsége.

Egyelőre bőséges és kifogyhatatlan földterület áll a gabonagyárak rendelkezésére: szűz földjei évtizedekig fogják bírní anélkül, hogy a trágyázás szükséges lenne. Az Egyesült Államok jelenlegi művelés alatti területét két és félszeresére tudja felemelni, nem is említve Argentínát, Ausztráliát és Kanadát, ahol ez az arány még lényegesen kedvezőbb. Malthus tana, hogy az emberiség szaporodása gyorsabb ütemű, mint a termés növekedésének lehetősége: ezidőszertint a nemzetgazdaságtan lomtárában fekszik!

AKÍNÁLAT MEGNÖVEKEDÉSÉVEL szemben áll a kereslet lényeges visszaesése: amíg a világ gabonaprodukcója 1900 és 1930 között 35—40%-kal emelkedett, addig a világ lakosságának száma csak 20%-kal növekedett. Ez a szám sem fejezi ki teljesen az eltolódást, mert a nagy fogyasztóterület Európa, hova a búzaforgalom túlnyomó része irányul, és Európa lakossága ezen 30 év alatt kevesebb százalékkal nőtt, mint a világ lakosságáé. Még tetézi e közszájon forgó tények ismertetését, hogy jelenleg 17 millió munkanélküli kenyérkereső van a földön, hogy a világ ma szegényebb tőkében és keresetben, mint volt a háború előtt. A szegényedésnek tulajdonítható, hogy amíg a tömeg élelmezési cikkek fogyasztása évtizedek óta állandósultnak volt tekinthető, az utolsó évtizedben erős csökkenés állott be.

Így pl. Németországban 1913-ban fejenként 95,8 kg volt a búza-fogyasztás, ez 1929-30-ban 69,8 kg-ra csökkent. Még lényegesebb a rozsfogyasztás csökkenése, mert ugyanezen idő alatt 153,1 kg-ról 109,5 kg-ra apadt. De az Egyesült Államokban is, ahol 1929 őszi az általános jómód emelkedőben volt, észlelhető a gabonafogyasztás lényeges visszaesése és evvel szemben a kereslet tojás, baromfi, húsneműek, vaj, tej, zsír, stb. felé fordult. De eltolódás van magában a gabonafogyasztáson belül is: csökkent a rozsfogyasztás a búza-fogyasztás javára, mint ahogy csökkent a borfogyasztás a kávé, tea, cukor javára és csökkent a gyapot fogyasztása a selyem javára.

Ez a változás is hozzájárult, hogy a piac kiegyenlítően: egyes cikkek több-kevesebb ártartásával szemben más cikkek ára rohamosan esik. Még az a remény sincsen, hogy az alacsony árak újabb fogyasztótömegeket vonnak a fogyasztás körébe, mert az árak esésével egyidejűleg az elszegényedés és válság növekedik. A tömegek vásárlóereje nagyobb mértékben csökkent, mint a gyorsan zuhanó terményárak. De a fogyasztás mértékében is szerepet játszik a mechanizálódott mezőgazdaság: az igavonó állatok számának csökkenésével oly területek váltak szabaddá, amelyek eddig annak takarmányozására voltak igénybe véve. A traktorok számának emelkedésével egyidejűleg csökken a lovak és öszvérek száma. így az Egyesült Államokban

	Traktor	Ló és öszvér
1920	246.000	25,200.000
1925	506.000	22,082.000
1929		852.000 19,295.000
1930		1,000.000 19,762.000

volt, de ugyanezt a képet kapjuk Ausztráliában is, ahol a lovak száma néhány éven belül 20%-kal csökkent.

A fentiek ismerete után meg lehet találni az analógiát az előző század két nagy válsága és a jelenlegi között, amikor egyrészt a háború okozta szükségletemelkedés, másrészt az új közlekedési és mezőgazdasági géptechnika okozta a túltermelést. Viszont hogy a jelenlegi válság méreteiben sokszorososan meghaladja minden eddig ismert, annak oka nemcsak gazdasági életünk nagyobb fejlettségében, komplikáltságában, hanem több szerencsétlen körülmény folytán adódik. A politikai helyzet áldatlansága, vámhatárok megsokszorozó-

dása, nacionalizmus túltengése, ipari és mezőgazdasági protekcionizmus égisztő fája és nem utolsó sorban kereskedelmi és hitelélet evvel összefüggő zavarai.

A válság kimélyedéséhez nagyon sokban hozzájárul az, hogy egyes államokban a mezőgazdaság hitelkrízissel is küzd. Itt különbözik jelenlegi válságunk minden eddig ismerttől, hogy fennmaradásáért való küzdelme alatt magas kamatot fizet, sőt gyakorta hitelhez sem tud jutni.

Az agrárválság taglalásának végére járván, önként adódik a kérdés: mi a kivezető út? Az eddigi tapasztalatok révén van-e segíségre, közeli javulásra remény?

Ismert, hogy csaknem minden agrárország megkísérelt orvosszert találni, anélkül hogy ez célravezető lett volna. Az Egyesült Államok kormánya a Farmer Board révén 100 milliókat áldozott, hogy az árakat magasabb szinten tartsa és jelenleg, miután mindent megpróbált, de sikertelenül, Kolumbus tojásaként azt tanácsolja, hogy a vetésterületet kell redukálni. Ez nyílt beismerése a tehetetlenségnek. Nem sokkal több eredményt mutat a magyarországi boletta-rendszer sem, amelynek megszüntetését leginkább politikai indokok akadályozzák.

A válság megszüntetését aligha fogják törvényes intézkedésekkel elérni, hanem a termelés a maga természetes kiegyensúlyozása folytán fog rendbe jönni. Mint ahogy a magas árak lehetővé tették, hogy újabb területek vonassanak kultúra alá, éppúgy az alacsony árak következménye lesz, hogy azon területek kikapcsolódnak, amelyek magas előállítási vagy fuvar költség folytán versenyképtelenek lettek. Ez a folyamat természetesen nem valósulhat meg máról-holnapra, hanem évek múltán egyenlítődik ki. A technikai felkészültség azonban ezt a kérdést éppen nem teszi oly egyszerűvé: a gabonatermelés oda fog szorítkozni, ahol annak olcsóbb előállítási lehetősége biztosítva van és a versenyképességet leginkább bírja, viszont a magasabb kultúrát és munkát igénylő növények, valamint állati termékek produkciója a fogyasztáshoz közelebb eső, Thünen által elméletileg felállított ú. n. belső körökbe szorulna. Fájdalmas csak az, hogy ez a folyamat az emberi tragédiák sorozatának okozójává válik.

Míg az árak esése a szegényedést mozdította elő, az árak stabil mély színvonala előbb-utóbb a fogyasztótömeget mégis növelni fogja. Marx jövendölése, — ipari vonatkozásban — hogy a gépek lassan kiszorítják és feleslegessé teszik a munkástömegeket, nem vált be, mert számításán kívül hagyta, hogy a gépek terjedésével az új munkalkalmak végtelen sora keletkezett. Hasonlóan a mezőgazdaság mechanizálódása sem fogja végül is a hozzáfűzött aggodalmakat beváltani.

ÁBRAHÁM VAROSA: UR

Az ásátások eredményei — Ziqqurat — Királysírok emberáldozatokkal — A vízözön

KORUNK régészeti és történeti kutatói előszeretettel foglalkoznak az emberi művelődés és történet valószínű kezdetének földjével, Mezopotámiával. A kutatások napfényre juttatták a hatalmas Assur és a mesés Babel ősi épületeit, szobrait, ezer és ezer ékiratos emlékét. Az ékirás megfejtése óta egyre jobban megvilágosodott előttünk azon országok sorsa, amelyek Egyiptom mellett a legrégebb kultúrának hordozói voltak.

Különösen Mezopotámiának déli része volt az ősi kultúra hazája. Ennek a vidéknek földrajzi képe teljesen más volt, mint manapság. A Perzsa-öböl az ókorban jóval mélyebben nyúlott be a szárazföldre, mint most és a Tigris és Eufrát külön torkolattal öntötték vizüket a tengerbe. A két folyó rengeteg hordalékot rakott le torkolatánál és egyre nagyobb területet hódított el a tengertől. Így jött létre a folyók alsó folyásának és deltájának termékeny földje, amely mintegy 500 kilométer hosszúságban a folyóknak köszöni létét. A roppant termékeny területet hamarosan felkeresték az emberek, telepek, városok keletkeztek. Ezért rejt magában ez a föld annyi ősrégi emléket, hogy az ásátások során újabb és újabb meglepetésben részesít bennünket.

Ilyen meglepetést hozott Dél-Mezopotámia egyik romvárosának, Ur városának kiasása. Ur a Perzsa-öböl és Bagdad közötti útnak körülbelül a közepén fekszik mintegy 15 kilométernyire nyugatra az Eufrát mostani folyásától. A British Museum már 1854-ben megbízta I. E. Taylort, az akkori basrai angol konzult, hogy Mezopotámia déli részén ásátásokat végezzen. Taylor az arab nyelven Tell-al-Muqajjar nevű domb környékén is ásátott és talált is feliratos táblákat, amelyek szerint ez a halom a „chaldeai Ur“ városa, Ábrahám őshazája. A szépen megindult kutatást azonban jórészt pénzhiány miatt nem folytatták tovább. Alikor a világháború idején az angol csapatok Mezopotámiában tartózkodtak, R. Campbell Thompson, a British Museum volt asszisztense kísérletképpen több helyen végeztetett ásátásokat, így 1918-ban Eridu és Ur városában is. A munkálatok eredményt ígértek, ezért a British Museum H. R. Hall vezetésével expedíciót küldött az ásátásra alkalmas terület előzetes tanulmányozására, majd pedig 1922-ben a pennsylvaniai egyetem múzeumával együtt közös kutatásra határozta el magát. Az ásátások vezetője C. Leonhard Woolley lett, akinek vezetése alatt folynak ma is a munkálatok. Az ásátások nagy eredményt értek el. Nemcsak szakembereket érdeklő leletekre bukkantak, hanem ezek a leletek egyrészt műtörténeti becsükkkel, másrészt történeti érdekességükkel az egész művelt

közönség figyelmét megérdemlik. Oly művészi aranytárgyak, ékszerek, eszközök, gyöngyház és lapislazuli mozaikok kerültek elő, amelyek versenyeznek a Tut-ench-Amun fáraó sírjában talált tárgyakkal. Értéküket növeli, hogy több mint ezer évvel régiebbek, mint a híres egyiptomi síridét. Amíg azonban Tut-ench-Amun sírja művészeti szempontból ugyan felbecsülhetetlen értékű tárgyakat ajándékozott nekünk, de történeti tudásunkat különösebben nem gazdagította, addig az Ur környéki leletek történetileg is rendkívül becsesek, mert olyan korokba vezettek bennünket vissza, amelyekről eddig nagyrészt csak a sumér mondákból értesültünk.

Ur városának romjai — mint a többi romvárosok is — jókora dombot alkotnak. Ez a domb jelenleg a sivatagban fekszik, mert a város alatt egykor elsuhanó Eufrát megváltoztatta folyását és mintegy 15 kilométernyire távolodott el az egykori várostól. A sivatag homokja befedte a rombadólt templomokat, házakat, de egyszersmind konzerválta is az eltemetett emlékeket. Ugyanazon a helyen nemcsak egy település, hanem a települések időrendbeli egész sorozata keletkezett. Az idők során rombadólt vagy átalakított épületek maradványait nem szórták szét, hanem új települések alapjául használták; a házak, falak maradványaira új meg új planírozás után más épületeket emeltek, de legalább nagyjából megtartották az előző épület alaprajzát. Ilyenformán egyre magasabbra emelkedett az egész város szintje, lassacskán domb keletkezett a régi maradványokból. Ez a körülmény a magyarázata annak, hogy egy-egy romváros hogyan tartalmazhatja évezredek történeti fejlődésének a képét. Mint a könyv lapjai, úgy sorakoznak egymás fölött az évszázadok eltemetett emlékei. Az ásatásnál tehát először a romváros legfiatalabb része kerül napfényre, majd minden mélyebb réteg régiebb maradványokat tartalmaz, mintha a könyvet a végétől lapozgatnánk az eleje felé. A rétegek tényleges történeti egymásutánjának megállapítása a különböző tárgyak, elsősorban a talált kerámia alapján pontosan megtörténhetik.

Ur városának romjainak legfelső — tehát legfiatalabb — rétegében az újbabyloniai birodalom és Kyros perzsa király építményeit találjuk (Kr. e. VI. és V. sz.) II. Nabú-kudurri-u^{ur} hatalmas építkezésekkel díszítette birodalmának minden városát, így Őrt is. A város szívére képező templomkerületet új fallal vétette körül: 366 méter hosszú és 183 méter széles, nagyjából téglalakú területet kerített be dupla fallal. A két fal között kamrák voltak, melyeknek lapos teteje járdát képezett a védő csapatok számára ellenséges támadás esetén. A fal mintegy 10 méter széles és 9 méter magas és körülöleli a város valamennyi szentélyét. Az építésnél nem ügyeltek a régiebb templomok alaprajzára, hanem ahol valamelyik szentély fala kijebb állott a védőfal előre megállapított négyszögénél, ott irgalmatlanul levágták az épület kiugró részét. Magában a templomkerületben is alig hagyott valamit változatlanul II. Nabú-kudurri-u^{ur}. Vagy a régiebb fundamentumok rajza szerint építtette újra a templomokat, vagy a falak egy részét lebontatva betemettette az illető épületet és a romthalmaz planírozása után teljesen új épületet emelt ott. Építkezéseit unokája, Nabú-ná'id folytatta Kr. e. 550 körül, akinek saját leánya, Bel-Schalti-

Nannar, a Holdisten templomának főpapnöje volt. Nábú-ná'id építményei nagyjában tucatépítmények. Egy helyiség a főpapnö palotájában azonban érdeklődésre tarthat számot. Bel-Schalti-Nannar ugyanis a világ eddig ismert legrégebb múzeumát rendezte be. Egy helyiségben a legkülönbözőbb korokból való tárgyak voltak összehalmozva: a kassziták idejéből (Kr. e. 1400) való határkő, egyik larszai király alapító írása, másolatok ősrégi sumér szövegekről. Az egész gyűjtemény természetére világot vet egy feliratos agyaghenger, amely szerint lemásolták a régi sumér szövegeket „a nézők csodálkozására“. Bel-Schalti-Nannar a helyi régiségeket tényleg muzeális cézzal szedhette össze és állította ki.

A most leírt legfelső réteg építményei alatt az eltemetett épületek egész sora pihen. A mind mélyebbre hatoló ásások azt mutatták, hogy egy-egy templomot évszázadok során ötször-hatszor is újjáépítettek. Jelentősebb dolog nem került elő ezekből a rétegekből. Azonban a kutatások új rétegekbe vezettek. Az újbabyloniai birodalom idejéből való maradványok alatt más nép alkotásának romjai húzódtak meg. Ez a nép a sumérok népe volt, akik a Tigris és Eufrát vidékén a magasabb kultúrát képviselték és a környékükön lakó sémi törzseknek is tanítómesterei lettek. A felülől-lefelé haladó ásítás természetesen először a sumér város életének legutolsó korszakát tárta föl. Ez a periódus körülbelül a Kr. e. 2300—2180 éveket foglalja magában, tehát az ásítás itt már nagyon régi rétegekben mozgott. Ebben a korban Dél-Mezopotámia országaiban a sumér és a sémi elem már nagyban keveredett, az országokat „Sumér és Akkad“ birodalomnak nevezik. A kettősbirodalom fővárosa Ur, királyai a III. úri dinasztia tagjai: Ur-Nammu, a dinasztia megalapítója, a hatalmas építkezések megkezdője, Dungi, atyja építóművének folytatója, Bur-Szin, Gimil-Szin és Ibi-Szin, akinek uralkodása a süllyedés, majd pusztulás korszaka. A dinasztia három utóbbi tagja sémi nevet visel és ez is világot vet a sumérok és sémiak keveredésére, bár az egész birodalomnak jellegét a sumér nyelv és műveltség adta meg.

Ur városa ebben a dicsőséges korszakban három részből állott: a város magvából, a templomkerületből, a fallal Övezett belső városból és a külvárosból. A templomkerület számára felemelt platót építettek; ezen foglaltak helyet a kultuscélt szolgáló különböző épületek. Ur városának templomkerületét a holdistennek, Nannarnak és feleségének, Nin-Galnak tiszteletére szentelték. Volt természetesen egy sereg szentély más istenségek tiszteletére is, továbbá a templomkerületben volt a papok, papnök, templomi szolgák lakása és a királyi palota is. Az egész épületkomplexumot „Nannar házának“ nevezték, jóllehet a tulajdonképpeni Nannar-templom annak csak egy részét teszi. A templomok nagy földbirtokkal rendelkeztek, tizedeket kaptak, azért a naturáúak elraktározására hatalmas helyiségekkel rendelkeztek. A nyersanyagot ott helyben dolgozták fel iparcikkékké, ilyenformán a templomkerület nemcsak a vallásosságot szolgálta. A templomok kapujában történt az istenség nevében a bíraskodás, a város polgárainak adás-vételi és gazdasági ügyeit ott foglalták írásba, a papnök ott tartották fenn iskolájukat az írás-olvasás

oktatására; szóval a templomkerület a „city“. Mivel a templomkerület mesterségesen felemelt részen épült és külön fallal is körülvették, azért egyúttal a középkori vár benyomását is kelthette. A templomkerület körülbelül akkora területet foglalt el, mint később II. Nabukudurri-usur korában (kb. 366X183 m).

A templomkerület falai mentén terült el a belső város szorosan egymás mellé épített házaival, szűk utcáival. A belső várost Ur-Nammu fallal vévelte körül mintegy 1200 méter hosszúságban és 800 méter szélességben. A védőfal hatalmas alkotás. Máig is fennmaradt az égetetlen téglából épített sánc, melynek magassága átlag 8 méter, szélessége az alján $23\frac{1}{2}$ méter! A sáncon égetett téglából erős fal vonult végig és a várost erődde tette. A belső város falain túl, a folyó és az öntözőcsatornák közt voltak a külvárosok 6,5 km hosszúságban és 2,5 km szélességben: a város tehát a mai mértékkel mérve is hatalmas volt.

Építkezés szempontjából természetesen a templomkerület a legfontosabb. Ennek romjai közt egy hatalmas domb hívta fél elsősorban a figyelmet. Mint I. E. Taylor első ásatásai már kimutatták, ez a sumer templomok legjellemzőbb épülete: a ziqqurat. A British Museum és a pennsylvaniai egyetem múzeumának közös expedíciója ezt a részt vette először munkába és 1922—23. év telétől 1925-ig, majd később 1930—31 telén dolgoztak ott. A közbeeső időben a templomkerület és a belső város többi részével foglalkoztak.

A ziqqurat lépcsőzetes torony és a jelen esetben három egymásra helyezett négyszögből áll. A holdisten, Nannar temploma mögött emelkedik, azzal szerves összefüggésben van és annak fő részét képezi. A torony 60 méter hosszú és 45 méter széles négyszöget foglal el. Az első fokozat 15 méter magasságig emelkedik, falai befelé hajló síkban helyezkednek el, köröskörül támasztó pillérekkel. A második emeletet úgy építették, hogy a hosszanti oldalon keskeny járatok, a harántoldalakon széles terraszok maradjanak. Ilyenformán a legfelső emeletet körülbelül quadratikusra képezhették ki, amelynek platóján az istenség kis kápolnája állott. Az épület egész magassága 21 méter. Tömör téglapítmény: még pedig a belseje égetetlen téglából készült, külsejét 2,45 méter vastagságban aszfaltba ágyazott égetett téglaréteg borítja. Három darab 100—100 fokból álló téglalépcső vezet fel kívülről a toronyra. Az egyik lépcső derékszögben ugrik ki az épületből, a másik kettő ezen kiugró lépcső két oldalán a ziqqurat falához támaszkodik. A három lépcső a második terrasz magasságában kapuban fiit össze. Ettől a kaputól a fölépcső direkt a kápolna ajtajához vezetett fel, míg oldalt kisebb szabású lépcsők a terraszokat egymással kötötték össze.

Az épület nagyon esztétikus hatást kelt. Nem egyszerűen kocka kockára rakva, hanem falainak hajlásával, ívelésével lendületet mutat. Az emeletek magasságát ügyesen számították ki; a hármas lépcső a tekintetet felviszi a tetején lévő szentélyhez. Az emeletek különböző színezése még emelte az épület artisztikus hatását.

A lépcsőzetes torony, ziqqurat létrejöttét következőképpen magyarázhatjuk meg. A sumérok — amint emlékeik tanúsítják — hegyes

vidékről költöztek Dél-Mezopotámia síkságára. Mint hegylakó nép, isteneit magas hegyek ormán tisztelte. A síkságon valami pótló megoldást kellett találniok az istenség lakóhelye számára. Mivel a síkságon házaikat is mesterséges halmokra kellett építeniök az árvíz-veszedelem miatt, ez adta nekik a gondolatot, hogy isteneik számára is mesterséges dombokat emeljenek: ez a ziqqurat, „istenhegy“, „égi hegy“. A ziqqurat egyes emeletei szimbolikus jelentőségűek: a legalsó az alvilág, fölötte az emberlakta föld, végül az ég, az istenek lakóhelye s így az egész a világmindenséget reprezentálja. Az „istenhegy“ hegykarakterét még jobban kiemelték az egyes terraszokon ültetett fák lombjai. Az egész színes látványt nyújthatott, alsó része feketére volt festve, a középső emelet fehér, fölötte az istenség kápolnája, köröskörül a fák zöldje: valóban méltó lakóhelye az istenségnek. Babylonia minden városában volt ilyen lépcsőzetes torony, közülük sok hét emeletre osztva. A legnevezetesebb a Bábelben épített torony, amelynek alapja négyzetben 90X90 méter. Az Ur városában talált ziqqurat a legrégebben maradt meg egész Babyloniában.

Ur városának virágkora a III. dinasztia ideje volt, de tudjuk, hogy a város jóval régiebb. Felmerült tehát a gondolat, hogy a ziqqurat helyén is állott talán már régebben hasonló torony. A legutóbbi évben bevágást végeztek a ziqqurat egyik helyén és tényleg megtalálták egy másik, kisebb ziqqurat maradványait, amelyet Ur városának I. dinasztiája építhetett. Ezt a régi kis ziqquratot Ur-Nammu az Ő nagy épületének magjaként körülépíttette falakkal. Az ősi kis ziqqurat Dél-Mezopotámia legrégebb hasonló építménye.

A ziqqurat csak egy része volt a nagy Nannar-szentélynek. Maga a tulajdonképpeni templom a ziqqurat alatt terült el 70X70 méteres területen. A templom — mint már fentebb említettük — nemcsak a vallásos kultusz helye volt, hanem magában foglalta a papok lakásait, raktárait, műhelyeket is. Hasonlóképpen volt elrendezve a templomkerület többi szentélye is. Ezek a szentélyek, főképp a Nannar-templom, idők során sok javításon mentek át, melyeknek nyomait és így az egész templom építésének történetét az ásatás során követhették a Kr. e. VI. századtól egész a Kr. e. XXIII. századig.

Sumer felfogás szerint az ország igazi uralkodója maga az istenség, a király csak helytartója, megbízottja annak. A királyság ezen theokratikus jellegű felfogásából következik, hogy az istenség helytartója szintén a szent templomkerületben lakott, bár palotája csak annak szélén kapott helyet. Ur-Nammu palotája alaprajzában a templomok elrendezését követi. Amint a templomokban az előcsarnokon és előudvaron át a hosszúkas szentélyben felállított istenszobor elé járultak a hívők, úgy ült a király is palotájának szentélyszerű nagytermében a trónon, míg alattvalói a belső udvaron összegyülekezve hallhatták ítéleteit.

Nemcsak a templomkerület, hanem maga a város is sok érdekességet rejtett építészeti szempontból. Az ásatások során egész sereg magánház került elő, némelyik meglepően jó állapotban. A házak elég tágasak voltak. A bejárat kis előcsarnokon át — ahol mosdó alkalmas volt — a ház téglalap alakú nyitott udvarába vezetett.

Az udvar aszfaltba ágyazott téglákkal volt kirakva, közepén terrakotta-cső vezetete le a mélybe az esővizet. A helyiségek az udvarról kaptak világosságot az ajtónyíláson keresztül. A bejáratnál szemben volt a földszint legnagyobb helyisége, a fogadóterem; ugyancsak a földszinten volt a konyha is. Lépcső vezetett fel az emeletre, ahol a szobák körbefutó erkélyre nyíltak. Egymásba nyíló szoba rossz omen volt. Az erkély fából készült és faoszlopok tartották. Az emeleten voltak a család lakószobái. A ház lapos, az udvar felé lejtő teteje kinyúlott az erkély fölé is, hogy azt is védje a nedvességtől. Az átlagos ház 12—14 helyiséget foglalt magában és így mindenesetre elég kényelmes volt. A keskeny utcákra néző ablakot nem ismerték éppúgy, mint a mai keleti házak sem tekintenek az utca felé. A házak anyaga a földszinti részen égetett, az emeleten égetetlen téglá. Az egész épületet egyenletesen fehérre meszelték. Sok házban az egyik földszinti helyiség kis házikápolna volt. A kápolna alá, téglaboltozattal lezárt kriptába temetkeztek a család tagjai. A halottat díszes ruhába öltöztetve, gyékénybe csavarva helyezték el a halotti étel- és italáldozattal együtt, azután újra befalazták a boltozatot és helyrerakták a kápolna felszedett padozatát. Amelyik házban nem volt kápolna, ott egyik földszinti szoba alatt volt a család sírboltja.

Az a kép, melyet Ur városa a III. dinasztia korában mutatott, kulturváros, sőt nagyváros képe volt. Ábrahám tehát, aki Ur városából vándorolt ki Háránba, nagyműveltségű, város lakó környezetben élt és egyáltalán nem a kóborló beduin nomádok alacsony kultúr-nívóján állott.

Az ásatások Ur III. dinasztiája előtti rétegekbe is behatoltak. Találtak épületmaradványokat a II. dinasztia korából, sőt sírokat az I. úri dinasztia idejéből. A sírok Kr. e. 3100 év tájékáról valók. Az I. dinasztia építménye az a templom is, amelyet nem messze Ur városától ástak ld.

Ur városától mintegy 6 km távolságban van az Al-Ubaid nevű romhalmaz, egy templom maradványa. A romok közt találtak egy kis fehér mészkőtáblát ezzel a felírással: „A—anni—pad—da Ur királya Mes—anni—pad—da Ur királyának fia építette ezt úrnője Nincharsag tiszteletére.“ Ez az írásos emlék roppant fontos. Ur városában uralkodott úgynevezett I. dinasztia királyait eddig többé-kevésbé mondabeli dákoknak tartottuk. Ezzel a felírással a történelmi időbe tartozónak ismertünk fel egy olyan korszakot, amelyről eddig csak legendárius feljegyzések szóltak. Mes—anni—pad—da és utóda A—anni—pad—da az I. úri dinasztia két első királya volt és úyenformán a róluk szóló írásos bizonyíték a dinasztia későbbi tagjainak történelmi létezését is bizonyítja. A két uralkodó idejét Kr. e. 3100 körül fixálhatjuk, uralkodásuk összesen mintegy 80 esztendőre terjedt.

Al-Ubaid templomának időbeli hovatartozását így megállapítva, az ott talált művészi tárgyakat beállíthatjuk a műtörténelmi fejlődés keretébe. A romok ugyanis meglepő művészi emlékeket rejtettek. A templom kapujához vezető mészkőlépcső két oldalán bikákat ábrázoló bronzreliefek állottak, ezek felett kőből és kagylókból készített, a pásztoréletből vett jeleneteket ábrázoló mozaikfríz díszítette a falat, majd felettük madarakat ábrázoló hasonló művű fríz. A bejárat felett előugró tetőt rézlemezrel és gyöngyházmozaikkal bevont oszlopok tartották, kétoldalt berakott szemekkel és fogakkal ellátott életnagyságú oroszlánfejek voltak elhelyezve. A kapu fölött egy 2,35 méter széles és 1,05 méter magas rézrelief sast ábrázolt, amint karmaival két szarvast ragad meg. Ezek az emlékek azt mutatják, hogy az I. dinasztia eddig mondái-

nak tartott korszakában olyan művészet virágzott, amely csak évszázados fejlődés gyümölcse lehetett. De más eredményt is hozott az Al-Ubaid romjai közt végzett ásatás. Az ott talált kerámiai maradványok igen fontos szerepet játszottak Ur városa mélyebb rétegeinek időmeghatározásánál. A—anni—pad—da táblája nyomán eléggé pontosan elhatárolhatjuk az Al-Ubaidban talált kerámia idejét (Kr. e. 3100) és ezek alapján könnyen ment a további maradványok korának megállapítása a szomszédos Ur városában is. Az I. dinasztia korából — mint említettem — találtak Urban sírokat, amelyekben lévő kerámiai töredékek pontosan megegyeznek az al-ubaidi leletekkel.

Ur városának I. dinasztia-korbeli temetőjét már korábban is hasonló célra használták, öt-hat generáció sírjai vannak egymás alatt. Amint a temetkezési hely lassan feltöltődött, a régi sírokat elfeledve ugyanazon a helyen új sírokat ástak, melyek mélységben nem érik el az alattuk lévő halottak pihenőhelyét, hiszen a terület időközben feltöltődött és így a sírásáskor magasabb szintről indultak ki. Ennek következménye az, hogy az egymás fölött készített sírrétegeket az ásatásnál mintegy szépen visszalapozhatták. A sírok négyszögű gödrök, amelybe a halottat ékszereivel, használati tárgyaival és a halotti ételáldozattal együtt helyezték el és gyékényfonadékkal takarták le az elföldelés előtt. Az expedíció mintegy 1400 ilyen sirt vizsgált meg, s egyszer csak az addig talált síroktól teljesen elütő temetkezési helyre bukkantak, a híres királysírokra. Minthogy az I. úri dinasztia idejéből (Kr. e. 3100) való sírok alatt még más 5—6 sírrétegen kellett áthatolni, míg a királysírokig lejutottak, a szóban forgó királysírok szerény számítás szerint is 350—400 évvel korábbi időből származnak, tehát Kr. e. 3500 körül valók. Ennyi idő feltétlenül eltelt, míg a temetkezési hely lassú feltöltődése folytán még öt generáció talált egymás fölött ugyanazon a területen nyugvóhelyet.

A királysírok nem egyszerű gödrök, hanem kő- vagy téglaeépítmények. Dél-Mezopotámiában, Ur városában, ahol legközelebb 45 km távolságban találnak követ, ugyancsak ritka és költséges dolog volt a kőből való építkezés. A sír boltozott folyosóból állott, melynek végén kupolával fedett kis csarnok volt. Ismerték az ál- és a valódi boltozatot, a kupolát is: olyan építési elemek ezek, amelyekkel a királysírok mintegy 2000 évvel megelőzik a számunkra eddig legrégibbnek ismert hasonló építési gondolat megvalósítását. Királysirt többet is találtak. Némelyik csak egy helyiségből áll, másoknak meg téglából készítették a boltozatát, s legfeljebb csak kettő-kettő hasonlít egymáshoz. A sírok nagyobb részét még az ókorban kirabolták. Érintetlenül megmaradt Schub-ad királynő sírja és aránylag ép férjének, A-bar-gis királynak kriptája, amelyet ugyan szintén meglátogattak a sírablók, de még eleget hagytak hátra, hogy fogalmunk legyen a királysírok pompájáról. A-bar-gis király sírja kőépület, egy, kupolával fedett helyiségből áll, a királynéé kőépület ugyan, de téglából épített boltozattal.

Hogyan kerültek ezek az építmények a föld alá? Az ásatások feleletet adtak erre a kérdésre és egyúttal megvilágították a királyok temetkezési szertartásait is.

Először is aknát mélyítettek a földbe. Ebbe az aknába a lejáró az egyik oldal meneteles kiképzése által előállott lefelé vezető lejtős

úton volt lehetséges. Az akna széles alján megépítették a sírkamrát kupolás tetővel, esetleg az előkamrát is dongaboltozattal. Mikor a kriptá készen volt, megindult a király testőreiből, udvarhölgyekből és egyéb kíséretéből álló temetési menet. A holttestet szamarak vagy ökrök által vont alacsony szánra helyezve vitték le a sírba. A halott nyugalomra tétele után melléje rakták fegyvereit, használati tárgyait, étel- és italáldozatot és azután a király, illetve a királyné egész kísérete követte urát a másvilágra. A-bar-gis király sírjában 62 csontváz volt, Schub-ad királynét 52 ember feláldozásával tisztelték meg. Ott álltak sorban az udvarhölgyek hárfáikkal, a testőrök, a holttestet leszállító ökrös, illetve szamaras fogat a kocsisal, az állatok fejénél az istállószolgákkal. A csontvázak állapota nem mutat semmiféle külső erőszaktól eredő halálokra. Talán a temetés után elhelyezkedtek a sírban és méreggel ölték meg magukat. Miután a kíséret meghalt, az egész aknát földdel betömték egész addig, míg csak a sír kupolájának felső része volt látható. A kupola fölött halotti áldozatot mutattak be, majd kifalazták az áldozat helyét képező gödröt. A falazott részt betömték földdel, közben több rétegben újabb áldozatot mutattak be. Az áldozatok emberáldozatok voltak. Végül feláldozták azt az előkelőbb udvari embert, aki a főáldozat szerepét töltötte be. Ennek holttestét agyagkoporsóba téve, boltozattal elzárták az akna falazott részét és az egészet betöltötték földdel. Mindezt pontosan leolvashatjuk a királysírok maradványairól. Hasonló tömeges emberáldozat csakis ezen ősi réteg királysírjainál fordul elő, magánemberek sírjainál soha. A legtöbb áldozatot egy ismeretlen király kirabolt sírjában találták, ahol nem kevesebb, mint 68 csontváz feküdt szépen sorjában. Az emberáldozatok szokását csak abból a körülményből magyarázhatjuk, hogy az uralkodót, aki már életében a város tulajdonképpeni urának, az istenségnek helytartója volt, halála után isteni tiszteletből részesítették. A királysírok ősi volta mellett tesz tanúságot az a körülmény, hogy utóbb, már az I. dinasztia idejében (Kr. e. 3x00) nyomát sem találjuk az emberáldozatos temetésnek.

A nagy pompával eltemetett királyok sírjai igen nagy meglepetést keltettek tartalmuknál fogva is. Ékszerek, fegyverek fejlett művészetről tanúskodó sokaságát találták meg. Schub-ad királynő fejét aranyból készült, faleveleket utánzó és aranykarikákkal összefont diadém díszítette, mellette volt aranyból készült, bikafejjel díszített, vörös-kék-fehér mozaikkal berakott hárfája is. A vele eltemetett udvarhölgyek hasonló fejdíszet viseltek és hárfáikat szintén magukkal vitték. Ezek közül a legszebb tiszta ezüsből készült és ezüst szarvaszobrot visel díszként. A királynő kezében, ajkához emelve találták arany ivópoharát, a sírban elszórva más aranyedények voltak, apró kagylóból készített edénykéek festőszerekkel: a királyné szépítőszerei.

A-bar-gis király sírját az idők során kirabolták ugyan, de abból is kerültek elő aranytőrök, arany- és ezüstedények, a testőrök pompásan kidolgozott fegyverei. Talán legértékesebb az a szamaraktól vont szán, amelyen a király holttestét a sírba lecsúsztatták. Mozaikdíszek, aranyból készült oroszlán- és bikafejek voltak a szán ékességei. A rúdon ezüstkarika volt megerősítve, amelynek kettős gyűrűjében futottak

a gyepelők, az egészet csodálatosan szép ezüstsobrocska koronázta, egy szárnak természetű ábrázolása. Az egyik kirabolt királysírból egy „Standard“ került elő: mozaikdíszes táblák, az egyik oldalon békét ábrázoló jelenetekkel, a másik oldalon hadcsapatok, harci kocsik képeivel. A királysírok idejéből való Mes-kalam-dug hercegnek sírja is. Ebben nyoma sincs emberáldozatnak, az csak a királyokat illette meg. A sírban talált feliratok szerint a halott „Mes-kalam-dug, a Jó Föld hőse“. A holttest fakoporsóban nyugodott, lapislazuli- és aranyból készült nyakékek, nehéz aranyedények, elektróból (arany-ezüst ötvözet) készült kettős csákány, gyűrűk, függők sokasága volt mellette. Fejét aranyból készült sisak fedte, amelynek alakja a haj viselési módjának felelt meg. Domborított munkával készült, még a hajsálakat is utánozta a művész.

A különböző sírok gazdag leletei bámulatosan fejlett kultúráról tanúskodnak. Művészet látszik az aranyművesek minden kis munkáján, a fegyverkovácsok pompás művein. A tárgyak művészi szépségre és értékre nézve bátran versenyezhetnek Tut-ench-Amun fáraó sírjából előkerült tárgyakkal, régiségükkel azonban azokat messze fölülmúlják. Kr. e. 3500 körül Dél-Mezopotámia sumér városaiban már fejlett kultúra volt, fejlett építészet, írásos emlékek, hosszú tradícióra visszatekintő művészet, amikor Egyiptom még barbár ország volt és nyomuk sem volt a piramisoknak.

A szerencsés expedíció a királysírok alatti rétegekben is folytatta munkáját és felfedezéseivel világot vetett az ú. n. „királylisták“ egyik följegyzésére. A „királylistákat“ babyloniai ímokok másolataiból ismerjük. Dinasziáknak városkirályságok szerinti, sokhelyütt sematikus összeállításai ezek. Az első nyolc (másik lista szerint tíz) uralkodó neve után a következő megjegyzést olvassuk: „Akkor következett az áradat és a vízáradás után a hegylakók vették át az uralmat“ és következik a vízözön utáni dinasztiák felsorolása. A vízözön előtti és utáni uralkodókat mondabeli hősöknek tartottuk, uralkodási idejüket is meseszerűen magas évszámokban fejezték ki. Ezek az évszámok azonban valószínűleg későbbi korok mesterséges kronológiai konstrukciójának köszönhetik létüket. Bármilyen legyen is ezeknek a listáknak jellege és értéke, annyi bizonyos, hogy a British Museum expedíciója bizonyosságot szolgáltatott az „áradat“ megtörténtéről, sőt a vízözön alatti rétegben is kultúrák nyomait fedezte fel.

Már említettem, hogy az egyes kultúrák egymástól való megkülönböztetése szempontjából nagyon fontosak a kerámiai maradványok. Minden kornak megvan a maga sajátos edényfajtája, úgy, hogy a cserépmaradványokból szinte első pillanatra megállapíthatjuk a kultúrétegek egymásutánját, illetve azok változásait. Az előbb leírt királysírok alatti rétegeket fazekaskorongon készült edények maradványai jellemzik, amelyek a királysírok kerámiájával meglehetősen egyeznek, azonban egy feliratos táblácska tanúsága szerint azoknál régebbek és körülbelül Kr. e. 3700 körüli időből származnak. Az 1927—29. évi ásátások áthaladva ezen rétegeken, hirtelen egészen más alkatú földbe hatoltak be. Teljesen tiszta, egyenletes, vízholdta iszaprétegre akadtak, amely két és fél méter vastagságban borított min-

dent. Az iszapréteg alatt újból hirtelen változott a talaj karaktere, romok, hulladékok, kultúrának maradványai tűntek ismét elő. Tehát egykor tényleg volt valami óriási vízáradás Mezopotámiában, amely rombadöntött minden addigi kultúrát. Hatalmas lehetett ez az árvíz, hiszen 2½ méter vastag iszapréteget hagyott maga után. A pusztító veszedelem a vidékre a királysírok koránál jóval régibb időben tört rá. Így nyert beigazolást a babyloniai királylisták adata a mindent elpusztító árvízről és a Biblia elbeszélése a mezopotámiai vízözönről.

A vízözön alatti rétegekben a kerámia jellege is hirtelen megváltozik. Megtaláljuk az előbb említett sumér eredetű, fazekaskorongon készült edények darabjait, de ezekkel keverve kézzel formált, festett edények töredékeit is. Tehát a nagy áradat előtt vegyes népesség lakott ezen a területen: egyszerűbb kultúrájú nép, a kézzel formált edények készítői és a magasabb műveltségű sumérok. Al-Ubaid mellett is találtak hasonló őskori települést. Ur és Al-Ubaid környéki leletekből azt látjuk, hogy a lakosság egyszerűbb kultúrájú része sárkunyhókban lakott, sásból készített csónakon járta be az Eufrát mocsarait, földet művelt és gabonát termelt, eszközeit kőből és szárított agyagból készítette. Nem tudjuk, milyen fajhoz tartoztak, annyi azonban bizonyos, hogy különböztek a későbbi települöktől. Ezek a későbbi települők a sumérok voltak. Fejlettebb kultúrával rendelkeztek, mint az őslakosság, téglamaradványok bizonyítják, hogy házaik tartósabb anyagból készültek és talán már az írást is ismerték. A házak romjai közt ugyanis találtak dugóforma agyagdarabokat, melyeken pecsét-hengerek lenyomatai vannak. A pecsét-hengerek képei (állatok dombos vidéken, geometriai figurák) oly ügyesek, hogy joggal remélhetjük, hogy a képekkel való ábrázoláson kívül már a tulajdonképpeni írás emlékeire is akadhatunk a vízözön alatti rétegben.

A most leírt vegyes kultúrát teljesen betemette a 2½ méteres iszapréteg, melyet a nagy áradat hagyott maga után. A katasztrófa alkalmából az egyszerűbb őslakosság teljesen elpusztult, mert az iszapréteg fölött nyomát sem találjuk primitív festett edényeiknek, hanem egyedül a királysírok tiszta sumér kerámiája található.

A vízözön alatti réteg kikutatása még nagyon sok munkába fog kerülni. Az eddigi ásatási helytől északnyugatra, 275 méternyi távolságban újabb aknákat mélyítettek a talajba. Ugyanazon iszaprétegre bukkantak és az iszapréteg alatt ugyanazon kőszközökre és kerámiai maradványokra.

Ur városában és környékén folytatott ásatásokból megismertük a délmezopotámiai települések történetét évezredekken keresztül. A vízözön történeti valóságának bizonyításán kívül az expedíció dicsősége a királysírok sumér kultúrájának felfedezése, amely kultúra évszázadokkal később a III. úri dinasztia idején érte el tetőfokát és élt, népeket a maga képére formált akkor is, amikor megteremtője, a sumér nép már megszűnt létezni. Az ásatásokat folytatják és az expedíció talán az eddigiekhez hasonló nagyjelentőségű felfedezéseket tehet.

A NŐK VISSZASZORÍTÁSA A KENYÉRKERESŐ PÁLYÁKRÓL

A MIÓTA az általános szociális feszültséget okozó munkanélküliségnek kérdése a napi sajtót és a közvéleményt is erősen foglalkoztatja, mind gyakrabban hangzik fel az a kívánság, hogy a nők kereső munkája általában tiltassék el, vagy legalább a többszörös késpénzjövedelem és a kereseti lehetőségek célszerűbb elosztása szempontjából — egészségügyi és szociálpolitikai eszközökkel korlátozassék. Bár a nőknek a kenyérkereső pályákról való kiszorítása ellenkezik a munkaszabadság elvével és bár a nők már a kapitalizmus előtti időkben is mindig részt vettek a termelésben és fontos szerepet játszottak a gazdasági életben, a mai nyomasztó helyzetben mégsem lehet a limine jogosulatlanok tartani és figyelmen kívül hagyni a női verseny kérdésnek lélektanilag érthető felvetését.

De egyáltalában igaz-e, hogy a női kereső munka térhódításának a következménye-e a férfi munkaerőknek fokozódó munkakinálata? Tényleg kiszorították-e a nők a férfiakat bizonyos pályákról, mint ezt félszázad óta olyan gyakran hallottuk, avagy Werner Sombartnak van igaza, hogy ellenkezőleg, a férfiak nyomultak be a női munkaterületekre, mint pl. a gyári termeléssel a szövőiparba, amely azelőtt kizárólagosan női foglalkozás volt.

A statisztikai adatokból kétségkívül megállapítható, hogy a társadalomgazdasági viszonyoknak radikális megváltozása már a XX. század elejétől kezdődően — a női kereső munka terjedelmét úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban és a szellemi munkák terén egyaránt jelentékeny mérvben megnövelte. Nálunk pl. 1910-ben a női lakosságnak csak 19.8%-a folytatott kereső foglalkozást és 1920-ban ez az arány már 27.5%-ra emelkedett. Az emelkedés 1910—1920 között országos viszonylatban az őstermelésben 9.9, az iparban és kereskedelemben 16.9, a közszolgálatban és szabad foglalkozásokban 9.8, a napszámosoknál 18.3, az egyéb foglalkozásoknál pedig 11.1 százalékos volt. A Gyáriparosok Országos Szövetségének adatai szerint 1922—1926-ig csupán a gyáriparban dolgozó nők száma 14.3%-kal emelkedett. A fonó-szövő iparban ugyanezen idő alatt 88.2%-os volt a női munkások számának emelkedése; számuk 12.297-ről 32.146-ra emelkedett. Hasonlóan növekedett a nők száma a vegyészeti, a papiros-, a szállodai- és vendéglős-, a sokszorosító és műiparban, bár az ipari kereső női munka főleg a tradicionális két női iparban: a fonó-szövő és a ruházati iparban talál elhelyezkedést (60—80%-ban). A székesfővárosi statisztikai hivatal által 1929. évi december hó 15-én végrehajtott nagyméretű munkastatisztikai adatfelvétel szerint a Budapesten

adatot szolgáltató 102.566 munkás közül 29,9% volt nómunkás (29.754), de a női keresők számának az iparban és a kereskedelemben való emelkedését tanúsítják a munkásbiztosító pénztárak adatai is. Az összes magyarországi pénztáraknál 1921-ben 170.206, 1927-ben pedig 317.168 nő volt biztosítva. Az emelkedés tehát 1921—1927-ig 86,3%. Az összes biztosítottaknak 1929-ben 36,4%-a nő volt, 1930-ban pedig már ez az arányszám 38,8%-ra emelkedett.

Az összes női keresőknek nálunk 1910-ben 18,7%-át a házi cselédek tették ki, de 1920-ban ez az arányszám már csak 12,9% volt. A középosztály elszegényedésének következtében feleslegessé vált háztartási alkalmazottak új elhelyezkedést kerestek és vagy visszamentek az őstermelésbe, vagy gyári munkásnak. Ennek megfelelőleg emelkedett az ipari női keresők százalékos aránya 1910—1920 között az összes női keresőkhöz viszonyítva 11,7%-ról 13,1%-ra, a kereskedelemben 27,8—427,0%-ra. A női munka terén hasonló átorientálódás észlelhető az egész világon, de a háztartási alkalmazottakon kívül a mezőgazdasági női keresők csökkenése is kifejezett.

A fenti 1910—1920-ra vonatkozó adatok azonban korántsem adják a hű képét a való helyzetnek, mert 1920—1930 között igen hatalmas változásnak kellett végbemenni a népesség foglalkozási viszonyaiban. Erre vonatkozólag országos viszonylatban biztos támpontot csak az 1930. évi népszámlálás eredményeinek közzétevése után kaphatunk, ellenben a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1925. évi népszámlálási felvételéből már világosan kivehető, hogy annak dacára, hogy ma jobban a szemünkbe tűnik a nőknek a gazdasági életben való részvétele, a női kereső munka újabb térhódításairól csak bizonyos iparágakban beszélhetünk, sőt számszerű emelkedés dacára Budapesten máris világosan meg lehet állapítani az ipari kereső nők viszonylagos háttérbe szorulását. A székesfővárosban 100 férfi iparosra 1910-ben 80, 1920-ban már csak 71,9 és 1925-ben csak 517 női iparos esett. De amíg a lakosság szaporodása 1920—1925-ig mindössze 3,4%-os emelkedést mutat, az iparosok száma ugyanezen időben 56%-kal növekedett. Ebben azonban a férfi iparosok sokkal erősebben vannak képviselve, mint a nők. A női iparosok száma 1920-tól 1925-ig csak 27,2%-kal szaporodott: 17.028-ról 21.667-re.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha azt vizsgáljuk, hogy Budapesten az összlakosságnak, illetve a férfi- és női népességnek hány %-a volt iparos a statisztikai felvételek éveiben.

	1890	1900	1910	1920	1925
Férfi	4·8	5·1	4·7	5·5	9·5
Nő	3·8	3·8	3·5	3·4	4·1
Összesen	4·3	4·4	4·1	4·4	6·6

Vagyis az iparosoknak az össznépeességben való aránya 1890—1920 között nagyban változatlan volt, 1920—1925 között azonban csaknem 50%-kal emelkedett. Tárgyunk szempontjából azonban az a fontos, hogy amíg ezen belül a férfiak aránya állandó növekedést mutat, a női iparosok százalékaránya állandóan csökken. A nőknél 1925-ben mutatkozó növekedés eltérően a férfi iparosok százalé-

arányának hatalmas növekedése mellett és szintén arra látszik utalni, hogy a nők az iparosok közt fokozatosan tért vesztenek és az önálló iparüzés teréről lassanként bizonyos ipari foglalkozásokba fognak szorulni. Ugyanerre a tanulságra mutat a női iparosság arányának indexszámok útján való vizsgálata is. Ha az iparosságnak az összlakossághoz való viszonyát Budapesten 1890-ben 100-nak vesszük, akkor az indexszámok a következőképpen alakulnak:

AZ IPAROSSÁG ARÁNYA AZ ÖSSZLAKOSSÁGBAN

	1890	1900	1910	1920	1925
Férfi.....	100'0	106'3	97'9	114'6	197'9
Nő	100'0	100'0	92'1	89'5	107'9
	100'0	102'3	95'3	102'3	153'5

Némileg más a nők helyzete a szellemi foglalkozásokban, ahol viszonylagosan csak későn, jóformán csak a világháború után tűntek fel tömegesen.

Kétségtelen, hogy a nőknek a szellemi foglalkozási ágakban, az akadémikus pályákon, a művészetekben és a szellemi foglalkozásnak minősíthető irodai munkában, a műiparokban való térhódítása ma is erőteljesen halad előre és a polgári osztály leányainak a szabad foglalkozásokban és a közszolgálatban való tömeges megjelölése a világháború után a megindult társadalmi átalakulásnak egyik legpregnánssabb tünete. Budapesten pl. a szabad foglalkozásokban és közszolgálatban alkalmazott nők száma 1910—1925-ig 11.345-ről 28.436-ra emelkedett (148%-os emelkedés). A nőknek a szellemi munkapiacra való térhódítása szociális szempontból azért is különösen figyelemreméltó, mert a szellemi női keresők között feltűnően emelkedett a fiatalok női keresők száma. Annyira, hogy egyes foglalkozások korszerű tagozódása az utolsó tíz esztendőben teljesen megváltozott.

Szembeszökő a kereső nők számának emelkedése a tanügyi pályán. Országos viszonylatban pl. 1881 /2-ban az elemi iskolai tanítónők csupán 9,78%-át tették ki az összes elemi iskolai tanítóknak, míg 1927/28-ban már 41,88%-át.

Nem csökkent a nőknek az akadémikus pályákra való özönlése az utóbbi években sem, annak ellenére, hogy a Központi Statisztikai Hivatalnak a szellemi munkásokról 1928-ban folytatott adatgyűjtése az értelmiségi munkanélküliek között a nőknek az arányát már a felvételtkor 32%-nak találta. Csak a tanítónőképző intézetekben 4.660 nő iratkozott be az 1928/29. iskolai esztendőben és a nők aránya úgy az összes egyetemi fakultásokon, mint a Képzőművészeti Főiskolán, a polgári iskolai tanárképzőkben az utóbbi években jelentékenyen emelkedett. Ez utóbbiakban 70% a nők aránya a férfi hallgatókhoz képest, de az összes egyetemek bölcsészettani fakultásain is a hallgatók 50%-a volt nő az 1930/31. évben.

De ha az iparosokhoz hasonlóan a közszolgálatok és szabad foglalkozások férfi és női keresői számának alakulását vesszük vizsgálat alá Budapesten, itt is azt találjuk, hogy a szóbanforgó foglalkozásokban a férfiak százalékarányának emelkedése messze felülhaladja a nőkéét.

A közszolgálatok és szabad foglalkozásokban való kereső munka Budapesten legnagyobb emelkedést 1890—1900 közt mutat (71.8% 1900 óta általában csökkenő az irányzata. Az emelkedésben férfiak és nők nem egyformán vesznek részt: a férfiak részvétele 1890—1900 közt a legnagyobb (68.5%), azután csökken (32.7%, 23.7%), de 1920—1925 közt ismét erősebb fellendülést mutat. A női keresők emelkedése 1890—1900 és 1910—1920 közt a legnagyobb. Az utóbbi periódusban valószínűleg a háborús szükség következtében, óriási — 104%-os, azonban 1920—1925 közt már hirtelen esést mutat, amely a legalacsonyabb számot (21.6%) eredményezi az egész vizsgált periódusban. Összehasonlítva a szóbanforgó foglalkozások keresőinek szaporodását az összlakosság számának szaporodásával, azt látjuk, hogy ezek szaporodása az összlakosság szaporodását messze felülmúlja. De ha azt vizsgáljuk megint, hogy az összlakosságnak hány százalékát képezték az egyes népszámlálási években a közszolgálatok és szabad. pályák férfi és női keresői, akkor ismét csak azt kell megállapítanunk, hogy bár a szóbanforgó foglalkozások keresőinek száma óriási módon megnövekedett, de a nők százalékos emelkedése messze mögötte marad itt is a férfiaknál mutatkozó százalékarányemelkedésnek.

	1890	1900	1910	1920	1925
Férfi.....	6,1	7,2	7,8	9,3	13,2
NŐ	1,5	1,9	2,6	4,7	5,4
összesen.....	3,7	4,4	5,1	6,8	9,0

Ha pedig a női kereskedők számában megnyilvánuló változást keressük, azt látjuk, hogy a női kereskedők százalékaránya az összlakossághoz viszonyítva 1925-ben alacsonyabb volt (0.7%) Budapesten, mint 1890-ben (0.9%). Némi emelkedés mutatkozik ugyan 1920-ban, amikor a női kereskedők százalékaránya 1,2%-ra emelkedett, de ez az arány 1925-re már újra 0.7%-ra esett vissza.

Ha tehát a dolog mélyére nézünk, összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy a női keresők abszolút számában mutatkozó emelkedés dacára — a növekedés általában megfelel a népesség szaporodási ütemének és a keresőképes korban lévő nőkhöz való viszonylatban csupán néhány foglalkozásban szaporodtak meg a női keresők nagyobb mérvben a férfi keresőknél. A székesfőváros lakosságának foglalkozási adataiból pedig máris megállapítható, hogy a nők az iparban és a kereskedelemben visszahúzódnak, a szellemi pályákon pedig a férfiakhoz viszonyítva — egyes különleges női foglalkozástól eltekintve — a női kereső munka emelkedése általában szintén igen kicsiny. Valójában elsősorban arról van szó, hogy a nők csupán új foglalkozásokban keresnek elhelyezést, amint a házicselések számarányában 1910—1920 között beállott változás is mutatja. Hogy a változás lényegét megértjük, csak emlékezzünk arra, hogy régen a nők rendszeren dolgoztak a földalatti bányamunkákban is és hogy ma a racionalizált vegyi ipar — amely 50%-ban betanított női munkásokkal dolgozik — rengeteg női napszámot és azelőtt mezőgazdaságban alkalmazott tanulatlan nőt vont magához.

DE HA EL IS FOGADNÓK, hogy a női munka térhódítása komoly versenyt jelent a munkapiacra a férfiak és így a munkanélküliség okai között komoly tényezőként szerepel, a női kereső munka korlátozására irányuló törekvések akkor sem volnának keresztülvihetők. A társadalomgazdasági viszonyok kényszere, amely a nőt a családból kiemelte, ma még nagyobb hatóerő, mint a világháború előtti években» vagy a világháború alatt és a nőknek a kenyérkereső pályákról való visszaszorítása csak fokozná a család nyomorúságát, amely ma a nő keresetére rá van utalva. Kétségtelenül igaz, hogy ha a nő a család keretében működik, mint anya, vagy mint a háztartás vezetője és a családi élet őrzője, — a fogyasztás helyes beosztása, a szükséges háztartási cikkeknek kellő időben való beszerzése, stb. révén, tulajdonképpen gazdasági értelemben maga is kenyérkereső és produktív munkát végez. De az a tétel, hogy az anya, vagy a háztartás vezetőjének keresete nem szerez annyi jövedelemtöbbletet, mint a család elhanyagolása által szenvedett veszteség, csak bizonyos létminimumon felüli jövedelemmel bíró kereső kategóriákra bír érvénnyel.

Kiindulva abból, hogy a házasság nélküli kereső munkájának korlátozása családvédelmi szempontból mindenképp kívánatos (mert a nő valóban hiányzik az otthonból!), elsősorban lehetne szó a házasság nélküli kereső foglalkozásának a korlátozásáról. Nézzük, hogy ez lehetséges-e és keresztülvihető-e a házasság nélküli kereső munkájának az eltiltása?

Magyarországon az 1920. évi népszámlálás szerint 1,127.615 kereső nő közül férjezett (házasságos) volt 21.9%, azaz 238.652. (Jóval kevesebb, mint pl. Németországban, ahol az 1925. évi népszámlálás szerint 12.5 millió női kereső közül 28.7% volt házasságos.) Az összes házasságos női keresőknek kb. 70%-a (számszerűen 165.413 nő) az östermelésben, 15.470-a ipari foglalkozásokban és 4.8%-a a szabad foglalkozásokban és a közszolgálatban folytat kereső munkát. Ténylegesen szellemi női kereső van 42.492 (a férfi szellemi keresők 22%-a). Ebből házasságos volt 9.579, azaz 22.5%. Legnagyobb önálló foglalkozási kategória itt a tanügyi, amelyben 29.240 kereső közül, 12.737 a nő. Ez utóbbiak közül 3.823 azaz 30% házasságos. Budapesten a kereső nőknek mindössze 12%-a házasságos. Meglehetősen magas a közszolgálatban és a szabad foglalkozásokban alkalmazott (5.744) kereső nő közül a házasságos nők aránya, 25.1%, ezt azonban főleg alsófokú tanszemélyzet (34.4%), az altisztek és szolgák (39.6%) kategóriájába tartozó nők magas házassági arányszámai okozzák. A székesfőváros 1.556 elemi iskolai tanítónője közül 1930-ban 40.2% (636) volt házasságos. Igen sok Budapesten a házasságos női kereső az iparosok (41.3%) és a kereskedők (48%) között is.

Kimutattuk, hogy az összes házasságos kereső nőknek kb. 70%-a a mezőgazdaságban dolgozik, itt pedig a nők sem termelési okokból, sem mezőgazdasági népességünk általánosan rossz kereseti viszonyai miatt semmi esetre sem volnának kizárhatók a kereső munkából. A fennmaradó 30% — amely részben az iparos, részben a szellemi foglalkozásokban kereső házasságos nőket érintene, olyan kevés (kb. 30.000), hogy a munkapiac szempontjából nem is igen jöhet számításba és ezek miatt az alább kifejtendő, nagy társadalmi hátránnyal járó korlátozásokat nem is volna érdemes bevezetni.

A legtöbb országban a tisztviselők és tanítók férjhezmenetele, illetve alkalmazása a kettős jövedelem szempontjából bizonyos korlátozásoknak van alávetve (így Németországban 1923 óta), egyes

rikító esetek azonban abszolúte nem alkalmasak a tényleges helyzet megítélésére és általában elfogadhatjuk, hogy ahol ma a házas nő dolgozik, ott kényszerítő körülmények forognak fenn, sok esetben pedig nemhogy káros volna a kereső nő munkája a család szempontjából, hanem egyenesen ez teszi lehetővé a családi kötelek fenntartását. Ez az eset áll férfi különösen a csökkent keresőképességű (rokkant, stb.) férfiak esetében. A házas kereső nők szociális viszonyainak közelebbi megismerésére módot nyújtó statisztikai felvétel minden bizonnyal feltárná, hogy a házas kereső nők jövedelmére általában mennyire rá van utalva a család, de bizonyítja ezt az a szomorú tény is, hogy még a 60 éven felüli női népességünknek (amelynek száma 368.651) kb. 30%-a is, azaz 108.930 nő mint kereső szerepel a foglalkozási statisztikában. Nyugodtan el lehetne tiltani a férjes nők kereső munkáját abban az esetben, ha a bár- és munkaviszonyok minden felnőtt kereső férfi számára lehetővé tennék a családalapítást, illetve a család fenntartását a családjára hozzákeresete nélkül, vagy ha megvalósítanák a családi bérrendszert, mint pl. Franciaországban, ahol 1932. május óta a szociális bért az összes munkavállalatokba kötelezőleg bevezették és emellett a többgyermekes családok még állami támogatásban is részesülnék. (Ezek figyelembevételével kevésbé tűnik fel szociális igazságtalanságnak a kereső női munka bizonyos korlátozása Franciaországban.)

A házas nők kereső munkájának fenntartása mellett felhozott az az érv, hogy bizonyos foglalkozásokban (pl. orvosi, pedagógiai stb.) előnyt jelent az, hogy ha az illető foglalkozásokban gyermekkel bíró házas nők nyernek alkalmaztatást, véleményem szerint nem helytálló (eldöntése különálló szociológiai feladat volna), de az bizonyos, hogy a legújabb időkben a nő kereső foglalkozása a házasságkötés szempontjából nemhogy akadályt, hanem előnyt jelent, mert éppen a házastársak közös munkája képezi a családalapítás vagyoni alapját és a férjes nők munkájának eltöltése csak a vadházasságok számát növelné. A korlátozás magángazdasági okokból tehát még a házas kereső nőknél sem lehetséges, de még abban az esetben is, ha ez gazdasági okokból lehetséges volna, nagy kérdés, hogy a társadalmi haladás és a közélet szempontjából nem volna-e káros a nők visszaszorítása az otthonba? Igaz, hogy a nők nem képviselnék céltudatos közéleti politikát, kultúrát előbbrevivő csúcsteljesítményekre pedig általában, rendszerint csak saját testi szervezetük kárán vagy egyáltalán nem képesek, az azonban bizonyos, hogy a női munka ma, bizonyos munkáágakban és vonatkozásokban társadalmi közszükségletté vált és így a nők kiszorítása bizonyos pályákról köztékintetektől sem lehetséges. Ilyenek pl. a szociális munka, a betegápolás, az irodai segédmunka, a népművelés, stb., de bátran ide lehet sorozni még az őstermelésben végzett sokféle női munkát is. (Nálunk 3.828 betegápoló közül csupán 15.2% (584) a férfi.) Le kell azonban szögezni, hogy valójában kevés olyan foglalkozási ág van, ahol a nő — akár hajlama, akár alkata következtében — nélkülözhetetlen vagy jobb munkaerő volna, mint a férfi (a finom kezet kívánó óras mindig férfi, a női szabók nagyrésze is), viszont az az ellenszenv, amit ma a női

mészáros, vagy női katona okoz, semmivel sem jogosultabb mint az, ami száz évvel ezelőtt a nőknek a gyárakba való bevonulásával szemben megnyilvánult.

De ha szigorúan vett bér munkákban a kereső munkától való eltiltás — figyelmen kívül hagyva most a gazdasági következményeket, nem is járna hátrányos következményekkel, a foglalkozásukkal jobban összenőtt, a hivatásérzettel dolgozó intellektuel pályákon a korlátozás — nyilvánvaló igazságtalansága mellett — óriási társadalmi hátrányokkal is járna. A nőknek a kenyérkereső pályákról való kiszorítása törvényszerűleg vonná maga után a nő önállóságának és társadalmi egyenjogúságának csorbulását és ez, valamint tettkészségüknek paragon hevertetése — mert a családi élet tartalmának szűkülése letagadhatatlan — lélektanilag is alig kiegyenlíthető károkat okozna. Amennyire tehát ez a szövevényes kérdés e rövid tanulmány keretében egyáltalában áttekinthető, az előzőkből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a női munka társadalmi, gazdasági és társadalomlélektani okokból el nem tiltható.

LÁSSUK MOST, hogy mit jelentene a nők elbocsátása a kereső foglalkozásokból a m u n k a p i a c szempontjából? Az alábbi indokok alapján azt kell következtetnünk, hogy a női munka eltiltásától a munkapiac tehermentesítését sem várhatjuk:

1. A női munka legnagyobb része olyan munkafajokra esik, amelyek a férfiak számára, már a nagy bérkülönbség miatt is, nem igen jönnek tekintetbe. A női munkanélküliség csökkenése, illetve a férfiénél kisebb volta jó részben a textiliparok fellendülésének a következménye.

2. Az elbocsátott nők helyébe, tehát csaknem mindig olcsóbb (ennek okait vizsgálni most nem ide tartozik) bérrel dolgozó nő és nem férfi kerülne.

3. Esetleg az üzem csökkentését vagy megszűnését jelentené a nők elbocsátása.

A fenti megállapítások erejének bemutatására bizonyítékul szolgálhat az a mozgalom, amelyet az érdekeltek indítottak az 1928. évi V. t.-c. végrehajtásának a fonó- és a szövőiparban való felfüggesztése érdekében azzal az indokolással, hogy a törvény végrehajtása (a nők éjjeli munkájának tilalma) a textilipari vállalatok versenyképességét csökkenti.

4. Ha a házonkívüli kereső foglalkozásból elbocsátott nők visszakérülnek a háztartásokba, kénytelenek lesznek *a)* elbocsátani a háztartási alkalmazottakat, ami újra rontja a munkapiacot, vagy *b)* a nők nagyrésze kénytelen lesz kéziipari foglalkozást keresni és rövid időn belül jelentkeznék az otthoni munka bérlenyomó hatása, vagy *c)* a női munka korlátozása, illetve a nők kizárása a kereső munkából csak kedvezőtlenebb vagy éppen nem kívánatos kereseti ágak karjaiba kergetné a nőket és sem a családnak, sem a gyermekeknek nem adná vissza az anyát, mert az kénytelen máshol keresni munkát és megélhetést.

Igy állván a helyzet, nem is próbáltunk számításokat végezni arra vonatkozólag, hogy a nők elbocsátásával mennyi munkanélküli

férfi volna munkába állítható, nem említve azt, hogy magának a munkapiacnak az átszervezése és kényszerrendszabályok keresztülvitele olyan sok pénzbe kerülne és olyan adminisztrációs nehézségekbe ütköznek, amelyek messze felülmúlnák a várható eredményeket.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a női munka korlátozására, vagy eltiltására az 1922. évi XII. t.-c. 57. §. d) pontja Magyarországon törvényes lehetőséget is nyújt a kereskedelemügyi kormánynak, de alig hiszem, hogy mélyreható korlátozásokra az összes országok együttes akciója nélkül, tehát nemzetközi egyezmény nélkül a momentán helyzet súlyossága ellenére sor kerülhetne. De a női munka korlátozására vonatkozólag — bár a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kb. egy év óta külön szakbizottságok útján tanulmányoztatja a kérdést, mindezt nem is alakult ki egységes álláspont. A Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége állást foglalt a nőknek (beleértve a férjes nőket is) a kereső pályákról való kizorítása ellen.¹

Németországban a parlamenti szociáldemokrata frakció által az álláshalmozás megszüntetése tárgyában 1930-ban benyújtott javaslat nem tartja lehetségesnek a házas női keresők munkájának korlátozását, míg a munkanélküliség leküzdésére alkalmas teendők megvizsgálása céljából Brauns volt birodalmi munkaügyi miniszter elnöklete alatt működő német szociálpolitikai szakbizottság 1931. áprilisában közzétett javaslatában a férjes tisztviselőnk és tanítónők alkalmazásának végkielégítés melletti megszüntetését ajánlotta. Ugyancsak a házas tisztviselőnk kereső munkájának korlátozása érdekében nyilatkozott a Reichs-Wirtschaftspartei a birodalmi gyűléshez 1930. évi december hó xx-én benyújtott határozati javaslatában. (Arbeit, 1931.4. füzet, 253. old.) A tisztviselőnk jogállása tárgyában 1932. évi május hó 30-án kiadott német birodalmi törvény felhatalmazást ad a birodalmi női tisztviselőnk végkielégítés melletti elbocsátására, ha férjük biztosított jövedelemmel, vagy állandó állással bír. A birodalmi posta a törvény alapján összes női tisztviselőitől vallomást kért be vagyoni helyzetük felől és ezeket most vizsgálja felül az elbocsátás szempontjából. (Soziale Praxis, 1932. 33-ik füzet.) Olaszországban, ahol egy 1929. évi június hó 6-án kelt törvény alapján úgy az állami, mint a magánhivatalokban, előnyben részesülnek a házas, illetve nők alkalmazottak, egy 1931. évi törvény szigorúan megtiltotta, hogy a magánvállalatok női alkalmazottjainak és tisztviselőinek férjhezmenetelük kapcsán vagy e miatt felmondjanak. Angliában eddig a férjes nők elbocsáthatók voltak, és csak ez évben nyújtotta be a kormány az ú. n. Married Wome Teachers' Employment Bill-t, amely a férjes tanítónők elbocsátását megtiltja. Lengyelországban 1931 óta férjes nő nem lehet köztisztviselő és az összes férjes nőket elbocsátották a közszolgálatokban. Franciaországban Párizs város tanácsa a nőknek a szegényügyi igazgatásban való alkalmazását akként korlátozta, hogy az alkalmazottaknak csupán egy harmada lehet nő. A francia Nemzeti Bankban csupán irodai segédszolgálatra lehet nőket alkalmazni. Az Egyesült Államokban és Kanadában szintén korlátozni akarják a nők alkalmazását. Ausztrália pedig még a házas nők otthoni háziiparszerű foglalkozását is eltiltani szándékozik.

Amint az előbbiekből kiténik, a gazdasági kényszerrel és a megváltozni készülő társadalmi szervezet erejével szemben hiábavalók a női munka eltiltására irányuló törekvések, aminthogy megelőzőleg nyilvánvaló egészségügyi és szociális ártalmi címén sem sikerült a női munka terjedelmét nagy mértékben csökkenteni, de a kettős jövedelem csökkentésére máris többirányú lehetőség merült fel, így nálunk az állam és az önkormányzatok személyi kiadásainak további csök-

¹ Die Gewerkschaften müssen es aber ablehnen, einen grundsätzlichen Kampf gegen die Erwerbsarbeit der verheirateten Frau zu führen, deren Ursache, besonders in der Gegenwart, häufig die Notlage der Familie ist. (Soziale Praxis, 1930. 15. füzet, 364—365. oldal.)

kentése tárgyában intézkedő 3.000/1932. M. E. sz. rendelet 13. §-a a közszolgálati alkalmazású házastársak egyik lakbérére vonatkozóig 50%-os csökkentést rendelt el. Talán, ha a gazdasági viszonyok javulása esetén, vagy a racionalizáció és a bérpolitika útján kedvezőbb helyzetben lesz a férfi kereső, akkor csökkenthetővé válik a női kereső munka mai terjedelme. Mindenesetre vannak bizonyos társadalmpolitikai eszközök (pl. a nők éjjeli munkájának a megtöltása, a veszedelemes ipari foglalkozásokban való további korlátozás, nagyobb munkaszünetek bevezetése, stb.), amelyek a nők alkalmazását kevésbé kívánatosá, illetve irremediálissá teszik. Ezek közvetve elősegíthetik a női munkaerőknek a munkapiacról való elterelését, de véleményem szerint mint azonnal igénybe vehető remedium egyedül az jöhet tekintetbe, hogy a munkahelyek betöltésénél a szociális viszonyokat egyénenként figyelembe veszik.

A szociálpolitika sürgős és legközelebbi feladata volna, hogy a nők pályaválasztása és munkaközvetítése a gazdasági és társadalmi élet strukturális változásainak megfelelőleg megszerveztessék.

Egyébként a női kereső munkának az ipari és szellemi foglalkozásokban vázolt kialakulásából már látszik, hogy a számszerű emelkedés dacára a nők a nem női jellegű ipari foglalkozásokban háttérbe kezdenek szorulni és a tanulatlan munkáktól elfordulva mindinkább bizonyos körülhatároltabb pályák felé fordulnak. A szociálpolitika legközelebbi feladata volna, hogy a nők pályaválasztása és munkaközvetítése a gazdasági élet strukturális változásának megfelelően megszerveztessék és a nők figyelmébe bizonyos, női jellegű, megfelelő élet-tartamot és szociális életminimumot nyújtó munkaterületek és foglalkozások felé irányítottassék.

GORTVAY GYÖRGY

ÚJ MAGYAR KÖNYVTÁRPOLITIKA FELÉ

AZ UTÓBBI ÉVTIZED egy valamikor ismeretlen szót tett közeleltív: „tudománypolitika“ újabban sűrűn szerepelt ott, X A. ahol az ország szellemi életének irányításáról beszéltek. A tudományos munkásság „kollektivizálásának“ és „mechanizálásának“ hangoztatása ellenhatást is szült és nem egy fejben keltett kételyt. Mind gyakrabban váltak hallhatóvá hangok, melyek kétségbe vonták, hogy a tudós kutatómunka valóban szervezeti probléma, s hogy az emberi elme legmagasabbrendű funkcióit bizonyos fokig el lehessen szakítani az egyén életétől, akként, hogy valamely „szellemi nagyüzem“ mesterségesen szabályozható és irányítható tevékenységévé váljanak. Az állam és a nemzetközi szervezetek a tudományos munkának csupán eszközeit és kereteit biztosíthatják, de a hadiszertár még nem hadművellet, tudományos intézetek nem jelentenek egyben tudományos életet. Nem férhet hozzá kétség, a „tudománypolitika“ korszaka azonban mégis nagyszerű eredményeket teremtett világszerte, ahol nagy szervezetek iránt egy-egy állam vagy társadalom különösebb fogékony-ságot mutatott; megszülettek a tudományos munka nagy műhelyei, melyek nélkül ma már lehetetlen áttekinteni egy-egy tudományág termését. Az utolsó évtizedek egészen új utakra irányították különösen a könyvgyűjtés munkáját: világszerte megszülettek, kibővültek vagy új épületekben újjárendeztettek az emberiség nagy közkönyvtárai.

ÉPPEN két év előtt tette a Magyar Szemle vizsgálat tárgyává a könyvtárügyet.¹ A részletekbe menően megvilágítást nyert néhány nagyobb intézményünk. E kapcsolatban kénytelenek voltunk a háború előtti és utáni idők mulasztásaira rámutatni, arra a fájdalmas tényre, hogy a magyarság eddig soha nem talált ráérő időt, hogy könyvgyűjteményeit egységes terv szerint megszervezze, csekély erőit ezen a téren összesítse és koordinálja. De arra is figyelmeztetni kellett, hogy a háborút követő időkben — az újjáépítés éveiben — a könyvtárügy éppenséggel a legelhanyagoltabb terület volt, s hogy ma nem marad egyéb feladatmik, mint a meglévőnek „racionalizálása“ és a nehéz viszonyok által ránk parancsolt szerény keretek közt való gyűjtés a jövőre.

A tudományos munkától távolabb élő nemzeti intelligencia figyelmét nem lehet kellő nyomatékkal ismét és ismét egy nagy magyar könyvgyűjtemény jelentőségére, életbevágó fontosságára felhívni. Nálunk csak szűk tudóskörben ismeretes, hogy a kutatómunka ebben az országban régtől fogva nagy nehézségekbe ütközik, számos területen

¹ Balogh József: A magyar közkönyvtárak, M. Sz. IX. 328.

a háború óta egyenesen lehetlenné vált. A nemzetnek nemcsak jelesen képzett, európai szintű szakemberekre van szüksége minden téren s nemcsak arra kell energiát és pénzt fordítani, hogy ilyen szakembereink nevelődjenek. A felnevelt szakemberek munkásságának folytonosságát is biztosítani kell, nemcsak azért, hogy nekik kenyeret, vagyis tudományos elhelyezkedést biztosítsunk, hanem elsősorban azért, hogy a nemzetközi jellegű és értékű kutatómunka alapfeltételeit, a könyveket rendelkezésükre bocsátjuk.

Végtelenül sajnálatos, hogy a megszűkült állami és nemzeti keretekben nem a ránk parancsolt könyvtári koncentrációt hajtottuk végre, tehát nem a meglévő intézmények kooperációja után közeledtünk az egyetlen nagy nemzeti közkönyvtár felé, hanem minden ok és cél nélkül, tisztán közületek presztízs- és költségvetési véletlenei által irányítva a sokba vesztünk. Ahelyett, hogy egy hatalmas, megfelelően dotált és a vidék kölcsönzési szükségleteit is játszva ellátni képes intézménybe gyűjtöttük volna össze a nemzet egész megmaradt tudományos könyvkincsét és e mellett a fővárosnak és a vidéknek életképes népkönyvtárakat adtunk volna, hatóságaink nemcsak eltűrték, — ami magában is elég baj lett volna — hanem nagyraemelték a képtelen könyvtári decentralizációs vágyakat. Holott egyetlen hozzáértő előtt sem lehet kétséges, hogy a legnagyobb áldozatok árán sem leszünk képesek tudományosan valamire való „egyetemi könyvtárakat“ a vidéki városokban létrehozni; a legtöbb, amit ezektől az új intézményektől várhatunk, az, hogy az egyetemi ifjúság tan- és kézikönyv szükségleteit kielégítő „olvasócsamokká“ fognak válni. Ebből a szempontból pl. Szegeden volt egy, a népkönyvtári célokat jól szolgáló könyvtár, a Somogyi-könyvtár, emellett ma egy anyagilag dotálatlan névleges „egyetemi könyvtár“ áll; szükséges lett volna ezzel szemben a Somogyi-könyvtárt „egyetemi olvasócsamokkal“ kibővíteni és szerényebb célokat tűzvéen eléje, azokat túrhetően kielégíteni. Most ismét egy intézménnyel gazdagabbak vagyunk, melyet sem megszüntetni, sem kifejleszteni nem tudunk — a viszonyok egykori gyökeres változáig teherként fogjuk magunkkal hordozni.

Nem szorul bizonyításra, hogy minden ilyen decentralizációs törekvés komolyság nélkül való játék, hiszen bár a vezetés minden lehetőt megtett a helyes vásárlás terén, egyetlen háborúelőtti nagy tudományos könyvtárunk, a budapesti egyetemi könyvtár maga is mindig nagyon hézagos volt anyagában, ha az európai elsőrendű könyvgyűjteményekkel hasonlítottuk össze. 1914 óta, tehát húsz esztendeje megszakadt benne a módszeres gyűjtés fonala s az e húsz év alatt felgyülemlett hiány soha nem lesz pótolható! Csak az tudja megítélni a könyvgyűjtés folytonosságának jelentőségét, aki valaha maga is élvezte — tudós munka kapcsán — egy nagy intézmény áldásait s ismét az, aki reményvesztetten és meddően próbált egy nemzetközileg feldolgozott tárgy irodalmára nézve hazánkban tájékozódni.

Évtizede hangoztatjuk s legjobbaink egyetértének e téren, hogy a magyar tudománypolitikának itt, a könyvtárügy terén vannak a leg-sürgetőbb és legkínosabb kötelességei. Minden elvesztett év pótolhatatlan űrt hagy a nemzetnek nemcsak szellemi, hanem egyenesen

anyagi vagyonában is. Intézményeink, megfelelő könyvtárpolitika, magyarán céltudatos vásárlás nélkül elsorvadnak s a bennük korábbi évtizedek során felhalmozott anyag — folytonosság és kiegészítés híján — egyenesen értéktelenné válik. A tudományos könyvgyűjtés egészen más természetű, mint pl. a múzeális tárgygyűjtés. Egy-egy múzeum bizvást szüneteltetheti néhány éven át újabb vásárlásait, a nélkül, hogy meglévő anyagának értékét csökkentené. Az abbahagyott könyvgyűjtés ellenben a már befektetett tőkék értékét is veszélyezteti. További kárai a könyvtárügy elhanyagolásának a közönség körében mutatkoznak: a korral haladó, szüntelen újat és megújuló keretekben nyújtó könyvtár nagy nevelő erő — nevelő erő kettős irányban. Egyfelől a maga tudományos hivatását látja el, tehát a nemzet szellemi elitjét információval és kutatási anyaggal, másfelől azonban — s ez el nem hanyagolható feladata — új publikumot nevel, új s új tömegeket vezet el a könyvhöz, anyagát mind szélesebb körök számára nyitja meg.

Ennek — fájdalmas ismét megmondani — nálunk ép az ellenkezője történik. Hasztalan állanak a könyvtári intézmények élén kiváló képzettségű, a legszebb szándékok által vezérelt szakemberek: a központi igazgatás, a törvényhozás és a közvélemény érdeklődése nélkül, terv és anyagi eszközök híján nem mehetnek semmire.

NEM KÍVÁNUNK ismétlésekbe bocsátkozni. Aki ennek a kérdésnek figyelmet szentel, fel fogja lapozni két év előtte lapokon megjelent cikkünket, melyet azzal zártunk, hogy mai helyzetünkben nem lehet egyéb teendőnk, mint „a meglévő intézmények munkaközösségét megteremteni, az ország könyvtárügyét egységben szemlélve, annak nagytávlatú programot jelölni ki“. Az utolsó esztendő, mely sok álképület és hamis illúziót zavart szét, talán alkalmas volt arra is, hogy kevésbé hálás feladatok felé is kellő elmélyedéssel és komolysággal közeledjünk. A magyar könyvtárpolitika alapvetésének megteremtése nem valami paradés munka és láttatja is nagysokára lehet. Ennek ellenére haladék nélkül, áldozatkészen és nagy energiával kell hozzálátni. Véleményünk szerint „céltudatos és egységes könyvtárpolitika az intézménynek kooperációjával“ csak úgy jöhet létre, ha a kérdés tanulmányozását és az intézkedést a hivatalokon felül álló egyén, akár kormánybiztos kezébe tesszük le, akit a nagy intézmények vezetőinek szaktanácsa támogatna.

Ugyanakkor azonban a közvéleménynek és illetékeseknek tisztába kell jönni bizonyos elemi igazságokkal. Dotáció nélkül nem lehet könyveket rendszeresen vásárolni és könyvvásárlás nélkül nincs könyvtárpolitika. Bölcs megfontolással kell megteremteni a hazai közkönyvtári beszerzés programját, de ennek a programúnak pénzt kell rendelkezésre bocsátani, már a következő budgetesztendőől fogva. Ha ugyanis végigtekintünk legjelentősebb tudományos közkönyvtáraink állami átalányain, vigasztalan, szinte katasztrófális kép tárul elénk.

Könyvtáraink az 1931/32. évben a következő állami átalányokban részesültek: budapesti Egyet, könyvt. 36.000, pécsi 10.000, szegedi 9.000, József Műegyet. 4.500 és 3.000 (felszerelésre), Nemzeti Múzeum 15.600 P.

Ezek az összegek a békebeli javadalmaknak mintegy 40—50 %-át teszik csak ki. Tekintetbe véve azonban a könyvek árának az utóbbi évtizedben végbement emelkedését, a békebeli és mai javadalmazás aránya még kedvezőtlenebbül alakul.

EGY MÁSIK IGAZSÁG, hogy emberek nélkül nincs szervezet, s könyvtárosok nélkül nincs magyar könyvtárügy. Meg kell teremteni a magyar közkönyvtámoki státust. Bármily meglepően hangzik: a magyarság könyvkincseit őrizni ma még nem élethivatás, hanem valamely más természetű — tudományos, muzeális vagy tanügyi — pálya lépcsőfoka. Mindenki egyet fog érteni abban, hogy egy komoly készséget és munkavégzést kívánó munkának öncélúvá kell válnia; ha a pálya odaadást kíván emberétől, a könyvtáros is elvárhatja, hogy cserébe pályát adjanak néki.

Az egységes könyvtárosi státus mellett szól, mint követendő példa, az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem státusa, mely legfontosabb muzeális és levéltári közgyűjteményeink tisztviselői személyzetét foglalja egybe s amely egységes nagy státus lévén, az előhaladásra és fokozatos előléptetésekre kellő lehetőséget biztosít.

Példa gyanánt négy egyetemi könyvtárunk tisztviselői karára utalunk. Budapestnek XI, Szegednek 6, Debrecennek 5, Pécsnek 4 tisztviselője van. A VI. fizetési osztályt az ország 26 tisztviselője közül mindössze ketten érték el, a VII-et négyen, négyen gyakornokok, a többiek a VIII.—X. fizetési osztályokban végzik munkájukat.

E kimutatásból elsősorban tudományos közkönyvtáraink tisztviselői létszámának csekélysége tűnik ki. A közismert könyvtári gyakorlat értelmében a tisztviselői létszámnak egyenes arányban kell állnia a könyvtár köteteinek számával olyképpen, hogy egy tisztviselőre átlag 10—20.000 kötet esik, amint ezt a külföldi nagyobb tudományos közkönyvtárak jórészenél megvalósítva is látjuk. Ezzel szemben hazai könyvtárainkat vizsgálva, ez az arányszám 30—40.000 kötet között váltakozik, legrosszabb a 650.000 kötettel bíró budapesti Egyetemi Könyvtárnál, ahol egy tisztviselőre 60.000 kötet jut. Ezek szerint tehát könyvtárainkban éppen kétszeresre kellene emelni a tisztviselői létszámot, hogy a kívánatos munkateljesítmény elérhető legyen.

De másfelől feltűnő a fenti könyvtárosi státusok fizetési osztálybeli nivójának alacsony volta. Hiszen ma az a helyzet, hogy egyetemi képesítéssel, doktori oklevéllel bíró könyvtárosaink, akik amellet a tudományos szakirodalom művelésében is tevékenyen és jelentős mértékben résztvesznek, legjobb s mint láttuk, igen ritka esetben a VI. fizetési osztályig juthatnak el, holott ugyanakkor ezzel a képesítéssel az állami szolgálat minden más területén a magasabb fizetési fokozatok is elérhetők.

VALÓSZÍNŰ, hogy a gyógyulásnak útja az, melyet fentebb vázoltunk; mert a nemzet csak ébresztőkre hallgat, ébresztő pedig csak szakember lehet, szakembert a nemzetnek magából kell kinevelnie. Ha a könyvtárügy élére alkotó szellemet állít a magyarság, ha néki — túrhető anyagi szabadság keretében — elhatározási szabadságot is biztosít; ha e könyvtárpolitika megteremti a magyar könyvtárosi kart és észszerű együttműködésre készíteti s egyben új munkára serkenti a meglévő tudományos intézményeket, miközben az aktasablonná süllyedt népkönyvtári ügynek szívet és szellemet ad: a magyar tudomány, sőt a hazai szellemi élet fejlődése is hatalmas serkentést és tetterős segítséget kapott.

BALOGH JÓZSEF

A MODERN FRANCIA LÍRA

E GY KORSZAK különféle szellemi áramlatai, költő-iskolái, a közöttük levő határvonalak a valóságban nem léteznek, vagy talán nem úgy léteznek, amint azt az irodalom korifeusai megállapítják. De mentségükre szolgál az a tény, hogy a megismerés többi ágában is hasonló leegyszerűsítéssel kell eljárnia a kutatónak, mert enélkül lehetetlen lenne teljes rendszert felépíteni s a különféle jelenségek közötti összefüggéseket elfogadhatóan megmagyarázni. Henri Poincaré, a jelenkori francia matematikusok legnagyobbika, nyíltan bevallja, hogy az elméletek és bebizonyított tételek csak relative helyesek és a bizonyosságnak az a kis porcikája, amit tudományos ténynek neveznek, jórésztben csak a tudós elképzelésében létezik. S ha a pozitív tudományoknál ez a helyzet, mennyivel inkább így áll a dolog a szellemtudományok területén s elsősorban az irodalomtörténet és a kritika mindig kétségbevonható s megcáfolható felosztásainál és tételeinél. Sok példát lehetne erre idézni éppen a modern francia líra keretén belül: bármelyik jelentős költőt nézem, minden kritikus más és más címkével skatulyázza el: a papköltő Le Cardonnel az egyiknél szimbolista, a másiknál újklasszikus, a harmadiknál misztikus, romantikus, franciskánus, újplatonikus stb. De ez még csak a kisebbik baj; sokkal jelentősebb veszély fenyegeti a tájékozatlan érdeklődőt az értékelésnél: az egyik modern irodalomtörténet még a nevét sem ismeri, a másik két sorral intézi el, a harmadik elragadtatással ír róla s Valéry mellé helyezi, a negyedik a legnagyobb katolikus költőnek tartja. És a jószándékú olvasó tanácstalanul áll az ellentétes értékelések zavarában: a saját ízlésében nem mer, másokban nem képes hinni. Ugyanez a helyzet, ha MaUarméról, Rimbaud-ról vagy Claudelről van szó. Esztétikai és etikai ellentétek, ízlésbeli különbségek választják el a kritikusokat s ezenfelül a rokon- vagy ellenszenv hamisító szempontjai gátolják őket ítéleteikben s az áldozat természetesen a gyanútlan olvasó lesz.

A modern francia líránál ez a veszély hatványozottan jelentkezik, mert az utolsó ötven esztendő óta a költői egyéniségek és iskolák nagy száma ténylegesen is megnehezítette a felosztást és az értékelést. De ha az ember visszatekint a szimbolizmus fénykorára, meglepődve állapítja meg, hogy milyen kevesen éltek túl az elmúlt évtizedeket s hogy akiknek az alkotása ma is él, mennyire más fényben csillog, mint ötven évvel ezelőtt. Rimbaud, Mallarmé, Laforgue, a jelenkori francia líra három éltető gyökere közül kettő „átkozott költő” volt, Verlaine szerint, s a harmadik, Laforgue, ismeretlenül, félreértve halt meg tudósvészben huszonhétéves korában. Néhány költőn kívül még a nevüket

is alig ismerte valaki. S egy félszázad múlva a legjelentősebb lírikusok nagyrésze: Claudel, Valéry, Le Cardonnel, Apollinaire, Cocteau, Supervielle példaképüknek tartják Rimbaud-t vagy Mallarmét s a fantáziázták azt az utat folytatják, melyen Laforgue indult meg.

Arthur Rimbaud elsősorban életével hatott a költőkre s csak később, a századforduló után kezdték értékelni különös verseit, melyeket húszéves korában ő maga megtagadott, hogy Európát és Afrikát bebarangolva a valóságban élje át mindazt, amit a költők csak féktelen képzeletük játékaival valósítanak meg: Angliában nyelveleckét ad, Olaszországban kóborol, Sumatrában holland katona lesz. Ciprus szigetén kőbányában dolgozik mint felügyelő, Kopenhágában cirkuszi alkalmazott, Abesszíniában fegyverszállító és geográfus. Költőbarátjait régen elfelejtette, amikor ezek, főleg Verlaine, a költészet misztikus szentjévé avatják és áhitattal idézik számukra félig érthetetlen verseit. Rimbaud szerint a költőnek nem az a célja, hogy érzelmi és értelmi egyezéseket találjon a valóság és a belső élmény között, hanem, hogy képzeletének és érzékeinek segítségével maga is teremtsen, létrehozzon új kapcsolatokat. Ritkán használt, különös, elképesztő, hangulatkeltő szavak segítségével a költő ösztönösen idéz fel embereket, tárgyakat, tájakat, melyeknek a valóságban lehetetlen feltalálni a megfelelőjét, de melyek a költő képzeletében egy pillanatig valóban feltűntek. „Hozzászóljam a káprázathoz“: ahol a normális ember csak egy simatükrű tavat lát, Rimbaud még egy palotát is észrevesz, mely a tó mélyén fekszik. Természetfeletti világba lépünk be, ahol az ész ellenőrző szerepe megszűnik s ahol megmagyarázhatatlan kényszerűségből teszünk mindent, épúgy, mint az álomban. „Aki csak egyszer is közelébe került Rimbaud varázsának, épúgy képtelen megszüntetni azt, mint Wagner bármelyik motívumának varázsát“, írja Claudel s hozzáteszi: „Egyike vagyok azoknak, akik hittek benne.“ És Claudel után a kubisták, dadaisták minden kísérlete, a szürrealisták forradalmi nyugtalansága az Illuminations költőjében nyeri legfőbb magyarázatát, annyira, hogy a kubista Apollinaire, Max Jacob vagy a legújabbak közül a délamerikai származású Supervielle többé-kevésbé úgy tekinthetők, mint Rimbaud szellemi leszármazottjai.

Stéphane Mallarmé hatása épolyan eltérő Rimbaud-étól, mint kettőjük emberi és művészi lelkialkata; amennyire féktelen természetű volt az egyik, annyira magábavonult, a külvilág minden érintésétől irtózó a másik. Mallarmé egész élete négy fal között telik el, olyan az élete, mint egy szerzetesé, aki cellájának magányában misztikusokból táplálkozik. Nem azt tűzi ki eszményül, hogy tökéletes, élő vagy jótékony művet hozzon létre, hanem hogy a költészetet minden idegen elemtől megtisztítva az abszolútum irányában a végső határokig vigye s így a francia líra szélső lehetőségeit megmérje. Soha előtte költő nem fordult el annyira azoktól az idegen anyagoktól (emberi érzelmek: élet, szerelem, nyugtalanság, halál stb.), melyek kívül esnek a tiszta költészetben, de melyek szükségszerűen és elkerülhetetlenül táplálják azt. A költészet lényegén, eszközein, sajátos természetén kívül semmi sem érdekelt s néhány ritka szerelmi szonetten kívül egyetlen témája van, melynek számtalan változata jelenti Mallarmé líráját: a költészet. Meg-

valósította az irodalomfeletti irodalom eszméjét, egy olyan irodalomét, melynek kizárólag művészek az olvasói s ezzel a ténnyel pontot tett a francia irodalom organikus fejlődésének végére. Mindegyik költeménye kísérlet a teljesség irányában, merész nekilendülés, hogy legyőzze a legyőzhetlent, bár tudja, hogy minden erőfeszítés hiábavaló, mert emberi erővel és eszközökkel nem lehet áttörni sem az idő, sem a környezet, sem a végzet, a véletlen páncélját. De minden költemény egy-egy vakmerő játszma a véletlennel s bármennyire is egyenlőtlen a játék, az ember nem nyugszik bele a megváltozhatatlanba. Ez az az eszme, melyet Mallarmé legutolsó nagy költeményében (*Un coup de dé jamais n'abolira le hasard*) nemcsak a szavak értelmének és a képek felidézésének a segítségével, hanem a betűk különleges elhelyezésével, a fehér és fekete mező hangulatával akart kifejezésre juttatni. Tagadhatatlan, hogy Mallarmé esztétikája a maga teljességében nem valósítható meg s hatása sem lényegi, mint Rimbaud-é, hanem elsősorban módszerbeli: nélküle Valéry, Claudel, Apollinaire nem haladtak volna olyan fölényes biztonsággal s minden megalkuvás nélkül céljuk felé. De nem szabad elfelejteni, hogy e közvetett hatás mellett egy közvetlen tanítványt is hagyott hátra, a modern francia líra legtisztább csillogású költőjét, Valéryt, s ha valaki a tanítvány előtt hajtja meg a fejét, akarva-nem akarva a mesternek is hódolt.

A fiatalon elhunyt Jules Laforgue hatása nem mérhető az előbbiekéhez: nem azzal hatott, ami lírájának elsődleges jellegét képezte, hanem képzeletének, öngúnyának és anti-romantikus lelkialkatának kifejezésbeli eszközeivel. A humoristák és fantáziisták: Max Jacob, Fagus, sőt a kubisták közül Apollinaire is tőle tanulták azokat a verstechmikai és belső-szerkezeti fogásokat, melyek a megfelelő hangulati légkörbe helyezve különös, fanyar ízt adnak a rövid, nyolc-tíz soros verseknek.

A MODERN FRANCIA LÍRA időrendben elsőnek feltűnt nagy alakja, akire nem hatott közvetlenül senki: Francis J a m m e s. Első verseit kicsinyes megnevelés és vállvonogatás fogadta, a kritikusokat nyugtalanították az első olvasásra sutáknak tetsző versek és a szürke témák gyermekesen naiv hangja. Ha meg akarjuk érteni a nehézségeket, melyek érzéketlen fiúként merednek Jammes költői pályája elé, fel kell néznünk az 1885—90-es évek francia lírájának helyzetét. Verlaine kórházakban tengődik, Rimbaud eltűnt s hatása még alig érezhető, a Paraasse haldoklik. Gombamódra keletkeznek új költői iskolák, melyek mind friss vért akarnak önteni a beteg lírába: de ezt a vért is megfertőzte a szellemi és erkölcsi anarchia és gyakran a francia kultúra megdöbbentő hiánya. Marad Mallarmé, de őt szigorúan keresztülvitt hermetizmusa sokáig elzárja a külvilágtól. Ekkor jelenik meg Jammes első kötete, melyhez saját maga írt különös előszót: „Istenem, az emberek közé szólítottál: itt vagyok. Szenvedek és szeretek. Azon a hangon szólok, melyet Te adtál nekem. Azokkal a szavakkal írói, melyeket atyámba és anyámba oltottál, ők hagyták rám azokat. Bakatatok az országúton, mint a teherrel megrakott számár, melyen a gyerekek nevetnek s amely lekonyítja fejét. Oda megyek, ahova Te akarsz s amikor Te akarsz. Angelusra harangoznak.. “

Jammes egész művészete érzelem-transzpozícióból fakad: a tiszta eszme hidegen hagyja, a nagy metafizikai kérdések úntatják. Csak a természet érdekli: a legjelentéktelenebb részletekig észrevesz mindent s minden rezgés írásra készíti. Az „Angelus“-t az esőtől ázott erdők illata, az érett gabona szőkesége, a havas hegycsúcsok csillogása, a pizstrángos patakok zúgása élteti. Hétköznapi eseményeket ír le végtelen egyszerűséggel, de éppen ez díszíti a verset. Megérti azt a sok szimbólumot, amit a természet nyújt: a pirók titkosjelű füttyentgetését, az őszi erdő csendjét és a vadvirágok nézését. De Jammes, a művész jól tudja, hogy a túlzott egyszerűséget csak egy hajszál választja el a laposságtól és a prózaiasságtól s ezért kever minden verséhez egy-két cseppet a humor és malida drága esszenciájából. La Fontaine óta Ő a legtisztább esprit gaulois: érzékenysége nem mindig humanizmusból fakad, de az ironikus költő szemében mindig ott csillog a könny.

Az új tartalomhoz új költői nyelv szükséges, mely tökéletesen fejezi ki a gondolatot: Jammes nem alkot új szavakat, hanem az elkoptatott vagy használatlan szavak helyzeti energiájának kihasználásával ad újat. A klasszikus verselés sem illik az egyszerű témákhoz, így a vers libre-t használja, melynek ritmusa engedelmesen simul mindenhez: a tartalom és forma harmóniáját semmi sem zavarja. És mennyi friss, sohasem hallott kép és transzpozidó van az „Angelus“ impreszionista ízű verseiben:

La paix est dans le bois silencieux et sur
les feuilles en sabre qui coupent l'eau qui coule,
l'eau reflète, comme en un sommeil, l'azur
pur qui se pose á la pointe dorée des mousses.

Az „Angelus“ költője kedves, szeretetreméltó pogány, akit a dogma nem korlátoz, vallásos nyugtalanság nem bánt: pogány szellem, mély franciskanizmussal telítve. A vallásos hangulat úgy díszíti a verset, mint kis görög templomok a főúri parkot: minden kifogástalan, csak a credo hiányzik. Nem is lepődik meg senki, amikor Jammes 1905-ben megtér: „Az ördög elé hajítottam Nessus-ingemet és a keselyűt, mely bensőmet marcangolta, kockáztatva azt, hogy ezentúl nem fogok tetszeni néhány könyvügnöknek és a nőíróknak.“ Megtörtént tehát az átívelődés a katolicizmusba: módosul költői attitűdje, a belső megmozdulás hatással van versformáira is, de ő nem változik meg lényegileg. A tavaszról eljut a nyár költészetéhez, megmaradnak régi kincsei és elmélyülnek a katolikus vallás miszticizmusában. S hogy a megtérés milyen termékenyítő és tisztító hatással volt a költőre, azt a „Géorgiques chrétiennes“ mutatja legjobban. Ez Jammes legnagyobb alkotása, a megváltás által megszentelt föld és az emberi veríték dicsérete.

„Az igazi költő zsenije kimeríthetetlen; csak életének tartama határolja“, írja egyik tanulmányában Emerson. Jammes szép bizonyítéka ennek a tételnek: a héténekes „Géorgiques chrétiennes“ óta minden kötetében újat ad tartalmi és formai szempontból egyaránt: a „La vierge et les sonnets“-ben a formák virtuóza mutatkozik be:

struktúrájukat tekintve Jammes szonettjei talán nem nyújtanak újat, de annál inkább belső formájukban: a vers márványszerűségét lebegő, elemezhetetlen légiesség lengi át:

Qu'est-ce que le bonheur? Peut-être un vallon bleu
 Dans lequel j'ai chassé, void trente ans, le lièvre.
 Que m'importent i'échelle d'or, les rouges lévres?
 Tout est vain qui n'a pás le grand calme de Dieu.

Jammes az emlékek, a múlt költője: legutolsó kötetét is a múlt idők emléke ihleti: városok élednek fel, melyekben a költő megpihent, régi nemesi családok kihalt kastélyai, árnyas szalonok, ahol a csendet csak egy eltévedt dongó zümmögése szakítja meg. Régen meghalt emberek árnyai suhannak el előttünk, füstös vonatból megkívánt tájak, dombok, erdők s mindenhez valamilyen emlék fűződik. A hétköznapi dolgok örök poézisét érezteti és természetfeletti értelmüket sejteti. Gide írja róla: „Mihelyt bírálni akarunk Jammes-nál, tétovázunk; hibák és erények itt egybeolvadnak. Ha engedjük magunkat felé sodródni, úgy tűnik fel, mintha egyedül csak ő lenne költő.“

Nem kedvező véletlen, hogy a késői szimbolista lírikusok között a legélelkebb és jelentőségében is elsődleges csoportot éppen a katolikusok, Jammes, Le Cardonnel, Claudel és Péguy alkotják. A szimbolizmusban sok volt a művészi, érdeklődés s ez elnyomta a világnézeti szempont szükségességét; szigorúan körülhatárolt morálra lett volna szükség ahhoz, hogy ez az iskola hosszúéletű fákat lomboztasson. A katolicizmus a maga mély miszticizmusával, liturgiái szimbolizmusával, felépített rendszerével par excellence kedvez a lírának s az igazi költő előtt végtelen távlatokat nyit meg. A szimbolizmus művészi tételein felépülő etikának természetyszerűleg egy másik világ képét kellett magából kitükröztetni, a szellemvilágét, mely a látható világ felett áll.

AKI a modern francia szellemi áramlatok forrásait és útjait vizsgálja, lépten-nyomon Claudel nevével fog találkozni. Látni fogja, hogy egyesek: felmagasztosítva imádják, mások őszinte kétkedéssel és kicsinyléssel beszélnek alkotásáról, mely szerintük szembefordulás a francia szellem lényegével és hagyományaival; de mindenki ösztönösen érzi, hogy a mai kor egyik legkülönösebb egyéniségével áll szemközt, akiről végleges ítéletet ma semmiesetre sem lehet mondani. Tagadhatatlan, hogy aki a régi esztétika megmerevedett ízlésével közeledik műve felé, hidegnek, érzéketlennek vagy inkább egyoldalúan cerebrálisnak érzi azt és tökéletlen költőt lát benne, éppúgy mint Rimbaudban vagy Mallarméban. Claudel művészi lelkialkata nem önmagába húzó s csak a belső élet iránt érdeklődő, hanem a mindenség legtávolabbi megnyilvánulását is megérező és visszatükröző temperamentum, mely kitarja magát és várja, hogy a természeti és szellemi áramok mozgásba hozzák. Kevés költő képes a fizikai világot olyan teljességgel felfogni és művében megéreztetni, mint Claudel; kifejezőmódja, mely az első pillanatra meglepi az embert vakmerő, nyers újszerűségével, tapinthatóvá teszi mindazt, amit a költő magában érez

és átél: az ember úgy érzi, mintha megfognák a kezét s rátennék a kősziklára, a földre vagy a tenger felületére, melyről Claudel ír. Egyik drámájából, a „Partage de midi“-ből idézek néhány sort, mely fogalmat ad a claudel-i hasonlatok érzékeltető és elevenítő erejéről: az Indiai Óceánon vagyunk, egy hajó fedélzetén, a nap kegyetlenül éget, az egyik utazó egy pillanatra félrehúzza a fedélzetet takaró vásznat:

Je suis aveuglé comme par un coup de fusil. Ce n'est plus du soleil cela!
C'est la foudre! Comme on se sent réduit et consumé dans ce four à rever-
bère!

Tout est horriblement pur. Entre la lumière et le miroir,
On se sent horriblement visible, comme un pou entre deux lames de verré.

Ez a természettel egybeforradás és átérés jellegzetesen romantikus vonás a költőnél, de ha összehasonlítjuk bármelyik nagy romantikus költővel, a közöttük levő különbség rögtön szembetűnő lesz: az utóbbiak mintegy megmérgezik a természetet, saját keserűségüket és vágyódásukat viszik belé, melyek visszaverődve azt a hitet keltik, mintha onnan áradnának ki; Claudelnál éppen fordítva áll a dolog, kiegyensúlyozott lelkiállatából hiányzik minden beteges finomság, szereti a természetet, mert Isten képét látja benne. Minden igyekevése az, hogy minél teljesebben adja vissza azt az érzelmi változást, melyet egy külső kép vagy megmozdulás idéz benne elő. Nem lehet csodálni, hogy azt, akinél a fizikai világ ilyen jelentős szerepet játszik, panteistának és pogánynak tartja nem egy kritikusa: „Claudel műve, mely szándéka szerint misztikus, lényege szerint pogány“, írja róla valaki. A szüntelen jelentkező metafizikai érdeklődés és az ember elsődleges beállítása ebbe a claudel-i világegyetembe megcáfolja azt a feltevést, hogy a költő szenteltvízzel meghintett pogány szellem. Drámai költeményeiben a természet fenséges háttérül szolgál emberi sorsok tragikus összetűzéséhez s az olvasó érzi az állandó isteni jelenlétet és a katarzis kiengesztelő hatását. Mindegyik költeményéből folytonosan erősödő öröm árad ki: „Sume Domine et suscipe quidquid habeo et possideo...és a tisztán lírai alkotások azt a misztikus hitet keltik, hogy nem is ember énekel. Claudel nagy ódái lényegük szerint hálaadó imák, hasonlók César Franck nagy szimfonikus műveihez, melyekben a vezérszólamok külön-külön és együttesen is nagyszerűen hatnak. Ódáiban a költő lírai ihlete megakasztja az egyvonalú fejlődést, fokról-fokra meüémotívumokkal bővül az eredeti szólam, egyik kép a másikat idézi fel s a képek gazdagsága elsöpör minden rendszert. Az olvasót megzavarja a versnek hihetetlenül gyors belső ritmusa és az egymásután jövő sok kép, úgy érzi, mintha egy toronyban menne felfelé és a sötétből csak itt-ott pillantana meg pillanatnyi világosságot, míg végül kijut a szabadba s amit eddig részlegesen, villanásszerűen látott csak, most teljes pompájában bontakozik ki előtte:

Salut done, 6 monde nouveau a mes yeux, o monde maintenant total!
O credo entier des choses visibles et invisibles, je vous accepte avec un
coeur catholique.
Le monde s'ouvre, et, si large qu'en soít l'empan, mon regard le traverse
d'un bout á l'autre.

Claudel költői pályája harminc éven keresztül fokozatos emelkedést mutat, melynek minden jelentős állomását egy-egy alkotás örökíti meg. Ha ezzel szemben valaki Paul Valéry szellemi fejlődését szeretné megismerni, érdeklődése legyőzhetetlen akadályokba ütköznék. A szimbolizmus fénykorában Valéry Mallarmé szellemi köréhez tartozik, fiatalkori versei is jellegzetesen mallarméista költőnek mutatják, áld biztos formai és zenei érzékkel hangszereli mesterének kedvelt változatait. Majd hirtelen eltűnik, éppúgy mint Le Cardonnell, s húsz éven át halott marad az irodalom számára; a költészetből ábrándult ki, vagy az emberekből?, nem tudja senki. Különös játéka a sorsnak, hogy ez a költő, aki évtizedekig elzárja magát a külvilágtól és némaságra ítéli magát, ugyanekkor mint a Havas-ügnökség igazgatójának személyi titkára keresi meg a kenyerét: mennyire önmagában élhetett, hogy a mindennapi szenzációk zavara érzéketlenül tudta hagyni! Hogy mi játszódott le Valéryban e hosszú idő alatt, az csak akkor fog napfényre kerülni, amikor a ma még ismeretlen vagy nagyon megcsonkítva megjelent szellemi naplói, a Cahiers A, B, C, D a maguk egészében kerülnek nyilvánosságra. Húszéves hallgatás után, Gide biztató szavára ismét megszólal a régen elfeledett költő a „Jeune Parque“-kal, egy négy százasoros „kísérlet,-tel, mely a francia lírának leghomályosabb, de talán a legmagasabb ormát jelentő verse.

Valéry azt hitte, hogy ezzel az eredetileg rövidre tervezett, de tiszteresére megnyúlt költeménnyel örökre búcsút mond a költészetnek. De a líra démonával senki sem játszhat büntetlenül, még az a Valéry sem, aki meggyőződéssel hirdeti, hogy bármilyen költemény egyszerű technikai kísérlet és tudatos szellemi bűvészkedés: a „Jeune Parque“ után egymást követik a legkülönbözőbb fényű versek s amikor egy francia folyóirat 1921-ben azt a kérdést intézi olvasóihoz, hogy kit tartanak a legnagyobb élő lírikusnak, a szavazatok többsége Paul Valéryra esik. Túl minden művészi nagyságon, a költő termékeny némasága önmagában véve is nagyszerű példaadás saját korának, mely nem ismeri vagy lenézi a lelki és szellemi önmegtartóztatás elmélyítő erejét; milyen felemelő büszkeséggel és gyönyörrel írhatta le ez a költő:

Après tant d'orgueil, après tant d'étrange
Oisiveté, mais pleine de pouvoir...

Az igazán nagy költőről nem lehet sem jelentősége, sem érdeme szerint ími, legfeljebb többé-kevésbé megközelítő gondolatfoszlányokat képes a kritikus megrögzíteni s azt is csak annak a számára, aki ismeri a költőt. Valérynál még fokozottabb mértékben igaz ez: a „Jeune Parque“ és a „Cimédère marin“ költője olyan magasságokba vitte a költészetet, hogy kritikus és olvasó csak szédülve képes Őt követni. Valéry költészetét csak az lenne képes a maga teljes egészében megérteni, aki pontosan ugyanazon lelki és szellemi vonalban haladna, mint a költő s amellet ugyanazokkal az intellektuális eszközökkel rendelkeznék, vagyis egy második Valéry. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy a legkiválóbb Valéry-magyarázók a „Jeune Parque“-ot vagy a „Cimetière marin“-t mind különféleképpen magyarázták és a

költőben a legelterjedtebb filozófiai irányok képviselőjét látták. Szegény Valéry! Az egyik Bergson, a másik Hegel, a harmadik Kant, a negyedik Aquinói Szent Tamás követőjének kiáltja ki, s mindegyik az idézetek tömegével bizonyítja a maga igazát. Ugyanakkor Valéry bebizonyítja, hogy a filozófiai líra esztelenség, mert abban a pillanatban, mihelyt a vers gondolati síkba téved, megszűnik versnek lenni, elveszti elsődleges jellegét és semmiben sem különbözik egy didaktikus „költeménytől“ vagy a hirdetővállalatok rímes reklámjaitól. A költészet nem tűr meg maga mellett semmiféle idegen elemet, legkevésbé gondolati vagy érzelmi elemet. Mindaz tehát, ami eddig a költészet lényeges anyagát képezte, Valéry (és már Mallarmé) szerint is idegen és ártó elem. Ezt az abszolút költészetet csak pillanatig s legföljebb egy-két verssorban valósíthatja meg a költő, mert már a szavak értelme is tisztátalan elemet visz be a versbe. Tökéletesen tiszta verset földi költő nem írhat, mert eszközei és emberi természete a priori akadályt képeznek s így legföljebb azt a gögőt ismerheti meg, hogy minden igyekezete kielégítetlen marad. A „poésie pure“ így csak elérhetetlen ideál, mely felé a költő öntudatlanul törekszik ugyan, de teljesen el nem érheti. Ezért mellékes a költemény anyaga, a téma és a szó, épúgy mint a zenénél a kotta.

„Mindaz, ami könnyűnek látszott előttem, közömbösen hagyott. Az érzékenység és a pomográfia ikertestvérek, mindkettőt megvetem“, írja Valéry s ezzel még jobban megmagyarázza költészettanának külső feltételeit. Technikailag minden szabadságot elhárít magától, nemcsak a szimbolisták, hanem a romantikusok széttörő technikai eredményeit is elveti s visszatér a klasszikus francia vers szigorúan kötött metrumaihoz, mert a költészet csak valamilyen akadályból, küzdelemből kifolyólag képes megszületni, minden könnyítés gátlólag hat. Így egyesíti magában Valéry a mallarméi esztétika lényegét a klasszikus líra formai követelményeivel, új utat mutatva a francia költészet számára. Ennek a költészetnek az igazi titokzatossága abban rejtezik, hogy nem a szemnek, talán nem is a fülnek beszél, hanem közvetlenül az agyat érinti s csak onnan sugárzik át a belső érzékszervekre:

L'or léger qu'elle murmure
 Sonne au simple doigt de Pair,
 Et d'une soyeuse armure
 Charge Fámé du désert.

Leonardo da Vinci módszeréről írt tanulmányában Valéry megemlíti az Eszmei Színház lehetőségét, mely még nem találta meg a maga költőjét, bár értékebb az Emberi Színháznál, sőt az Isteni Színháznál is. Ugyanez a Valéry logikailag bebizonyítja, hogy a filozófiai költészet lehetetlenség, egyrészt mert a líra nem tűr meg idegen anyagot magában, másrészt mert a filozófia eljutott egy olyan pontig, ahol az anyag, a tárgy másodrendűvé vált a módszer és az eszköz mellett. Hogy lehet tehát összeegyeztetni e két ellentétes álláspontot? ez a művész Valéry legbensőbb s talán megoldhatatlan problémája s ennek köszönhetjük a „tiszta költészet“ tomyát építő költemények mellett a gondolkodó Valéry nagyszerű prózai alkotásait, melyeket

nem egy rajongója helyez a versek fölé. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a „Charmes“ költőjének sikerült gyakorlatilag is megvalósítani a poésie pure követelményeit; a költő és a teoretikus között lappangó ellentét van, melyet nem lehet megszüntetni.

„Az intellektuális gyönyört a költői élvezet fölé helyezem“, mondja egy helyütt Valéry s minden költeménye ennek a tételnek a megerősítése. Ha az ember fennhangon olvassa például a „Pythie“-t, a szótagok dinamizmusa, a mássalhangzók megjelenítő ereje, a sorok szaggatott, gyors ritmusa az értelmi szépséget annyira felfokozza, hogy az ember szinte minden érzelemtől mentesen gyönyörködik a versben, hasonlóan a fizikushoz, aki nem „teljes szívéből“, hanem teljes agyából örül a sikerült kísérletnek. Olyan ez a költemény, mint egy villamos batteria, mely tűzijátékszerűen szikrázik s kísérteties fényrel világítja meg a körülötte lévőket:

La Pythie exhalant la flamme
De naseaux durcis par l'encens,
Haletante, ivre, hurle!..

Valéry versei között talán egyedül a „Cimédère marin“ tartalmaz érzelmi elemeket a tiszta gondolatok szüntelen áradása mellett. A tengeri temető, mely a versnek egyik vezérmotívuma, valóban létezik a Földközi-tenger partján; a költő saját magáról beszél itt a versben s az olvasó úgy érzi magát, mint az, aki először áll szemben kedvenc írójával: elfogódottan hallgatja a zengő sorok érzelmi és értelmi szépségét, maga előtt látja a nyugodt tengert, melyen „galambok“ siklanak, a temetőt, mely a halált szimbolizálja, és diadalmasan mondja a költővel együtt a felejthetetlen sorokat:

Le vent se lève!... Il faut tenter de vivre!
L'air immense ouvre et referme mon livre,
La vague en poudre ôse jaillir des rocs!
Envolez-vous, pages tout éblouies!
Rompez, vagues! Rompez d'eaux réjouies
Ce toit tranquille où picoraient des fœs!

MINÉL JOBBAN KÖZELEDÜNK a mához, annál sűrűbb rengeteget jelent a francia líra; költő-iskolák és önálló lírikusok olyan tömegével állunk szemben, hogy mindent és mindenkit még csak megközelítőleg sem lehet tárgyalni és a puszta névfelsorolás legalább egy oldalt jelentene. Az előbbiekhöz hasonló kiemelkedő egyéniség nem jelentkezett az utolsó évtizedben, illetve az a két lírikus, aki itt jelentőségben első helyen áll, pályájának csak első felét futotta meg, éppen azt, amelyen idegen hatások zavaró elemei érvényesülnek. Léon-Paul Fargue-ra és a nagyszerű Jules Supervielle-re gondolok itt, akik a legújabb francia líra elsőrendű értékei közé tartoznak. Így az előbbiekkel szemben itt nem lírikus egyéniségekről, hanem két iskoláról vagy irányról emlékezem meg, a humoristákról, akikhez a fantáziák is tartoznak, és a Rimbaud-t követő kubistákról, akiknek nagy része a dadaizmuson keresztül a szürrealizmus területeire ér el.

A humoristák és fantáziák esztétikája sok tekintetben Laforgue-tól ered, azzal a különbséggel, hogy ami ott elsődlegesen eredeti s

tragikus vonás, késői követőinél gyakran álarcként felvett attitűd. A lirizmus eredetileg, illetve romantikus értelmezésben érzelmi állapotoknak pillanatnyi megrögzítése. A költő ellenállhatatlan szükségét érzi annak, hogy érzelmi állapotát, szomorúságát vagy életfilozófiáját közvetlen vallomás vagy allegorikus kép formájában leírja s így mintegy nyilvános gyónást végezzen. Ez a primer lirizmus másodfokon olyképpen változik át, hogy a költőben megkettőzés történik: második énje jelentkezik s ez ironikusan ellenőrzi az első természetes lendületét, a költő továbbra is vallomást ad, sőt kezdő őszintesége cinizmusig terjed, ugyanakkor azonban ez a második én ítél, gúnyol, nevetéssé tesz, vagyis kiegyenlíti az érzelmi túltengést. Lehetséges, hogy Laforgue, aki hosszabb ideig tartózkodott Németországban, Heine verseiből tanulta ezt a modort, de a francia költőnél az ember jobban érzi azt a tragikus összeütközést, melyből ez az öngúny fakadt. Mai követőinél a játékszerűség teljesen fölébe került az érzelmi megnyilatkozásoknak s így egy harmadik fokú líraiságot érnek el. Toulet, Fagus, Carco, Deréme ennek a különleges műfajnak a legtökéletesebb művelői. Toulet minden verse szentimentális epigramma, egy-egy régi emlék kelti életre, melyet a költő valamikor röptében feljegyzett s évekkel később rögzített le nyolc sor kristályos formájában. Egy nyári délután hallott távoli harangszó, a szeretett lány tűnő mozdulata, egy forrás tiszta tükre ihleti meg, de minden szentimentális jelleg hiányzik a versből:

L'immortelle, et l'ceillet de mer
 Qui pousse dans le sable,
 La pervenche trop périssable,
 Ou ce fenouil amer

Qui craquait sous le dent des chèvres
 Ne vous en souvient-il,
 Ni de la brise au sei subtü
 Qui nous brûlait aux lèvres?

Gyakran olyan a vers mint egy többágú tükör, melynek minden lapja mást mutat: szomorúságot, gúnyt, mosolyt, érzéki vágyat. És a forma, a két négysoros versszak az ölelkező rímekkel nagyszerűen adja vissza a tünékeny hangulat lehelletszerűségét. A visszaemlékezésnek és a humornak vegyülete metszőbb élt nyer Carconál, aki gyakran villoni hangokat is visz a versbe, melyék még erősebben kifejezik az ellentétet a tartalmi frivolitás és a formai tökéletesség között: a költő „enfant terrible^{4c}-t játszik, de ugyanakkor érezteti, hogy jámbor nyárspolgár. Verlaine használta gyakran ezt a modort költői pályájának utolsó szakában, de Carco nem az abszintról, hanem az ópiumról vagy kokainról mond dicséretet. Deréme inkább humorista, nevetése a cirkuszi bohócéhoz hasonló, aki önmagával, áldozatával és a közönséggel egyformán bolondozik. Mihelyt szentimentális hangulat fogja el, működésbe lép a másik én s az eredmény nem marad el. Musset zokog kedvese hűtlensége felett, a humorista költő torzító tükröt tart önmaga és olvasója elé:

Quand tu partis et que ton rire s'envola,
 J'eus le cceur gros comme un volume de Zola.

Bizonyos tekintetben a kubista Apollinaire is a humoristák közé tartozik, de nála az ember mindig észrevesz valamilyen mélyebbről jövő, keserű hangulatot és a gúnyos vagy humoros hüig sokszor csak arra szolgál, hogy egy pillanatra elfordulhasson tőlünk s ne láthassuk mi történik benne. És a másik főkubistánál, Max Jacobnál egész verseket találunk, melyek tisztán ellentétáson épülnek fel s groteskségükkel ugyanolyan rendű (csak más hangulatú) érzést váltanak ki az olvasóból, mint bármelyik romantikus költemény. Itt mutatkozik meg a fantazisták és humoristák művészi jelentősége: újabb területeket nyitottak meg a líra számára, olyan földrészeket, melyek a romantikus esztétikától nagyon távol állottak.

KUBIZMUS, dadaizmus, futurizmus, szürrealizmus. Hálátlan feladat ezekről az irányokról és az idetartozó lírikusokról írni, mert az ember vagy elfogult velük szemben s így igazságtalan, vagy észrevétlenül a sznobizmus lejtőire téved s nemcsak magát téveszti meg, hanem a hiszékeny olvasót is. Az irodalmi kubizmus abból a festészeti irányból eredt, mely az impresszionistákkal szemben, akik állítólag csak a mellékes dolgokat veszik észre és ábrázolják, a dolgok lényeges jegyeit akarja a vásznon visszaadni. Szerintük nem az számít, hogy a kép hasonlít-e az ábrázolt dologhoz, hanem hogy teljességében kifejezi-e azt. Jellemző, hogy elsősorban a kubista festők köré csoportosult írók, Max Jacob, a lengyel származású Apollinaire, Salmon stb. fogalmazták meg a festészetre vonatkozó esztétikát, melyet később saját verseikre is alkalmazni kezdtek. A költészetnek az a célja Apollinaire szerint, hogy a dolgok teljességét szuggerálja az olvasóban: ezért egy jelenet, kép vagy történet elsődleges egységét az analízis segítségével felbontják s a bennük élő rendnek megfelelően rakják ismét össze. Ez az eljárás azonban csak elméleti maradt; gyakorlatilag minden kubista költő egyéni ihletét vagy szeszélyét követte s jellemző, hogy ami sikerültét és újszerűen művészt alkottak, az mind a kubizmus esztétikáján kívül történt. Apollinaire „kubista“ versei sokkal kevésbé homályosak, mint Rimbaud vagy Mallarmé művei. Ez a különös költő, akit életében barátain kívül mindenki sarlatánnak és nihilistának tartott, a maga egyéni, utánozhatatlanul jellemző stílusában éppúgy a természetfeletti világ után vágyakozik, mint a katolikus Claudel s csak akkor eszméltek rá, hogy kit vesztettek el benne, amikor a háborúból súlyos fejsébbel tért vissza s nemsokára meghalt. Halála előtt, mintegy kiengeszteléseképpen az olvasóval szemben, utolsó versében megmagyarázza életének és költészetének célját:

Soyez indulgents quand vous nous comparez
 A ceux qui furent la perfection de l'ordre
 Nous ne sommes pas vos ennemis
 Nous voulons vous doxrner de vastes et d'étranges domaines
 Oú le mystère en fleurs s'ofire à qui veut le cueillir.

Apollinaire, Max Jacob, Salmon, Cocteau: ha majd néhány évtized fogja Őket tőlünk elválasztani, csak akkor lehet róluk megközelítő ítéletet mondani. Most még túlságosan közel vannak hozzánk, ingerelnek vagy elképesztenek, csodálatot vagy tiszteletet kelte-

nek, de nem tudjuk őket igaz értékük szerint látni. S az ember így áll minden mai francia lírikussal szemben. Csak a legkésőbb jött Supervielle-re kell gondolni, aki minden modernizmusa és szürrealista ízű nyugtalansága mellett legjelentősebb erényeit éppen a francia líra hagyományából veszi. Ez a Montevideóban született költő első kötetében olyan idegen, szokatlanul különös világgéppel és stílussal jelenik meg, hogy úgy tekintenek rá, mint egy másvilágból idetévedt emberre: megbámulják, mint egy különös lényt, aki tökéletes szépségű francia nyelven sohasem sejtett verseket ír; eltelik néhány év és Supervielle újabb meglepetéssel szolgál: »Le Forgat innocent« című kötetében (1932) ugyanazt az utánozhatatlan, jellegzetes hangot üti meg, mely a hagyományos francia líra sajátja s a francia szellem legmélyebb forrásából fakad:

Saisir, saisir le soir, la pomme et la statue,
 Saisir Tömbre et le mur et le bout de la nie.
 Saisir le pied, le cou de la femme couchée
 Et puis ouvrir les mains. Combien d'oiseaux lachés,
 Combien d'oiseaux perdus qui deviennent la rue,
 L'ombre, le mur, le soir, la pomme et la statue.

Jules Supervielle példája mutatja legjobban, hogy a modern francia líra milyen erősen gyökerezik a hagyományokban ugyanakkor, mikor forradalmian újszerűnek tetszik. Nehéz lenne ennél nagyobb dicséretet mondani róla.

JUST BÉLA

AZ AMERIKAI LÉLEK

HUYSMANS „A Rebours“-jában Jean des Esseintes túrhetetlennek minősíti kora arisztokratáit éppúgy, mint polgárságát.

Dekadens érzékenysége környezetével szemben lélektanilag érthető és indokolt. Valahányszor európaiaknak Amerikára vonatkozó véleményét olvasom vagy hallom, eszembe jut ez a francia regény s a képzettársítás, szerintem, csak látszólag összefüggéstelen. Európaiak ugyanis ugyanazzal a hisztérikus idegenkedéssel kezelik az amerikaikat (a Duhomelek és Keyserlingek, akármennyire eltérnek egyébként egymástól), mint ahogy Huysmans hőse kezeli kortársait. Azok is, akikben semmiféle értelmi vagy esztétikai fölény nincsen, úgy tesznek, mintha az amerikai környezet kulturális szempontból elviselhetetlen volna. Vájjon igazuk van-e? Ha igen, miért? Hanem, miért nincs igazuk? Ebben az ismertetésben egyáltalában nem óhajtok dogmatikus következtetésekre jutni, csak bizonyos megállapításokat akarok tenni, amelyek tapasztalataim leszűrődései. Végül is jómagam magyar, szóval európai nevelést kaptam, s amerikai sorsomban időről-időre elképzelhetetlennek tartottam, hogy valaha is otthon érezzem itt magam; velem is megesett, hogy az előítéleteket Összetévesztettem benyomásokkal, a specifikus eseteket általánosítottam, s úgyszólván önmagamon lelki műtétet kellett végeznem, a Walter Lipmanntól hangoztatott „fegyelmezett aszketizmus“ elvét kellett alkalmaznom, hogy tárgyilagosan s aztán rokonszenvvel ítéljem meg s igyekezzem megérteni az amerikai lelket.

Mert van amerikai lélek. Nemcsak amerikai polgár van, a politikai demokráciától fejbevert handabandázó önteltség, nemcsak csöcselékpszichológia, amely az értékes embereket lekergeti a közélet porondjáról, nemcsak hangos újságok, demagógizú folyóiratok, hollywoodi ízléstelenségek, teológiai és egyéb frázisbajnokok, nemcsak a Monroe-elv provinciális ügynökei, nemcsak szappanhirdetések és rágógummi apothéózisok, nemcsak kismizmizett négerék, felemás bevándorlók, hanem más is. Bizony más is. Amerikai lélek, amelynek megvannak a maga nemzeti, kozmopolita és emberi sajátosságai; lélek, amelyben az értelem világít és az érzelem énekel. Erről az amerikai lélekről azonban ritkán esik szó Európában. Ami az amerikai kapitalizmusban és egyénben Shylock-rendszer és hajlam, az egyetemes; ami lélek, tehát a szó kívánatos értelmében emberi, az persze itt is kivételes, de van, sőt annyira van, hogy szociológiailag, azaz mint tipikus jelenség is hangsúlyozandó. Ugyan mi köze a francia önzésnek Pascal jansenizmusához, a francia türelmetlenségnek Voltaire felvilágosodottságához, a párizsi boulevardnak Paul Claudel gótikus világnéze-

téhez? Viszont kétségtelenül vannak franciák, akik Pascal egyéniségének, Voltaire szofisztikájának, Paul Claudel vallásosságának visszhangjai. S amikor a francia lélekről beszélünk, tulajdonképpen rájuk gondolunk, a kiválasztottakra, ha szürkék is, mert Ők képviselik a kikristályosodott francia lelki és intellektuális műveltséget. Ennélfogva észszerű azt mondani, hogy amikor az amerikai lelket megrajzolni igyekszünk, a „fair play“ elve alapján ne csak a tömegláz silányságát vegyük figyelembe, ne csak a plutokrata fölény képmutató erkölceit, ne csak az amerikai társadalom laboratóriumának sikertelen kísérletezéseit, ne csak a nyilvánvaló ellentmondások tartalmatlanságát és tarthatatlanságát, hanem azt is, ami az emberi lélek megítélése szempontjából egyetemesen értékes vagy jellemző, ha amerikai is a színe, hangja és csendje. Aristoteles Poétikája, bizonyos módosítások ellenére, alapja minden korok esztétikai elméleteinek; ám Horatius Ars poetica-ja ugyancsak használt az emberiség esztétikai fejlődésének. Miért ne volna helyes azt mondani, hogy a szkolasztikus és renaissance hagyományokkal rendelkező Európa, bármennyire kitermelte a lélek modern koncepcióját, nem vehette elejét annak, hogy Amerika is hozzájáruljon ennek a léleknek kiegészítéséhez? Miért lekicsinyelni az amerikai lelket, amikor maga az európai lélek is végzetesen tökéletlen?

Gazdasági téren az Amerikai Egyesült Államok a manchesteri iskola tanítványa. De vajjon Európa nem hangoztatta-e hosszú időn át a szabad kereskedelem elvét? Vallási téren Amerika jórészt a protestáns értékelmélet követője. De ha most eltekintünk a szórszálhasogató eltérésektől s a lényegre nézzük, nyilvánvaló, hogy mindkét kontinens erkölcsi szemüvegét a kereszténységtől kölcsönözte. Az individualizmus társadalmi erejének hangoztatása szempontjából Amerika épp annyira a liberalizmus terméke, mint a szomorúan és bűnösen érett Európa. Való, hogy az amerikai hagyományok fiatalabbak, gyakran mesterkétebbek az európaiaknál, ugyanakkor azonban ne feledjük el, hogy az úttörők Angliából és Hollandiából s később más európai országokból jöttek, tehát a történelem távlatából az amerikaiak módosított európaiak. Kulturális önáltatás azt állítani, hogy az átlageurópai szellemibb életet él az amerikaiaknál. Több a szellemiség a múltjában, de nem egyéni életében. Több élmény és körülmény figyelmezteti az esztétikai szépség és a filozófiai gondolat valóságára, mint az amerikaiak, de ennek ellenére odaát is csak a Monsieur Homais-k vannak túlsúlyban, akiktől tudvalevőleg Flaubert nem volt elragadtatva s a mai apró-cseprő Flaubert-ek sincsenek. Mennél tovább élek Amerikában s mennél bensőbb viszonyba kerülök az amerikaiakkal társadalmi téren, annál inkább arra a következtetésre jutok, hogy ami itt visszataszító, annak párhuzamával Európában is találkozom, talán azzal a különbséggel, hogy Európában a kulturális kétszínűség álarca kevésbé átlátszó, mint itt a nyersebben civilizált álarc. Tessék elhinni, hogy Emerson erkölcsi eszmeköre, minden körülhatároltsága ellenére, épp annyira őszinte volt, mint Stendhal romantikusan hangoztatott realiztikus meztelensége, s Hoover tehetetlensége nem kevésbé megindító és sajnálatraméltó, mint mondjuk Brüning volt német kancelláré.

Már most mi az, amit megfigyeléseim és tapasztalataim alapján az amerikai lélekben figyelemreméltónak találok? A tőkegazdálkodás paradicsomában mi az, ami túl nyomoron, túl sikeren érték, összhang, érdekesség? Sokat fordulok meg amerikai otthonokban, idubokban. Bejártam az amerikai keletet, középnyugatot s a délen is voltam. Néha ott tartok, hogy majdnem exotikusnak érzem a bevándorlót, ámbátor amikor egyszerű, az amerikai sors útjain járatlan magyar arc rám néz, mégis megmelegsik a szívem. Ismerem a yankee amerikaiakat, amikor józan s amikor iszik, amikor dolgozik s amikor pihen» amikor fölényeskedik s amikor alázatos. Ismerek költőket materialista pongyolában és üzletembereket lírai ellágyulásban. Ismerek olyanokat, akik Párizsban és Berlinben épp olyan otthonosak, mint New Yorkban vagy Clevelandben, s olyanokat, akik Ohio állam területét sosem lépték át. Ismerek igazi gazdagokat és műgazdagokat, társadalmi pilléreket és kimondott individualistákat. Ha keresztmetszet képüket festeném meg, mit tartanék lelkük legjellemzőbb tulajdonságainak?

Az amerikai sem annyira egyszerű, mint ahogy azt bizonyos európaiak el akarják hitetni, akik Amerikát illetőleg csak kezdetleges osztályozást ismernek, összetett erő, sokágú lelki fa. Beszélj vele s azt hiszed, hogy ebben a pillanatban megragadtad lelke lényegét s a következő percben valamit mond vagy elhallgat s már-már végérvényes véleményedet kénytelen vagy megváltoztatni. Űgy véled, hogy hiszékeny, mert nem mond ellent s ráébredsz arra, hogy hiszékenységeden mosolygott, mert feltételezted, hogy kritikátlanul hallgatott meg. Hiszékeny annyiban, amennyiben ha megbízik benned, nem vonja kétségbe szavadat; ez gentleman kötelessége. A közhelyes információkat is úgy hallgatja meg, mintha újat mondanál, habár sokszor csupán modorodban rejlik az újszerűség. Nem tagadja le tájékozatlanságát, de soha többé nem vesz komolyan, ha meggyőződik arról, hogy tájékozottságod hazugság volt. Európai műveltségedet hajlandó túlbecsülni; ez naívsága. A műveltséget viszont elsősorban gyakorlati relációjában ítéli meg; ez öntudatlan korruptség, amit enyhébben pragmatikus filozófiának szoktak nevezni. Ha észrevehetően szellemi munkás vagy, gyanakvással néz. Megszokta, hogy a művész, az író, a tanár, a filozófus idegenkedik tőle s az idegenkedést a maga lekicsinylésével fizeti vissza. Ez freudi önvédelmi mechanizmus. De ha rájön arra, hogy szellemi munkás mivoltod ellenére golfozol vagy anekdotázol s hogy egyszínű polgári nyakendőt viselsz, amely akármilyen „businessman“-nek becsületére válnék, akkor megölel, közlékeny lesz, elmondja élete történetét s kikéri tanácsodat érzelmi ügyekben, amelyeknek technikai és lélektani megoldásával bajlódni szokott. Szívesen veszi, ha dicséred Amerikát, de gyanút fog, ha dicséreted nem ismer korlátokat. Feltétlenül könyvebben nyered meg bizalmát, ha gondolkodó mivoltod ellenére a cselekvő ember benyomását teszed, s félig nyert ügyed van, ha látja rajtad, hogy lehetőleg mindennap megfürdöl s annak ellenére, hogy nincs angolszász múltad, tisztasági lelkiismereted mégis magától értetődő. Eltűri, sőt olykor helyesli, ha Amerikát megbírálod, de ügyelned kell arra, hogy kritikád ne legyen programszerű rágalmozás.

Az általánosításra általánosítással felel, s ezért önmagadat vádolhatod. Egyéni elismerésének értéke néha olyan, mint a tömegé: lelkes, ám felszínes. Ugyanakkor azonban baráti szolgálatban odaadó, s hacsak nem politikus, érdek nélkül hajlandó sokkal többet tenni érted, mint a hasonló színvonalú európai polgártárs. Szereti, ha mosolyogsz. Optimizmusára áll Schopenhauer meghatározása: kíméletlen, mert érzéketlen pesszimizmusoddal szemben. A mai válság ugyan megtanította arra, hogy csökönyös optimizmusát legyőngtse. Ott tart, hogy okkal és fölöslegesen rémeket lát, de ezt átmeneti állapotnak tekinti, szóval hagyományos optimizmusához mégis következetes. Hisz a prohibícióban s iszik; nem hisz a prohibícióban s nem iszik. Ez természetesen ellentmondás, amit érvekkel próbál ellensúlyozni, de az érvek körülbelül olyan meggyőzőek, mint minden más érv, amely az elvet a valósággal próbálja összeegyeztetni. Thomas Jefferson liberalizmusára esküszik, de alapjában véve csak azt a liberalizmust szereti, amely konzervatív kényelmét szolgálja. Következetlenségében, bármennyire a huszadik században él, a tizenkilencedik század polgárának ibseni jelensége.

Nemzetközi kérdésekben járatlanabb a vele egyvágású európainál, de az utóbbi fölünye csak újságfölüny, s ez bizony kétes értékű. Akár republikánus, akár demokrata, egyben azonos: a gazdasági jólétet és a civilizált életet ikertestvérmek tekinti, az amerikai történelemnek csak legkimagaslóbb mozzanatait ismeri, s meghatódik azon az európain, aki például Thomas Paineről vagy Alexander Hamiltonról többet tud nálánál. Egyensúlyozott gazdasági időkben patriarchális érdeklődést tanúsít a szegényekkel, a „pusztán dolgozókkal és nem építőkkkel“ szemben, viszont válságos időkben visszatér individualizmusa eredeti hangjához és önzéséhez. A jótékonyági lázból át tud csapni a közöny medrébe, önző, de önzése értelmes, sőt jellemes, mert ritkán hangoztat önzetlenséget. Demokratikus ideológiája erkölcsi illúziójából következik, hogy a társadalmi intézmények felkarolását kötelességének tekinti. Mint pszichológiai tünet, Andrew Carnegie nem kivétel. Európában, mint pszichológiai tünet, Széchenyi István gróf igenis kivétel. Világnézetének, akármilyen a hite és társadalmi állása, az a gerince, hogy Istennek és a törvényeknek engedelmességni kell. Képzetele színtelen, azért gyakran úgy hat, mintha filmből vágták volna ki, de feltétlenül megbecsüli azt az embert, aki szórakoztatni tudja. Amit megbecsül, azt meg is fizeti. Ebben a tekintetben ítélete nem mindig megbízható. Elvárja, hogy aki az önmaga munkáját értékeli, pénzt kérjen érte. Gyarlósága a fantázia nélküli hívő gyakorlati szentimentalizmusa. Önzése olykor ravaszabb és kíméletlenebb az európaiénál, viszont öntudatlan önzetlensége egyszerűbb, természetesebb, majdnem azt mondhatnám, hogy az erkölcs közepes értékű költészete. Élete szándékaiban etbikai szempontok vezetnek, de ahogy inge angol lelkész mondotta, miután a sikert Isten elismerésének tekinti jó cselekedetei ellenében, tehát etikájából hiányzik az esztétikai összhang. Gondolatámyalatok, érzésbeli finomságok alig érdeklik. Vájjon a költők és művészek érzékeny álmainak megértői-e hasonló színvonalú európaiak?

Tisztában vagyok azzal, hogy az amerikai léleknek ez a portréja nem tökéletes. Nincs benne László Fülöp dekoratív udvariaskodása, sem pedig a karikaturista igazságot kereső torzítása. A lényeg hangoztatására törekedtem a lényegtelenések mellőzésével. Még mindig nem tudjuk, hogy a lélek, ha férfié, miként hat a nőre, ha fiatal, miként reagál az öregekre, ha nő, miként él vissza Ösztöneivel és jogaival s miként értékesíti azokat, s ha fiatal nő, miként hasznosítja szabadságát a szabadság rovására. S az amerikai homo vulgaris-t sem ismerjük. De a kérdésnek ezt a távlatát külön cikkben kellene ismertetni. Amint említettem, az amerikai sem annyira egyszerű, hogy elemi osztályozással el lehetne intézni. Például van amerikai pesszimizmus, amelynek következetes megnyilatkozása Edgar Allan Poe és Herman Melville költői és írói egyénisége, sőt van amerikai lélek, amelynek humorja nevetetően anekdotikus, mint Mark Twainé, s ugyanajkkor kétségbeesítően sivár és kiábrándult és kiábrándító, mint Mark Twain „Mysterious Stranger“ című posthumus regényének majdnem swifü levegője. Amit amerikai felszínességnek mondanak, az a modern kor lelki tempójának travesztiája. Európában is észlelhető. Ismerek európai turistákat, akik egy hónapot töltöttek az Amerikai Egyesült Államokban, a newyorki Empire Buildinget látták, a Niagara vízesést s a washingtoni Fehér Házat, s ezeknek a tapasztalatoknak alapján \$ persze az „intuáció“ segítségével csalhatalanul lesújtó véleményt mondanak Amerikáról. A felszínesség lelkiismeretlensége egyetemes betegség.

A minap egy gyáros otthonában voltam. Vacsora után az egyik hölgy leült a zongorához s Beethoven és Debussy s az újabbak közül Bartók és Ravel kompozíciókat játszott. Élő, mély csend kísérte játékát. Ez nem volt amerikai kulturális légkör; ez a kultúra légköre volt, akárhol lettem volna is. A zongoraszámok végeztével az egyik vendég felállt s kijelentette, hogy egész nap igazgatósági konferencián vett részt, fáradt s hogy gondjait elfelejtse, elmegy egy birkózó versenyre. El is távozott. Felháborító? Dehogy. Mosolyogni való. Persze, az európai „megfigyelő“ csupán ennek a benyomásnak hangoztatásával ment volna vissza Európába, elfelejtve a többi jelenlévő lelki műveltségét, zenei áhítatát s a zongorajátékosnő művészi képességeit. Európa csak akkor ismeri meg Amerikát, ha nemcsak bizarrságaira, badarságaira és brutalitásaira figyel fel, hanem énekére, színére, vágyaira, műveltségének emberi és emberiségének művelt hangjára is.

Cleveland,, Ohio.

REMÉNYI JÓZSEF

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német helyzet, Hitler háttérbe szorítása, Papén hatalma és programja – A német álláspont a leszerelés dolgában; hatása – Az ottawai konferencia sikere, a stresai konferencia nehézségei

A NÉMET politikai helyzet, anélkül, hogy menetrendszerűen előre megállapított eseménysorozat-jellegét elveszítette volna, igen mozgalmas, és a kívülálló számára izgalmas benyomást is tesz. A Hitler augusztus 13-i audienciája óta lefolyt események egymásutánja teljesen megfelelni látszik valamely előre megállapított vezérkari tervnek: a Pomerániában példátlan kegyetlenséggel meggyilkolt kommunista öt gyilkosát a politikai bűntettekre elnöki szükségrendelet alapján felállított rendkívüli törvényszékek egyike a törvény és a rendelet értelmében halálra ítélte; Hitler erre nyilván elvesztette fejét és oly hevességgel azonosította magát az öt gyilkossal, amely tekintélyének a pártjához csatlakozó konzervatív polgári elemek körében éppen annyit értett, mint a kormány átnemvétele körül tanúsított habozó magatartása a baloldalon. A porosz kormány végül megkegyelmezett az öt gyilkosnak, büntetésüket életfogytiglani fegyházra változtatva, de a náci helytelen taktikája következtében ez sem számított az ő sikerüknek. Papén kancellár a Reichstag összeillese előtt két nappal a münsteri parasztgyűlésen mondott beszédében nagyszabású, érdekes gazdasági programot jelentett be, ami megmutatta, hogy a kormány hosszú időre rendezkedik be s nem törődik a Reichstag vagy a pártok állásfoglalásával. Ugyanakkor, amikor a Reichstag összeült — augusztus 30-án — a kancellár, Schleicher Reichswehr-miniszter és báró Gayl belügyminiszter kíséretében Neudeckben volt az elnöknél és megszerezte az éppen megszületett birodalmi gyűlés feloszlására a felhatalmazást. A Reichstag tétlen és tehetetlen kérész életét két groteszk körülmény teszi miékezetessé. Az egyik oldalon Klara Zetkinnek, az agg kommunista agitátomőnek kor-elnöksége és visszhang nélkül maradt propagandabeszéde az elnöki székéből, a másik oldalon pedig a nemzeti szocialista elnöknek (akit — risum teneatis — a centrum szavazataival választottak meg) és pártjának állásfoglalása a parlamentarizmus és a weimari alkotmány mellett, amelyet a birodalmi elnök? kel szemben — ők vettek védelmükbe. Szeptember 5-én megjelentek a bejelentett gazdasági szükségrendeletek, amelyek azt mutatják, hogy a kormány gondolkodik, cselekszik, iniciatívával bír, kormányozni tud, és fel tudja kelteni a bizalmat. Pontosan egy héttel később, amidőn nyilvánvalóvá vált, hogy a Reichstag le fogja szavazni (hogy tényleg leszavazta-e, az olyan alkotmányjogi kérdés, amelyet nem meménk, mint kívülállók, eldönteni), Papén átadta az elnök feloszlató dekrétumát és így Németország elérkezik hatodik választási kampányához az 1932-ös naptári éven belül.

Nem könnyű dolog a német politikai helyzet pontos analizését adni. A háború elvesztése és a békeszerzések következtében előállott lélektanilag súlyos viszonyok és a gazdasági válság következményei mellett számításba kell venni a német nép fogyatékos politikai iskolázottságát és

ösztönét, azt a nagy dinamikus erőt, amellyel ez a sok tekintetben oly kiváló, alkotnitudó nép rendelkezik és végül azt a tényt, hogy ennek az erőnek hatása természetesen ma nem kielégítő és minden irányban csak csonkán nyilvánulhat meg. A Hitler-mozgalom ereje két tényezőn alapul: a növekvő nacionalista érzésen, mely a háborúutáni pacifizmust a fiatal generációban nyomon követte; — ugyanennek az érvényesülni nem tudó fiatalságnak és a munkanélkülieknek azon a meggyőződésén, hogy a mai termelési rendszerben valami belső igazságtalanság van, amelyet szociális reformokkal kell orvosolni, de nem marxista, azaz nem kommunista vagy nemzetköziség felé igyekvő alapon. Ez Hitler sikerének titka. Programja inkoherens, antimarxista, de egyben mégis tökéletes — ugyanakkor, amikor a tőkésék támogatják; külpolitikájában megtagadja a versaillesi szerződést, de a másik oldalon nem számíthat Moszkvára sem. Valahogy azt a benyomást kelti, hogy Hitler inkább vallásalapító — egy Németországba átültetett osztrák Gandhi, nem mindennapi szónoki erővel, mellyel a tömegeket meg tudja mozgatni. Nem államférfi, sőt nem is a tett embere: az a mód, ahogy őt Hindenburg tizenöt perc alatt elintézte, anélkül, hogy másnap az SA rohamcsapatok elfoglalták volna Berlint, diszkreditálta őt pártjának ifjú, tette és harcra kész elemei körében. Általános a vélemény Németországban, hogy a legközelebbi választásnál — ha rákerül a sor — a nemzeti szocialisták jobb és balfelé egyaránt veszíteni fognak szavazataik számából. Hacsak valami meglepetés nem következik be, nem lehet elzárkózni azon benyomás elől, hogy a Papén—Schleicher kormány, mely a náciok felé barátságos mosollyal s engedelményekkel jött, megőrlötte a mozgalom lényegét és hatóerejét. Kérdés, mit tesz a helyébe.

A Papen-kormány ereje és hatalma három tényezőn nyugszik: Hindenburg elnök óriási tekintélyén, okos következetességén és jellemzilárdóságán; a Reichswehr effektív katonai hatalmán, amely Hindenburgnak és Schleichemnek feltétlenül rendelkezésére áll, utóbbi pedig lekötötte magát az elnök és Papén mellé (Hitler a Reichswehr ellen nem merte csapatait harcba vinni); végül azon a tényen, hogy a kormány tagjai nagyképességű szakférfiak, akik, a kancellárral élükön, parancsolni tudnak. Legnagyobb erőssége, de egyúttal gyengesége is az agg elnök személye: támogatására úgylátszik feltétlenül számíthat, de ha meggondoljuk, milyen vékony hajszálon függ élete, nem zárkozhatunk el azon aggodalom elől, hogy vele az egész épület egyik napról a másikra össze is omolhat. Bár nem szabad elfelejtenünk, hogy minden politikai nehézkessége és a belső mozgalmak hevessége dacára a német nép, (mint legutóbb Hindenburg újraválasztásánál is láttuk,) ha rákerül a sor, az utolsó percben mégis józanul ítél, és ha fenyegetőzik is vele, végül mégsem ugrik a szakadékba, amely felé gyorsiramban közeledik. Egyáltalában a német események bírálatánál és magyarázatánál azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nincs ennek a népnek semmiféle demokratikus politikai tradíciója, hanem csak doktrinér nevelése, amelyet egy nehézkes alkotmány kereteiben kell véleményének kifejezésével bebizonyítani. A helyset tehát pillanatnyilag az, hogy míg a parlamentarizmus és a weimari alkotmány ellen harcbavonuló és ezt a két intézményt megvető nemzeti szocialisták ma ennek védelmezőivé váltak, addig az általuk keresett diktatúrát a német junkerek és konzervatív bürokrata megcsinálják nélkülük, sőt ellenük. Ilyen körülmények között nincs kizárva az sem, hogy egészen specifikusan német lesz a további belpolitika kifejlése is. A Papen-kormány, akárhányszor választat is, nem lesz több híve a parlamentben, mint az a 30—40 német nemzeti képviselő, aki most is támogatja anélkül persze, hogy Papének parlamentáris alapot keressének; viszont a Papen-kormány a három fentemlített tényezőre támaszkodva,

ha intézkedései beválnak és ha csak lassan is fejlődő javulás következik be, nyugodtan kormányozhat évekig is anélkül, hogy a közvéleménynek vele politikailag egyetértő 98 százaléka ebben megakadályozhatná, illetve megakarna akadályozni.

Hitlerék és a Centrum rendkívül heves, személyes harcra készülnek az elnök és a Centrummal szemben renegát Papén dien. Ez utóbbinak azonban meglepő módon sikerült gazdasági programjával bizonyos mértékű optimizmust keltenie, amire időnként szüksége van annak, aki kormányozni akar. A különböző programútok negatívumai, a munkásvédelemnek és a munkabérdiktatúrának a szociáldemokraták által az utolsó tizennégy év alatt a birodalomra kényszerített rendszere mellett és az utóbbi évek gazdasági passzivitása után, megkönnyebbülésként hatott a Papén—Warmbold—Wagemann-féle „Wirtschaftseinkurbelungsprogramm“. A gazdasági szükségrendeletben lefektetett terv alapja az a vélemény — s ezt a német konjunktúrakutató intézet egyidejűleg erős érvekkel támasztotta alá, — hogy a világgazdasági krízis már átment kulminációs pontján és a nyersanyagárak emelkedése jelzi a javulás útját. Erre az optimizmusra van felépítve a különben igen leleményes terv, amely azt reméli, hogy a javulás következtében beálló fellendülés kárpótolni fogja az államkincstárt azokért az áldozatokért, amdyeket a következő évek büdzséinek terhére és a mai magángazdaság javára hoz. A Papen-programmnak két főrésze van: az egyik adókönyvitésből, illetve adóvisszatérítésből, a másik a magánvállalkozásnak adott effektív szubvenciókból áll. Az első részt úgynevezett „adóhitelbizonylatokkal“ valósítja meg a kormány; ezek alapján az adófizető 1932 októbertől 1933 októberig esedékes forgalmi-, ingatlan- és kereskedelmi adójának negyven százaléka és közlekedési adójának teljes száz százaléka értékében bizonylatokat kap, amelyeket 1934-től 38-ig bezárólag évenként egyenlő összegben felhasználhat a jövedelemadón kívül minden egyéb adójának lerovására. Ezek a bizonylatok tőzsdei forgalomba hozhatók és a Reichsbanknál leszámíthatók. Az ekként mozgósított összegeket a kormány tervezete a magángazdaságokban az iniciatíva serkentésére kívánja felhasználni. A kormány azt reméli, hogy nem közmunkákkal, de magánberuházásokkal ily módon meg tudja indítani az új vérkeringést a megtorpant gazdasági életben. Az ilykép mobilizált összeget 1522 millió márkára teszik és például csak a Reichsbahn 170 millió márka értékű bizonylatot eszkontálhat, illetve ilyen összeget fordíthat befektetésekre.

A program másik pillére: állami szubvenció juttatása minden munkaadónak, aki munkásainak számát növeli: ez 400 márka minden egyes újonnan beállított munkás után. Erre a célra a kormány 700 millió márkát preliminál. A tervnek a szocialisták által legsúlyosabban nehézményezett kiegészítő része megszünteti a munkabértarifa megkötöttségét. A munkaadó, aki új munkásokat állít be, fel van hatalmazva arra, hogy a beállított munkások számának arányában többi munkásainak bérét leszállítsa. Azonban a munkás védelmének biztosítása végett a bérlészállítás jogosultsága felett a paritásos bíróságok döntenek és a leszállítás maximuma nem haladhatja meg a 12.5%-ot. Helyes elvnek látszik az, hogy a munkával bíró munkásság egy bizonyos mértékig kivegye részét munkanélküli kollégája alkalmaztatásának terheiből.

Ezenkívül a birodalmi kormány a közmunkákra fordítandó összeget 750 millió márkára emelte fel, úgy, hogy az egész terv közel 3 milliárd márkát bocsát a nemzetgazdaság szolgálatára, amelynek mobilizálása természetesen a Reichsbank feladata. Hogy ennek a lépésnek, legalább is egy bizonyos mértékig, kétségtelenül inflatorius hatását a gazdasági élet megindulása, talán a munkabérlészállítással párhuzamos olcsóbbodás ellen-

súlyozni fogja-e, azt a legközelebbi hónapok fogják csak megmutatni. A német közvélemény, — élén a tőzsdék és a sajtó — érdeklődéssel és nem bizalmatlanul, sőt némi optimizmussal fogadta a tervet. Ha a remélt konjunktúrajavulás bekövetkezik és a Papen-kormánynak ideje marad végrehajtani programjának többi részét, akkor lehet, hogy nyert ügye lesz. A junkerkormány elgondolása a kapitalizmus rehabilitálása, habár bizonyos mértékig szükségképpen állami ellenőrzés alatt. Ez tehát visszatérés a múltba, nem pedig a harmadik birodalom megalapítása, amit Hitler ígért. Hogy pedig ez lehetséges-e, arra a választ valószínűleg már a következő hat hónapban belül lefolyó eseményektől várhatjuk.

UGYANAKKOR, amikor az előbb ápolit és dédelgetett nemzeti szocializmus a Papen-kormány ellen szinte osztályharcserű izgatásba kezd, a „bárók“ rezsimjét támadva, ez utóbbi külpolitikai akcióval igyekszik nemzeti presztízsét befelé megerősíteni. Azt, hogy mily veszedelmes belpolitikai motívumokkal a külpolitikát befolyásolni és irányítani, a magyar közönség előtt nem szükséges külön bizonyítanunk. A Papen-kormány ugyan metodikusan hónapok óta előkészítette és jogilag alaposan megindokolta a leszerelés egyenjogúságának ma már szinte ultimatív követelését, de ezáltal taktikailag mégis igen nehéz helyzetbe hozta Németországot a nagyhatalmakkal, persze elsősorban Franciaországgal szemben. Kétségtelen, hogy a leszerelési konferenciának júniusban befejezett, úgynevezett első ülésszaka igen szegényes eredménnyel végződött és nem sok reménnyel kecsegtetett arra, hogy egyrészt a népszövetségi tagállam helyzetére elengedhetetlenül szükséges egyenjogúság legalább elvben elismertessék, másrészt, hogy az általános arányos leszerelés felé valóban komoly, lényeges lépés történjék. Az egyenjogúság elismerését követelő, megnemadása esetén pedig Németországnak a versaillesi szerződésen alapuló katonai szervezete megreformálását bejelentő német memorandum olyan pillanatban kavarta fűd a világpolitikai vizeket, amikor Lausanne után és további gazdasági regeneráció előestéjén, legnagyobb szükség lenne nyugalomra és bizalomra. Bármily jogos is a birodalom álláspontja — és ezt a körülményt sehol jobban el nem ismerik, mint Magyarországon, hiszen jogilag a mi felfogásunk teljesen azonos a németekével — félő, hogy az ökölrel asztalracsapás helyett simább taktika, éppen Németország helyzeti erejénél fogva könnyebben és olcsóbban hozna sikert. A francia sajtó meglepetést színlelt és felzúdult a német követelésre, amelyhez a birodalmi kormány azt a szankciót fűzte, hogy ha Németország egyenjogúságát el nem ismerik, többet a Leszerelési Konferencia tárgyalásaiban, még az előkészítő Összejövetelekben sem vesz részt. A francia kormány, különösen pedig miniszterelnöke, viszont sokkal nyugodtabban fogadták e bejelentést. Herriot valóban konciliánsan is feltd, nem tagadván meg teljesen a további tárgyalásokat. Franciaország ugyan nem hajlandó erről a kérdésről kétoldalú tárgyalást folytatni Berlinnel, mert szerinte ez a békeszerződés megváltoztatását jelentené, ami pedig az összes szignatárius hatalmakra tartozik, nem ismeri d Németország jogát a fdfegyverzésre és tagadja azt, hogy a Leszerelési Konferencia máris csődöt mondott volna. Anglia álláspontja szinte természetesen még kevésbé negatív, bár Ő sem helyesli az asztalra csapást. MacDonaldnak meggyőződése, hogy a nemzetközi bizalmat csak a méltányos egyenjogúság elismerése alapján lehet helyreállítani; mindenáron sikert akar biztosítani a Leszerelési Konferencia számára s ezért igyekszik Angliának közvetítő és békítő szerepét fenntartani. Egészen különös az Egyesült Államok visszhangja. Amilyen élesen szembefordul az amerikai közvélemény Franciaországgal, amiért nem hajlandó lényeges leszerelésre és ragasz-

kodik katonai szupremáciájához, olyannyira helyteleníti úgylátszik Berlin politikáját is, amely — szerinte — végső konklúziójában nem leszereléshez, hanem ellenkezőleg hadiversengéshez vezet. Olaszország a legteljesebb mértékben elismeri Németország jogát az egyenjogúsághoz, azonban Mussolini politikája a lefelé való paritás elérése, azaz a viszonylagos hadi egyenlőség a védelmi minimum alapján, s így Németországnak, mint erősödő és felszerelést követelő katonai konkurensnek megjelenése nyilván megzavarja az ő politikáját is.

Mussolini rendkívül szellemes és megtámadhatatlan logikájú tétele a következő: francia szempontból az egész leszerelési kavardást okozó hiba a versaillesi szerződésben van, amelynek következetesség esetén ki kellett volna mondania, hogy Németország állandóan a leszereltségnek abban az állapotában kell hogy maradjon, amelybe őt a békeszerződés helyezte. Versailles azonban a wilsoni pacifizmus és Franciaország uralmi és biztonsági törekvései vadházasságából született és jogot ad a legyőzött hatalmaknak arra, hogy saját lefegyverzésüket csak az általános leszerelés első lépésének tekintsék, amelyet ez utóbbinak nyomon kell követnie. Ha tehát — így szól a szillogizmus befejező tétele — Franciaország ragaszkodik a versaillesi szerződés érinthetlenségéhez és betartását követeli, akkor éppen saját érdekében és politikája logikus eredményeként kell az aránylagos és fokozatos leszerelést keresztülvinnie.

Németország ereje a mai kényes és érzékeny világpolitikai és világ-gazdasági helyzetben az, hogy bármivel fenyegetőzik is, ellene katonai szankciókat alkalmazni ma már senki sem merhet és ha, meggondolt Dugovics Tituszként, azzal fenyegetőzik, hogy a mélységbe ugrik és mindent magával ránt, azért, hogy ettől visszatartsák, magas árat üzemének azok, akik menthetetlenül vele zuhannának. Ez kétségtelenül nagy stratégiai erő, de nézetünk szerint, ügyes, nem merev, hanem hajlékonyabb taktikával sokkal biztosabb, nagyobb és állandóbb eredményeket lehetne vele elérni.

A német lépés tehát sok értékes porcellánt tört össze. De egyelőre nem vitte előbbre sem a leszerelés, sem Németország, sem a politikai megbékülés ügyét. Pedig megbékülés nélkül nincs bizalom s a bizalom helyreállítása nélkül nincsen gazdasági fellendülés.

NAGY ERŐFESZÍTÉST fejtett ki és jelentékeny sikert ért el a bizalom helyreállítása körül Nagy-Britannia az ottawai konferencián, ahol a Brit Nemzetek Szövetsége igyekezett a tagjait összefűző kapcsokat gazdaságilag szorosabbá tenni. A cél a következő volt: a védővámossá vált Anglia piacait a birodalmi preferenciák rendszerének kifejlesztésével hozzáférhetőbbé tenni a Dominionok számára és ugyanakkor ott piacot biztosítani a brit ipar termékei részére. Legnehezebb vök az ilyirányú megegyezés létesítése Kanada és az anyaország között. Az előbbi nehezen fejlődő és féltve őrzött iparát óvta Sheffield és Leeds versenyétől, viszont saját terményeinek — elsősorban gabona és fa — kedvezményes piacot akart biztosítani Londontól Glasgowig; az utóbbival való kapcsolatban, Kanada fakövetése az volt, hogy a brit kormány zárja ki az orosz dumpingárut. Ennek a követelésnek teljesítése, illetve olyan megformulázása, hogy ez a fennálló orosz-angol kereskedelmi szerződéssel összeegyeztethető legyen, rendkívül nagy nehézségeket okozott és szinte feldőléssel fenyegette a konferenciát. Könnyebb volt az angol-ausztráliai megegyezést létrehozni, mert az angol ipari export ellenében a nagy dominion fagyasztott húsbehozatala számára biztosította az angol piac preferenciáját. Hasonló kedvezményes szerződés jött létre Dél-Afrikával, Indiával, Újfundlanddal és Rhodéziával. Ha talán az adott kedvezmények és az áruforgalom szempontjából a nyers számokat

tekintve nem is lényeges az eredmény, — egypár millió fontos koncessziókról van szó ide vagy oda — az a tény, hogy a birodalom részeinek szolidaritása — természetesen az egy Írország kivételével — beszédes kifejezést nyert az eredményekben és az egyes problémákról létrejött jelentésekben, biztató előjel a Brit Birodalom kohéziójának megerősödésére és Nagy-Britanniának növekvő tekintélyt biztosít a tervbevett világgazdasági konferencián.

Az angol sajtó egyértelmű volt annak megállapításában, hogy ugyanaz a szellem, amely oly szerencsésen kiegyenlítette a sokszor veszedelmesnek látszó ellentéteket, kellene hogy a világgazdasági konferenciát és az ott összegyűlő államokat áthassa. Ilyen körülmények között annál meglepőbb, hogy Nagy-Britannia a stresszi előkészítő tárgyalásokon legfőbb, sőt szinte egyetlen akadálya annak, hogy az összegyűlt államok közös platformot találjanak és megegyezésre jussanak. Vannak hatalmak, amelyek pénzügyi áldozatokra is hajlandók a középeurópai államok restabilizálása érdekében, mások viszont gazdasági engedményekkel, preferenciákkal piacot biztosítanak az agrárállamok termékei részére. Nagy-Britannia pedig a megszorult államok pénzügyi restriktói megszüntetését követeli, viszont a maga részéről — s ebből a szempontból Ottawa is megkötötte kezét — gazdasági könnyítést éppoly kevésbé kész adni, mint a pénzügyi megsegítésben részt venni. Ilyen körülmények között kétséges, vajjon sikerül-e a beharangozott világgazdasági konferenciát megfelelően előkészíteni. Amerika kizárja a témakörből a hadiadósságok és vámtarifák kérdését, Nagy-Britannia az ottawai eredményekre támaszkodva passzívvá lett, illetve követel, de nem ad. Ha már nem is hiszünk annak a fenyegetésnek, hogy hanem történik semmi, akkor a katasztrófák következnek be (sohasem igen tudtuk, mit jelent ez a beígért katasztrófa), nehéz elképzelni, hogyan fog a lassanként diszkreditált konferencia-diplomácia eredményt hozni a bonyolult gazdasági kérdésekben, amelyekbe egyaránt bejátszik materiális érdek és hatalmi megérzési politika.

A távol-keleti konfliktus szeptemberi évfordulója újból kiélezi a válságot, melyet Japán előretörő politikája hozott. Ugyanakkor, amikor a Népszövetség kiküldött vizsgálóbizottságának jelentése a Tanács elé kerül, Japán elismeri a Kínától az 6 támogatásával „spontán“ elszakadt mandzsu államot \$ ezzel véd- és dacsövetség formájában oly függőségbe hozza a Mancsu-Kno-t Tokiótól, mint amilyenben, formai anektálása előtt, Korea volt. A Lytton-jelentés ugyan az honnan kiszivárgott hírek szerint, mint helyesen sejtettük, nem „ítéli el“ Japánt oly nyilvánvalóan, ahogy ellenkező forrásból származó tendenciózus hírek elhítenni igyekeztek. A formulázás nyilván diplomatikusabb, de a jelentés azt javasolja, hogy a mandzsu állam maradjon meg Kína szuverénitása alatt s az úgynevezett „nyitott ajtó“ politikája érvényesüljön. Ennek a javaslatnak, melynek nemzetközi jogi alapja megtámadhatatlanul erős, durván vág elébe Japán az elismerés által. Hogy az Egyesült Államok, sőt Anglia népébe is erősen beidegzett pacifizmus és a világgazdasági válság bénító hatásai mellett, marad-e Washingtonnak és Genfnek, szelíd tiltakozáson és a helyzet elnemismerésén kívül más eszköze — az inkább kétséges. Ha a Tanács és az összehívandó népszövetségi rendkívüli közgyűlés ennél tovább megy — akkor Japán kilép és a Távol-Keleten érdekelt nagyhatalmak, ha nem is hadiállapotba, de nyílt ellenséges viszonyba kerülnének egymással. A Népszövetség javára ezzel szemben áll Argentína valószínű megjelenése Genfben.

OTTLIK GYÖRGY

ARCKÉPEK A RAKOCZI-FELKELES IDEJÉBŐL¹

Bottyánt — Rákóczi tábornokait kritikája hadseregéről—francia tisztjei

Az 1704. ÉV ŐSZÉN Selmecbányán tartott béketanácskozások ideje alatt II. Rákóczi Ferenc e város közelében fekvő Vihnyefürdőn lakott. Itteni tartózkodása alatt jelentkezett nála szolgálatra Bottyán János — azelőtt neves császári huszárezredes — s ugyan-csak ebbe az időbe esik a XIV. Lajostól hozzáküldött francia tisztek megérkezése a kuruc főhadiszállásra.

Göröskáli és bottyáni Bottyán János 1640 táján született Esztergom városában. Édesatyja a tehetséges gyermeket a jezsuiták vág-sellyei kollégiumában taníttatta, de a tüzesvérű ifjú vele összetűzött, ezért atyja levette róla kezét. Hogy életét tengesse és tanulmányait folytathassa, kénytelen volt a jezsuiták zárdájában lovászi és más alsóbbrendű szolgálatokat vállalni. Felserdülvén, megunta a kolos-tori életet és felcsapott végbeli lovaskatonának.

A törökökkel vívott örökös csatározásokban bontakozott ki ennek a katonának termett ifjúnak valódi egyénisége. Erős testalkata vassá edződött; mint személyes bajvívó bátorságával, nagy ügyességével félelmetessé vált. Szerette a vakmerő kalandokat. 1683-ban az esztergomi vár lovasságának parancsnoka lett, később különösen kitüntette magát a Buda visszafoglalása körüli csatározásokban s a törököknek az Alföldön folytatott üldözésében. Lipót császár 1692-ben ezredessé s egy magyar huszárezred tulajdonosává nevezte ki. A karlo-witzi béke után alattomos besúgók azt a hírt terjesztették róla, hogy összekötetésben áll a magyarországi bujdosó kurucokkal. A hadi-tanács letartóztatta, Bottyán tisztázta ugyan magát a vád alól, de a méltatlan bánásmód miatt önérzetében sértve, otthagya a katonaságot s 1700-ban köbölkúti birtokára vonult gazdálkodni.

A Rákóczi felkelés jelentőségéről és céljairól ő sem volt kellően tájékozva s azért szívesen engedett a bécsi felszólításnak, hogy Koháry, Forgách és Esterházyval együtt Esztergom vidékén miliciát szervezzen Rákóczi ellen. 1703 őszén Zólyom alatt még mint császári ezredes vívott egy emlékezetes párviadalt Ocskay Lászlóval s azután sebesülten tért a zólyomi vár kapitulálása után Esztergomba. Szívében ekkor már Rákóczi pártján volt s esztergomi lábadozását arra is akarta felhasználni, hogy az ottani helyőrség magyar részét Rákóczi-hoz hajlítsa. Kukländer császári várparancsnok sejtette ezt s mivel féltékeny volt Bottyán tekintélyére s talán vagyonára is áhítozott, 1704 őszén letartóztatta s Bécsbe akarta kísértetni. Útközben, Nyerges-

¹ Szemelvények szerzőnek „II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története“ című készülő művéből. V. ö. Magyar Szemle 1932. júniusi számát.

újfalun sikerült neki a császári kíséret kezéből megszökni. Felesége a Bottyánhoz hú parasztok segítségével szökését ügyesen előkészítette. Éjjeli szállásához közel csónak várt reá, azután az őrséget leitatták, annak a szobának a falát, ahol Bottyán tartózkodott, kibontották és éles kardot nyújtottak be neki. Bottyán a szobából kirohanva, őreit lekasabolta, a csónakba ugrott és sértetlenül érte el a túlparton reá várakozó lovait. Megtudta, hogy a fejedelem és Bercsényi Selmecbányán vannak, tehát egyenesen odavágtatott. Jelentkezett Bercsényinél, aki őt a fejedelemhez kísérte Vihnyére. A fejedelem közölte Bottyánnal a már 1703 december 10-ről antedatált tábornoki kinevezését, egy huszárezredet adományozott neki és mivel minden ingósága Esztergomban maradt, 1000 forinttal is megajándékozta. Egyúttal kinevezte őt a Vágón inneni hadak parancsnokává. E perctől kezdve, 1709 szeptember végén, tamaórsi táborában, agyvérzés folytán bekövetkezett haláláig, szakadatlanul, törhetetlen eréllyel szolgálta a fejedelmet és a nemzet ügyét.

Végigtekintve öt éves kuruc hadvezéri pályáján véghezvitt haditelein, ismerve intézkedéseit, levelezését és kortársainak leveleiből visszatükröző, kivételesen érdekes katonás egyéniségének képét, nyugodtan állíthatjuk ki Bottyánról azt a bizonyítványt, hogy Rákóczi seregének minden tekintetben legkiválóbb, legkomolyabb és leghasználhatóbb tábornoka volt, talán az egyedüli valamennyi között, akiben az emberi értékes jellemtulajdonságok Összhangban állottak és kiegészítették hadvezéri és katonai kvalitásait. Bőséges haditapasztalatokkal bírt s azokat minden helyzetben kitűnően tudta érvényesíteni. Határozott, keménykötésű, magyar katonae gyéniség volt, aki ezt a foglalkozást valóban élethivatásnak tekintette s az egész hadjárat alatt semmi mással nem törődött és foglalkozott, mint seregének vezetésével, katonái életének óvásával és róluk való gondoskodással. Katonáiért sokat tett, de — s ebben is kiválik a többi kuruc tábornok közül — sokat is követelt tőlük. Legelsősorban fegyelmet. Lovasvezérek született. Hadviselési módjára jellemző a rendkívül nagy körültekintés, örökké éber vigyázás, meglepetésszerű gyors elhatározás és végrehajtás, a szakadatlan harckészség és a célravezető intézkedés. Vezéri tevékenységének legjellemzőbb vonása az a mérhetetlen komolyság, amellyel még a legkisebb feladat megoldásához is hozzáfogott. Alá tudta rendelni magát a fejedelem stratégiai elgondolásainak, sohasem okoskodott, hanem intézkedéseit a kapott utasításokhoz szabta, még pedig helyesen. Bercsényivel e téren több nézeteltérése támadt, amikor a főgenerálisnak más hadszíntérről hozzáküldött utasításait az adott helyzetekben nem találta megfelelőnek. De ekkor sem félt a felelősségtől s azt tette, amit helyesnek ítélt. Haditervekben szerfölött találékony, örökké józan és éber volt. Katonái vakon követték, mert érezték, hogy katonai tudása felülmúlja a többi kuruc vezérekét. Bottyán nem politizált, csak katona volt és semmi más. Ezt a Rákóczi hadseregében szolgáló főrangú tábornokokkal ellentétben, akik többnyire valamelyik megyének örökös főispánjai, szenátus tagjai, stb. voltak és sokszor felelősségteljes hadműveletek közben is eljárógattak megyegyűlésekre, — külön említésre méltónak vélem. Gondolat-

körét csak a hadakozás foglalta el. A terep kihasználásához, csatarendek felállításához különösen kitűnően értett és a víziátkelések nagy mestere volt. Felismerte a Duna vonalának hadászati és harcászati fontosságát. A hadjárat során rendszeres kis dunai flottillát állított össze. Két nevezetes haditette, a dunaföldvári—kömlödi Bottyánvár és a nyergesújfalú—karvai dunai sáncok körüli harcai — bizonyítják ezt. Volt ezenfelül egy eléggé fel nem becslhető tulajdonsága. Veszélyben sohasem vesztette el a fejét, s ha a kuruc sereg valamelyik része vereséget szenvedett és Bottyán véletlenül a közelben volt, minden parancs bevárása nélkül azonnal a helyszínére vágatott, összeszedte a szétszórt seregeket s igyekezett a győztes császári csapatokat feltartóztatni. Legjellemzőbb példa erre öntevékeny magatartása az 1708. évi trencsényi nagy vereség után.

De nemcsak elszigetelt kisebb ütközetek és vállalkozásoknál tűnt ki ügyességével és erélyével, nagyobb lélekzetű hadműveletek vezetésére is kiválóan alkalmas volt, amint ezt 1706. és 1707. évi dunántúli hadjáratai bizonyítják. Egy hadvezér kvalitásai egyébként nem tisztán győzelmes csaták alapján ítélték meg, mert a győzelemhez a vezető geüialításán kívül a hadiszerepcse, vagy legalább is egy — esetleg a vezetőtől nem függő — előnyös helyzet is szükséges. Veszett csaták után csapatait a végromlástól megóvni, a helyzetet helyrebillenteni, az ellenség messzebbmenő szándékait megghiúsítani, ehhez kell igazán hadvezért tehetség. Bottyán életében erre is találunk példát. Amikor 1706-ban már nem volt ideje csapatait összegyűjteni, Herbersteintől a somogy megyei Igái mellett vereséget szenvedett. Bottyán nem vesztette el lélekjelenletét, hanem seregének maradékával megelőzte a küzdelem színteréről elvonuló császáriakat, s oly ügyesen állt fel újabb csatára, hogy Herberstein jobbnak látta a küzdelem elől kitérni.

Ahhoz, hogy Bottyánt az akkori francia, angol vagy császári csapatokat vezető világhírű hadvezérekkel egy sorba állítsuk, mégis több minden hiányzik. Elsősorban az a háttér és környezet, amelyet egy Villars marsall, egy Marlborough herceg, egy Savoyai Eugen vezetett seregek adhattak. Bottyán kétségkívül alkalmas fővezér lett volna egy korlátozott céllal, aránylag kisebb hadszíntéren működő hadsereg élén. Savoyai Eugen-féle magasabbrendű hadvezért elhivatottsággal nem rendelkezett. Más, reguláris sereg élén bizonyára még nagyobb eredményeket érhetett volna el, mint amelyeneket a kuruc kor történetkutatói róla feljegyezhetnek, mert felkészültsége, veleszületett tehetsége, fegyelmezett és logikus gondolkodásmódja erre képessé tették.

Hadvezéri hírneve hamar ismertté vált országszerte. A föld népe személyesen tapasztalhatta azt a jóleső rendet, fegyelmet, amellyel Bottyán csapatait féken tartotta. Kíméletlen szigorral járt el a lakosságot ok nélkül sanyargató katonákkal szemben, igazságos pártatlan bírónak volt. Ezzel azután annyira megszerezte a lakosság bizalmát, hogy szívesen csatlakoztak zászlójához s nagy tisztelettel vették körül különös személyét. A török háborúkban felszemét vesztette. Viharodott, szigorú, keserű arckifejezése, rövid katonás modora jellemezte

az akkor már 60 évnél idősebb harcost. Bizalmaskodni nem igen lehetett vele, de ujjat húzni még kevésbé. A dunántúli nép kedvenc megszólítása „vak apánk“, „öreg após“ nem kedélyeskedésből eredt, hanem korlátlan tiszteletből és ragaszkodásból. Hozzáférhetlensége már életében szinte legendás hírvé avatta. Katonái és a nép azt is állították róla, hogy golyó nem fogja testét. Amikor azután a kömlödi sánc körül vívott kézitusában megsebesült, szíves örömet elhite a nép azt a magyarázatot, hogy nem a németek golyója sebezte meg, hanem a sáncmunkákat végző ácsok között forgolódván, faszilánktól ered sérülése.

Mindezek után önként felmerülhet a kérdés, mi a magyarázata annak, hogy ez a kivételes tehetségű magyar vezér Rákóczi seregében seregszereplésénél magasabbra nem vihette és tábornoknál magasabb rendfokozatot sem kapott. Hogy ezt kellően megérthessük, foglalkoznunk kell e helyen Rákóczi tábornoki karával, feltárni azokat a szokásokat, elgondolásokat, amelyek alapján a fejedelem hadvezéreit kiválogatta s megismertük azt a szellemet és környezetet, amely a kurucok hadvezetésére jellemző volt.

Emlékszünk, hogy a felkelés kezdetén, 1703 nyarán összetoborozott első kuruc sereg tisztikara, mint azt Rákóczi emlékirataiban feljegyezte, tanulatlan parasztokból, iparosokból, tornászokból, szökött katonákból állott. Amikor azután a főnemesség (főleg Károlyi Sándor idepártolása után) s a köznemesség megismerkedett Rákóczi felkelésének valódi mivoltával, amikor mindig több és több, a császáriaknál szolgált magyar tiszt jelentkezett Rákóczinál, a hadsereg tisztikara gyökeres változáson ment át. Az alantas tisztek helyét volt császári tisztek és altisztek, műveltebb városi polgárok, birtokosok foglalták el, míg a főtiszti (a mai értelemben vett törzstiszti) kar már kizárólag a nemesi, a tábornoki kar pedig a főnemesei családok tagjaiból került ki. A hadsereg vezetésében tehát már a felkelés első idejében, 1704 elejétől kezdve, mindjobban kidomborodott a tisztikar feudális jellege s a tábornoki helyeket a rendi élet legmagasabb fokán élő arisztokrata főnemesség tagjai foglalták el. A hadseregnek ez a metamorfózisa kétségkívül színvonalának emelését jelentette volna, ha ez a feudális tisztikar mind képzett katonákból, lelkes, de önzetlen és engedelmeskedni tudó férfiakból áll. Rákóczi az ő európai műveltségének és főúri életkörülményeinek feudális magaslatáról másképpen nem is tudta elképzelni egy hadsereg tábornoki és főtiszti karát mint úgy, ahogy azt bécsi és Európában tett utazásai alkalmával látta. A XVIII. század elején Európa-szerte a feudális rendszer uralkodott és vált be minden hadseregben. Rákóczi is ezt tartotta a leghelyesebbnek s annyira nem gondolkozott e rendszer helyes vagy helytelensége felett, hogy emlékirataiban, amelyeket pedig már számkivetésében írt, valahányszor egy új főúr csatlakozásáról számol be, egyúttal mint egész természetes dolgot megjegyzi, hogy: „előkelő származása miatt tábornokká neveztem ki“ (pL Károlyi, Esterházy, Forgáchnál). E felfogásából a hadjárat során némileg engedett, amennyiben köznemesei rangból származókat is előléptetett brigadérosokká s kivételesen tábornokká. A hadjárat alatt 25 tábornok vitt szerepet, ezek között 8 gróf, 7 báró, tehát 15 mágnás és csupán 10 köznemes volt. Bercsényin kívül, aki 1705 óta a

főtábornoki (Generalissimus) rangot viselte, Rákóczi 6 főútnak adományozta a tábornagy! (tábori marsalli) rangot, még pedig Károlyi Sándor, Esterházy Antal, Forgách Simon, Barkóczy Ferenc, Vay Ádám és Pekry Lőrinc gróf, illetve báróknak, altábornagyi rangot csak Csáky Mihály és Esterházy Dániel grófok kaptak, a többiek (köztük Bottyán János) mindvégig megmaradtak tábornokoknak.

E felfogásához híven Rákóczi leveleiben is következetesen megkülönböztető hangnemet használt mágnás és csak nemes tábornokaival szemben. Gróf és báró vezéreikhez írott leveleit, utasításait rendszeren így kezdi: „Isten minden szerencsés jókkal áldja meg Kegyelmedet, szívből kívánom“ — s így végzi: „Én pedig maradok Kegyelmednek tiszta atyafíui jóakarattal szeretettel szolgáló... R. F.“ Magyar leveleiben is igen gyakran használ latin megszólítást és befejezést, ekkor így ír ezeknek; „Illustrissime Comes (Baro) nobis observandissime, salutem et omnem prosperitatem“ ... „Caeterum praetitulatae Dominationis Vestrae felidter valere desideramus. Dominationis Vestrae ad offida paratus... F. R.“

Köznemes tábornokaihoz írt leveleinek hangja már jóval hűvösebb s a figyelmes olvasó könnyen észreveheti az ányalatkülönbségben azt a társadalmi korlátot, amellyel a fejedelem ezeket a vezéreit (még a legérdemesebb Bottyánnal sem tesz kivételt) főúri vezértől elkülöníti. E levelek megszólítása és befejezésében Rákóczi már határozottan érezteti fejedelmi méltóságát és mellőzve a hozzá rokon környezetből származó főurakkal szemben használt atyafiságos és választékosan udvarias hangot, ezeket a tábornokait következetesen már csak így szólítja meg: „Generose, Fidelis Nobis dilecte! Salutem et gratiae Nostrae Prindpalis propensionem“, vagy még rövidebben csak így: „Salutem et gratiam Nostram“, a levelet pedig röviden: „Caeterum Eundem bene valere desideramus“, záradékkal végzi. Talán az sem véletlen, hogy ezek a mondatok rendszerint a merevebben s méltóságteljesebben hangzó latin nyelven vannak írva. Magyar nyelvű megszólítást és végzést, amely közvetlenebbül s ezért kedélyesebben hangzanék, e levelekben csak szinte elvétve, nagyritkán találunk.

A kurtanemes, polgári és az ennél alacsonyabb társadalmi osztályokból kikerült tisztek legfeljebb a brigadérosi, tehát a tábornok után következő rendfokozatot érheték el, s ezek soraiban is csak két nemones brigadérost ismerünk. A tarpai jobbágy, Esze Tamás volt az egyik, akit a fejedelem hálából tartott meg azon ezredparancsnoki és brigadérosi méltóságban, amelyre jogosultságot neki főleg az a körülmény adott, hogy a felkelés kezdetén egyike volt azoknak, akik Rákóczit Lengyelországból behívták és első naptól fogva, mint egy felkelő csapat vezére tiszti rangot viselt. Kisparaszti mivoltát egészen 1708 május végén, Nyitrán bekövetkezett tragikus haláláig nem vetkőzhette le, — a helyőrség csapatai között keletkezett verekedésben akart rendet teremteni, amikor a lázongók megfékezésére valamelyik kuruc parancsnok, nem tudva Esze Tamás ottlétééről, ágyúkkal lövett a tömegbe, s egy lövés őt is halálosan érte — de tagadhatatlan, hogy vitéz katona volt, aki csapatát jól vezette s akihez legénysége nagyon ragaszkodott.

A másik, a kisiparos Czelder Orbán kinevezését viszont a Gölnicbánya körüli hegyekből magával hozott zipser becsületességével, szigorú kötelességtudásával, hűségével és vitézségével érdemelte ki, bár magyarul csak törve beszélt.

Ilyen helyzetben megérthetjük, hogy a valódi katonai talentumnak a kuruc hadsereg magasabbrendű vezetésében, ami az érvényesülést és előrejutást illeti, tág tere nem lehetett. Nem okolhatjuk Rákóczit ezért, hiszen ő maga sem volt katona és korának felfogásán, éppen ő, a tipikusan barokk gondolkozású nagyr nem tudta magát túltenni. Bercsényi sem volt az az ember, aki megúrt volna maga mellett vagy maga felett olyan fővezért, aki bizonyos tekintetben, értem katonailag, értékesebb volt mint ő.

Ez Bottyán mellőzésének oka, ez a korszellem, ez a katonai szempontból megítélt szűk látkörű felfogás volt egyben a kuruc' hadsereg tragikuma. Ha Rákóczi mint államfő és hadúr mellett Bercsényi a felkelés politikai vezetője és szervezője, Forgách Simon a hadsereg vezérkari főnöke és a hadműveletek tervezője, Bottyán pedig azok végrehajtója, akkor, úgy hiszem, a hadjárat más fordulatot vett volna, hamarabb és a szatmári békénél előnyösebben ért volna véget.

Bottyánt alapjában véve sem Rákóczi, sem Bercsényi nem kedvelték, bár katonai fölényét elismerték. Ennek a különös jelenségnek rúgóját talán abban az emberi gyöngeségben lelhetjük, amely nem szívesen tűr meg maga mellett valakit, akire rá van ugyan szorulva, de akinek felsőbbiségét elismerni kénytelen. Pedig Bottyán éppen nem volt az az ember, aki kiváló katonai érényeit Rákócziékkal érezte volna. Élete végéig szerény, engedelmes katonája volt a fejedelemlennek. És Rákóczi mégsem tudott vele megbarátkozni és nem tudta őt megérteni. Sok győzedelmes hadjárata, csatája sem tudta elfeledtetni a fejedellemmel azt, hogy nem közülök való volt. Emlékirataiban, amikor legelőször tesz Bottyánról említést, mindjárt így kezdi jellemzését: „sem születése, sem jónevelése nem lévén, igen nyers modorú“.

Az bizonyos, hogy amikor Bottyán Vihnyén bekötött félszemével, a kétnapos lovaglástól gyűrött, piszkos ruhájában, törődött állapotban, hízásra hajló zömök természetével fejedelme elé állott és marcona arckifejezésével reánézett, Rákóczi nem ismerhette fel benne azt a vén sast, aki rövid idő múlva diadalmasan szárnyalva fogja vezetni katonáit. De az első kedveződen benyomást úgy látszik a fejedelem később sem tudta elfelejteni. Kifinomult ízlésével és a tőle oly fontosnak tartott és követelt udvari etikett korlátai között nem találta el azt a hangot, amelyen ezzel a rusztikus megjelenésű, székszávú, fanyar katonával érintkeznie kellett volna. Bizonyára Bottyán sem tudta mondanivalóit kellő formában előadni, mert nehezen hihető, hogy Rákóczi ne helyeselte volna célravezető javaslatait. Hadúr és vezére közötti ily tárgyalásnak érdekes, jellemző képét olvaszuk Rákóczinak 1708 szeptember 30-án Bercsényihez írt levelében, abból az időből, amikor a trencsényi nagy vereség után jóformán Bottyán csapata volt az egyedüli kis erő, amire a Felvidéken számítani lehetett. Ennek felhasználására tett Bottyán személyesen javaslatokat. Erről a találkozásról így ír Rákóczi: „Tegnap reggel nagy

lámázó postakürtfúvással érkezek Bottyán, és azonnal a nagy secretumokkal és reabízott szorgalmatos dolgok declaratióival jöve hozzá; kinek alig győzők elég választ adni; azonnal kíváná expeditió-ját... Tagadhatatlan, minden circumstantiákból egyebet nem magyarázhatok az stolidá simplicitásnál: de mégis megvallom, hogy jobban szeretném ideig Erdélyben applicálni ütet, kivált méglen Ujváinak dolga elválnék, — nőim már is nehéz terh és vak elefántábrázatú, s nem győzők nélkül eleget praedicálni, s megint újra kezdve olvasni memorialissát/

Rákóczi Bottyán csapatvezéri kiválóságát és katonai erényeit egyébként szívesen elismerte. Bátor, vitéz magatartásáért és ügyes vezetéséért igen sokszor megdicsérte. Legjobb tulajdonságainak tartotta józanságát, éberségét, gyors elhatározó képességét, erélyét s azt az örvendetes jelenséget, hogy katonái bíztak benne, rajongtak érte s hogy a föld népe is megható ragaszkodással követte őt és engedelmeskedett neki. Mindezeket elismerte, Örömmel tudomásul vette, méltányolta, de magasabbrendű seregvezéri hivatottságot mindezek ellenére sem tudott Bottyánban felfedezni.

Rákóczi még akkor sem tartotta Bottyánt önálló nagyobb csapat vezetésére alkalmasnak, amikor annak többévi működése már bebizonyította vezéri kiválóságát. 1706-ban, július végén a tapasztalt öreg Bottyán a fiatal Esterházy Antal kommandója alatt szolgált. Róla szól a fejedelem egy aggályoskodó megjegyzése Esterházyhoz intézett levelében. „... vévén Kegyelmed levelét, értem az Pálfiy formidabilis corpusának kijövetelét, az ki ellen hasonló erővel menvén Bottyán, hogyha hasonló ésszel is küldhette volna Kegyelmed, — próbájának még nagyobb szerencséjét várnám. Nincs kétségem benne, lesz hű bele Balázs! Csak lovat adjon az Isten/, Ugyanez év szeptemberében írja Forgáchnak „Kegyelmed onnan (t. i. a Vág mellékéről) kimenvén, sohasem tudom kit küldjék Bottyán mellé, kinek eszéhez nem bízhatom/, Pedig nyugodtan bízhatott volna Rákóczi ebben a hadvezérében, akinek egyéniségéről a legtalálób, tömör, de mégis sokatmondó jellemzést Vay Ádám udvari marsallnak a fejedelemhez intézett egyik levelében olvassuk következőképpen: „Alázatosan írhatom, magam iránt, Kegyelmes Uram, olyan submissioval vagyom hozzá (Bottyán), — bizony egy köz Kapitányul nem várhatnék többet; sponte kíván tőlem minden dispositiót s parolát. Bizony csak tudnának vele bánni, s néha szenyvedni is, — nem volna haszontalan szolgálta!... Igaz, néha indiscrete kemény: de néha bizony okot is adnak reá néki!“

Bizonyos, hogy Bottyán sem volt hiba és fogyatkozás nélküli. Neki is voltak tévedései, balfogásai, de tagadhatatlan, hogy Rákóczi tábornoki karában úgy katonai, mint emberi jellemtulajdonságok terén az első helyet érdemli.

HOGY RÁKÓCZI miért ítélte meg hadvezéreit és seregének magatartását általában nagyon szigorúan és annyi — mondhatnék lemondó — pesszimizmussal, annak főokát a sereg sok kudarcos szereplésén kívül a fejedelem érdekes lelki diszpozíciójában is kell keresni.

Helyzetek, teljesítmények megítélésében s a jövőt illető kombinációkban Rákóczi lelkében csodálatos és következetes ellentéteket észlelhetünk. A fejedelmet Szalay László kitűnően jellemzi, amikor őt „szemérmes egyéniségűnek“ mondja, aki nem szívesen tárta fel belsejét avatatlanok előtt s kerülte a nyilvánosság előtti kíméletlen vagy kemény kijelentéseket. Külpolitikai tervezgetéseiben élete végéig álmodozó, jóhiszemű, csak a szépet és jót kereső, reménykedő és könnyen hívő ember volt. Annál különösebb tehát, hogy hadseregének megítélésében ennek ellenkezőjét tapasztalhatjuk. Erről nagyon sokszor szinte fagyosan hűvös, tárgyilagos s nagyon bizalmatlan hangon nyilatkozik. Szívesen dicsért és jutalmazott, ha erre módja és alkalma volt, de emlékiratainak lapjain sokkal több lehangoló és lemondó jellemzést olvasunk seregéről, mint elismerő vagy éppen fellengzősen magasztaló kijelentéseket.

1704 őszén, egy évi hadakozás után már megismerte hadait, akik szívesebben követték a Thököly alatt szolgált martalóc tisztek tanácsait, mint a Forgáchhoz hasonló, fegyelmet és rendet kívánó tisztekét. Emlékiratainak ezzel az idővel foglalkozó lapjain a fejedelem igen sok Önkritikáról tanúskodó, bölcs megállapítását olvashatjuk. Seregét általában így jellemzi: A katonák legszívesebben az ellenségtől mentői távolabb szerették minden elővigyázat nélkül táborozni, jól enni, inni. Ha kipihenték magukat, gyorsan az ellenség után eredtek, ha az megfutott, üldözték, ha az fordult meg, akkor elfutottak. Ütközetek után nehéz volt a sereg szétszétását megakadályozni. Ha győztek, a zsákmányt vitték haza, ha vesztek, hazaszéledtek családjaihoz. A katonaságban meg lett volna ugyan a készség ahhoz, hogy tanuljanak és megszokják a rendszeres hadakozás módját, de kevés olyan tiszt volt, aki képes lett volna őket a haditudományokra oktatni. Rákóczi mind e bajoknak eredetét nagyon helyesen az akkori tisztikar fogyatékos képzettségének és fegyelmezetlen voltának tulajdonította. Azt a szomorú bizonyítványt állítja ki akkori tisztikaráról, hogy egy sem volt közöttük, aki szigorú, de igazságos büntetést parancsok elmulasztása és egyéb vétségek miatt meg nem érdemelt volna, tudatlanságuk s egyéb hibáik szolgáltak csupán mentségükül. „Hogy igazi katonai fegyelmet hozhassak a seregbe“, — írja — „el kellett volna csapnom a legtöbb tisztet, akik többnyire részeges, durva parasztok voltak s akikkel a nemesség nem akart szolgálni, a nemességet pedig rá kellett volna bírni arra, hogy a gyalogságban is szolgáljon.“ A gyalogos szolgálatot ugyanis a nemesség lenézte, mert Rákóczi helyes megállapítása szerint nem ismerte fel annak fontosságát és jelentőségét. A tisztikarhoz hasonlóan az altiszti testület sem állott hivatásának magaslatán, sőt a reguláris hadseregeknél fennálló altisztikar, amely pedig a katonai belső szolgálat, a fegyelmezés és az alsó vezetés gerincét képezte mindig, Rákóczi seregéből ebben az időben még teljesen hiányzott. Az altisztek a közemberekkel egy sorból valók voltak, tehát tekintélyt nem tudtak tartani és a sereg szétszétlászakor éppen úgy cserbenhagyták zászlóikat, mint a közrendbéliek. „Ez volt elzárhatatlan forrása oly sok szerencsétlenségnek és oka annak, hogy az ellenségnek gyakran legegyszerűbb vállalkozásai sikerültek... mert

nemzetünknek az volt a nagy hibája, ami a hadban járatlan népeknél közönséges, hogy kész bármibe kapni, s ha a valóság nem féld meg ábrándjainak, abbahagy mindent.“

Nem olvashatjuk megilletődés nélkül Rákóczi Ferencnek ezeket a szigorú, de az akkori kuruc seregre nagyon találó megállapításait. Ez a néhány, röviden idevetett gondolata mindennél meggyőzőbben magyarázza azt a sok baklövést, tévedést, ügyetlenséget, katonai szemszögből mért mulasztást, vétket, a sok megmagyarázhatatlannak tetsző csatavesztést, amit a 8 évi hadakozás alatt e sereg terhére kell elkönyvelnünk. A magyar ember veleszületett katonai tehetsége, harc készsége a kuruc seregek egyes osztagait, ezredéit kisebb-nagyobb vitézi csdedetek végrehajtására kétségkívül alkalmassá tette, sőt volt Rákóczinak sok olyan főtisztje és tábornoka, akikre megbélyegző véleménye nem illett. De az egész kuruc sereg összességében, az egész hadjárat tartama alatt, sohasem tudott felemelkedni, éppen a fejedelem által felismert és nemzettünk lélektanában gyökerező fogyatkozások miatt, arra a fokra, amelyre hivatva lett volna.

De Rákóczi súlyos kritikájában önmagát sem kíméli. Kezdetől fogva tudta és ismerte saját tehetségét. 27 éves korában minden haditapasztalat nélkül került helyzeténél fogva egy olyan sereg élére, amelyet neki kellett semmiből megteremteni. „Az isteni Gondviselés küldött elpusztult hazámba, hogy fegyverbe és szabadságra kiáltó szózat legyek... A hibákat felismertem, de nem tudtam orvosolni. Megvallom, hogy vak voltam és vakokat vezettem.“

Pedig a fejedelem tevékenységének oroszlánrészét a felkelés 8 esztendeje alatt a hadsereg felállításával, a hadjárat vezetésévd foglalkozó kérdések alkották. A hadsereg volt a nemzeti ügy egyetlen eszköze s ezt a hadsereget kellett neki, aki nem született hadvezérnek, harctereken nem forgolódott, semmiből vagy, talán ami még rosszabb ennél, kóborló szegénylegényekből, tehát a hadviselés fegyelmétől és etikai megalapozásától nagyon távol álló rakoncátlan demekből megalkotni, szervező erők, tapasztalt tisztikar nélkül. A rendiségen alapuló magyar viszonyokat — amdyek kerékkötői voltak a rendes hadsereg megalakulásának nemcsak az ő idejében, hanem az 1715. VIII. t.-c. megalkotásánál is — külföldi műveltsége és bölcselkedésre hajló zárkózott egyéniségének magaslatáról bírálta d, s ebben, mint már másutt megállapították,¹ követője a költő Zrínyi Miklósnak s dőfutarja Széchenyi Istvánnak. Rákóczi történetünk egyik legnagyobb szervezője, önfeláldozó, fáradhatatlan munkásságával a hadsereg szervezésének és megszilárdulásának terén elérte azt, amit az adott viszonyok között elérhetett. Hogy a hadsereg reménydt nem váltotta be, azért ő nem feldős. Ha tehát Rákóczi előbb vázolt súlyos kritikáit és keserű kifakadásait olvassuk tábornokai, tisztjd s katonái fegyelmetlensége s tanulatlansága felett, akkor gondoljunk arra, hogy ezt olyan ember mondja és írja, aki azt a hivatást, amit a Gondviselés réarótt, tehetsége szerint, maradék nélkül betöltötte. Ha valakinek, úgy Rákóczinak van joga pálcát tömi azok felett, akik kötelességüket

¹ Hóman—Szekfü: Magyar Történet VI. kötet 51. oldal.

nem teljesítették oly szabatosan, mint ő s akik nem voltak hajlandók a haza érdekében egyéni érdekeiket annyira alárendelni a köznek és önmegtadással annyi áldozatot hozni, mint ő.

A FEJEDELEM vihnyei tartózkodása alatt jelentkeztek főhadiszállásán XIV. Lajos francia király tisztjei, elsősorban nagyobb számban, szolgálattételre. Eddig csak egy francia követ tartózkodott közelében, Fierville lovag, aki rövid idő múlva felcserélte a megbízatását a neki megfelelőbb harcoló csapatvezér hatáskörével s ebben az időben (1704 október) már egy udvari gránátosezred parancsnoka volt. Pótlására a napkirály Des Alleurs marquis tábornokot indította Rákóczihoz, de 6 ekkor érkezett csupán Belgrádba s még néhány hónapig ott vesztegelt, mert a török portán is voltak elintézni való ügyei. Maga mellett azonban csupán két tisztet, Damoiseaux mérnökkari brigadéroszt és Bellegarde marquis alezredest tartotta vissza, s a többi francia tisztet előreküldte Rákóczihoz.

Lengyelországon át is jött ezidőben néhány francia, s így mintegy 25—30 francia tiszt jelentkezett 1704 októberében Vihnyén. Volt közöttük sok értékes ember és még több hasznavehetetlen kalandor. Rákóczinak legelsősorban tüzér és műszaki szakemberekre volt szüksége. Ilyeneket úgy látszik gondosabb kiválasztás után küldtek Rákóczihoz, mert való az, hogy ezek voltak a leghasználhatóbb és legügyesebb franciák. Képzettségben, vitészségben és Rákóczihoz való hűségben messze kimagaslottak a többi közül Chassant, Le Maire, De La Mothe ezredes, később brigadérosok és La Kiviére tüzérezredes. Ghassant gyalogos, a többi tüzér és mérnökkari képzettségű tiszt volt. La Mothe ezredes különösen értette a várvívás és erődítés módját, mert az akkori kor legnagyobb várepítőjének, Vauban marsallnak volt azelőtt hadsegéde. Jeles tisztnek volt még báró Vissenacque, Bonafous, Charrière, D'Absac, Despignon és Norwall ezredesek, Dujardin, Du Rhen, Bersonville, Saint-Just hadmérnök őrnagyok.

Rákóczi alapján véve csalódott a francia segítségben, ő egy magasabbrangú tábornok személyében katonai tanácsadót várt, műszaki tüzértiszteket s mindezekon felül pedig francia zsoldos csapatokat. A valóságban pedig kapott ugyan egy katonai tanácsadót 1705-ben, Des Alleurs tábornok személyében, de nem olyat, amilyent ő kívánt és remélt. Ez az előkelő, mogorva francia főúr mélyen lenézte Rákóczi katonáit, nem tudott, de nem is akart beleilleszkedni a magyar katonai lelkivilágába s a nyugati reguláris hadseregeknél bevált merev harcászati szabályokat akarta minden átmenet nélkül rákényszeríteni a kurucok laza összetételű seregére. A francia főtisztek közül az előbb említettek több-kevesebb lelkesedéssel, jóindulattal és hűséggel szolgálták Rákóczit. La Mothe és Riviere állandóan kitűnő szaktudásukkal valóban támogatták a fejedelmet. Chassant, Fierville, Bonafous, Charrière szintén derekasan harcoltak, többször megsebesültek; ezekre a fejedelem mindig számíthatott, úgyszintén Riviere ezredesre is. A sok francia tiszt közül ezek tartottak ki legtovább (1709—11-ig) Rákóczi zsoldjában, s egyikük — Charrière — még rodostói száműzetésében is vele volt.

Zártrendű csapatokat — egész ezredeket — Rákóczi XIV. Lajos-tól sohasem kapott. 1704 őszétől kezdve az udvari hadak kötelékében már harcoltak ugyan francia gránátos zászlóaljok (Fierville, Bonafous alatt). Ezeket a császári fogságból megszökött francia zsoldosokból és Svéd- és Lengyelországon átjött kisebb csapattöredékekből állították össze.

XIV. Lajos beígért hathatós támogatása tehát, a pénzbeli segítségen kívül, a tárgyilagos kutatás fényénél csupán néhány derék, egyenileg kitűnő tiszt és egy-két vitézül harcoló zászlóalj szereplésében nyilvánult meg. Sok francia és francia nevet felvett más nemzeti-ségű kalandor is férközött azonban ez alkalommal Rákóczi közelébe és rontotta a francia tisztek hírnevét és a kuruc sereg fegyelmét. Érthető, hogy az ilyen tisztek viselkedése még jobban elidegenítette a kurucokat a francia tisztikartól, akiknek működését amúgy is bizalmatlanul nézték. Egyrészt azért, mert a fejedelem ezekkel minden tekintetben kitüntetöbben bánt, másrészt pedig azért, mert a kurucok nem szívesen túrték a francia gyámkodást.

Az előbb felsoroltakon kívül Rákóczi seregében szolgált francia tisztek neveit hasztalan keressük egykorú leírásokban, harcjelentésekben ott, ahol vitézségről, nagy csatákról van szó. Neveiket mégis ismerjük, mert annál gyakrabban olvashatjuk azokat kérvények, nyugták alatt, amelyekben a fejedelem nagyúri bőkezűségére számítva, segélyeket, magasabb fizetéseket kértek és kaptak. (Különösen az 1706. évben kelt sok ilyen iratot találni az Országos Levéltár Missilis levélgyjűteményében.) Du Meusel, La Rigaudiere, Damondans, De Gauferoy, Dechauffour, Chateauneuf, Mazarques, Desquiller, Bervoisins, De Cuilier, Gauthier, St. Martin, Rolin stb. francia tisztek neveit a magyar hadtörténet számára csak Rákóczi udvari és hadipénztárának számlakönyvei őrizték meg.

Az egyéni kiválóságot, tudást és harcrateremtséget a kuruc tisztek és legénység az arra érdemes franciákban készséggel elismerték, de teljes összhang, már csak a nyelvi különbség miatt is, e két annyira különböző tisztikar között sohasem volt. Az érintkezés a kuruc és francia tisztek között — írásban és szóban — latin nyelven, tehát nehézkesen folyt. Rákóczi, bár franciául tökéletesen és szívesen beszélt, hivatalos — mondjuk szolgálati — nyelvül a velük való érintkezésnél szintén a latint használta.

Rákóczi szerencsecsillaga hanyatlásával arányban tűntek el a francia tisztek környezetéből. Egyetlenegyét ismertünk csupán, aki teljesen meghonosodott Magyarországon, La Riviere János tüzérezredest (a kurucok „Revír uram“-nak hívták). Magyarországon nősült, felesége Náray Ferenc kuruc brigadéros leánya volt, magyarul is jól megtanult. A szatmári béke után a fejedelemmel együtt Lengyelországba bujdosott, de Pálffy János hívására visszatért Kassán hagyott családjához. Amnesztiát kapott és III. Károly seregében még sokáig szolgált mint: elismert, kitűnő tüzérezredest.

MARKÓ ÁRPÁD

GRÓF KLEBELSBERG KUNO RAVATALÁNÁL¹

HÓMAN BÁLINT BESZÉDE

A HON IGAZ SZERETETE nem vakszerelem, tartalma valami nemesb' s állandó gerjedelmek,“ nem a nemzet hiúságát legyezgető érzés tehát, hanem „a nagy parlag“ művelésére ösztönző eszmék, szenvedelmek és törekvések foglalata. Széchenyi Istvánnak e gondolata, e gondolatának igazsága ejti hatalmába lelkemet Klebelsberg Kuno ravatalánál, ki hazáját nem vakszerellemmel, de színes eszmékkel, tüzes szenvedelemmel, nagy törekvésekkel, dús alkotásokkal szolgálta ss túrta, ha érettük — ismét Széchenyit idézem — sárral dobálták s mondták, német lélekkel ír és dolgozik. Kérem: élték-e Klebelsberg Kunóban ily nemesb és állandó gerjedelmek, élt-e benne a magyar hon igaz szeretete s ha így volt, mily értékeket hozott a magyar művelődésbe? A feleletet kérdésemre életpályája^ működése adja meg.

Pályája kezdetén tisztviselő volt, de szelleme éa képességei hamar áttörték a bürokrácia szűk korlátait. Bíró lett, de az alkotás tüze kiűzte nyugalmas bírói székéből. Politikus lett, hamarosan vezéri rangra emelkedett, de nem merült el a pártpolitika kis világába. A pártpolitika csak eszköz volt számára, mély alapozású nemzeti kultúrpolitikának eszköze. A miniszteri széken sem lett vérbeli politikussá; a szellemi művelődés előharcosa maradt.

Szemét nagy alkotó magyarokra — a Széchenyiekre, Pázmányra, Bethlenre, Mátyásra — szegezve, példájukból merített ösztönzéseket. Szellemüket idézve szállt síkra a nemzeti kultúra fejlesztésének, elmélyítésének, európai kapcsolatai kiépítésének nagy gondolata mellett. Hitte és hirdette s ha támadták érte, újra meg újra világgá kiáltotta, hogy e nemzetet csak kultúrfőlnye mentheti meg és tarthatja fenn, csak történeti alapon nyugvó nemzeti és egyben európai művelődésének fejlesztése juttathatja sikerhez a népek nagy versenyében. Hangja kezdetben, nagy kulturális elesettségünk idején szokatlan volt és mindvégig bátor. Fennen hirdette: elvész a nép, mely tudomány nélkül való! Hirdette, mikor tudományos életünk már-már megbénult, elhanyagolt, mikor a tudósok és művészek gazdasági erő súlyos nyomása alatt már-már a koldusbottal jártak. És hirdette, mikor az ő segítségével és kezdeményezései nyomán eljött az új emelkedés korszaka. Mert a szavakat gyorsan követték a tettek. Még

¹ Október 11-én a trianoni Magyarországnak nagy alkotó magyarját ragadta el tőlünk a Végzet. Emlékét folyóiratunk, mely iránt állandó meleg érdeklődést tanúsított, a gyász pillanatában azzal szolgálja, hogy a koporsója felett elmondott gyászbeszéd szövegét lenyomtatva, megrögzíti á jövő számára.

nem volt miniszter, mikor az állam és társadalom erőforrásainak igénybevételével új virágzás korába vezette át a Magyar Történelmi Társulatot, új lendületet és új irányt adott a magyar történetkutatásnak. Érdeklődése kezdetben szinte kizárólag a történettudományé, sőt annak is csak egy részletéé, a legújabb kor történetéé volt, de majdan átölelte a tudományok egész komplexumát. A Magyar Tudományos Akadémia tehermentesítésével és rendszeres segélyezésével a végromlástól mentette meg a magyar tudomány reprezentatív testületét, új eszközökkel pótolta a gazdasági válság nyomán elvesztett vagyonát. Új egyesületeket hívott életre tudományos és irodalmi törekvések támogatására s utóbb a történettudomány patronusaként lett apostolává a természettudományok fejlesztésének is. Első miniszter volt hazánkban, kinél elvszerűen jelentkezett a természettudományok támogatására irányuló tudatos törekvés. Minisztersége első lusztrumában már elvi rendszerként állt előttünk a magyar tudományosság összes szervezeteit egységbe foglaló tudománypolitikai koncepciója.

Alkotás alkotást követett. A Gyűjteményegyetem, Ösztöndíj-tanács, Természettudományi Tanács, Tudományos Társulatok Országos Szövetsége s ennek Sajtóvállalata, a magas műveltséget szolgáló tanulmányi ösztöndíjak, külföldi kollégiumok és belföldi kutatóintézetek létesítése, mindez intézmények és egyetemeink szervezeti és személyi kapcsolatainak kiépítése, a menekült egyetemek új elhelyezésével kapcsolatban három vidéki egyetem kiépítése voltak láncszemei ennek a hosszú alkotássorozatnak, hirdetői egy új magyar tudománypolitikának. Új politika volt ez, mely a nemzeti jövő alappilléret látta az egészséges és egyenletes tudományos fejlődésben, ennek előfeltételét a szervező munkában és folyamatos munkálkodásban. Klebelsberg Kuno tudta, hogy egyes ember a zsenialitás szikrájával lelkében hatalmas lépéseket tehet az igazság megismerése felé, de a tudományt a nemzet életében ható és maradandó értékeket termelő tényezővé csak céltudatosan megszervezett tudósmunka teheti. Ezért törekedett az összes tudományos intézmények és munkatervek organikus egybekapcsolására, a tudósnevelő egyetemek, az anyaggyűjtő és rendszerező közgyűjtemények, a szaktudományokat művelő társulatok és a tudományok egész egyetemét reprezentáló Akadémia együttműködésének és szakszerű munkamegosztásának biztosítására s a vidéki tudományos szervek hálózatának kiépítésére. De ismerte a személyben rejlő eleven erőt is, a maguk helyére állított személyek egyéni képességeiben rejlő intézményfejlesztő erőt is. Személyi kérdésekben mindig a szakszerűség, a tudatos szelekció szempontja vezette. Szellemi vezérkar neveléséről gondolkodott s e terve érdekében szélesítette mind tágabb és tágabb körre a külföldi tanulmányakciót. Ez a gondolat érvényesül művészetpolitikájában is. A Képzőművészeti Főiskolát inkább a mesteriskola, semmint az átlagos művészkérdés irányában fejlesztette s a művészetet sem rendszeres vásárlásokkal, inkább egyes kiválasztott művészek állandó foglalkoztatásával támogatta. Elgondolásában az állam mint mecénás, a renaissance fejedelmek és humanista főpapok örököseként jelentkezett s ő maga

renaissance államférfiak módjára élt az irányítás eszközeivel, de egyidejűleg ellensúlyt igyekezett teremteni az állami beavatkozással szemben, mikor az új tudományos intézmények szervezetét önkormányzati alapra helyezte s a bürokráciával szemben védelmébe vette a tudomány és művészet autonómiáját.

A magas kultúrának erőteljes fejlesztése szükségképpen kihívta az új kultúrpolitika elvi háttérét és nemzetpolitikai jelentőségét nemismerő laikusok bírálatát. Voltak, kik Klebelsberget a magas kultúra egyoldalú fejlesztéséről és a külföldi tudományos kapcsolatok túlértékeléséről vádolták. Pedig mikor ezek a bíráló hangok először megszólaltak, Klebelsberg már a „magyar parlagba“ akasztotta ekéjét és a magyar vidék kultúrájának rendszeres emelésével, a középoktatás korszerű reformjával, a gazdasági nevelés szempontjainak előtérbe helyezésével, népiskolák ezreinek emelésével s a tudományos Alföldkutatás megszervezésével igyekezett a művelődés eszméit és gyakorlati értékeit népünk legszélesebb rétegeibe átültetni s a korábbinál erőteljesebb népművelési politikának alapját vetni. Oktatásügyi és népművelési politikája szervesen kapcsolódott tudomány- és művészetpolitikájához s az utolsó években oly szeretettel felkarolt sportpolitikájával együtt olvadt amazzal szerves kultúrpolitikai rendszerbe.

A hely, ahol állok, nem alkalmas Klebelsberg kultúrpolitikai rendszerének és működésének részletes taglalására. Nem alkalmas a tárgyilagos történelmi értékelésre. De tiszteletre és elismerésre készlet valamennyiünket e rendszer megalkotójával szemben. Tisztelettel és elismeréssel hajlok meg gróf Klebelsberg Kuno szent fanatizmusa, szempontjainak mélysége, elgondolásának nagyvonalúsága, eredményeinek sokasága előtt. Klebelsberg Kuno a vallásos ember szent meggyőződésével hitt a kultúra nemzetmentő, államfenntartó hivatásában. A kultúra eszközeivel hitte kivívhatóknak nemzete elrablóit jogait. Gyakorta hangoztatta, hogy nem a jelennek, a jövő Nagy-Magyarországának dolgozik s történelmi példákkal bizonygatta, hogy kultúránk nagy alapvetései a maihoz sokban hasonló helyzetben, súlyos viszonyok közepeit történtek. Ez a fanatikus meggyőződés és a jövőbe vetett biztos remény készítette a kultúra munkásainak megbecsülésére és felemelésére. Nagy, mai helyzetünkben tán túlméretezettnek tetsző, de abszolút mértékkel mérve reális és alapos alkotáskra, szervezésekre, egy minden részletében kidolgozott és összességében széles látókörű koncepció kidolgozására. Mikor jött, a tudomány, művészet, irodalom, közoktatás anyagi eszközök híján szenvedett, sorvadott, az enyészet útján haladt, munkásai már-már céltalanságáról elmélkedtek. Klebelsberg bizalmat, erőt, lelkesedést öntött beléjük; visszaadta hitüket és új, magas piedesztálra emelte hivatásukat. Ez a lélekgyógyító munka volt életének legszebb, legnagyobb, leggyümölcsözőbb eredménye. Áldassék érte emlékezete!

A magyar királyi kormány és a magyar kultúra minden munkása nevében búcsúzom Tőled, gróf Klebelsberg Kuno. Vidd el sírodba tisztelőid, munkatársaid, barátaid szeretetteljes üdvözlését, vidd el mindannyiunk utolsó meleg búcsúszavait.

Isten Veled!

ANNAK a kabinetnek a tagjai nevében búcsúzom gróf Klebelsberg Kunotól, amelynek tíz éven keresztül ő is tagja volt és amelynek a kebelében fejtette ki a magyar kultúrára oly áldásos működését.

A műhelytársak búcsúznak a műhelytárstól, a bajtársak a bajtárstól, a barátok a barától.

Nem emlékezésért jöttem ezért mondani, hanem azért, hogy búcsúzóul még egyszer, utoljára megszorítsam a távozó jó barát kezét, azt a kezét, amely életében annyit teremtett. Azért jöttem, hogy megmondjam neked, felejtethetlen jó barát, hogy távozásod pótolhatatlan űrt hagyott hátra a konstruktív magyarok táborában és hogy most érezzük csak igazán, hogy milyen kevesen vannak, akik Magyarországon igazi építőmunkát végeznek.

Klebelsberg Kuno! Te nem voltál a szónokló, sokat beszélő, de keveset markoló magyarok táborából való; nem voltál azokból való, akik lebecsmérik másnak a munkáját, de önmaguk alkotni nem tudnak; életed nem a negációban merült ki, nagy és pozitív érték, nagy plusz volt a nemzetre nézve, mert Te a nemzet igazi építőmunkása voltál.

A háború óta a magyar kultúra minden követ Te raktad le. Trianon után a magyar kultúrát a pusztulástól Te mentetted meg.

Trianonban az országnak nemcsak a területi integritása veszett el, ott egyúttal összeomlott a fundamentum is, amelyen a múltban a magyar kultúra felépült. És területünk kétharmadának elvesztésével kikapcsolódott a nemzeti életközösségből azoknak a magyaroknak a tábora is, akiknek ősei évszázadokon keresztül a nemzet sorsának kovácsai és akik a nemzet közszellemének kialakulásában döntő tényezők voltak.

Ne felejtjük el soha, hogy a magyar kultúra, a magyar tudomány, a magyar közélet, szóval a magyar történelem nagyjainak csontjai jórészt a Felvidéken és Erdélyben porladnak és a magyar történelmi aktivitás színhelye évszázadokig nem az Alföld, hanem Erdély és a Felvidék voltak.

Pótolhatatlan veszteség lett volna a magyar közélet jövő kialakulása szempontjából, ha azoknak a helyébe, akiknek lelkét és közszellemét évszázados küzdelmek és évszázados tréning formálta ki és acélozta meg, nem tudnánk a megmaradt csonkaország területén megfelelő kultúrintézmények segítségével olyan férfiakat neveim, akik képesek arra, hogy a magyar történelem Trianonban elejtett fonálát

ott vegyék újból kézbe, ahol az kiesett azoknak a kezéből, akiket Trianon tőlünk elszakított.

Igen! A magyar kultúra fundamentumaiból való újjáépítésének és a pótolhatatlannak látszó emberi értékek fokozatos pótlásának elodázhatatlan nagy feladata előtt állott a nemzet Trianon után és ezt a feladatot gróf Klebelsberg Kuno oldotta meg tízéves munkájával. Nagy áldozatok nélkül a nemzet részéről ez a munka nem volt megoldható. És ő nem törődve gánccsal, nem törődve szemrehányással, ment a maga, a történelem által megszabott útján. És én meg vagyok győződve, hogy egy későbbi kor, egy boldogabb idő igazságot fog neked ezért szolgáltatni és hálás lesz neked ezért.

Nincsen a magyar kultúrának egyetlen parányi területe se, ahol alapvető munkát ne végeztél volna. És ha majdan felnő az a generáció, amelyet a Te általad alkotott intézmények nevelnek, akkor ez a nemzeték talán több tudásra támaszkodva, talán szélesebb látkörrrel és az emberi irigységtől mentesen áldani fog Téged azért, amit a nemzet részére tíz év alatt teremtettél.

Addig azonban vigasztaljon az a tudat, hogy Magyarországon a gánccvetés, a rágalom, a befeketítés és az ezt követő népszerűtlenség életükben azokat kíséri, akik konstruktív munkával valódi értékeket teremtenek nemzetük számára, míg a pillanatnyi népszerűség babékoszorúja azoknak a homlokát övezi, akik csillogó szavakkal szédítik meg a tömegek lelkét és azok mögé rejtik a nemzet szempontjából meddő életük negatív értékét.

Klebelsberg Kuno! Kedves' régi jó barát! Te elköltöztél az élők sorából. És mi, a Te hű barátaid, keservesen siratjuk a Te távozásodat a mi körünkből. De én úgy érzem, hogy Te megdicsőülten távozol innen egy szebb, egy tisztább világba, megdicsőülten távozol abba a fényes, abba a ragyogó magyar Pantheonba, amelyet nemcsak betű és szó szerint, hanem képletesen is Te építettél fel magadnak életed művével.

Legyen a Te emléked áldott minden becsületes magyar ember előtt azért a példátlan szolgálatért, amelyet nemzetednek életed munkájával tettél!

A FRANCIAORSZÁGI KISEBBSÉGI MOZGALMAK

A BRETON ÉS ELZÁSZI AUTONOMIZMUS

BIZONYÁRA emlékezetes még sokak előtt az a bombamerénylet, mely Bretagne egyik városában, Rennesben történt augusztus folyamán s éppen akkor döntötte romba a Franciaország és Bretagne egyesítésének emlékére felállított emlékművet, mikor a hivatalos Franciaország az egyesülés négyszázadik évfordulójának megünneplésére készült s a városba érkezett az államfő képviselőjében a kormány elnöke is. A breton autonomisták egyes szélsőséges elemeinek ez az eléggé barbár stílusban „megfogalmazott“, de félre nem érthető „jeladása“ óriási izgalmat keltett egész Franciaországban; a felháborodás hullámai még el sem ültek, mikor a nacionalista közvéleményt egy újabb kisebbségi megmozdulás hozta lázba: a breton autonomista párt Landemeauban, Brest mellett, alig egy hónappal a merénylet után, egyetemes kongresszust hívott egybe, melyen hatalmas tömegek helyeslésétől kísérve egy igen élehangú nemzeti kiáltványt szövegeztek meg és bocsátottak a nyilvánosság elé s benne szokatlanul erélyes tónusban követelték kisebbségi jogaik érvényesítését s nemzeti kívánságaik sürgős realizálását. Ugyanezekben a napokban — nem tudni: véletlenül-e, vagy a breton események hatása alatt — az ország másik felén, Elzászban is gyűlést tartottak az ottani autonomista frakciók s azonos célzatú és hangú határozatokban szögezték le az elzászi kisebbségi álláspontot.

AMA KISEBBSÉGI MOZGALMAK KÖZÜL, melyek az utóbbi tíz esztendő folyamán fejlődtek ki Franciaországban vagy érték el intenzitásuk hőfokát, főleg a bretagnei és az elzászi autonomizmust kell kiemelnünk. Fejtegetéseink során is csak e kettőről szólunk bővebben. Nem azért, mintha egyedül e két mozgalom léteznék, hiszen az utóbbi évek folyamán alkalmunk volt hallani a belga határ mellett lakó flandriaiak, a délfraanciaországi és a szavojai olasz néptömbök s a spanyol határ mentén élő baszkok mozgolódásairól is, ezek azonban csak elszigetelt s kis körre szorítkozó akciók, szervezetlen és csirájában elfojtott guerilla-harcok voltak, amelyek a kezdeményezésen alig jutottak túl, a mozgalmak vezetői számba jöhető táborral nem rendelkeznek — újabban ugyan az olaszlakta területeken ismét nagyobb tevékenység észlelhető —, míg az említett két országrészben kellően megszervezett pártkeretek között, céltudatos eszközökkel dolgozó, nagyarányú és öntudatos tömegmozgalommá szélesedett ki e kisebbségi küzdelem, hatalmas tábor tud maga mögött, melynek harci készsége, felkészültsége, elszántsága mindenképpen imponáló. Ez a

két kisebbségi mozgalom az, melyet az államhatalom mindezeideig nem volt képes leszerelni s képtelen lesz a jövőben is egyszerű hatalmi eszközökkel, retorziós politikával és börtönnel, megfélemlítéssel. Igaz, hogy a probléma súlyos, de nem megoldhatatlan: különösen nem az a breton kérdés, mely az elzászhoz viszonyítva jóval veszélytelenebb és könnyebben kezelhető. Itt valójában leginkább csak a nyelvi kérdés körül forog a küzdelem: a többi követés mind ennek alátámasztására szolgál. De veszélytelenebb azért is, mivel a breton kisebbség nem tud hátrvédéként maga mögött olyan szabad népet vagy rokon országot, melyre küzdelmei közepett támaszkodhatnék s amelytől anyaországa is tartana egy esetleges háborús konfliktus esetén; a bretonok teljesen magukra vannak hagyatva s csak a saját erejükön és elszánt kitartásukon múlik, hogy mennyit tudnak kiharcolni követéseikből. Jelentősebb, kényesebb az elzászi mozgalom: itt a helyzet sokkal komplikáltabb, az ellentétek — úgy nydvi, mint vallási és politikai szempontból — sokkal nagyobbak, sokkal több gyúanyagot tartalmaznak, mint amott, a bretonoknál s Franciaországnak sokkal nagyobb érdeke az, hogy a non possumus álláspontjára helyezkedjék az elzászi követésekkel szemben, mint az, hogy teljesítse őket vagy orvosolja a felpanaszolt sérelmeket.

Ami a breton mozgalmat illeti, az már nem mai keletű: élt, bár inkább csak lappangó alakban s más dm alatt már a háború dőtti évtizedekben is, megszervezve, kellően szervezve azonban nem volt; intenzitása csak a háború után nőtt meg, megszervezésére, s a nyílt küzdelemre való kiállásra is csak ekkor került sor. Bretagne története, bármelyik periódusát is nézzük, állandó harc volt — még a Franciaországgal való egyesülés után is jóiddg — függetlenségéért és önállóságáért. A római hódítók, azután a merovingok, majd Nagy Károly igáját több-kevesebb idő múlva mindig sikerült leráznia magáról; önálló fejedelemség maradt egészen a XVI. századig, mikor a franda királyságnak sikerült rávennie a breton rendeket a koronához való csatlakozásra; külön rendi gyűléseit azután is megtartotta, belső ügyeiben maga rendelkezett; ennek a különállásnak a forradalom vetett véget, mikor besorozta Bretagnet is a francia departementok közé. Emiatt a forradalom alatt véres események színhelye is volt. A változott viszonyok közepett is folytatta azonban a maga külön nemzeti életét, nyelvéhez és tradícióihoz a legnagyobb makacssággal ragaszkodott és sikerült is azokat átmentenie egészen a mai időkig: színpompás népi viseletét, patriarchális szokássát ma is épségben őrzi s a nép legnagyobb része ma is bizonyos kdta-breton idiómát beszél, franciául csak annyit tud, amennyi az iskolában ragadt rá s amennyi a — természetesen franda — hatóságokkal való érintkezéshez szükséges. Ennek a nyelvnek az ápolására még a múlt század második fölében megindult bizonyos irodalmi mozgalom, mely csakhamar kiszélesedett és megterebélyesedett s aránylag rövid idő alatt igen szép munkát végzett; belőle ágazott ki később az a nemzeti akció, mely hovatovább teljesen politikai tere terelődött, s amelyik azt célozta, hogy az állam vezesse be a breton nyelvet az iskolába, ez legyen az oktatás nyelve s kinn az életben a közigazgatásé is. Az

erőteljes szorgalmazáshoz nagyban hozzájárult különböző politikai pártjaik tevékenysége is, elérni azonban nem tudták követeléseiket. Közbejött a háború, mely egyelőre véget vetett minden nemzeti aspiráció teljesedésének. A háború után megalakult a már teljes területi autonómiát követelő autonomista párt, mely csakhamar utat talált a nép szívéhez, megszervezte a lakosság nagy részét s ma már hatalmas tömegekkel rendelkezik. Az egymást sűrűn követő tüntetéseknek, gyűléseknek, demonstrációknak a kormány úgy próbálta elejét venni, hogy a vezetőket bebörtönözte, a gyűléseket betiltotta, ami azonban a gyakorlatban rossz módszernek bizonyult s csak a mozgalom malmára hajtotta a vizet. A retorziós politikára való felelet a négyszázados jubileum ünnepségeinek kezdetén fellobbantott rennesi emlékmű, melynek elpusztítóit a rendőrség máig sem tudta kinyomozni.

A breton ügy döntő fordulathoz érkezett el a közelmúltban megtartott landemeau-i kongresszussal. Az autonomista párt ezen a gyűlésen nagy lelkesedés közepett tizenhét pontból álló ú. n. nemzeti kiáltványt fogadott el, melyet azután beterjesztettek a kormányhoz is, erélyesen követelve a 17 pont sürgős realizálását. A kiáltvány, melyből nyilvánvaló, hogy a bretonok most már a nemzeti nyelv érvényrejuttatásán kívül nyíltan teljes területi önkormányzatra törekednek, a következő fontosabb pontokat tartalmazza: kívánja a nemzeti kongresszus, hogy a breton nyelv oktatását vezessék be a három tartomány összes iskoláiba; ez legyen a bírósági tárgyalások, a közigazgatás hivatalos nyelve is; a hetedik pont kimondja, hogy a bretonokat nem lehet Bretagne határain kívüli szolgálatra kényszeríteni; a nyolcadik pont a breton katonaság mozgósítását tiltja el, ha ahhoz a tartomány nemzeti tanácsa hozzá nem járult; a továbbiakban követelik, hogy az itt beszédett adókat kizárólag ezen a területen használja fel az állam, azután, hogy a törvényeket előbb terjesszék a nemzeti tanács elé s csak annak hozzájárulása után hajtsák végre, végül, hogy a bretoni összes vasutak egy nemzeti konzorcium kezében egyesíttessenek.

A landemeau-i párthatározatnak egyelőre még ismeretlen a sorsa, mindössze annyit tudunk, hogy Párizsban igen kellemetlen hatást keltett; a sajtó is mindenáron diszkreditálni igyekezett azt: majd a németek kezét vélték felfedezni benne, majd a szovjettel hozták kapcsolatba. A megindított vizsgálat is ebben az irányban mozog, erre szeretnének adatokat találni. Reális prognostikont tehát még nem lehet ma mondani a breton ügy alakulásáról: annyi bizonyos, hogy Franciaország nem egykönnyen fog hozzájárulni a nyelvi engedményekhez s még kevésbé a területi autonómiához, mély további követelésekre vezetne s maga után vonná szükségszerűleg a többi kisebbség igényelnék megnövekedését. Ez esetben Elzásznak is meg kellene adni az autonóm berendezkedést, melyről pedig sem a kormány, sem a francia társadalom még hallani sem akar. A breton önkormányzat követelése bizonyos fokig túlzott igény: ehhez bizonyára a bretoniaiak többsége sem ragaszkodik véglegesen, megelégednék azzal is, ha egyelőre csak nyelvének adnák meg az őt joggal megillető koncessziókat a közoktatásban és a közigazgatásban.

TIZENHÁROM ÉVE, hogy a versaillesi békeszerződéssel ismét a franciák birtokába ment át Elzász-Lotharingia, mely közel öt évtizeden át éh, a porosz-francia háború következményeként, a németek oldalán. Franciaország, mikor a békekonferencia e határozatával valóra váltotta legfőbb háborús célját, távolról sem sejtette, hogy a visszacsatolt tartomány rövidesen elkeseredett harcok pergőtűzébe fogja állítani új tulajdonosát. Ez a szabadságharc Elzász tradicionális jogairt, vallását és politikai önkormányzatáért immár egy évtized óta tart változatlan hevességgel s mint látszik, most érkezett el döntő fázisához: itt, Elzászban váratlanul nagyon megizmosodott az autonomista párt; a legutóbbi kamarai választásokon nagyrészt az ő jelöltjei kerültek be a parlamentbe; amott, az anyaországban pedig, ugyancsak a választások eredményeképpen, Herriot és a radikálpárt (Groupe radical-socialiste) s ezzel együtt a szabadkőművesség jutott újból uralomra: ez a párt s a tagjait magában foglaló Grand Orient-nagypáholy kezdeményezte és sürgette annakidején Elzász teljes beolvasztását az állam keretei közé, amivel együttjárt volna a szeparációs törvények végrehajtása e területen is, a felekezeti iskolák bezárása, a közoktatás laicizálása, az egyházi vagyon államosítása, stb., ami ellen a buzgó katolikus s vallásukhoz rendíthetetlenül ragaszkodó elzásziak sem akkor, sem azóta nem szűntek meg a legélesebben állást foglalni. Azt a munkát, melyet a pártnak 1924-ben nem sikerült végrehajtani az elzásziak éles oppozíciója miatt, most valószínűleg újból megkísérli: az elzászi kérdés most, e négyéves parlamenti időszak folyamán fog eldőlni. Legalább is az eddigi jelekből erre lehet következtetni.

Elzász-Lotharingia sohasem volt független ország, de éppúgy nem lehet ősi francida földnek sem mondani. Sorsát mindörökké determinálta földrajzi helyzete: beékelve a Rajna és a Vogézek közé, két — egymással századon át vetélkedő — nagyhatalom ütközőpontjában, állandóan Eris almájaként szerepelt e két ország között. Nemcsak fontos stratégiai szempontok vezették őket megszerzésében, hanem e terület páratlanul álló gazdagsága is. A harmincéves háborúig önálló fejedelemség volt, azután száztiz éven át a frandák birtokolták; Sedan után újból visszakerült a német birodalomhoz, hogy a világháború ismét újabb változást hozzon számára. Foglalói azonban mindig csak a területét hódíthatták meg, a nép szívét egyik sem tudta magához hajlítani, még kevésbé tökéletesen asszimilálni. Bárhová is kebelezték be, minden oldalon ugyanaz maradt: különállására féltékeny, összetartó és makacs, vallásához és tradícionális jogaihoz körömszakadtáig ragaszkodó. Pedig beolvasztási kísérletekben mindig bőven volt része: a Napkirály és utódai minden eszközt felhasználtak elfranciásítására; a forradalom erősen megnyirbálta jogait; Napoleon még szorosabbra fűzte az anyaország és Elzász viszonyát. Mindeme törekvések csak látszólag jártak sikerrel: a lakosság egy bizonyos rétegét sikerült átformítani, rákényszeríteni az új nyelvet, de ez a magasban történt, lent, a népnél minden maradt a régiben s továbbra is régi nyelvét használta. Ugyanez volt a helyzet, mikor 1870 után a német császárság hatalmi szférájába került át. Az új Reichsland

késhegyig menő harcok és elszánt oppozíciók színhelye lett, mikor a bismarcki vasakat megkezdte asszimilálási munkálatait: végre is kénytelen volt az államhatalom engedni s valóra váltani az elzászi kívánságokat. A tartomány teljes területi autonómiát kapott, külön helytartót elzászi minisztériummal és államtanáccsal, mely mellett a törvényhozói hatalmat a kétkamarás tartományi gyűlés gyakorolta korlátolt határokon belül. A német uralom liberális gesztusa olyan alkotmánnyal ajándékozta meg tehát, amilyennel sem azelőtt, sem azután nem dicsekedhetett. A közjogi problémán kívül túl volt már minden súrlódáson a nyelv és — később — a vallás kérdése is: az előbbivel amúgy sem volt baj, mivel a nép túlnyomó része a némethez hasonló dialektust beszélt, a szabad vallásgyakorlatot s a felekezeti iskolák fenntartását pedig Bismarck Kulturkampf ja óta mi sem nehezítette meg.

A két ország közti aránylag békés viszonyt csak a francia irredentizmus részéről fenyegette veszély: a Párizsból szított titkos propaganda állandóan ellentétek kielezésére törekedett, s azt ígérte, hogy a revanche-politika győzelme esetén a már elnyert autonómia még nagyobb kiszélesítése vár a tartományra.

Az 1918 őszen bevonuló francia hadakat nem fogadta ugyan az a tömegmámor és lelkesedés, melyről a köztársaság közvéleménye Barrés művei és a párizsi elzásziak kijelentései nyomán álmodozott, de azért a nép nagyrésze mégis örült a változásnak, amelytől sokat várt, különösen pedig az ottani arisztokrácia és a nagyiparos „bourgeoisie“, melyet eltérhetetlen kötelek fűztek a franciákhoz. Az első hónapok csupa szép illúziókat hoztak: Joffretől Poincaréig mindenki ünnepélyesen ígérte, hogy Elzász jogait és autonómiáját tiszteletben tartják, az egyházellenes törvényeket nem fogják bevezetni s nyelvét szabadon gyakorolhatja a tartomány. Az illúziókra nemsokára rácáfoltak a fejlemények, mikor a hazatérő katonákat a hatóságok hosszas zaklatásoknak vetették alá s mikor megkezdték működésüket a „comité de triage“-ok, melyek ezrével börtönözték be vagy utasították ki az embereket egyszerű gyanúk alapján s kobozták el vagyonukat. Nőtt az elkeseredés, mikor egész Elzászt előzönlötték az anyaországból kivezényelt tisztviselők, akik, bár egy szót sem értettek másként, mint franciául, a legjobb pozíciókat foglalták le s ugyanakkor menesztették—gyakran egy fillér kárpótlás nélkül — a régi kipróbált bennszülött tisztviselőket. Hasonló sors várt azokra is, akik záros határidőn belül nem tanultak meg franciául. Az új garnitúra, gondolhatni, nem a legkiválóbb elemeiből került ki az országnak, képzettsége hiányos volt, amellet úgy bánt az elzásziakkal, mintha fegyverrel meghódított ország népe volna: cézárizmusa és önkényessége mellett nem is volt megközelíthetetlen s csakhamar vígan burjánzott a korrupció és a panama.

Legtöbb súrlódásra adott okot, már kezdetben is, a nyelv kérdése. A kormány, mindjárt a békekötés utáni évben, eltiltotta a német nyelv használatát a közigazgatás és az oktatás egész területén, nem törődve azzal, hogy az új államnyelv teljesen ismeretlen az elzásziak között, franciául csak az előkelőbb osztályok tudnak s egy elenyésző kisebb-

ség; a többség — 89% — az említett tájnyelvet használja, ez a család, az iskola, a kereskedelem és az ipar nyelve is. Hogy ezt megváltoztathassák, a kormány már az elemioktatás alsó fokozataiban a francia tanítását rendelte el. Mintán az addigi tanerőknek csak egy elenyésző hányada ismerte az államnyelvet, ismét az anyaországból rendelték ki embereket: elsősíben másfélezer, majd még háromezer tanító ill. tanítónő költözött be a tartományba. Ezek azonban a gyermekeket képtelenek voltak megfelelően tanítani, mintán az elzászi dialektusnak voltak hijjával. Elképzelhető, minő bábeli viszonyok közé kerültek ezzel az intézkedéssel az iskolák. Szülők és pedagógusok számtalan esetben fordultak a kormányhoz orvoslásért s kérték, hogy tanítsák legalább mind a két nyelvet, mert gyermekeik így se franciául nem tanulnak meg, sem anyanyelvüket nem bírják kellőleg használni; utaltak arra, hogy az előző rezsím a moselleieknek engedélyezte anyanyelvük tanítását az alsó fokozatokon, ami a további nyelvtanulásban kitűnő eredményeket hozott. Kéréseikre visszhang sem támadt, nemhogy orvoslás.

Ez azonban még csak a kezdetet jelentette. A következő lépés a német uralom alatt megszerzett önkormányzat visszavonása volt, jöllehet tiszteletbentartására 1918 napjaiban sok ünnepélyes ígélet hangzott el. Alig vették át Elzász igazgatását a franciák, azonnal felfüggesztették autonómiáját, hivatkozva arra, hogy ennyire des különállást a francia törvények nem ismernek, de majd később külön törvénnyel fogják szabályozni a tartomány viszonyát az anyaországhoz. Erre azonban mindmáig nem került sor. A kezdet kezdetén ugyan még sem végezheték el a teljes beolvasztást, azért egy közvetítő megoldáshoz folyamodtak, melyet Poincaré finoman körülírva így fejezett ki: „Il faut laisser aux Alsaciens s'habituer aux lois françaises“. A három megyére osztott terület élére kormánybiztost állítottak, akinek eléggé korlátolt hatásköre volt, de a központosítás érdekében mindent megtehetett; hű kiszolgálására szervezték meg az elzászi Conseil superieur, mely a régi Landtagot volt hivatva pótolni, de annak minden önálló jogköre nélkül. Két év múlva e tanácsot megszüntették, illetve átszervezték egy ú. n. tanácsadó szervvé, melynek többé nem volt beleszólása a kormányzásba. 1924-ben, Herriot miniszterelnöksége idején egy törvénycikkellyel megszüntették ezt a conseilt is. Tervezték ugyan egy tanácsadó bizottságnak a felállítását a párizsi miniszterelnökségen, de az asszimiláció híveinek sikerült elföldelniök ezt a megoldást. Hasonló sorsra jutott a kormánybiztosi intézmény is: hovatovább egyszerű tiszteletbeli állás lett, az igazi kormányzást már régen a központból intézték. Millerand, majd Alapetite lemondása után a miniszterelnökség egyik államtitkárára bízták a teljesjogú irányítást. Ezzel az elzászi önkormányzat de facto is véget ért.

Természetesen mindezt Elzász népe nem tűrte hangtalanul, hanem igen sokszor éles hangon adott kifejezést elkeseredésének, majd nyíltan is harcba indult „a köztársaság egy és oszthatatlan“-elvet valló konfiskáció ellen. Mielőtt e kisebbségi küzdelem részletezésébe belemennénk, szólni kell még a legfájóbb, legérzékenyebb ütköző-

pontról, a vallás kérdéséről. Tudvalevő, hogy az elzásziak túlnyomó többsége buzgó katolikus. Vallásukat évszázadokon át híven megőrizték, jöllehet egyszer a francia forradalom, másszor a porosz protestánsizáló törekvések felől fenyegette le nem kicsinyelhető veszély: a reformáció itt is átviharzott, a forradalom is végigszántott felette, Bismarck kultúrharca is kemény üldöztetéseknek vetette alá s mégsem tudták elsepemi ezt a kis katolikus szigetet. A sedani győzelem folytán beállt új helyzet szerencsére éppen akkor emelt választófalat közéje és Franciaország közé, mikor az utóbbiban kezdetét vette a szabadkőműves páholyok által diktált egyházellenes politika korszaka: ez ugyan a veszélyt csak elodázta, de meg nem szüntette s most, félszázad elteltével, úgy látszott, többé el nem kerülheti. Valóban, a francia kormány csak az alkalmat várta, hogy Elzászt is hasonlóvá tegye a laicizált anyaországhoz. Itt ugyan még érvényben volt a konkordátum, melyet annakidején Napoleon kötött a szentszékkal, ez az akadály azonban csak rövid időre fogta le a kormány kezét; addig is, míg terve megvalósításához láthatott, az anyaországbeli tisztviselők és tanítók által munkálta a talajt. Valóságos csokorravalót mutat be ténykedéseikből s abból a szabadkőműves szellemmel átítatott „kultúr munkából“, melyet évről-évre mind agresszívebben végeztek, az a terjedelmes emlékirat, melyet az elzászi katolikusok, közel ötvenezer aláírással ellátva, eljuttattak a pápához. Nincs terünk itt e memorandum bővebb ismertetésére, mindössze a nagy felzúdulást keltett brinckheimi esetet említjük meg: az itteni igazgatótanító — valódi párizsi — „egész pedagógusi működése azt célozta, hogy a rábizott gyermekek leikéből kiölje a hitet: az egyes osztályoknak hangosan kellett a következő dolgokat recitálniok: Isten nincs; nincs ég, se pokol; az ember a majomtól származik; a papok beszéde csupa hazugság; a pápának csak az a legfontosabb, hogy minél több pénzt halmozzon össze; Jézus csak próféta volt, de nem Isten, a szentírás csak mese, stb.“¹ Az elzásziak sürgetésére vizsgálatot indított a hatóság is, mely a tanító nyugdíjaztatásával végződött; de ez az eset nem állt elszigetelten, a laicizálás pionírjai mindenütt igyekeztek minél jobban megfelelni feladatuknak. Ugyanebben az időben megkezdődött a szerzetesrendek zaklatása is, a kórházakból egymásután tessékelték ki az apácákat, napirenden volt a papság szerkesztette napilapok kolportázsjogának megvonása, azzal az indokolással, hogy izgatnak a köztársasági törvények ellen.

1924-ben a radikálisok és a szociáldemokraták választási kartellje révén uralomhoz jutott Herriot-kormány végre elérkezettnek látta az időt a nyílt fellépésre. Egyik júliusi beszédében a kormányelnök kijelentette, hogy most már haladéktalanul bevezetik Elzászba is azokat a törvényeket, melyek az egyház s az állam szétválasztására, a vallásos egyesületek betiltására, az egyházi vagyon konfiskációjára, a szerzetesrendek feloszlására s végül a laikus iskolatípus bevezetésére vonatkoznak. Herhoték terve azonban nem juthatott el megvalósításához: Elzász népe oly imponáló egyöntetűséggel helyezkedett

¹ V. ö. O. de Fézeny: La vérité sur l'Alsace. 1930. 282. 1.

szembe e fenyegetéssel, hogy a kormány jobbnak látta egyelőre visszavonulót fűjni. De csak egyelőre. Ma ez a veszély jobban fenyeget, mint valaha. Érdekes felemlíteni az azóta nyilvánosságra került eredeti dokumentumok alapján, hogy mindezt a szabadkőműves páholyok határozták el és írták elő a kormánynak, mely minisztereivel s az őt támogató pártok tagjaival együtt maga is buzgó szabadkőműves volt. A Grande Loge de France rendelte el a diplomáciai viszony megszakítását a Szentszékkal, a kongregációkra vonatkozó törvény szigorú alkalmazását, a laikus iskola bevitelét Elzászba,¹ stb. A Grand Orient-nagypáholy konventje foglalkozott már 1923-ban négy gyűlésen keresztül az elzászi helyzettel s határozatában kötelezővé tette parlamenti tagjainak, hogy, mihamar a kartell-kormány uralomra jut, meg kell szavazniok az egyházellenes törvényeknek Elzász-Lotharingában való szigorú érvényesítését.³ E páholyhatározat szószólója volt Herriot említett beszédében: már nem rajta múlott, hogy a konvent titkos dekrétumának végrehajtására nem került sor. Ez azonban a már általánossá vált elégedetlenséget nem szerelte le, a régóta harcra kész autonomista mozgalom már nem bírta megtartani szűk medrében, sőt még fokozottabb tevékenységre sarkalta szervezkedésüket.

Az AUTONOMISTA MOZGALOM, melynek ma már, ha árnyalati eltérésekkel is, egész Elzász meggyőződéses híve, már a békekötés éveiben felütötte a fejét, de inkább csak egyes elszigetelt jelenségekben nyilvánult meg; határozottabb alakot csak a radikális-szocialisták uralomra jutása után öltött s a komoly szervezkedésre is csak ekkor került a sor. Abban, hogy oly nagyarányúvá nőtte ki magát, oroszán-része volt a Die Zukunft c. folyóiratnak: még 1925 őszén indította meg néhány autonomistapárt politikus, hogy az önálló Elzász gondolatának csináljanak vele propagandát. Az addig meglehetősen lojális vagy félénk sajtóban merőben új hangot honosított meg ez a lap: éles tónusú cikkei, merész követelése, kíméletlen leleplezése egyre szélesebb körben terjedtek, hódítottak és lazítottak. A Zukunft tömegeket nevelt és közvéleményt irányított mihamar: közeli ötven-ezer előfizetője volt, ami példátlanul álló eset egy folyóirat életében. Kétségtelen hatása alatt alakult meg az első, autonomizmust hirdető szövetség, az Elsass-Lothringer Heimatbund, amolyan pártokfeletti szervezet, melyben vallás- és pártkülönbség nélkül helyet kaphatott minden elzászi. A Heimatbund megalakulása kiindulópontja lett az autonomista mozgalom nagy aktivitásának is. Alig két héttel sereg-szemléje után Elzász lakóihoz kiáltványt adott ki, melyet a tartomány főbb tisztviselői, polgármesterei, községtanácsosai, katolikus és protestáns papsága, kereskedői, nagyiparosai, stb. közül százan írtak alá: benne első ízben formulázta meg nyílt és kategorikus programra alakjában a tartomány népe autonomista követeléseit.

¹ Bulletin offidei de la Grande Loge de France, 1923. 39.1., 220.1.1924.209.1.

³ Convent Grand Orient de France. 1923. 271. 1. (Mindezekre vonatkozólag 1. bővebben Léon de Pondna: Les forces secrètes de la Révolution, 1931. c. könyvét, 71—14. 1.).

„Elzásznak foglalkoznia kell végre sorsával — szölte a manifesztum — mert tovább is habozni egyértelmű volna kis hazánk elárulásával. A mérték betelt („La mesure est comble“). Hét év óta napról-napra tanúi vagyunk egy tervszerű jogfosztó hadjáratnak: az ünnepies ígéreteket rendre elfeledték, anyanyelvünket minden területen üldözik, vallásunkat veszély fenyegeti, tradícióinkat, szokásainkat kifigurázzák. Mihelyt természetes vagy szerzett jogainkról van szó, gúnyolódnak velünk vagy izgatással vádolnak meg. Ezt a lealázó helyzetet tovább semmi szín alatt se tűrjük.“ „Mint nemzeti kisebbség, teljes önkormányzatot követelünk a francia állam keretén belül: a törvényhozói hatalmat az elzászi tartománygyűlés, a végrehajtóit a strasbourg-i tartományi minisztérium gyakorolná.“ A kiáltvány során szólnak még a szabad vallásgyakorlatról, a konkordátum fenntartásáról, a felekezeti iskolák meghagyásáról, a nyelv érvényesítéséről a közigazgatásban, a bíróságok előtt, az iskolákban, végül követelik az adózási rendszer reformját, szociális törvények alkotását s az elzászi ipar, kereskedelem és a mezőgazdaság fokozottabb védelmét a franciaországi versenyével szemben.

A Heimatbund „Appelje“ egész Franciaországban nagy izgalmat keltett. A társadalom, mely dől a kormány és a sajtó is elfedték a mozgalom valódi arcát, hazaárulásról beszélt, a sajtó pedig, főleg annak túlzó sovíniszta része, nemcsak a szövetség azonnali feloszlását sürgette, hanem a kiáltvány aláíróinak haladéktalan perbefogását is. A represszáliák nem is maradtak el: a mozgalom vezetői, Ricklin és Keppi ellen, később a többi aláíró ellen is hazaárulási pert indítottak, a köztük levő tisztviselőket pedig azonnal felfüggesztették állásaiktól, noha a kiáltványban semmiféle törvénybeütköző dolgot nem kértek és nem állítottak. A kormány azután betiltotta a Zukunftot, a Volksstimmet, a Heimatbund napilapját s még egynéhány újságot, melyek az autonómiának csinálták propagandát. Feltűnt, hogy ugyanakkor azonban a kommunisták lapjaival szemben nem jártak el, holott ezek a Franciaországtól való elszakadásra bujtogattak. Oldalakat lehetne egyébként megtölteni az anyaország retorziós politikájának tetteivel, így írni kellene a hagueneau-i választásról, melyet a kormány erőszakosan megsemmisített, mivel a megválasztottak mind az autonomista párthoz tartoztak (az új elekción a nép ismét ugyanazokat választotta meg képviselőiül); írni kellene a gyakori házkutatásokról, a pártvezérek indokolatlan letartóztatásairól, de arról a sugalmazott sajtókampányról is, mely — igen oktanul — éveken át visszhangzott a hazaárulás, a német zsold, stb. vádjaitól. Mindezek közül csak egyetlen egy esetet ragadunk ki, hogy bemutathassuk azt az állapotot, mely az utóbbi esztendőben úrrá lett e kisebbségi területen. Ez a Sapart-ügy, a colmari pör előidézője.

Joseph Rossé, a Heimatbund egyik vezetője, mint a tanítóegyesületek tartományi elnöke a nagy frankbessz idején egy körlevelében jóindulatú finánciális tanácsokkal látta el a pénzüket gyümölcsöztetni óhajtó kollégáit, megjelölvén azokat a bankokat, melyekre a válságos időkben is bizton számíthatnak. A bizalmas körlevél nyilvánosságra jutott. A kormány az állam hitelének és „biztonságának“ aláásása címen valóságos „fekete karácsonyt“, vagy mint ők mondták, Noel boche-t rendezett erre Elzászban: 1927 karácsony éjjelén hatvan elzászi vezető-embernél rendelt el házkutatást, majd huszonnégy embert, köztük becsületrendes képviselőket s magát Rossét is, letartóztatott azzal vádolva őket, hogy összeesküvést készítettek elő Franciaország ellen. Mondani sem kell, hogy az egész tartományt felrázta ez a dolog, tiltakozás tilta-

kozást ért, elérni azonban nem bírtak semmit. Hogy ez a nemzetárulás miben áll, az a Colmarban tartott tárgyalásig rejtély maradt, csak ott világított ki, hogy a hatóságok mit sem tudnak bizonyítani vádjai-
ból, noha Poincaré sokat mondóan jelentette ki a per előestéjén, hogy „l'Alsace sera stupéfaite des infamies qui seront révélees“. A bíróság ugyan, hogy elkerülje az európai botrányt, egy-két harmadrendű vádlottat elítélt, de néhány hónap múlva ők is amnesztiát kaptak.

A nagy port felvert „hazaárulást per“ természetesen nem váltotta be a franciák részéről hozzáfűzött reményeket: az ellentéteket csak még jobban kiélesítette s egyúttal az önvédelmi szervezkedést is nagyobb erőfeszítésre sarkalta. Hogy milyen mélyre eresztette le gyökereit az autonomista mozgalom, mi sem bizonyítja meggyőzőbben, mint az 1929-i megyei és községi s az 1932-i parlamenti választások eredménye. Mióta a Landtag megszűnt, a politikai pártok tevékenysége a megyegyűlések és községtanácsok területére korlátozódott: érthető, ha a pártok nagy küzdelmet folytattak az itteni mandátumok megszerzéséért is. Az 1929-i választáson nyolc párt indult: az egyik oldalon a franciabarát radikálisok és szocialisták, azután az ú. n. nacionalista párt, velük szemben sorakozott fel az autonomista front: az időközben párttá átszervezett Heimatbund, a Fortschrittspartei, a Landespartei, végül a szeparatista elveket valló kommunisták, míg a két szárny között a középutat a legrégebb katolikus pártszervezet, az Union Populaire Républicaine képviselte a belőle kivált disszidens csoport, az Action Populaire Nationale-lal együtt. A választás, noha az ellenzék számára a harc nagyon is egyenlőtlen volt, mégis ez utóbbinak nagyarányú győzelmével zárult. Colmarban még a polgármester is Rossé lett, a Sapart-ügy főszereplője. Mandátumát ugyan több más képviselővel együtt megsemmisítette a párizsi legfőbb államtanács, a pótválasztás azonban újból őket juttatta diadalra, mibe most már a kormány is kénytelen volt belenyugodni, nehogy harmadszorra is ugyanazt az eredményt provokálja ki. Az idej franciaországi kamarai választások hasonló eredményeket hoztak. Elzász számára: a radikális párt szokatlanul erősen esett vissza, veszített mandátumaiból a szociáldemokrata párt is, míg váratlanul megerősödtek a kommunisták és a polgári pártok közül az Union Populaire Républicaine és a Heimatbund-szervezet. Ezzel a francia képviselőházban is döntő fölényhez jutottak az elzászi képviselők között az autonomizmus hívei.

Szólnunk kell még az Union Populaire-ról s a párt vezérééről, a nemrég hirtelen elhunyt Haegy abbéról, akiben Elzász nemcsak legnagyobb fiát veszítette el, hanem egyúttal a nemzeti ellenállás láthatatlan dirigensét, zseniális megszervezőjét is. Az Union a tartomány egyik legerősebb szervezete, főleg a katolikusok tömörítésére törekszik. Kimondottan nem autonomista: programján a regionalizmus szerepel, politikai önkormányzatot nem követel, egyebekben azonban azonos elveket vall a többi pártokkal. Elzász legrégebb pártjaként még a német uralom alatt alakult meg, mint a németbirodalmi Centrum elzászi frakciója s aránylag rövid idő alatt a katolikusok jelentős érdekképviselőjévé nőtte ki magát úgy a parlamentben, mint a közéletben. Kitérő parlamenti debatterdek, okos és agilis vezetőinek volt köszönhető az, hogy a kultúrharc nem tette tönkre az

itteni katolicizmus hadállásait s hogy 1911-ben a tartomány elnyerte önkormányzatát, arról nem is szólva, hogy a német diktatúra évtizedeiben ez a párt képviselte egyedül az intranzigens kisebbségi álláspontot. A többi pártszervezetek ekkor még mozdulni sem mertek. A háború utáni helyzet csak annyiban változtatta meg az Union útját, hogy most már a másik oldal felől jövő veszélyek ellen kellett frontot alakítania. Legfőbb feladatának tartotta megoltalmazni kis országa szabadságát s fenntartatni azt a mentességet, melyet a szeparációs és laidzáló törvények végrehajtása terén élvezett. Legcélravezetőbb megoldásnak tekintette erre a regionalizmust s ez a programra kapcsolta össze, illetve választotta el a többi, par excellence autonomista pártoktól.

A kormányzat keze őt sem kímélte, de hozzányúlni mégsem mert, csak titokban mozgósította ellene a hazájabeli szocialistákat és a szabadkőműves alakulatokat. Nem annyira a párt múltja s a mögötte álló tömegek magyarázták ezt a kivételes bánásmódot, mint inkább vezére, Haegy Xavér, aki az Union, illetve egész Elzász szabadságmozgalmának volt irányítója évtizedek óta. Haegy egyszerű katolikus abbé volt, aki már a német uralom alatt, mint képviselő és mint publicista, hihetetlenül nagyarányú, sokoldalú működést fejtett ki hazája érdekében: aktivitása főleg a háború után sokszorozódott meg: mint a francia kamara tagja, nem volt nála harcosabb képviselője Elzász jogainak; hatalmas lapvállalatot alapított, melynek újságjai, különösen az *Elsaesser Kurier*, ma is a legnagyobb példányszámban futnak szét a tartományba; kitartó és következetes szervezési munkája eredményeképpen a lakosság többsége az Union zászlói mögött áll. Népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mikor váratlanul meghalt, egész Elzász nemzeti gyászt öltött, temetésén százezrek siratták meg korai elhúnytat s a hivatalos Franciaország lojális részvénytjelzőjeiben róla, mint legnagyobb, de nemes fegyverekkel küzdő ellenfélről, emlékezett meg.

Az ELZÁSZI KISEBBSÉGI MOZGALOM sorsa még a jövő titka. Hogy sikerül-e a pártoknak céljukat elérni s a mozgalom végső fokon eljut-e a megnyugtató kibontakozásig, ma még nem lehet megjósolni. Mindez több tényező egymásrahatásától függ, elsősorban a pártok és az elzászi nép kitartásától, harcászóságától, a hivatalos Franciaország hajlandóságától, végül az európai politika alakulásától. Franciaország számára csak két út nyílik: vagy folytatja eddigi politikáját, de így még azokat is magára haragítja, akik hívei a mai államjogi kapcsolatnak, vagy pedig, belátva, hogy erőszakos eszközökkel nem képes leszerelni e kisebbségi ellenállást, teljesíti Elzász-Lotharingia követeléseit s megnyugtató módon rendezni vallási és nyelvi problémáit. Tizenkét esztendő tanulságai mind erre a másik útra utalják, de ezt javallja az a kisebbségi elv is, melynek a háború utáni Európában ő ígerte érvényt szerezni.

CSISZÁR BÉLA

AZ ISMERETLEN BÜROKRATA

FIGYELEMREMÉLTÓ jelenség, hogy korunkban mind több titok szobráról lebbentik fel a saisi fátyolt. Az emberi tudásvágy ritkán volt olyan élénk, mint most, amikor az egész emberiség nyomasztó gazdasági helyzete, politikai rendszerek összeomlása, művelődési irányzatok összeboronálása a gondolkodó elméket a bajok felismerésén túl a gyógyszerek kutatására serkenti. Ilyen viszonyok között nemcsak az válik lehetetlenné, hogy a gazdasági élet rejtekeiben, a tudomány félreeső berkeiben maradjanak egyes igazságok kevés kiválasztottnak birtokában, hanem a közélet egyéb vonatkozásaiban, különösen az állami életben is mindinkább a nyilvánosság, az alaptételek közkeletűvé tétele válik céllá. Nem egy külföldi államban a vállalatok önként bocsátják mérlegeiket bírálat alá és mind gyakoribbá válik az az eset is, hogy a közérdekű felfedezés nem szabadalmi oltalom alá jut, hanem nyilvánossá teszik a gyártási eljárást, a készítési módot. Az állami életben pedig azt kell látnunk, hogy mind több olyan kérdés kerül nyilvános vitatás alá, amelyet eddig zárt ajtók mögött tárgyaltak és mind jobban törekszünk annak az eszmének a megvalósítására, hogy az állam kormányzásában, iránya meghatározásában minél több állampolgárnak része legyen. Ez még az új diktatúrának is jellemzője, hiszen úgy az olasz, mint a német tömegmozgalmak a lehető legdemokratikusabb szervezetet mutatják fel.

Érthető tehát, ha széles körök érdeklődését kelti fel az állami életben az a hatalom, amelynek szervezetéről, működési módjáról, az átlagállampolgárnak csak igen elmosódó képzetei vannak, amely misztikus tényezőként lép fel olykor elhatározó erővel és megakadályozza más tényezők által elhatározott intézkedések tételét, kiereszkolja a be nem avatottak által nem ismert, esetleg a többség által nem helyeseit rendelkezések kiadását.

Ez a titokzatos, a sokaság szemében annyira népszerűtlen hatalom a végrehajtó hatalom, jobban mondva annak a legtöbb államban mind erősebben érvényesülő tisztviselői alkateleme, amelynek túltengését, előtérbenyomulását bürokráciának nevezzük.

Az átlagember meglepetve tapasztalja azt, hogy az állami életben van valami megfoghatatlan, meghatározhatatlan, valami olyan, ami kiemelkedik a Montesquieu-féle államtan megállapításain, a tételes alkotmányok rendelkezésein, a tizenkilencedik század parlamenti rendszerének tételein. Azt látja, hogy ha pl. a lakosság többsége radikális reformokat óhajt, nézeteinek megfelelő többséget küld az országgyűlésbe, a reformok menete olykor mégis elakad. Mi tör-

tént? Az állandóságot jelentő és ennek következtében hajlamaiban inkább konzervatív tisztviselői kar a reformok iramát lassítja, a részletekben lefárad és végül a szakképzettséggel többnyire nem rendelkező miniszterrel és az országgyűléssel szemben győztes lesz. Láttunk azonban példát az ellenkezőre is: abszolutisztikus irányzatokkal szemben nem egy országban és nem egy esetben a mégis csak túlnyomó többségében jogtiszteletre nevelt tisztviselői kar nyújtott a gyakorlatban védelmet az egyéni vagy tömegdiktatúra üldözőitjeinek. Ezekben a ritka esetekben a bürokrácia az a mérséklő tényező, amely a XIX. század szabadságjogi eszményeinek végleges elsikkasztását megakadályozza.

Nekünk fel sem tűnik már az, hogy a tisztviselői kar még elesettségében és anyagi zavarokkal küzdve is erőt, akaratot jelent. Mi érdeklődéssel, de különösebb meglepetés nélkül olvassuk pl. a német diplomácia Szürke Eminenciájának, Holsteinnak személye és működése körül kitört vitákat. Azokban az államokban azonban, ahol nagyon sokáig fenntartották az ingyenszolgálo, vagy legalább rendelkező önkormányzat rendszerét, illetőleg fikcióját és amelyekben a parlamenti demokráciának változatlan érvényesülése a köztudatban ma is az állami életnek alappillére — megdöbbenéssel vették tudomásul azt, hogy a hatalmak egyensúlyi rendszere teljesen felborult, az életviszonyok változása és bonyolódottsága a szakképzettséget, vagy legalább az igazgatási képességet és gyakorlatot hatalmi tényezővé tette. Jellemző ebben a tekintetben Lord Heward nálunk is ismert könyve az új zsamokságról, amellyel megkongatja a lármaharangot az angol szabadság szerinte bekövetkezett végveszedelme miatt és kétségbeesik azon, hogy egyes életviszonyokat most már nem a törvényhozás rendez, hanem az egyes kormányhatóságok, tehát gyakorlatilag a hivatalnokok kezébe került a viszonyok kialakításának felelőségteljes joga.

Ha azokat az okokat vizsgáljuk, amelyekre a bürokrácia előtérbe nyomulását visszavezethetjük, úgy meg kell állapítanunk azt, hogy a körülmények sajátos összetalálkozása ennek a változásnak felette kedvez. A számos ható tényező közül csak kettőt ragadunk ki: az egyik a közfeladatok tömegének növekedéséből eredő szükségszerű differenciálódás, a másik a közügyek iránti érdeklődés katasztrofális hanyatlása. Az állam és a többi, közszükségleteket kielégítő közület az egyes társadalmi rétegek és egyének elgyengülése következtében mind több feladat megoldására vállalkozik; ezek a feladatok azonban szaktudást, állandóan a kérdéssel való foglalkozást tételeznek fel, tehát az élethivatásszerűleg erre a feladatra szentelt tisztviselőnek zsákmányává válnak. A laikusokból álló önkormányzati testület vagy az újdonságokra vadászó sajtó merőben képtelenek ennek a differenciálódott folyamatnak az ellenőrzésére; legfeljebb akkor figyelnek fel, amikor a szakképzettség hiánya nyilvánvalóvá válik vagy a hivatalnok a beléhelyezett bizalommal csúnyán visszaél.

Részben a gazdasági válsággal és mindenkire nehezedő napi gondok súlyosbodásával függ össze a közszellem megváltozása, a közügyek iránti érdeklődés csökkenése. Van azonban ebben része

annak a kiábrándulásnak, undornak is, amely az átlagembert elfogja annak láttára, hogy az egymást oly sűrűn követő és felváltó politikai rendszerek és vezetőegyeniségek világszerte hovatovább csődöt mondanak; egyikük sem képes a válság megoldására vagy akár enyhítésére, egyikük sem éri el a régi hibákkal való szakítást, egyiknek sincs kialakult és amellet: jónak látszó terve a jövő biztosítására. Az emberiség ismét olyan lelkiállapotban van, mint a római köztársaság bomlásakor vagy a XVIII-ik század vége felé: minden gondolkodó ember belátja a viszonyok tarthatatlanságát, de senki sem tud a bajokra orvosszert. Ilyen körülmények között a legtöbb emberen apátia vesz erőt és még a jobbérzésűek is közömbösökké válnak, fáradságukban megelegetszenek azzal, ha valaki legalább a külső rendet biztosítja és leveszi róluk a közügyek intézésének gondját. Ez nem különleges magyar betegség: az alkotmányosság és parlamenti demokrácia hazájában éppen olyan panaszok hangzanak el, mint a győztes és a világválságot legkevésbé érző franciák földjén. Még abban is közös a helyzet, hogy ez a közömbösség, az undorig menő visszavonulás országos és helyi viszonylatban egyaránt érvényesül. Az országgyűlés tárgyalása iránt csak akkor van érdeklődés, ha szenzációra van remény, a helyi önkormányzatban csak akkor nyilvánul meg valamilyen élet, amikor nagy anyagi érdekekről van szó. Nálunk természetesen — elgyöngült, hibásan fejlett nemzeti társadalmunkban — mindezek a jelenségek erősebben szöknek a szembe; ez természetesen maga után vonja azt, hogy a bürokrácia virága nálunk még inkább díszük.

Ha tárgyilagosak akarunk lenni, nem hányhatunk szemet azon, hogy a bürokratikus rendszer teljes kifejlődésének bizonyos előnyei is vannak. Kétségtelen, hogy a legrosszabb bürokrata is nagyobb szakszerűséggel foglalkozik az ügyekkel, mint az a magánegyén, akinek a kezén a feladat elsikkadt. A lelketlen bürokratában is van annyi az ambícióból vagy legalább a hivatásérzésből, hogy az ügyek intézésében a legalacsonyabb színvonalat fenntartja. Nagy átlagban tisztességesebb is, mint a magánkereseti tevékenység embere, ha közfeladat megoldására szorítják. A differenciálódás és a hanyatló közszellem mellett is könnyen ellenőrizhető, ha mindjárt ezt az ellenőrzést eredményesen csak felsőbbsege végezheti.

Ezzel szemben a bürokráciának olyan hátrányai vannak, amelyek előnyeit teljesen lerontják. Szedjük ezekből a lópvirágokból Ids csokrot, nézzük meg közelről az ismeretlen bürokrata élő szobrát.

Első mindenesetre az a túrhetetlen központosítás, amelynek járma alatt mindnyájan nyögünk. Ennél a mozzanatnál nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az egyesek meggyengülése olyan közfeladatok megoldására is csábítja a közhatalmat, amelyeket ezek a meggyengült egyesek is egész jól elláthatnak. Lassanként valóban az államszocializmus öblébe evezünk és ezt éppen azok valósítják meg, akik hajlamaik, neveltetésük és jelszavaik szerint szöges ellentétben vannak a szocializmussal. Arra kell azonban rámutatnunk, hogy minden közügynek az ellátását — akármennyi legyen is a közügyek mennyisége, akármilyen a minősége — hovatovább egy központ-

ból irányítják. Klasszikus példa erre legutóbbi közigazgatási reformtörvényünk, amely a jogorvoslatokat korlátozta és a csekélyebb jelentőségű ügyek végsőfokú elintézését valóban az alsóbb hatóságokra bízta. A törvénynek ez a helyes rendelkezése azonban írott malaszt maradt; a szakigazgatások mindent megtesznek arra vonatkozólag, hogy az alsóbb hatóságoktól a végleges döntés jogát elvegyék és saját igazgatási águkat az általános rendelkezés alól mentesítsék; az önállótanságra nevelt alsóbb hatóságok utasításokat kérnek olyan ügyekben is, amelyeket nekik kellene elintézniök, viszont a központi kormányhatóságok bürokratái utasításokkal kijátsszák az alsóbb hatóságok törvényes hatáskörét akkor is, amikor ezekben kivételesen meg lenne az akarat önálló intézkedésre. Ismerve a magasabbrangú miniszteri tisztviselők túlnyomó többségét, megállapíthatjuk, hogy különösen az öregebbek számára nincs nagyobb fájdalom, mint annak elképzelése, hogy valami az országban az ő atyáskodó beavatkozásuk, kicsinyeskedő nehézkességük nélkül végbemehet.

További nagy hátránya az ismeretlen bürokratának az, hogy az élettől mindjobban eltávolodik. Hivatalaszobájába bezárkózva, íróasztalának zöld posztóján vetületben látja csak az embereket és az életviszonyokat. Számára nem az életviszony kialakítása, rendezése a fontos, hanem az ügyirat elintézése. Egyikük-másikuk úgy akar szabadulni az egyoldalúságtól, hogy mindent az érdekeltségekkel beszél meg, ami azután tárgyilagosságának rovására megy és egyszerű közvetítőt tesz. Többségük azonban gondolkodás nélkül halad tovább a kitaposott nyomon, sohasem vizsgálja, hogy a tervezett intézkedés célszerű-e, az áldozatok az előnyökkel arányban vannak-e. A légüres térben való tartós működés azután előidézi a közönséget legjobban bosszantó, közgazdaságilag legnagyobb károkat okozó hibát: az időnek teljes semmibebevését. Minden racionalizálás és egyszerűsítés ellenére a közigazgatás még ma is túlságosan bonyolult szervezet és felesleges mozzanatok magában rejtő működés; a közigazgatási intézkedés tehát a legtöbb esetben igen lassan történik meg, minden esetre lassabban, mint ahogy azt az élet igényli. A bürokrata azonban még ezt a lassú folyamatot is gyorsnak tartja és kényelemszeretetből, felelősségtől való irtózástól, a következmények nemismeretében az elintézt a végtelenségig húzza. Aktaszerűleg esetleg történik valami, az érdemben évekig semmi.

Az élettől való elzárkózás azután a bürokratában kifejlesztett olyan tulajdonságot is, amelynek kialakulása emberileg érthető ugyan, de a rendszer rossz működését szinte intézményesen biztosítja. Ez a tulajdonság a bürokrata gög. Mindazokban az országokban, amelyekben a parlamenti demokrácia vagy az önkormányzat nem fejlődhetett ki teljesen, kialakult az a tisztviselőtípus, amely magát a többi embernél kötömbnek képzei és nemcsak elszakad az emberek érdektársaságától, hanem azzal tudatosan helyezkedik szembe. Érezvén azt, hogy mily fontos érdekek kielégítése függ akaratelhatározásától, mulasztásától vagy késedelmétől, önmagát a többiek urává teszi, ami azután a közönséggel való érintkezésben is kifejezésre jut. Jellemző,

hogy ez a felsőséges modor még akkor is megmarad, amikor a tisztviselő anyagi helyzete már megrendült és tulajdonképpen a társadalomnak reálisan sokkal kevésbé értékelhető elemévé vált. A villamon vagy autóbuzson a kalauzzal veszekedő emberek többségükben a bürokráciából kerülnek ki.

Az öncélúvá vált bürokráciának szembeszökő hibája továbbá a szelekció tudatos mellőzése és a továbbképzés elhanyagolása. Azok, akik birtokon belül vannak, a szegénységet, de mégis viszonylagos biztonságot nyújtó és amellet befolyást jelentő tisztviselői állásokat betöltik bizalmatlansággal és nem szívesen nézik azokat, akik tisztviselői állásokra pályáznak. Kevés szerencsés kivételtől eltekintve, a bürokráciában a koridősebség, az úgynevezett számárlétra ad lehetőséget a magasabb állások betöltésére. Ennek van is sok jogosultsága, mert a hosszabb szolgálat elvileg több tapasztalatot és szélesebb látókört jelent. A gyakorlatban azonban — különösen a szakigazgatásokban — a hosszabb szolgálati idő nem több tapasztalatot, hanem nagyobb fáradtságot, nem szélesebb látókört, hanem a részletekben elveszést, reszortelfogultságot jelent. Mégis éppen ezek a száraz, egyoldalú öreg bürokraták ragaszkodnak a leggörcsösebben állásaikhoz, akadályozzák meg legjobban a tisztviselői kar természetes kicserélődését és e mellett lelki és idegkimerültségükben a változott viszonyok szükségleteinek kielégítésére, a kor szavának megértésére oly sok esetből képtelenek. A bürokrácia — amely kifelé egységesnek látszik — beléleletében éppen olyan mozgalmas és az egymással szemben álló egyének, rétegek ugyanolyan harcát mutatja fel, mint a síma tükrű tengernek a feneké. Akkor azonban, amikor a bürokráciának a külvilággal való kapcsolatáról van szó, a helyes alapelvű hierarchikus rendszer túlhajtásában és a kasztszellem érvényesítésében semmi kívánni valót sem hagy hátra. Mihelyt valaki tagja a bürokráciának, a vélelem amellet szól, hogy alkalmas a hivatás betöltésére, a többiek részéről védelemre tarthat számot; továbbképzésre, fejlődésre senkisé szorítja. Ez tetszésétől függ: ha megteszi, jó, ha megmarad a sablonnál, észrevehető hátránnyal senki sem sújtja.

Ennek a bürokráciának tagja az az ismeretlen bürokrata, kinek ajtaján félve kopogtat a fél, ő az, aki szemrebbenés nélkül csinálja a felesleges közbeeső intézkedést és akinek álma sincsen arról, hogy becsületes, szemre kifogástalan működése során milyen pótolhatatlan értékek mennék állandóan veszendőbe, Akkor, amikor a többi társadalmi osztályok összeomlóban vannak, a bürokrata szegénységét önérzettel viseli és olykor hangoztatja azt, hogy a társadalomnak milyen áldozatot hoz., Azt azonban, hogy a társadalomnak mennyibe kerül a bürokrácia fenntartása és a bürokrácia elburjánzása milyen károkat okoz, épp olyan kevésbé vizsgálja, mint ahogy az is elkerüli figyelmét, hogy szegénységében is viszonylagosan ma ő a társadalom legbiztosabban elhelyezkedett embere.

A bürokrata akarata ma döntő. Közéleti humoristák emlegetik annak a két egymást követő miniszternek az esetét, akik hivatalbalépésükkor az illető minisztérium öreg bürokratait ki akarták selejtezni és nemcsak hogy nem tudták ezt az akaratukat keresztülvinni,

hanem kénytelenek voltak arra, hogy ezeknek szabad érvényesülést engedjenek. Az illetők hivatali pályájukon a kezdetben velük szemben állást fogláló minisztereket túl is élték. Megtörtént akárhányszor az, hogy fontos kérdésben a miniszter akaratával szemben is győzött a bürokrata. Ha a bürokrata minden esetben a szakértelmet és a köztisztességet képviselné, akkor legfeljebb politikai nézőpontból kifogásolhatnók ezt a tényt és azért nehezményezhetnők, mert a főbb kérdésekre a nemzet mégis csak politikai állásfoglalásában ad irányítást. A bürokrata azonban nagyon sok esetben nem képvisel egyebet, mint kormányzati vagy igazgatási hagyományokat, sok elfogultságot és egyéni nehézkességet. Akkor száll a hatalomnak jóformán teljessége az ismeretlen bürokrata kezébe, amikor a tisztviselői kar belső válsága tetőpontjára ért, a többség a gazdasági és társadalmi süllyedés lejtőjére került, amit látszatértékek ápolásával: a kasztszellem erősítésével, a bürokrácia öncélúvá tételével próbál ellensúlyozni. Ilyen körülmények között nagy aggodalommal kell látnunk a bürokrata kezében a hatalmat, még abban az esetben is, ha egyénileg tisztességes és jóindulatú. Nagyon kell tartanunk attól, hogy a nemzeti jövedelemből oly jelentékeny részt elfogyasztó bürokrácia merevségével, a közfeladatok megoldására fokozatosan mind kisebb alkalmasságával a tömegek előtt rossz világításba helyezi az állameszmét, megrendíti az államba való hitet.

Le kell tehát döntünk az ismeretlen bürokrata bálványát és más szervezési módokhoz, más kormányzási eszközökhöz kell folyamodnunk.

Mindent meg kell tennünk arra vonatkozólag, hogy az érdeklődés a közügyek iránt helyreálljon. Messze vezetne az erre a célra szolgáló eszközöknek részletes tárgyalása. Még abban sem látunk tisztán, vajjon a parlamentáris rendszer teljes kiépítése jobb-e ebből a nézőpontból vagy az álpárlamentarizmus felrobbantása. Az olasz és német tömegmozgalmak erősen gondolkodóba ejtenek ebben a tekintetben: mindkét államban tömegmozgalmak révén alakul ki erőteljes közszellem. Azt sem tudjuk teljes biztonsággal, melyek életképes önkormányzati testületeink. Nem hunyhatunk szemet azon, hogy egyesületi életünk teljesen elemlyedt, bürokratizálva van, állami támogatásból él és vérfelfrissítésre merőben képtelen. Ebben az irányban tehát csak azt mondhatjuk, hogy határozott irányt most aligha vehetünk, gondoskodnunk kell azonban arról, hogy kísérletet tegyünk a közélet minden megnyilvánulási formájában és az egyéni felelősségérzetet lehetőleg felébresszük minden állampolgárban.

E mellett — a felébredő közvélemény ellenőrzésével — sürgősen és nem halogató, a főbb kérdéseket megkerülő módon kell átszervezni közigazgatásunkat. Ebben a tekintetben a szakértőknek jóformán egybehangzó a nézete, tehát csak erős elhatározás kell az intézkedések megtételére. Olyan közigazgatási szervezetben, amelyben minden szervnek hatásköre célszerűen van megállapítva és minden működő egyén a legkevesebb erőfeszítéssel érheti el a legnagyobb eredményt, el kell tűnnie, jobban mondva át kell alakulnia a bürokráciának is. Minthogy azonban a közigazgatás emberek működése,

nem szabad elzárkóznunk attól, hogy a közigazgatás személyi tényezőiben jelentős változtatásokat hajtsunk végre. Vannak olyanok, akik a mai idők fokozott igényeinek egyáltalán nem felelnek meg; ezeket el kell távolítanunk, akár koruk, akár előítéleteik, akár képzettségük hiánya vagy egyoldalúsága okozza alkalmatlanságukat. Gondoskodnunk kell arról, hogy a megmaradó tisztviselők mindegyike a neki megfelelő munkakörhöz jusson; ez természetesen a jelenlegi hierarchikus rendszer megváltoztatását jelenti. Közvetlen kapcsolatba kell hoznunk a tisztviselőt az étellel, össze kell kövacsolnunk közönségével. Csak így érhetjük el azt, hogy az ismereden bürokrata helyébe a hivatásának élő, feladatkörén túl nem terjeszkedő, másokat megbecsülő és saját személyében becsülést élvező tisztviselő lépjen a köztudatba.

WEIS ISTVÁN

A TELEPÍTÉS KÉRDÉSÉHEZ

MÉG alig csendesedtek el a földbirtokreform által felkavart érdekharcok hullámai, még tulajdonképpen csak a parcellázás mechanikai művelete fejeződött be, de a pénzügyi megoldás lehetőségétől még mindig távol vagyunk, még közel félmillió újonnan teremtett kis egzisztencia sorsa függ a bizonytalanságban a pénzügyi, termelési, értékesítési kérdések teljes rendezetlensége miatt és máris új földbirtokrendezésről hallunk. 1920 előtt földreformnak hívták ezt a jelszót és mindenki, akinek politikai ambíciói voltak, igyekezett lelkes földreformer lenni; ha ebben a földreformban kevesebb lett volna ez a politikuslelkésedés és több a szakszerűség, a földbirtok- és népessémgegoszlás alaposabb ismerete, akkor változatlan pénzügyi viszonyok között is sokkal tökéletesebb munkát lehetett volna végezni.

Ma viszont mind több szó esik a telepítésről; társadalmi egyesületek, politikai pártok, a jobb- és baloldali sajtó egyaránt telepítést követelnek. Jellemző, hogy ezideig alapos és szakszerű megvilágításban sem a napi-, sem a szaksajtóban nem láttuk ezt a kérdést, amelynek lényege és jelentősége felől a társadalom nagy része teljesen tájékozatlan. A telepítés követelése helyes és indokolt, de vele kapcsolatban olyan óriási társadalmi, népesedési, birtokmegoszlási, szociális és — talán legelőre kellett volna tenni — nemzeti problémák rendezéséről van szó, amelyekhez avatatlan kézzel vagy tollal nyúlni bűn és felelőtlenség. Társadalmi és gazdasági életünk mai vívódásában talán a legutolsó alkalom, amikor a sok évtizedes, sőt évszázados fejlődés egymásra halmozott hibáit és mulasztásait nagyobb megrázkódtatások elkerülésével kell — és reméljük lehet — helyrehozni.

Mielőtt a telepítés ügyének rövid tárgyalására rátérnénk, talán leghelyesebb, ha bemutatunk két kísérletet, amely 1920 után történt és alkalmas arra, hogy a kérdés lényegét, fontosságát és az elkövetett hibákat is gyakorlati eredmények nyomán észlelhessük.

Az egyik telepítés Békés megyében történt Szarvas közelében. Békésszentandrás határa azelőtt két egymással össze nem függő darabból állt, ezek között terült el Szarvas község hatalmas határával együtt. Azon határrészt, amely az anyaközségtől mintegy 25 km-re esett, közigazgatni csak nagyon tökéletlenül lehetett s az ott élő lakosság minden szükségletét a közbeneső s tőle 9 km-re fekvő Szarvason elégítette ki, jóllehet közigazgatásilag Békésszentandráshoz tartozott. Ez a határrész, névszerint Csabacsüd, valamikor a török előtti időkben virágzó község volt, mely azonban a véres hadjáratok alatt nyomta-

lanul eltűnt a földszínéről s helyét csak a puszta neve őrizte meg. A fentvázolt, területileg és közigazgatásilag egyaránt káros helyzet nagyszerű lehetőséget nyújtott önálló település számára, annál is inkább, mert Békésszentandrason a mezei proletariátus nagy száma népesedésiig is indokolta a kitelepítést erre a messzefekvő határ-részre, ahol a földreform során kiosztott földek használata a nagy távolság miatt másként, mint tényleges áttelepedéssel nem lett volna megvalósítható. Demcsák János főjegyző kezdeményezésére a politikai község Csabacsüd név alatt meg is alakult 1926-ban, még mielőtt a községi település megindult volna. Eredeti terv szerint Csabacsüd mintaközségnek indult, amelyben minden ház külön népies építészeti stílust képviselt volna és a székely portától kezdve a palóc házak építési módjáig Magyarország minden jellegzetesebb parasztháztípusa megtalálható lett volna. Ezt az elgondolást a Faluszövetség is magáévá tette és annak megvalósítását támogatta. A kivitelhez szükséges Összeg a Falusi Kislakásépítő Szövetkezetnél (Faksz) rendelkezésre is állt, az érdekelt lakosság körében fellépett bizalmatlanság és húzódozás azonban ennek a szép tervnek a megvalósítását lehetetlenné tette. Ehelyett a Faluszövetség mérnöke, László József az Embervédelmi Kiállításon is feltűnést keltett mintafalu terve alapján egytípusú házakból építendő község tervezetét dolgozta ki, amelyet a képviselőtestület el is fogadott. Az építkezés túlnyomóig a Faksz-kölcsonökből meg is indult és máig 130 családi ház épült fel a vasútvonal mentén fekvő község belterületén, 38-án pedig a határban saját földreformos földjeiken építettek tanyát. A községben nemrég fejeződött be a pompás új községháza, iskola és jegyzői lak építése, a falu közepén bővízü artézi kút látja el a lakosság ivóvízszükségletét, keskeny betonjárda is készült az egész falun keresztül, a főtér, utak, utcák facsemetékkal vannak beültetve és pezsgő élet látható a nemrégben alakult s ma még inkább csak szórakozásra szolgáló Polgári körben. A község határa 12.167 kát. hold, lélekszáma 1800, részben Békésszentandrásról ide költözött mezőgazdasági munkás emberekből, részben Szarvason lakó régi birtokosokból áll, akiknek csak egy kisebb része épített a csabacsüdi határban tanyát. Ezenkívül még egy nagybirtok is van a határban 2500 kát. hold terjedelemben, mely földbirtokpolitikai célokra már leadott kb. ugyanilyen nagyságú területet. A község kiváló minőségű földjénél, lakóinak igénytelenségénél és szorgalmánál fogva a fejlődés legfontosabb feltételeivel rendelkezik, mégis további előrehaladása egyelőre megakadt és a kijelölt házhelyek beépítése is szünetel, mert azok a nehézségek, amelyek a régi meggyökeresedett gazdák boldogulását is akadályozzák, ezeknél a kis, újdonsült parcellatulajdonosoknál még fokozottabban jelentkeznek, aminek egyik bizonyítéka, hogy a Faksz-kölcsonöket, valamint a juttatott földek törlesztését, illetve újabban haszonbérét senki se fizeti. Kétségtelenül ezen a téren olyan mélyreható kormányzati intézkedésekre van szükség, melyek a juttatottak viszonyát és fizetési kötelezettségeit teljesen új alapokra helyezik.

A másik telep a Dunántúl a tolnamegyei Felsőíreg mellett lévő Muth-pusztának jászárokszállási telepessékké történt megszállásával

létesült. A Jászságban a népesedési és földbirtokviszonyok egyenlőtlen fejlődése következtében hasonló jelenségek észlelhetők, mint Békés megyében vagy az Alföld legtöbb részén: a relatív túlnépesedés hatalmasan megduzzasztotta a birtoktalan földművelő proletariátust, amelynek földre éhes tömegei a rendelkezésre álló föld elégtelensége miatt nem tudnak levezetődni. A jászárokszállási redemptus ősök ivadéakai szilárdan tartják kezükben a földet, amely ilyenformán alig fluktuál s amit a bevándoroltak mégis megszereztek, az már annyira elaprózódott, hogy nem elegendő egy család eltartására. A jászárokszállásiak híresek voltak arról, hogy időnként rajokat bocsátottak ki magukból, új területeket szereztek, azokon új községeket létesítettek, amint ez Szentandrás és Kerekegyháza esetében is történt. Ezáltal az áttelepedéssel járó fokozott nehézségek és az új telepek létesítésének előmozdítására alkalmas kedvezmények hiánya ellenére is akadtak vállalkozó szellemű emberek, akik hajlandóknak mutatkoztak az Alföldtől merőben különböző természeti, népességi és gazdasági adottságok között új otthonot alapítani maguknak. A fentemlített Muth-pusztá azelőtt gróf Zichy Rafael-féle birtok volt, amely vagyonszállás fejében az állam kezére került. Az uradalmi épületeket az állam igen magas áron, 200.000 P-ért váltotta meg a gróftól és ezen múlt, hogy a Szent Benedek-rend ezt a neki cserébe felkínált birtokot nem volt hajlandó átvenni. Így merült fel az a terv, hogy az Alföldről kell telepéseket hozni Muth-pusztára és kísérletet tenni a telepítéssel, amelyet a földreformtörvény egyébként teljesen figyelmen kívül hagyott. Czettler Jenő és Aczél József esperes-plébános kezdeményezése és buzgólkodása folytán a jászárokszállásiak kapták meg a birtokot és So család 1930 ősztől és a következő év tavaszán át is költözött Muth-pusztára. Küzdelmes élet várt itt ezekre a derék magyarokra. A majorépületekben mindnyájan nem voltak elhelyezhetők és ha történetesen az ottani birtokos, br. Kornfeld Móríc fel nem karolja ügyüket, már az első évben kudarccal végződik az egész település. A báró hozatta be őket saját igaerejével a 13 km-re fekvő vasútállomástól, 25 családot a báróné helyezett el szomszédos hétküti gyermeknyaralótájon és tartott el hat hónapon keresztül. A többiek is számtalan tanujelét élvezték e meleg emberbaráti gondoskodásnak és az uradalmi tisztikar önzetlen támogatásának. Ismételtül kaptak kölcsön-, illetve segély-gabonát, a gyermekek téli meleg ruhát, és akik rászorultak, az uradalomban szokásos bérért dolgozhattak. Az első év túlnyomólag a berendezkedéssel telt el. Többen az otthoni szokásnak megfelelően mindjárt kiköltöztek a nekik kiosztott tagra és ott ideiglenesen földkunyhóban húzták meg magukat. Amint kitavaszkodott, részben a szétbontott majorépületekből, részben Faksz-kölcsonból kezdték felépíteni házaikat, még pedig 25-en a leendő község belterületén, a többiek pedig a határban tanyarendszer szerint. Ma már csak ketten vannak, akik az építkezéssel még nem készültek el. Az első év termése — túlnyomólag a korábbi bérlő hanyagságából, — rosszul ütött ki, a baromfivész elpusztította az egész baromfiállományt, a második évben pedig a rozsdakár tette tönkre a búzatermést. Ilyen körülmények között természetesen jelentékeny

fizetési kötelezettségüknek eleget tenni nem tudnak. Az 1100 holdas — túlnyomórészt 8—10 kát. holdas darabokra osztott — birtok ugyanis igen magas áron, 1080 P-ért holdanként jutott a telepesek kezére s még a kezdet kezdetén 30%-os ármérséklés tárgyában beadott kérelmük máig sem nyert elintézését. A majorépületek anyagértéke legfeljebb 40—50 ezer pengőt ért, amelyért 30 hold majorterülettel együtt nekik 200.000 pengőt kell fizetni, ilyenformán a telepes föld minden holdját 150 pengő többlet terheli. A Földbirtokrendező Alapból az átköltözködésre folyósított 3000 pengő előleg is már esedékessé vált, végrehajtás terhe mellett. A holdanként 10 pengőt kitevő adó, a Faksz-kölcsonök évi kb. no pengős törlesztése, az egyelőre 24 pengős haszonbér együttvéve olyan terhet jelentenek, amely elbirhatatlan és a telepeseket aggodalommal tölti el jövőjük iránt. Itt is — talán méginkább, mint Csabacsüdön — a telepítési kérdés generális rendezésétől lehet csak végleges eredményt várni.

Ez a két példa rávilágít azokra a szempontokra, amelyek Magyarországon a telepítés szükségességét indokolják, de egyszersmind megmutatják az elkövethető hibákat is. Ennek a kérdésnek törvényhozási rendezetlensége miatt ma telepíteni vagy telepesnek menni nagyon kockázatos és bizonytalan dolog. Annyi veszéllyel és nehézséggel járó művellet, hogy a legvállalkozóbb szellemű emberek merészségét is próbára teszi. Ügy a csabacsüdi, mint a Felsőreg-Muth-pusztai telepítés esetében olyan erős elhatározású és önzetlen gondolkodású kezdeményezők akadtak, akik nem rettentek vissza az akadályok előtt és ma is lankadatlan lelkesedéssel igyekeznek a csüggedőkbe lelket önteni és a még mindig tomyosuló nehézségekkel megbirkózni. Ilyen körülmények között azonban alig lehet várni, hogy a telepítés nálunk nagyobb lendületet vegyen, sőt elriasztja azokat a keveseket is, akik itt-ott meg akarnának vele próbálkozni.

De a fenti két telepítés rámutat azokra a mélyreható elváltozásokra is, amelyek az Alföld népesedési és birtokmegosztási struktúrájában a hosszú évtizedek folyamán magárahagyott fejlődés alatt bekövetkeztek. Nyilvánvaló, hogy itt nem csupán birtokmegosztási kérdéssel állunk szemben, amelyet egyszerű mechanikai úton rendezni lehet. Amint látni fogjuk, a földreformtörvény is abban tévedett a legnagyobbat, amikor Magyarországon csak a földbirtok helyesebb megosztásának szabályozására helyezett súlyt, amit különben egyáltalában nem ért el és teljesen figyelmen kívül hagyta, sőt — hogy úgy mondjuk — még fokozta azokat a kóros jelenségeket, amelyeket ma közös gyűjtőnévvel alföldi problémának szoktak nevezni.

Mindenekelőtt szólnunk kell a fent is többször említett túlnépesedéstől. Az alföldi városok és községek eltartási kapacitása az adott földbirtokviszonyok között már a múltban is elégtelen volt s ma természetesen még inkább az. Az alföldi vármegyék népességének a növekedése azelőtt is mindig meghaladta az országos átlagot és az ottéló nép röghöz való ragaszkodása miatt a kivándorlás is sokkal jelentéktelenebb volt, mint az ország többi részén, bár a földbirtokmegosztási viszonyok a nagy átlagot tekintve, nem a legrosszabbak voltak. A bajok legsúlyosabb oka az Alföld települési rendszerében

rejlük, melynek kialakulása a török hódoltság idejére nyúlik vissza. Az 50—150 ezer holdas nagy alföldi közösségek ezeknek a szomorú-
 emlékü időknek produktumai, amelyek a latifundiális rendszerrel
 együttesen, évszázadok során öncélú fejlődésen mentek keresztül és
 az állam meg sem kísérelte útját állni azoknak a káros fejleményeknek,
 amelyek ezen evolúció során bekövetkeztek.

Egy pillantás Magyarország politikai térképére meggyőző az
 alföldi települési rendszer sajátosságairól. Feltűnő mindenekelőtt a
 községek csekély száma. Az Alföld 10 vármegyében összesen 734
 község foglal helyet, míg a területileg jóval kisebb 10 dunántúli vár-
 megye 2002 községet számlál. Egyedül Vas vármegye nagyobb község-
 számmal rendelkezik mint Bácsbodrog, Csongrád, Jász-Nagy-Kun-
 Szolnok, Békés, Bihar, Hajdú és Csanád vármegyék együttvéve, jól-
 lehet ezek területe hétszer nagyobb, mint Vas vármegyéé. Ilyen körülmények
 között természetesen egy-egy községre eső lélekszám is óriási
 különbséget mutat a két országrész között annál is inkább, mert az
 alföldi megyék nagyobb népsűrűséggel rendelkeznek. Amíg Felső-
 Dunántúl népsűrűsége négyzetkilométerenként az 1930-as nép-
 számlálás alkalmával 76.5 lélek volt, az Alsó-Dunántúl pedig 69,5,
 addig a Duna—Tisza-koze—Budapest és környéke kivételével — 81,2,
 az Alsó-Tiszántúl 875, a Felső-Tiszántúl 787 főt számlált. Az Al-
 földet a nagyhatáru, ritkán fekvő, magas lélekszámú községek jellem-
 zik. A 10.000 főt meghaladó községek az összes alföldi közösségek
 14 3%-át teszik ki, míg ugyanez a Dunántúl mindössze 22%-ra
 rúg. Egy-egy alföldi község átlagos lélekszáma 6.627, a Dunán-
 túlra ennek alig egyötöde — 1.341 fő — esik. A legfeltűnőbb Békés
 vármegye példája, ahol a községek átlagos lélekszáma a 10.000-et is
 meghaladja. A másik véglet a Dunántúl található, ahol Baranyában
 140, Somogybán 52, Vas megyében 117 és Zalában 168 azoknak a
 községeknek a száma, amelyek lakossága az 500 főt sem haladja meg.
 A községek területi nagyságára nézve pedig legjellemzőbbként a három
 tipikus alföldi vármegyét: Csongrád, Békés és Hajdú vármegyét
 emeljük ki, amelyek mindegyikében egy község átlagos területe felette
 van a 100 négyszögkilométernek, ezzel szemben Baranyában 12.46,
 Tolnában 28.96, Vasban 11.77, Zalában 12.45 km² területet foglal
 el átlagosan egy község.

A gyakran félvármegyényi területekre terjedő nagy alföldi kom-
 munitásokban kikristályosodott települési rendszer népességi, gazda-
 sági és szociális szempontból egyaránt nagy hátrányokat és vesze-
 delmeket rejt magában. Köztudomású, hogy ezekben halmozódott fel
 évtizedek során az a vagyontalan föld-, illetve mezőgazdasági mun-
 kástömeg, amely annyiszor magáravonta már a hatóságok és a köz-
 vélemény figyelmét. Ezekben a helységekből a rendelkezésre álló
 munkaalkalom távolról sem elegendő a munkáskínálat kielégítésére s
 a föld túlnyomólag kiscgazdák és néha a község birtokában is, szűzár-
 kezekben van, részben már annyira elaprózódott, hogy tulajdonosai
 maguk is proletársorba süllyedtek. A legjelentékenyebb alföldi váro-
 sokban az őstermelő lakosság 30—40%-a teljesen földnélküli elem
 volt az 1920-as népszámlálás alkalmával. A földreform ezek egy részét

2—3 holdas parcellához és esetleg családi házhoz juttatta ugyan, ez a tény azonban ezen városok szociális strukturáját nem tette kedvezőbbé, mert sem a birtokmegosztási viszonyokon nem változtatott számottevően, sem ezen községeket nem szabadította meg felesleges agrárnépességüktől. A földreform ahelyett, hogy elősegítette volna azt a folyamatot, amely a múltban is néha, sajnos, tervszerű irányítás nélkül ment végbe azáltal, hogy miként Jászárokszállás esetében is láttuk, a népfélesleg alkalmas területen új otthont alapított magának, a földreform valósággal odarögzítette egy-egy családi házzal a kirajzani kész gyökértelen elemeket anyaközségük testéhez és ezzel lehetlenné tette, de mindenesetre nagyon megnehezítette a kitelepítéssel kapcsolatos depopuládó lehetőségét. A juttatott parcellák pedig gyakorlatilag mitsém jelentenek az alföldi kisemberek számára, mert többnyire irtóztos távolságra fekszenek a család lakóhelyétől s azokon a föld csekély és a család megélhetésére elégtelen terjedelme miatt tanyát építeni nem érdemes, házikézelésük ilyenformán lehetetlen s a sorsuk többnyire az, hogy a közeli kisgazdáknak adatnak bérbé. A földreformtörvény megalkotói előtt úgy látszik, csak a Dunántúl képe lebegett, amikor egyszerű parcellázással elintézhetőnek vélték a földbirtok helyesebb megosztásának ügyét. Márpedig tudott dolog, hogy a tanyarendszer a különleges alföldi települési viszonyok kényszerű közvetkezménye, amely azért alakult ki mai formájában, mert máskép a község belterületétől többórányi, gyakran fél napi járásra fekvő földeket megművelni nem lehetett volna.

Itt kell megemlíteni a községi birtokok kérdését is. Ismeretes, hogy a nagy alföldi városok egynémelyike, mint Szeged, Debrecen, Kecskemét, Nagykőrös, hatalmas földtulajdonnal rendelkeznek, amelyeket kisbérletek (Szeged, Kecskemét, Nagykőrös) vagy középberletek (Debrecen) alkjában hasznosítanak. Az utóbbi időben sok szó esett ezekről a városi bérletekről. Nemcsak az derült ki, hogy ezek a bérletek nagyon bizonytalan jövedelmet jelentenek a földbirtokos községeknek, hanem az is bebizonyosodott, hogy nem mindig szolgálják a szociális földbirtokpolitika célját sem és gyakran a kisemberek kizsákmányolására vezetnek. Szegeden található a legjellegzetesebb alakja ennek a bérleti rendszernek. A város 64.000 kát. hold földjéből 48.000 hold tízholdas parcellákban van túlnyomólag földnélküli kisembereknek 25 esztendőre bérbé adva. A bérbeadás árverésen történik a legtöbbet ígérőnek, rendszerint válogatás és a bérbevevő személyi és anyagi viszonyainak mérlegelése nélkül. Mivel a parcellák bérbeadása nemcsak Szegeden, de a környező községekben is kihirdetetik, a nép tömegével tódul földet „kifogni“ és valóságos közelharcot vívott különösen a közelmúlt konjunktúra boldogemlékű éveiben egy-egy parcella bérletéért, irreálisan magasra verve fel a haszonbéréket. A háború után felparcellázott puszták ilyen körülmények között elviselhetetlen fizetési feltételekkel terheltén jutottak a kisemberek birtokába s olyan földekért, amelyek jobb éveken is legfeljebb 5—6 q rozsot teremtek, 30—50 pengő készpénzhaszonbért fizettek, ezenkívül a földek adóját. Később a terményárak esése és az értékesítés nehézségei következtében fizetési nehézségekbe jutott és a

legmélyebb emberi életszínvonalon tengődő kisbérlok egyrészének a város engedélyezett ugyan inkább külsőleges bérmérséklést, a folyton romló helyzet azonban mindjobban kimélyítette a kisbérlok válságát. A város általában elég merev álláspontra helyezkedett a bérlok jogos kívánságaival szemben és körülbástyázva magát egészen egyoldalú, antiszociális, sőt jogilag is sérelmes szerződési biztosítékokkal, ragaszkodott az árverési bérek fizetéséhez. Kétségtelenül a város bizonyos mértékig kényszerhelyzetben volt, mert a haszonbérek jelentékeny részét lekötötte a különböző városi beruházásokkal kapcsolatos adósságainak törlesztésére, mely beruházásokból azonban a tanyai lakosságnak az óriási szegedi határ egy részét átszelő gazdasági vasúton kívül semmi haszna nem volt. A kisbérlok tömegével kapták az ügyészi felszólító leveleket és pereket, amelyek óriási perköltséggel terhelték meg a magas haszonbérektől már lélekzeni is alig tudó bérloket. A bérfizetésnek sajátos rendszere kristályosodott ki, amely abban áll, hogy a kisbérlo bármennyit fizet, soha sem tudja meg, mennyi a hátraléka és ha érdeklődik, azzal elégitik ki, hogy a befizetések nagyrésze különféle költségekre számoltatik el, viszont a hátralék alig csökken. Ezekkel a visszasságokkal a Faluszövetség is sokat foglalkozott és a fenti tényeket hivatalosan is megállapította, de a helyzet orvoslására némi, nagyon csekély bérredukción kívül komoly lépés nem történt. Ez a rendszer önmagában elhibázott és a szociális szempontokat gyakran szem elől tévesztő városi politika kénye-kedvének szolgáltatja ki a kisemberek ezreit.

A jövő magyar telepítés politikájának tehát ezeket a kérdéseket is rendezni kell. Az Alföld harmonikus fejlődése és a ma fennálló aránytalanságok kiküszöbölése érdekében tehermentesíteni kell ezeket a községeket attól a ballaszttól, amelyet számukra az óriási határaikban kialakult tanyarendszer jelent, amelyet sem kulturális, sem közigazgatási, sem gazdasági tekintetben kellően adminisztrálni nem tudnak. Meg kell indítani bizonyos területekre mért tanyaközpontok szervezésével az önálló községgé alakulás folyamatát, mint ahogy erre több helyen már biztató kezdetet láthatunk. Az alföldi városok más szerepre vannak hivatva, semhogy az idők végtelenjéig agrárjellegű községek maradjanak, örökké küzködve a mai viszonyok között megoldhatatlannak tetsző népesedési és szociális problémáikkal. Ha végig nézünk az alföldi városok során, mindenütt az agrár népesség túlnyomósága ötlük szemünkbe. Hajdúböszörmény lakosságának 75%-a, Hajdúnánás 70%-a, Cegléd 50%-a, Kiskúnfélegyháza 65%-a, Kiskunhalas 70%-a, Karcag 67%-a, Mezőtúr 62%-a, Szentes 56%-a a földművelő lakossághoz tartozott 1920-ban. Még a törvényhatósági városok közül is Hódmezővásárhely 63%-a, Kecskemét 59%-a foglalkozott östermeléssel; a kivétel csupán Debrecen, ahol a lakosságnak csak egynegyed része és Szeged, ahol 36%-a agrárfoglalkozású. Ez a két alföldi törvényhatósági város az egyedüli, amely az agrár jellegű helységek között számottevő fejlődésen ment keresztül és a természetes szaporodáson felül bevándorlás útján is nyert népességben, különösen Debrecen, ahol a bevándoroltak száma elérte az elmúlt tíz év előtti természetes szaporodás mértékét. Ez a körülmény kétségtelenül

azokkal a nagyszabású beruházásokkal van összefüggésben, amelyekben a kultuskormány részesítette ezt a két egyetemi várost, amelyek ilyenformán kétségtelen vonzóerőt gyakoroltak a környék lakosságára. Ezzel szemben az Alföld két másik városi törvényhatósága, Kecskemét és Hódmezővásárhely tényleges szaporodása mélyen alatta van a természetes úton elért szaporodásnak, amely az elvándorlás szomorú jelenségére utal. Hasonlóképpen a többi alföldi város lakossága is fogyott egy-kettő kivételével a természetes szaporodáshoz képest, ami szomorú bizonyossága annak, hogy ezek a városok elérték agrártelítettségük legmagasabb fokát és nemcsak, hogy vonzóerőt nem képesek gyakorolni környékükre, de még a hanyatló természetes szaporodással elért népességi többletet sem képesek megtartani. Nyilvánvaló, hogy ezek a közösségek csak közigazgatásilag városok, belső társadalmi és gazdasági struktúrájukban azonban erősen nélkülözik a városi jelleget.

A közelmúltban kísérlet történt az Alföldön újabb gócpontok megteremtésére a főváros kulturális és gazdasági decentralizációját elősegítendő. Ezzel a tervvel kapcsolatban felmerült Nagy-Szeged és Nagy-Debrecen problémája, amely lényegesen azt jelentené, hogy ezekhez az amúgy is félmegegyési határral rendelkező városokhoz újabb területek csatoltatnak és ezzel olyan gazdasági erőre és olyan hatalmas népességre tennének szert, amely alkalmas volna a főváros kulturális és gazdasági túlsúlyának csökkentésére. Az elgondolás célja feltétlenül helyes és indokolt, a kivétel módja ellenben merőből elhibázott. Ezeket a városokat területileg nem növelni, hanem leépíteni kell, mert a mai helyzet tarthatatlan az ott élő népesség, de a köz szemponyjából is. A fentiek után felesleges bizonyítani, hogy ezek a városok, amelyek óriási határaikat a legszükségesebb kultúrintézményekkel sem tudják ellátni, az egészségtelen koncentrációnak prototípusai és újabb agrárterületek közigazgatási hozzácsatolása csak még jobban fokozná a ma fennálló visszaállapotot. Kultúrintézmények létesítése egymagában még nem teremti meg a városi jelleget. Ha ezeknek az intézményeknek nincsen meg a háttérje a népesség arányos rétegződésében, gazdasági erejében, akkor ezek a városok nem tölthetik be hivatásukat, mint ahogy az Alföldön nem is töltötték be. Kimutatható, hogy az Alföldön és a Dunántúl is azok a városok értek el számottevő fejlődést, amelyek aránylag csekély határral és kevés agrárlakossággal rendelkeznek. Szolnok lakossága az elmúlt tíz év alatt 19,1%-kal növekedett, holott a természetes szaporodás 9,2%-ot tett ki. Nyíregyháza lakossága 183%-kal nőtt meg 10,7% természetes szaporodás mellett. A Dunántúl Kaposvár tényleges szaporodása 10,6%-kal haladta meg a természetes szaporodást. Még szembe-tűnőbb a fejlődés a korábban is iparosjellegű városoknál, mint Pécs, Miskolc stb. Az Alföld egészséges irányú fejlődése csak úgy képzelhető el, ha a ma túlnyomókéig agrárjellegű közösségek, megszabadulva óriási határaik ballasztos terhetől, életerős községi alakulások előtt nyitnak teret, amelyek a városok körül elhelyezkedve, sokkal hatalmasabb termelő- és fogyasztóerőt fognak jelenteni és ezzel közvetve sokkal inkább elősegíthetik a városok fejlődését, mint mai elhanyagoltságukban. Az alföldi közigazgatási rendszer boldogulásának az

a legnagyobb akadálya, hogy terményei számára a fővároson kívül más belföldi piac nem áll rendelkezésre. Az alföldi városoknak arra kell berendezkedni, hogy a környék agrártermelésének fogyasztócentrumai legyenek, mert a kisbirtok további szaporítása esetén ennek erre fokozottan lesz szüksége. A város az ipari, kereskedelmi és szellemi foglalkozású lakosság területe, amelyben a mezőgazdasági népesség csak akadályozza az urbanizálódás folyamatát. „A mezőgazdasági lakosság közigazgatási életformája a kis- és nagyközség“, tehát ehhez kell a tanya-rendszert és még inkább az itt-ott sűrűsödő tanyacsoportokat hozzásegíteni.

Az alföldi városok területi nagyságára nézve álljanak az alábbi adatok: Szeged területe 132.775 kát. hold, Hódmezővásárhely területe 132.258 kát. hold, Debrecen területe 168.932 kát. hold, Kecskemét területe 149.014 kát. hold, Hajdúböszörmény területe 56.777 kát. hold, Mezőtúr területe 71.280 kát. hold, Karcagé 67.004 kát. hold, Nagykőrösé 63.393 kát. hold, Kiskúnhalasé 112.090 kát. hold. A többi nagy alföldi város határa is megközelíti, sőt több esetben meghaladja az

50.000 kát. holdat. Ezek az óriási területek gyakran olyan szabálytalan alakúak, hogy végső pontjuk néha 40—50 km. távolságra fekszik a város belterületétől (Szeged, Hódmezővásárhely, Kecskemét), sőt akárhányszor összefüggő területet sem alkotnak, hanem több darabban, más városok vagy községek határa által elválasztva helyezkednek el. Elképzelhető, hogy a tanyai lakosság közszükségletei ilyen formán műyen ellátásban részesülnek.¹ Ezeket a visszasságokat másként, mint új községi alakulások előmozdításával, illetőleg telepítéssel orvosolni nem lehet. Erre különösen alkalmasak ezeknek a nagy alföldi városoknak fentemlített ingatlanai, amelyek terjedelmére nézve szintén bemutatunk néhány adatot: Szeged 58.018 kát. hold, Hajdúnánás 9641 kát. hold, Hajdúszoboszló 7.543 kát. hold, Debrecen 64.768 kát. hold, Kúnmadaras 8.110 kát. hold, Nagykőrös 7.502 kát. hold, Kecskemét 36.448 kát. hold, ezeken kívül van még mintegy 70 község és város, amely ezer holdon felüli művelés alatt álló területtel rendelkezik. Ezek összes, mezőgazdaságilag művelt területe — a fenti városokéval együtt — 391.123 kát. holdat tesz ki.

A másik végletet ezzel szemben az ú. n. eszmei községek képviselik. Ez tulajdonképpen közigazgatási fogalom és valójában csak közigazgatásilag tekinthető községnek, mert lényegében semmi köze sem a tanyai, sem a falusi településhez. Egy vagy több uradalomról van szó, amelyek kivonva magukat a szomszéd községek közigazgatási fennhatósága alól, önálló községi szervezetet nyertek, rendszerint az uradalom vezetője a községi bíró és a tisztikar tagjai alkotják az előljárást; lakossága pedig az uradalom cselédségéből áll. Ezeknél az autonómia és a községi közszükségletek teljesen az uradalom érdeke szerint igazodnak, a népesség fejlődésének pedig az uradalom munkaerő-szükséglete szab határt. Ezek a községek többnyire hatalmas területet foglalnak magukban, pusztáikkal beékelődnek a szomszédos községek határába s mivel a község belterületét képező uradalmi főmajor, ahol

¹A tanyakérdéssel és az Alföld problémáival a Magyar Szemlében már több cikk foglalkozott, Így Weis István, Benisch Artur és Gesztelyi Nagy László tollából.

a községháza is van, rendszerint nagy távolságra fekszik, az uradalom területén szétszórtan élő cselédség és újabban földreformföldesek is, közsükségleteik kielégítésére nem anyaközségüket, hanem a legközelebbi falvakat keresik fel, amelyek ezen külön feladatok ellátásáért semmi ellenszolgáltatást nem kapnak. Ezen eszmei községek területe 258.000 kat. holdat tesz ki 37.524 lakossal. Egy-egy főre 6.8 kat. hold terület esik. Az ország területének 1.6%-át foglalja el ez a 16 község, viszont az össznépességnek alig valamivel több, mint 0.4%-a él bennük. Ezzel szemben a szomszédos községek rendszerint túlszűfoltak és egy-egy lakosra alig esik másfél kat. holdnál nagyobb terület. Ennek a feltűnő aránytalanságnak magyarázata az, hogy az eszmei községek lakossága stagnál, illetőleg csak annyiban változik, amennyire az uradalmak munkaerősükséglete kívánja. A fölösleges lakosság elvándorol és jobb híján a környező községek népességét növeli és azokban a rendelkezésre álló földhöz képest rendszerint túlnépeseledést idéz elő.

Ezek a községek nemcsak az Alföldön, de a Dunántúl is előfordulnak. Egyik típusa az Alföldön az 50.000 holdas Sövényháza, amelyben mindössze 7.328 lélek él, szemben Sándorfalvával, amelynek 2.261 holdján 5.683 ember szorul össze. A tolnamegyei Majsamiklósvár eszmei község 38.000 holdján 3319 fő lakik, a lakosság itt az utolsó 30 év alatt hatezerrel csökkent, míg a szomszédos Tamási 7228 holdas területe közel 6.000 lelket számlál. Az eszmei községek és a szomszédos falvak népesség és földbirtok viszonyában fennálló óriási aránytalanságok a szociális és közigazgatási sérelmek egész tömegét hozták létre, amelyek orvoslása az eszmei községek megszüntetésével, az alkotó uradalmaknak a szomszédos községekhez való közigazgatási hozzácsatolásával, de még inkább új községek telepítésével lehetséges, annál könnyebben, mert hiszen a közigazgatási szervezet rendelkezésre áll.

A fentiekben távolról sem merítettük ki azoknak a feladatoknak a felsorolását, amelyeket a leendő telepítési törvénynek meg kell oldani. Hogy még egyet említsünk, itt van az egyke kérdése is, amely olyan sokat foglalkoztatja az egyházi köröket és társadalompolitikusokat. Ez a veszedelmes népbetegség egyedül valláserkölcsű úton nem orvosolható, amiről az érdekelt egyházi vezetők is meggyőződtek s ezért folyomodtak új és hatásosabbnak ígérkező eszközökhöz. A tolnamegyei református lelkészegyesület az egyke által fertőzött és veszedelmesen elnéptelenedő községeket népes alföldi családok betelepítésével akarja megmenteni az elpusztulástól. Minap értesültünk arról, hogy a Déványa protestáns vezetősége Jászárokszállás tolnamegyei kirajzásán felbuzdulva, nyolc családot 42 taggal bocsátott útra az egyik egykés somogyi községbe. Parányi kezdet, de a gondolat maga óriási gyakorlati jelentőségű, mert megfelelő kormányzati intézkedésekkel nemcsak az egykés falvakat telítené meg egészséges erkölcsű népes magyar családokkal, de nemzeti szempontból is missziót teljesítené. „Dunántúl egykés vidékein — olvashatjuk a „Magyar Vidék“ egyik számában — elnéptelenedtek a községek. Ha az idegen belép a faluba, alig talál gyermeket. Sok ház üresen áll s a föld megmunkálásához kevés a munkaerő. Ezért az eddig színmagyar községekbe a szerbek és svábok húzódtak be, eleinte mint napszámosok részesmunkások, gazdasági

cselédek, majd szorgalmas munkájuk által szerzett és megtakarított filléreikből megvásárolják az első egy-két hold földet s alig telik el néhány esztendő, már a maguk gazdái lesznek. Rendszerint sok a gyermekük, akik felnevekedvén, egymásután telepednek be a régi magyar házakba és földekbe.“ Ehhez nem kell kommentár; hogy az elhagyott magyar falvakat még ma is mások szállják meg, akárcsak a török hódoltság korában és utána: ez a helyzet valóban nem tartható fenn tovább.

A telepítésnek tehát Magyarországon nagyon messzeágazó és sokoldalú problémákat kell megoldani. Távolról sem merülhet ki holmi földreformszerű parcellázásokban és ha az adott körülményeknél fogva összekapcsolható is a nagybirtok adósságrendezésének a kérdésével, éberem kell őrködni azon, nehogy ezáltal a telepítés roppant kényes ügyének végrehajtása mellékvágányokra kerüljön. Legyen inkább kisebb méretű az egész akció, de nem szabad kockáztatni a vele összekapcsolt nemzeti, népesedési, szociális és gazdasági érdekeket. Megalkotásánál szakszerűségnek kell érvényesülni, amire nézve a közelmúlt tapasztalatai számunkra intőpéldául szolgálhatnak.

KERÉK MIHALY

RÓMAI MAGYAR MŰVÉSZEK

NEM LEHET szó nélkül elmenni a római magyar művészek újabb és újabb hazai és külföldi sikerei mellett. Az ifjú Római Magyar Akadémia már első itthoni bemutatkozásával, másfél éve, a Nemzeti Szalonban, az első triennium gazdag termésével kivívta a kritika, művészek és műértők elismerését. Széles skálában mutatta be művészi programját a művészet és iparművészet különböző ágaiban. A frissen csengő új hangra felfigyelt a közönség. Az első római magyar művészösztöndíjasok első honi beszámolójukon már nemzetközi babérral jelentek meg, melyet a legnagyobb nemzetközi művészeti fórumon, a velencei kiállításon szereztek együttes bemutatkozással maguknak, a Római Magyar Akadémiának és a magyar művészetnek. A magyar pavilion két római terme szenzációja volt az egész kiállításnak s az ifjú művészek sikerüket fokozták a tavalyi milánói és római, az idei velencei kiállításon és a newyorki tárlaton. Az imént zárult páduai nemzetközi egyházművészeti kiállítás legnagyobb kittüntetését, az első római ösztöndíjas gárda egyik legfényesebb tehetsége, Aba-Novák Vilmos nyerte, s a nagy sikert aratott magyar csoport anyagának nagy részét római intézetünk mostani vagy volt művésztageinak munkái tették ki. Itthon sem fukarkodtak a további elismeréssel, sorra nyerik a legszebb művészeti díjakat, a Szent Imre-jubileumi nagydíjat, ismételten a Szinyei-díjat és a főváros képzőművészeti díját, melyet erre az évre csak a napokban ítéltek oda Aba-Nováknak, aki a köztudatban mint a Római Magyar Iskola legjellegzetesebb képviselője, mint igazi „caposcuola“ szerepel. Hazatérve az örökvárosból, feltűnést keltenek egyéni kiállításaik s a közönséget meglepi új stílusuk, a duzzadó munkakedv, mellyel alkotásaikat ontják, a hit, mellyel új művészetükről vallomást tesznek, a meglepő változás, melyen Róma szent kövei közt keresztülmentek. Aba-Novák, Patkó, Pátzay után az Emst-Múzeumban most Istókovits római és Róma utáni műveiben gyönyörködünk.

A Római Magyar Akadémia ösztöndíjas művészei új stílust alakítottak ki. Római Akadémiánk iskolát teremtett a szó esztétikai értelmében, amelyet ismer és számon tart a külföldi, elsősorban az olasz kritika is. Ezek az ifjú művészek ma a külföldön csengő magyar valutát jelentenek, nemcsak anyagilag, a műkereskedelemben, hanem elsősorban szellemileg, a magyarság megbecsülésével. Műveik bejutottak a magyar múzeumokba s a legnagyobb olasz képtárak falain függenek.

A Palazzo Falcomén az ifjú magyar művészeknek nem intézménye, hanem akadémiaja. Céltudatos művészi programja van, amelyet

főnnállásának már első öt évében valóra tudott váltani. Több ok játszott közre, hogy a művészi alapvetés sikerülhetett. Mindenekelőtt az első ösztöndíjasok szerencsés kiválasztása. A második ok, hogy akkor még szép számú művészösztöndíj jutott s úgy válogathattuk meg az ösztöndíjasokat, hogy a művészet minden ága képviselve legyen. Azt akartuk, hogy az alapvetés minden téren: építészetben, szobrászatban, festészetben, iparművészetben egyszerre, párhuzamosan, egymásbafonódva induljon meg, hogy szervesen, a művészi ágak egészséges kölcsönhatásával alakuljon ki a keresett és remélt új stílus, új szellem, amelyért — tudtuk — nagy felelősséggel tartozunk az intézet és a magyar művészet jövőjével, római akciónk hazai és külföldi presztízsével szemben. A reneszánsz nagy művészetpedagógiai tanúsága arra emlékeztetett, hogy a művész ne legyen egyoldalú s hogy a stílusalakulás minden újat kereső korban ugyanegy stílusakarattal szívedobbanásaként megy végbe. De a régi olasz művészet példája rávezetett a műhelymunka fontosságára is. Ezek a fiúk nem közös aktstúdiumra vagy közös rajzórára jöttek Rómába, amiért kár volna ily hosszú utat megtenni. A rajzkészséget már otthonról kell magukkal hozni. A római magyar műtermekben aktív műhelymunka folyik, leszűrjük a régi művészeti alkotások tanulságait, a mai feladatokhoz idomítani és nem utánózni próbálják a régi technikákat, földolgozni benyomásaikat, a műterem elmélyülésében képekké növelni futó emlékjegyzeteiket. Maguk törik a festéket ha kell, a szobrászok maguk öntik gipszbe a kimintázott agyagot, maguk cizellálják a bronzot, faragnak kőbe és fába, a grafikusok metszik a fadúcokat, az ötvösök kalapálnak és hajlítják az ezüstöt, olvasztják a zománcot s külön égetőkemencét állítottunk fel a keramikusok számára. Ennek a reneszánsz-ízű alapos műhelymunkának következménye, hogy a római magyar művészek nemcsak új ízlést és formavilágot, sajátos művészi szemléletet hoznak magukkal haza, hanem új technikákat vezetnek be a modern magyar művészetbe: elsősorban a temperát, a korai reneszánsz e nemes festészeti eljárását s az Aba-Novák, Patkó, Istókovits művei sajátos és újszerű, tüzes „római“ színhatásukat épp a temperának köszönhetik. Molnár C. Pál és Gáborjáni Szabó Kálmán a régi olasz xilografiák technikai szépségét elegyítették az olasz primitívek formaérzésével s a római műtermekben készült műveikkel a modern magyar fametszetet első világszintre emelték, abszolút mértékkel mérve olyan fokra, amelyen, túlzás nélkül mondhatjuk, még sohasem állott. Szuchy Ferenc a régi olasz fajánsz technikájával gazdagította a magyar kerámiát. Szathmáry István a vatikáni kódexekből bányásztta ki a miniatúrák technikai szépségeit. Péterfalvi Molnár Mária a középkori liturgikus művészet nemes egyszerűségét és megmunkálási tökélyét vitte bele modern egyházi ötvösművészetünkbe. Sztéhló Lily a középkori üvegfestés eljárását leste el az olasz templomokban és készítette el az Akadémiában a legszebb modern magyar üvegablakok kartonjait, melyeket a Győr-gyárvárosi templom számára kiviteleztek s amelyek több hazai és külföldi kiállításon szereztek elismerést. Nem fogyunk ki az örvendetes példákból, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy mily fontos szerep jut a komoly művészi elmélyülésben, a stíluskeresés-

ben a technikának s hogy ez mily szorosan összefügg a formai problémákkal, oka és okozata, szétválaszthatlan együttállója a stílusnak. Az eredmények bizonyítják, hogy az Akadémia helyes módszert választott, midőn a művészi munkát a sablonos beiskolázás, vagy a Róma-sóvár érzelmes esztétizmus helyett a műhelymunka gyakorlati alapjára fektette.

A Római Magyar Akadémia a régi művészet tanulmányozása alatt nem érti a mesterművek utánzását, vagy másolását, ami elavult iskolai recept volt, hanem érti rajta a tanulságok leszűrését, a lényeg megértését. Egy egész művészgeneráció rokonszenvére jellemző, hogy ezek a művészifjak nem a Cinquecento, vagy a barokk fényes alakjaiban, hanem a középkor és a korai reneszánsz úttörő mestereiben keresték és találták meg törekvéseik segítőit, művészi eszközeik történeti példaképeit. Giotto és Piero della Francesca segített kirobbantani Abanovák római új stíljét, a sienaiak és Fra Angelicó ihlették meg Molnár C. Pál szenzibilis új egyházi festését. A szobrászokat, Pátzayt, Vilt Tibort, a férfiasabb római és etruszk formai ideál s nem a lágyabb hellén-klasszicizmus formálta át, mint ahogy a modern szobrászat általában antihellén s inkább fordul az etruszkok (Martini), a keresztény középkor (Bourdelle) vagy a Quattrocento, Donatello (Despiau), semmint Fidiász felé. Az építész-ösztöndíjasok közül a nagyon tehetséges Árkay Bertalan az építészeti racionalizmus korszerű törekvéseit nem Palladióval, vagy Bemínivel, hanem a római ókeresztény bazilikák és a lombard román templomok rokon elemeivel nemesítette.

Ezek a római magyar művészek a korban, koruk művészi problémáiban élnek ugyan, de Rómából rengeteg történeti tanulságot is hoztak magukkal s egy újabb, egészséges itáliai eret kapcsoltak a magyar művészet vérkeringésébe. Nem azt a banális rómaiságot, amit a turistaipar számára gyártanak. Nem az ál-Stanzák és a papírmásé-Mózesek, a cukrászian kecses „klasszikus“ Vénusok, a kikendőzött mű-Tizianók vásári árujával, nem is a római veduták képeslapszerű gazdag sorozatával rakodtak meg, hanem Róma örökségének nagy elvi tanulságait szívták magukba.

Tradíciót, igazi tradíciót és történeti érzéket hoztak magukkal abban a válogatásban, amelyet korérzésük diktált s abból a leghitelesebb forrásból, amelyet oly kevéssé ismernek azok, akik színpadias retorikával a hagyományok után kiáltanak. Egész biztos, hogy ha Giotto valamelyik assisi freskóját névtelenül becsempésznék egy modern kiállításba, „destruktívnek“ bélyegeznék azok, akik a XIX. századi művészetnek a régi korszakot utánzó fázisait, a neogótikát, neoreneszánszt, neobarokot stb. tartják „történeti stílus“-nak. A mai nemzedék egy részének s még inkább az alig tegnapinak történeti érzéke a múlt századi művészet álhistorizmusán nevelkedett s ezek művészeti tradíció alatt ezt a mesterséges, hamis álhagyományt értik. Ha a ravennai San Vitalet ma felépítenék, — teszem a Lágymányos virányain — bizonyos, hogy azok, akik ezt a csudálatos ókeresztény építészeti emléket nem ismerik, vagy a „történeti stíleket“ az Andrássy-út és a Nagykörút gipszhabarcsos, Potemkin-architektúráján tanulták — és sajnos, ez a többség! — merész, modern kísérletnek tartanak s pazarfönségű mozaikjait valami „szecessziós“, vagy „futurista“-munkának vélnék.

A mai ifjú művésznemzedék nem kerülő utakon, hanem közvetlenül jut a régi mesterek örök tanulságaihoz, szemtől szembe áll velük. Nem Pilotyn keresztül jut Tiziánhoz, nem az angol praerafaelitákon keresztül Botticellihez, nem a Nazarénusok hátamögül nézi Ráfaelt, sőt elég bátor ahhoz, hogy olyan régi mestereket fedezzen fel újra, akiket a XIX. században elfelejtettek a zseni romantikus fémjelzésével ellátni, csak azért, mert nem voltak naturalisták. Δ maiak inkább a stíluskereső „primitívekhez“, a régi korok stíluskeresőihöz vonzódnak, mert maguk is újat keresnek, új korstílust kreálnak. Bizonyos, hogy a „római“ Aba-Novák művészete, eklatáns modernsége ellenére mélyebben és közvetlenebbül gyökerezik a klasszikus olasz hagyomány televény földjében, mint a Pilotyn és Makarton át a velenceiekhez és a Carracciakhoz, meg Cortonához kapcsolódó Benczúr, az újabb magyar művészetnek ez a briliáns eklektikusa, akit a müncheni képtár Rubens-terme sem hagyott hidegen. Az ugyancsak római Pátzay Pál mélyebben, igazabban értette meg az antik szobrászatnak közvetlenül megismert, formatisztító hatását, vagy a reneszánsz formaképző szuggesztióját, mint akár Stróbl Alajos, aki bécsi fogalmazásban jutott e nemes élményekhez.

Római művészeink révén a nagy művészi hagyományokat — melyeket egyetlen nemzet művészi kultúrája sem nélkülözhet — hosszú idő után újra magunk választjuk és dolgozzuk fel, mint művészetünk nagy korszakaiban, Szent István és Nagy Lajos századában és a magyar reneszánsz idején s azok nem idegen művészi érzés szűrőjén keresztül szívódnak művészi életünkbe, nem Bécsen, Drezdán és Münchenen keresztül, mint a bárók és a XIX. század historizáló korszakaiban. Nemzeti művészetünk öncélúságának ebben is kifejezésre kell jutnia.

A római tanulmányok azonban nem csökkentik a római magyar iskola stílusának sem korszerűségét, sem egyéniségét, csak eszközeit növelik, lehetőségeit tágítják, európaiságát csiszolják. Római művészeink tisztelik a hagyományt, de ennél nem állanak meg. Nemcsak tiszteletre és tanulmányra méltó műemlékek között élnek ott, hanem az új Olaszország eleven, egészséges, új esztétikai levegőjét is szívják.

Szerencsésen találkoztak a modern olasz művészettel, amely nagy hagyományaitól és egészséges művészi ösztönétől támogatva, mindinkább magához ragadja az irányítást, az új európai korstílus kialakításában. Az ú. n. Novecento csoporthoz tartozó modern olaszok a kozmopolita École de Paris — a Párizsba összegyülekezett, jórészt nem francia szélsőséges művészek — negatív stílusrombolása után a stílusépítés pozitív munkáját végzik. A modern olasz művészet zászlóvivője a természethez való visszatérésnek. Ez az út azonban nem a múlt század aprólékoskodó naturalizmusához vezet vissza, hanem egy új, szintetikus, összefogó, a lényeg kifejező valóságglátás, a tárgyon túl az eszmei, erkölcsi, érzési tartalom kiemelésének célja felé tart. A Novecento tudatosan követi a Trecento és a Quattrocento ízig olasz és a mai törekvésekkel sokban rokon útmutatásait, anélkül, hogy vakon követné, másolná, vagy utánozná.

Hasonló folyamat eredménye a mai német művészetben a Neue Sachlichkeit néven ismert irány s párhuzamosan halad ez a fejlődés, a természetnek szinte új felfedezése a többi európai művészetekben. A természeti ábrázolásnak korszerű eszközökkel kifejezett új szépségeit, meglepő új képszerűségét varázsolja elénk ez az új irány, amely újra rendet teremt az esztétikai káoszban és biztosítani látszik a krízisbe került művészet új virágzását. Ez a legújabb, ez a mai, a tényleges modern művészet, ez az európai művészet legfrissebb áramlata. A kubizmus, faturizmus, szürrealizmus s egyéb, ú. n. izmusok, melyek a század elején kétségbeesetten lázadtak fel a mozdulatlan akadémizmus sablonja, a szellemnélküli művészeti materializmus szemfényvesztő üressége ellen, a robbantás munkáját elvégezve, szabaddá tették az utat az új esztétikai rend és az új szépség számára. A tények, a legújabb művészeti világmozgalmak nem ismerésén alapulhat csak, ha az „izmusok“-at ma modern irányoknak tartják, holott végérvényesen a tagnapé azok, elvérzettek a holnapért vívott művészi barrikád-harcokban.

Ez egészséges, új európai modernséget képviselik a római magyar művészek, akik sok tekintetben rokonok az olasz modernekkel, nem mintha őket utánoznák, hanem azért, mert elvi tanulságaikat ugyanazokból a nagy művész ősből merítik s mert tehetségük vitorláját ugyanannak az új korézésnek és korstílusnak ellenállhatlan szellője dagasztja. Az európai bekapcsolódás ellenére sem veszítették el tehetségük magyar zamatát, amely a tüzezebb színlátásban, sajátos forma-érzésben, a képalkotás egyéni víziójában, a technikának százados előzményektől nem kötött és el nem finomult merészségében nyilvánul meg. Fajukat meggyőző erővel és félreismerhetlenül fejezik ki, mert tehetségük javát adják. Művészi elképzelésükkel, nem pedig folklorisztikus külsőségekkel nyomják rá műveikre a nemzeti bélyeget.

Jobb-, vagy baloldaliak? Vetnék fel a kérdést azok, akik az újabb magyar művészetpolitika nagy kárára és az esztétikai tisztánlátás megdöbentő hiányával politikai kategóriákat művészeti fogalmakkal cserélnek össze, ugyanazok, akik az elaggott müncheni irány utolsó kiáramlását fatális rövidlátással magyar nemzeti stílusnak, a művészi hazafiság, a nemzeti széphez való ragaszkodás szimbólumának tekintik. Münchenben rég feladták a „müncheni stílus“, a Pilotyismus, a régi akadémia rozsdás elveit. Komikus, hogy a kihamvadt müncheni lángot vestatúzként nekünk kellene a magyar hazafiság nevében élesztgetni. Ez lenne a magyar művészet nemzetiessége, hazafiassága, jobboldalissága? Ez a külsőségeken alapuló, materialista, kimúlt irány lenne nemzeti művészetünk ideálja és gátolhatná az igazi magyar tehetségek érvényesülését és új irányok előtörését? Az a hazafias művész, a nemzetnek kint és bent morálisan az tesz szolgálatot, aki a magyar teremtő erő csillogtatja meg, aki meddő ismétlés helyett újat tud alkotni, aki friss színeket hoz \$ nem műpatinát állít elő. Az a művész szolgálja a magyarság szent ügyét, aki fenntartja a hitet a nemzet alkotóképességében, bizalmat kelt befelé a jövő iránt, elismerést kifelé a magyar életerőnek. Ez a magyar művész hazafisága.

Esztétikai értelemben nincs jobb- és baloldali művészet, csak jó és rossz művészet, múlt és jövő van.

A római magyar művészek érdeme, hogy művészetünkbe Rómán keresztül bevezették azt az új európai stílust, amely a művészeti metafizika, az érthetetlen, kiagyalt formulák helyett újra az érthető formát, az egészséges természetlátást teszi a művészet alapjává. Azt az új esztétikai érzést fejezik ki, amely a keresett rít helyett újra a művészi szépet keresi, a maga korának és nemzedékének újszerű szépségét, esztétikai érzését és életeszményét fejezi ki a saját eszközeivel s nem elmerült korok és stílusok archeológiai ismételésével, ők a mai magyar művészet igazi avangárdja. Hatásuk szuggesztív a legifjabb művészgenerációra. Már is iskolát csináltak: megalapították a római magyar iskolát és stílust.

Érdemük, hogy az új magyar festészetet megmentették a párizsi anarchiától, mert Róma felé, a Montparnasse helyett a Péter-templom kupolája felé néznek.

Érdemük, hogy a külföldön elismerést szereznek a magyar művészetnek s a magyar föld kiapadhatlan tehetségtermő erejét dokumentálják.

A Palazzo Falconieri, melyben tehetségük kivirágzott, melynek napsugaras műtermeiben új stílusuk kiérlelődött, mely munkájukat örömmel és szeretettel ápolja és dédelgeti, új fejezetet nyitott a modern magyar művészet történetében. S az új fejezet címéül a müncheni, párizsi és nagybányai korszak után az örök Rómát fogják írni.

GEREVICH TIBOR

A MAGYAR KÖLTÉSZELET ÚJ ÖSVÉNYEIN

MÉRT nem beszélünk új utakról? Szándékosan tesszük. Úgy érezzük, hogy ma csak keskeny, fáradtságosan fölfelé kanyargó, küzdelmes ösvényről szólhatunk. Az a lendület, amely a századfordulónál a századvégi epigon tespedés után a magyar költészetet szinte forradalmi kirobbanás erejével lökte magasba s amelynek sodra a közönséget is magával ragadta, elapadt vagy szüntelen olyan ellenállásokba ütközik, amelyek megbénítják, szárnyát szegik s arra kényszerítik, hogy új meg új indulások nekifeszülésére tékozzon erejét.

Az életküzdelem olyan mértékben megsűrűsödött, a napi gondok olyan torlaszok közé nyomorítják a máról holnapra való tengődést, hogy a költészet fölösleges kultúrfényűzésnek látszik. Általában zord idők járnak a költészetre. A munkában megtorpant, kilátástalanságoktól keserített, felőrölt kedélyű, nyútt idegű ember lassankint néhány mégis nélkülözhetetlen szellemi narkotikuma közül is számúzi a költészetet. A színházat és filmet csak költészetmentesen, az idegkórbácsoló hatások durva szolgálatában fogadja él. Érdeklődése az új ismereteket és megrázó eseményeket tároló riportregény felé fordul. Menynyivel kevésbé érzi hát szükségét olyan alkotásnak, amelynek igazában nem lehet más tárgya, mint maga a tiszta költészet. A költészet köre egyébként is megcsappant, erősen összeszűkült. A kultúra kezdetén a szellemi érdeklődés és működés egész birodalma az övé volt. Pótolta a filozófiát, a tudományt, az egzakt ismeretek is benne oldódtak fel. A mai szellemidifferenciálódás egymásután hódította el területeit. Ma már az irodalom számos ágában is csak megtűrt szegény rokon. Igazi otthonra egyedül a lírában lelhet. De ilyen megtűrt koldus maga a líra is. Könyöradományokból él, amelyet szegény rajongók, talán még szegényebb költők, esetleg lelkes snobok vetnek neki.

Babits Mihály, aki a század eleji lírai forradalomnak egyik vezére volt, már egészen letargikusan állapítja meg, hogy a lírai költészet meghalt. Ennek a keserű kifakadásnak volt is némi létjogosultsága akkor, amikor a nagy összeroppanás tompult közönyében csaknem végképp kilátástalan küzdelemnek látszott minden költői erőfeszítés. Nem is volt csodálható annak a költőnek a szájából, akinek évről-évre mind jobban és jobban kellett éreznie, hogyan folynak el mellőle és hagyják puszta zátonyon azok a vizek, amelyeknek felduzzasztásához ő rakta a töltéseket. Akinek éreznie kellett, hogy az a forradalmi megújulás, amelyet az élen Adyval és a kettejük köré csoportosuló új nemzedékkel ő kezdett, lassankint Akadémiává kupolósodik s neki magának is hiábavaló kísérleteket kell tennie egy hittelt soha nem vállalhatott s nála mindig csak inkább külsőséges, másik újlás felé.

Aki csalódottan és néma megalkuvással volt kénytelen látni, hogy a Nyugat, egykor diadalmas admirálishajó dagadó bíborvitorlákkal, a költészet új vizein megtelik apró kalóznéppel s most ezek az új legények adják neki még a jócskán megfogyatkozott hitelt, a maradék-érdeklődést a furcsa játék iránt, de az egykor büszke gálya ma már rozoga láda, tele ellenséggel, amely csak arra les, hogy kedvező pillanatban ezt a roncsot is megfúrhasssa.

A líra tehát nem halott, de tény, hogy az új nemzedék hozzá van kapcsolva egy szerinte már halott tetemhez, amelyet kár volna élesztetni, amely azonban a köztudatban talán még élőbb, mint a most születő eleven. Ha ma egyáltalán lehet a tömegekben lírai érdeklődésről beszélni, akkor Ady még mindig erősebben hatalmában tartja azt az érdeklődést, mint akár a legnépszerűbb költő a feltörekvő új nemzedékből. Pedig ez a nemzedék, ha tanult is Adytól és Babitstól, ha ma is visz még magával valamit azokból a hatásokból, amelyeket a zsenge lélek nem tud hirtelen erővel egyszerre kivetni, lényegében régen elszakadt attól a szellemi áramkörtől, amelyet Ady, Babits s a Nyugat egész iránya jelentett.

Az elszakadás első kísérleteit nálunk a háború termelte ki. Tulajdonképpen késett visszhangja volt ez nálunk annak a visszhatásnak, amely a latin és germán népeknél már jóval előbb felütötte fejét a dekadenciába bágyadó esztétikai kultúrával szemben s amely ott futurizmus, expresszionizmus elnevezés alatt próbálta a régi eszmeköröket és kicsiszolódott formákat szétrobbantani. Általában valami barbárabb, nyersebb, férfiasabb erő jellemezte ezt a költészetet az effeminálódott szimbolizmussal szemben.

A háború a reális világra is rázúdította ennek a nyers barbarizmusnak az ellágyulást nem ismerő, villámgyors elhatározásokban, teremtő tettekben megnyilvánuló erkölcsét. Természetes, hogy nálunk is ennek a harcos aktivizmusnak jegyében indult az új költészet, amely Kassák Lajos folyóirata, a Tett köré csoportosult. A Tett azonban nem vált tényé. Tulajdonképpen a mozgalom vezére, sőt vezérkara sem volt egészen tisztában azzal, mit is akar igazában. Egyre változtatta, szinte számról-számra átdolgozta programját, míg maga Kassák nyakig benne ült még a Babits-hatások barokk szócicomáiban, ha volt is hozzá bátorsága, hogy a képek és szóhangjátékok zsvivájába egy-egy nyers, vad, életszagú kurjantással belesikoltson.

Az összeomlás s az összeomlást követő bizonytalanság, a megbillent egyensúly, amelynek következtében egész Európa rengeni, hánykolódni kezdett, mint háborgó hullámokra taszított sarka, nálunk is felidézte azt az egyetemes lelki nyugtalanságot, amely még teljesebbé tette a megújulás vajúdó lázában égő költészet zürzavarát. Részben a nyugati példát követve, részben a lelkek kaotikus örvényléséből fel-felvetődve, nálunk is egyre-másra lobbantak ki a költői kiáltványok, a megváltás és beteljesülés robajló elméleteinek szalmalángjai. Rövidéletű revük próbáltak új meg új hajlékot építeni az új irányzatoknak, de kitűnt, hogy csak aféle hirtelen összerótt weekend-házak, amelyeket az első vihar összedöntött. A Ma, a Dokumentum, a Munka csak a Tett újjáélesztési kísérletei változott címeiken. Azután a Magyar írás akart hajlékot adni az új törekvéseknek és főleg az új szabad versforma kialakulásának porondjává vált. A Forrás megismétlődő anthológiák formájában akarta csoportosítani a közös talajból felbuzgó új költészetet. A Napkelet egyetlen maradandó alkotása a háborút

követő irodalmi revuláznak, éppen az új költészetet nem tudta erősebben magához vonzani. Legszebb lendülettel, igen tetszetős köntösben indult a Pandora, amely a Nyugatból szakadt ki, hogy rövid szabadon futás után mindenestől visszaszívárognon oda.

De ezek csak főbb szócsövei az új törekvéseknek. Egész sereg apró-cseprő folyóirat született nem is csillogó kérész életre és tűnt el nyomtalanul a közöny szürke vizeiben. Ma is egész sereg kis revű tengeti hónapokra vagy csak hetekre szabott létét. Némelyik mögött sziklákat döngető fanatizmus s az igazi tehetség végső erőfeszítése áll, legtöbbet valami naiv és kalandos dicsőségvágy, a nyomtatott betűnek kótyagosító varázsa szólít életre. Új nevek vetődnek fel. De legtöbb végleg elmosódik, mielőtt belevésődhetett volna az emlékezetbe. Az egész nagy, de határozottan egyre halkuló csatazaj érteden, artikulálatlan zörejként verődik az érdeklődés dobhártyájához s talán egyébre sem jó, csakhogy biztosan lejárato, felőrlő malma legyen annak a minden formát és ritmust, minden szintézist és központi architektúrárt eldobó szabad versnek, amely végül kezd a tehégtelenség könnyen megtanulható sablonjává és az elviselheteden modorosságok zárt fellegvárává válni.

Folyóiratok, csoportosulások és iskolák kollektivitást kereső kísérletein át bukdácsolva, a nyugtalanság korának romantikus forrongását, az aktivizmust, az expresszionizmust, szimultanizmust, kubizmust, konstruktivizmust s a nálunk más elnevezések alatt jelentkező, de lényegében éppen úgy társadalomtól irodalomig mindent tagadó dadaizmust kiheverve, ma mégis van új költői nemzedékitok s van világviszonylatban, a legmagasabb mértékkel mérve is igen jelentős líránk, amely időállóbb értékeket termel akár regényírásunknál, akár drámánknál, jobban és mélyebben benne gyökerezik a nemzeti és társadalmi lét tápláló talajában, mint ezek, közelebb áll fejlődési fokban a nagy szellemi áramlatokhoz, amelyek nyugaton már új iránybazökkenés egyensúlyával kezdik felváltani a nyugtalan keresés forró lázban égő korszakát anélkül, hogy olyan mértékben nyugati forrásokból táplálkoznék, mint azt a Nyugat nemzedéke tette, amelyben egyedül Ady vérbő, ősi talajjízét soha nem vesztő magyarsága birkózott sikeresen és győzelmesen a rátapadó idegen öleléssed. Ez a költészet irányok, eszmék, formák kiharcolásában, mint mindig, most is dőtte jár, úttörője a prózának s mégis sokkal mostohább sorsban van része. Magának még csak hajléka sincs. Vendég, talán csak ágyrajáró azon az irodalmi tömegszálláson, amelyen még egy régi harc tépett zászlója leng s amely zászló neki ma ^{TM}ár hamis cégér.

DE AKÁRMILYEN mostoha körülmények között, mégis felnőtt, mégis itt van az új költőnemzedék. Csak épp annyi a különbség ma, hogy alig van meg benne az összetartozás közösségének kollektív erőt adó őstudata, sőt extatikus szárnyalást, vakmerő lendületet adó gyönyörűsége sem. Nincs meg benne az a szilaj hajrá, amdy az új nemzedéket mindent elsöprő rohammal kényszeríti fel a hanyatló nemzedék torlaszaira, hogy jogait kegyetlenülés kegyetlenül kiharcolva, átvegye az uralmat az irodalomban. Hol van az a harci kedv és az a hard láma, amdy annak idején a Figyelő, majd a Nyugat felrobozó hadait körülcsattogta s amdy nemcsak a harcokban korbácsolta fíd a legnagyobb teljesítmény, a végkimerülésig való alkotás furorait, hanem odacsodította, pártok érdek- és indulatközösségébe hajszolta, színvallásra, küzdő állásfoglalásra kényszerítette a tömegeket is?

Ezért van az, hogy ma nem beszélhetünk irodalmi forradalomról, bár a mai költőnemzedékben sokkal több a forradalmi temperamentum, sőt alkotásaiban a nyíltan kimondott forradalmi frazeológia is. De ez a forradalom a társadalom, az osztályok, a jogkeresők vagy a falat kenyeret követelők politikai forradalma, amelyet sokkal teljesebben képviselhet a demagógia, az agitáció költészettől teljesen idegen retorikája, amely magának a költészetnek fölösleges tehertétele, megmétélyező toxinja. Esetleg a lelkek forradalmosítása, egy eszmei felmagasztosulás tisztító fürdőjében való újjászületése, de ez is inkább etikai, mint költői forradalom. Azt a lázadást a régi formák, a régi tekintélyek, a régi ízlés, a népi és költői régi fogalmazása ellen, amely annak idején a Nyugat ifjú titánjait fűtötte, éppenséggel hiába keressük a mai nemzedékben. A mai költők inkább visszanyúlnak a régi tekintélyekhez, mintha Vörösmarty és Berzsenyi szellemének távoli echoit idéznék. Ha van valami közös törekvés bennük: úgy ez rendet teremteni a formátlanság káoszában, újra behajtani lobogásukat a kötelező, keretet, határt szabó formáknak valami egyszerűbb, kevésbé kötött kényszerébe, egy kevésbé merev, de mégis tisztulást kereső klasszicizmusba. Már pedig ez: a rend, a törvények uralmának szeretése az egyetlen közös cél, amely felé mindig magános utakon szoktak haladni. Ilyen magános utakon járnak a mai nemzedék költői is, elkülönülve, magukba zárkóztattam A közösséget, az összetartozandóságot nem egymással keresik, hanem inkább atavisztikus erővel, a néprétegződés, a társadalmi geológia talajában bujkáló és kemény munkával felszínre szabadított föld sugárzásával, azokkal a mélyből eredő vagy magasból harmatozó kozmikus erővel, amelyeknek a ható intenzitást egyéni hitük és elszántságuk delejes vonzása kölcsönzi.

De ha öntudatba nem is jutnak, ha nem válnak is kollektív lendületté, vannak ezen a homályos rokonságon kívül más ismérvek is, amelyek az objektív vizsgálódás világán át közösen megtalálhatók az egész mai generációban s általános jellemvonásaként határozhatók meg. Ilyen az eszmei céltudatosság. Az előző nemzedék költészete tipikus hangulatköltészet volt. A költő, mint általában az impresszionista művész, hangulatán, temperamentumán, mint valami szint, fényt, megvilágítást formáló transzparensen át nézte tárgyát. A tárgy csak az alkalmul szolgált, a hangulat volt a fontos s a tárgy szerint változott, amint a hangulat a gyöngéd vágyakozás lepkeáncától a szilaj tombolás viharos forgatagáig dagadt. A mai költőnek eszményei és eszméi vannak. Tárgya mindig ennek az ideálnak vagy ideának hordozója, megtestesítője. Itt tehát nem az érzelmi elemek az uralkodók, nem a hangulat regényessége az irányadó, amelyet aztán a felkorbácsolt amodádó ötletei a káprázatos képek egyre újuló változatosságával dcomáznak fel s mint valami szenzációs filmet forgatnak le. Itt a tárgy maga a kép, sokszor egyetlen kép alakul ki a maga aprólékos részletszépségeivel, színeinek égő erejével, alakjainak egymásba szüremelő harmóniájával, mint valami klasszikus és zárt kompozícióban. Sokszor egyetlen ideál, egyetlen átfogó gondolat a tárgy egy egész ciklusnak vagy kötetnek s az egyes versek csak változatok, amelyek elemeire bontják, aztán ismét felkapva tovább viszik, új szintézisbe fogják, szívhangok egyre

zengőbb polifóniáival, intellektuális finomságok csengő üveghangjainak szárnyán szinte metafizikai magasságokig lendítik ugyanazt a témát, akár a nagy zeneköltőknél.

A mai nemzedék költője nem impresszionista. Hiányzik belőle a régi szétolvadó szubjektivitás. Nem a felszín csillogása, nem a játék érdekl, nem keresi a vér és arany romantikus ellentétének iker-csodáját. Objektív keménységgel szemléli a világot, a mélyére akar nézni a dolgoknak, a gyökerekig akar nyúlni s a lényeket tömören megmarkolni. A természet eleven valóság számára és nem hangulatok hamvedre, szimbólumokká szublimált árnyvilág. Mindennek rendeltetése, célja, hivatása van ebben a világrendben s az egyén, még ha költő is, nem szuverén szerinte, nem az individualizmus féktelen, maga fölött az abszolút szép törvényén kívül más urat nem ismerő, d'annunziói condottiere típusa, hanem éppen ellenkezőleg, etikai lény, akiben magasabb kötelesség-érzetnek kell parancsolnia. A régi nemzedék ezt az emberi etikát, ezt az új humanizmust nem ismerte. Nála a tárgy és a forma független volt egymástól, sőt a forma determinálta a tárgyat. A mai költőnemzedék szigorú etikai érzésében, — természetesen ez az etika legtöbbször más és más és nem is mindig a legtisztultabb erkölcsi felfogás,— a tárgy és forma szorosán összetartozik, sőt az előbbi föltétien kötelező parancs az utóbbi számára. Ez a közös etikai érzés eredményezi, hogy a mai költők legnagyobb része moralizáló. Alig van mai vers, amelyben ne rejtőznék valamilyen moralizáló hajlandóság. Nem kivétel ez alól még a tisztán eszmék világában élő, szinte minden megfogható tartalomtól elszakadt intellektuális költészet sem. Larbaud írja Paul Valéryről, hogy az intellektuális élet nagy moralistája.

Paul Valéry nevével különben a nyugateurópai fixának nagy újulása kapcsolatos. A mozgalom, amely poésie pure néven vált ismertté s amelyet Brémond abbé az Akadémia kupolája alá is bevitt, — nálunk ott legfeljebb a régi irodalomtörténeté vált kettészakadásról vitatkoznak, — egész nagy esztétikai irodalmat indított el s a termékeny polémiáknak gazdag sorára vezetett. A mozgalom, amely így nem maradt tisztán lírai, hanem a kritika és esztétika terére is átcsapott, azonfelül hogy új levegőt, új csillogást, új tisztulási folyamatot vitt be a lírai költészetbe, sok tekintetben mélyebb behatolást jelent: a költészet lényegébe, a költői inspiráció és kifejezés eddig még alig ismert területeire.

Felületes szemlélettel azt mondhatjuk, hogy ennek a külföldön beláthatatlan jelentőségű mozgalomnak úgyszólván semmi nyoma a mai magyar lírában és ez is egyik közös vonása a mai nemzedéknek. Alaposabb vizsgálat után azonban másképpen kell a helyzetet megítélni.

A tiszta költészet elnevezés ugyanis a költészetnek két nagy birodalmára is alkalmazható. Lamartine költészetében például a megtisztult költői emócióknak olyan intenzitása nyilatkozik meg, amely magasztos áhítatában már egészen az imához áll közel s így igen sokban, sőt éppen a lényegben erős rokonságot mutat a mai értelemben vett tiszta költészetrel, amelynek analógiáit az imádsággal Brémond abbé, a poésie pure elragadtatót szöszölvője fejtette ki.

De míg a lamartinei tiszta költészet belülről indult el s a költői ihletnek legfelsőbbrendű, szinté isteni felfokozódásában csúcsosodott ki, a költői géniusznek olyan misztikus megvilágosodásában, amelynek szárnyain a költő mintegy a kegyelem állapotában alkotott, addig a tiszta költészet mai formája, amelynek útjelző határkövei Poe, Mallarmé és Paul Valéry, csaknem azt mondhatnák, az ellentétes irányból jutott el az inspirációnak ugyanarra a hő fokára. Míg a lamartinei költészetben minden

szinte öntudatlan, addig emebben minden kiszámított. Itt a technikai mesterségnek, a vers geometriájának hajszálfinomságotig menő konstrukciós bravúrja, az értelem gyémántcsillogásának olyan tisztult fénye ragadta végül a költőt a teremtő lendületnek olyan intenzitására, amely a végletek összemosódása révén a lamartinei bensőség miszticizmusának közelébe emelte azt a költészetet, amelynek lényege tulajdonképpen a külső mesterség határtalan szeretete. „Miszticizmus ez is, — állapítja meg Thibaudet, aki eddig a legmegértőbb tanulmányt írta Valéry költészetéről, — de az anyag, a költészet legnemesebb anyagának miszticizmusa.“ A tiszta költészet lényege tehát minden esetben az inspiráció, a költői átélés egészen magas hőfoka, csaknem misztikus önkívülete, a különbség csak az, hogy az első esetben ezt a szépség elragadtatása, a másikon a formák és konstrukció végtelen harmóniájának matematikai mámora adja. Ez a mámor tehát az anyagból sugárzik, de olyan intenzív ereje van, hogy teremtő sodra végül lelket lehel a testbe.

Nézzük már most a mai magyar költőnemzedéket. Amennyire nincs meg benne a kiszámítottságnak, a technikai tökéletesség keresésének, az értelem szikrázó köszörűkővén való csiszolásnak úgyszólván morzsája sem, annyival inkább éreznünk kell benne az anyagban való mély elmerülésnek, a tárggyal való teljes egybeolvadásnak intenzitását. A költői odaadásnak, az eszmékben és az eszméket hordozó tárgyakban való szinte szublimis feloldásnak, a teljes költői átélés titokzatos vegyi folyamának magasabb hőfoka igenis sajátja a mai nemzedéknek. Ez az elmerülés a természetben sokszor egészen új misztikus sugárzású naturalizmushoz vezet, sokszor a transzcendentális magasságok felé törve himnikus áhíttatá finomul.

A rokonságot tehát a költői átélés fokozottabb intenzitása adja meg. Ez azonban belülről fakadt irányzata a mai nemzedéknek, nem külső hatás eredménye. Ez a nemzedék sokkal kevésbé áll idegen befolyás alatt mint bármely előző. Impulzusokért, emóciókért inkább a régi magyar költészethez fordul s a magyar talaj mélyére ereszti le gyökérszárait. Eredőit keresve Berzsenyihez, Kölcseyhez, Vörösmartyhoz jutunk el. Élhető nedveit főleg a magyarságának legérzületlenebb tisztaságában megmaradt társadalmi rétegből, a népből szívja. Magyar ez a nemzedék, bár nem nemzeti, erősen népi nemcsak demokratikus programját tekintve, hanem a népi izeknek s a nép által megőrzött gazdag költői értékeknek tudatos felhasználásában is, anélkül azonban, hogy népieskedővé, Petőfi utánzóvá, Arany-epigonává válnék, amivel az esztétikai kultúra még felburjánzó szelleme vagy a városi intellektualizmus nem egyszer próbálta megvádolni.

Közös vonása végül ennek a nemzedéknek az is, hogy a teljes és plasztikus erejű kifejezést többre becsüli minden technikai tökéletességnél, a nyelv díszítő elemeinek minden játékánál. Nem keresi ezeket, de ha önként kínálkoznak, nem dobja el őket csak azért, mert ragaszkodik a kötetlenség pórázához. A szabad vers nem dogma már számára. Sőt érzi benne a megunt modorosságot és mondanivalóját szinte önkéntelenül lüktetik át az ütemes sorok, amelyeknek végén sokszor mint zsenge rügy pattan ki a keresetlen tavaszi rím. A formák még egyszerűek, nem olyan zártak, több szabadságot engednek, de nincs már meg az a formátlan lomposág, az az éretlenség, amely a szabadvers első mámora idején s az avatatlanok zabolátlan nekiindulásában a költészetet valósággal elposványosította.

A MAI KÖLTŐI NEMZEDEKBŐL talán legszélesebb rétegekhez szól, leginkább tud tömegeket megmozgatni M é c s L á s z l ó , akinek népszerűsége kezd Adyéval vetekedni s aki mögött főleg a Dunántúl már iskola van kialakulóban. Mécs László tulajdonképpen az elszakított terület költője. A Felvidékről való, amelynek irodalmi élete éppen centrumainak széttagoltságánál fogva nem tudott olyan függetlenné válni Budapesttől és a mi külön problémáinktól, mint Erdélyé. Mécs ma éppen annyira a mi költőknek számít, mint akár-melyik Budapesten élő lírikusunk. Költeményei budapesti napilapokban és irodalmi folyóiratokban jelennek meg, kötetei: a Hajnali harangszó, Rabszolgák énekelnek, Vigasztaló, az Ember és árnyéka, Üveglegenda közkezen forognak. Szaváló körútjai állandóan behálózák az egész mai Magyarországot s a visszhang, melyet költészete a lelkekben ver, bezsongja az egész mai magyar ifjúságot.

Mécs László gazdag és sokrétű egyéniség. A pap és a költő, a hitvalló és a szónok, a jóra lázító demagóg, a beteg lelkek szelídkezü orvosa egyesül benne. Költészete tehát ezer szállal fűződik az élethez, a világ teljessége withmani változatossággal tükröződik benne s a költői inspiráció magas feszültsége lobogó fantáziával idézi lelkében a képek barokkszűfoltosságú áradását. De a barokkelemek ellenére a művészet öncélúsága sosem nő benne túl azon a mélyen emberi demokrácián, amely hívó és harcos énekét a legszegényebbek, a legkitagadottabbak szolgálatába állítja s amely a szeretet vizében akarja megfürösztetni s a tisztaság testvériségében eggyé olvasztani az emberiséget. Szánalommal, szeretettel, lázadó keserűséggel» szinte a világegyetemet átívelő távlatok egyetemességével énekel a szegényekről, akikhez

... nem jár senkisé, de Isten ments, hogy elkerülje
rossz vackukat a kolera, midőn diadalútját rója,

Tüdővész, tífusz, ugyanúgy s a gyermekek hozója: Gólya.
Penészes pincék művein csak szaporodnak milliósám,
nyomorbarlangok mélyein csak nőnek összevissza kószán,
az éhség hajtja fölfelé, a fény is hívja: odahagyják
barlangjukat és ellepik az utakat akár a hangyák,
a földgolyóbist belepik Pekingtől minden szegletig,
a földeket, a gyárat, a bányákat mind ellepik,
az egyszerű kapától a gigászi vad gép-szörnyekig
a gépeket mind ellepik és zúgatják és zengetik
a földi munka ritmusát és áldást zúg, de nem nekik,
a tenger gyöngyöt álmodik, de nem nekik, de nem nekik.

Mi volna, ha a robotot csak egy hónapra abbahagynák
a földgolyón egyszerre mind, a kis idétlen munka-hangyák??

— És mégis ők az éhesek és mégis ők a rongyosok
és dőzsölnek az ügyesek, a megszervezett okosok,
legyen fehér Párizs, Peking a lakhelyük, vagy vörös Moszkva,
a szegények lézengenek, egész a gyomrukig kifosztva.

És csodálatos, hogy ezekből a sötét tónusokból, ezekből a háborgó zengésekből mégis hannónia fakad, a szociális nyomorúság infemóiból diadalmasan zeng ki nála a bizalom rendíthetetlen optimizmusa. Egyelőre talán a lélek nagy megittasulásai, a test és lélek aszkétikus fegyelmének fehéren szárnyaló öröme, a tulajdon hitének mindenre átsugározott kegyelme zendítik meg benne a vigasztalót, a költőt, aki a lelkekbe az enyhülés mámorát csurgatja s az Almok hegye című versében így énekel:

Költők, papok, csaposlegények! Mi csapoljuk a mámor-hordót,
 Álmodok hegyét mi verjük csapra, vérbe vért keverve folyvást!
 Ó, átkozott, ki romlott vérrrel fertőzi meg a kék hegy álmát!
 Vérünkben Isten vére folyjon s úgy ízesítsunk minden forrást!
 Ima-patakok áramlása legyen az Isten kacagása,
 Zene-patakok zuhogása legyen új hajnal hasadása,
 Szépség-patakok száguldása legyen új tavasz indulása.

De közben delejes fénytszóró szemmel várja az éjtszakában, míg egy ragyogó reggel a vérrokonság vasárnapja rámosolyog majd a világra. Ám ez nem utópisztikus, váró messianizmus. A Messiás már itt járt és itthagya az üdv zálogául az egyetemes kereszténységet, a mindent átfogó katolicizmust, amelynek Mécs nemcsak papja, hanem költője is.

Két hatalmas lendítőrúgója van Mécs látszatra könnyű és mégis súlyos költészetének: az egyik a képzelet képalkotó intenzitása, a másik egészen sajátos adomány, amelyet a szavak parthenogenezisének lehetne nevezni. Nála a szavaknak szinte alapértelmüktől különvált életük és jelentőségük van. A szavak zenés zengzete önmagát termékenyíti meg, újabb szóritmust sarjaszt magából a szóritmusból, viszont egyre újuló gondolatrítmusok bimbóznak. A szavak zenéjének narkotikuma mámorosítja meg a vers lüktető hevét és ebből a mámorból végtelen vízióvá sokasodó képek szökőkútja záporoz föl. Ezek a hatalmas lélekzetű, orgonazengésű, viharzúgású versek. Vannak azonban halkabb, tavaszi szagú, tarkarétszínű virágénekei, egészen átlátszó, kristályos konstrukciói is. De ezeknek gyöngéd egyszerűségéből éppenúgy mint bonyolult hangszerelésű költemények gazdag polifóniájából egy rendkívüli egyéniségnek nagy lélekzete csap meg.

Mécs László lelkivilágával rokon, de sokkal inkább szemlélődő, magabavonultbelsőségű K o c s i s L á s z l ó lírája. Hiányzik belőle az a harcos elán, az a mindig sikraperdülő készség, amely Mécs költészetét jellemzi, de annál teljesebb benne a szinte középkori ferences-szellemre emlékeztető alázatosság. Kocsis költészetét az élettelen természetet is átélkesítő testvériség meleg szeretete fűzi, amely szelíd himnuszokban szármal a végtelen örök ritmusán Isten felé. Istenkereső spiritualizmusban rokon vele Bardón Nemes János költészete, amelynek szent világsodálatát Isten rádiója zsongja tele.

Ennek az új spirituális költészetnek két fiatal képviselőjéről kell még megemlékezni. Az egyik S z é k e l y L á s z l ó. A hívó lélek körülkorbácsolt szigetén áll az új világerők kibontakozó küzdelmében s a magasabbizású költői ihlet lendületében akar „az új erők fölé nemesedni“. Hitben edzett emberi méltóságát szegi a materializmus transzcendens rémekké személyesülő Molochjaival, a gépekkel szemben.

Gépek, gépek,
 Ti jó szolgák, ti rossz urak!
 Új, imádott, „faragott képek“!
 Nem görnyedek rabszolgátokká!
 Menekülök, fölétek lépek
 Onnan kiáltom a világba,
 Hová nem ér el mérgetek:
 Minden szívek és minden szépek
 Térjeteek észre, értsetek:
 Többek vagytok, nem vagytok gépek!

A másik Horváth Béla. Az előzőknél elvontabb, homályosabb elmerüléseket kereső költő. Claudel-hatás érzik rajta. A nagy francia költőnek nem egy versét szerencsés ihlettel fordította le. De míg Claudel a világegyetem tárgycsodáinak gazdag őserdejét mint valami mérhetetlen dómot világítja át inspirációjának misztikus világosságából, addig rá sejtő, szent homállyal borul ez a rengeteg. Nem a tárgyak szimbolikus jelentőségét érzi, hanem maga válik szimbó-lummá s felülről kérj a felragyogtató fényharmatot:

Én jel vagyok, ki Téged tükröz itt, én nyom vagyok
 Ujjad nyomán, a Te nyomod,
 Te benned, voltam, amikor még nem éltem
 és most lelkem a Te templomod.

Nem katolikus, de szintén erősen spirituális költő Gyula s Pál, a Misztikus ünnepi asztal szerzője. Ihletét a tiszta költészetből meríti s a földi szemlélet világát a végtelenségek sugárzó távlati felé tárja. Az idífmek vagy ennek a határtalan elvonatkozásnak nagy magánosságát szereti. A csend költője, de ez a csend döbrent elnémulás nála, amelyben rejtelmesen feszül a közelgő vihar robaja.

ENNEK A CSOPORTNAK bárok katolikus gazdagságával vagy misztikusan elmélyedő magánosságával szemben inkább tömör és kemény puritánság, a realizmusnak közvetlenebb átélése jellemzi azt a másik csoportot, amelynek legkiemelkedőbb egyénisége Illyés Gyula.

Nincs talán költőnk, aki erősebben és mélyebben hozzánőtt volna a realitáshoz, a természethez s főképp a magyar talajhoz, mint Illyés. Eltérphetetlen, fájdalmas és szerelmes szálak fűzik hozzá és a magyar talajnak éppen ahhoz a mélyebben fekvő, de annál időállóbb rétegéhez, amelynek lelke legilletlenebb maradt és legtöbbet megőrzött magyar ízeiből: a parasztsághoz. De akármilyen nehéz ez a sokszor kemény görönggyé szikkadt vagy sűrű sárrá töppedt magyar föld Illyés Gyula lábán, de a szinte látomásoserejű átélés, a föld mélyben buzgó erőinek felszívása a költői koncentráció párasító hőfokában, nem engedik, hogy ez a költészet a rögeken bukácsoljon; hanem a magasba lendítik. A Nehéz a föld s méginkább az erős fejlődést jelentő Sarjürendek tanúsága szerint, a mélységnek még nem volt magasabban járó, az anyagnak, a mindennapi realitásnak még nem volt imagmáriusabb ihletű, a parasztságnak még nem volt arisztokratikusabb hajlandóságú költője.

Illyés Gyula s vele együtt az az egész költői irány, amely a népit erősen elhanyagoló vagy egyenesen megtagadó városi és kozmopolitikus költészet visszahatásaképpen bontakozott ki, valósággal az archívumi kutatások aprólékosságával keresi gyökereit, eredetét a paraszti rétegekben, mennél mélyebbre próbál leásni ennek a rétegnek a talajába, a múltba megy vissza egészen a jobbágyágig, Dózsa Györgyig, akit mintegy alapító ősenek tekint.

Nyerítve futnak a táj felett a felhők
 Lángkarikás csattan, csillag-göröngyökön
 Feldörög egy szekér, fordul — felkiáltok:
 Verj a lovak közé, hajrá, Dózsa Györgyöm.

Így énekel Illyés, aki a realitások szellemidéző látomásos átvilágításával úgy érzi:

Azért kellett talán
dalolni ház bolt parasztnak
és tünődni szántás közben,
hogyan egykor én megszólaljak
Tán azért nyelte le
haragját régmúlt időben
egy jobbágy vad ura előtt,
hogyan még én se feledhessem.

Ez az arisztokratizmus, amely korlátozottság a magasabb társadalmi rétegekben, korlátozottságot jelent lenni, mint parasztarisztokratizmus is. Illyés elmélyedő és hirtelen egészen szublimis magasságokba csapó költészete nem terjed ki eléggé a harmadik dimenzió felé, megmarad a maga szűkén elhatárolt világában, sokszor szinte egyhelyben mozog, pedig maga a vers, mélyből a csillagok felé szárnyaló lendületében dinamikusabb, mint akármelyik mai vagy előző költőnké. Másik különös tünete ennek a népi arisztokratizmusnak, hogy az ellentétes végleten csaknem programmszerű agrárforradalmárság sarjad belőle.

De azért mégis az a benyomásunk, hogy valami fölvert attitűd, romantikus hősiség nála ez a forradalmiság, bár tagadhatatlanul keresetlen és nyerszerű lobog benne. De költészete sokkal meghatóbb, mikor a háborgó zselléymortól visszatéved a falu idilli békéjéhez, amikor szerelmesen simul össze a természettel s merész és mégis közvetlen, meglepő összefüggésekből fakadt és mégis tiszta hasonlatok csókjaiban újongja világgá ezt a szerelmet.

Lezúdul a szél a hegyekből, — túlertt gyümölcsök
nehéz búcsúja s a halál vörhenyes
árnyéka bolyong kertünkben; az őszi
levél bús kérdést csörrentve hullik a nap
pocsolyái között a hidegülő földre.

Illyés Gyula igazi költő minden rezdülésében. Lelke csodálatos rezonáns szekrény, néha a legcsekélyebb érintésre láthatatlan tengerek félelmes dallamai zúgnak fel benne. Képzelete a legköznapibb látványra az indulatok viharával ragadja végtelenbevesző távlatok felé. Nézi a záporban künnfeledett vizes poharat és úgy látja, hogy:

... A víz
ím a zápor alatt
mint tenger zajlik, habjai
dühödten ránganak,
a víz e csöpp pohár ital
íme, emlékezik
s örjögve, mint az óceán
csapna az egekig.

Illyés Gyula a legegyszerűbb, a legemberibb tárgyak és érzések énekese, de az egyszerű is csodálatossá nő nála, mert örök törvények lenyűgöző hatalmát érezteti meg benne.

Erdélyi József talán a legkifejezettebben és legtudatosabban népi költője a mai magyar lírának. Ady hatása ihlette meg lelkét először. Efféle első versein, mint

Nézlek virágos messze magasból
 Kék ködruhás reggeli város,
 S szent vágyaim zendülnek feléd
 Tettek rétje, tavaszi házvirágos,
 Mint méhek a reggeli kasból

még teljesen Adyt tükrözik. Szüntelen visszatérnek első verseiben az ilyen ódái Ady-reminiszcendák, mint „gyöngyélet várait felhőkbe rakató, csudahabarcot eszelő Isten művese, Kómives Kelemen“. De ezek a hatások hamar nemes borra tisztulnak benne. A szimbolizmus öröksége a népi talajba vetve, igazi magyar virággá érik. Olyan könnyedén és egyszerűen szólal meg verse, mint a népdal. Sokan Petőfit emlegetik, de Erdélyi világa egészen más, csak a keresetlen egyszerűség a közös vonás bennük. Petőfi költészete a romantikus felhőkből leereszkedett a néphez, a faluhoz, de ez a népiesség csak egyik hangja, egyik színe a sok között, Erdélyi benne él ebben a népiességben s onnan néz és álmodik föl a fellegek közé. Petőfinél demokratikus ruha volt a népiesség, Erdélyi polgári ruhák alatt paraszt szívet visel s nem a primitív szépség tündérmesés idilljét keresi a falu életében, hanem a mindennapi vergődő valóságot. Petőfi a világ költője akart lenni és lelkének lángoló egyetemessége azzá is tette, Erdélyinek egész világa a nép, de ebben a népben az egyetemes emberit érzi meg.

De akármilyen egyszerű, természetes dalritmusokban zendülő költészet is Erdélyi Józsefé, mégsem primitív. Képdnek eredetiségével a lélek ösztöneinek szunnyadó emlékdtd bálja föl. Színei egyre gazdagodnak s a belső líra elmélyedése olyan síkokra lendíti, ahol költői víziója a dekadencia raffinált mestereivel találkozik. Milyen erős és önkéntelen a rokonság például Swinburne A forsaken garden című költeményének és Erdélyi Tengeri című versének végső kicsen-
 gése közt:

Lemondok mindenről és elmegyek
 Oda, ahol a madár se jár
 és meghalok, hogy győzzön Ő is,
 a legyőzött, szegény Halál.

A népit sokkal tágabb fogalmazásban akarja tükrözni József Attila lírája. Nála a nép nemcsak a parasztot jelenti, hanem mindenkit, aki nincstelen, tehát a városi proletárt is. Költészete ide-oda ingadozik a szocialista jelszavak és a régi vagans poéták bursikóz romantikája közt. Végső fokon Villont vallja ősenek, de a villoni szépségek tisztaságát sokszor bántó parlagiasságokkal fertőzi meg eredetieskedése. A népi forrásokból táplálkozó s a természettel való közvetlen összeforradást kereső költők közé sorozható az erdélyi költők közt legmodernebb Bartalis János, aki azonban felfogásában és hangjában sokkal szubjektívebb és inkább individualista.

Kevésbé népi gyökerű, de talán még közelebb áll a természethez a két előzőnél Fódor József. Túlárado lírai temperamentum, akiben a felbuzgó érzelmek túlcsapnak, mint a habzó serleg itala. Mintha millió szállal tapadna a virágot, gyümölcsöt termő televényhez, amelynek érlelő ereje a képek zsúfolt, érett pompájú szüretiével borítaná el képzeletének roskadozó ágait.

Óh, bűgő, nagy nyári szelek
 S lusta, vén, gyümölcsös szavak,
 Fürtösen gyűlt, jószagú szavak!
 Óh, tömörfenyű, karcoló július,
 Duzzad a nedv kérgeim alatt.
 Forró húsom háncsos fekete,
 Darazsak, illat, erők leve,
 Nyár, mely tövemig forralva, ás,
 óh, ért-gyümölcsleves dalbugyogás!

Ez a vers jellemző egész költészetére. Egyik kötetének címe Lihegő erdők. Találóbbrat non is adhatott volna. Benne van költészetének mind a két eleme, a temperamentum örökös mozgásban szinte a kimerülésig robajló dinamikája s a természet zsendülő gazdag pompája, amely képeivel szinte a renaissance pogány gazdagság dekorációját adja ennek a bacchikus léleknek látomásaihoz.

A MAI MAGYAR líra másik határszélén Szabó Lőrinc áll. Benne a leghalványabb az egész mai költészetünkben félreismerhetetlen népi hatás. Viszont az új nyugati költészethez senkit sem fűz olyan sokféle és sokszor igen erős szál, mint Szabó Lőrincet. Pályáját mint műfordító kezdte. Shakespeare szonettjeitől Stefan George modem klasszicizmusáig a legváltozatosabb feladatokon próbálta ki nyelvének és technikájának mesteri hajlékonyságát.

Szabó Lőrinc maga erősen intellektuális költő s a mai magyar lírában talán legközelebb áll a tiszta költészetnek nem lamartinei, hanem mallarméi fogalmazásához. Kezdetben ugyan a modem formátlanság kényszerét magára erőltetve, rímtelen szabad versekben szinte klasszikus egyszerűséggel próbálja tiszta himnuszokban Istenhez emelni a természet, a föld és erdő idilljét. De az idillikus képek mögött sötét gondolatok, belső sejtelmek árnyai suhognak. Ügy érzi, menekülnie kell a gyönyörű tavasz megfoghatatlan szépsége elől és így énekel:

Halottakkal bevetett utakon
 járok . . . Köröttem idegenszerű
 vázak libegnek . . . jobbról örület,
 balról a kétely szédítő sötétje
 húz-vonz zuhanni és a tragikus
 csöndbe időnként belebőgnek a
 halál alakatlan barlangjai...

— Halottakkal bevetett utakon
 járok s tudom, hogy nemsokára ott
 heverek én is: rosszindulatú
 istenek elrontott játékszere.

Aztán egyszerre fellázad az intellektuális uralom ellen. Le akarja magáról rázni az eszmék bilincset, a gondolatot, amely megöli az embert. Az aláaknázott kultúra, az egyetemes nyugtalanság megrendült zűrzavarában megátkozza a várost s a természet ősi változatlanságában keres menedéket. Menekülést prédikál a város vigyorgó csontpalotái közül:

menekülj a hegyekbe, mezőkre s ott
 a kék mennybolt alatt
 mikor kimosta lelkedből a bűnt
 a kristály hegyipatak —:

nézz vissza s a porba hullva mondj
 vezeklő háláimét
 míg az éj csákányai szétverik
 e sok, sok kőkoponyát.

De ez a természet után való sóvárgás csak pillanatokra bukkan fel. Erősen drámai feszültségű verseiben újra az eszmék és eszmei erők egymásba harapó remegésének lüktető lihegése zúg. Sokszor az öntudatalatti homályból páráznak fel elvont szépségű képek és bizarr kavargássá válnak idegesen szaggatón soraiban. Köteteinek változatos címei: Föld, erdő, Isten. Caliban. Fény, fény, fény. A Sátán műremekei, szüntelen változást, átalakulást jelentenek költészetében is, — de végső kicsengésében Szabó Lőrinc is idealista, mint a mai költők általában, de talán — s ez egészen különös tünet — az ő intellektuális idealizmusa kívánczik leginkább tettekbe is, innen van költészetének erősen aktivista alapszínezete.

S á r k ö z i Gy ö r g y töprengő lélek, agya ellenőrzi szívét és minden érzését leméri a lelkiismeret sokszor elvontan latolgató mérlegén. A lélek hőmérője szüntelen mutatja az indulatok lázát. Eszmei költészetében örök drámai küzdelemre feszül a természetfölötti és a természetes, a test és a lélek, a jó és a rossz.

Két ragyogó angyal birkózik itt benn, e komor zuhogásban
 Csapkodva harcosszárnyal, az egyik csillag-fehéren
 Fénylik, a másik pokolfeketésén.

Két ragyogó angyal birkózik értem s nem vagyok egyik sem
 Mert nem győzött még a menny angyala és diadalzenére
 Nem hangolnak még a pokol fenekén.

Egyéniségének fejlődése folyamán azonban a feszültség lassankint múlik s a küzdelem helyét a kiegyensúlyozottság harmóniája foglalja el. A természet lelkében tükröződő képeit transzcendens síkba próbálja emelni s így az átélés realizmusán nála valami tisztult lelkiség ömlik el, Viszont az elvont lelki tájkép testi realitást kap. A vers lassan klasszikussá érik nála. A költő búcsúzik must éveitől:

Kik forrtak homályos és veszélyes
 Párak közt hordóikat verve,
 Míg csípőssé ért, ami lágy volt
 És zord-erőssé az enyhe-édes.

Egészen a modern fantázia játéka M á r a y S á n d o r költészete, amely a francia kubista lírához áll legközelebb s az újabb magyar költészetben legpregnansabb megjelenése a meghökkentő fordulatokat, sokszor a komikus iróniát kereső gondolati lírának. Képzletgazdag költő F e n y ő L á s z l ó is, de ő sokkal közelebb áll még a szimbolizmushoz. Érzelmesebb és gyöngédebb. Szereti a képek kikerekített szépségét és a kemény és markáns lineáris rajz helyett inkább a lágyabb és melegebb színhatásokat kedveli.

Külön helyet kér líránkban N a d á n y i Z o l t á n. Szenzibilis fantáziája etheri népregék fátylaiba burkolt képek játékos leleményével kápráztat el. Mintha tarka lepkék hímporos szánya csillogna színeket

meg nem tépő napsütésben. Minden verse csupa sugárzás, csupa zene, csupa finom szócsipke, a formák könnyed szövése, amelynek patyolata azonban mindig mély érzés, meleg gyöngéd odaadást takar. Elandalodó merengés az emlékek tündérligetében, áhítatos, hódoló, szinte valami modern lovagi szerelem, a falusi magány, a természet tündéri tájképekké szublimált szépsége tárgya költészetének. Technikája olyan önkénytelen, hogy a hibátlan ütemek, a muzsikáló rímek a legkisebb keresettség nélkül szinte önmaguktól folynak nála s mégis tiszta művészi tökélyt lehelnek.

Sokáig váráttál magadra,
 leszálltak a ködök,
 Kopasz ágak közt fennakadva
 egy szál levél zörög.
 Lehervadtak mind a virágok,
 virágos szép szavak.
 Vigyázok, meg ne láss. Vigyázok,
 hogy meg ne lássalak.

Ilyen novemberi árnyak suhannak át az Ezüst kerten. Ez a címe legújabb kötetének. De néha halk, mégis megrázó tragédiák szólnak meg a játékos formákban egy-egy vers vigasztalan keserű kicsengésében. Az Eladó lány című versben az öreg falusi doktor csüggedten nézi lányát a zongoránál.

Nézi a lányát. Nézi belső
 meleg részvétellel, mint a szerző
 a művet, mely nyakán maradt,
 ő meg csak játszik ez alatt,
 Tíz éve játszik már, előzi, egy
 Hangorkán züg keze alól
 Az egyetlen, kegyetlen, ősi
 malom indulója szól.

VAN MÉG a mai magyar Parnasszusnak sok költője. A második és harmadik vonalban is gazdag fejlődést ígérő, meglepő indulású tehetségek sorakoznak fel. Ez a kis áttekintés egyáltalán nem törekedett teljességre. Meg akarta mutatni azokat az új ösvényeket, amelyeken a mai magyar költészet a tegnaptól elszakadva a holnap ígéreteit keresi. Nem állt meg tehát azoknál, akik a régi utakon maradtak. Figyelmen kívül hagyta azokat is, akik már a múltban elvégezték az úttörő munkát s most az új idők sodrában legfeljebb rátévedtek az ifjabb nemzedék úttörőinek ösvényeire s akik koruknál fogva is kívül esnek ezen a nemzedéken.

Hová vezetnek ezek az új ösvények? Ki tudna biztosat, még csak valószínűt is jósolni. Egy bizonyos, hogy az újat kereső költészetet valami egyetemes, magyarságában is az egész emberiség felé táruló humanizmus hatja át s realizmusában is ott lobog az eszmei magasságokat áhító idealizmus. Az irány, amely felé az ösvények egyöntetűen haladnak, új rekonstrukció a nyugtalan bolyongás céltalansága után, amit a külföldi nagy irodalmak figyelői is észre vettek. Ez a közös vonás kapcsolja be a világirodalom egyetemes áramlatába a világviszonylatban is jelentős mai magyar lírát, amely viszont a népies nemzeti kora óta nem volt ilyen jellegzetesen és tudatosan magyar.

KÁLLAY MIKLÓS

A LÉGIHÁBORÚ ÉS VÁRHATÓ HATÁSEREDMÉNYEI

MŰLTKORI, „A genfi leszerelési tárgyalások és a korlátlan légiháború“ című cikkünkben¹ körvonalazni próbáltuk azt az új fogalmat, — a korlátlan légiháború fogalmát — mely a leszerelési tárgyalásokkal kapcsolatosan a napisajtóban úgyszólván napról-napra felvetődik. Mindenki ellenzi, a nemzetközi joggal ellenkező bárbar hadviselési módnak bélyegzik, de majdnem minden számottevő állam horribilis anyagi áldozatokat sem kímélve, lázasan készülődik rá.

Az alábbi rideg számadatok bizonyítják legjobban a légierőknek, azt a szédületes fejlődési iramát, mely minden jámbor leszerelési óhaj és kijelentés mellett valóságos vádirat a leszerelési gondolat ellen.

A repülőszemélyzet és repülőanyag fejlődése egyes államokban 1923—1931-ig

Állam	Első vonalbeli repülőgépek száma *		Ebből bombázógép		A légierők „tényleges személyzeti“ létszáma *	
	1923	1931	1923	1931	1923	1931
Anglia és dom.-ok	662	2.400	252	824	30.601	34.262
Olaszország	600	1.500	—	242	—	29.814
Franciásország	1.542	2.800	452	390	34.605	39.709
Belgium	189	400	24	47	1.990	2.000
Lengyelország	126	1.000	26	36	1.700	10.934
Csehszlovákia	228	600	—	60	3.426	4.260
Románia	182	450	30	36	4.445	3.766
Jugoszlávia	90	500	—	100	—	5.010
Oroszország	—	1.700	—	160	—	12.000
Japán	518	1.000	18	120	—	12.100
Am. Egy. Államok	754	3.000	49	—	18.000	27.000
Németország, Ausztria, Magyarország és Bulgária						

A békediktátum folytán semmi!

A jelenlegi létszámadatok általában egyeznek az egyes országok részéről a Népszövetségnek bejelentett állományadatokkal és így legalább minimumok tekintetében hitelesek. Ha az összehasonlító táblázatot figyelemmel tanulmányozzuk, akkor a nagy fejlődési számok mellett egyes homályos részek, mint a gépösszlétszám aránya a kimutatott kevés bombázógépek számával és egyes kis géplétszámok mellett a feltűnő nagy „tényleges személyzeti“ létszámok következtetni engednek az illető légierők felkészültségére és szándékaira.

¹ Lásd f. évi májusi számot.

² A repülő és léghajós alakulatok stb. gyűjtőfogalma.

³ Háború esetén rögtön alkalmazható gépek száma.

⁴ Hivatásos és ténylegesen szolgáló repülőszemélyzet.

Kétségtelen, hogy nyílt városok és nem katonai jellegű céltárgyak bombázását a nemzetközi jog tiltja. De már a világháború mutatta, hogy mennyire relatív értékű ez a tilalom, milyen nehéz megállapítani a katonai vagy nem katonai jelleget és szükség esetén mennyire törvényt bont a kényszerűség. A nemzetközi megállapodások megszegése mindenesetre kétélű dolog, nagy horderejű lehet, miként azt Belgium semlegességének megsértése esetében és Reims, stb. nyílt francia városok lövetésénél a háború alatt is láttuk. Ilyesmit ellen mindig az egész világ közvéleménye felzúdul és ezért senki sem akarja magát kitenni annak a vádnak, hogy először kezdett ilyen kíméletlen támadásokat.

De ha remélhető, hogy senkisé is akar első lenni, félő, hogy nem akar senki a második sem lenni, mondja igen találóan egy francia szakíró. Ezért látjuk a lázas készülődést és azt, hogy mindenki — főképpen olyan harceszközökkel szereli fel magát, amelyek általában, de különösen reánk, legyőzött államokra nézve tilosak és azt hangoztatják, hogy ezt csak elővigyázatból, vagy a jogos megtorlás reményében teszik.

Amint már említettük, a légiháború tana ma még semmi befejezettet nem nyújt és megállapodott alapelvekről szó sem lehet. Az eddig megállapított alkalmazási elvek is folyton változnak, mert a rohamos műszaki fejlődés lényegesen és mértékadóan befolyásolja azokat. Mindenekelőtt meg kell ismerkednünk a légiháború eszközeivel és elveivel, azután várható eredményét próbáljuk körvonalazni.

A korszerű háború harcai a légierők fellépése folytán ma már nemcsak a földi hadseregre és hajórajra korlátozódnak, hanem hatáskörletük révén — ami a gyakorlatban ma már jóformán korlátlan — a hadművelési terület mélysége rendkívül megnő és rendszerint az egész ellenséges országra kiterjed.

Ez az új fegyver tehát lehetővé teszi, hogy a fővezér a háborút azonnal a háború legbelső politikai, erkölcsi, gazdasági és katonai erőforrásaig vigye. Támadása úgy a lakosság, a gyáripár és közlekedési berendezések, mint az ellenség harcoló ereje és az ezt szolgáló berendezések ellen irányulhat. A légierő meg fogja kísérelni, hogy ellenséges nagyvárosok és gyáripari központok elleni előretöréssel, továbbá az ellenség felszerelési ipara és élelmezési bázisa elleni küzdelemmel az ellenfél erkölcsi ellenálló erejét és háborús akaratát szétmorzsolja. Vagyis más szavakkal azt fogják csinálni, amit az antant hatalmak a központi hatalmak tagadhatatlan katonai sikereivel szemben más eszközökkel (a háború elhúzásával, teljes körű zárolással, kiéheztetéssel, anyagkimerítéssel és propagandával) a valóságban tényleg végrehajtottak. Tehát a jövőben a légierők vannak hivatva ezeket az állapotokat a legrövidebb idő alatt előidézni és ezáltal a háborús döntést akár önállóan elérni, akár működésükkel ehhez lényegesen hozzájárulni. Az önálló döntést illetőleg a katonai szakirodalomban meg lehetőségen éles vita folyik és minden túlzás nélkül a dolgok mai állása szerint azt lehetne mondani, hogy ma még csak kivételesen képesek erre és csak bizonyos kedvező előfeltételek mellett. (Kis, sűrű népességű és vitális központokkal rendelkező ipari ország, pl. Belgium ellen

bevetett fölényes légierők. Míg nagy, ritka gyártelepítési és közlekedési hálózattal rendelkező, főként földművelő országok ellen alkalmas célok hiányában alig van kilátás döntő hatásra. Pl. Oroszország esetében.)

Mindenesetre mindinkább nagyobb a légierők jelentősége és bevetésük nagy hordereje folytán ezért — a földi- és tengerierők mellett — család a legmagasabb háborús vezetés, a fővezérség utasításai és parancsai szerint kerülnek alkalmazásra. Minthogy ezáltal közvetlenül, vagy csak közvetve támogatják a földi- és vízierők működésük színter természetesen kívül kiválik a földi hadműveletek keretéből és önálló jelleggel bír. Ebből fejlődött ki a szakirodalomban „önálló légierők” és „önálló légiháború” elnevezés. Természetesen ezt az „önálló” kifejezést nem szabad tévesen értelmezni és holmi önállósítást törekvésnek gondolni, mert hiszen világos, hogy az összes háborús cselekményeknek a nagy cél, a döntés érdekében szoros együttműködésben kell lenniük. Az önálló elnevezés inkább azt a nagy gondolatot akarja ébrentartani, hogy legtöbbször a földi hadműveletektől térbelileg, sőt időben is függetlenül kerülnek bevetésre és az összműködés érdekében ne forgácsolódjanak szét mellékfeladatokban. Talán helyesebb lenne a légierők eme része számára, mely a földi- és vízierők szolgálatában szoros együttműködésre hivatott és oda szervezetszerűen beosztott repülőerőkön kívül, lehetőleg a légierők zömét képezné, a „légiflotta” elnevezés.¹ Mindama támadó- és védelmi eszközökkel rendelkezének, amelyek alkalmasak arra, hogy nagyhatású támadásait az ellenséges országtérületben sikeresen végrehajtsák.

Tanulmányunk terjedelmét túllépi, hogy ezeket az eszközöket és géptípusokat részletesen ismertessük és így csupán azt állapítjuk meg, hogy a műszaki fejlődés a nagy hordképességű óriás bombázógépek felé mutat. Éjjeli és nappali folyatónag működésükkel hivatva volnának az effektív anyagi és főként erkölcsi hatást kiváltani ahhoz, hogy a nehezen fegyelmezhető polgári néptömegekben a háborús akaratot megtörjék. Működésükhöz, mely valódi értelemben inkább munka-, mint harcfeladat (minthogy a légiharcot nem keresik, de nem is kerülnek), ma még, általános felfogás szerint, célfelderítő és hatásmegfigyelő „felderítő”¹ és biztosítást, harcot végző „vadász”² jellegű repülőgépek kelljenek. A műszaki fejlődés itt szintén a keletkező harcászati, kiképzési, tömeggyártási és utánpótlási nehézségek kiküszöbölésére egy merőben új egységtypust keresett és már megvalósított, melyet találoán „légicirkáló”-nak neveznek. Eme géptypus jellemzője az, hogy a nagy bombahordképesség mellett a gép még olyan repülési tulajdonságokkal (gyorsaság, emelkedés, fordulékonyaság) és fegyverzetel rendelkezék,⁴ amelyek birtokában feladatát vagy többedmagával zárt kötelékben, aVagy egyedül is a siker reményében végezhesse. Az évvél kapcsolatos műszaki és harcászati kérdések ma még forrnak.

Az utolsó években Angliában és Olaszországban megtartott légi hadgyakorlatok azt mutatták, hogy á repülőerők harckészsége lényegesen függ attól, hogy gépkocsifélszerelésük révén mennyire gyorsan mozgathatók az egységesen összefogott összpontosítás és tömeges bevetés végrehajtására. Azonkívül függ attól is, hogy a műszaki eszközök (felszerelés), üzemanyag, lő- és bombaszer utánszállítása rendezetten folyják. Éppen úgy, mint a földi fegyvernemeknél, a valamely légihadművelet végrehajtásiba felmerülő szükségletet előrelátóan kell megállapítani és idejekorán biztosítani. Mert ez időbe telik és nemcsak az utánpótlási szervezettől, a rendelkezéséé álló munkaerőtől függ, hanem a különleges helyi viszonyoktól is. Ennek a szervezetnek zavarása érzékenyen érinti a légierők; működését és már itt akarunk rámutatni arra, hogy a repülőtereken települt és aföldön aránylag nehézkesen mozgó repülőgépek és hozzátartozó utánpótlási szervezet bombázása képezi a mai nézetek szerint a leghatásosabb leküzdési vagy megbénítási módszert.

¹ Ami az angol haditengerészetnél a Grand Fleet, a nagyflotta volt a világ-háborúban.

² Két- vagy többüléses repülőgépek 2—3 géppuskával. (500 Le.)

³ Egy- vagy kétüléses repülőgépek 3—6 géppuskával. (500—800 Le.)

⁴ Nyolc- vagy tízüléses repülőgépek 1—2 gépgyúval, 6—8 géppuskával és 4—6 tonna bombával. (6000 Le.)

A repülőerők mozgása a levegőben kölcsönös feladatuk ellátásában légiharcra vezethet, feltéve, hogy mindkét félben a harcakat és egyéb előfeltételek (találkozás, illetve megtalálás a hármas dimenziójú légűrben, megfelelő sebesség és repülőmagasság) megvannak. Mint-hogy minden kedvező viszony mellett a mai harceljárás folytán nagy az ú. n. veszteségi érzékenység (rongálási eshetőség gépben és személyzetben és ennek rendkívül nehéz pótolhatási lehetősége), nagy ama nézet tábora, hogy a jövőben minden tömeges működés ellenére is nagyobb légiharcokra, légicsatákra nem igen fog sor kerülni. Inkább a szembenálló alapok (repülőterek, utánpótlási szervezet) kölcsönös bombázása alakjában fog a megbénítást, illetve megsemmisítési akarat és kísérlet megnyilvánulni. Ezt a szakirodalom „párhuzamos működésnek” nevezi és nagy előnye, hogy végrehajtásában a saját erők veszélyeztetése igen kicsi lehet.

Miután ekként az általános alapfogalmakkal megismerkedtünk, áttérünk az alkalmazási elvekre. Külföldi nézetek szerint különösen a háború bevezetésénél a légiflotta (a repülőerők zöme) az általános haditerv keretében a fővezérség utasításai alapján határozott feladatokat fog ellátni. Ehhez szükséges bizonyos légi hadműveleti terv megalkotása, mely békében végzett megfontolások és mérlegelések alapján szigorúan meghatározott utasításokat és terveket tartalmaz az erő, feladat, időpont, célok és végrehajtás részleteire vonatkozólag.

A légi hadműveletek végrehajtására szükségessé válik a repülőerők gyors felvonulásának előkészítése, melynek sűrűlódásmentes és gyors végrehajtása a parancsadás, jelentésközvetítés, működés érdekében még a mai repülőtvávolságok és gyorsaság mellett is korlátozva van és nagy jelentőséggel bír. Ezek biztosítása ugyanis a repülőerőknek korlátolt területen való időleges, gyors összefogását követeli, hogy az együttműködés biztosítva legyen.

A legfelsőbb vezetésnek az összhelyzet és mindenekelőtt a rendelkezésre álló repülőerők számerejének mérlegelése alapján kell dönteni arról, hogy a légiháborúban ezeket messzemenő célokra (az ellenség küzdeniakarásának megrendítésére és így tovább) vagy pedig a földi erőkkel szoros együttműködésben akarja-e bevetni.

Az a gyakran felmerülő óhaj, hogy a légiflotta egyidejűleg mindkét feladatot oldja meg, éppen úgy szétforgácsolásra vezet, mint az az elhatározás, hogy az ellenséges anyaország ellen már egyszer megkezdett légiháború közös szárazföldi vagy tengeri hadműveletek érdekében időlegesen megszakíttassék vagy hamarosan beszüntetessék.

Sokan itt ugyan azt vetik fel, hogy az egész országterületre kiterjedő légitámadásoknak leküzdésre váró sok célja lesz és ezért a hatás is kicsi lesz. Kérdés azonban az, hogy szükséges-e a szétforgácsolás és hatáscsökkentés? A bombázás alakjában megnyilvánuló légitámadásoknak mindig az a nagy előnyük, hogy a támadónak a célok megválasztásában szabad keze van és azokat egymástán fontosságuk szerint, összefogott tömegeivel folytatólagosan küzdheti le. Evvel szemben a védelemnek szét kell szóródnia, hogy legalább a legvitálisabb helyek védelmét megkísérelhesse.

Az ellenséges anyaország¹ elleni harcban az ellenség anyagi és erkölcsi erőforrásainak szétrombolása a főfeladat. Ez különösen a

¹ A küzdő hadseregek működési területe mögött fennmaradó országterület.

háború kitörésekor lép előtérbe, de a háború folyamán is megtartja jelentőségét. Bizonyos felderítő munka alapján a célok megválasztásánál gondosan mérlegelni kell az elérendő célt, rendelkezésre álló erőt és várható hatást. Az elégtelen eszközökkel megindított támadások rendszerint sikertelenségre vezetnek. Mindenekelőtt mérlegelni kell azt, hogy a várható ellenhatás folytán beálló veszteségek személyi és anyagi utánpótlása elegendő-e arra, hogy a támadásokat a cél eléréséig folytathassuk. A légiflotta harcára még inkább érvényes a földi erők harcászatának az erők összefogásáról szóló törvénye.

Aszerint, hogy milyen célokat választunk, különböző lesz a légi hadművelet kihatása. A politikai központokra, nagyjelentőségű városokra és evvel a nép ellenálló erejének alapjaira, továbbá a közlekedési hálózat ellen végrehajtott támadások gyorsabban fogják éreztetni hatásukat, mint a hadfelszerelési ipar területeire végrehajtottak. Mert a polgári életrend körülményei szoros összefüggésben vannak a hadsereg szükségleteivel. Ha tehát ebben zavarok támadnak (közlekedés, élelmi ellátás, villanyszolgáltatás, vízellátás megbénul), ez igen érzékenyen érezteti hatását a háborús gazdaságban, őrli a lakosság lelki ellenálló erejét és ezáltal a hadfelszerelési ipar termelése is csökken. Ez azonban az egész haderő ellátására is döntő befolyást gyakorol. Tehát a clausewitzi tétel „az ellenséges haderő mindenekelőtt! leveréséről“ már értelemszerűen lényegesen bővül és ma már a haderő fogalma alá nemcsak a hadsereg, hanem az anyaország népének erkölcsi ereje és a hadfelszerelési ipar is tartozik.

Az anyaország elleni küzdelemnél szükségszerűen bekövetkezik az ellenséges légierőkkel való harc a levegőben és a földön. Amint már kifejtettük, a levegőben való nagyobbarányú harc nem valószínű, s kisebb egységek között csak akkor keletkezik, ha egyik fél számára légiharcászatilag határozott sikerrel kecsegtet. Éppen ezért nem lehet légi uralomról, hanem legfeljebb légi fölényről beszélni, mely időlegesen, korlátozott területen kivívottan cselekvési és mozgási szabadságot biztosít a feladatok ellátására. De ennek kivívása igen nagyjelentőségű, mert a világháborús tapasztalatok szerint a fölény érzete a repülőgép-személyzetet annyira áthatja, hogy szinte hihetetlen teljesítményekre serkenti és képesíti.

Míg a hadfelszerelési ipar ellen intézett támadások hatása csak lassan, hosszabb idő után mutatkozik, mert ismételt és megszakítás nélkül kell folytatólagosan végrehajtani azokat, addig az ú. n. párhuzamos működés esetén, a repülőterek és utánpótlási szervezet, repülőipar és üzemanyagtároló helyek, raktárak dien végrehajtott támadások — a repülőgépek aránylag rövid időtartama folytán — gyorsan érvényesülnek és esetleg az ellenséges légi hadviselés rohamos gyengülését fogják eredményezni. Ezért a meglepetés széles kihasználásával törekedni kdl a megbénításra, illetve leküzdésre.

A FÖLDI ERŐKKEL való együttműködést már előbbi cikkünkben tárgyaltuk. Itt két időszak lép előtérbe:

a) a mozgósítás és felvonulás kezdetétől a hadműveletek megkezdéséig terjedő időszak és

b) a hadműveletek alatti időszak.

Az első időszakban az anyaország elleni harc céljai és a továbbiak folyamán a saját felvonulás oltalmazása, illetve az ellenséges felvonulás zavarása rendkívül fontos. Ebből kifolyólag a közlekedési hálózat szétrombolása vagy megbénítása fogja képezni a főfeladatot. Itt tehát a légi felderítés és vadászvédelem végrehajtásában összeütközések, légi-harcok valószínűek.

A vasúti szállításhoz elkerülhetetlenül előálló be- és kirakási, továbbá szállítási tömörülések igen hálás támadási célok és hatásos zavarásuk a földi hadműveletekben igen kellemetlen késedelmet, sőt teljes felfordulást eredményezhet. Ügy itt, mint a harc alatt előálló legszorosabb összműködésnél, mely alacsony támadásokban nyilvánul meg, tartalékok, menetoszlopok, törzsek álláspontjai és tüzgépek ellen, jelentős a súlypont gondolata. Ez magával hozza azt, hogy az időbeni és térbeni együttműködés érdekében a repülőerőknek térbelileg egyesítve kell lenniük a földierőkkel. Ez viszont mozgatási és telepítési előgondoskodásokat követel meg, melyek szoros összhangban legyenek a földierők felvonulásával.

A csatában való szoros együttműködés fogalmkörébe tartozik még az ellenség mögötti területen folyó harc támogatása és esetleg a robbantó különítmények, illetve harcgyeségek szállítása.

Az előbbinél a terep, napszak és meteorológiai viszonyok kihasználásával hadianyag, élelem és egyéb anyag szállításával, illetve ledobásával hatásosan támogatható a lázadó és szabotáló lakosság. Sikerük előfeltétele — miként az átszállításnak is — a meglepetés széleskörű kihasználása és különleges, e célra kiképzett személyzet biztosítása.

Erősebb harcgyeségek légiúton való átszállítása az ellenség hátába az ű. n. függőleges átkarolás. Az eddigi békegyakorlatok tapasztalata szerint (1931. évi aisei-i francia hadgyakorlatok) igen hatásosnak ígérkeznek ezek a műveletek és a harcászati küzdelemre is befolyást gyakorolhatnak. A szállítás jelentősége már saját területen való alkalmazásánál is igen nagy, mert tartalékok légiúton való gyors eltolását veszélyeztetett szakaszokra lehetővé teszi. Egy-egy gyalogos szakasz, néhány géppuska vagy egy-egy hegylöveg szállítása megfelelő kezelőszeméllyel, ma már egy-egy gépben lehetséges. Hogy kevesebb vagy több, ma már a kereskedelmi légiforgalomban használt ilyen gép alkalmazása az ellenség hátában mennyiben járulhat hozzá a döntés létrehozásához, ma még sokat vitatott kérdés. Technikai és harcászati nehézségek még tagadhatatlanul vannak, de a külföldi katonai irodalomban már mérlegelik ezt az új alkalmazást. A repülőszakemberek bíznak benne, s a jövő ennek helyességét bizonyára el fogja dönteni.

AMI MÁR MOST a légiháború alkalmazhatóságát és hatásosságát illeti, erre vonatkozólag nagyon nehéz jóslásokba bocsátkozni. Minden objektivitás mellett is meg kell azonban állapítani, hogy a lázas fegyverkezés azt mutatja, hogy bíznak hatásosságában és alkalmazásának lehetőségeire jellemző az angol vezérkar főnökeinek felfogása, aki a következőket mondja: „A történelem azt tanítja, hogy egy nép léteért való küzdelmében szükség esetén nem fog visszariadni olyan harceszköz alkalmazásától, mely alkalmas arra, hogy a mérleg serpenyőjét javára billentse“.

A behatásra és a hadviselés összképének kialakulására egynéhány prominens katonai szakember nézetét mutatjuk be.

Az angol hadiakadémia volt parancsnoka, Ironside tábornok, a jövő háború valószínű lefolyásáról írt értekezésében a légiháború befolyásáról megállapítja, hogy a múlt tapasztalatai szerint az ellenséges országba való betörés mindig nagy erkölcsi behatást váltott ki a lakosságban. Csak rá kell gondolni a menekülő tömegeire és a hatóságok kapkodásaira és segítség kérelmeire. Tehát erős lökés az

ellenséges országba egyidejű nagy légi vállalkozásokkal gyorsan vehet véget a háborúnak. Erre nagy súlyt kell helyezni, de a légierők működése szoros összefüggésben legyen a földi erőkkel.

A. H. Normann ehhez csatlakozva védelmi szempontból azt a következtetést vonja le, hogy minden állam első hadászati célja a jövőben az lesz, hogy az ellenséges hadsereget annyira visszavesse, hogy repülőgépeivel az ellenséges ország minden pontját elérje, viszont repülőalapjai kényszerűleg annyira hátrahelyeződjenek, hogy a saját országot ne veszélyeztethesse.

Ehhez mindjárt meg kell említeni, hogy elméletileg ez a megállapítás helyes ugyan, de a valóságban a mai földrajzi és határviszonyok, továbbá a mai repülési hatáskörletek mellett már alig valószínűsíthető meg.

Igen érdekes Serrigny francia tábornok véleménye, aki „*Reflexions sur l'art de la guerre*”-ben következőket írja: „A jövőben erős bombázó flottákkal kell számolni, melyek tömeges bevetésed az ellenséges ipartelepeket fogják támadni; azonkívül szállító flottákkal, melyek a gyors utánszállítást a levegőn át fogják végezni és egyszerűen mint robbantó különítményeket szállítanak az ellenség mögé; végül harcflottákkal, melyek a saját területet védik és a bombázóegységeket az ellenséges terület fölött kísérik. Egy bizonyos: amit a németek 1917/18-ban vasutaink és iparunk ellen végeztek volna, azt holnapi ellenségeink bizonyára nem fogják elmulasztani”.

A véleménykülönbségek abban foglalhatók össze, hogy egyesek az egységtípus helyett a légiflotta típusa gyanánt még különböző bombázó- és vadásztípusokat gondolnak, ami mindenesetre maradi felfogás.

A franciák a működés súlyát a küzdő hadseregeknél és az ipar területéből látják. Míg az angolok, németek és olaszok főként az anyaország egész kiterjedésében.

Ami már most eme nézetek gyakorlati kipróbálását illeti, erre alig van támpont és súlyosbítja a problémát, hogy a világháború óta lefolyt apró-cseprő gyarmati háborúkban a légierők látszólag seholsem tudtak átütő eredményt elérni. Viszont Anglia, mely az új felfogásban Olaszországgal együtt minden tekintetben dőljár, az eddigi tapasztalatok alapján éppen a légierők predomináló helyzete mellett foglalt állást.

Tdjesítményeket és ellenvéleményeket illetően a következő példákat hozhatjuk:

A „*The Gazette of India*” 1925 november 20-i számában Sir Claud tábornok, az indiai főparancsnok hivatalosan beszámol a felkelő mahsuds-torzsek ellen 1925 március, április és májusában tisztán a légierők által végrehajtott büntetőexpedícióról és kihatásairól:

E szerint a mintegy 1000 km, kiterjedésű hadműveleti területen kb. 40 (1000—2000 m-es magasságban fekvő) megtámadható céltárgy ellen kellett igen nehéz trópusi meteorológiai viszonyok között működni. Ha a gyér települést, úthálózatot és a nomád hegyi törzsek vándorlási lehetőségét figyelembe vesszük, szembeötlő a követelménynagysága. A támadások végrehajtására az angolok futólagosan

előkészített ütközetrepülőhelyeken először egy felderítő osztályt (10 gép) és 2 bombázó osztályt (16 gép) vontak össze, melyet az éjjeli bombázás végrehajtására azután még egynéhány géppel megerősítettek.

A törzsek többszörös előzetes figyelmeztetése után (ami az el-érendő hatás szempontjából elég károsnak bizonyult) megindultak a sorozatos bombázótámadások először csak nappal, később nappal és éjjel folytatólagosan. Annak ellenére, hogy a polgári hatóságok a többszörös egyezkedő közveden tárgyalások miatt napokra megszakították a folytatólagos támadásokat, ezek mégis 54 nap alatt tökéletes eredménnyel: a törzsek teljes behódolásával és a pénzbüntetés beszolgáltatásával végződtek.

Részletadatok a működésre vonatkozólag a következők: Előzetesen megállapított célokra összesen 42 napon át végeztek támadásokat (bombázás és alacsonytámadás géppuskával), összteljesítmény mintegy 2700 óra repülés és 1 gépvesztés, melyet valószínűleg lelőttek. A bevetett erő 47 tiszt, 214 fő legénység és 26 repülőgép volt.

A veszteséggel szemben (1 gép, 2 halott) az elért eredmény rendkívül figyelemreméltó, mert sikerült a saját akaratot vad, hegyi törzsekre a legnehezebb terep- és meteorológiai viszonyok mellett, aránylag rövid idő alatt, ráerőszakolni. Szakemberek véleménye szerint földi csapatok alkalmazása időben is, pénzügyileg is, különösen pedig veszteségekben bizonyára összehasonlíthatatlanul nagyobb áldozatokat követelt volna meg.

Franciaország szakértői az önálló alkalmazásról a riffkabil háborúban felhasznált légierők tapasztalatai alapján már máskép nyilatkoznak. Úgy hisszük, helytelen alkalmazás, balkezű vezetés, konzervativizmus és más viszonyokban keresendő tényezők járultak hozzá ahhoz, hogy pl. Armengaud tábornok „*Quelques enseignements des campagnes du Riff en matière de aviation*“ című könyvében a jövő háború vezetését illetőleg ezt írja: „Ha teljesen jogosultan a földi harcokban keressük a döntést, logikusan minden eszközt — így a légi erőket is — ennek az egyedüli célnak érdekében kell bevetni.“

Ez a megállapítás magában Franciaországban is éles kritikát váltott ki. így Rouquerol tábornok a következőképpen nyilatkozik: „A légierők működésével kapcsolatosan már nem technikai fejlődésről van szó, melynek a harceljárás megfelelő alkalmazásával eleget lehet tenni. A hadviselés valóságos forradalmáról van szó, mely be nem látható következményekkel járhat arra, aki nem akarja megérteni Öket.“

Egy újabb gyakorlati alkalmazásként fide mlíthető ismét az angolok részéről a Ciprus szigeti lázadás el&jtása. Ezen a szigeten 1931 október 22-én éjjel hirtelen politikai természetű lázadás tört ki a megszálló hatalom ellen. A csekély létszámú angol helyőrség tehetetlen volt a lázadókkal szemben. Letörésére már a következő napon, október 23-án Palesztinából egy gyalogos század (kb. 150 fő), a Kairóból beérkezett bombázó osztály hét nagy csapatszállító repülőgépén Ramlehből (Palesztinából) Ciprusra szállítottott. (900 km-es távolság!) A rákövetkező napon még egy bombázó század érkezett be Egyiptomból. A repülők fellépése és a fenyegető bombázás annyira

megfélemlítette a lázadókat, hogy vezetőik letartóztatásával és légiúton Malta szigetére való elszállításukkal a lázadás rövid úton elintézését nyert.

Látunk tehát frappáns eredményeket, de egymással homlok-egyenest ellenkező álláspontokat is. Világos, hogy a légiháború nem lehet öncél, hanem mindig a sajátos viszonyok fogják megállapítani, mennyire valószínű meg azon célból, hogy belőle a háborús vezetés a mielőbbi döntés érdekében, a legnagyobb hasznot húzhassa.

VÉGÜL A VÁRHATÓ HATÁSRÓL. Eleve számolni kell avval, hogy az anyagi kár sokszor csekélyebb lesz, mint az erkölcsi benyomás» mely a légitámadások után marad. Támpont gyanánt, minden történelmi alap nélkül, csakis a világháború kezdő próbálkozásainak eredményeire vagyunk utalva. Erre vonatkozólag idézzük több külföldi szakember véleményét.

Az angol I. W. Spaight és Me. A. Hogg szerint 1915 május 31-től 1918 május 20-ig a németek London bombázására mintegy 13 Zeppelin léghajót és 128 repülőgépet vetettek be. Az eddigi források alapján a ledobott bombák összessége a 300 tonnát nem igen haladhatta túl. Ez kevesebb, mint amennyit egy modern légiflotta egyetlen támadása alkalmával ledob.

A fentemlített időszak légitámadásairól igen érdekes számadatokat állítottak össze. Becslés szerint a ledobott bombák között 355 gyújtó- és 567 robbanóbomba volt. Eredményük a következő: 244 nagyobb tüzeset, 174 épület teljes eirombolása és 619 épület súlyos megrongálása. Az előidézett kár pénzbeli értéke valamivel több, mint 2 millió font sterling.

A bombázásnak a lőszergyártásra kifejtett hatásáról szintén vannak adatok (Some Reflections on Air Warfare, Edingburgh Rewiew» January 1924): Cleveland iparkerület felett 1916-ban három hónap alatt 13 ízről jelentek meg német bombázógépek. Következménye az volt, hogy a vastermelés 390.000 tonnával, vagyis az évi termelés Ve-ával esett vissza. Egyes hadfelszerelési üzemekben megállapított, hogy a légitámadások napjain a tanult szakmunkások precíziós munkájuknál több hibát követtek el, mint máskor. A munkateljesítmény mennyisége és minősége lényegesen csökkent és ezáltal a légitámadások a folytatatólagos, egyenletes termelést lehetetlenné tették.

Az erkölcsi hatás jellemzésére elegendő csupán az akkori párizsi és londoni napisajtó támadásaira rámutatni, melyek egy-egy légitámadás után a legélesebb kirohanást intézték a felelős parancsnokságok és légvédelmet végrehajtó csapatok ellen. E mellett nem lehet eléggé hangoztatni, hogy ezek a német légitámadások csekélységek voltak a jövő háború nagyszabású légitámadásaihoz képest.

Az abszolút hatásra mindig a célok különfélesége és struktúrája mérvadó. A bombahatás általában a következő képet nyújtja:

1. 50 kg-os bomba egy épületben súlyos rombolást okozhat, de még teljes beomlását nem idézi elő.
2. 100—200 kg-os bomba több emeletes épületet szétrombol, 500—1000 kg-os bomba egy egész háztömböt omlaszt be, még a közelben robban is.

4. Gázbombák 100 és 1000 kg között váltakoznak. Legtöbbje a szemekre, légzőszervekre, nyálkahártyákra és a tüdőre hat. Jelenléte legtöbbször nem érzékelhető.

Egy 1000 kg-os bomba gázmennyisége 700 kg. Egy km¹ fertőzéséhez pedig 10.000 kg gáz, vagyis csupán 14 drb. 1000 kg-os gázbomba szükséges.

Sokak szerint a légiháború leghatásosabb eszközének a gáz ígérkezik. Részben ez, s részben a nemzetközi tiltó megállapodások úgy a fantasztáknak, mint a pacifistáknak tág teret nyújtanak a leg-lehetősebb megállapításokra. így a szakemberek nézeteinek megvilágítása hasznosnak mutatkozik. Az amerikai E. Jones az „International Aeronautics,-ban a következőket mondja: „A légitámadásoknál a nem állandó gázok (pl. phosgen) haláltokozó sűrűségben ott dobhatók le, ahol csapatok sűrűn vannak elhelyezve. Nagy bombáknál inkább állandó gázok alkalmasak, főként elhelyezések, táborok ellen. A mustárcsoport (mustárgáz, sárga kereszt) az illető területet hosszabb időre is tarthatatlanná teheti. Átvonulás ebben lehetetlen. Egy ilyen támadás hatása 2—3 hétig is fennmarad.“

A légi gáz harc lehetőségei szorosan összefüggnek a bombaterjedelem fejlődésével. A jövőben már 2—3 tonna egységúllal is számolni kell. 2,5 km³ terület mustárgázzal való elgázosításához kereken 30 tonna gázra van szükség. A cseppfolyógáz fúvó eljárással való szétporlasztása igái hatásosnak látszik. Könnyefakasztógáz alkalmazásánál 260 km elgázosításához kereken 62 tonna gáz szükséges. Hatása 3—7 napig terjed.

A gázok alkalmazására nem annyira a repülőgépipar, mint inkább a kémia fejlődése szükséges, hogy új, az eddigi védelmi eszközökkel ki nem védhető harcanyagokat találjunk. Ebben a tekintetben azonban a külföldi tudósok meglehetősen szkeptikusak. Így — szerintük — megállapíthatólag a háború alatt ismert mérgezőgázok száma 30-ról eddig mintegy 1000-re ment fel anélkül azonban, hogy egy is hatásosabbnak mutatkoznék, mint a háborúban alkalmazott három főgáztípus. Azonban az előkészületek után Ítéelve a helyzet még sem teljesen megnyugtató.

BEMUTATTUK ekként a légiháború viseléséhez szükséges eszközöket és mérlegeltük az előrelátható hatást. Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a végrehajtásban ma még mindenütt mutatkoznak nehézségek. Azonban, ha a technikai fejlődés iramát nézzük, látjuk, hogy évek, esetleg csak hónapok választanak el a tökéletes felkészültségtől. Ezért a nagy nyugtalanság a közvéleményben és a világ-sajtóban.

VITÉZ SZENTNÉMEDY FERENC

FIGYELŐ

POTIOREK HADERŐI

A magyar királyi hadi levéltár új kiadványa

NEHÁNY hónappal ezelőtt méltattuk ezeken az oldalakon Potiorek tábornagyszernagy hadvezéri képességeit. Nem volna teljes a kép, ha nem méltatnánk azt a vegyes haderőt is, amelyet ez a tragikus sorsú hadvezér vezényelt. Ezért most a Potiorek vezérlete alatt hadakozott magyarországi és ausztriai csapatok mennyiségével, minőségével és néhány teljesítményével akarunk röviden foglalkozni. Az alábbi cikkben a m. kir. hadi levéltár világháborús műve 5. kötetének adataira támaszkodunk. Ez a kötet: „Az osztrák-magyar monarchia 1914. évi szeptember—decemberi szerbiai hadjárata“ dm alatt most jelent meg és 700 oldalon nagy részletességgel, a legalaposabban tárgyalja a monarchiának ezt a második szerbiai támadását. A hard cselekmények keletkezésének és lefolyásának ismertetésénél felhasználja a szerb vezérkar világháborús művét, amelyből egész világosan látható, hogy a mi támadásunk a szerbeket milyen válságos helyzetbe hozta.

POTIOREK az említett második hadjárat alatt a monarchia szerény hadieszközeihez képest, igen jelentékeny haderőt vezényelt.

1914-ben a monarchia első vonalbeli, azaz támadóharc megvívására hadosztályokba szervezett és kellő hadianyaggal felszerelt gyalogsági hadereje 685 táborig zászlóaljra (685.000 fiatal gyalogosra) rúgott. Ebből a löfegyvernemből fordult az oroszok ellen 546, a szerbek ellen 139 zászlóalj.

A számok összehasonlításából a szerb haderő túlértékelése és az orosz haderő bizonyos lebecsülése látszik kitűnni, amennyiben aránytalanság van abban, hogy az 51 millió lakossal bírt monarchia haderejének több mint $\frac{1}{6}$ részét küldte a kis — négy millió lakosságú — Szerbia ellen, míg a 130 milliós Oroszország ellen aránytalanul keveset fordított, holott a háború sorsának északon kellett eldőlni. A helyes arány körülbelül az $V_{10} \cdot \frac{1}{10}$ lett volna.

Nem részletezzük az okokat, amelyek ezt az elhibázottnak, sőt katasztrofálisnak bizonyult erőelosztást előidézték, csak arra utalunk, hogy ilyen erőelosztás mellett nemcsak Potiorek, hanem a monarchia minden tábornoka elengedhetetlen kötelességének tartotta volna a támadást Szerbia ellen, már csak azért is, mert 139.000 elsőrangú gyalogos a nagyarányú támadó hadműveletre anyagilag képtelen szerb haderő ellen a Duna—Száva—Drina védelmére túlságosan sok volt. Ha északon az orosz kolosszus ellen Conrad támadást tervezett, miért ne támadtunk volna a kis Szerbiára, a világháború előidézőjére?

Potioreknek 1914 szeptemberében, mikor második hadjáratát megkezdte, az említett 139 táborig zászlóaljon felül még volt 137 népfőlkelő, menet- és hadtápszászlóaljja is. Ez az arány a jó és kevésbé jó csapatok között különösen jellemző volt a monarchia hadi szervezetének elhanyagolt Voltára. Sok volt a harc képes ember, de kevés volt a hadianyag. Világháborús ellenfelünk és a németek a felesleges emberanyagból „tartalék“-csapatokat szerveztek és ellátták azokat a nehéz harc megvívásához szükséges — már békében raktá-

rolt — hadianyaggal. így alakultak náluk második vonal gyanánt a minden fegyvernemből álló tartalékhadosztályok, amelyeknek harci értéke alig maradt a rendes, „tábori“ hadosztályoké mögött. Minthogy nálunk ez a hadianyag hiányzott, a tábori hadosztályok hadiállományra emelése után fennmaradó óriási emberfölöslegből csak gyalogságot szervezhettünk, lévén ez a legolcsóbb. Ezt a gyalogságot a tábori csapatokkal együtt a harctérre küldtük. Ez aztán arra csábította a tetterős tábornokokat, hogy a hiányzó hadianyagot embervérrel pótolják. A csatatereken kevés volt a tüzéségünk ahhoz, hogy az ellenség védőállásait megrendítse, ezért tábornokaink a sok gyalogság rohamaival iparkodtak a tüzéségi hatás hiányát kiegyensúlyozni. Ez a magyarázata annak, hogy miért jellemezte általában a monarchia tábornokait az emberanyaggal való kíméletlenség. Potiorek sem volt ebben kivétel, sőt ő éppen kitűnt kíméletlen erélyével.

A mondott arány azt mutatja, hogy Potiorek összetett haderejének (276 zászlóaljnak) majdnem pontosan felét csak harmad- és negyedrangú alakulások tették ki, amelyek a hadielmélet szerint nem voltak komoly hadi feladatok megoldására alkalmasak. De ennek dacára, jobb csapat hiányában, mégis harcba kerültek, mert kéznél voltak.

A dandárokba összefoglalt népfölkelés — a szerb hadszíntéren két magyar és egy horvát dandár — egyébként használható volt a védelemre. A világháború kezdetén a népfölkelésnek kiváló, 33—37 éves emberanyaga volt, de a fent vázolt okoknál fogva a gyalogságban hadosztály erejű népfölkelő-dandár nem kaphatott géppuskát, tüzéséget és műszaki anyagot, mert az nem állt rendelkezésre. A harcban puskájára és szuronyára volt utalva. Ezért csak harmadrangú csapat számba ment.

Az egyes zászlóaljakra foglalt menetalakulásnak — a monarchia e különlegességének — az volt a feladata, hogy a tábori zászlóaljoknak a hadjárat alatt természetesen megritkuló sorait feltöltse. Állandóan kéznél levő pótlást akart képviselni. Mint ilyen, csak a már meglevő keretekbe illeszkehetett. Végső szükség esetén, rövid időre önállóan is alkalmazható volt, de csak igen szerény teljesítményt lehetett tőle várni. Harmadrangú csapatot jelentett.

A hadtápalakulásnak (a szerb hadszíntéren négy magyar és egy osztrák dandárban 40 zászlóalj), ahogyan ezt a neve is elárulja, a hadtápterületben végzendő katonarendőri szolgálat volt a hivatása. Wemdl-féle puskája csak tájékoztatlanok megfélemlítésére volt alkalmas. Nehány lövés után hasznavehetetlenné vált. Harci feladatra az ilyen — negyedrangú — csapatot nem lett volna szabad alkalmazni.

Mindezek a harmad- és negyedrangú csapatok a hadvezér számvetéseiben csak igen alárendelt szerepet játszhattak. A tábori csapatokkal kellett dolgoznia, illetve ezekkel kellett támadó terveit megvalósítania.

Lássuk most ezeket a tábori csapatokat!

Potioreknek volt 64 ausztriai, 72 magyarországi és három bosnyák zászlóalja (összesen 139). Ezek kiválasztásánál egészen különös nézőpontok érvényesültek.

Belpolitikai, illetve dinasztikus okok azt kívánták meg, hogy Szerbia leigázásában osztrák csapatok is résztvegyenek, holott a földrajzi helyzet szerint Szerbia ellen elsősorban magyar, Oroszország ellen pedig elsősorban osztrák csapatok jöhettek volna tekintetbe. De háttérbe szorultak a katonai szempontok, amelyek azt kívánták volna, hogy Bosznia-Hercegovinában állomásozó magyar és osztrák csapatokon, azaz a szerajevói XV. és a mostari XVI. hadtesten felül még a Szerbiához legközelebb eső magyar hadtestek: a temesvári és a budapesti hadtestek közös és honvéd csapatai, vagy pedig, tekintettel a hegységbontotta szerb hadszíntérre, a monarchia hegyvidéki csapatai, tehát elsősorban a hegyi harcra felszerelt és abban jártas gráci és

innsbrucki hadtestek vonuljanak Szerbia ellen. Egészen különös, de utóbbi hadtestek az oroszok ellen fordultak. Ellenben a szerb hadszínterre kerültek a már említett XV. és XVI. vegyes (magyar és osztrák) hadtesten felül:

a) a Szerbiával határos zágrábi hadtest (négy alföldi magyar és nyolc horvát-szerb gyalogezred);

b) a prágai cseh hadtest (6 cseh és 2 német nyelvű ezred);

c) egy budapesti honvéd hadosztály (4 alföldi honvéd ezred);

d) egy morvaországi német-morva hadosztály (4 jó ezred).

Tisztán katonai szempontból nem mondható előnyösnek, hogy a hadvezetőség éppen alföldi magyar csapatokat küldött a szerb hegyekbe. De elvégre magyar csapat mindenütt megállta a helyét. Említsük itt meg, hogy a zágrábi hadtesthez azért kerültek magyar csapatok is, mert a katonai egységet is alkotó Horvát-Szlavonország egymagában nem tudott egy teljes hadtestet föllállítani. Nem volt meg hozzá a kellő emberanyag.

Politikai és katonai szempontból is kevésbé szerencsés rendszabály volt az, hogy a hadvezetőség a horvátországi szerb nemzetiségű csapatokat szinte ídvétel nélkül a szerbek ellen állította. Nem volt titok, hogy a Szerbiára nézve oly szerencsés 1912/13. évi balkáni háborúk óta Magyarország szerb lakosságának hűsége a magyar állam iránt megingott. Ezért nem lehet célszerű lépésnek minősíteni azt, hogy a hadvezetőség a mi szerbjeinket faj testvérei ellen küldte. A mi néhány szerb ezredünket jobb lett volna az orosz ellen alkalmazni. Nagyon sok legénységünk szökött át a szerbekhez. De még tartalékos tisztünk is akadt, aki a szerbekhez ment át.

A cseh csapatokkal a dolog már nehezebb volt. Sokkal több csehünk volt, mint szerbünk. A monarchia cseh ezredéinek harci magatartásán nem változtatott az a körülmény, hogy a szerb vagy az orosz hadszíntéren harcoltak. Mindenesetre gyorsabban ért volna a cseh hadtest az orosz határra, mint a Drina mögé. A földrajzi helyzet szerint is jobb lett volna a gráci hadtestet a szerbek ellen alkalmazni.

De mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a monarchia esdi vagy szerb nemzetiségű ezredei kezdettől fogva rosszul verekedtek volna. Míg fiatal és jól kiképzett legénységük és elegendő tényleges tisztjük volt, addig elég türelemmel viselkedtek, bár korántsem érték a többi ezredeink harci színvonalát. Később azonban, mikor a menetalakulások az ezredek eredeti állományát felhígították, a tényleges tisztek helyét cseh és szerb nemzetiségű tartalékos tisztek töltötték be, a színvonal nagyon alászállott.

Potiorek seregének általános minőségét a második hadjárat elején egyébként igen szépen jellemezte egy fogságba került szerb tiszt, akinek érdekes megállapításait idézzük: „Az osztrák-magyar hadsereg megítélésében a szerb tisztek nagyon tévedtek. Tudták, hogy a csapatok jobban vannak felszerelve, de az anyagot (tiszteket és legénységet) gyengének tartották. Az események másra tanítottak. Szabácsnál például a támadás, az osztrák-magyar csapatok rohama oly lendületes volt, hogy azt hittük, hogy bolgár tisztek vezetik ellenfelünket, mert ezektől a tisztektől láttunk eddig ily feltartóztatlan rohamokat. Állásainkat menekülésszerűen kellett elhagynunk.“ (Szabácsnál harcoltak a zágrábi hadtest magyar ezredekkel a kecskeméti és szolnoki bakák, és egy morvaországi osztrák-német hadosztály; a szerb tiszt ezekre gondolt.) Aztán: „Szabács első bevételénél is láttunk egy osztrák-magyar őrnagyot, aki a leghevesebb shrapnell-, puska- és géppuskatűz dacára lóháton vezette zászlóalját rohamra és állásainkat, anélkül, hogy a lóról szállt volna, túlorhanta (Szabács első bevételénél a kaposvári ezred szerepelt). Azóta egész másképp gondolkodunk az osztrák-magyar tisztekről és legénységről. Látjuk, hogy a tisztek bátrak és kitűnőek, a legénységnél pedig vasfegyelem uralkodik. Az osztrák-magyar vezetés

jobb, mint a mienk. Ezt Mitrovicánál elkövetett hibáink és a szerémségi, valamint a Délkelet-boszniai támadó előnyomulásaink bizonyítják. A nagy-szabású, erős átkarolásokra való törekvés előbb a macsvai s azóta minden hátrábbi állásunkból kiszorított.“ A szerb tiszt így végzi: „Az osztrák-magyar gyalogság kitűnően lő, veszteségeink a gyalogsági tűztől igen nagyok. A tüzérség, amely kezdetben nem sokat talált, rövid időn belül nagy gyakorlatra tett szert s most igen jól lő.“

Lássuk most a szerb hadsereget.

A kis Szerbia 11 hadosztályban (6 tábori és 5 tartalék) és néhány önálló dandárban 208 zászlóaljat állított Potiorek seregei ellen. Valamennyi zászlóalj harcra hivatott tábori és tartalék alakulás és igen csekély részben népfölkelés volt, amely utóbbit mi „komitácsi“ jelzővel illettünk és amelyről tudjuk, hogy harcias elszántságban szinte felülmúlhatatlannak bizonyult. Szerbia óriási katonai erőfeszítést tett. Valóban felkészült az élet-halálharcra. Ha a monarchia is ilyen módon szervezheti meg nyers erejét, illetve emberanyagát, akkor nem 685, hanem legalább is 1500 tábori és tartalék zászlóaljjal vonulhatott volna ki és simán legázolja úgy az orosz, mint a szerbet, így azonban még Szerbia is tekintélyes fölényt tudott jó csapatokban a monarchia ellen állítani. Ezért tudta magát olyan jól megvédelmezni. Potiorek ezt a nagy szerb túlerőt csak úgy egyensúlyozhatta ki, hogy a maga harmad- és néha negyedrangú csapatait is a csatasorba rendelte.

Népfölkelése általában a várakozáson felül jól verekedett. Például a Szarajevó védőrségéül rendelt 109. magyar népfölkelő dandárt (budapesti és székesfehérvári legénység) Potiorek kezdetől fogva döntő támadásra vetette be. Ez a dandár a nagy csatafront déli szárnyán, tehát ugyancsak veszedelmes helyen, a Drina-menti csata első napján (szeptember 8.) átkelt a Drinán, megrohanta a túloldali magaslaton állásban levő szerbeket, azokat menekülésszerű hátrálásra bírta és rögtön két szerb ágyút is zsákmányolt. Ez volt a dandár tűzkeresztsége. Két nappal később a dandár újabb sikeres rohamot hajtott végre. Potiorek a dandárral legteljesebb megelégedettségét táviratban tudatta. Dicséretét így végezte: „Bizton remélem, hogy ez a kiválóan összeforrott csapat a jövőben is mindenben meg fog felelni.“ Hangsúlyoznunk kell, hogy a dandárnak nem lehetett feladata a rohározás. A másik magyar népfölkelő dandár (a 107.) egy magyar tábori dandárral együtt alkotott egy hadosztályt, amely veretlenül végezte a hadjáratot.

Potiorek csak a népfölkelésnek az első vonalba való helyezésével tudta a hosszú Drina-menti csatát, majd a Kolubara-menti csatát győzelmesen befejezni.

A hadtápdandároknak bevetése nem volt ilyen sikeres. Erre nézve a hadilevéltár művében elegendő szomorú példát olvashatunk.

Egy magyar népfölkelő hadtápdandár — Werndl-puskával — állt szeptember közepén a Drina-menti csatafront déli szárnya mögött Szarajevótól keletre, mikor szerb és montenegrói haderők Visegrad felől csatafrontunk hátába törtek. Ekkor kapta a hadtápdandár a parancsot, hogy a szerbeket vesse vissza. A valóságban 40 szerb zászlóalj 40 ágyúval és 18.000 montenegrói támadásáról volt szó. Míg a mi részünkről 3 zászlóalj fordult a montenegróiak ellen, addig a hadtápdandámak (6 zászlóalj, ágyú nélkül) kellett volna a szerbeket visszaverni. Természetesen a dandár ezt a feladatot a legjobb akarattal sem oldhatta meg, hátrálnia kellett. Egy zászlóalja azonban, minthogy rossz puskájával nem boldogult, szuronyral rohant a szerbekre. Helyenként be is nyomult a szerb állásba, de végül mégis visszaveretett. Csak 11 embere maradt együtt, a többi elpusztult vagy szétszóródott. Nagykanizsai népfölkelők voltak ezek, akiknek a szuronyroham, a kudarc dacára is, becsületükre válik. Ez a harc volt különben bevezetése a románja-

planina—rogaticai csatának, amely hosszantartó küzdelem után a mi győzelmünkkel végződött. Erre is vonatkozik a szerb tisztnek korábban idézett nyilatkozata a mi magasabb hadvezetési képességünkről. Még csak azt említjük meg, hogy a szerbek előnyomulását ezen a területen mégis magyar csapat, egy egri tábori zászlóalj állította meg. Erről a zászlóaljról olvassuk: „A sűrű köd leple alatt észrevétlenül sikerült az Igriste magaslatot déltájban megközelíteni s az első állást rövid tűzharc után rohammal elfoglalni; fél 2-kor a zászlóalj a második állást támadta, 2 órakor rohammal elfoglalta és három ágyút is zsákmányolt. A zászlóalj aztán tovább támadott és fél 4-kor — most már a köd miatt eddig tétlen géppuskáktól támogatva — a szerbeket a harmadik állásból is kivetette. A szerbek rendetlenül menekültek ...“ Ezt a kis harcot a szerb vezérkar műve is részletesen megírja, azzal, hogy az egri zászlóalj támadása folytán egy egész szerb hadosztály vonult vissza. Valóban páratlanok voltak a mi 1914-beli magyar csapataink!

A magyar hadtápdandárhoz hasonló, de még súlyosabb balesete volt egy osztrák — cseh — népfőlkelő dandárnak. Ez a dandár a temesvári katonai parancsnok alá tartozott, aki túlbuzgóságból részt akart venni a szerbek ellen viselt és akkor még győzelmes hadjáratban. Engedélyt kért Fotiorektól, hogy a dandárral a Dunán átkeljen. Potiorek beleegyezett. Az elgondolás nem volt rossz, de a tábornokok nem számoltak a cseh csapat harci értékével. A dandár fele november 9-én valóban áthajózott Szendrőnél, itt azonban szerb támadás érte, mire visszaözlött. Csak 1200 fogoly hátrahagyásával tudott az északi partra visszakerülni. Négy zászlóaljparancsnoka elesett. A vizsgálat megállapította a cseh legénység és a tartalékos tisztakar hazaáruló magatartását. Ebből is látható, hogy a hadvezetés milyen nehézségekkel küzdött.

Még egy részlet a sokból!

A szerbeknek a Macsvából való kiszorítását — ahogyan ezt a szerb tiszt említi — a nagyváradi közös ezred kezdte meg. Erről ezt olvashatjuk: „Október 24-én a mi földmozsaraink (különbféle rögtönzések, amelyekkel ekrazittöltéseket lehetett kis távolságra — az ellenséges állásokba — dobni) oly hatásosan lötték a ravnjei szerb állásokat, hogy a szerbek fedezékeiket kezdték elhagyni. A nagyváradi 37. gyalogezred azonnal rohamra indult, két egymásmögötti szerb állást elfoglalt és azokon túl még majdnem Ravnje szegélyéig jutott. A sikert azonban a szerbek pánikszerű menekülése dacára sem (az elhagyott állásokban 4 géppuska, 600 puska és nagymennyiségű kézigránát maradt vissza) lehetett kihasználni, mert a 37-esek pillanatnyi elhatározásból, megfelelő felkészülés nélkül rohmoztak és csak puskáikat, kevés lőszerrel, vitték magukkal.“ Ez a sikeres roham adta meg a lökést a szomszédos prágai hadtestnek, hogy három nappal később szintén rohamra menjen és a szerbeket kissé visszaszorítsa. Majd október 30-án megint a 37-esek rohmoztak, mire a szerbek a Macsvát feladták.

Mindezeket a részleteket csak azért említettük, hogy bizonyítsuk, miszerint a mi jó katonánk — és ilyen volt a szerb hadszíntéren a magyar, az osztráknémet és a horvát — semmiben sem maradt el az égis dicséret szerb harcos mögött.

Végül idézzük a szerb vezérkar művét a Drina-menti csatáról, amelynek elvesztését így indokolja:

„A nyugati hadművelleti arcvonal szárnyai ellen (vagyis a Macsvában és a Jagodina magaslat felől) gyakorolt erős ellenséges nyomás nem engedte, hogy a hadseregek megálljanak, rendbe jöjjenek és erősebb ellenállást fejtsenek ki. Egyik balsiker a másikat követte ... a szellem megrendült... A köd, rossz időjárás, éjszakai menetelések, szakadatlan harcok ... a csapatokból a kötelelességérzést kiölték. Egyesek, majd egész osztagok menekülése

az ütközetekből, az eltűntek hányadszáma, amely mindinkább növekedett, az állások feladása már a harc kezdetén, sőt még a harc kezdete előtt is, a nagy rendetlenség minden ütközet után, a lelki lehangoltság, világosan a csapat kimerültségére, minden nagyobb ellenállásra való hasznavehetetlenségére mutatott..

Lehet-e szebb dicséretet a mi csapataink teljesítményére mondani? Hiszen a mi csapataink még fokozottabb nehézségekkel néztek szembe. Támadniok kellett, míg a szerbek csak védekeztek.

Köztudomású, hogy ez a második szerbiai hadjárat több szép győzelem után súlyos kudarccal végződött. De sohase felejtjük el, hogy 208 jó szerb zászlóalj ellen mi csak 137 — papírforma szerint egyenértékű — zászlóaljat tudtunk állítani, de ennyit is csak akkor, ha cseh és szerb katonáinkat teljes értékűnek számítjuk. Többi haderőnk csak harmad- és negyedrangú csapatot képviselt. És mégis elhasználtuk a szerb védelem erejét. Végző győzelmünk hajszálon múlt.

Csapataink hősiessége, a szerbek által is elismert kiválósága ebben a balsikerű hadjáratban nem szenvedett csorbát.

JULIER FERENC

A FELVIDÉKI FIATALOK FOLYÓIRATA

TABÉRY GÉZA az erdélyi magyar irodalomról írt „Emlékkönyvében“ félig fájdalmasan, félig büszkén állapítja meg; „Vagyont, pozíciót, nyugalmat, mindent elveszített Erdély magyarsága, csupán egyetlen vonalon gyarapodott: az irodalomban.“

Ez a könnyesen öntudatos megállapítás azonban nem csak Erdélyre, de az egyetemes magyar kultúréletre is ráillik. Az annyit emlegetett és követelt irodalmi decentralizációt Trianon máról-holnapra megteremtette, új vidéki központokat létesített s a „regionalista“ irodalmi irányzatok érvényesülése és kifejlődése elé szinte korlátlan perspektívákat tárt. A kisebbségi sorsba kényszerült magyarság elsősorban nyelvi téren próbálta pozícióját megerősíteni s mivel az anyaországgal való intenzív szellemi érintkezés lehetőségét az utódállamok számára lehetetlenné tették, önmaga látott hozzá, hogy ezen a hiányon segítsen s a halálra ítélt magyar kultúrát a teljes pusztulástól és elsekélyesedéstől megmentse.

A kisebbségi magyarság ezen törekvése azonban nem mindenhol járt a kellő és várt sikerrel. Mert míg Erdélyben Kemény János báró kezdeményezése folytán az Erdélyi Helikon megindításával, illetőleg a Szépművészek Céh megteremtésével csakhamar kialakult az a jegecesedési pont, mely az írókat — politikai pártállásukra tekintet nélkül — képes volt a magyar kultúra szolgálatába beszervezni és együttműködésre bírni, addig a Felvidék a mai napig sem tudott hasonló életképes és aktív irodalmi csoportosulást kialakítani és ezáltal Kelet- és Nyugat-Szlovenszko felfogásbeli ellentéteit áthidalni. Az erdélyi szellem, — mely az impériumváltás után csaknem azonnal képes volt szerepét önálló történeti múltjának megfelelően reálisan felmérni és kijelölni — úgy irodalmi, mint politikai téren megelőzte tehát a Felvidék hasonló törekvéseit s ennek tudható be, hogy míg erdélyi viszonylatban ma már komolyan beszélhetünk önálló kisebbségi irodalomról s e körül kialakult litterális életről, addig felvidéki relációban csak figyelmet érdemlő kísérletekről számolhattunk be mind a legújabb időkig.

A szlovenszko magyar irodalmi élet ezen hiányát akarja most megszüntetni a Kassán február hóban „Magyar írás“ címmel megindított folyóirat. A magyar nemzeti és szociális gondolatnak széles rétegeket egyesítő programja körében született orgánus az idősebb, nemzetien konzervatív réteggel való kapcsolatát, a Szentiváni Kúria és Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezettel létesített kapcsolatai révén találta meg, míg ifjúsági „hátvédje“ azon fiatalokból rekrutálódott, akik progresszív hajlamaik folytán a konzervatív ifjúsági egyesületekből, viszont nemzeti érzelmük miatt a teljesen elradikalizálódott „Sarlóból“ kiváltak és az 1932. év elején Prágában létrehívták a Magyar Munkaközösség mozgalomát. „A magyar ifjúság — írja Györy Dezső az ismert felvidéki költő s ez új mozgalom egyik reprezentánsa — amikor a belső rendcsinálás, tisztázódás szükségességének álláspontjára helyezkedik, — legelsősorban a magyar nemzeti gondo-

lat teljes erőfelfejtésének mindnyájunkon felül álló nagy eszméjére támaszkodhatok.“ „A Magyar Munkaközösség kultúrprogramja (azonban) szembehelyezkedik azzal a konzervatív irányzattal, mely nemzetietlennek nevez minden tudományos önkritikát és minden olyan törekvést, mely a magyarságot a tisztult emberi kultúra erejével újjá, életképessé, reálisabbá akarja teremteni, de egyúttal szembehelyezkedik azzal a forradalmi kultúr-szemlélettel is, mely a nemzeti génusz tagadásával a magyar nemzeti kultúrát egy internacionális, kollektív kultúregységbe akarja olvasztani. A végső cél: .. tudományos önkritika alapján kiépített, reális, demokratikusabb, semmiféle társadalmi osztály, vagy vallási felekezet által ki nem sajátított, a munka mennyiségét és minőségét arányosan méltányoló harmonikus magyar kultúrközösség“ ... „Tanulni és művelődni, beépülni az új Európába és a kor világramlataiba, a magyar élet súlypontját a magyar kollektívum nagy tömegeibe ereszteni be s mindezek és még sok minden végén egy olyan magyarságot kitermelni a Dunamedencében, amely arcánál és alkatánál s képzettségénél fogva eo ipso alkalmas a középeurópai kérdés korszakos, igazságos és nélkülözhetetlen megoldására: például, előjáróul a többi dunamedencei népek élén.“

Ennek a programnak megfelelően a folyóirat is több mint egyszerű szépirodalmi revue. A magyarországi, erdélyi, szlovenszkói és vajdasági „harmincévesek irodalma“ mellett színes, friss és ötletes tanulmányok, cikkek, tudósítások számolnak be a kisebbségi élet összes vonatkozásairól, a kisebbségi ifjúság problémájáról, az erdélyi és vajdasági magyar kultúréletről, a szlovák és cseh irodalom legújabb eseményeiről. Különösen figyelmet érdemlő a lap azon bejelentése, hogy „fokozatosan kiépítendő külön rovatban fog foglalkozni a kisebbségi magyarság gazdasági kérdéseivel,“ Ivánfy Géza — a folyóirat gazdasági cikkírója — eddig megjelent tanulmányaiban a szövetkezeti mozgalom fontosságának hangoztatása mellett a szlovenszkói kisebbségi magyarság közgazdasági programját az alábbiakban formulázza: „Rá kell egyszer már jönnünk, hogy a gravameneket tőlünk idegenek soha orvosolni nem fogják, panaszainkra nincsen medikámentum idegen kertekben ... Még nem vagyunk egészen szegények, még van mit számbavehetünk: seregszmlét kell tartanunk, leltározunk kell a magyar kisebbség nemzeti vagyonméréget, mert higyük el, hogy nemcsak az a fontos, hogy hány magyar könyv jelenik meg s szépirodalmunk egy-egy műfajában milyen a termés, mert az igazi magyar vetés ott is van a még magyar kézen fekvő fekete földben, ott van a zakatoló gépekkel, fűrő, faragó magyar kézen levő gyártelepen, ott van a sok kicsi, füstös kis kézműves ipar magyar kézen levő műhelyeiben, s ott van a bankok, biztosítótársaságok, kereskedelem és ügynökségek magyar kézen levő irodáiban, főkönyveiben és mérlegeiben...“ Ivánfy ezen „kisebbségi vagyonméréget“ a folyóirat szeptemberi számában „Kisebbségi gazdasági társadalmunk és nemzeti vagyonunk“ c. hosszabb tanulmányában már megkísérli felállítani is, érdekes szemlét tartva szlovenszkói kisebbségi termelőosztályaink vagyonállománya és áldozatkészsége felett.

A folyóirat érdeme, hogy úgy politikai, mint művészeti vonatkozásban érvényesülő „középpártúsága“ révén a harmincévesek nemzeti alapon álló táborát úgy az anyaországból, mint az utódállamokból csakhamar maga köré tudta csoportosítani. Az új nemzedék határok felettien kialakult munkaközösségét dokumentálja az a tény, hogy a Darkó István központi szerkesztése mellett a lap Magyarországon, Erdélyben, a Vajdaságban, sőt még Amerikában is tart fenn szerkesztőséget s ennek munkáját Simándy Pál, Tamási Áron, Senteleky Kornél és Reményi József látják el, mind olyan erők, akiknek nevével úgy a hazai, mint kisebbségi folyóirataink hasábjain

már oly régen és sokszor találkoztunk. A lap szlovenszkói főmunkatársai közé tartozik Mécs László és Győry Dezső is s így joggal állítható, hogy a Budapesten pár évvel ezelőtt megjelent s oly hamar megszűnt „Híd“ c. folyóirat óta a „Magyar írás“ az első olyan orgánus, mely a „harminc-évesek“ leghivatottabb irodalmi szemléjének tekinthető s mely munkatársai megválasztása által legöntudatosabban vált hirdetőjévé a „magyar kultúr-integritás“ jelenleg oly sokat jelentő eszméjének.

Ha a folyóirat öntudatosan hirdetett célkitűzéseitől nem tér el, ha munkatársainak várható gyarapodása révén fokozottabban módjában lesz a közreadott tanulmányok és cikkek kritikai megrostálása, úgy a Pelvidék irodalmi életében nemsokára betöltheti azt az előkelő és értékes hivatást, melyet erdélyi viszonylatban a Helikon immár öt éve teljesít. Ehhez azonban elégtelen kisebbségi társadalmunk támogatása, nekünk is kötelességünk, hogy az eddig regionális értelemben koncentrálni képtelen felvidéki irodalmat a „Magyar írás“ felkarolásával és terjesztésével a megerősödés és kiérlelődés stádiumába juttassuk.

Debrecen.

PONGRÁCZ KÁLMÁN

ISMÉT BUDAPEST VÁROSRENDEZÉSE

Harrer Ferenc előterjesztése Budapest városszabályozási programja tárgyában

A SZÉKESFŐVÁROS törvényhatósági bizottsága folyó évi június hó 27-én tartott közgyűlésén egy külön bizottságot küldött ki városfejlesztési Program készítésére. Ezzel a ténnyel hivatalosan is beismerték, hogy a főváros mindeddig nem rendelkezett egységes, átfogó városfejlesztési programmal, összes szabályozási, rendezési tervei és intézkedései ily program nélkül készültek, de elfogadták végre azt a — szakemberek által már régen sürgetett — álláspontot is, hogy egy milliós nagyváros hasonló ügyeit egységes városfejlesztési program nélkül intézni, enyhén szólva, legalább is veszélyes. Örömmel és elégtétellel kell megállapítani, hogy a törvényhatósági bizottság végre felismerte ennek a helyzetnek tarthatatlanságát s a maga részéről megtette a kezdeményező lépéseket a hiányok pótlására, most már a kiküldött külön bizottságon a sor, hogy feladatát megoldja.

A megoldandó feladat nem könnyű. Sok körütekintést, sok szakértelemet és a kérdésekkel való bátor szembenézést igényel a bizottság tagjaitól s elsősorban a megválasztott elnöktől, Harrer Ferenc nyugalmazott alpolgármestertől.

Az az előterjesztés, melyet a városfejlesztési program készítése ügyében az elnök a bizottság elé tárt, körütekintésről, szakértelemről és bátorságról is tanúskodik, éppen ezért bizalmat ébreszt s megérdemli, hogy behatóan ismertessük.

Az elnöki előterjesztés szerényen azt a feladatot tűzi maga elé, hogy az egyes kérdésekre a problémafelállítás munkáját elvégezze. Ámbár ez a feladat sem lebecsülendő hiszen a helyesen feltett kérdés könnyebb a felelet, meg kell állapítani, hogy Harrer munkája jóval többet nyújt, mint amennyit ígér.

Az előterjesztés a mai helyzet ismertetésével kezdődik: Budapest még ma sem ismeri egészében geológiai és hidrológiai adottságait, nincsenek a városról még pontos térképek sem, mert a meglévő felmérések elavultak, a magassági felvételek pedig csak alkalmilag készülnek. „A törvényhatóságnak még elképzelése sincsen arra, miként illeszkedjék be a főváros a környezetébe; éreketlenül és tanácstalanul szemléli a periferiáján városok keletkezését és alakulását az ezzel járó mind több és nehezebb problémával együtt“, minthogy pedig jó városszabályozási terv csak egészséges városfejlesztési programon alapulhat, szabályozási terveink labilisak, csak részletekre vonatkoznak, kiegészítésre és revízióra szorulnak, ugyanez okból nincs a fővárosnak szerves közmű (útépítési, csatornázási, vízvezetéki, világítási, közúti és vasúti) programja sem. Minthogy az érvényben lévő Építési Szabályzat sem nyugszik városfejlesztési terven, a magánépítkezés terén oly zűrzavaros helyzet állott be, amelyet az elnöki előterjesztés egyszerűen „borzalmasnak“ nevez. „A szociális befolyás alatt keletkezett parcellázási és építési könnyítések és főleg az ezekkel — a csődöt mondott építésrendszert és a teljesen hiányzó hatósági lakásfelügyelet folytán - sikerrel űzött nagyfokú visszaélések oly állapotokat teremtettek, amelyek a város külső részein a legsiral-

masabb képet nyújtják.“ Hozzávéve, hogy a főváros telekpolitikai tevékenysége is nélkülözött minden programszerűséget, az előterjesztés bevezető része azzal a megállapítással zárul, hogy „Budapest azzá, ami ma, terv nélkül alakult; fejlődésük sok tekintetben a véletlen, de inkább a közszükséglet és a magánérdek eredője irányította; ez az eredő gyakran eltolódott a közérdek rovására“. Azon kísérletek felsorolása után, melyek a tervszerű városfejlesztés felé a múltban történtek, az előterjesztés arra a megállapításra konkludál, hogy „Budapest helyes továbbfejlesztését csak egységes városfejlesztési programtól s ennek megfelelő végrehajtásától várhatjuk“, ennek a programnak elkészítése pedig annál inkább időszerű, mert „a végrehajtási munkák szomorúan kényszerű szünete egyenesen kötelességünké teszi, hogy az időt a tervezés munkájára használjuk fel“.

Ezen a ponton aztán egy régi probléma vetődik fel, az „illetőségi kérdés“. Az a körülmény, hogy a közmunkatanácsban állami és városi elemeket egyesítő, bizonyos vonatkozásokban a környékre is kiterjesztett hatáskörrel bíró szerv áll rendelkezésre, felébreszti a kérdést, vajjon nem a közmunkatanács van-e hivatva a városfejlesztési programra elkészítésére? Erre az előterjesztés a következő feleletet adja: „A közmunkatanács e lehetőséggel soha nem élt, de ily program egyetemes tárgykörénél fogva messze túl is haladja a közmunkatanácsnak csak bizonyos városépítési feladatokra kapott hatáskörét. Budapest a jövőben való fejlesztésének keretét megszabó egyetemes program felállítására csak az a szerv lehet hivatva s egyben képes is, amelynél a város életének valamennyi szála összefut; ez pedig a főváros önkormányzati szervezete.“ Ne nézzük egyelőre az indokolást, amellyel ez a szerv az illetékességet a maga számára eldöntötte, mert a lényeges e pillanatban csak az lehet, hogy a főváros nem él azzal a lehetőséggel, amelyet számára az illetékességi kérdés felvetése az érdemben való munka kikerülésére nyújtott volna. A főváros vállalta a felfogása és lelkiismerete szerint reá háramló feladatot, megtette a kezdeményező lépéseket s éppen ezért, — annak a megjegyzésével, hogy erre a kérdésre még később visszatérünk — ha tényleg fog is cselekedni, nem kifogás, hanem elismerés illeti.

A továbbiakban részletesen kitér az előterjesztés a városfejlesztés előfeltételeinek vizsgálatára. Sorra kerülnek a légköri viszonyok, a talaj, a víz-állapot, a tájakat; a térképi nyilvántartás már említett hiányain kívül megemlíti az egyes telkek városszabályozási helyzetét és ezzel kapcsolatos kötelességeket és jogokat magában foglaló nyilvántartás folyamatos vezetésének szükségességét, kapcsolatban a telkek értékének nyilvántartásával. A település kérdésének vizsgálatánál igen helyesen állapítja meg, hogy a mainál nagyobb népességgel alig kell számolnunk, hiszen a főváros 20.000 hektárt kitevő határában s a többi környező városokban és falusi községekben (tehát egy esetleges Nagy-Budapest területén) jelenleg másfél millió ember települt meg s éppen ezért az Építésügyi Szabályzat megfelelő rendelkezései is e szerint igényelnek helyesbítést. „Arról lehetne vitatkozni, — írja — hogy a főváros szempontjából előnyös vagy hátrányos volt-e az, hogy a lakosság egy része kivonult a környékre. Ma azonban, amikor a település Budapesten és környékén nagyjában kialakultnak tekinthető, ez a kérdés akadémikus, mert a gyakorlati kérdés ma már csak az lehet, miféle telepítési politikát folytasson a főváros az alapján kialakult helyzetben ezután.“

Nagy-Budapest esélyeit is behatóan és tárgyilagosan szemügyre veszi. Megállapítja, hogy a tényleges kapcsolat a főváros és környéke között eddig csak annyiban van, hogy a főváros látja el Újpest és Kispest gázszolgáltatását, továbbá a közbiztonság területén, a budapesti államrendőrség hatáskörének

előbb fokozatos kiterjesztése, majd az egész rendőrség államosítása következtében. A közmunkatanáccsal szemben azt a szemrehányást teszi, hogy nem élt az 1870: X. t.-c. 15. paragrafusával, amely adta azon lehetőséggel, mely szerint joga lett volna a hatáskörébe tartozó szabályozási munkákra vonatkozó fennhatóságát a főváros környékére is kiterjeszteni. Egyébként a főváros és környékének összekapcsolási módjai közül az előterjesztés a törvényhatósági kapcsolatot ajánlja, „amely a környék közsegeit teherviselőképességük szabta pénzügyi kereteikben és egyszerűbb és olcsóbb szervezetükben megtartaná, de lehetővé tenné, hogy a főváros törvényhatósági hatáskörében, szabályrendeletalkotási és felügyeleti jogának gyakorlásával, Budapest és környékének összefüggő fejlődését biztosítaná“. Céloz egyben arra a veszélyre is, hogy ma már a környék a fővárostól függetlenül is önálló közigazgatási egységgé alakulhat (Új-Budapest). Ámbár elismeri, hogy a periférikus irányban való egységes kialakulásnak is megvannak a maga nagy nehézségei, alighanem igazat kell adnunk az előterjesztés aggodalmának, hogy a fejlődés rohanó iramában alighanem utolsó idejét éljük a közigazgatásilag is egységes megoldási lehetőségeknek. Addig is, míg e téren döntő intézkedésekre kerül sor, közérdekből a közmunkatanács hatáskörének kiterjesztését ajánlja.

Igen érdekes, részletesen tárgyalt fejezet a közlekedési kérdésekkel foglalkozó. A víziutak és kikötők nagyban elintézett ügye mellett a vasutak és pályaudvarok elhelyezése, a nagyvasút és a városi vasút együttműködésének rendszere az, amely leginkább rávilágít a jövő követelményeivel számoló városfejlesztési programmal halaszthatatlanul sürgős voltára. Külön tanulmányt igényelne a város elrendezésével kapcsolatban előadottak ismertetése és taglalása, minthogy azonban ez már részletkérdésnek tekinthető, arra szorítkozunk, hogy felsoroljuk az érintett tárgyakat, jellemzően az előterjesztés körülmények közötti gondosságára és alaposságára: zöld területek (melyekkel kapcsolatban határozottan a városszéli telepítés mellett tör lándzsát, szemben a drága telkeken épített nyomortanyákkal), az építési területtel kapcsolatban a gyárvaros, a közüzemek, a kisipar elhelyezése, a kereskedelmi központ, állandó kiállítási terület, a „fürdőváros“ és lakóváros. Ez utóbbi fejezetben főleg annak a kérdésnek tisztázását követeli, hogy „intenzív — a belső területek építési telkeit és az itt épült közműveket erősebben kihasználó — vagy pedig extenzív — az építési telekállományt szaporító és az építési telkeknek lehetőleg családi házakkal való beépítését támogató — lakáspolitikát kívánunk-e folytatni“.

A szabályozás és városépítés fejezetében az előterjesztés a fogalmi alapvetéssel kezd, miáltal elébe akar vágni az ezen kérdések tárgyalásánál rendszerint jelentkező fogalomzavarnak és félreértésnek. Bámulatos, hogy még ma is akadnak városrendezési kérdésekkel hivatalból is foglalkozó „szakemberek“, akik minduntalan összetévesztik a városfejlesztés, a város-szabályozás és a városépítés fogalmait. Harrer igen helyesen elsősorban városfejlesztési programot, azután az e programon alapuló város-szabályozási tervet követel, mely utóbbi alatt a városi úthálózat (utak, utcák, terek) megszerkesztését érti. Ezután következhetik csak az Építésügyi Szabályzat és a szorosabban vett városépítési terv, amely már térben és időben részletekben is elvégezhető. Részletesen foglalkozik a Dunahidak és hídfők, a Dunapartok, a szigetek, az úthálózat és terek, a középületek, a városi vasút és gyorsvasúti hálózat, valamint az autóutak problémáival. Külön fejezetek a zöldterületek és az építési területek városépítési problémái, melyek során a beépítési módok, az építési telkek nagysága és alakja, ezeknek az úthálózathoz való viszonya, a közművek, maguknak az épületeknek magassága és térfogata, az építési övezetek kerülnek gondos, tárgyilagos vizsgálat

alá, a lényeges kérdéseknek éles kidomborításával. Különleges városépítési problémák: a vár és a várhegyoldal, a Gellért-hegy és a Tabán, a fürdők, a Rózsadomb, az Erzsébet-út, valamint annak betorkolásánál képzendő „Forum“, úgyszólván minden városépítési kérdés, amelyet csak az idők során felvetettek s több-kevesebb jogosultsággal sürgettek s amelyek eldöntésére az előterjesztés csak szempontokat és adatokat tár elő, anélkül, hogy a megoldást illetőleg a kiküldött bizottság állásfoglalásának elébe akarna vágni. Éppen ezért ezúttal nincs helye az érdemben való kritikának sem, kivéve talán annak a megemlítését, hogy egyes esetekben — különösen amikor a törvényhatóság és a tanács által történetesen már közösen meghozott döntéssel állunk szemben, mint például az Erzsébet-utat illetőleg — nem volt szerencsés a kérdést még ezután tárgyalandó problémának feltüntetni, mert ez a végét-hosszát nem érő terméketlen viták újabb sorát indíthatja meg, ugyanekkor természetesen a megoldást is be nem látható időkiig kitolva. Érdekes adatokat foglal össze Harrer a már elkészült és jóváhagyott, az elkészült, de még csak tárgyalás alatt álló, továbbá a még csak előkészítés alatt álló városi építési tervrészletekről, mely adatokból kiderül, hogy a város jelentékeny részének építési tervei még nincsenek munkában, másrészt pedig az, hogy kényszerhelyzet folytán javában folyik építési engedélyek kiadása oly városrészekben is, melyeknek tulajdonképpen nincs is jóváhagyott építési tervezetük. A műszaki adminisztráció, a hivatalos és önkormányzati gépezet, sajnos, csak ólomcsizmákban kullog a gyakorlat, az élet nyomában, ahelyett, hogy irányt szabna, eligazítást adna utóbbi számára. Ami az általános városépítési tervezetet illeti, az előterjesztés ezt nem tartja szükségesnek, legalábbis nem országos, vagy nemzetközi tervpályázat kiírása útján véli a tervezetet elkészíthetőnek. Némileg jogos az aggodalom, hogy ily esetben elméleti elvek érvényesülnének esetleg a gyakorlatszabta követelmények rovására. Annál inkább helyesli egy nagy-budapesti szabályozási terv beszerzését, még pedig nemzetközi tervpályázat útján, megjegyzi azonban, hogy egyelőre, sajnos, még azokkal az adatokkal sem rendelkezünk, amelyeket az ily nagy-szabású pályázat kihirdetésénél a tervezők rendelkezésére kellene bocsátanunk.

Nagy értéke az előterjesztésnek, hogy a fent előadottakon kívül kitér a jogi és pénzügyi feltételekre is. Felsorolja a városépítés jogforrásait: a kisajátítási törvényt, az építésügyi szabályzatot és a szokásjogot, rámutatva a hiányokra is, melyek különösen a kisajátítási jog terén mutatkoznak. Elsősorban városépítési szokásjogunknak írott jogszabályátételét kívánja, melynek leg-tökéletesebb formája egy az összes városépítési jogszabályokat magában foglaló városépítési törvény volna. A pénzügyi előfeltételek tárgyalása során kitér az ingyenes területszolgáltatások, járulékok, díjak, tariaik, a sokat vitatott betterment s a remélhetőleg tárgyalásba sem vonandó telekértékdadó kérdéseire s céltudatos, friss telekpolitikát sürget, valamint ennek legfőbb biztosítéka gyanánt megfelelő dotációt.

Az egész előterjesztés méltó záradéka s egyben mindenféle városszabályozási programm keresztülvitelének legfontosabb biztosítéka gyanánt a városi műszaki igazgatás reformját sürgeti s azt a régi, de mindeddig figyelembe nem vett követelést állítja fel, hogy az összes városfejlesztéssel kapcsolatos kérdések ugyanazon alpolgármester hatáskörében csoportosítandók. Műszaki tekintetben a városfejlesztés egységes vitelét városfejlesztési főosztály megalakításával kívánja biztosítani.

A Magyar Szemle olvasói örömmel állapíthatják meg, hogy Harrer Ferenc alpolgármester bizottsági elnök előterjesztése úgyszólván hiány nélkül tartalmazza mindazokat a követeléseket, amelyeket e hasábonok évek óta, ismét és ismét visszatérve e témára, a Szemle cikkírói is sürgettek. Ezt a

jószándékú, alapos szakértelemmel, az egész kérdéshalmazt átfogóan megírt előterjesztést nem csak a bizottság tagjai, de mindazok, akik e kérdésekkel foglalkoznak, hálásan fogadhatják.

Eppen ezért, mert kívánatos, hogy minél előbb minél több valósuljon meg a tervezetből, rá kell mutatnunk azonban arra is, hogy mily veszélyek fenyegetik ezt a kezdeményezést, csak úgy, mint minden kezdeményezést, amely a főváros törvényhatósági bizottságából indul ki.

Fentebb már idéztük azt a szemrehányást, mely szerint a közmunkatanács nem élt a lehetőséggel, hogy törvényadta jogából kifolyóan elkészítse a főváros fejlesztési programját. Állapítsuk meg az igazság kedvéért ugyanekkor azt is, hogy a főváros viszont nem teljesítette az elnöki előterjesztés szerinti hivatásszerű kötelességét, amikor ugyanezt a mulasztást elkövette.

Egy jog nem gyakorlása, vagy egy kötelesség elmulasztása között mindenestre különbséget kell tennünk. A főváros műszaki hatóságai megbüntetik azt a polgárt, aki jóváhagyott, engedélyezett tervek nélkül akarná házat felépíteni. Meg kell állapítanunk, hogy a város felépítése legalább annyira fontos építési ügye a székesfőváros közönségének, mint egyes házak felépítése, joggal támaszthatjuk tehát a fővárossal, mint építetővel szemben azt a követelést, hogy mutassa be és hagyassa jóvá előbb azokat a terveket, amelyek szerint építeni akar. Ezáltal példát mutatna azoknak a jogszabályoknak hűséges betartására, amelyek végrehajtása felett az egyes építető polgárokkal szemben örökődik. Felfogásunk szerint tehát a kérdés nem úgy teendő fel, hogy ki illetékes a városszabályozási program s a belőle folyó műszaki műveletek elkészítésére, hanem ki köteles ezt elvégezni. Ez talán az egyetlen vonatkozás, amelyben a problémafelállítás munkáját az elnöki előterjesztésben kifogásolni lehet.

Ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy ez a kötelesség a fővárost terheli, úgy csak az lehet az óhajunk, hogy minél előbb feleljen is meg kötelességének.

Nehéz helyzet azonban az, mikor a „beadványt terveket“ ugyanaz készíti, aki felette, mint engedélyező hatóság, első fórumként bírálatot is mond. Ebből a különleges helyzetből — vagy legalább is részben ebből — folyik az a sajnálatos tapasztalat, hogy minden nagyobb szabású gondolat, terv, vagy kezdeményezés vagy teljesen elbukik, vagy elsikkad, de legalább is elképesztő hosszú utat kénytelen megtenni a törvényhatóság útvesztőiben s igen gyakran fordul elő, hogy az út végén nem is azt az utast fogadhatjuk, akit az elején elindítottunk. A példák idézése szinte felesleges, de egyet, a legújabbat, a városszéli telepítések ügyét, meg kell említenünk. Meg volt rá a pénz, készen állott az egész munka műszaki megalapozása és eltelt a tavasz, a nyár, eltelőben van az ősz és az egész esztendő s még ma sem bizonyos, hogy ez a sürgős szükségmunka, mely történetesen hasznos, korszerű és gazdaságos is, megvalósulhat. Mi lesz akkor ezzel a nagyobb vállalkozással, amely csak a hozzáértők, csak a szakemberek szerint sürgős? Mi lesz azokkal a követelményekkel, amelyeket egészen elfogulatlan szakszempontokból állítottak fel helyesen, mikor ezek a követelmények nem minden esetben indokolhatók pártszempontok szerint, sőt esetleg ellentétben állanak ilyen szempontokkal?

Ha ezekre a nehézségekre gondolunk, igazat kell adnunk a Harrer-féle előterjesztés megállapításának: „Természetesen teljes eredmény csak akkor várható, ha a városfejlesztési program kialakításában a főváros és a közmunkatanács összehangzatos együttműködése biztosítható, amire ezért mindenképpen törekedni kell.“ Véleményünk szerint a közmunkatanács ezen összehangzatos együttműködésében kell keresnünk a szükséges korrektívumok

egy részét, melyet a gáncsoskodók, a rövidlátók akcióival szembe kell szegezni. A korrektívumok másik csoportja abban a lehetőségben keresendő, mely szerint a kiküldött külön bizottság munkájába külső szakértőket is bevonhat. A Magyar Mérnök- és Építészegylet, amely évek óta állandóan napirenden tartja a fent érintett kérdéseket, mindig rendelkezésre fog állni, amikor akár az előkészítés, akár az eldöntés eseteiben a bizottság úgy fogja érezni, hogy független mérnöki szakvélemény súlyai a serpenyőbe vetendőek.

Harrer Ferenc munkáját értékesen fogják felhasználni, arra még sok hivatkozás fog történni a megvalósítás útján, melyről remélni szeretnénk, hogy nem lesz túlságosan hosszú.

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

GAZDASÁGI SZEMLE

Háborús veszélyek gazdasági szemlélete – A stresi konferencia – A népszövetség és külföldi hitelezőink rideg álláspontja – A Gömbös-kormány gazdasági célkitűzései és tennivalói – A kamatkérdés és a betétgyűjtés problémái

ALIG 14 ÉVE annak, hogy a világháború befejeződött és Európa gazdasági helyzetét alapjaiban forgatták fel a párizsi szerződések és ismét ott tartunk, ahol a háborút közvetlenül megelőző években voltunk, az általános feszültség egyre fenyegetőbbben fekszi meg a lelkeket. A hivatalos nemzetközi politika egyre intenzívebben keresi a béke intézményes biztosítékait, de valahogyan nem kielégítő tevékenységének az őszintesége és úgy hat a távoli szemlélőre, mintha Genf ben Penelope legendája ismétlődne meg. Közben a lelkek mélyén, a hamu alatt izzik az elégedetlenség és a ma nyomorúsága kezdi feledtetni az emberekkel a 14 év előtt szomorú befejezéshez jutott nehéz esztendőket. A nyílt színen az örök békét keresik a politikusok, de a kulisszák mögött ott lappang az ultima ratio előrevetett árnyéka és az évtizedes konferenciázások eredménytelensége folytán türelmét veszített emberiséget könnyen az ellenkező végletbe sodorhatja a tanácskozások reménytelensége. A tisztán érzelmi alapokra fektetett reváns-gondolat ugyan egymagában aligha volna képes újból megmozgatni az ember-milliókat, mint ahogy kevés olyan háborút ismerünk a világtörténelem fejezeteiből, amelynek nem anyagi érdekösszeütközés vagy a szociális viszonyok feszültsége lett volna egyik vezérmotívuma. Az egyes korszakok gazdasági életének fejlettségi fokához képest mások és ismét mások voltak egy háború előidéző okai és gazdasági vagy szociális célkitűzései és ezek valaha oly primitívek is lehettek, hogy mai bonyolult gazdasági berendezkedésünkre átvetítve, alig tűnnek fel ilyenek gyanánt. Az újabb történelmi korszakok háborús mozgalmainak efféle háttere viszont sokkal szembetűnőbb és a 14 év előtt lezajlott világháború okait már nagyrészt gazdasági feszültségre vezetik általában vissza. Kérdés, vannak-e ma olyan mozzanatok a világ gazdasági és szociális helyzetében, melyek ilyen háborús mozgalom kirobbanásához vezethetnek és illetve háború útján megoldhatók lennének?

A világ mai válságos gazdasági helyzetének két olyan tünete van, amely épp úgy okozata, mint egyúttal oka is ennek a válságnak, és pedig a munkanélküliség és a nyersanyagok óriási, szinte elfogyaszthatatlannak látszó világkészlete. Az előbbi folytán napról-napra jobban nőnek a készletek, ezek viszont egyre inkább lehetetlenné teszik a termelést és annak állandó csökkenése újból növeli a munkanélküliek és ellátatlanok számát, amiből ismét tovább folyik a helyzet romlása. Ennek a két válság-oknak megszüntetése alig megoldható feladatot képez, mind a kettőnek kézenfekvő levezetése volna viszont egy háború, annak óriási ember- és anyagpazarlása révén.

Az egyes országok természetes úton kifejlődött, zavartalan kereskedelmi forgalma biztosítja mindkét részről a termelés folytonosságát és mindazon előnyöket, amelyek ezzel járnak; a forgalom mesterséges és indokolatlan korlátozása viszont mindennek az ellenkezőjét idézi elő és a gazdasági okok és okozatok végtelen szövevényén át szegénységbe dönthet nemzeteket és a termelő eszközök pusztulása útján nemzeti vagyonok és nemzeti jövedelmek eltűnése révén évszázados kultúrák temetőjévé válhat. Oly vészes végső

következményei lehetnek a túlzottan autarchikus vagy imperialisztikus gazdasági politikának, hogy érthető, ha ezek ellen a nemzetek minden rendelkezésre álló módon — amíg lehet gazdasági, azontúl egyéb fegyverekkel — küzdeni próbálnak. Ha ma körülnézünk Európában, látunk-e egyebet az exportállamok kétségbeesett és sikertelen erőlködésénél, amely feleslegeik elhelyezését és ezúton termelésük fenntartását igyekszik biztosítani és amely lépten-nyomon beleütközik az elzárkózó gazdasági politika kínai falába! És bízhatnak-e ezek az államok az örökös konferenciák sikerében és az őket megváltó szabad gazdasági forgalom helyreállításában a győző államok közvéleményének eddig ismert intranzigens álláspontja mellett? Végül a békeszerződések gazdasági hatású intézkedései, amelyek évszázados gazdasági összefüggéseket szakítottak szét, gazdasági anarchiát okozva anélkül, hogy az erősebb jogán kívül más jogcímre hivatkozhatnának, nem merednek-e ma is a termelés és forgalom elé a jóvátételektől eltekintve, változatlanul, bár tárgyilagos semlegesek már régen elismerték a revízió szükségességét! És hogy a lélektani szempontokról is szóljunk, nincs-e telítve a legyőzött államok embermillióinak lelke a gondokon felül még ma is a 14 év előtt való fájdalmas megadóztatások, az elcsatolt területek elvesztésével, a nemzeti önérzeten ütött sebek és az elszakadt honfitársakkal nehéz sorsukban való együttérzés által fűtött ellenséges érzelmekkel.

Ha mindezt meggondoljuk, szomorúan állapíthatjuk meg, hogy egy újabb világháború nem szűkölködnék gazdasági, szociális és érzelmi előfeltételekben, sőt a világ vezetőinek sok bölcsességre és önmérséklésre, a parlamenteknek pedig több belátásra és megértésre lesz szükségük, hogy egy újabb katasztrófa elkerülhető legyen. Mert az, hogy gazdaságilag katasztrófát jelentene egy új háború, kétségtelenül szemünkbe tűnik, ha az elmúlt világháború gazdasági egyenlegét csak felületesen is vizsgáljuk. A világháború a szembenálló európai nemzetek vagyonának elpusztulását jelentette és a győzők és legyőzöttek egyaránt vesztesként kerültek ki belőle, holott hosszú felmenő konjunktúrában eltelt békés korszak után robbant ki, amikor tehát minden országnak több-kevesebb, de a maihoz képest mindenesetre bőséges tőketartalékok állottak rendelkezésére. Ezek mind megsemmisültek akkor, — a győzők még ezenfelül el is adósodtak Amerikával szemben, — a legyőzöttek termelésének feleslege pedig a jóvátétel csatornáján folyt azóta el, úgyhogy komoly tőkeképződés megindulni nem tudott. Ha meggondoljuk, hogy milyen lerongyolódott helyzetbe került Európa gazdasági élete a hatalmas mobil tőkékkel megindított világháború következményeképpen, könnyen elképzelhetjük, hová jutna egy újabb háború révén, amelyet úgyszólván teljesen tőkék nélkül állva kellene megvívnia. Az elmúlt világháború következményeképpen Európa gazdasági élete az elveszett tőkék és elveszett bizalom hiánya folytán ott tart, ahol évszázadok előtt állott, forgalmát alkalmas csereeszközök hiányában az áruk közvetlen cseréjével igyekszik lebonyolítani, hogy a termelés úgy ahogy fenntartható legyen. Az évszázados csereeszköz, az arany, a megzavart gazdasági vérkeringés egyirányú áramlása folytán egyes államokból úgyszólván teljesen kiszivárgott, vértelenítve azok gazdasági szervezetét, más államokban viszont oly mennyiségben halmozódott fel, hogy ott gazdasági funkciót betölteni már nem tud és nem állhatta útját annak, hogy ezek a nagy aranykincs felett rendelkező, irigyelt államok is el ne induljanak a munkanélküliség lejtőjén, ami az értékesítési és bizalmi válsághoz vezet. Amint látjuk, a nagy tőketartalékokkal megindult világháború hatásaként a gazdasági élet világszerte évszázadokkal esett vissza fejlődésében, mert minél fejlettebb egy gazdasági berendezkedés, annál több tőkére van szüksége és minél kevesebb tőke áramlik csatornáiban, annál primitívebb, annál satnyább vegetálásra kény-

szerül. Kétségtelen, hogy van egy olyan alsó határvonal, a tőkeszükségletnek van egy olyan minimuma, amelyen alul vegetálás sem képzelhető el és a tőkés gazdasági rendszer megszűnési életműködését, de akkor az erre a gazdasági rendszerre felépített társadalmi, sőt állami berendezkedés is alapját veszti és a gazdasági élet csődje mellett a társadalmi anarchia is szükségképpen felüti a fejét. Ki tudná megállapítani, hogy hol van ez a határ és hogy egy újabb háború tőkepusztítása után maradna-e a kapitalizmusban annyi életerő, hogy még egyszer talpra tudjon állani!

A STRESAI KONFERENCIA tárgyalásai kifejezőmódban talán alkalmazkodtak a lausanne-i megbeszélések hangneméhez, mert a bajok felismerése és a segítség szükségessége tekintetében meglehetősen egyöntetűség mutatkozott az egyes delegátusok felfogásában, de sajnos, abban is a megelőző konferenciához igazodott, hogy minden kézzel fogható eredmény nélkül oszlott szét. Még a kilátásba vett árkiegészítés mérve sem igen mondható kielégítőnek, mert a búzára nézve q-kint 2.— sv. fr-ban, a többi figyelembejövő terményre vonatkozólag pedig 1.50 sv. fr-ban megállapított ártöbblet aligha állíthatná helyre a mezőgazdasági termelés rentabilitását. De semmi biztató eredmény sem jött létre a megsegítési alap mikénti megteremtése tekintetében, holott a kérdés nehezebb része kétségtelenül az intervenció anyagi megalapozása lenne, mert a ma már úgyszólván az egész vonalon deficittel küzdő államoknak majdnem kivétel nélkül a hazai agrártermelés mellé hangolt közvéleménye nehezen fog a konkurrens agrártermelés anyagi áldozatok árán való megsegítése mellett lelkesedni. Az egyetlen komolyabb eredmény, amit a konferencia elért, a zárójegyzőkönyv 4. pontjában foglalt azon javaslat, hogy a devizakorlátozások megszüntetésének lehetővé tételére, valamint azon államok talpraállítása érdekében, amelyeknek nyújtott rövidlejáratú kölcsönök „befagytak“, a hitelezők és adósok közvetlen tárgyalásokat kezdjenek abból a célból, hogy amennyiben szükséges, figyelembevéve a hitelek reális értékét és természetét az adósoknak könnyítések (aménagements) legyenek nyújthatók. Ugyanezen jegyzőkönyv 7. pontja hasonló utalást tartalmaz a hosszúlejáratú kölcsönök tekintetében is, csak kevésbé kifejezett körülírással. Ez az első eset, hogy a hitelezők közbejöttével létrejött nemzetközi okmány a követelések reális értékéről beszél, tehát rést nyitott a devalorizáció gondolatának. A népszövetség időközben megszavazta a világgazdasági konferencia költségeihez szükséges összeget, de már az időpont megállapításától óvatosan eltekintett, ami arra mutat, hogy sok előbb tisztázandó kérdés vár még megoldásra, mielőtt ennek a konferenciának összeállításához a megfelelő légkör biztosítható lenne. Valószínű, hogy a leszerelés kérdésében mutatkozó francia-német ellentét kiküszöbölése mellett az amerikai elnökválasztás eldőlését is bevárják, amitől a hadiadósságok kérdésében elfoglalandó amerikai álláspont kialakulása elsősorban függ.

A NÉPSZÖVETSÉG pénzügyi bizottsága ismételtelen foglalkozott a többi között Magyarország helyzetével is és megállapítva, hogy az lényegében nem változott, az állami veszteséges üzemek likvidálása mellett arra is felhívta a magyar kormányt, hogy adósságai törlesztését és kamatfizetéseit újból kezdje meg. Tette pedig állandóan itt közöttünk tartózkodó megbízottjának helyzetjelentése után, akiről nem tételezhetjük fel, hogy ne látna tisztán Magyarország fizetési készsége és képessége tekintetében, hiszen erre nézve minden adat rendelkezésére áll. Emellett minden magyar delegátusnak meg kell küzdenie Genfben azzal az alig titkolt lenézéssel, ami a nem fizető adósnak kijár. Mintha nem is egy mesterségesen tönkretett, életlehetőségeitől megfosztott, a szomszéd államok elzárkózó gazdasági politikája által fojtogatott

és mindezen mostoha körülményekkel heroikus küzdelmet vívó országról volna szó, amelynek nemzeti jövedelme a kölcsönök felvétele óta rajta kívülálló okokból katasztrofális mértékben csökkent. A sok nemzetközi konferencia állandó sikertelenségének átlátszó okai és ez a genfi szellem bőséges okot szolgáltatnak a magyar közvéleménynek arra, hogy a nemzetközi szolidaritás üressé vált jelszavából kiábrándulva, befelé fordítsa tekintetét, itthon keresse a kibontakozás és talpraállás talán keserves, de egyedül célravezető módjait és a kormánynak, hogy intézkedéseiben, így különösen kamatpolitikájában elsősorban az ország és csak másodsorban a megértés nélküli külföldi hitelezők érdekeit tekintse. A magyar kormány ne tekintse magát oly külföldi hitelezők csódtömeggondnokának, akik nemsokára a testünkből fognak élő húst követelni, mert a legtisztességesebb adós is csak úgy tud fizetni, ha van miből és nincs oka szégyenkezni annak, aki a maga és családja mindennapi száraz kenyerét nem adja oda tartozása törlesztésére. Az élethez; az önfenntartás eszközeihez való jog a legprimérből a világon és meg kell hogy előzzön minden kötelmet, eltekintve attól, hogy a hitelezők érdekeit szolgálná a legkevésbé az, ha deviza- és aranykészletünk roncsait elvonva a termeléstől, odaadnók kamatok fejében, mert ha a termelés folytonosságát fenntartani nem tudnók, úgy a kamatok ellenében hibánkon kívül a tőkéről lennének kénytelenek hitelezőink lemondani.

A magyar közvéleményen az elmúlt év folyamán bizonyosfokú csodavárás és beletörődés vett erőt és nagyjából arra a kényelmes álláspontra helyezkedett mindenki, hogy a helyzet megoldása csak nyugatról jöhet és ez az erejét veszített kicsiny ország nem képezheti kiindulópontját a világválság leküzdésére irányuló küzdelemnek. Felesleges tehát, esetleg veszélyes is kísérletekbe bocsátkozni, várjuk ki, amíg a fellegek elvonulnak s akkor majd a többi országgal együtt nekünk is kiderül az ég. Egy évi várakozás után ebben a veszélyes hangulatban érte az országot a kormányváltás és az új miniszterelnök értett hozzá, hogy felrázza a szunnyadó nemzeti öntudatot, amivel már magábanvéve is értékes szolgálatot tett az országnak. A gyógyuláshoz kell a beteg élniakarása, az önbizalom nélküli, reményét veszített tespedő lelki állapot veszélyes, amikor komoly elhatározások, szívós kitartás és céltudatos kemény munka nélkül elpusztulhat a nemzet. Mert ha igaz is, hogy a mi nehéz gazdasági helyzetünk nem helyi jellegű, hanem világválság és tehát annak talpraállítása a világválság megoldása nélkül nem képzelhető el, mégis ebben a mi válságunkban is vannak fokozatok és döreség volna azt állítani, hogy semmit sem tehetünk gondjaink enyhítése és sorsunk jobbrafordulása érdekében. Hogy milyen irányban kell haladni, azt az új kormány ugyanazon irányelvekkel jelölte meg, amelyeket elődje is vallott és e tekintetben szinte megnyugtató, hogy újat nem hallottunk, mert ebből a konzervatív, vagy még inkább klasszikus pénzügyi politika folytatása következik, amit különben az új pénzügyminiszternek egész kivételesen rátermett egyénisége is garantálni látszik. Az inflációtól való őrizkedés mellett az államháztartás egyensúlybához való törekvés és a kivitel minden erővel való fokozása jelzik nagyjából a főirányelveket, amelyeket a kormány is elfogad és amelyek helyessége tekintetében aligha merülhet fel kétely. A hangsúly ezután inkább a részletterveken, azokon az intézkedéseken van, amelyeket a kormány ezen helyes irányelvek elérésére megvalósítani szándékozik és amelyek — a dolog természetéből folyólag — az új kormány bemutatkozó nyilatkozataiban még nem nyerhettek ismertetést. Mindenesetre a gazdasági problémák egész tömege vár itt megoldásra; így a kamatkérdés, a gazdaságadósságok rendezése, a hitelszervezet reorganizálása, a dohányjövedék és dohánytermelés problémái, az államháztartás hiányának elkerülése, ezzel kapcsolatban az államvasutak és az állami vasgyár deficitjének leküzdése, ami

egyúttal az állami költségvetési egyensúly legnehezebb kérdése, valamint sok tennivaló volna a kivitel fokozása és ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági termelésnek a kiviteli szempontok által megjelölt irányban való fejlesztése körül is. Mindez a „sofort“-programba tartozik, a távolabbi jövőt illetően a mezőgazdasági népesség agrárkultúrájának erőteljes fokozása volna szerény véleményem szerint egyik legfontosabb feladat, mert egyrészt a jobb- és többtermelés az egyetlen kivezető út, amelyen haladhatunk, másrészt pedig enélkül bármilyen újabb földreform, vagy telepítés csak súlyos nemzeti érdekek feláldozása árán volna elképzelhető.

Δ LEGSÜRGŐSEBB intézkedések közül is kiválik a kamatkérdés rendezése és a törlesztéses jelzálogadóságoknak záloglevelekkel való visszafizetésének megengedése. Két oly kérdés, amelyek megoldását a szakkörök és közvélemény egyaránt már régóta sürgetik. Nekem is alkalmam volt ezeken a hasábokon kifejtetni az itt szóba jöhető szempontokat és megállapítani, hogy a kormánynak e problémák rendezésétől való húzódása a külföldi hitelezők állásfoglalásának túlzott respektálására volt visszavezethető, mert más egyéb a rendezésnek nem állott volna útjában. A záloglevelekkel való törlesztés lehetővételének teljesen jogos és méltányos voltára ez évi júliusi Szemlében kitértem már és az ott mondottakhoz ma sincs hozzátennivalóm. A külföldi hitelezőknek ez ellen való tiltakozása súlyt nyerhet esetleges egyéb szempontok által, de sem jogi, sem méltányossági momentumok nem támaszthatják azt alá, viszont a terheitől ekként szabaduló adós sem gazdagodik jogtalanul, mert a záloglevelek belföldi áresése nagy átlagban nem haladta meg — de sokszor el sem érte — a pénznek a kölcsön felvétele óta bekövetkezett és a nyersanyagok áresésében kifejezésre jutó értékelkedését. A kamatkérdésre nézve is alkalmam volt ismételtén kifejtetni azt, hogy a kötött devizagazdálkodás tartamára, illetve a Stillhalte-, valamint a transfemoratóriumról szóló rendeletek hatálya alatt a Nemzeti Bank kamatlábpolitikája elvesztette szerepét a külföldi tőkeforgalom szabályozása tekintetében és így csupán a belföldi hitelvolumenre nézve bír befolyással. Bár az inflációtól való védekezés szempontjából rendkívül fontos, hogy a hiteligénybevétel kellő korlátok között maradjon, mégis úgy hiszem, hogy egyrészt a mai értékesítési válság maga is annyira bénítólag hat a vállalkozási kedvre, hogy aggasztó mértékű bankszerű hiteligény egyáltalában nem is jelentkeznék, másrészt a hitelkeretek megszorítása és a cenzúra intenzív gyakorlása kielégítő biztosítékot nyújthat a Nemzeti Banknak minden hitelinflációs kísérlettel szemben. Ezzel szemben óriási jelentősége volna a termelés olcsóbbá tételének gazdasági életünk egész vonalán, de elsősorban a versenyképes exportárak elérése terén.

A Nemzeti Bank e hó 17-én elhatározott félszázalékos kamatláb csökkentése nyilván csak egy újabb lépést jelent ebben az irányban és remélhetőleg nem tekintendő hosszú időre szóló végleges színvonalnak. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, mert még most is sűrűn merülnek fel hangok, amelyek a további kamatcsökkentéstől a pengő stabilitását féltik. Természetesen most már felette óvatosan kell kezelni a bankok által felszámított adóskamat és az általuk fizetett betétkamat kérdését, mert a kettő közötti marge több mint egy év óta folyó állandó csökkentése a bankok megélhetését általában, de a vidéki pénzintézetekét különösen már veszélyes mértékben befolyásolja.

A kamatleszállításnak hatásait azonban megérezné a takarékbetétek forgalma is és tekintve tökeszegénységünket és e révén a belső tőkeképződés fontosságát, a kérdést ebből a szempontból is vizsgálat tárgyává kell tennünk. A 12 budapesti és 34 vidéki legnagyobb pénzintézetnél és a Postatakarék-pénztárnál elhelyezett betétek összege — ami 1913 december 31-én

2,246.891.000.— pengőre rúgott — 1929 december 31-én 1,562.021.000.— pengőt tett ki. Ez a betétállomány apróbb ingadozásokkal állandóan emelkedett és a legmagasabb pontját 1930 augusztus 31-én érte el 1,669.056.000.— pengő összeggel, majd ezen időponttól kezdve úgyszólván egyenletesen csökkent az 1932 augusztus 31-i 1,273.395.000.— pengős összegig. Ha a Nemzeti Bank hivatalos váltóleszámitolási kamatlábának ezen idő alatt bekövetkezett alábbi változásait szemléljük, amelyek a betétkamatláb ingadozásainak is zsinórmértékül szolgáltak, arra a megállapításra jutunk, hogy a betét emelkedése a kamatláb majdnem állandó csökkenésével esik egybe, a betétcsökkenés időszakában pedig a kamatláb előbb lényegesen emelkedett, hogy azután kb. egy év alatt kerek 4%-os csökkenést érjen el. A legmagasabb betétállomány egy időre esik az akkoriban előfordult legalacsonyabb 5½%-os kamatlábbal, míg a 9%-os legmagasabb kamatláb mellett indult meg a betétkiszivárgás a legnagyobb mértékben.

A Magyar Nemzeti Bank hivatalos váltóleszámitolási kamatlábának változásai

1928 X. 2-től—1929 IV. 23-ig 7 ⁰ / ₀	1931 VI. 15-től—1931 VII. 24-ig 7 ⁰ / ₀
1929 IV. 23-től—1929 XI. 4-ig 8 ⁰ / ₀	1931 VII. 24-től—1931 IX. 11-ig 9 ⁰ / ₀
1929 XI. 4-től—1930 I. 25-ig 7 ⁵ / ₀	1931 IX. 11-től—1932 I. 20-ig 8 ⁰ / ₀
1930 I. 25-től—1930 II. 13-ig 7 ⁰ / ₀	1932 I. 20-től—1932 IV. 18-ig 7 ⁰ / ₀
1930 II. 13-től—1930 III. 29-ig 6 ⁵ / ₀	1932 IV. 18-től—1932 VII. 1-ig 6 ⁰ / ₀
1930 III. 29-től—1930 V. 30-ig 6 ⁰ / ₀	1932 VII. 1-től—1932 X. 17-ig 5 ⁰ / ₀
1930 V. 30-től—1931 VI. 15-ig 5 ⁵ / ₀	1932 X. 17-től . . . . . 4 ⁵ / ₀

Magától értetődik, hogy nem a kamatláb megváltozása idézte elő az ellentétes irányú betétmozgalmat, hanem a gazdasági konjunktúra nagyobb kereseti lehetőségei emelték az állományt annak legmagasabb pontjáig, a romló konjunktúra egyre csökkenő termelési feleslegei pedig annak igénybevételét tették később szükségessé, amíg az 1931. év nyarán akúttá lett bizalmi válság a betétmozgalmat még jobban elmélyítette, bár az emlékezetes bankzárlat komoly run kialakulását megakadályozta. Az elmúlt év nyarának kritikus napjai óta, ha a kedélyek megnyugodtak is, és bár nagyon lassú, de egészséges betétgyűjtés indult is meg, a dekonjunktúra folytatódása következtében utóbbi nem tudott lépést tartani a kivétek megnagyobbodott összegével. A betétkiszivárgás folytatódása részben arra vezethető vissza, hogy a betevők tőkéiket kénytelenek felélni, részben pedig, főleg kisexistenciáknál, az utolsó évek alatt nagyon divatba jött kis családházak sorozatos építésében leli magyarázatát. Az azonban kétségtelen, hogy a kamatláb változtatása nem tudott a lefolyt évek alatt a betétmozgalmra olyan feltétlenül érvényesülő irányító hatást gyakorolni, amely annak egyéb gazdasági és lélektani okait hatásukban ellensúlyozni, vagy akár csak gyengíteni is képes lett volna.

Lesikló konjunktúra mellett a betétes türelmesebb a kamatláb csökkenő irányzatával szemben, mert tőkéjének más módon való befektetése — ha ugyan kellő biztonság mellett egyáltalában lehetséges is — szintén nem hajt nagyobb jövedelmet részére. Mégis bizonyos kamathatáron alul, a betétek egy része kiszorul a pénzügyintézetekből és rendkívül fontossággal bír, hogy ez elkerülhető legyen vagy legalább is ne hirtelen történjék további kamatlábmérséklés esetén. Fontos ez nemcsak a pénzügyintézetek fizetőképességének jórészt gazdaadósaik megromlott anyagi helyzetéből folyó meggyengülése miatt, de, és pedig elsősorban azért is, mert a nagyfokú hirtelen betétkiáramlás könnyen jóvátehetetlen inflációs hatásokkal járna úgy a megnövekedett bankjegyszükséglet, mint a tőkék újabb elhelyezkedésével kapcsolatban az árak felhajtása által. Ilyen kormányintézkedést nemcsak az ezekre a célokra felhasználandó betétek védelme tenne indokolttá, hanem az

a tény is, hogy a mai lakástúltengés mellett újabb bérházak építése a ház- vagyont — régit és újat egyaránt — jó ok nélkül elértékteleníti. A kis egy-két szobás családi házak pedig tudvalevőleg a lehető legkevésbé gazdaságos lakástípust képviselik és a szükén rendelkezésre álló tőkék folytán rendszeresen silány kivitelűek lévén, néhány év alatt könnyen a beléjük fektetett tőke elpusztulását okozhatják. Igaz, hogy az állam beavatkozása a gazdasági élet körébe általában és elvben nem helyeselhető, de amikor már a gazdasági élet oly széles területe van efféle korlátozások által behálózva, az állami beavatkozást csupán egyes részekre korlátozni annyit jelentene, mint egy mozgásában béklyók által akadályozott embert a viharzó tenger hullámai játékszeréül átengedni. A kötött gazdálkodás csak úgy nem okoz végzetes károkat, ha a szükséghez képest az egész vonalon egyaránt szabályozást nyer minden rendellenes jelenség.

A nemzet, amelyet szerencsés kézzel önbizalomra hangolt az új kormányelnök beköszöntő szózata, nagy várakozással tekint a kormány kilátásba helyezett munkássága elé. Senkinek sem lehet ma oka kételkedni abban, hogy komoly, erélyes, de megfontolt elhatározások fognak tette váltatni és ez esetben nem is fog elmaradni az eredmény, amely e várakozásnak megfelelő lehet. Csodát azonban ne várjon senki! Csak lépésről-lépésre lehet szívós, kitarító munkával kivergődni az ingoványból. Aki ugrást kísérel meg a bizonytalanba, még mélyebbre süllyedhet és aki csodát vár, csak csalódhatik. A csalódás pedig ezúttal talán még rosszabb volna, mint a legsúlyosabb tespedés.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsájtathatók könyvkereskedői forgalomba.

AZ ERDÉLYI KULTÚRZÓNA ÜGYE A NÉPSZÖVETSÉG ELŐTT

ROMÁNIA közoktatásügyi minisztere 1924. évi május hó 3-án 40.771. sz. a. rendeletével „a román nevelés intenzivebbé tétele érdekében“ az egyes tartományok „vegyes lakosságú“ területein „kultúrznát“ létesített, ahol — a miniszter szavai szerint — a tanítószemélyzet „úgy az iskolákban, mint az iskolán kívül intenzív tevékenységet fog kifejteni.“

E kultúrznába Erdélyben, illetve a Magyarországból átkapcsolt részekből Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar, Temes, Torontál, Háromszék, Udvarhely és Csik megyék soroztattak be, a bukovinai, besszarábiai és dobrudzsai újonnan csatolt tartományokból pedig egy-egy határszéli vármegye. Ezzel szemben a régi királyságbeli területekből semmi.

A miniszternek ezt a rendeletét aztán törvényerőre emelte az 1924. évi június 26-án megszavazott „állami népoktatásról“ szóló törvény, amelynek 159. §-a szabályozza a kultúrznát s az erdélyi, illetve az átcsatolt területeken Temes-Torontál helyébe Hunyad megyét vette be a kultúrznába s ezenkívül azt Maros-Torda és Torda-Aranyos megyékre is kiterjesztette.

A rendelet, illetve a törvény szerint a kultúrznában működő tanítószemélyzet azon esetben, ha „régii királyságbeli“, fizetésének háromszorosára terjedő átköltözés! költségen kívül, 50%-os fizetési pótlékban részesül s fizetése négy, illetve végleges letelepedés esetén három évenként automatikusan felemeltetik. Ezenfelül a törvényben az előléptetésekre megállapított várakozási ideje is egy, illetve két évvel megrövidítették.

Azok a tanítók, akik kijelentik, hogy a kultúrznába sorozott területen akarnak végleg letelepedni, a földreform során kisajátított s állami rezervában tartott földbirtokból egyenként 10 hold területű földbirtokot is kapnak — ingyen.

Ha egy pillantást vetünk Románia térképére, azonnal megállapíthatjuk, hogy a kultúrzna mindenütt az újonnan szerzett területek határszélein húzódik el s ebbe kapcsolattak be — ezenkívül — az erdélyi székely vármegyék is, tehát az összes erdélyi székelyek; ellenben nincsen benne semmi a szászok és svábok által lakott területekből.¹

Már maga ez az egy tény nyilvánvalóvá teszi a kultúrzna igazi célját, amelyet a hivatkozott népoktatási törvény indokolása is elárul (a szenátus 1924. évi június 6-ról kiadott hivatalos parlamenti tudó-

¹ V. ö. a Magyar Szemle II. (1928) 159. lapján közölt térképet Barabás Endrétől.

sításai, 1331. oldal). „E szerint: a törvényjavaslat legfontosabb intézkedéseinek egyike az, hogy kiváló tanítóknak előnyöket biztosít, akiknek nemzeti és tanítói munkája különösen kívánatos a határvidékeken és Csik, Háromszék, Udvarhely megyékben. Ezeken a vidékeken a román elem el volt nyomva és az idegenek elnemzetietlenítették.“

Még világosabban kitűnik ez a cél a kultúrizona megteremtőjének, Angheliescu miniszternek az *Universul* című lap 1927. évi július 17. számában közölt egy nyilatkozatából, ahol — többek között — a következőket jelentette ki:

„A székelyföldi állami iskolák kérdése állandóan különös figyelmünk tárgyát képezi. Ennek a problémának minden részletkérdéseiről oly jól vagyok értesülve, hogy Csik és Háromszék megyékben s általában az egész Székelyföldön a szükséges intézkedéseket a helyszínén megtettem ... Minden igyekezetünk, főleg a nem románok által lakott községekben, az állami iskolák számának a növelésére kell irányuljon ...

Ellenőrzőközegeimtől megkövetelem, hogy e vidékeken különös éberséggel őrkdjenek az állam érdekei felett, hogy új iskolák létesítésén fáradjanak s teremtsék meg a román tanítók lelkes hadseregét, mely hivatásától és e terület különleges feltételei által rájuk rótt nehéz feladat tudatától legyen áthatva. Meg fogom tenni a szükséges intézkedéseket, hogy Csik megyében, a lehetőség szerint, csak román tanítók neveztesenek ki... A többiek és mindaz, ami a jelenlegi viszonyok fenntartását célozza, ki kell küszöböltessenek... A magyar kisebbség hallatlan, de hiába való áldozattal adózik felekezeti iskoláinak fenntartása érdekében.“

E pár idézetből kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy a kultúrizona „*Spiritus rectora*“ Angheliescu miniszter, a kultúrizonát egyenesen a határszéleken, de elsősorban a székelyföldön „a jelenlegi viszonyok kiküszöbölésére“ s az ott működő magyar felekezeti iskolák elpusztítására, a székely-magyarok elrománosítására s a magyar kultúra megsemmisítésére hívta életre s ezzel meghúzta a halálharangot a székelyföldi magyar iskolák felett.

A kultúrizona kiterjedésére nézve — mielőtt annak gyászos következményeit ismertetnénk — nem találjuk feleslegesnek egypár statisztikai adatot közölni abból a petícióból, amelyet ezen hírhedt román sovíniszta intézmény ellen, az erdélyi magyar párt nevében Ugrón István, dr. Balogh Artúr, dr. Pál Gábor és Jakabfíy Elemér még 1930. évi szeptember 2-án a Népszövetségi Tanácshoz benyújtottak.

A háború előtt Magyarországhoz tartozott területen létesített kultúrizona“ 47.415 km² négyzetterületet foglal magában 2,324.523 lakossal, akik közül 1,102.648, vagyis az összlakosságnak 47.5%-a magyar anyanyelvű a 47.6%-ot kitevő összesen 1,107.028 románnal szemben.

A kultúrizona a Magyarországtól átcsatolt egész területnek 46.5%-át s az átcsatolt összes lakosságnak 44.5%-át, az annektált magyaroknak pedig 66.4%-át magában foglalja, ami annyit jelent, hogy az annektált magyarok $\frac{2}{3}$ -a a kultúrizona erőszakkal románosító hatalma alá kényserítettett.

A 16.096 km²-t kitevő ú. n. Székelyföldön az 1910. évi utolsó magyar népszámlálás szerint 637.562 lakos élt s ezek 78.7%, vagyis 502.030 magyar-székely s csak 18.1% vagyis 115.744 román.

Ennek dacára ezt az összefüggő magyar lakosságú területet, amelynek csekély számú román lakossága is csak a széleken fekvő egy pár faluban lakik s amelyre a Párizsi kisebbségi szerződés 11. §-a, a „székely iskola-autonómiát“ rendelte megvalósítani, ahol tehát állami iskola de jure nem is létezhetnék, a román kormányzat és a törvényhozás teljes egészében olyan területnek minősítette, amelyen „a román oktatás intenzivitása“ „iskolában és iskolán kívül“ a magyarság rovására osztott bús prémiumokkal intézményesítendő.

A kultúróna berendezkedésével kapcsolatban s annak igazi célja érdekében az említett népoktatási törvény 50., 161—163., 171. és 179. §§-ai azt is elrendelték, hogy a kultúrónában és pedig Anghelescu fentebb idézett szavai szerint főleg a nem románok által lakott községekben állami iskolák létesítendők, amelyeknek minden terhét a községek viselik (161. §.). E terhek közé sorolja a törvény az iskolák építésének a költségeit, valamint azok fenntartását, ideértve az igazgatói lakást is. A bútorok, tanszerek beszerzése, az összes helyiségek fűtésének, világításának s takarításának költségei, valamint az igazgató lakásának fűtése szintén a községet terhelik. Még a szegény tanulók könyveiről, ruházatáról, lakásáról, élelmezéséről s a szolga fizetéséről is a község tartozik gondoskodni, egyszóval minden az állami iskolával kapcsolatos dologi kiadást ő kell fizessen.

Ugyanez áll a községekben szervezendő felnőttek iskoláiról.

Ennek a törvényes rendelkezésnek a célja az, hogy a székely és magyarok községei oly nagy mértékben terheltesse meg az állami iskolák létesítési és fenntartási költségeivel, hogy emellett ne maradjon anyagi erejük saját felekezeti iskoláik támogatására.

Ez a cél kifejezésre jutott Bratianu Vintilla akkori miniszterelnöknek 1926. évi október havában Tumu-Severinben tett egy hivatalos nyilatkozatában, amelynek rendjén kijelentette, hogy „Új-Romániában az a gondolat alakult ki, hogy a régi kultúrákat meg kell szüntetni s ezért a nem román népek kultúrájának gazdasági alapjait kell összerombolni. Ez a rombolás elszegényedésükhöz fog vezetni, megállítja fejlődésüket s megbontja társadalmuk struktúráját. Ezekon a romokon épül aztán fel az új román kultúra. A sikerhez nincs egyébre szükség — csak bátorságra.“

A bátorság nem hiányzott. Kezdődött az iskolafenntartó felekezetek s egyházak ingatlan vagyonának elkobzásával (agrárreform), folytatódott a magyar birtokos osztály tervszerű leszegényítésével, a magyar kereskedelem és ipar tönkretételével, s betetőződött az amúgy is eladósított községekre rótt elviselhetetlen iskolaterhekkel s ennek során a falusi birtokosokra kirótt horribilis iskolaadókkal.

A kultúrónában, de elsősorban a székelyföldem fekvő majdnem minden magyar községben kizárólagosan román nyelvű elemi iskolák működnek, amelyek hatósági támogatás mellett iparkodnak megsemmisíteni a magyar felekezeti iskolákat.

A párizsi kisebbségi szerződés rendelkezései dacára Romániában egyetlen olyan iskola nincsen, amelynek teljes oktatási nyelve a tanulók anyanyelve lenne. Még súlyosbítja a helyzetet az, hogy a kultúróna felállítása óta az állami elemi iskolák tanítószemélyzete legnagyobb részben az ókiráltságból rekrutálódik, akik a gyerekek anyanyelvén egy szót sem értenek, — tehát nekik a tantárgyakat megmagyarázni sem tudják. Ilyen tanítás (?) mellett érthető, hogy az erdélyi magyar iskolásgyermek a legegyszerűbb alapismereteket sem képesek az iskolában megszerezni, s bizony szomorúsággal gondolunk arra a kultúrában s alapműveltségben hátrászorított új nemzedékre, amely ezekből az állami iskolákból kikerül. Ezek a magyar gyermekek magyarul helyesen írni s olvasni sem tudnak, a magyar történelemről, irodalomról s mind-

arról, ami a magyar léleknek színt és tartalmat ad, halvány fogalmuk sincsen, ők már a magyar nemzetnek 90%-ban elvesztett gyermekei.

És ezeknek az állami iskoláknak a hatósági kényszertől elkezdve a hírhedt névelemzésig minden erőszakos eszköz, az ingyenes oktatástól egyéb kedvezményekig minden propagandamódot rendelkezésükre áll ahhoz, hogy a magyar gyermekeket a kisebbségi felekezeti iskolákból a maguk iskoláiba hurcolják s ott a benyomást kora leg-hajlékonyabb gyermeki lelkekben iszonyatos nemzetellenes rombolásokat végezzenek.

Ezek a sajnálatos tények kényszerítették az erdélyi magyar pártot arra, hogy 1930 szeptember 2-án a fentebb már említett panasszal forduljon a Népszövetségi Tanácshoz.

Ebben a panaszban a magyar párt rámutatott arra, hogy a kultúr-zóna a párizsi kisebbségi egyezmény 11. §-ban biztosított, mindezeig azonban meg nem valósított székely iskola autonómia legelemibb előfeltételeit lábbal tiporva az egyenlőben elbánás elvére épített fel s a nemzeti rombolás szellemét szolgálja. Kifejtette azt is, hogy a kultúr-zónára vonatkozó intézkedések s az állami iskolák építési s fenntartási költségeinek a községekre való áthárítása sértik a kisebbségi szerződés 9. és 10-ik pontjait, amelyek biztosítják a kisebbségek részére a saját anyanyelvű tanítási nyelvet bíró iskolák létesítését s fenntartását s ezekre nézve egyenlő elbánást s egyenlő segélyezést követelnek meg.

A Népszövetség főtítkársága az erdélyi magyar párt petícióját Románia kormányával közölte, amelynek válaszát Antóniádé követ 1931 január 9-én terjesztette be a főtítkársághoz.

A román kormány válasza a szokásos tagadásokkal, elferdítésekkel s a külföld megtévesztésére készült, de gyakorlatban alkalmazásba soha nem került törvényekkel és rendeletekkel operált, azonban néma hallgatással mellőzi a székely iskolai autonómia kérdését, amelyet a párizsi kisebbségi szerződés 11. §-ában vállalt nemzetközi kötelezettsége dacára mindezeig meg nem valósított, sőt annak megvalósítására kezdeményező, kísérleti lépéseket sem tett, ellenben a kultúr-zóna létesítésével az autonómia alapelveivel merőben ellenkező s annak célját keresztező kisebbségellenes iskolapolitikát inaugurált. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa, illetve annak „Hármas vagy kisebbségi bizottsága“ 1931 május 20-án megtartott ülésén „úgy vélte, hogy számára lehetségessé vált a kérdés vizsgálatának a befejezése a román kormány által szolgáltatott felvilágosítások alapján anélkül, hogy a Tanács figyelmét arra felhívná“ s megelégedett azzal, hogy a román kormány beleegyezésével a panaszt, valamint a román kormány által arra adott észrevételeket a „Journal officiel“-ben¹ közzétette s ugyanazt a Tanács tagjaival tájékoztatás céljából közölje.

A székely iskolai autonómia nemzetközileg garantált kötelezettségének mellőzését azonban szóra sem méltatta.

Ezzel az állásfoglalással az erdélyi kultúr-zóna kérdése eltemetettnek látszott. Szerencsére, az eljárási szabályok lehetőséget adnak arra, hogy a kérdés napirendre tűzését a Tanács valamelyik tagja később is kérhesse, sőt a kisebbségnek is joga van arra, hogy — bizonyos korlátozások között — újabb panasszal éljen.

Az erdélyi magyar kisebbség élt ezzel a jogával s hivatkozással arra, hogy még az eljárás rendjén fenntartotta a jogát arra, hogy a petícióját további adatokkal és bizonyítékokkal kiegészítse, 1931

¹ Megjelent Sociéte des Nations. Journal Officiel XIII-e année 1. számában 157—182. oldalakon.

augusztus 25-én egy újabb beadványt terjesztett a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé, amelyben újabb tények és bizonyítékok felsorakoztatásával világosította meg azt, hogy a román kormány által létesített „kultúrzóna“ a párizsi kisebbségi szerződésnek a magyar kisebbségi iskolákra és a székely iskolai autonómiára vonatkozó rendelkezéseit sérti s e sérelemmel szemben jogvédelmet kér.

A népszövetségi főtítkárság az újabb panaszt szintén közölte a román kormánnyal, mely erre vonatkozó észrevételeit ez év április havában terjesztette be.

Így a „kultúrzóna“ kérdése újból napirendre került s remélni lehet, hogy most már a Tanács is érdemlegesen tárgyalni fogja ezt a fontos kérdést.

Éppen ezért nem tartjuk érdektelennek ismertetni azokat a tényeket, adatokat és bizonyítékokat, amelyek a „kultúrzóna“ kérdésének elbírálásánál a Népszövetségi Tanács előtt figyelembe jöhetnek.

A HÁBORÚ ELŐTTI ERDÉLYBEN az erdélyi románok nemzeti küzdelmeinek védő várbástyái az egyházak voltak. Ezek az egyházak létesítették és tartották fenn a román felekezeti iskolákat, amelyekben a tanítás csak másodrangú kérdés volt, elsőrendű fontossággal a nemzeti szellemben való nevelés bírt.

Ezekről az iskolákról írta Popa-Lisseanu, akkori közoktatásügyi államtitkár a „Revista generale al invatamentului“ („Közoktatásügyi szemle“) 1925. évi számában közzétett „A felekezeti iskolák államosítása“ című cikkében a következőket:

„Jól tudjuk, hogy az erdélyi román iskolák nagy szolgálatot tettek nemzetünknek. Senki sem tagadja ezt aényt“. E megállapítás után következik az az álláspont, amelyet a román kormány a magyar felekezeti iskolákkal szemben elfoglalt azért, hogy ezt a „szolgálatot“ a magyarsággal szemben már a priori lehetetlenné tegye. „Éppen ezért kell — írja Popa-Lisseanu — a felekezeti iskolákat megszüntetni. A felekezeti iskolák nem elégszenek meg a fiatalság oktatásával, hanem lelkükbe plántálják a gyűlöletet az ellen az állam ellen, amelyben élnek... A felekezeti iskolákra ma már nincsen szükség, ezek létesítésének okai megszűntek... Nemzeti államokban nincs szükségünk idegen ethnikai tömegek védőbástyáira (citadelláira).“

A román kormány belső álláspontja e félhivatalos nyilatkozatból kétségbe sem vonható nyíltsággal jut kifejezésre. Álláspontja az, hogy — saját tapasztalata szerint — a felekezeti iskolák a nemzeti szellem végvárai, amelyek az idegen kultúra és nevelés hullámcsapásaival szemben sem engedik a nemzeti jelleget és öntudatot kiölni. Ez a helyzet a régi Erdély román népének igen előnyös volt. Ezt az előnyt azonban nem szabad megadni a bekebelezett magyarságnak, mert útját állja az erőszakos románosításnak, tehát kisebbségvédelem, párizsi szerződés, székely autonómia ide vagy oda, — a felekezeti iskolákat meg kell szüntetni.

A román kormányzat ennek az álláspontnak a szolgálatában állította fel a „kultúrzónát“, amelynek igazi célját Anghelescu, Bratianu Vintila és mások már ismertetett nyilatkozatai is elárulják.

Ezzel a belső és igazi célzattal szemben Románia kormánya a Nemzetek Szövetségének Tanácsa előtt azzal védekezik, hogy a „kultúrzonát“ azért létesítette, mert az annektált részekben lakó románság, az annexió előtt elnyomatás alatt élt s ennek következtében sokat veszített ethnikai jellegéből s kultúrája a vele együtt élő más nemzetiségek kultúrája alá hanyatlott.

A román kormány e hivatalos védekezésének hamisságát egy pár számadattal szemléltethetjük.

Onisifor Ghibu jelenleg kolozsvári egyetemi tanár a magyar uralom idejében az erdélyi görög keleti püspökség román iskoláinak főfelügyelője volt. E minőségében, az 1915-ben Bukarestben kiadott „Scola Romaneasca“ című könyvének 37. oldalán, az erdélyi román iskolákról a következőket állapította meg:

1911-ben az erdélyi négy gör. kel. püspökségnek 1552 teljesen román iskolája volt. A négy gör. kát. püspökség pedig 1096 felekezeti iskolát tartott fenn. Ezekon kívül volt 165 községi román iskola s így összesen 2813 autonóm román iskola volt Erdélyben, amelyekben 3353 tanító tanított kizárólag román nyelven. Ezek a tanítók a magyar államtól költségvetésileg biztosított fizetéskiegészítést élveztek, amelynek összege 1913-ban két millió aranykoronát tett ki.

A román iskolák száma 1914-ig 2901-re emelkedett s ezek az iskolák valamennyien nyilvánossági joggal bírtak s államérvényes bizonyítványokat adhattak ki.

Megállapított az is, hogy a Magyarországból Romániához csatolt területek összes elemi iskoláinak 49,1%-ában a tanítási nyelv a román volt, s ezzel szemben az állami iskolákat is ideértve a magyar iskolák az összes iskoláknak csak 43,9%-át tették ki.

E számokból nyilvánvaló, hogy a kérdéses területen több román iskola volt mint magyar, tehát elnyomatásról s a románok kulturális fejlődésének lehetetlenné tételéről beszélni nem lehet, annál kevésbbé, mert a kérdéses területek háborúelőtti román lakossága 2,948.186 lélek volt s így tekintettel a 2901 román iskolára, minden 1016 lélekre egy iskola jutott.

Ezzel szemben az 1924. évben kiadott hivatalos „Anuarul Statista“ adatai szerint (10. és 234. oldal) az ókirályságban 1913—14-ben csak 1418 lélekre jutott egy elemi iskola.

Ebből is megállapítható tehát, hogy a román oktatás elhanyagolásáról s az oktatás színvonalának alacsony színvonaláról inkább a régi királysággal kapcsolatban lehetne és kellene beszélni, mint az újonnan csatolt volt magyarországi területeket illetően.

De menjünk tovább. Popovici Joseph egyetemi tanár, amint azt a szenátus 1924 május 16-iki ülésében Daianu szenátor elmondotta, hivatalos adatok alapján megállapította, hogy pl. Krassószörényben, ahol a lakosság 37%-a román, az összlakosság 42,8%-a tud írni és olvasni, míg az ezzel szomszédos régi királyságbeli Mehedinte megyében csak 18,1% írástudó. Az erdélyi Hunyad megyében, melynek lakossága túlnyomóan román, 24,7% tud írni és olvasni, míg az ezzel szomszédos ókirályságbeli Gorsij megyében csak 17,6% tud írni és olvasni.

Ha pedig az összlakosság számát vesszük, az 1899. évi hivatalos adatok tanúsága szerint Románia összlakosságának 19.6%-a tud csak írni és olvasni, míg a többi analfabéta. E százalék megállapításánál természetesen a 7 éven aluliak számításba nem vettek.

Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy a kultúrzóna központját képező székely vármegyékben az 1911. évi adatok szerint a lakosság-nak közel 50%-a írástudó, tehát nyilvánvaló ebből is, hogy nem az erdélyi és főleg a székely megyék kulturális nivójának emelésére van szükség, hanem inkább a régi királyság nagyszámú analfabétájának taníttatására és a hírhedt kultúrzóna nagyobb és szükségesebb hivatást töltött volna be a régi királyságban.

Ha a kultúrzóna lakosságának megoszlását tekintjük, akkor a következő szembe-tűnő számadatokat láthatjuk. A székely vármegyét számítva elsősorban, azt látjuk, hogy pl. Csik megyében az 1920. évi román népszámlálás adatai szerint 132.196 lélek számoltatott össze és ezeknek csak 17%-a, 22.418 román, 81.2%-a vagyis 106.640 magyar. Háromszékben és Udvarhelyen hasonló arányban van a magyar lakosság. Az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint a székelyföld lakossága 78.7%-ban magyar és csak 18.1% román. Kétségtelenül nyilvánvaló tehát, hogy a kultúrzóna létesítésével a román kormány, főleg a székelyföldön, nem az amúgy is csekély számban levő s elemi iskolákkal a régi királyságnál jobban ellátott román nép nevelését és kultúrnívójának emelését akarja szolgálni, hanem ellenkezőleg azt a sovinizta célkitűzést, hogy a székelyek erőszakos elrománosításának útjában álló magyar felekezeti iskolákat lehetetlenné tegye, megsemmisítse s helyükbe a székelyföldet a románosítás célját maradék nélkül szolgáló állami iskolákkal áraszsa el.

Ennek a megállapításnak az igazságát dokumentálja Prie Oktaviannak, az 1920—21. évekbeli közoktatásügyi államtitkárnak a „Tara Noastra“ című lap 1923 szeptemberi számában megjelent „Sok magyar iskola van Erdélyben“ című cikke is, amelyben többek között a következőket írta:

„A román kormány nincsen abban a helyzetben, hogy az összes magyar felekezeti iskolákat egy csapásra államosítsa s aránylagosan megossza a különböző ethnikai csoportok között. Hogy ehhez a célhoz eljussunk, tanügyi rendszerünket kell tehát olyképpen átfőrnünk, hogy az megfeleljen az államérdeknek, vagyis a közoktatást kell államosítani. Ebből az következik, hogy az állam csak a saját iskoláit fogja segélyezni s a felekezeti iskolák segélyezéseit megtagadja. Ez esetben a magyar többséggel bíró területeket kivéve, nehéz lesz fenntartani a magyar iskolákat, mert a magyaroknak nem lesz anyagi ereje azok fenntartására. Iskoláik tönkremennek, elvesznek s helyüket az állami iskola fogja elfoglalni.“

Prie Oktávnak ez a kijelentése nemcsak jámbor óhajtás, nem is alap nélküli kecsegtetése a román soviniztáknak, hanem — mint a tények bizonyítják — alaposan megfontolt és lépésről-lépésre cél-tudatosan megvalósításra kerülő hivatalos program.

A felekezeti iskolák segélyezését nem lehetett ugyan egyszerre beszüntetni, de az évről-évre csökkentetik, ezzel szemben a felekezeti iskolák terhei emeltetnek. Csak egy példát hozunk fel ennek az állításnak az igazolására.

1929-ben a román állam közoktatásügyi költségvetése másfél-milliárd leit tett ki s ebből a közel két milliót kitevő magyarság összes felekezeti iskoláinak csupán 10 és fél millió államsegély jutott, holott ugyanazon évben a „kultúrzóna“ prémiumköltségei egy magukban 13 milliót emésztettek meg s a Balkánállamokban (tehát külföldön) levő román iskolák 33 millió segélyben részesítettek.

A magyar felekezeti iskolák államsegélye azóta még jobban (kb. 30%-al) csökkentetett.

Ezzel a fokozatosan csökkentett államsegéllyel szemben a román kormány a felekezeti iskolákat arra kötelezte, hogy a román nyelven előadandó tantárgyak (román nyelv, földrajz, történelem, román alkotmánytörténet) tanítására a kormány által megállapított maximális fizetés mellett román nemzetiségű tanárokat alkalmazzanak s e tárgyak tanítását még a román egyetemen képesített magyar anyanyelvű tanároknak sem engedi meg. Ennek a kényszerrendszabálynak a következménye az a képtelen helyzet, hogy pl. az 1927—28. iskolai évben az erdélyi református középiskolák most említett román tanárainak a reformátusok 2,400.000 leit kellett kifizessenek, holott ugyanakkor az iskolák államsegély címén ugyanazon időre az államtól összesen csak 3,636.382 leit kaptak. Az államsegély $\frac{2}{3}$ -ad részét tehát ugyancsak állami rendelkezéssel elvonták tőlük.

A felekezeti iskolák működését az anyagiakon kívül más, zaklató intézkedésekkel is nehezíti a román kormány. Ezek közül csak a következőket említjük meg.

A kultúrzóna területén működő felekezeti iskolába a szülő csak az esetben irathatja be gyermekét, ha előzőleg az állami iskola igazgatójánál bejelenti erre vonatkozó szándékát s bemutatja a gyermek születési, újraoltási, illetőségi stb. stb. bizonyítványát. Ahány bizonyítvány, annyi szekatúra s ugyanannyi 150—2c o lei haszontalan kiadás. A bejelentés után következik előbb a szelíd puhítás és rábeszélés, majd a többé-kevésbé burkolt fenyegetőzés s aztán a hírhedt „névelemzés“. Hogy a „névelemzés“ mit jelent, azt itt nem fejtegetjük bővebben, elég erről csak annyit mondani, hogy a szokásos magyar hangzású vagy értelmű nevektől való eltérés esetén a 100%-os magyar anyanyelvű gyermeket is az állami iskolába kényszerítik. Az állami iskolából felekezeti iskolába a tanuló soha sem léphet át. Az állami alkalmazásban levő szülők gyermekei csak állami iskolába járhatnak. A szerzetes iskolák kizárólagos tannyelve a román. A felekezeti iskolák épületeit, férőhelyiségeit, tanszereit stb. indokolatlanul kifogásolják, ez alapon az iskolát bezárják s a tanítványokat erőszakkal a román iskolába viszik át, stb. stb.

Ilyen módon s a „kultúrzóna“ égisze alatt pl. Csík megyében 80—90%-os magyar többségű 96 községben létesítettek már állami iskolát, amelyeknek 200 tanítója közül 96 román származású s legnagyobb részük az ókirályságból áthozott prémiumos tanító. Ez a 96 tanító magyarul nem tud, tehát a magyar gyermeket sem meg nem érti, sem magát velük megértetni nem tudja.

Csíkseredában 1920-ban, a román népszámlálás hivatalos adatai szerint 9924 magyar s 268 román lakott. Ennek dacára az állami

iskola öt tanítója közül négy magyarul egy szót sem tudó regáti. A esik-szentmártom 907 magyar (székely) gyerekeit 2 s a gyergyószentmiklósi 7994 székely gyerekeit 6 regáti tanító tanítja, akik magyarul egy szót sem tudnak. Az előbbi községben egy magyar tanító sincsen s Gyergyószentmiklóson is csak egy van, aki magyarul is ért. Gyergyó-Csomafalván is csak 123 román lakik 3696 székely között s ennek dacára az iskolában csak két regáti, magyarul nem értő tanító van.

És ez a helyzet az egész Székelyföldön, amit az is bizonyít, hogy Maros-Torda 400 tanítója közül 330 román.

KÜLÖN FEJEZETET kell szentelni az óvodák kérdésének, mert a legnagyobb lélekgyilkolás azokkal az ártatlan, 3—6 éves gyermekekkel történik, akik anyanyelvükön alig hogy gügyögni kezdettek s akiket a lelketlen sovíniszta politika máris arra kényszerít, hogy mielőtt még anyanyelvüket megtanulták volna, idegen nyelv jármát vegyék gyenge nyakukba.

Az 1924. évi törvény 48. §-a elrendeli, hogy „mindenütt, ahol az szükségesnek mutatkozik, az állam óvodákat létesít. A községek csak a közoktatásügyi miniszter engedélyével létesíthetnek óvodákat.“

A kormány a községek részére az engedélyt sohasem adja meg s á r. kát. egyház által Csík megyében fenntartott egyetlen magyar óvodát is, az 1929. év folyamán háromszor bezáratta. Hogy a román nyelvű állami óvodák kérdésében a kormány milyen nagy mértékben vetette magát a székelyföldre, egy összehasonlítás bizonyítja. A szintén kultúrzonába tartozó, nagy, majdnem kizárólagos román többségű Hunyad megyében, az 1920. évi román népszámlálás szerint 326.590 román lakos részére csak 38 állami óvoda van, míg a majdnem kizárólagosan székely lakosságú Csík megyében 132.196 székelynek 59 magyar községében 52 állami óvoda létesített s a 99%-ban csak magyarul értő székely gyermekek legnagyobb részben magyarul nem értő, regáti óvónők gondjaira vannak bízva.

Háromszék megyében ugyancsak 47 községben létesített az állam óvodát s a 78.5%-ban magyar gyermekeket 63 óvónő gondozza, akiknek 72%-a magyarul nem tudó, regáti nő.

Ez a helyzet azóta sem javult, sőt talán rosszabbodott. Amidőn még csak azt említjük meg, hogy az óvodák látogatása kötelező s a mulasztás rendkívül szigorú büntetéssel toroltatik meg, minden bővebb magyarázat nélkül leszögezhetjük, hogy a székelyföldi óvodákkal a román kormány a legnagyobb mérvű lélekmérgezést folytatja.

A kisebbségi elemi iskolákra vonatkozóan a román kormány az alappetícióra adott észrevételeiben azt a kijelentést tette, hogy a román állam nem engedi meg új kisebbségi elemi iskolák létesítését, azonban saját iskoláiban párhuzamos osztályokat állít fel mindenütt, ahol arra szükség van, s ezekben az oktatás nyelve az illető kisebbség anyanyelve.

Miután a párizsi kisebbségi egyezmény 9. §-a értelmében a kisebbségeknek joguk van arra, hogy „saját költségükön... iskolákat és más nevelőintézeteket“ létesítsenek, igazgassanak stb. s „azokban saját nyelvüket szabadon használhatják“ s ugyanez, valamint a 10. szakasz

a román államot ezen iskolákkal szemben a saját iskoláival egyenlő elbánásra s segélyezésre kötelezi, a román kormány ezen tagadó álláspontja már magában véve a kisebbségi egyezménynek megsértését képezi.

Alig hisszük, hogy az újabb panasszal életre hívott új eljárás során ez a sérelem ismét hallgatással mellőzhető legyen, annál kevésbé, mert az azóta előterjesztett adatokból ki fog tűnni, hogy a román kormány a kisebbségi párhuzamos osztályokra vonatkozólag előterjesztett kijelentése a való és tényleges helyzetnek nem felel meg.

A PÁRIZSI KISEBBSÉGI szerződés által biztosított székely iskolai autonómia meg nem valósítása s a kultúrzonának a székelyföldre való kiterjesztése érzékeny sérelmet okoz a székelyföldi középiskolai oktatás szempontjából is.

Így Marosvásárhelyen, ahol az 1920. évi román népszámlálás adatai szerint 23.178 magyar lakossal szemben csak 3947 román lakott, az összes községi iskolák államosítottak és sem a városban, sem a megyében nincsen egyetlen magyar tannyelvű állami iskola.

Gyergyószentmiklóson 1920-ban 7994 magyar lakossal szemben csak 466 román volt s az ottani állami gimnázium román gimnáziummá alakítottak s a párhuzamos magyar osztályokat is régen megszüntették.

Csíkszeredában, ahol egy pár román hivatalnokon kívül mindenki székely-magyar, a polgári leányiskolából egy román tannyelvű fiú- és leánygimnáziumot csináltak, amelyben a tanórákon kívül magyarul társalgó leányokat megalázó büntetésben részesítették.

Háromszéken, ebben a majdnem 80%-os magyar lakosságú megyében a magyar tanítóképezdét, a fiú- és leánygimnáziumot, valamint az összes polgári iskolákat román tannyelvű iskolákká tették s e megyében sincsen egyetlen magyar tannyelvű állami középiskola.

Udvarhelyen, ahol 10.192 lakosból csak 211 román, i 930-3 i-ben 6 román iskola működött, amelyekben 242 román s 547 magyar gyermek részesült kizárólag románnyelvű oktatásban.

Ezek után hinni akarjuk, hogy a most beadott újabb panasz s az abban felsorolt újabb tények és bizonyítékok alkalmul fognak szolgálni arra, hogy a Népek Szövetségének Tanácsa mulasztását helyrehozza, mert ha a Tanács most sem talál módot arra, hogy az erdélyi magyarok iskolasérelemit orvosolja, akkor a Népek Szövetségének garanciája alá helyezett kisebbségek örökre elvesztik hitüket a nemzetközi szerződésekkel és az azokat papíron garantáló „Népek szövetségével” szemben.

PAPP JÓZSEF

MAGYAR SZEMLE

1932 DECEMBER

XVI. KÖTET 4. (64.) SZÁM

A GYŐZELMES FASIZMUS

1922 OKTÓBER 28-ÁN Róma lakossága pattanásig megfeszült idegekkel várta, hogy mit hoz ez a vészesnek ígérkező nap. A Pons Milvius hídfőjét, amelyen keresztül valamikor Nagy Konstantin csapatai vonultak be a világ fővárosába, hogy a keresztény gondolat győzelmét biztosítsák, szeges drótakadály zárta el a feketeinges forradalmárok ezrei előtt; ágyúk, gépfegyverek, rohamsisakos katonaság készültek az ellenállásra, s készen állott a hadiállapotot elrendelő okmány, amelynek érvényességéhez csak az államfő aláírása hiányzott. A király személyes érdeme, hogy megakadályozta a vérontást, megnyitotta Rómát az új gondolat hordozói előtt, s a hatalmat átadta a „lázdókénak.

Tíz év elmúltával, 1932 október 28-án, Mussolini a világháború ezer és ezer rokkánának élén, végeláthatlan tömeg frenetikus ünneplésétől kísérve, diadalmenetben vonult át első ízben a szimbolikusan Via dell'Impero-nak, a birodalom útjának nevezett csodálatos új úton, amely a Palazzo Veneziától, a modern Olaszország szívéből, a római császárok fórumai között vezet a Colosseumhoz, az ősi római birodalom fenségese emlékéhez.

A két dátum között elmúlt arasznyi időben Olaszország történelmének nevezetes korszakát élte át. A fasiszta forradalom, amely máig forradalom maradt s tudatosan az is akar maradni, amíg művét be nem fejezte, példátlan lendülettel vezeti a megújulás felé az Olasz nemzetet. Az ezerarcú élet minden megnyilatkozása arról tanúskodik, hogy Mussolini egy új demiurgos féktelen bátorságával és alkotó bölcsességével készíti elő az új életformát népe számára.

A fasizmus lényegében nem teória, hanem akció. Ebben különbözik az újabb nagy forradalmi mozgalmaktól, amelyek termékeny agyagnak a való élettel sokszor ellentétben álló eszméit iparkodtak — s iparkodnak — az ortodoxia makacsságával ráerőszakolni a népekre. Van a fasizmusnak is koncepciója, van elmélete, vannak eszméi, de ezek abban a pillanatban születnek, amikor kivitelre kerül már a tett, úgyhogy primátusuk legalább is kétségesnek látszik. E mellett az igazság mellett tanúskodik a mozgalom születése is. A fasizmus a tagadás, az ellenállás jegyében kelt életre, s az olasz élet feneketlen anarchiája a világháború befejezése után volt a szülője. Az olasz liberalizmus képtelensége és a szabadkőművesség enerváló szelleme a háború győzelmes befejezése után kiengedte a kezéből a győzelmes békét s nem tudta feltartóztatni a bolsevizmus végzetes előretörését. Ez volt az az idő, amikor a leszerelt katonákat, sőt a rokkantakat,

nyilvánosan kigúnyolta s lépten-nyomon bántalmazta a bolsevik csöcselék; amikor a tisztek alig mertek többé nyilvánosan mutatkozni az utcán egyenruhájukban; amikor az esztelen bombamerényletek véres húscafatokká tépték az ártatlan áldozatok százait; amikor egyik sztrájk a másikat követte, anarchiával fenyegetve a termelés menetét, s amikor Milánóban a munkásság már megszállotta a gyárakat; amikor az egyik toszkánai városka mellett vad kegyetlenséggel felkoncoltak egy szakasz katonaságot, csak azért, mert uniformist viselt. Gyűlöletből, vérből és rombolásból emelkedett ki az olasz bolsevizmus réme. Mindehhez járult a nemzeti szégyen, Dalmácia és Fiume elvesztése. Mikor az olasz alpini-csapatok véres áldozatok árán kiverték Fiuméből d'Annunzio önkénteseit, megmozdult végre a nemzeti közvélemény s tízezerszámra özlött a nép a fasizmus zászlai alá. Alig előbb a világháború rohamcsapatainak fiatal rajongói tömörültek csak csoportokba, hogy megvédjék a nemzeti becsületet, hogy megvédjék az olasz funkcionáriusok gyalázkodásaitól az olasz lobogót s bosszút álljanak nemzeti gondolkodású emberek esztelen legyilkolásáért, 1921-ben a fasizmus feltartóztatlan erejű népmozgalommá izmosodott.

A veszély érzete, a mindennapi élet bizonytalanná válása, a jövőtől való remegés, de főleg a porig alázott nemzeti tudat szülték tehát a fasizmus akcióját, szülték a „marcia su Roma,-nak, a hatalom kézbevételenek szükségességét. A nép heterogén elemei feleltek bizalommal és lelkesedéssel Mussolini hívó szavára, biztosítva a mozgalomnak nemzeti, minden réteget átható jellegét. Az intelligens polgárság a szellem túlsúlyát féltette a tömeg nyerserejétől; az idealista ifjúság s a kicsiny, de elit összetételű patrióta párt (Corradoni és Federzoni pártja) a nemzeti értékek megsemmisülésétől tartott; a vállalkozó és a gazda szorgalma gyümölcseért akart küzdeni; s oldalukon hű fegyverbarátságban harcoltak a proletariátusnak azok a rétegei, amelyek felül tudtak emelkedni a durva materializmus csábításain. Joggal büszke lehet a fasizmus arra, hogy azokban az időkben, amikor például az egész vasúti személyzet szocialista szakszervezetekbe volt beszerelve s számára szocialistának lenni nyugalmat és karriert jelentett, a vasutasok ezrei húzták fel a fekete inget, kenyerük, sőt életük veszélyeztetésével. E tünemény megértéséhez nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni Mussolininak szinte emberfeletti szuggesztív erejét sem. Ösztönösen megérezte a tömeg, hogy ez az ember, aki közülök nőtt ki, aki hosszú éveken át a forradalmár szocializmus vezére volt, aki éhséget és börtönt szenvedett eszméiért, sohasem fog elszakadni tőle, s amikor nemzeti nagyságot, békét, munkát, mindenkinek emberi sorsot ígér, ezt az ígéretet be akarja és be is tudja váltani.

Igaz, hogy a fasizmus mint akció született s hosszú ideig tett maradt, reakció és tagadás a nemzeti életet marcangoló ázsiai brutalitással szemben, de már Mussolini forradalmi beszédeiben bennefoglaltatik egy új világ, egy rendezettebb formák közé szorított élet ígérete s egy ilyen élet eszmevilágának főelvei. Mussolini magával hozta a fasizmusba a forradalmár szocializmus s a sorelizmus iskolájának nagy tanulságait, az alapos nemzetgazdasági és politikai képzettséget, a tömeglélek ismeretét, a nép szeretetét s a türelmetlen vágyat

az élet dinamikusabb felfogása, egyre gyorsuló ritmusa után; magával hozta továbbá Nietzschének, kedves filozófusának arisztokratikus elit-elvét mint szelleme sajátos alkotóelemét. A patrióták a fasizmus ölébe tették le irredentista és imperialista törekvéseiket, a radikális ifjúság hitét, idealizmusát és bátorságát, Gentile és hívei filozófiai iskolázottságukat s a szellemi értékek megbecsülését. A fasizmus kovászában ezek a diszparát alkotóelemei olyan mozgalmat termeltek ki, amely középút maradt a konzervatizmus és a radikális forradalom között. Forradalmat, amely építve rombolt, amely a múlt minden értékes eszméjének átmentésével új világot, a való élet követelményeire szabott új köntöst alkotott. A fasizmus talán az egyetlen forradalom, amely — hála vezetője fölényes biztosságának és erejének—a realitás talaján tudott maradni. Ezt az eredményt még becsebbé teszi a fasizmus fiatalsága, a fiatal energiák alkotó erejének és lelkesedésének okos kihasználása. Nincs ma kultúmemzet Európában, ahol a fiatalosság akarata és munkája annyira érvényesülnének, mint a fasiszta Olaszországban.

Ha a fasizmus koncepcióját levezetjük a leglényegesebb vonásaira, úgy határozhatjuk meg, hogy spiritualisztikus, tehát nemzeti, organikusan történeti, antiindividualisztikus és materializmus-ellenes mozgalom. A fasizmus elveti a nemzetköziség gondolatát, mert az állam keretében élő nemzetet etikai valóságnak fogja fel, amely létezik, él és fejlődik. Mussolini a leghatározottabban tagadja, hogy a proletariátus természeténél fogva, sőt saját érdekeinek okos felfogásával nemzetközi volna. Elveti a fasizmus a történelmi materializmust, mert hisz az eszme nagy mozgó erejében s hisz a heroizmus történelmet irányító hivatásában. Nem hisz a pacifizmusban, mert az ellenkezik a történelmi valóságot vizsgáló látásával, s mert a háborút olyan tisztító tűznek tartja, amely az egyéni s a kollektív hősiességen és áldozatokon át az emberi energiát a legmagasabb fokú kifejtés felé irányítja. A fasiszta koncepció vallásos, mert az embert az isteni törvénnyel való immanens viszonyában gondolja el. Történeti, mert számára az egyén csak annyiban érték, amennyiben örököse, hordozója és továbbfejlesztője a nemzet által kitermelt s az állam által megvalósított, realitássá emelt erkölcsi és kulturális kollektív szellemi tartalomnak.

Megértés hiánya, a régi bálványokhoz való ragaszkodás, vagy kimondott rosszakarat képes csak a fasizmust ikonoklaszta, kultúr-ellenes szándékkal vádolni. Meggyőződésem, hogy a fasizmusnak talán legmaradandóbb alkotása egy új olasz kultúra-filozófia megteremtése volt.

Az olasz szellemi élet a világháború előtt — kevés kivételiéi — a nemzeti gondolattal szemben agnosztikus, nemzetközi és egyetemes irányú áramlatok befolyása alatt állott. A politikai egység megvalósítása a XIX. század folyamán nem jelentette egyszersmind a nemzet lelki egységének megvalósulását, s az olasz intelligencia sok kiváló képviselője a nemzeti gondolat lényegétől távoleső, általános gondolatok jegyében kereste az utat a szellemi megújulás felé. A világháborúig egy és ugyanaz maradt Olaszország nagy nemzeti problémája:

olasz, specifikusan olasz nemzeti koncepcióra volt szükség szellemi, társadalmi és gazdasági téren. Azonban a feladat megvalósításának súlyos akadályai voltak. Legfőbb akadály a az itáliai félsziget egyes részeinek diszparát történeti fejlődése s a következőleg legyőzhető erejűvé vált regionális szellem volt. A milánói olaszt a nápolyitól, a firenzeit a palermóitól vagy a szárdtól reménytelenül elválasztotta a fejlődés iránya, az érdeklődés, a kultúra, a szokások és a hagyományok világa. A másik választófal a társadalmi és gazdasági élet kiegyensúlyozatlan jellege volt Olaszország különböző vidékén, hiszen e téren alig képzelhető el nagyobb különbség annál, amely az iparosodott Felső-Olaszország s az aránylag primitív földművelő kultúrájú Dél között fennállott. Messze vezetne e gondolat kifejtése, bár bizonyára nem lenne érdektelen, mivel a történeti fejlődés s a társadalmi és gazdasági viszonyok elütő voltának hatását ma is érzi a fasizmus amalgamáló és nivelláló társadalmi és műveltségi politikájában. Tény az, hogy a világháború előtt nem létezett egységes olasz szellem, mivel a regionalizmus szelleme nem engedte meg, hogy az állam testét alkotó, különböző történeti hagyományokkal és életfeltételekkel rendelkező részek fenntartás nélkül egyesüljenek egy nagy nemzeti egységben.

A magasabb nemzeti egységben összefoglaló szellem Olaszországban a világháborúnak minden vidék minden néposztályát azonos eszme szolgálatába állító vérpróbájában nyert első ízben kifejezést, s a fasizmus politikájában, főleg kulturális és gazdasági politikájában jutott diadalra. A fasizmus döntő szerepe e nagy nemzeti feladat megoldásában nem vonható kétségbe, mivel a háború egymagában sehol sem volt képes megvalósítani magasabb szellemi követelményeket. A fasizmus felölelte a risorgimento, az olasz reformkor gondolatát a nemzeti egységről s hitét Itália politikai és kulturális missziójában; magába szívtá a nemzeti gondolkodású elemek imperialista álmait a nagy középtengeri olasz birodalomnak mint a római Imperium örökösének jövőjéről; másfelől azonban nem állott meg a feladat olyan irányú formulázásánál, hogy az intelligencia szellemi egysége alkottassék meg, hanem behatolt a tömegekbe, a kézi munkások millióinak leikébe s páratlan szívóssággal és áldozatkészséggel dolgozik ma is az olasz lelki egység megteremtésén.

A fasizmus végcélja az ideális nemzeti állam megvalósulása, azé az államé, amely azonos tartalmú, azonos eszméktől fűtött, tudatosan működő emberi akaratok egysége. Eszménye abban határozható meg, hogy a nemzet minden tagja tudatosan eleget tegyen hármaskötelességének: mint politikai jogait és kötelességeit gyakorló polgár, mint az összességért dolgozó polgár — mert a fasizmusban a munka nem jog, hanem kötelesség — s végül, mint az összességet védő, mint katona-polgár. Ezen feladatok elvégzése szervezeten, az összesség érdekeinek legjobban megfelelő módon képzelhető csak el, a tekintély elvének, az állami hierarchiának elismerésével. Mindenkinek tudnia kell akarni és engedelmessé válni, alkotni és felelősséget viselni, dolgozni és szenvedni, győzni és megalázkodni, mert mindez egy magasabb idea, az állam, a nemzet, azonos kultúra, azonos ideálok és azonos

jövő reménye által realitássá vált nemzet szolgálatában és érdekében történik. Jellemző az a lapidáris mondat, amelyben Mussolini meghatározta a fasiszmus jövő évtizedének a programját: „Haladni és alkotni, s ha kell, küzdeni és győzni.“

Ezen magasabbrendű eszménnyel áthatni a nemzet minden tagját, öreget és fiatal, arisztokratát, polgárt és kézimunkást, nemre, rangra, osztályra s egyéni múltra való tekintet nélkül: íme a fasiszmus kultúrpolitikájának a feladata. Ez a kultúrpolitika dolgozik és alkot, hogy egységes, a társadalom minden tagjától akart és átérzett nemzeti lelkületet teremtsen, amely lelküi kifejezését, erejét és megvalósulását az Államban találja meg, mint törvény és mint hatalom. A fasiszta kultúrpolitika a nemzet és az állam lelidimeretének kialakítása. Nehéz lenne számokkal kifejezni, hogy mit jelent ez teremtő munkában. A fasiszmus tíz év alatt több alsóbbfokú iskolát állított fel, mint az összes olasz kormányok az egységes Olaszország megteremtésétől 1920-ig. Az elemi iskolák tízezreiről kell itt beszélni, amelyek túlnyomó része az elhanyagolt, pár évtized előtt még 50—60% analfabéta miatt szegényező déli részeket hatja át az új kultúrával és kapcsolja bele a nemzet szellemi életébe. A világháború közepén, 1932 nyarán, a fasiszta kormány meg tudta találni az eszközöket arra, hogy a folyó iskolai évben 1200 új elemi iskolát s a középiskolák, kurzusok és párhuzamos osztályok százait nyissa meg. A forradalom és a nemzet érdeke e téren a legszebb harmóniában működnek együtt.

Minden forradalom hisz a saját élvei örök voltában \$ iparkodik tartós életre berendezkedni a felnövő nemzedékek lelkében. Egy nagy szláv agitátor írta egyszer: Bármit mondjanak az öregek, a csecsemő az anyám már az anyja méhében. A fasiszmusnak is egyik főgondja az ifjúság átítatása a saját eszméivel. Mivel történelmi felfogása szerint a nemzet képződése örökké tartó folyamat, amely az állam formájában folyik le, nevelési rendszerét lényegében politikai jellegű neveléssé fejleszti, hiszen energiáit olyan eszmékből meríti, amelyekben nyoma sincsen az élet individualisztikus vagy materialista-hedonisztikus felfogásának.

Ezzel a fasiszta kultúra, az új világ- és életnézet sarkpontjához jutottunk el. E kultúra gyökerei mélyre vezetnek, egy megújított politikai tudat mélységeibe, ahol az olasz nemzet ráneveltetik egy új gondolkodásmódra, az élet új értelmére. A fasiszmus forradalmat hozott minden téren, így szellemi téren is, mert csak forradalmi úton érheti el, hogy megszabadítsa a nemzetet a szabadkőműves mentalitásnak, ezen absztrakt módon racionalisztikus és vallásellenes gondolkodásmódnak kicsinyes, elavult nyomorúságából.

A fasiszta kultúra idealisztikus kultúra. Eszménye a forradalmi mű folytatása és győzelmes befejezése: egy olyan fasiszta Itália, amely lényegében egybeesik Itáliával, s olyan fasiszta párt megszervezése, amely állam legyen, hogy azután nemzeté alakuljon. Ezen kultúra tehát pártkultúra, azon pretenzióval felruházva, hogy egy állam, majd egy nemzet kultúrájává váljék. Igaz, hogy ma már közel két és fél millió ember van beszervezve a fasiszta pártba, amely egyelőre, amíg forradalma tart, elit, akcióképes vezető párt akar maradni. Ha ma

talán még nem is lenne egészen helyes a fasiszta kultúrát egyszerűen azonosítani a modern olasz kultúrával, az új kultúrpolitika intenzitása biztosíték arra nézve, hogy ez az azonosítás hamarosan helytálló lesz. Az olasz nép csak nyerhet e folyamat által, mivel a fasiszta kultúra alap gondolatai egybeesnek a tisztultabb emberi szellem igényeivel a küzdő és hívő nemzedékek lelki alkata tekintetében. Az idealisztikus új kultúra hisz az eszmében és az akaratban; hisz az eszme valóságában s hisz abban, hogy azt erős akaratral a nemzettesten belül meg is tudja valósítani. Az egyénnel szemben felállított igényei, ideális célkitűzése szépek és magasak. A fasiszta kultúra által áthatott egyéniség ideálja az erős és a tiszta jellemű ember, a komoly, hivatásának tudatos odaadással élő, az elpuhultságot és a gyengeséget megvető, a korrupciótól irtózó, a törvényt feltétlenül tisztelő, fegyelmezett, a gánccsal nem törődő, a nagy állami és nemzeti akaratban felolvadó, az előtt megalázkodó ember.

Ebben az emberideálban könnyen megtalálhatók mindazok a vonások, amelyek a klasszikus Róma kötelességtudó, erős polgárát a világ urává tették. A fasizmus lelke egyre határozottabban eltávolodik a risorgimento rokonszenves, legendás időinek bálványozásától s egyre tudatosabban fordul a római impérium etikai berendezkedése felé. Az egyéni akaratot a közösség szolgálatára neveli. Művészet, történelem, irodalom, tudomány, iskola, jogi intézmények, morális és vallásos élet, katonai nevelés, társadalmi, pénzügyi és gazdasági mozgalom, tehát az emberi szellem működésének egész köre lényeges elemeit alkotják az új kultúrának. A műveltség minden egyes ágát saját törvényei értelmében fejleszti, azért, hogy belőlük a fasiszta szellem megerősödve kerüljön ki. Lényegében minden szellemi munkának ugyanaz marad a végcélja: megtenni a fasizmust nemzeti tudattá. A műveltség és a tudás számára csak eszköz, amely az egyént bekapcsolja a nemzet tudatába és akaratába, illetve végeredményben az általános emberi kultúrába. A fasizmus hisz tehát az egyetemes kultúrában, amelybe azonban az egyén csak a nemzeti kultúrán keresztül kapcsolódhat be. Ezért eminensen, sőt kizárólag nemzeti irányú a fasiszta kultúra, s igénytelen nézetem szerint ez a kulturális gondolat támasztja a legmélyebb űrt a fasizmus és ázsiai antitézise, a bolsevizmus között, midőn az egyént elzárja az internacionalizmus gondolatvilágával való közvetlen érintkezéstől.

A fasiszta Olaszország befogadja a modern kultúra minden egészséges hajtását. Bár pontos statisztikai adatok nem állanak a rendelkezésemre, így is felsorolhatok több közismert tényt. A fasizmus teremtette meg az egységes Olaszország első akadémiaját a szellemi tudományok előmozdítására s külön tanácsot a természettudományi kutatások emelésére. Számos új klinika épült vagy nyert modern berendezést; szanatóriumok és kutatóintézetek szinte a talajból nőnek ki; a mezőgazdasági, technikai, kereskedelmi, ipari és hajózási ismereteket különbözőfokú intézmények terjesztik a nép körében; az ifjúság fizikai és erkölcsi egészségének ápolása az immár világhírűvé vált balillamozgalom hatáskörébe utaltatott, amely katonailag fegyelmezi a gyermekereget s egyben intenzívvé teszi annak lelkében a vallásos és haza-

fias fasiszta eszmények iránti tiszteletet. Számokban és eredményekben gigantikus munka ez, aminek elvégzésére csak életerős nemzet és kivételes tehetségű vezér képesek. Csábító itt is a bolsevizmus működésével való összehasonlítás. Amíg Lenin és utódai, mint ortodox materialisták, gondolkodás nélkül megsemmisítették a múltat s elveik szolgálatában átveszik a lélektelen mechanizmust a külföldről, tekintet nélkül faji, organikus és erkölcsi előfeltételekre, addig a fasizmus fejlődött, a nemzeti egyéniségre függesztett szemmel, tehát konzervatív irányelvektől vezetve. A modern Olaszország befogadja a modern élet nyilvánulásait, de érzelmi, nemzeti alapon. Legyen szabad egy példát említeni. Még a világháború előtt Olaszországban úgyszólván ismeretlen fogalom volt a sportoló nő, a fasizmus iparkodik meghonosítani ezt az észszerű mozgalmat, de nem utánozza szolgálait sem Amerikát, sem más államot s nem tűr semminemű szabadosságot sem, ami árthatna az olasz családi élet hagyományos tisztaságának. Jellemző példája a fasizmus felfogásának a nemzeti élet organikus voltáról!

Bizonyos fokig ebbe a gondolatkörbe tartozik a fasiszta koncepció és a vallás, illetve az egyház viszonya is. A fasizmus sohasem volt vallásellenes. Magasra értékelte az egyházat és a vallást idealisztikus alaptermészeténél fogva, mint az ember erkölcsi egyéniségének leg-tiszteletreméltóbb alkotóelemét; tisztelte, mint a tekintély elvének és a hierarchiának (a fasizmus elméletének alapfogalmai!) ideális megvalósulását a földön s végül mint a nemzeti hagyomány lényeges alkotóelemét. Nem szabad elfelejteni, hogy a fasizmus első közoktatásügyi minisztere, G. Gentile, rendelte el, hogy minden iskolában helyeztessék el a Megváltó keresztje és a király arcképe! Másfelől azonban történeti gyökereinél fogva, amelyek visszanyúlnak a risorgimento gondolatvilágába, de saját élettörvényei parancsából is, a fasizmus határozottan ellenszegült az egyház politikai befolyásának. A harc pár év előtt befejezést nyert a lateráni szerződéssel. Az olasz nemzetet 1870 óta megosztotta az egyház és az olasz állam antagonizmusa. XI. Pió pápa és Mussolini bölcsesége megtalálta az utat a mindkét félre káros küzdelem befejezésére. Ma a pápaság szuverenitása és teljes függetlensége a kis vatikáni állam területén biztosítva van, de biztosítva egyben az olasz ifjúság vallásos nevelése s az egyház számos, hivatásából folyó funkciójának gyakorlása is. Az egyház és az államhatalom egymásrataláltak s a fasizmus büszkén hivatkozhatik arra, hogy ezen lényeges erkölcsi irányban helyreállította a nemzet lelki egységét.

A XIX. század legtöbb liberális és demokratikus áramlatának végzetes tévedése volt, hogy az egyházat — bizonyos vonatkozásokban a legdemokratikusabb intézményt — eredeti ellenségként megtagadta. Mikor Mussolini 1929-ben a lateráni egyezményt megkötötte, ilyirányú ellenállással nem kellett számolnia, mivel az olasz liberális állam már a porban feküdt.

Az olasz demokrácia állama már a világháború előtt sok kritikát hívott ki maga ellen gyengesége és a nemzeti érdekek lanyha védelme miatt. Igaz, hogy a helyzete nem volt könnyű. Az olasz nép év-

százados szétdaraboltsága s az idegen uralom alatt megtanulta az államban csak ellenséget látni, amely szellemi és anyagi érdekeivel vajmi keveset törődik. Az államon kívül szervezkedő nagy pártok századunk elején aláásták az egységes olasz nemzeti államnak azt a csekély tekintélyét is, amit a felszabadító harcok után biztosítani tudott magának. Az általános szavazati jog s egyéb demokratikus berendezések az adott viszonyok között magukban hordozták a bomlasztás csiráját. Angliában és Franciaországban, ahol az állam iránti tisztelet évszázados hagyományra tekinthet vissza, végre lehetett hajtani a demokratikus átalakulást az állam tekintélyének sérelme nélkül, míg Olaszországban a pártélet elkerülhetetlen hátrányai anarchiával fenyegettek. Az iránt az államhatalom iránt, amely a háború gyümölcseit tehetetlenül ki engedte siklani kezéből s amely a társadalmi rendet sem volt képes fenntartani, nem fejlődhetett ki a tisztelet érzése. Ehhez járultak még a személyi motívumok. Mussolini, a forradalmár s a volt szocialista, közről ismerte a demokrácia jelszavai s a való élet közötti különbséget. Mint a szocialista párt vezetőembere tapasztalta volt, hogy a demokrácia csak jelszó, mert a tömeg pár vezetőembernek, sokszor önző érdektől, hiúságtól, alacsony pénz- és hatalomvágytól vezetett egyénnek a játékszere. Az a Mussolini, aki mélyen magába szívta Nietzsche filozófiáját, nem lehetett demokratikus a szó hétköznapi értelmében.

A fasiszmus 1925-ig megtúrta maga mellett egyéb pártok létét is s ezt az időt arra használta fel, hogy a legsürgősebb reformokat végrehajtsa. Erre a periódusra esnek a nagy reformmunkálatok, amelyek sorában az első az olasz oktatásnak minden fokán való újjászervezése volt. Ezt követték a pénzügyi reformok, amelyek rendet teremtettek az ország vigasztalan pénzügyi helyzetében, kiküszöbölték az óriási deficitet, helyreállították az államháztartás egyensúlyát, rendezték a függő államadósságok ügyét s egészségesebb alapokra fektették az adórendszert. Azután az igazságszolgáltatás keretében hajtattak végre a gyakorlati szükségétől megkívánt átalakítások s a kormány rendet teremtett az előbb kevéssé jöhírű olasz bürokrácia körében, rendet és fegyelmet vive oda be. Az új rendszer pár év alatt elvégezte tehát azokat a szervezési munkálatokat, amelyekkel szemben a liberális kormányok évtizedes taktikázása eredménytelennek bizonyult. A nagy reformmunka azonban, a fasiszta-állam felépítése a liberális állam romjain, 1925 után kezdődött, amikor a fasiszmus teljesen szabad kezét biztosított magának minden egyéb párt elnyomásával s a sajtó erőteljes ellenőrzésével.

Mussolini a maga frázisnélküli, de mindig erőteljes stílusában a következőképpen jellemezte az államról való felfogását: „Per il fascismo lo stato è un assoluto, davanti al quale individui e gruppi sono relativo — a fasiszmus számára az állam abszolútum, amelylyel szemben egyének és csoportok relatívum“. Az ő politikai koncepciója olyan államot kívánt, amelynek a tekintélye legyen igazán szuverén s amely uralkodjék az ország összes létező ereje felett, — de maradjon állandó közvetlen érintkezésben a tömegekkel, vezesse, nevelje, gondozza, segítse azokat. A fasiszmus elit-elve értelmében

nem a tömeg szuverén, hanem a polgárság elitjétől irányított állam, amely demokratikus abban az értelemben, hogy közvetlenül lehatol a tömeghez.

A társadalom elatomizálva, amint ezt a liberalizmus kifejtette és sok esetben végre is hajtotta, csak a nagy tömegek általános és mélyreható etikai nevelése mellett tud ellenállani az ösztönélet rohamának. A liberális és a demokratikus állam, amely az egyénben látja a társadalom célját, Mussolini történeti látása szerint lehetett a XVIII. század végének s a XIX. század első felének az ideálja, de a mai komplex életben nem felel meg többé a kor igényeinek, különösen nem Olaszországban, ahol nem voltak meg sem társadalmi, sem politikai előfeltételei.

A fasiszmus a rend és fegyelem jegyében született meg s organikus látásával a társadalmat mint történeti folytonosságot fogja fű, amely független az egyéntől. Természetes dolog tehát, hogy nem volt képes az egyénben látni a társadalom célját, ellenben határozottan vallotta, hogy az államnak és a nemzetnek megvannak a maguk sajátos élet-törvényei, amelyekkel szemben az egyén éppen csak a „relatívum“ marad. A fasiszta államnak a kollektív élet minden terén megvan a maga sajátos funkciója és akarata, megvan az erkölce, megvan a vallása, a politikai missziója, társadalmi és igazságszolgáltatási funkciója és közgazdasági feladata. Nem létezik olyan társadalmi életnyüvánulás, amelynek ellenőrzésére és irányítására a fasiszta állam nem érezné magát hivatva. Ezt az óriási és feldősségtűjes munkát azonban csak a végrehajtóhatalom, a szuverén, minden gyámkodástól mentesített, erőteljes végrehajtóhatalom képes elvégezni. Olaszországban, fasiszta felfogás szerint, éppen azért nem felelhetett meg döb az államhatalom a hivatásának, mert a parlament volt a nemzeti szuverenitás letéteményese s az, mint kisebbségi pártok summája, állandó politikai krízisben szenvedett. Nem volt organikus, egységes kormány, ellenben voltak pártok, amelyek mind érvényesíteni akarták a befolyásukat, természetesen csak saját csoportjuk érdekében.

A fasiszta államban a kormányfő személye ad egységes irányt a fejlődésnek, az akciónak, ő választja ki a munkatársait, ő szabja meg a parlament befolyásától függetlenül, a jövő politikájának iránydveit, törvényerejű jogi normákat adhat ki, — tehát ő képviseli a kontinuitást a nemzeti életben. A parlament, amely előbb úgyszólván az államon kívül állott, megmaradt értékes munkatársnak, de beszerveztetett az államba s összetételében lényeges változáson ment át. A fasiszmus nem bízta a magával tehetetlen, nagyrészt szervezetlen s többnyire demagóg érdemektől vezetett tömegekre a választást; így iparkodik elkerülni azt a veszélyt, hogy egyes hatalmi csoportok kezébe kerüljön a nemzet képviselete. Olyan választási rendszert keresett tehát, amely az ország megszervezett erőire támaszkodjék s amely — elit-elvének megfelelően — biztosítja azt, hogy a kiválasztottak tisztában vannak az ország egyetemes érdekeivel.

Ezen a ponton kapcsolódik bde a fasiszmus politikai koncepciójába a társadalom organizálása a munkatörvények által, amelyek közül legfontosabbak az 1926. évi törvény a kollektív munkaviszonyok jogi

fegyelmzéséről s az 1927. évi Carta del lavoro. Mielőtt áttérnénk rövid ismertetésükre, fontos annak a megállapítása, hogy a fasizmus ezen alaptörvények alkotásánál is realiztikus talajon állott, mivel az állam korporatív átalakítása a kor parancsoló szüksége volt. A líra stabilizálása s a külföldi (főként a francia) termelés versenye nehéz helyzetbe hozták az olasz produkciót. Gondoskodni kellett a termelőerők racionális irányításáról s végetvetni a sztrájkok és a kizárások rémének, mivel azok a nemzeti gazdagságnak súlyos károkat okozhattak. Ezért tért vissza a fasizmus bizonyos fokig a merkantilizmus elveihez, rendelte a termelést az állam felügyelete alá s avatkozott bele a munkások s a munkaadók viszonyába.

Az 1926-1 törvény (*disciplina giuridica dei rapporti collettivi del lavoro*) alapvető rendelkezései a következők: Az azonos kategóriájú munkások vagy munkaadók helyi szakszervezetei közül az állam elismer egyet s csak egyet, amely számszerűleg minoritásban lehet, de erkölcsi és nemzeti szempontból megbízható; a munkások vagy munkaadók tizedrésze elég ahhoz, hogy az általuk alkotott szindikátus törvényesen elismertessék s az ilyen szindikátusok a be nem szervezett elemekre is kötelező erejű kollektív megállapodásokat köthetnek (elit-elv!); a szindikátusok nemzeti funkciót is végeznek, mert tagjaik gazdasági és erkölcsi érdekeinek védelmén felül kötelesek törödni azok jólétével, műveltségével, nemzeti és etikai művelésével; több azonos szakmát képviselő szindikátus egy federazionet, több federazione egy confederazionet alkot, létrehozva az azonos szakmájú munkaadók s munkavállalók parallel, egymástól izolált legmagasabbfokú szervezetét; egyesületek nem ismertetnek el az államtól, ha függési viszonyban állanak más, nemzetközi egyesüléstől; kötelező a kollektív munkaszerződés s vitás esetekben külön bíróság előtt, amelynek ítélete kötelező erejű, lefolytatandó az egyeztetési eljárás; az egyeztetőbíróságok kötelesek méltányos tekintettel lenni mindkét fél érdekeire, de főleg a nemzeti termelésre; a sztrájk és a kizárás tilos. Ez a fasiszta állam valódi munkatörvénye. Nem tökeellenes, hiszen Mussolininak magas véleménye van a tőke termelőerejéről s a munkás sorsának javulását a termelés intenzitásának emelkedésétől várja. Korszakos jelentőségű újítása a törvénynek, hogy a munkaadók szervezeteivel egy rangra emeli a munkavállalók szövetkezését s ekként a munkást és a tőkést a nemzeti termelés egyenrangú tényezőinek ismeri el az állam előtt.

A Carta del lavoro pregnáns rendelkezései közül csupán a következők felemlítésére szoritkozom: A munka szociális kötelesség s mint ilyen az állam védelme alatt áll; nemzeti szempontból az egész termelés egy egységet alkot, egységesek a céljai, amelyek a termelők javában s a nemzet hatalmának fejlődésében érik el csúcspontjukat; a munkaadók és a munkások együttműködésre köteleztetnek, az általuk alkotott confederazionekat a korporáció köti össze magasabb egységbe mint a termelőerők egységes szervezete; az állam elismeri szerveinek a korporációkat, mivel a termelés érdekei állami érdekek (tehát míg a munkások confederazionei és a munkaadókéi jogi személyek, a korporációk állami adminisztratív szervek); a korporáció feladata a kollektív szerződések körül felmerült vitás esetekben való egyeztetés,

mielőtt a vitás eset a bíróság elé kerülne» továbbá általános normák felállítása a munkafeltételek tekintetében, a termelés emelése, a munkásvédelem új rendezése s a balesetek elleni intézkedések ellenőrzése; a bérminimum megállapítása a két kollektív fél megegyezésének a tárgya. Említsük még meg, hogy részben végrehajtott, részben tervbe van véve a balesetbiztosítás, az anyaság védelme, a foglalkozási betegségek s a tüdővész elleni védelem kiépítése, valamint a munkanélküliség elleni biztosítás; továbbá, hogy az egyes foglalkozási szervezetek kötelesek tagjaik szakszerű és általános műveltségének fejlesztéséről gondoskodni („dopolavoro“, szószerint „munkautáni“ t. i. foglalkozás).

A nemzeti termelés hatalmas erejű megszervezése, amely legalább is körvonalaiiban és egyes lényeges elemeiben készen áll, a fasiszta állam büszkesége, létalapja és jövőjének záloga. Nagyot csalódtak, akik Mussoliniban a nagytőke exponensét sejtették. Még mozgalma győzeimrejutása előtt kijelentette, hogy a polgárság csatlakozik, ha azt hiszi, hogy érdekében idézi elő a forradalmat s szavát beváltotta. Előtte nincs osztály, nincs párt, nincs egyén vagy csoport, ami fontos lenne, csupán az állam és a nemzet. Ezért az osztályharcot minden formájában kiirtja, viszont egyformán véd minden termelési tényezőt. A fasiszta államban a munkásnak meg kell találnia hazáját, hogy ne kényszeríttessék a nemzetközi eszmékkel való kacérkodásra. Ma az olasz munkás érdekei törvényesen s ami fontosabb, a valóságban is az állam védelme alatt állanak, éppen úgy, mint a vállalkozóé. Ezért hálás az olasz proletárok tömege s ezért fogadja odaadó lelkesedéssel azt az embert, akit még a háborúban szívesen legyilkoltatott volna mint szocialista renegátot. Ha a fasizmus érzésben egységes nemzetet akart teremteni, úgy kultúrpolitikája mellett a másik alapvető tényezőt feladata megoldására a munkatörvényekben alkotta meg.

A társadalom korporatív megszervezésének azonban megvan a maga tisztán politikai jelentősége is. Az újjászervezett parlament a munkaadók s a munkavállalók confederazionemak (számszerűit 13) képviselőiből kerül ki. Ezzel eléretett a cél: a parlament tényleg az egész dolgozó társadalom képviselete, nem amorf tömegeket, hanem a produktív munkát képviseli s tisztában van a nemzet életigényeivel.

Ma Olaszország az építőmunka hazája. Azzá is kellett lennie, mert a fasizmus nagyon súlyos, szinte megoldhatatlan örökséget vett át a súlyos deficitet felmutató külkereskedelmi cserében s a népességi problémában. A háború előtt s közvetlenül utána Olaszországból csaknem félmillió ember vándorolt ki évente, mivel az olasz föld képtelen egy 43 milliós nemzetet eltartani, amely amellet erősen szaporodik. Pár év előtt azonban e téren is beállott a krízis; az Egyesült Államok a minimumra szállították le az olasz bevándorlók számát s Franciaország felvevőképessége is megcsappant. A túlnépesedés réme azon alternatíva elé állította a fasizmust, hogy vagy alkotnia kell ereje végső megfeszítésével, vagy „explodál“ az ország. Emberfelettiek a fasiszta kormány erőfeszítései, hogy a termelést fokozza. A nagykonceptiójú „bonifica integrale“ az őstermelés szolgálatába akarja állítani mindazokat a területeket, amelyek eddig nem voltak alkalmasak a megművelésre; e célból mocsarakat csapolnak le,

kopár helyeket fásítanak, utakat építenek, öntözőműveket állítanak fel stb. A „battaglia del grano“ (a gabonacsata) az olasz gabonatermelést iparkodik fokozni minden eszközzel, hogy az országot függetlenné tegye a gabonabehozattól. Hasonló pártolásban részesül az állattenyésztés is. Az elért eredményekről felvilágosítást nyújt pár adat: 1914-ben 49 millió métermázsa gabona termett Olaszországban, 1929-ben 62.2 millió s jelenleg 65—70 millió mázsa körül jár a termés; 1909—14 között hektáronként átlagban 10.4 métermázsa gabona termett, 1929-ben 14.4 mázsa. Hasonló eredményekre nézhető vissza a világkrízis elmérgesedése előtt az olasz ipar is, mert átlag 25—40%-kal múlta felül a békebeli termelést. A faszizmus tíz év alatt a kereskedelem és az idegenforgalom érdekében több mint 6000 km kitűnő utat épített s vasúthálózatát közel 2000 km-rel növelte. Munka és termelés ritmusának gyorsítása, az anyagi és az erkölcsi színvonal emelése, egy új, modernebb világ teremtése a faszizmus halhatatlan érdeme.

Egy erőteljes, munkás új nemzedék van kialakulóban Itália földjén, amelynek büszke nemzeti öntudata és hite van. Milliók tomboló lelkesedése kísérte a napokban Mussolinit, a dúcét, akiben az olasz nép messzianizmusa a Gondviselés által küldött vezért látja, Észak- és Közép-Olaszországban végzett diadalútján. Kevés forradalmárvezér érte ezt meg tízéves uralkodása után! Ebben a zömök, masszív, klasszikus-római koponyájú, sok küzdelmen és sok szenvedésen átment emberben megvan mindaz a tulajdonság, amivel egy nemzet a vezérért fel szeretné ruházni. Főlényes intelligencia; törhetetlen energia és parancsoló akarat; példádan munkaerő; a halálnak arcába nevető bátorság; önmagában való törheteden hit; nagy szuggesztív erő; a kiválasztott, tömegek feletti uralomra hivatott felsőbbrendű ember öntudata s mindenekfelett bensőséges, mély fajszeretet. Az intelligens elem benne látja a rend helyreállítóját, a vállalkozó a termelés nyugodt menetének biztosítóját, a nagy tömeg a saját emberét, aki vele érez, vele küzd, vele szenved. Hogyne érezné vele a rokonságot a proletár, mikor o, a teljhatalmú kormányfő bevallja előtte, hogy elszorul a szíve, ha arra gondol, hogy a jövő télen lesz aki éhezik s akinek nem lesz hajléka, mert ő tudja mi az éhezés s mi a kihült ház. A régi római impérium és az olasz nagy történeti hagyományok örökségének a letéteményese ez az ember, akiben nemzeti büszkeség, erő, kulturális és politikai nemzeti küldetés tana a kiteljesedettebb, szebb jövő felé vezető vezért látatja.

Mussolini, aki megvet mindenkiben minden hedonizmust, nem boldogságot ígér, hanem áldozatot követel s munkát, szenvedést, harcot hirdet a jobb jövő előkészítésére. A faszizmus második évtizedének programja: „Haladni, alkotni, ha kell küzdeni és győzni.“

ÁLLAMKÖZÖSSÉG ÉS NÉPKÖZÖSSÉG

ÁLLAMKÖZÖSSÉG ÉS NÉPKÖZÖSSÉG nem a napi politika opportunizmusának, hanem a történeti és szociológiai fejlődés szükségyszerűségének kérdése, egy népszichológiai momentum.

A probléma: a nép fennmaradása; alapja a népi összetartozásban rejlő erő, ami jelenti a népi élethez, annak erkölcsi momentumaihoz való jogot s nyilvánul meg az azokhoz való ragaszkodásban, az érettség való küzdelemben, legyen az ragaszkodás és küzdelem nemzeti függetlenségéért, szabad vallásgyakorlatért, tradíciókért, vagy nyelvhasználatért vagy akármiért. Államalakulásnak, határok kiszabásának, szuverenitás korlátozásának, kisebbségvédelemnek más értelme nincs: kiválasztani a népet, a nemzet, a kisebbség fennmaradási módjának legjobb formáját. Nincs az emberiség létének komplikáltabb problémája.

A sok ágabogú problémának prelimináris kérdése: hogy miért kellett, hogy ösvény induljon államközösségtől népközösség felé? Miért nem elégít ki az államközösség s miért fordul a reménység a népközösség felé?

Azért, mert az idők mutatják, hogy a probléma az államközösség máig kiformalódott keretében nem bír megoldódni. Néha felcsillant egy-egy momentum, mely utat mutatott a megoldás felé, de a lehetőség belefűlladt az uralkodó és félreértett irányzat hullámaiba. A régmúltban a csehországi német települések és az erdélyi szászok partikularizmusára gondolok; a tizenkilencedik században a nemzeti államok kialakulására.

A világháborút befejező békekötések etnográfiai határok és kisebbségi védelem keretében keresték a megoldást. Maradtak az állam történeti és politikai konstrukciójának, az államközösség konzervatív keretében. Megoldás nem jöhetett létre s ezért kellett^ hogy az elnyomott, létében veszélyeztetett „népkisebbség“ a népközösség koncepciójához forduljon. Ami különben nem új gondolat, hanem régi valóság.

NÉPKÖZÖSSÉG OBJEKTÍV ALKOTÓ ELEMÉIT hiába keressük; biológiai vagy szociológiai alapon a népközösség egyetemesen alkalmazható kritériumát nem kapjuk. Nyelv, közös leszármazás, közös múlt és közös tradíciók, szokás és jellem, közös joggal élés, ugyanegy hitvallása, név viselése: alap és kapocs lehet mindez népközösséghez, de döntő kritériumot sem egyenkint, sem összevéve nem nyújt. Még a nyelvi közösségen alapuló kultúrközösség sem elszakíthatatlan

kapocs, mint a közös nyelven felépült dán-norvég kultúrközösség bomlása mutatja.¹

De ha konstatáltuk ezt, ha elimináltuk a népközösség minden lehető objektív kontribuens elemét, mint egyetemes kritériumot, a tény: a népközösség léte, mint az emberi történet és emberi jelen döntő faktora megmarad.

Az a misztikus, magyarázhatatlan érzés, ami az egyénben a faj-szeretet, a nemzetiséghez való ragaszkodás — az jelenik meg az ugyanazon népséghez ragaszkodó egyesek tömegének fajszereteten keresztül a népközösséghez való ragaszkodásban. Egy definiálhatatlan „corpus mysticumban“ való felolvadás, melynek nem kézzelfogható megjelenési formák adnak valóságot, hanem egy a vallásos hit és hazaszeretet gyökerét képező lelkiállapothoz hasonló komplex, tudatos vagy öntudatlan vonzalom, odatartozási érzés, amelynek akarása, vallása, hite az egyetlen biztos kritériuma a népközösségnek. Mint az egyén nemzeti hozzátartozását nem objektív kritérium, „etnikai eredet, név-analízis, hanem a szuverén egyén akarata dönti el; úgy a népközösség létét összetartozási vágyának megnyilatkozása determinálja. Csak az egyén mondhat le nemzetiségéről s csak a nép, a nemzeti kisebbség mondhat le valamely néppel való közösségéről, felejtetheti el hovatartozását. S ha mi követeljük, hogy tiszteletben tartsák az egyén faji kisebbséghez való tartozásának akarását, tiszteletben kell, hogy tartsuk a néptöredéknek is kultúrközösségbe, népközösségbe való tartozásának vágyát. A kettő között csak hatványbeli különbség van.

A NÉPKÖZÖSSÉG ESZMÉJE nem magában álló, független jelensége az időknek, hanem a népek önrendelkezési jogának s az abból fakadt nemzetiségi eszmének továbbhatása és érvényesülése az adott körülmények szerint. Az önrendelkezési jog — a népközösség — addig, amíg oly tereumon mozgott, hogy össze volt egyeztethető a nép egy másik formai szervezettségével, az állammal, azt nem gyökerében, hanem csak politikai kialakultságában támadta meg. Báró Eötvös József Európát a „nemzeti törekvések miatt“ csak a „létező álladalmak feloszlásától“ félti s államelméleti kataklizmára nem gondolt. De az eszme fejlődése és a világháború fejlődése, a békeszerződések tehetetlensége bebizonyította, hogy a nemzetiségi — vagy hívjuk népközösségi, kisebbségi kérdésnek — az államfogalom eddigi keretei között nem oldható meg s ma már nyilvánvaló, hogy az állam-eszme orthodox koncepciója kapitulálni fog a népközösség eszméjének támadásaival szemben.

Az államfogalomnak két kardinális eleme az, mely veszendőbe indult: a szuverenitás fogalma és az államterület és államhatárok kérdése.

¹ Ezekkel a momentumokkal, melyeknek mindenike külön tárgyalást igényelne, amire talán lesz máskor alkalom, most nem foglalkozom. Gratz Gusztáv ezekre vonatkozó rövid és kifogástalan analiziséhez (Magyar Szemle 1932, XV. kötet, 297. 1.) nekem nincs is semmi hozzáadni valóm.

² Bármint döntött is a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság a felsősziléziai német-lengyel iskolakérdésben.

A SZUVERENITÁS korlátatlanságának vagy korlátozottságának kérdése ma már alig vitás. Korlátok nélküli szuverenitás nincs. Arról ne is beszéljünk, hogy a legyőzött államok, közöttük a magunk állami szuverenitása is, cserepekbe törve hever a népszövetség szemétdombján. Pénzügyi és katonai kontroll, nagyhatalmi és kisantantbeli fenyegetések emeltek korlátokat teljes állami szuverenitásunk elé. De ezek nem állandó dolgok; ezek nem a szuverenitás fogalmi korlátozásai; ezek az ő gyávaságuknak ideiglenes láncrai rajtunk.

Ami valóságos és a szuverenitásnak az idő haladásával továbbfejlődő korlátait jelenti, azt azok a nemzetközi befolyások mutatják, melyek állandó jellegűek és éppen a kisebbségi kérdéssel, tehát a népközösség gondolatával állanak összefüggésben.

A kisebbségek védelmét a háború utáni nemzetközi szerződések kivették a kisebbségi államok belső hatósága alul és nemzetközi kontroll és védelem keretébe utalták. Az első pillanatra látszik, — észre vette ezt azonnal Lengyelország és Románia — hogy itt az állami szuverenitás korlátozásáról van szó s annak nevében tiltakoztak a kisebbségi szerződések ellen. És legyen bár még oly rossz véleményünk is a népszövetségi kisebbségvédelem értékéről, az intézménynek azt a hatását (amely a párizsi békeszerzőknek talán meg sem járta az eszét), hogy vele kiköszörülhetetlen csorbát ütöttek az állam orthodox fogalmán, mégis fel kell ismernünk.

Hogy az állami szuverenitás diminúciója a kisebbségi védelemmel kapcsolatban merre fog haladni és milyen mértéket fog elérni, azt én nem tudom. Ha a népközösségi probléma végleges megoldására kerül sor, állami szuverenításra kevés tekintettel lesznek. Ha nyíltan nem is tagadják meg, ezt nem azért fogják tenni, mert eliminálhatatlan ingredienciája az államfogalomnak, hanem azért, mert a népközösség problémája annak feje felett, vele nem törődve is meg lesz oldható. Mutatja a weimari alkotmány, melynek negyedik szakasza az állami szuverenitás egy olyan kardinális eleméről, mint amilyen a jogalkotás kizárólagossága, mondott le és mondja ki, hogy „a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai a német birodalmi jog kötelező részét képezik“. Gyökerében érinti ez a rendelkezés úgy a törvényhozó hatalmat, mint a hazai bíróságok kötelezettségét nemzetközi jogszabályok alkalmazása tekintetében.

Így tűnik el lassankint, észrevétlenül, az államok „deszuverenizálódási“ processzusa folytán a népközösség útjából az egyik nagy akadály, amely az államközi — közöttük a népközösségi — törekvések és kialakulások egyik legnagyobbika.

A SZUVERENITÁS TERJEDELMÉNEK változásához hasonló súlyos jelentősége van a népközösségi, a kisebbségi kérdés szempontjából az állam fogalmi körének abban az átalakulási tendenciájában, amely lassanként elejti az állami területet, tehát az államhatárok jelentőségét, mint az államfogalom lényeges elemét.

A világháború folyamán már láttuk ennek az életben megjelent egypár esetét, mikor terület nélkül maradt az állam: elvándorolt hazai földjéről a belga és a szerb és államterület nélkül kóborolt az állam-

hatalom. S ha valaki azt mondja, hogy a példa rossz, mert a területi szuverenitás gyakorlata csak de facto volt felfüggesztve, de teóriában élt, és a belga és szerb államterület csak ideiglenes katonai megszállás alatt volt, hát más például ott van a háború alatt az antant hatalmak által elismert cseh állam, melynek csakugyan nem volt sem területe, sem határai.

Lehet, hogy mindezek forradalmi jelenségek, és félremagyarázhatók okosan. Területnek és határnak más vonatkozása érdekel bennünket.

Népközösség érzése nincs területhez kötve, nem ragaszkodik röghöz, mint a hazaszeretet; „raumgewaltig“, mint a német mondja. A közösségnek az az érzése, amely a volgamenti és argentiniai németet a birodalmi németiséghez fűzi, az a vágy, nem ismeri Argentína határait, nem törődik az óceán szélességével, átlép mindent, túl-emelkedik mindenre, transcendens, Kanti értelemben. Mint mikor én Erdélyre gondolok.

E legyőzhetetlen váagnak, a népközösség érzése tényleges realizálásának azonban útjában áll az államhatár ortodox fogalma: egy folyó, melynek útját pedig egy buta szikla, egy vasúti vonal, melynek irányát egy érzéstelen nemzetgazda szabta meg. Útjában állhat még a kultúrközösségnek is és a határállomás megakaszthatja, hogy Petőfi, Arany és Jókai megtalálja útját az elszakított magyarsághoz.

Én e folyóirat lapjain egy alkalommal röviden írtam a nemzeti Öntudat fejlődési fázisairól; nem hívtam népközösségnek, de úgy is nevezhettem volna.¹

Azt írtam, hogy a nemzeti öntudatra való ébredés a kisebbség inferioritási érzetének reakciója, szabadulási vágy az elnyomottságból, mely előbb az állam keretein belül — legtöbbször megtévesztő és félreértett jogegyenlőséget, majd autonómiát, kultúr- vagy közigazgatási autonómiát követel. Aztán jön a vágy az állam határain túl a fajüag hozzátartozó nemzettel való kultúrközösség és végül a törekvés a nemzetiség szerinti anyanemzet közösségébe való beolvadás, többséggéválás után. E fázisok fejlődése tisztán látható némely kisebbségi népcsoport történetében. A fejlődési processzus két utolsó fázisa a népközösségi eszmekörbe tartozik s azt, hogy az milyen: kulturális vagy politikai jelleget öltön, egyedül a kisebbség geográfiai helyzete determinálja.

Erre vonatkozóan ugyanabban a tanulmányomban — nem tudom, mennyire meggyőzően — azt is írtam, hogy a kisebbségi kérdés és főleg a kisebbségi politika szempontjából a kisebbségek sokféle osztályozásán túl egy osztályozásnak van reális értelme, annak, amelyik határmenti, Grenzminderheitet és sorsrendelte, Schicksalsminderheitet különböztet meg: egyik, az utóbbi, amelyik elszakadva az anyanéptől, attól térben és időben oly távol van, hogy sors rendelése folytán azzal soha újra össze nem forrhat; a másik, a határmenti kisebbség, amelyik anyaállamának határmentén lakik, attól legtöbbször egy nemzetközi szerződés választotta el s egy papírrongyot szét-

¹ „Megjegyzések egy kisebbségi vitához“. Magyar Szemle, 1931 júniusi szám, 170. lap.

tépvé, egy patakot átlépve azzal egyesülhetne. A sorsrendelte kisebbség esetében egyik oldalon van a vágy a kultúrközösség után, anyagi, szellemi támogatás révén, másikon a nemzeti egységes állam politikája, mely tiltja a kulturális összeköttetés megszervezését; a határmenti kisebbség esetében egyik oldalon ő maga a contrat sodallal, önrendelkezési joggal, Wilson tizennégy pontjával a kezében, referendumot kérve s túlfelől ismét az egységes nemzeti állam, területi integritásával, lojalitást, államhűséget követelve és irredentizmusként büntetve a népközösségi vágyat.

VEGYÜK MOST A KISEBBSÉGET az államban úgy, ahogy van, amit ígértek és adtak neki, amit követelnek és megtagadtak tőle; hogy alakul sorsa fennmaradhatásának szempontjából?

A háború utáni szerződések ígértek egzisztenciális és fejlődési lehetőséget, kulturális és politikai jogegyenlőséget és követelnek ennek fejében államhűséget, lojalitást.

Jogegyenlőség a kisebbségi államokban, tudjuk, hogy nincs. Az a teméntelen panasz, ami vagy eléri, vagy nem jut el Genfbe, tanúsága ennek. Már az államnyelv tanulásának kötelező volta áttörése a jogegyenlőségnek. A bilingvizmus nem kisebbségi ideál s a flamand aktivisták küzdenek ellene s a wallon aktivisták igazat adnak nekik.

A jogegyenlőség terén a baj az, hogy materiális tartalma nem áll tisztázottan kisebbségi téren: mást jelent többség és mást a kisebbség szájában.

A többségnél azt jelenti, hogy amilyen anyagi jog megilleti a többségi személyt, ugyanannyi illeti meg a kisebbséget: ha én beszélek a többségi nyelven, neked is jogod van azon szólam; ha az én gyermekem álhuni iskolában többségi nyelven tanul, a bíróság előtt többségi nyelven beszél, a te gyermekednek és neked is feltétlen jogod van hozzá; ha én köteles vagyok az állami iskola fenntartásához hozzájárulni, neked, aki kisebbségi iskolát tartasz fenn, neked is kötelességed az. Szóval: „minden állampolgár ugyanazt a bánásmódot élvezzi“. Ez az egységes állam, a többségi nemzet jogegyenlősége. De ez nem a kisebbségek jogegyenlősége.

A kisebbségek joga a jogok egyenlőségét a faji, nyelvi és vallási különbségek elismerésévé jelenti: amint fajilag, nyelvileg, vallásilag különböznek az egyes kisebbségek, úgy különbözők jogaik nyelvüket, felekezetüket, kultúrájukat illetőleg, nem mennyiségileg, hanem minőségileg. Joffe, Brestlitowskban arról beszélt, hogy a kisebbségek jogai „durch Sonderrechte gewährleistet werden“. Klasszikusan definiálta ezt a végtelenül fontos különbséget Belcourt kanadai szenátor a The Times-ban „Kanada ikeroszlopai“ című cikkében: „A fedorális szerződés alapelve és bázisa egyenlő elbánás és egyenlő részvétel, azaz egyenlő cselekvési szabadság mindkét népcsoport részére minden ügyben, mindig saját géniuszuknak, nyelvüknek, hitüknek, tradícióiknak és szokásaiknak megfelelően.“ Az egyik az egységes, a másik a kisebbségi, nemzetiségi állam követelménye s ha ki- mondjuk az egységet, megtagadtuk a kisebbségi jogegyenlőséget.

„A vallásszabadság“ — írja egy hollandi politikus — „népi (kisebbségi) érdek, vallásegység állami érdek; a szó szabadsága népi, korlátozása nagy egységesítési érdek; a történeti múlt helyes ismerete erős népi érdek, de nagy hátránya lehet az egységnek.“¹

Ma azonban a helyzet az, hogy a világ azt hiszi, hogy a „jogegyenlőség“ száraz, kvalifikálatlan deklarációjával, amint az kisebbségi szerződésben és kisebbségi államok alkotmányában áll, a kisebbségek csakugyan jogegyenlőséget élveznek.

S ennek fejében az állam hűséget követel.

Mióta Paderewszky Clémenceau kísérő levelére adott válaszában felvetette a lojalitás kérdését, nincs nap, hogy azt ne követeljék a kisebbségektől. Az 1922-i Gilbert Murray-féle propozíciók, melyek a népszövetségi védelmet akarták precizírozni, egyik pontja így szól: „A (hatodik) bizottság elismeri a kisebbségek eredendő jogát, hogy elnyomással szemben védelmet keressenek a népszövetségnél, de hangsúlyozza, hogy a kisebbségek kötelessége, hogy az államnak, melyhez tartoznak, lojális polgárai legyenek.“ S beszélt azóta erről mindenki, Chamberlain, Dúca, Bratianu, Benes, Mello Franco.

Mi ennek az értelme? Mi iránt követelnek lojalitást s miért hangosan és folyton a kisebbségi állampolgártól? Az államnak van büntetőjoga: annál többet, vagy kevesebbet kíván kisebbségi alattvalójától az állam?

Az értelme az, hogy államhűségen, büntetőjogon túl van egy erkölcsi momentum, egy érzés, melyet százesztendős múlt, Rousseau Contrat socialja, Wilson tizennégy pontja, annyi meg annyi referendum, népszavazás és világháború határrendezése jusztfikált és nevelt nagyra: az önrendelkezési jogon alapuló népközösség jogosultsága. „L’existence d’une nation“ — írta Renan — „est un plébiscite de tous les jours“. De ma, békében, tilos a népközösség ilyenforma gondolata, az irredentizmus, és büntetőjogba ütközik a cél, mely az államhatárok megváltoztatására irányul: tegnap háború volt s akkor magasztos ideál volt a kis népek, a szétszórt kisebbségek felszabadítása, egysítése, új határok vonása, új államok alkotása.

Amelyek annyit érnek, mint a régiek.

Ez egy nagy ellentét, nagy krízis, az állam elméleti és de facto krízise, amelyből — ma úgylátszik — talán a népközösség alkalmas, hogy kivezessen. „Die soziale Einheit aufgeklärter Völker, welche die alten politischen Grenzen bricht, ist die wirkliche, weil sie die allumfassende soziale Einheit ist, wogegen die alten Staaten das Organ des politischen und militärischen Eroberungsgeistes verkörpern. Die Aufgabe des Staates hat sich daher verändert, und zwar in Einklang mit der Kulturentwicklung.“ Ezt mondta a világháború első évében egy nagy államférfiú, egy ellenségünk; de mégis igaza van.

Gondoljunk az egyházak, a katolikus egyház fejlődésére és mai univerzalitására. Hol van ma a *cujus regio, ejus religio* elve?

Vallásüldözés ma már csak Romániában van.

¹ P. W. De Koning: Volk en Staat, en Studie over hét recht der nationaliteiten. 12 lap.

E RÖVIDREFOGOTT ÉS ÖSSZEFÜGGÉSTELEN elmefuttatás tolsó kérdése az: van-e valami jogosultsága annak a hitnek, hogy népközöségi eszme van és fejlődik? Van-e a népközösség gondolatának nyoma az életben?

A népközösség, mint eszmeáramlat, ma még túlnyomóan kultúrkapcsolatként jelentkezik, de mégis merültek fel esetek, melyek a népközösség gondolatának befolyását mutatják nemzetközi vonatkozásban is, ha már jelentőségét ezen a téren való hatása szerint akarjuk mérni.

Gratz Gusztáv igénytelen és nem nagyon meggyőző példaképpen említi, hogy Hasselblatt abban látja a népközösség nemzetközi elismerését, hogy a népszövetség kisebbségi kérdésekkel foglalkozó hármass bizottságában nem szabad helyet foglalniok az olyan államok képviselőinek, amelynek fajrokonai a bizottság előtt mint peticionálók lépnek fel. Ezzel Hasselblatt szerint el van ismerve, hogy létezik egy anyaállam, amely nem nézheti közömbösen a határain kívül élő fajrokonok sorsát. Ha ebben a megjegyzésben — írja Gratz Gusztáv — van is némi igazság, ez az igazság túlvékony alapot nyújt annak megállapítására, hogy a népközösség ezzel nemzetközi jogilag már el volna ismerve.

De tulajdonképpen csak ennyi a népközösség nemzetközi téren való megjelenése? Nem a népközöségi törekvések eredményei a század összes határváltozásai és összes referendumai?

S vannak más jelenségek is.

Az első balkáni háborúban, emlékezhetünk, Románia nem vett részt és semlegességének árul népközöségi sorsosi, a többi balkáni területen élő románok védelmét követelte. Mielőtt ez megtörtént volna, kitört a második háború, amelyben Románia aktív részt vett. Mikor a háború befejezése után Bukarestben békekonferenciára ült a háborút viselt öt balkáni állam, az amerikai ajánlatára a tárgyalás keretébe vonták a háborút viselt államok területén élő faji kisebbségek, néptörödékek kölcsönös támogatását és védelmét. A tárgyalások eredménye az volt, hogy Románia, Bulgária, Görögország és Szerbia azonos szövegű megállapodásban kijelentették, hogy (például): „Bulgária beleegyezik, hogy a kucovlachoknak, akik a jövőbeli Bulgária területén laknak, templomai és iskolái számára autonómiát ismer el; beleegyezik, hogy számukra püspökség állíttassák fel és a román kormány a bolgár kormány ellenőrzése mellett szubvencionálhassa a már meglévő és később felállítandó kultúrintézményeket.“

A kultúrközösség nemzetközi elismerésének nyoma a Románia és Jugoszlávia között 1927 végén tervbevett kisebbségi iskolai egyezmény, mely a két nép megfelelő kisebbségeinek oktatását biztosította volna kultúrközöségi szempontok tekintetbe vételével: rendelkezései vannak, hogy kisebbségi tanítók hiányában az anyaállam állampolgárai is alkalmazhatók a másik állam kisebbségi iskoláiban; hogy tankönyvek szerkesztésénél a többségi állam tanerőinek véleményét kérheti a kisebbségi állam, hogy a többségi államban kiadott tankönyvek használatát engedélyezheti a kisebbségi állam a kisebbségi iskolákban.

Az egyezményt a jugoszláv törvényhozás nem ratifikálta. A pénzügyi bizottság tárgyalása alkalmával Pribicsevics Szvetozár kifogást emelt ellene: «Az egyezmény lehetetlen», mondta, «mert az ország törvényhozásának szuverénitását korlátozza... Akármilyen jogot adunk a kisebbségeknek, azt saját akaratunkból, szuverénitásunk fenntartása mellett kell, hogy adjuk.

A jellemző szuverénitási kifogás!

Viszont ennek a nemzetközi megállapodásnak fordítottja a ma érvényben lévő román középiskolai törvénynek az a rendelkezése, amely a népközösség érvényesülhetésének meggátolása végett megtiltja a romániai kisebbségeknek, hogy kultúrintézményeik számára külföldről származó támogatást fogadhassanak el.

Ha a feledésbe is borítjuk azt a dokumentumot, Románia hadüzenetét, melyben háborúját azzal indokolta, hogy a monarchia románjai elnyomásban részesülnek s azok felszabadításáért fog fegyvert, vajjon nem a népközösség nevében kért népszavazást a mi békedelegációnk eredménytelenül Erdély és eredményesen Nyugat-Magyarország népe számára? És vajjon micsoda alapprindpiumon nyugosznak a mi revíziós törekvéseink ma?

SÚLYOS KÉRDÉSEK futólagos vázlata e cikk. Mi a népközösségi gondolat hatása a mi kisebbségi politikánkra? Mi az utódállamok magyar kisebbségeihez való viszonyunkra? Mennyiben tudjuk majd őket megint szorosabban befoglalni a nemzeti közösségbe, melytől az évtizedes elzárkózás eltávolította őket? Aki e lényegbe vágó nemzeti kérdésekre választ akar, annak foglalkoznia kell a fenti gondolatmenetekkel.

SZÁSZ ZSOMBOR

A NEMZETI MUNKATERV SZOCIÁLPOLITIKÁJA

M ismerése készíti a kor tömegmozgalmainak irányítóit, hogy egy nagy célgondolatban egységes nemzetpolitika alapvetésével ki-elégítsék a részletekben tévelygő és kétségek között imbolygó tömegek eme szükségletét. Akik a tömegéletnek ütőerén tartják kezüket, érzik, hogy zaklatott a nép kedélyvilágának hullámozása és ha politikai gondolatát nagy célvetésekkel nem csatornázzák, a közösségi életre irányuló hiedelmeknek és törekvéseknek olyan zűrzavara támad, mely hosszú — esetleg végzetesen hosszú — időkre lehetetlenné teszi egy közvéleménynek, tehát egy ilyen ércfedezettel értékes politikának kibontakozását. Érthető, indokolt és célszerű tehát, hogy Gömbös Gyula kormány vállalásával meghirdetett egy átfogó nemzeti munkatervet. Természetes, hogy ez szintézisét tartalmazza a kormányzati célkitűzéseknek, melyeknek sokaságából — hivatásunk körében — a szociálpolitikai kormányelvekhez kívánjuk hozzáfűzni a magunk észrevételeit.

Hivatalbalépésekor az új kormány egy központi szociálpolitikai kormányhatósággal nem rendelkezett, tehát a munkatervnek részben kormányhatósági ügykörökhöz igazodó tagolásánál szakigazgatási rendező elv nem hozta közös nevezőre a munkaterv szociálpolitikai irányelveit. Nyilvánvalóan ennek tudható be, hogy az „Állampénzügyek“, „Igazságügy“, „Kultúrpolitika“ stb. fejezetekkel értékparitásban nem szerepel egy szociálpolitikai fejezet. Ebből azonban csak egy formál-jurisztikus okoskodó volna le túlspekulatív következtetést, mondván: a szociálpolitikai (43.) pont a „Termelési politika“ fejezetbe soroztatott, tehát a kormány álláspontja szerint a gazdasági szempont a szociálisnál magasabbrendű, továbbá, hogy a kormány csak termeléspolitikai jelentőséget tulajdonít a szociálpolitikának és nem lát benne intézményes ember-, népvédelmet nemcsak a termelési, tehát a munkaviszonyban, hanem az élet minden egyéb viszonylatában is. Az így okoskodó elméleti ember figyelmen kívül hagyja, hogy a kormányelnök — az előszó bizonyossága szerint — a munkaterv kibocsátásával is a „társadalom legszélesebb rétegeivel“ kívánt kapcsolatba lépni, tehát az összefoglaló fejezet elnevezésénél nem szólhatott „társadalomgazdasági vonalvezetésről“, sem a „társadalmi szerkezet közvetlen és közvetett igazításának, arányosításának politikájáról“. Nem ez a lényeg! Lényeges az a körülmény, hogy az, aki a szociálpolitikai lényegyet meg tudja, de meg is akarja találni a munkatervben — annak azt csak el kell olvasnia.

A mezőgazdasági és ipari kis-, illetőleg középexisztenciák szaporításáról, életfeltételeiknek javításáról szóló 39. pont a birtokpolitikai fejezetnek a birtokmegosztás egészséges kialakulásáról és telepítési politikáról szóló 51—52. pontjaival együtt értelmezve arra a határozott célkitűzésre utal, hogy a kormányzat a társadalom belső szinteződését közhatalmi beavatkozással kívánja arányosítani. Mi ez, ha nem a labilissá vált társadalmi piramis népalapjainak kiszélesítésére, következőképpen a magyar társadalom súlypontjának a nép mélyebb rétegeibe való süllyesztésére irányuló törekvés?

A „szociálpolitika összes időszerű feladatainak megoldásáról” szól a 43. pont. Ez azt jelenti, hogy a munkaterv nem társadalmi dogmatikusok ideológiájából született meg, akik — a gazdasági, pénzügyi, nemzetpolitikai adottságok kifürkészheteden, de biztosan bekövetkező eltolódásaira tekintet nélkül — egy kormányzat távolabbi célkitűzései keretébe merészelik illeszteni az általuk doktrinér módon előírt szociális recepteket. A részletezés hiánya azt mutatja, hogy a Program szerkesztői ismerik a szociálpolitikának egyetlen örökérvényű tételét: nincsen klasszikus érvényű szociálpolitikai szabály, mert mindegyiknek társadalmi hasznossága a mindenkori piaci, vagyonosodási, népszerűzeti kulturális viszonyoktól függ. A szociálpolitikai részletezés hiánya tehát a gazdálkodás alapjait veszélyeztető társadalmi dogmatizmus megnyugtató hiányát jelenti. Ugyancsak ezt igazolja és egyszersmind ennek következménye az élethez való jog meghirdetésének mellőzése. Elvi síkban pedig a kormányelnök kétségtelenül elismeri és érvényesíteni is kívánja a nemzet minden tagjának az élethez való jogát. Gömbös Gyula azonban nem természetjogász, tehát nem jogelveknek kinyilatkoztatásával, hanem praktikus célok kitűzésével implicite ismeri el a nemzet tagjainak élethez való jogát. A munkaterv 38., 43., 44. és 45. pontjainak egyes kitételei ezt kétséget kizáróan igazolják. Az elsőnek említett pont a munkanélküliség megelőzésének gondolatát tartalmazza olyan termelési ágak kezdeményezésének kilátásba helyezésével, „amelyek aránylag nagyobb tömegeknek biztosítanak megélhetést”. A tervnek telepítési politikai vonatkozású 51. és 52. pontjai szintén a munkahiány megelőzését is célozzák, hiszen agrárjellegű társadalomban a jövődöbéli munkahiány megelőzése tekintetében az egy családban nagyobb számú gazdafiakat a faluba lekötő telepítésnél nincsen célszerűbb eszköz. A már bekövetkezett munkanélküliségre tekintettel a terv állami feladatnak ismeri el „a munkanélküliek foglalkoztatásának irányítását”. Ez gyakorlatiasan szólva tervszerű köz- és szükségmunka-politikát jelent. Első pillanatban az olvasó ellentétet lát a munkanélküliség elleni biztosítás ügyének szerves és intézményes rendezéséről is szóló 43. és a 45. pont között, mely elvi megtagadást jelent a munkanélküliségi segélynek. Hogyan képzelhető el munkahiány esetére szóló biztosítás segélyezés, tehát szolgáltatások nyújtása nélkül? A hiba pedig nem az idézett szakaszok szövegezésében, hanem abban a rossz szóhasználatban van, mely a társadalombiztosítás különböző ágainak szolgáltatásait segélyezésnek nevezi. Pedig segély előzetes, egyidejű vagy utólagos ellenérték nélküli anyagi támogatást jelent. Semmi köze tehát a szolgál-

tatások és ellenszolgáltatások egyenarányának elvén felépülő biztosításhoz. A nemzeti munkaterv csak az előzetes járulékfizetést mellőző, társadalombiztosításon kívüli és olyan természetű munkanélküli segéllyel száll szembe, mint aminőt a kommunizmust közvetlenül megelőző Károlyi-kormányzat alatt megismertünk. Ezzel szöges ellentétben van — elvben és gyakorlatban egyaránt — a 43. pontban említett munkanélküliség elleni biztosítás. Minthogy azonban a 45. pont szerint „a munkanélkülieket csak munka ellenében támogatjuk“, közel-fekszik a feltevés, hogy a tervezett munkanélküliség elleni biztosítás — a más községben fellelhető munkaalkalom elnyerését megkönnyítő útitsegélyen felül — pénzbeli szolgáltatást nem nyújt. Elképzelhető ugyanis, hogy szolgáltatás fejében a munkanélküli a befizetett heti járulékok számával arányban álló munkanapokon keresztül fizetett foglalkoztatásban részesül a biztosítótól kijelölt szükségmunka keretében. Ez pedig: az élethez való jog érvényesítése. Ennek a jogelvnek korolláriuma az egészséghez való jog. Találkozunk vele a munkatervben? A feleletet a 94. és 95. pontokban találjuk. Ismét rugalmas, tág lehetőségeket megnyitó elvi kijelentés, „a népegészségügy felkarolása“ nyit széles perspektívákat. A kormányzati feladatoknak ebbe a szektorába tartozik: a magyar népbetegségek leküzdése a preventív irányú szociális higiénia keretében, a lakáspolitiká mint szociális prevenció, az egész műhelyegészségügy, a modern eugenikai elvek gyakorlati alkalmazása.

Az eddig tárgyalt programpontokból a kormányzat szociálpolitikájának tehát négy alapelve következnek: a társadalmi szerkezet kialakulásának közhatalmi irányítása, a szociálpolitikai dogmatizmus elhárítása és az élethez, következésképpen az egészséghez való jognak nem elvi kinyilatkoztatása, hanem gyakorlati érvényesítése. Eddig csupán a gyakorlati szociálpolitikai irányelvekről szóltunk. A munkaterv figyelmes értékesítéséből azonban kitűnik, hogy ez a szociálpolitika a társadalmi aránytalanságok és társadalomgazdasági visszaságok kiküszöbölésén felül magasabbra tör, a szociális reform felé. Mert az érdekképviselőknek szerves, okszerű kiépítése (42.) mindjárt többet jelent a szociálpolitika egyes eljárásainak lebonyolítására hivatott társadalmi berendezés kiépítésénél, ha a szürke érdekképviselők helyébe a testületek szót képzeljük. Már pedig az olasz szindikalizmus, a korporatív állam kialakulása, Othmar Spann tudományos munkássága és a „Quadragesimo anno“ óta a társadalmi testületek szerves kiépítésére irányuló törekvés társadalmi reformmozgalmat jelent.

Gömbös Gyula érdekképviselőkről szól, de testületekre gondol. Hivatásközösségekre, melyek — ha bennük a foglalkozás hagyományaitól színezett szellem él — pusztán létezésükkel már egy új társadalmat tagozó elvnek érvényét hirdetik. Mi sürgeti a szociális reformot és az utóbbit miért jelenti a testületek rendszere? Társadalmi reform kell, mert a jelenlegi kvantitatív elv, tehát a személyeknek a dologi világ javaihoz való viszonya atomizálja és szellemteleníti, tehát fokozatosan megszünteti „a társadalmat“ és annak kifejelet képletet, a nemzetet. Ezért a kvantitatív elv helyébe iktatott kvalitatív elv érvényesítésével kell megakadályozni a társadalmi bomlás-

folyamatának elhatalmasodását. Ilyen kvalitatív elv a közhasznú értékalkítás, a teljesítmény elve, melyet ha — társadalomszerkezet-formáló jelentőséggel — érvényesülni engedünk, szervesen kialakítja az azonos társadalmi és gazdasági közhasznú funkciókat kifejtőknek sűrűsödési pontjait, a hivatásnak, a teljesítménynek közösségeit, a testületeket.

A kvalitatív társadalmi reform célja szerves és egységes szellemű társadalmi csoportoknak kialakítása, végsősorban, hogy a nemzet ne csak mennyiségileg kifejezhető kockázatok közössége, hanem kultúr-, hagyomány teljesítményegység legyen.

Ebben az univerzalisztikus felfogásban a testületeknek mint homogén szellemi egységeknek kialakulása és megerősödése teszi lehetővé a társadalmi öntevékenységek bővülését. Az állami tevékenység köréből egyes feladatok átmennek a társadalom agendájába, megadván az állami közigazgatás és az államháztartás korlátozásának lehetőségét.

Ahol a társadalmi öntevékenység elképzelhető körében bizonyos jogszabályok, testületi szabályok betartásának ellenőrzéséről, megrendelések elosztásának arányosításáról, általánosságban az osztó igazság elvének érvényesítéséről van szó, ezt a testületi köteléken belül a gazdaságilag egymással versenyviszonylatban levő érdekelték egymásnak kölcsönös, a versenyből folyó megfigyelésével automatikusan és külön költség nélkül megvalósíthatják. Ilyen ellenőrzésnek hatékonyságával és olcsóságával a legészszerűbben szervezett állami intézmény sem versenyezhet.

A testületek szerves kiépítésének legnagyobb nehézsége, hogy ezen a téren jogszabállyal lehet a legkisebb mértékben előrelépni. A rendi szervezet külsőségeinek megteremtése még nem jelenti a korporáció társadalmi jelenlétét. A hivatásközösség nem jogi személyiségének hivatalos elismerésével, hanem belső szellemi egységének kialakultával kezdi életét. A folyamat lassú, mert a hivatásközösségek rendi szellemét a hagyományosság jellemzi, már pedig az utóbbit szervezéssel létrehozni nem, azt csupán idővel kialakítani lehet. Könnyebb a helyzet, ahol egy megadott történelmi helyzet feszültségéből kirobbant mozgalom eleven ereje és magával ragadó áradata friss, alkotó szellemmel telít mindent, amit útjában talál, vagy amit hullámcsapásainak tajtékjaként kitermel. Így Olaszországban kezdetben volt a mozgalom. A mozgalom keretekhez jutott. Az új keretek szétrepesztették a régi korlátokat és a régi szervezeteknél erősebbeknek bizonyultak. A mozgalom szelleme megteremtette az intézményt, az intézmény ápolta a szellemet. Mi történjék azonban ott, ahol egyes hivatásokban hagyományos szervezetek nem működnek, a történelmi pillanatot pedig, amikor a lélektani feltételei egy szociális reformmozgalomnak adva voltak, nálunk — a kommunizmus összeomlása után — elmulasztották. Ha köztörvényi alapon egy mozgalom feszültsége nélkül hivatásszerű kereteket teremtenek, ezek tartalmatlan, üres formává válnak és összeomlanak, miként Primo de Rivera korporációi.

Kényszer nélkül pedig hazánkban a hivatásszerű közösségeket nem lehetne olyan szervesen és teljesen kiépíteni, hogy ezeknek összhangzatos együttműködése — a munkaterv értelmében — előmozdítsa

az egyes termelési ágak egyensúlyát. Elsősorban a latin államok szindikalizmusának és a németiség tömörülésre hajlamosságának szelleme a magyar munkásságból teljesen hiányzik. Sorel tanai nálunk nem hódítottak, német mintára alakult szakszervezeteink pedig a munkásság 10%-át son tömörítik. Hogy a magyar mennyire nem szervezkedő fajta, ezt más társadalmi csoportokkal összefüggésben is igazolja az O. M. G. E. ismeretes krónikus válsága, a gazdák egy részének berzenkedése az új szervezeti formával szemben a mezőgazdasági kamarák működésének első éveiben, a kisiparosság érdekvédelmi szervezkedésének csigalassúságú előrehaladása. A kényszermentes testületi szervezkedésnek tehát nincsen a jövőre biztató múltja és hagyománya. A másik nehézség minden szerves testületi reformgondolatnak egyik alapelveivel kapcsolatos, nevezetesen: ugyanazt a munkás vagy munkaadói kategóriát csak egy szindikátus képviselhesen. Az elgondolás szerint ugyanis az egymással versenyző szakegyesületek megbontják a termelésnek és a munkának fegyelmét, továbbá azt váltják ki, hogy mint szindikátusok politikai pártokban keresnek háttérrel, hogy ezáltal a politikai hatalom segítségével kerekedjenek az ellentétes irányú szakszervezkedés felé. Íme a dilemma: ha a szervezkedés nem szerves fejlődés, hanem pusztán kényszer eredménye, a létrejött intézmény csak tartalmatlan keret; ha kényszerből ment, számos szakmában hivatásszerű közösség létre sem jön, más szakmákban viszont egynél több párhuzamosan működő szindikátus versengése a teljesítményközösség kialakítása helyett a pártpolitikai küzdelmek frontjának kiszélesítéséhez vezet.

A másik alapvető kérdés, vajjon a munkaadó és a munkavállaló szervezeteket összefogó testület a munkaadó gazdasági alanyok termelési célja szerint tömörítse-e a munkaadókat és a munkavállalókat egyaránt, vagy függetlenül az egyes üzemek termelői főfeladatától a munkavállalók saját foglalkozásuk szerint tömörüljenek-e? Mi az üzemi munkavállalók egységének fenntartása mellett szólunk, mert a munkaviszonnal összefüggésben egy üzem munkássága szerves szellemi egységgé forr és végeredményben a hivatás közösségét a termelés végső céljának azonossága, nem pedig a részletfunkciók hasonlósága (pl. mindkettő marógépnél dolgozik) adja meg.

Az államtól a társadalmi öntevékenység keretébe átvett feladatokkal kapcsolatban felmerülő aggály, hogy a szétpontosítás következtében nem fog-e ugyanazon a területen több testület párhuzamos funkciókat kifejteni és ezzel összefüggésben nem merül-e fel a jelenlegi meghaladó dologi kiadás. Problematikus továbbá, vajjon egyes, eddig állami agendába tartozó közfeladatok társadalmiasítása után a testületek öntevékenységének ellenőrző, arányosító, felosztó körében a közérdeknek eddig zavartalan munkálását nem fogja-e a magánérdekek kompromisszuma felváltani, már pedig az egyeztetett magánérdekek összessége nem feltétlenül fedi, sőt sértheti a közérdeket.

A kvalitatív társadalmi reformnak célját és az ennek kimunkálására hivatott életképes testületek és hivatásközösségek megszervezésének alapproblémáit megismerve, vizsgáljuk, hogy a mai helyzetben milyen úton haladhat a nemzeti öncélúság jegyében megindított szociális reformmozgalom.

A hivatásközösségek kényszerű megvalósításának elvi álláspontjára helyezkedünk. Enélkül a társadalmi szervezkedés terén egy évtized múlva is egy helyben topognánk. De természetesen tartalmatlan keretek jönnének létre, ha egyszerre, máról-holnapra, jogszabállyal deklarálnánk a testületek és hivatásközösségek megalakítása. Ha élő szervezeteket akarunk, a meglévő szervezeteket kell beleágyazni a testületek rendszerébe. A probléma a munkavállalói oldalból nő ki. Felmerül a kérdés, a szociáldemokrata és keresztény szocialista munkásmozgalommal párhuzamosan új nemzeti irányú munkásmozgalommal termeljék-e ki azokat a szervezeti formákat, melyeket utóbb kizárólagossági joggal az illető szakma munkavállalóinak törvényes képviselőiként lehet elismerni, vagy ennek mellőzésével munkás- és magánalkalmazotti kamarák létesítenek. Minthogy nálunk nem forradalomszerűleg kirobbanó munkásmozgalom, hanem racionális közhatalmi eljárás segítené elő a szervezeti formák kialakulását, ebben a vonatkozásban az olasz példa nem instrukтив. Mozgalom hiányában nem marad más hátra: törvényesen megalkotni a munkás- és magánalkalmazotti országos kamarákat. A két ellentétes irányú munkásmozgalom kamarai pártokként érvényesülne az új keretben. Ez jelentené a munkáskamara gyökerét a munkásélet televényében.

A közösség átfogó szempontjainak érvényesítése céljából a kamara választott önkormányzatának és ügyvitelének ellenőrzésére kormánybiztosi hatáskörrel nemzetbiztos rendeltetnék minden testület és miniszteri biztos minden hivatásközösség élére. A testületi élet kialakításának és a kvalitatív társadalmi reform végrehajtásának idejére a közösségi érdekeknek ezek a tényezők a kamara minden határozatával szemben halasztó hatályú vétőjoggal és azzal a felhatalmazással élhetnének, hogy a kisebbségi véleményt határozattal érvényre emelhetnék. A kormánynak szóban levő megbízottjai ily módon egységes elveket vihetnek keresztül a testületek életére és ezzel meghiúsíthatják a testületi rendszer feltételezhető szabotálását.

Egyenként és fokozatosan kell hozzászoktatni a kijelölt testületi szerveket az addig közületi feladatoknak most már saját impériumukkal jogosult megoldásához. Az állam semmiesetre sem szűnik meg ellátni egy közületi feladatot, ameddig az ennek jövődöbeli kifejtésére kijelölt testület arra alkalmasnak nem mutatkozik.

Így az importkereskedelem és az ipar devizaigénylésének elbírálására az O. M. K. E.-ből kialakult kereskedelmi és a Gy. O. Sz.-ból kifejlődött gyáripari testület lenne hivatott, de kezdetben a Nemzeti Bank megfigyelőjének közreműködésével. Pl. a tanoncügyet fokozatosan az ipari testület venné át, de ebbe a feladatkörbe a testületet a kereskedelemügyi kormányhatóság mintegy belenevelné. Az iskolán kívüli népoktatás irányítását és lebonyolítását rá lehetne bízni a főiskolák karaira, melyek az egyetemek tanácsainak irányításával nemzeti misszióként foglalkozhatnának a kultúrgondolat apostoli terjesztésével. Az orvosi kamara az egészségügyi propaganda kifejtésével teljesíthetne a nemzetnek analóg szolgálatot stb.

Ha a társadalom közterhét ez nem is mérsékelné, a társadalom mégis könnyebbnek találná a közteherviselést, mert nem tekintené adótartozásnak azt, amivel tagdíj címén az állattenyésztők vagy selymészek, vagy gyümölcstermelők országos szervezetének tartoznák. Az állam kevesebb apparátus képét nyújtana, költségvetése összezsugorodnék, következésképpen az államellenes hangulat eloszlásával a nép szeretettel és ragaszkodással tekintene fel nemzetére államára.

A társadalmi reform irányában haladó szociálpolitikával összefüggésben felmerül a kérdés: mi tartozzék a testületek kialakítása után az állam és minő feladatok a társadalmi öntevékenység agendájába. További kérdés, hogy az utóbbi keretébe utalt funkciók közül melyek tartozzanak a kizárólag munkaadói és a kizárólag munkavállalói hivatásközösségek hatáskörébe és mi legyen magának — a valamely hivatásban érdekelt munkaadó és munkavállaló hivatásközösségeinek közös csúcsszervezetét jelentő — testületnek (corporatio) feladata. Ugrást jelent a jövőbe és nem a fokozatos, szerves fejlődés termékeny elvének felelne meg, ha magának a paritásos összetételű csúcsszerű tömörülésnek, a munkaadó és a munkavállalói hivatásközösség befolyásának egyaránt kitett testületnek hatáskörébe utalnának olyan társadalomgazdasági feladatokat, melyek bár mint minden gazdasági funkció, szociális vonatkozásban is hatnak, de elsősorban a termelésnek, a gazdálkodásnak irányítását jelentik. Ezért a jelenlegi közfelfogás még értelmetlenül fogadná, ha az energiagazdálkodásnak, vám- és tarifapolitikának, a külkereskedelmi tevékenységnek és az adózásnak a társadalmi öntevékenység körébe utalt ügyeit nem az érdekelt vállalkozás hivatásközössége, hanem a paritásos összetételű testület intézné. Ennek megfelelően a munkavállalók jogvédelme, a munkáskultúra és munkássport ügye nem a testület, hanem az érdekelt munkavállalók hivatásközösségének agendájába tartoznék. A testületi szellem, az egyhivatásban érdekelt munkaadók és munkavállalók felfogását tömörítő gondolat a legmagasabb potenciával a testületek hatáskörébe utalt funkciók kifejtésénél éreztetné a szerves társadalmi kapcsolatok létrehozásában jelentkező erejét. Mi tartozhat még a testületek öntevékenységének agendájába? Mindenekelőtt a testületen belüli súrlódási felületek kiküszöbölését is célzó egyeztető és döntőbírósi eljárás, mely megköveteli a testületek szerkezetében jelentkező paritásos elvnek alkalmazását. Ez egyszersmind instrumentuma lehetne a kollektív szerződések létrehozásának. Kvalitatív szociális reformot azonban a hivatásközösségek kollektív megállapodásai csak akkor jelentenének, ha a testületen belül a hivatásközösségek tarifamegállapodása tarifaközösséggé szélesednék. Ez a tarifaközösség adná meg a testület tényleges belső egységét, hiszen ez jelentené az egész tanoncügynek, az iparpolitikának, a radonalizálás kérdésének közösen elfogadott elvi alapokra fektetését. Ily módon a hivatásazonosságból folyó közfelfogás érvényesülne a testület paritásos szervén keresztül a tanoncügyben, az iparpolitika egyes kérdéseinek szabályozásánál, a radonalizálásnál és a vele kapcsolatos standardizálás, tipizálás és a munkástalálmányok értékesítésének kérdésében. A gazdasági irányítók piaci és technikai ismerete és a munkás-ság szociális érzéke s alkalmazott gyakorlati jártassága a hivatás testületének szellemi ötvözetében értékes eredményeket munkálna ki, különösen a következő feladatok vonatkozásában: az üzemek munkarendjének, a munkaközi szüneteknek, a üzetett évi szabadságnak, a műszakváltásoknak, a munkaidőnek, az idős munkások foglalkoztatásának rendezése, a speciális üzemi munkavédelem szabályozása, a hivatásigényelte műhelyegészségügyi irányelvek felállítása, a nap-

közi otthonok, gyári bölcsődék szervezése, a baleset és foglalkozási betegségek preveniálásának szabályozása. Ezek mind oly kérdések, melyeknek helyes rendezése megköveteli a szakma részletekbe menő ismeretét, az üzemek belső organizatórius összefüggéseinek teljes áttekintését, mert itt minden általánosító eljárás, minden uniformizálás nemcsak hatástalan maradna, de rombolhat is. Ezek a kérdések hivatásonként az ügyek individuális kezelését igénylik, miért is leghelyesebb ezeknek intézését a szociális viszonyban érdekelt hivatásközösségek közös testületére bízni. Vannak azonban egyes társadalompolitikai feladatok, melyeket bár leghelyesebb és leggazdaságosabb a társadalmi Öntevékenység körébe utalni, mégis ha ezeknek intézését a testületek között szétponosítjuk, az erők szétforgácsolódását és a technikai eljárások zúrzavarát idéznénk elő. így mindenekelőtt felmerül a társadalombiztosítás hovatartozóságának kérdése.

Az ismertetett szempontok megkövetelnék, hogy a társadalmi öntevékenység körébe tartozzanak. Ezt hangoztatja a munkaterv 43. pontja is, mely a betegség, rokkantság, öregség s a munkanélküliség elleni biztosítás ügyének intézményes rendezését az érdekképviseleti rendszer keretein belül szorgalmazza. De vajjon lehetséges-e hivatásközösségenként külön megvalósítani és technikailag lebonyolítani ezt a gondolatot? A munkanélküliségi biztosításban ezt megkísérelték, hiszen a genti rendszer a munkahiány esetére szóló biztosítás érdekképviseleti szervezését jelenti. De ez éppen azokban az államokban mondott csődöt — Belgiumban és Svájcban —, ahol a legnagyobb mértékben érvényesült a szóbanlevő rendszer és éppen ez indította a többi államokat a genti szisztéma elvetésére. Munkapiaci szempontból ugyanis egy hivatás homogén kockázatot jelent. Ha tehát a válság vagy a konjunktúrák hullámmozgása egy iparágat különösen sújt, éppen a legnagyobb veszély idején a kockázatmegosztás elve nem hathat, mert a kockázat a hivatás valamennyi munkavállalói érdekeltjére egyidejűleg nagy súllyal nehezednék. Az öregségi és rokkantsági biztosítás esetében a merev érdekképviseleti megoldás még nagyobb veszélyeket hordozna magában. Elsősorban azért, mert minden biztosítás gazdasági előnye az a megtakarítás, ami annak következtében áll elő, hogy a kockázatközösség egységének kockázata jóval kisebb a kockázatközösségbe tartozó egyediek egyéni kockázatainak összességénél. A különbség annál nagyobb, minél hatalmasabb létszámú maga a kockázatközösség. Ez vezette a németeket és az angolokat is arra, hogy — jöllehet betegségi biztosításuk szétforgácsolt — az öregségi és munkanélküliségi biztosítás tekintetében 18, illetőleg 12 millió biztosítottat tömörítő kockázatközösséget alkossanak. Különbben is minden hivatás eltérő megrokkantást átlagos valószínűséget jelent. Mentői több átlagos megrokkantást valószínűséggel rendelkező munkavállalói csoportot fogunk össze egy kockázatközösségbe, annál tökéletesebb a kockázatok megosztása, következésképpen annál kisebb a járulék, tehát a szociális teher. Ezért ha csökkenteni akarjuk a nemzetgazdaság szociális terhet, nem a kockázatközösségre hivatásonként való szétaprózásnak, hanem éppen ellenkezőleg a minél nagyobb kockázatközösségek kialakításának útján haladjunk. Akik arra hivatkoznak, hogy célszerű az öregségi biztosításnak hivatásszervezetenként elképzelt átszervezése, mert minden hivatásnak egy bizonyos átlagos életkor felel meg, tehát igazságosabb arányba lehet hozni egyhivatáson belül a járuléktételt, a hivatás szerint tipikus életkockázat fedezését jelentő szolgáltatásokat, a következőkről feledkeznek meg: a hivatásközösségeket, miként már kifejtettük, az egyazon üzembe tartozó munkavállalók egységének megóvásával, nem pedig foglalkozásaik szerinti széttagolásával lehet célszerűen megvalósítani, már pedig az állandóan változó összetételű üzemi munkásságnak nincsen biztosítástechnikai szempontból elismerhető tipikus átlagos életkora, mellyel operálni lehetne. Másodsor: a munkásság nagy része tanulatlan munkás és napszámos, akik a munkapiaci viszonyokhoz alkalmazkodva helyezkednek el a termelésnek egyik vagy másik ágában, mely esetben a járadék biztosítások-

nál ilyenkor szükséges díjtartalékszámítás és transzferálás bonyolult műveleteinek sokasága válik szükségessé. Aki ilyen tervre gondol, nem ismeri a tényeket és a járadékbiztosítások követelményeit. A betegségi biztosítással kapcsolatban szintén arra utalunk, hogy a biztosítás célja annál eredményesebben valósul meg, minél heterogénebb a biztosított elem. Hátra van a baleseti biztosítás, mellyel összefüggésben el lehetne képzelni a hivatásközösséges megoldást. De kérдем, vájjon célszerű-e, hogy az üzemellenőrzésnek, a járulékelőírásnak, a szolgáltatásokat élvezők ellenőrzésének és az igényjog elbírálásának alapjául szolgáló nyilvántartásnak, végül a szolgáltatások folyóvételének és ez utóbbi ellenőrzésének munkáit külön-külön végezze el minden biztosítási ággal kapcsolatban egy erre rendeltetett szervezet, vagy még tovább menve, ugyanazon a területen a különböző hivatásközösségeknek megfelelően minden testületi társadalombiztosítás külön-külön, egymással párhuzamosan végezze el ezeket a minden kultúrállamban vitán felül szükséges ügyviteli feladatokat? Ez a jelenlegit messze meghaladó ügyviteli kiadásal, szakszerűtlenséggel, az erők szétforgácsolásával és a munkaerő tökéletlen kiaknázásával járhat. De teljesen lehetetlenülne pl, a Nagy-Alföldön, ahol ez a párhuzamos szolgálat az egészen ritka biztosítottúságra figyelemmel aránytalanul magas ügyviteli költséget eredményezne és szinte lehetetlenülne. Ez a szempont vezérelte Mussolinit is, hogy a fasizmus nagytanácsa által elfogadott 1923. évi december 30-i jogszabállyal nemcsak az ipari és kereskedelmi összes foglalkozásokra, hanem még a mezőgazdaságra is kiterjedő hatállyal egyetlen szervezetre, a Cassa Nazionale dell Assicurazioni Sociali-ra ruházta az összes olasz munkások öregségi, rokkantság és munkahiány esetére szóló kötelező biztosításának feladatát.

A kifejtettek még nem jelentik azt, hogy a társadalombiztosítás az állam agendájába tartozzék. Éppen az olasz megoldás mutat reá igen helyesen arra, hogy a biztosítás elvéből és technikájából származó követelmények teljes kielégítésével meg lehet oldani ezt a társadalompolitikai feladatot is a szociális öntevékenység keretében. Meg lehet oldani, de nem mereven alkalmazkodva az érdekképviselési elvhez, hanem félig állami, félig társadalmi, úgynevezett parastatális intézménnyel. Ez azt jelenti, hogy a hivatásközösségek bizonyos célgondolatok intézményes megvalósítása érdekében munkaközösségekbe lépnek és amit technikailag külön-külön nem valósíthatnak meg, vagy csupán nagy költséggel és magának a gondolatnak sérelmével, azt még mindig a társadalmi öntevékenység körében valósítják meg közös feladatként. Ilyen parastatális szervek Olaszországban az előbb említett vonatkozásokban központosított társadalombiztosítást, balesetbiztosítást kiegészítő szervezet, az Opera Nazionale degli Infortuni del Lavoro, az Opera Nazionale Dopolavoro. Hazánkban tulajdonképpen a társadalombiztosítás intézményei parastatális szervek, de természetesen a társadalmi öntevékenység körébe nagyobb mértékben fognak akkor belekapcsolódni, ha kiépülnek ennek a szociális autonómiának alappillérei, a hivatásközösségek és a testületek.

Hazánkban úttörő volt e tekintetben Ugron Gábor minisztersége alatt az állami anya- és csecsemővédelemnek a derivatív hatáskörben eljáró és teljesen parastatális jellegű Országos Stefánia Szövetség hatáskörébe való utalása. A magyar társadalombiztosítás a hivatásközösségeknek, illetőleg a testületeknek egyik munkaközösségévé alakítható, mely — miként Olaszországban — önmagából kifejlesztheti a testületek lakáspolitikai munkaközösségét (1. Istituto per le Case Popolari), Ebben a vonatkozásban az öregségi és rokkantsági biztosítás a szociális lakáspolitikai finanszírozására is hivatott tőkegyűjtés intézménye. Róma és Milano gyors és modem kiépítése egyik tanúbizonysága a társadalombiztosítás és a szociális lakáspolitikai gyümölcsöző együttműködésének.

Úgy vélem, a társadalmegészségügynek és a népjóléti gondozásnak számos gondolatát lehetne a testületeknek ilyen irányú célmunkaközösségeivel megoldani. Ezek szerint tehát a testületek társadalmopolitikai agendája a hivatasközösségek és az ügyek belső természete szerint két részre oszthatnák, az egyes testületek autonóm hatáskörére és az összes testületek célmunkaközösségeiben megoldható feladatköreire.

Ezzel azonban nem szűnnék meg az állam szociálpolitikai agendája, hiszen a törvényhozásnak kell megállapítani a munkajog elveit, tehát azokat a kereteket és előfeltételeket, melyek mellett a testületek és hivatasközösségek, továbbá munkaközösségeik létesülése, továbbá a hivatasközösségek kapcsolatát igazító kollektív szerződés érvényesül. Az állam ugyanis a kollektív szerződések révén jelentős befolyást tud gyakorolni a munkafeltételek alakulására. A kormányzat érdeke tehát, hogy a kollektív szerződések alaki előfeltételeinek megteremtésével és az állami jóváhagyás jogának fenntartásával harmonizálni tudja a nemzetközi piád helyzettel és általános gazdaságpolitikai célkitűzésekkel a kollektív szerződésekkel szabályozott munkafeltételeket. A munkajog kell, hogy megállapítsa a testületi autonóm munkajog alaki feltételeit és kellékeit, a tarifaszerződésképes jogalanyok jogképességének korlátait és a kollektív szerződések megszegésének jogkövetkezményeit. Bár a testületek feladatkörebe esnek a speciális üzemi munkavédelem, az általános munkavédelem jogi rendezése természetesen ebben az elgondolásban is megmaradna az állam feladatköreben, így a női és gyermekmunka védelmének, az ipari foglalkoztatás alsó korhatárának, a vásár- és ünnepnap munkaszünetnek, az általános üzemi munkavédelemnek szabályozása. Nehogy a testületek keretében a munkafelügyelet függetlensége és pártatlansága, különösen a testületek kiépítésének kezdetekor, kárt szenvedjen, egyelőre a munkafelügyelet kérdését is meg kellene hagyni az állam agendájában; ez annál inkább fontos, mert különben nem lenne az államnak szakértő szerve, mellyel ellenőrizni tudná az általa támasztott munkavédelmi követelmények betartását és az üzemi munkasélet alakulását. A magánalkalmazottak társadalmi rétegével kapcsolatban még mindig az állam hatáskörébe tartoznék a magántisztviselők jogviszonyának általános elvi rendezése és a magánalkalmazottak munkaszerződésének átfogó szabályozása. Bár az egyes hivatások körében testületi feladat lenne a munkaközvetítés rendezése, mégis a nemzetközi és bevándorlások szerves összefüggésére, továbbá a hivatasközi munkászerveződések gyakoriságára tekintettel, az állam nem mondhat le egy az egész munkapiac szintetikus meglátásából kiinduló központi munkaközvetítő intézmény fenntartásáról. Az államnak azonban ki kell lépnie a munkaviszonnyal összefüggésben levő feladatkörökből is, hogy teljesen megvalósíthasson egy integrális szociálpolitikai célkitűzést. Gondolunk a műhelyen kívüli általános eugenikai és szociálhigiéniai törekvések érvényesítésére s az ember becsületének és személyi méltóságának intézményes közhatalmi oltalmazására munkaviszonyban és az élet minden viszonylatában. A közhatalmi és a társadalmi öntevékenység harmonikus összműködését azonban intézményesen kell biztosítani, különösen

akkor, ha még hiányzik egy mindent átfogó mozgalom eleven szelleme, mely lelki azonosságot teremt közszolgálatban és társadalomban egyaránt. Ezért a gazdasági élet különböző ágazatai között természet-szerűleg felmerülő ellentétek elsimítása, a nemzet társadalomgazdasági életének kiegyensúlyozása és összhangbahozása céljából ebben az elgondolásban is meg kellene valósítani a testületek testületét, a hivatásközösségeket átfogó nemzeti testületek tanácsát. Az állameszme érvényesítése céljából a társadalmi harmónia munkájára hivatott nemzeti testületek tanácsa élén természetesen az államhatalom letéteményese állna és a tanácsnak, tehát az összes testületeknek központi hivatala szervesen beleilleszkednék az állami igazgatásba. Ez a hivatal, hogy minisztériumnak vagy másnak nevezzük, közömbös, egyrészt ellátná mindazokat az állami feladatokat, melyek az állami hatáskörben meghagyott szociálpolitikával kapcsolatosak, továbbá ellenőrizné a testületek, hivatásközösségek és munkaközösségek működését, vagyonezelését és kapcsolatot teremtené a többi kormányhatóság és a testületek között, természetesen kizárólag a társadalmi öntevékenység körébe utalt szociálpolitikai ügyekben. Egyéb, például iparpolitikai vagy agrárpolitikai szakügyekben az állam illetékes kormányhatósága közvetlenül érintkeznék az illetékes nemzeti testülettel. A testületek tanácsa mintegy a társadalom delegációja lenne a végrehajtó hatalomhoz, a testületek központi hivatala pedig közös szervezeti formában a nemzeti munka minisztériuma és az államnak a társadalomgazdasági élet középpontjába beállított megfigyelő, igazító, összpontosító orgánuma lenne. Ha nem gondoskodunk az állami, tehát közhatalmi és a testületi, tehát társadalmi autonóm tevékenység intézményes harmonizálásáról, széjjelválhat, ami lényegében egy: állam és társadalom.

A kvalitatív szociális reformmozgalom szellemében kitűzött szociálpolitikai irányelveket megismertük, jelentőségüket értékeltük. Végző következtetésünk a nemzeti munkatervé: „minden programra és így ez a munkaterv is annyit ér, mint amennyit megvalósítanak belőle.

KOVRIG BÉLA

A FASIZMUS ÉS OLASZORSZÁG ÓKORI EMLÉKEI

A FASISZTA KORMÁNYZAT uralomra jutásának legelső esztendeitől kezdve növekvő öntudatossággal kapcsolta össze eszményeit és uralmi rendszerének alapjait az antik múlttal és különösen a római császárság korával. Mint politikai gondolat a múlttal való kapcsolatok ápolása meglehetősen problematikus értékű ma, amikor az érzelmeket alig ismerő gazdasági tényezők szabják meg a nemzetek és világrészek politikai tevékenységét. De mint nemzetnevelő gondolat annál termékenyebb lehet a nemzet dicsőséges múltjával való minél elevebb és szorosabb kapcsolatok keresése és bizonyosan nem véletlen az, hogy maga Mussolini, akit joggal lehet „Dux et Magister“-nek nevezni,¹ tekinti a faszizmus és nem kicsi részben a maga személyes ügyének az olasz föld antik múltjával való kapcsolatok keresését.

Az olasz föld ókori emlékeinek kultusza alighanem a faszizmusban vált először az olasz nemzeti gondolat alkotó elemévé. A faszizmus megérkezése előtt az átlagos olasz ember hazája ókori műemlékeit és monumentális rom-maradványait az emberi kultúra nemzetközi kincseinek tekintette, amelyekhez őt csak a földrajzi adottságok révén fűzték szorosabb kapcsolatok. Különösebben nem csodálkozott tehát és nemcsak féltékenységet nem érzett, hanem egészen természetesnek találta, hogy idegenek, főként németek és angolok, valami számára nem túlságosan érthető és méltányolt lelkesedéssel vessék rá magukat ezekre az emlékekre, akár mint a művészi ihlet-szerzés kiapadhatatlannak látszó forrásaira, akár pedig mint tudományos érdeklődésük tárgyaira.

Ma még korai volna megítélni azt, hogy járt-e valamilyen eredménnyel a faszizmus sokféle ágazó nemzetnevelő tevékenységének ez az új kezdeményezése, amellyel az átlagos olasz embert közelebb akarja vinni az olasz múlt ókori emlékeihez. Hiszen a faszizmus vezető emberei tízesztendősi uralmuknak inkább csak a második felében gondolhattak arra, hogy ezt a gondolatot gyakorlatilag is próbálják megvalósítani. A legnépszerűbb és a tömegek fantáziájához legjobban szóló cselekedetük ezen a téren a Nemi-tó két gályájának kiemelése volt, amelyet Mussolini annyira személyes ügyének tartott. De ez a munka csak 1928 őszén, a faszizmus hetedik esztendejében kezdődött el és Caligula első gályája csak a következő év tavaszán került elő a tófenekérről. Az ókori római gondolatnak az olasz tömegek között való nép-

¹ L. erre vonatkozólag Balogh József ilyen című cikkét a Nouvelle Revue de Hongrie októberi számában.

szerűsítésére a legtöbbet tett természetesen a császárkori Róma modern épületekkel eltartott fóruma és középületeinek kiszabadítása, bár nem szabad elfelejteni, hogy ez a Rómában folyó munka elsősorban városrendezés. Ez és nem az ókori emlékek feltárása és kiszabadítása a célja ennek a három-négy évvel ezelőtt megindított és a tervek szerint tizenöt évig tartó, óriási méretű közmunkának. Ami pedig Herculanumot és Pompeiit illeti, az ott folyó, nagyarányú új ásatások mögött sokkal inkább ott áll az imént már említett, nemzetközi tudományos érdeklődés, párosulva az idegenforgalom mind fontosabb államgazdasági tényezőként szereplő érdekeivel, mint hogy ezt egyáltalán úgy lehetne tekinteni, mint olasz nemzeti szempontokból folytatott munkát.

A fasizmus közvetlen és elvitathatatlan érdeme abban van, hogy a megelőző kormányoknál sokszorosan nagyobb mértékben nyújtott lehetőséget az ókori emlékek feltárására. A nemzetközi szellemi együttműködés elvét ezen a téren soha kétségbe nem vonta, de azért néhány külföldi tudományos társaság vagy egyetem kisebb jelentőségű munkáitól eltekintve, mint amilyen pl. a Mintumóban ásató philadelphiai egyetem, az ókori emlékek felkutatását elsősorban és mindenekfelett nemzeti ügynek tartotta és tartja. Az csak természetes, hogy a fasizmus nem termelt új archaeologus nemzedéket, amely ezt a munkát elvégezzé, erre az idő is túlságosan rövid lett volna, hanem egyszerűen teret adott annak a nagyszerűen képzett archaeologus nemzedéknek, amelynek nesztora az 1925-ben elhunyt Giacomo Boni volt és amelyhez olyan emberek tartoznak, mint Roberto Paribeni, a római közoktatásügyi minisztérium Antichità e Belle Arti osztályának vezetője és az egész új archaeologiai korszak sokfelé ágazó tevékenységének legfőbb irányítója; Dávid Costantini, az Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranéi elnöke; Corrado Ricci, a Rómában folyó ásatások és úgynevezett liberazio-k vezetője; Antonielli professzor, akire a Caligula gályáinak kiemelését bízta és Mainri professzor, a nápolyi Museo Nazionale igazgatója, akihez tartoznak a Zóna Vergiliana ásatásai Cumaeban, Herculanumban, Pompeiiben és Paestumban.

Ezek az ásatások már nem hoztak és nem hozhatnak napfényre olyan eredményeket, mint amilyen kincseket hoztak ki a föld alól előbb a renaissance-kor kincskereső ásatásai, később pedig a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig tartó rendszeres és már a tudományos archaeologia szellemében végzett ásatások, amelyeknek irányító szelleme Winckelmann volt és amelyek mint az ókor megelevenült csodavilágát tárták fel az etruszk sírok tarka szarkofágjait és vázait, Pompeii eltemetett utcáit és a selinuntei templomok domborműveit a múlt század eleji emberek előtt, akik annyi őszinteséggel tudták átélni erősen irodalmi ízű romanticizmusuk intellektuális elragadtatásait.

A TUDOMÁNYOS és rendszeres archaeologiai kutatásnak első nagy korszaka, ami természetes is, még sok munkát hagyott félbe, elvégeztelenül. A lendület is meglassult a század közepe felé, később pedig a risorgimento mozgalmas évei nem voltak alkalmasak az archaeologiai kutatás több nyugalmat kívánó munkájára és különben is a XIX. század második felének új olasz nacionalizmusát, majd az

Unita Italia fejlődését nem olyan eszmék irányították, amelyek kedveztek volna az ókor emlékeivel való intenzívebb foglalkozásnak. A megelőző évtizedekben napfényre került ókori emlékek iránt az érdeklődés alábbhagyott, ha teljesen meg nem szűnt, és legfeljebb a szaktudósok reménytelenül jelentéktelennek látszó világában élt tovább.

Éva Tea Boni, az előbb említett Giacomo Boni leánya, beszéli él az atyjáról írt és mostanában megjelent kétkötetes életrajzban (*Giacomo Boni nella vita del suo tempo*, Milano 1932), hogy a nyolcvanas évek elején miként találkozott atyja, mint lelkes, fiatal tudós Pisában John Ruskinnd, a „szépség apostoláéval és az olasz föld nagy szerelmesével. A találkozásból Ruskin élete végéig tartó, meghitt barátság lett és amiként Winckelmann volt a száz évvel előbb megkezdett archaeologiai korszak szellemi atyja, Bonin keresztül Ruskin erősen intellektuális, de őszinte lelkesedése adott új ösztönzéseket és tüzött ki új célokat azok elé, akiknek minden vágyuk az volt, hogy a még mindig gazdag archaeologiai eredményeket ígérő olasz földön további és ez alkalommal sokkal rendszeresebb és tudatosabb kutatókat és ásatásokat végezzenek.

Tervekben nem volt hiány, de anyagi erők és a hivatalos kormányhatalom nagyobbarányú támogatása nélkül jelentősebb munkát nem végezhettek. Még legtöbb történt az etruszk sírvárosok, főként Orvieto, Caese, Vulci és Veii emlékeinek rendszeres feltárása körül, így pl. Veüben a háború alatt folytatott ásatások hozták napvilágra Apollónak azt a monumentális, most a római Villa Giuliaiban őrzött terrakottaszobrát, amely az etruszk művészetnek azóta is páradanul álló, nagyszerű alkotása. Mainri professzor is megkezdte ásatásait a cumaei Akropolison, hogy feltárja Sibylla barlangját, de ezek az ásatások részben a háború miatt, részben anyagiak hiányában nemsokára félbeszakadtak. Arra pedig, hogy a költséges ásatásokat megfelelőképpen folytassák, akár Pompeii még ki nem ásott részében vagy Herculaneumban, még csak gondolni sem lehetett. Corrado Ricci is már 1911-ben teljesen elkészítette a Traján vásárcsarnokára és a hozzá csatlakozó császárfórumok kiásatására vonatkozó terveit, amint azt illusztrációképpen közli is az elmúlt évek ásatásairól beszámoló egyik füzetében (*H Mercato di Trajano*, Roma, 1929). De a munkálatok megkezdésére Rómában sem volt pénz, noha a római városi tanács nagy városrendezési terveit 1909-ben az olasz parlament külön törvénybe iktatva hagyta jóvá.

A változás, amelyet az új archaeologiai korszak kezdetének lehet tartani, 1925 körül következett be. A fasizmus, mint államhatalom, ettől az időtől kezdve vette fel hivatalosan programjába az ókori emlékek fokozottabb mértékben való feltárását, számbavételét és intenzívebb gondozását. Nagyobbarányú ásatások először Herculaneumban indultak meg 1927-ben, két évvel később, 1929-ben, pedig Rómában a néhány esztendeje már tartó előkészítő munkák után teljes erővel megkezdték az ásatásokat, illetve liberazio-kat a Colosseum és a Piazza Venezia közötti városrész végleges rendezésével, amelynek során a császárfórumokat és Traján vásárcsarnokát szabadították ki a rájuk és föléjük épített modern épületekből.

De megkezdődött az archaeologusok munkája Olaszország minden részén. Az Adriai-tenger partján Aquileiában az 1920-ban megkezdett ásátások során a császárkori tengeri kikötő romjait kutatták fel. Tovább délre, a Pó torkolatánál közel a tengerparthoz, Comacchio mellett a Valle Trebba lecsapolási munkái közben az ókori Spina romjait találták meg és az 1922-től 1931-ig végzett ásátások alatt a gazdag etruszk sírváros ezennél több sírját tárták fel. Sok új és értékes lelet került elő a Maremmák mentén fekvő, Ósrégi-tengerparti etruszk városokban folytatott újabb ásátások alatt is, elsősorban Populoniában és Cerveteriben. Szardíniában 1929 és 1931 között Taramelli ásátásai a praehistorikus korból származó titokzatos nuvaghi építmények közül kutattak át többet és hoztak felszínre újabb értékes leleteket, amelyek talán közelebb segítenek ahhoz, hogy megértsük a szardíniái ős kultúra eddig meg nem fejtett titkait. Nagyobb ásátások folytak Ostiában is, ahol csak a háború utáni években végzett ásátások tárták fel ennek a nagyszabású ókori kikötővárosnak sok eddig teljesen ismeretlen épületét. Közöttük néhány, így a híres Casa di Diana és egy ókori áruház romjai, olyan épségben maradtak fenn, hogy ezeknek az épületeknek ismerete sok tekintetben megváltoztatta a császárkori Róma építkezéséről eddig elfogadott nézeteket. A kikötőváros területén történt ásátásokon kívül 1931-ben fedezték fel a császárkor legjelentősebb nekropolisát is a Tiberis torkolatának közelében fekvő Isola Sacrán, közvetlenül Ostia mellett.

A legösszefoglalóbb képet ezekről az ásátásokról az a kiállítás nyújtott, amelyet az olasz közoktatásügyi minisztérium és az Associazione Internazionale per gli Studi Mediterranéi rendezett az idei év tavaszán Rómában. Ez a kiállítás, különösen az archaeologiai részben, mindennél nagyobb elismerés volt a fasiszta állam igen magas színvonalon álló kulturális felfogása és áldozatkészsége mellett, hogy vállalta a költségét és kötelezettségeit annak a kiváltságnak, amelyet az olasz föld archaeologiai kincseinek feltárása és azoknak méltó gondozása jelent.

Egyébként az imént felsorolt ásátások részleteikben inkább csak a szakembert érdeklik. Van mégis az új archaeologiai korszaknak két olyan középpontja, ahol az elvégzett munkálatok eredményeit nemcsak a kiállítási termekből vagy a múzeumokban látja az, aki Olaszországban jár, hanem ahol ezek az eredmények közvetlenül, feltalálási helyüktől el nem szakítva is, megmutatkoznak. Ez a két középpont, amelyekről szeretnénk részletesebben beszámolni: Róma és a Nápolyi-öböl.

RÓMÁT a városrendező mérnökök és archaeologusok teljesen át fogják alakítani az alatt a tizenöt év alatt, amelyet az 1929-ben véglegesen elfogadott városrendezési terv állapít meg. Az előkészítő munkák már előzőleg is folytak, 1925-től kezdve és így a hatalmas műnek 1940-re kell teljesen elkészülni. Az olasz kormány a tervet pontos térképekkel illusztrált, nagy albumalakú kötetben (Piano Regolatore di Roma, 1931, Milano) hozzáférhetővé tette a nagy nyilvánosság számára is; ezenkívül a tervek gipsz-modelljeit is kiállították a római kormányzáság, a Governatorato egyik termében.

A végső formájában sok vita és változtatás után elfogadott terv legfontosabb alapelve az, hogy Rómát három, egymástól jól elhatárolt övre osztja fel. Ez a három öv: az antik és a modern Róma, azonkívül a falakon kívül épülő, nagyrészt teljesen új városrészek. Hosszabb vita volt akörül, hogy hol és hogyan vonják meg a Roma antica határvonalát észak felé? Azok, akik a radikálisabb megoldás hívei voltak, feláldozták volna a Corso Vittorio Emanuele, a Tiberis és a Corso Umberto közötti városrészt is, részben az ott levő ókori épületmaradványok kiszabadítása kedvéért, részben pedig azért, hogy a szűk Corso Umberto forgalmának tehermentesítésére új, széles utat építsenek a Ponte Cavour irányában. Ezt a megoldást, szerencsére, eljuttették és így a Piazza Navona, a Pantheon előtti Piazza Rotonda és a Santa Maria Sopra Minerva körül levő barokk városrész, a Roma antica egyik lehangulatosabb része, megmenekült a városrendezők csákányától.

A gyökeres átrendezés alá kerülő és ókori emlékekkel teli városrészt három nagy sugárút fogja határolni. Ezek közül egy már nagyrészt el is készült. Ez a harminc méter széles út a Viktor Emmanuél-emlékmű előtt levő és az emlékműnek a Tarpeii-szikla felé eső oldalán teljesen átrendezett Foro Italico-tól indul ki, majd a régi ghetto lebontott házai közül kiszabadított Marcellus-színháza mellett elhaladva a rendezett és igen tetszetősen parkozott Piazza Bocca della Veritánál éri el a Tiberis partját; innen a folyó partján halad az Aventinus tövében, azután a kiszélesített Via della Marmoratán és a Porta Ostiensén át beletorkollik a tengerhez vezető és már a fasizmus által épített új ostiai országúiba. Kevésbé jelentékeny az az út, amely a Piazza Bocca della Veritától kiindulva az Aventinus és a Palatinus közötti völgyön a mostani Via dei Cerchi kiszélesítésével a Porta Capenánál fog csatlakozni a Colosseumhoz és Nagy Konstantin diadalívéhez vezető Via San Gregorióhoz. Ennek az útnak déli oldalán fogják parkkal körülvéve rendezni a Circus Maximusnak azután kiásásra kerülő romjait. Az ásásokat a Gircusnak a Porta Capenához közel eső részén már meg is kezdték. Az eddig kiásott épületmaradványokból következtetve az ezután kiásásra kerülő romok nem lesznek jelentékenyek, de azért ha a Passegiata Archeologica közvetlen folytatásaképpen, a gázgyár és zsidó temető kitelepítése után, az egész völgyet parkírozni fogják, a Palatinus déli lejtői Septimius Severus palotájának impozáns romjaival együtt végre méltó keretet fognak kapni, különösen ha a most érthetetlen módon elhanyagolt állapotban levő Palatinust is rendezni fogják.

A HÁROM SUGÁRÚT közül a legfontosabb a Marcia su Roma ezidei évfordulóján formálisan megnyitott Via Imperiale. Ez a valamennyi között legnagyobb méretűnek tervezett út a Piazza Veneziaát a Colosseummal köti össze, majd innen a Via San Giovanni kiszélesítésével a Monte Celio északi lejtőin a Lateráni-székesegyházig halad tovább és a Porta San Giovanninál torkollik bele az új Via Appiába. A Via Imperialének a Piazza Venezia és a Colosseum közötti részén vannak a már emlegetett császárfórumok és Traján vásárcsarnoka.

A Colosseumtól kiindulva az ókorban négy császárfórum sorakozott itt egymás közvetlen szomszédságában: Vespasianus, Nerva, Augustus és Trajanus fórumai. Trajanus fórumának közvetlen folytatása volt a Basilica Ulpia; ennek oldal-apsziséban állott a Columna Trajana, észak felé pedig a fórum mélyebben fekvő szintjét az Esquilinusszal kötötte össze az öt emelet magasságban emelkedő vásárcsarnok. A császárfórumokkal szemben az új sugárút déli oldalán a Capitolium lejtőire támaszkodva épült a Forum Julium, Julius Caesarnak a pharsalosi csata emlékére épített fóruma, Venus Genetrix templomával.

Mindezekből az épületekből a városrendezés megkezdése előtt szabadon csak Traján oszlopa és a Basilica Ulpia csonka oszlőparabjai állottak, azonkívül a Mars Ultor templomának néhány oszlopa a párkányzat egy részével a Via Alexandrián és a Via Bonella sarkán és a Colonnacce néven ismert, két félig földbe süllyedt oszlop a Nerva Fórumán levő Minerva-templomból. Különösen a Colonnacce volt az, amely a környék zeg-zugos síkatorai között elhanyagolt környezetével majdnem érintetlenül őrizte annak a XVIII. századbeli Rómának rom-romantikáját, amelyet Piranesi metszetei tettek halhatatlanná. Most a Forum Romanum és a császárfórumok falaira épített középkori várfal emléket őrző három torony, a Torre déllé Milizie, a Torre del Grillo és a Torre de' Conti közötti területen, el egészen a Colosseumig, a síkatorok mind eltűntek és a dísztelen, kopott sárga házakat kíméletlenül lebontották. Nem bizonyos azonban, hogy éppen a Roma antica ókon maradványainak megmentése szempontjából fogja-e a nagy vállalkozás hozni a várt eredményt és nagyon kétséges, hogy fog-e sikerülni a lebontott terület legnagyobb részén gyéren megmaradt ókori épületekromokat úgy „szisztematizálni“, hogy a Via Imperiale, mint az ókor monumentális maradványainak emlékkútja, harmonikus és a szemnek is tetsző képet nyújtson? A harmonikus kiképzésnek egyetlen súlyos akadálya mindenesetre van: a Viktor Emxnáuel-emlékmű elhibázott, ide nem illő stílusban felhalmozott márvány-tömege. Ha sok érv szól is ellene, az egyetlen megoldás mégis csak az lenne, hogy amint ez a terv fel is merült, vinnék el az egész emlékművet, darabonként szétszedve és állítanák fel ismét a Monte Marión vagy bárhol másutt, stílusához inkább megfelelő környezetben.

A Roma antica szisztematizálásának súlypontja a Via Imperiale mentén fekvő ókori épületmaradványokon van. Mussolini a városrendezés terveinek végleges elfogadása alkalmával a Capitoliumon 1930 október 28-án tartott beszédében úgy emlékezett meg ezekről a romokról, mint a császárkor fenséges emlékműveiről, amelyeknek megőrzését nem lehet csupán építészeti szükségszerűségnek tekinteni, mert azok egy dicsőséges korszak minden másnál beszédesebb dokumentumai.¹

¹ Mussolini beszédének szövegét közli a Piano Regolatore bevezetése és az idevonatkozó szavak a következők: ... Salvare Roma antica non solo nelle sue mirabili chiese, ma anche nei solenni monumenti dell'epoca imperiale, non risponde soltanto ad una necessità architettonica, ma anche al bisogno di conservare una documentazione, che in alcuni casi é unica, di memorabili eventi di quella gloriosa epoca.

A Duce által kitűzött cél elérése nagy és nehéz feladat elé állítja az építőművészeket és az archaeologusokat. Könnyű volna a feladat, ha az épületek legalább olyan épségben megmaradtak volna, mint Traján vásárcsarnoka és Mars Ultor temploma. De már Nerva fóruma és a Forum Julium romjai annyira megcsonskultak és dísztelenül kerültek ki a bontó csákányok alól, hogy ha azok az archaeologust érdeklik is, az iparművész alig tud velük mit kezdeni. Határozottan szerencsésebb a helyzet a Vespasianus fórumával és a fórumon levő Templum Facis-szal, amelyekből úgyszólván semmi sem maradt meg; itt legalább az üresen maradó részeket jól fel lehet használni parkírozás céljaira. Nagyon nehéz feladat lesz azután a Via Imperiale déli és a Forum Romanum romjaival érintkező részének elfogadható módon való kiképzése. Ezekben a részeken különben még csak a bontás munkáját végezték el, hogy Mussolini a kitűzött időben, az októbervégi évfordulón megnyithassa az új sugárut; a Venus Genetrix-templom maradványainak végleges feltárása is csak ezután fog megtörténni.

A legegőrehaladottabb állapotban van a Traján vásárcsarnokának és Augustus fórumának kiszabadítása és rendezése. A vásárcsarnok nagy hemicyklionja, amely a Basilica Ulpiával együtt a császárkor legnagyobb épülete volt, háttérben a Törre déllé Milizie nyugodt méltósággal emelkedő, zömök tornyával és a rhodosi lovagok kolostorának a Forum Augusti falára épített, szép, XV. századból származó loggiájával, pontosan azt a képet nyújtja, amilyenek ezeket a liberaziokat, illetve azok eredményét Corrado Ricci 1911-ben elkészített és fentebb már idézett „progetto“-ján láthatjuk. Traján vásárcsarnoka stílusban közeli rokonságot mutat a Colosseummal és mint ókori épületet feltétlenül már most is Róma legjelentősebb rom-emlékei közé kell soroznunk, mindjárt a Colosseum és a Pantheon után, tekintet nélkül arra, hogy a Via Imperiale valamennyi császárkorból származó emléket sikerülni fog-e úgy rendezni, hogy az nemcsak az archaeologia, hanem az esztétikus megoldás szempontjainak is megfeleljen.

Róma romantikus hajlandóságú szerelmesei között sokan vannak, akik barbár eljárásnak tartják a most folyó nagy városrendezést. De Claude Lorraine és Poussin Rómáját visszahozni már lehetetlenség. A modern élet parancsoló követelményei elkerülhetetlen szükségessé tettek valamilyen megoldást; még ha mindjárt nem is egyéb, mint szükséges rossz az, ami most történik. Valahogyan folytatni kellett azt a félbemaradt városrendezést, amelynek eredménye a város első, nagyobb közlekedési artériáinak, a Via Nazionalének, a Corso Vittorio Emmanuelének és a Via Cavournak megteremtése volt, Alessandro Vivianinak 1883-ban elfogadott tervei alapján. A „citta morte“ megőrzése egy modern és most már milliós világváros keretein belül legyőzhetetlennek látszó akadályokat jelentett és a „Piano Regolatore“ által munkába vett megoldást a körülményekhez képest mégis a legjobbnak kell tartani. Legalább is, romantikus és szentimentális indítókokon kívül, semmi komoly érv nem tette volna megokolttá, hogy megkíméljék a lebontásra került városrészeket, amelyek nem sokkal voltak különbek, mint a „slum“-ok, az angol ipari városok egészségtelen szegénynegyedei.

NÁPOLY maga amilyen kevés emléket őrzött meg az ókorból, a Nápolyi-öböl annál gazdagabb a kétezer éves múltnak napfényre kériit maradványaiban és több mint egy évszázad óta, attól az időtől kezdve, hogy a XVIII. század második felében Pompeiiben megkezdték a rendszeres ásásokat, valóban az archaeologusok paradicsoma volt.

Az utolsó tíz esztendő különösen gazdag volt archaeologiai leletekben és felfedezésekben, Nápolytól északra a cumaei Akropolison, Sibylla kultuszi helyén, Nápolytól délre pedig a két eltemetett városban: Herculaneumban és Pompeiiben.

Cumaeban Maiuri professzor az 1912-ben megkezdett, de nem-sokára félbehagyott ásásokat 1925-ben folytatta tovább. Az ásások célja az Akropolison épült Apollo-templom romjainak kiásatása és Sibylla barlangjának felkutatása volt. A Cumaeban végzett ásásoknak különösen nemzeti jelleget adott Vergilius születésének 1930-i kétezredik évfordulója, amelyet a fasiszta Olaszország nemzeti ünnepnek tekintett. Vergilius születésének évfordulója kínálkozott egyik legjobb alkalomnak arra, hogy a fasiszmus felébressze az olasz tömegekben az érdeklődést az antik mult, mint a nemzeti büszkeség egyik legértékesebb alkotó eleme iránt.

Az 1930-i évfordulóra Cumaeban sok értékes lelet került elő. Fenn a tengerpart mellett közvetlenül emelkedő, ötven-hatvan méter magas Akropolis tetején kiásták, a jóshely jelentőségéhez képest elég szerény méretű, Apollo-templom romjait, több a kultuszi helyhez tartozó és részben már a császárkorból származó épület romjaival együtt. A munka itt még mindig folyik és ha készen lesz, a cumaei Atropolis Nápoly környékének egyik legszebb, megnézésre legérde-mesebb láttnivalója lesz. A vulkanikus természeténél fogva egészen sajátos vidék sok szőlőjével nem is annyira Apollóra, mint Dionysusra emlékeztet. Fenn a tenger felé merészen emelkedő Akropolis tetejéről a Nápolyi-öböl környékének egyik legszebb kilátása nyílik. A képből hiányzik a Vezúv, sőt maga Nápoly is, de szemben van Ischia szigete a merészen emelkedő Monte Epomeóval és a vedutát a vergiliusi költészet két jól ismert helye zárja be: délre közvetlen közelségben a Misenumi-hegyfok, ahonnan Aeneas elindult, hogy Sibyllával az Avemusi-tónál leszálljon az alvilágba északra pedig, jóval messzebb, Caieta hegyfoka. Maiuri professzornak a cumaei ásásokért nemcsak az archaeologusok lehetnek hálásak, hanem mindenki, akinek szívéhez közel áll ennek az inkább görög, mint római délolasz vidéknek misztikus szépsége.

A cumaei ásások legfontosabb felfedezése csak az idei nyár végén történt meg. Sibylla barlangjának kutatása közben Mainri professzor egészen véletlenül ráakadt arra a hosszú folyosóra és a tenger felé nyíló, óriás méretű barlangra, amely pontosan megfelel azoknak a leírásoknak, amelyeket az Aeneis hatodik énekében és ókeresztény íróknál találunk. Ezzel a felfedezéssel az ókor egyik igen fontos és nagy tiszteletben álló kultuszi helyét sikerült megtalálni, meglepően ép, majdnem érintetlen állapotban.

A vergiliusi évforduló adott ösztönzést arra is, hogy restaurálják benn Nápolyban a Piedigrottánál levő Vergilius sírját. Ebből a dísz-

telenségig egyszerű kolumbáriumból, amely egy patricius család temetkezési helye lehetett, esztétikai szempontból is meglepően szép emlékművet alkotott a restaurálás nagy műgonddal és hozzáértéssel elvégzett munkája. A vulkanikus tufasziklába vágott zeg-zugos barlang vagy grotta, amely a szirakuzai latomiákra emlékeztet, dantei komorság hangulatát kelti és a grotta mellett fantasztikus valóságérzéssel, mintha a levegőben lebegne, úgy emelkedik a magasba a méhkashoz hasonló kolumbárium. A kolumbárium belsejébe két oldalról a sziklába vágott szűk ajtó vezet. A két ajtón és a felettük levő apró, négyszögletes nyílásokon vetődik be egy kevés fény a szűk, kis kamrácskába, ahol a falba vájt polcokon álltak valamikor az urnák az ide temetett halottak hamvaival. Most üres az egész, csak a közepén áll egy antik bronz tripous, háromlábú, illat-áldozat céljaira használt oltár és egy egyszerű felirat emlékeztet Vergiliusra, akinek hamvai a hagyomány szerint ebben a kolumbáriumban pihentek.

Sorrendben tovább haladva, Pompeii és Herculaneum következik. Pompeiiben az új ásások a Via Abbondanzán, a város még fel nem tárt felében megkezdődtek már 1912-ben, de a legutóbbi évekig itt is kevés történt és csak körülbelül 1924 óta folytak nagyobbarányú ásások. A legértékesebb lelet 1931-ben került elő. Ez a Casa di Menandro ezüst kincse volt, egy gazdag, valószínűleg kereskedő családnak a ház pincéjének „safe“-jében őrzött, száznál több darabból álló asztali ezüstkészlete. Az érintetlen szépségükben megőrzött és művészileg is nagy értékű ezüst tárgyakat a nápolyi Museo Nazionale-ban őrzik.

A Pompeiiben folyó új ásásoknál sokkal nagyobb jelentősége van a herculaneumi ásásoknak. Herculaneum kiásása sokkal nehezebb és költségesebb vállalkozás, mint Pompeiié, mert míg Pompeiit könnyen eltávolítható hamu- és lapilli-rétegből kell kiásni, Herculaneumot a Vezúv lejtőin lefolyó és idővel megkövesedett vulkáni iszap temette el. Azonkívül Herculaneum felett modern város is épült, Resina. Az ásásokat tehát a modern épületek lebontásával kell kezdeni és csak azután kell leásni, a legtöbb helyen tizenöt-húsz méter mélységbe és bontani le az ókori épületekről a megkövesedett vulkáni iszapot vagy fejtem ki belőle a házakban talált legkülönbözőbb tárgyakat.

Az ásások eddigi eredményei azt mutatják, hogy megérték a több millió líra költséget, amelybe eddig kerültek és azt a sok fáradtságot, amellyel az eltemetett házak kibontása és a legapróbb részletekig való felkutatása jár. Herculaneum mint város egészen más jellegű volt, mint a zajos, leginkább jómódú kereskedők által lakott Pompeii. Csendes, tengerparti városka lehetett Herculaneum és amint azt világosan meg lehet állapítani, az ókorban kinn feküdt közvetlenül a tengerparton. Valószínűleg fürdőhely is lehetett, amelyet kellemes fekvéséért és egészséges éghajlatáért sokan kerestek fel, akárcsak a modern Sorrentót. Herculaneumban szegények és gazdagok, a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó emberek laktak együtt. Legalább is az eddig kiásott házak között meg lehet találni a legegyszerűbbet is, a Pompeiiből ismert alaprajzú házat néhány lakóhelyiségre egyszerűsítve. De van olyan ház is, amely egykori gazdája

jólétéről, gazdagságáról tanúskodik. A legszebb valamennyi között a ház romjai között talált két márvány szarvasszoborról elnevezett Casa dei Cervi, ahol a tágas peristylumot Plinius villájának leírásából ismert, de Pompeiiben ismeretlen fedett folyosó, sottoportico, veszi körül.

A kiásott épületekből lehetőleg semmit nem visznek el a múzeumokba, hanem mindent a feltalálás helyén hagynak és vagy egy vitrinben gyűjtik össze az előkerült apróbb, fémből vagy karbonizált fából való használati tárgyakat, vagy amit lehet, el sem mozdítanak a helyéről: az ágy mellett ott áll a sárgásszínű márványból készült asztalka, a konyhában a tűzhelyen a főzőedények és a Casa dei Cervi zárt udvarában a működésbe helyezett apró szökőkút a vizet a helyén hagyott öncsőveken át kapja.

NÁPOLYTÓL DÉLRE, főként a Tirrén-tenger partvonalán, a Tarentumi-öbölben és Szicíliában, Magna Graecia romvárosai adnak munkát az archaeologusoknak. Nagyobb ásások az utóbbi években Paestumban voltak, közel Nápolyhoz, ahol a városfalat és az erőd-szerű tomyokkal megerősített kapukat, a fórumot, színházat és egy római korból származó amphitheatrumot ástak ki. De voltak alig feltárt romvárosok is, mint Velia, az ókoriak Eleája, Xenophanes és Parmenides városa, Pahnurus hegyfoka mellett Campania legdélibb részén vagy Himera, Szicília északi partján, amelyeket csak a leg-utóbbi évek ásásai alatt kutattak át.

Nagyobb ásásokat végeztek a gyarmati Olaszországban is, a tripoliszi Leptis Magnában és a libyai Sabrathában, amely Domitüla, Vespasianus feleségének lakóhelye volt. A páduai egyetem archaeologusai az egyiptomi Tebtunisban egy görög-római korból származó város romjait ásták ki és több helyen folytak és folynak most is az ásások a Dodekanesosnak olasz uralom alá került szigetem, — különösen szép eredménnyel Rhodos (Rodi) szigetén, melyből Itália nyugati civilizádójú múzeumot varázsolt.

MÁTHÉ ELEK

A NÉMET IFJÚSÁG

SOKAN vannak közöttünk, akik mélabús frázisokban tetszelegnek a hazáról, mások a marxista ideológiától nem tudnak elbúcsúzni, vannak, kiket együgyű osztályelőítélet bénít meg, de a legtöbbször csak bizonytalanul kongó vágy található több pénz és nagyon sok nyugalom után, — írja Franz Schauwecker: „Aufbruch der Nation“ című mélyszántású munkájában, amely igen jellemzi az önkritikára ébredt német fiatalok belátását. „Egyszer végre már meg kell állapítanunk, miért vesztettük el a háborút? Kétségtelen, hogy saját magunkban volt a hiba, mert bennünk terjengett az az ür, amely csak a külső hatalmat becsülte, mi vagyunk felelősek népünk széthúzásáért; felelősségérzetünk hiánya pedig a sok szajkózás eredménye. De előítéleteknek és hiú tetszelgésnek következménye az a sokszor hangoztatott „programm“ is, amely Isten tudja, miért, de sohasem tud megvalósulni... Most azután végre minden felszabadulhat, ami bennünk el volt temetve; az a rengeteg, ami az életet jelenti és élni kíván maga is, de mindezekig még nem születhetett meg, mert a töről nyírták le a fakadó rügyek pompás színeit, valahányszor kritika ébredt bennünk. Ma azonban túl vagyunk sok mindenben. Felszabadulás előtt állunk és ezért nem sajnálom, hogy a háborút elvesztettük.“ Kétségtelenül fiatalosan kemény és kegyetlen szavak ítélete hangos e vallomásban, de a német háború utáni fiatalok legjobbainak meglátása döbben elibénk e sorokból, amelyek ezt a kiábrándult és sok válság közepén tisztán saját erejére utalt, de vezetésre hivatott intelligenciát nagyon jellemzik. Ernst és Georg Junger, valamint Ernst von Salomon, a két Strasser-fivér és mindenekelőtt a tragikus véget ért Moeller van den Bruck azok, akiknek ítéletében már a háborúvesztés következményeivel számolni tudó és a nehéz körülmények konzekvenciáját elismerő mély megismerésnek lelkiismeretével ismerkedhetünk meg. Kétségbeesés és rajongó idealizmus, a faj méltóság tudatának naív felnagyítása, de a szociális igazság egyre jobban élő térbe nyomuló érvétele nyomán is határozottan megizmosodott ez a dialektika és egyre mélyebb problémákkal foglalkozik.

Németország népe kétszer élte át egységét és mind a két ízben Franciaországgal viaskodott, 1871-ben és 1914-ben. A nemzeti érzés volt tehát az, amely az összetartozandóság nagyszerű öntudatát megteremtette s ez a megállapítás annál fontosabb, mert a szociális valóság különben a német iparnak a század folyamán történt hallatlan kifejlődése következtében alapjaiban forgatta fel a német társadalom erős tényezőit.

A német nacionalizmus tehát a kapitalizmus segítségével vált imperialisztikussá, míg a szocializmus éppen ezen kapitalizmus elleni küzdelmében vedlett nemzetközivé. A világháború alatt azonban a nemzeti érzés megszabadul az osztálykötött polgári előítéletektől, a szocializmus pedig ugyanekkor a nemzeti gondolatért tör lándzsát. Ez volt tehát az a politikai egység, amely a háború nagy pillanataiban született meg s innen fejlődött azután ki a nemzeti szocializmus ígéretes előretörése is.

Sajnos azonban, a németiség energiaforrásai a 18-as évek vége felé teljesen elapadnak és a harctéri összeomlást nem egy szociális forradalom lendülete, hanem az élet apró meglepetéseivel számoló, kompromisszumokra hajló, pártokra támaszkodó huzavona váltotta fel. Itt késett meg megint a német fejlődés.

A fiataloknak szemében azonban ez a kapkodás rendkívül ellenzenyes és ha az öregek a harcvonalak kitűnő bajtársi szellemét idézik, mindig azt kapják feleletül, hogy hazafiasságuk nem vonta le a szociális élménynek egyre jelentőségtejtjesebb következményeit, hanem csupán egy vérszegény liberalizmusnak szolgáltattak kedvezményeket, amely végül is a weimari rendszer félénk gesztusaihoz folyamodott. A fiatalok lendületét azonban egyrészt az imperializmusra támaszkodó kapitalizmus, másrészt a liberális szocializmus bénítja meg, amely egészen ülogikusan frázisokat hallatott az antant zsarnok túlkapásaival szemben és egyre kétségbeejtőbb magányban hagyta a vergődő német nemzetet.

Ilyen körülmények között a Die Tat folyóirat köré egy elhivatottságában bizó, jó felkészültségű szellemi gárda csoportosult, amelynek már Hekuba volt a pártok szótárában lealjasított minden szóvirág és egyedül a maguk egészséges akarására támaszkodva, teremtik meg a német fiatalágnak ama legbiztatóbb világító tornyát, ahonnan tényleg föl-fölfénylik a XX. század modem emberének életigenlése. Vezérük Hans Zehrer, aki hosszabb időn keresztül a Vossische Zeitung inkább baloldali köreinek szellemi uszályához tartozott és külpolitikai rovatvezetője a nagy liberális lapnak, de még Hitler kezdetleges tapogatódzásai előtt lándzsát mert tömi a szociális béke feltétlenül nemzeti követelményeiért és férfias hangon vágta oda minden nemzetközi szólammal operáló kókler szemébe, hogy igenis, az egészséges nemzet a maga szuggesztív erejéhez marad csupán hű, ha saját elszánásából valósítja meg a szociális belátás könyörtelen parancsait. Ziehrer és társai az autokrata nemzeti eszme kifejezői, akik jogosan vannak meggyőződve arról, hogy csak a németiség belső életének tökéletes átorganizálása teremtheti meg azokat a lélektani feltételeket, amelyek nélkül nem lehet feltámadás a jelen páratlan nehézségei közepett. A Die Tat szellemi gárdája mindenesetre az a csoportosulás, amely leginkább érzi, honnan jöhet a német jövő nagy esélye és alig akad ma a fiatal Németország megismerésére jobb tanácsadó, mint ez a folyóirat. A magárataltság lendülete él minden sorában s tagadhatatlan kritikai fölénynyél rendelkező, komoly hangú fórum, amely méltó elismerést vált ki, ahol csak kézbeveszik, — sajnos, nagy tömegek nem veszik kezükbe.

DE HA VANNAK IS VILÁGÍTÓ PONTOK a német ifjúság sötét jelenében, sajnos, az élet igen kétségbeesetten jelentkezik, mihelyt a színpalak mögé tekintünk. Hallgassuk csak meg azt a szörnyű válságot és kétségbeesett tipródást, amely a német egyetemeken dúl. Mennyi diák-egyesület, hányféle rendszer, a szemellenzővel felruházott szaktudás száz kis előcsamokában látjuk ott szenvedni lehorgasztott fejjel a jövő zálogát, amely nemhogy kenyérhez nem jut, de még az életnek piros-pozsgás reménye sem bátorítja. Nietzsche írja, hogy „minden németben van valami a káoszról”, és sehol oly megrázóan nem tapasztalhatjuk a német léleknek magányos vergődését, mint éppen itt, a tudomány csarnokaiban, ahol talán legjobban érzi magát az a lelki alkat, amely a különböző Minderwertigkeitskomplexek lídercei között sehol nem tudja megtalálni önmagát, hanem tanácsok után futkos, tapogatózik és izzadva kétségbeesik. Van valami az emberi tragikumából ezeknek a fiataloknak homlokán. Nemcsak a menzurák tépte sebek pólyái nyomán, se nem a szabad levegő sportjának hallatlan dinamikájában, hanem a politikai tanácsstalanság és főleg a nap huszonnégy órájára átszerelt szellemtörténeti hamisítások örvényeiben kell meglátnunk a mai német fiatalság elesettségét. Ma a türelmetlenség ítélet és meglepő, hogy milyen megdöbbentően nyugodt házakat épít a derékszögekkel operáló architektúra. De ami legfeltűnőbb a német fiatalságban: semmi vágyódás nincs benne a korunkat jellemző spirituális elmélyedés iránt, hanem inkább a szabadtéri sport ritmusa az, amely német földön tömegeket mozgat. Az országutak mellett kiépült benzinkutak groteszk árnyékai előtt suhan tehát el a gépi civilizációnak legázolt, mániákus generációja, amely az otthontól elidegenített, koponyájában kételyektől gyötört, e hivatásában kenyértelenül kismizmizetten áll — és vár. A német fiatalság kilencven százaléka nem tudja, mire vár! Nem tudja, mert nincs senki, aki megmondaná feladatait. Nincs, aki szuggesztív erővel memé, ha kell, népszerűtlensége árán is, felelősségre vonni azt a fiatal akaratot, amelyet még tanárai is csak uszítani próbálnak. Vauvenargues írja: „Les vieux fous sont plus fous que les jeunes,” és ez a megállapítása szomorú diagnózisként illik arra a mérhetetlen erőszakosságra, amely ma a német egyetemek katedráin semmiféle történelmi tény sem tud hamisítatlanul épen tartani, ha netalán a pártok rövidlátó szenvedélye valamit megmásítani kíván.

De kövessük csak nyomon az éneklő fűrészenerváltan érzéki hangjainál tétovázó dekadens német fiatalságot és idézzük szemeink elé a vörös pólóingben \$ kommunista eszméért hevülő külvárosi proletárfiatalságot is, hogy a pártok és pártkeretek borzalmasan meddő harcaiban a hányaveti szabadosság szörnyű veszélyeit megismerhessük.

A felszabadult libidó, Hitler kendőzetlen túlzásai, Rosenberg kardnyelőkre emlékeztető történelemszemlélete múlhatatlanul túlzásokba ragadták a német lelkesedést. Sajnos, a teuton fantázia nem mindig törődik azzal, hogy miért lelkesedik? Az alapos németek túlzásaikban is alaposak és a problémák, melyeknek jelentőséget tulajdonítanak, sokszor nem a lélek mélységéről árulkodnak. A német közéletet határozottan az ösztönök dinamikája tartja lendületben. Egyenruhák, zászlók, zenekarok disszonáns nyugtalanságából sehol sem ütöközik ki a

szemrehányó múlttal való szakítás, amely nélkül a németiség sohasem találhatja meg önmagát. Sieburg ősi irigységet érintett meg akkor, midőn „Gott in Frankreich“ című könyvének nagy fényerővel bíró címében mutatott rá a németek sóvárgó hiányérzetére, amely nem is olyan túlságosan dekadensnek, mint inkább „megfoghatatlannak“ látja azt a francia józanságot, amelyet a szellem megingathatatlan fölénye tesz olyan beláthatatlanul idegenné a németiség előtt.

Nem mintha a fiatal germánokban nem lenne *meg* ugyanoly érzékeny szintézise a XX. század szépségideáljának; nem is arról van itt szó, hogy holtversenyben vájjon ki a második, de igenis megállapítható az a behozhatatlan különbség, amely a témájával fölényesen elbánó francia önbizalomban van, azzal a komplikált, magát szétdaraboló és fűrészporrá devalváló német lelkiséggel szemben, amely önmagának ásta meg a vermet, saját fantáziájának drótkadályaiiban vergődik és egy idejét múlt romanticizmusnak esik áldozatául. Kétségtelen, hogy Németországban ma egy nyugtalan ideológia csinál iskolát, amely genre hovatovább öncsonkításokra vetemedik. A szépet önmagáért látó, a muzsikát önmagáért babráló fiatalok odáig fajultak, hogy semmi kézzelfoghatót nem nyújthatva, transzcendentális ködökben, illatokban gondolkodnak és minduntalan „klímákra“ akarják széjjelszerelni a hétköznapi iszonyatos nyugalom szükségességét.

Itt az ideje, hogy e tapogatódzásról lerántódjék a lepel, mert ha a „harmincas években“ van valami ragyogóan fölényes, akkor ez bizonyára csak az lehet, hogy a kompromisszumok pátoszával szemben végre a szerves leszámolás önmagát megtaláló öntudata fog diadalra kerülni. A nyugtalankodókkal szemben pedig megállapítandó, hogy ezek a huszonnégy órákban gondolkodó kis táltosok mindenekelőtt az élvezetekről kénytelenek lemondani. Bármennyire épületes is a Wotanok hőskorába visszanyúlni, de a vérség nagy macskakörmei között nem szabad az élvezetet megtenni a világnézet tengelyévé. Rá fognak jönni még ők is, hogy a fiatal élet megigazulása áldozatok nélkül nem lehetséges.

A mának titánkodó bérencei alaplényegüket árulják el, amikor a szellem aszkéziséről lemondva, egyben a meggyőződés magatartásától is elbúcsúznak. Hiába a film, a rádió, a mechanizált gépi kultúra csodálatos érzékenységű megállapításai és bár kétségtelenül sok színes virág maradt e pompás mezőkön — éppen végső értelemben ezek a kis csodák nagyon hitványaknak bizonyultak és a válságok előtt meghátráló ifjú óriások csak az élvezetek technikusai lehetnek. Ezzel bizonyára ki is merül jelentőségük és amint olykor az örvényáramok melege olvasztja meg a hangtalan lendületű dinamók vasmagját, ugyanúgy saját tűzüknek lesznek áldozatai a lélek pipogyái is. Ezek még ma sem vették tudomásul az európai fejlődés kétségtelen fordulatát, amely nem külsőségekre, de az örök ember meleg belsejének fölényére appellál, midőn pálcát tör és lemond az áltekingétek tiszteletéről és a maga magányosságának nagy sorstragédiájától átitatva, ha könnyes szemmel is, de a meggyőződés pillanatnyira sem alkudozó hitével, egyéni élményt csillogtat az érzéketlenül beérkezett, de lávalomha világgal szemben. Reméljük, hogy a német fiatalság jellemében ezek a dekadens tünetek

csak egy rövidzárlat ideiglenességével bírhatnak, hiszen amidőn arról van szó, hogy teherbíró életformákat kell beállítani a mai tespedésbe, nem hihetjük, hogy egy egészséges nemzet szervezete ki ne küszöbölne ezeket a meddő jelenségeket.

És hogy reményünk igazolva van, arra idézhetjük E. G. Gründel, „Die Sendung der jungen Generation“ című lelkesedéssel megírt munkáját, amelyben már trónjától fosztott a materializmus és logikus ítéletet kap a polgári önzés, amely a tulajdonjognak vaskalapos elbírálásával iparkodott glóriát fenni a maga kényelmességének indoklására. „Tizenhatmillió fiatal áll szemben kilencmillió öreggel“ — mondja könyvének utolsó lapjain Gründel, aki a versaillesi békét a modern kapitalizmus legnagyobb diadalának bélyegzi és gyönyörű sorokat ír le arról a fiatal, de nemes fájdalmú német generációról, amely önmagát nevei, ha szokatlan módon is. Az élet dinamikus érzései kényszerítették a motorok robbanásához ezt a fiatalságot és kiszámított hatások nagy prelúdiumánál hallja meg a szerző azt a nyomort, amelybe a tanácstalanság, a kilátástalan kenyérgondok verték a német élet legjobbjait. „Bűnhődünk kell! Legjobb művészeink egzotikus szenzációk miatt nem juthatnak kenyérhez és megaláztatásunk annál nagyobb, minél borzalmasabb az alkotó generációk nyomora. De ez nem is lehet másképp abban a világban, ahol mindenki csak tapsolni akar, de senki sem érez. Vagy azt akartuk elhiteni magunkkal, mintha silány kis ötleteink oly bámulatosan rendezték volna már be e földi életet, miszerint nincs egyébre szükségünk, csak hogy a propeller berregjen orrunk előtt és máris hátat fordíthatunk esőnek, villámnak, napfénynek, madárdalnak azért, hogy egy homunkulusi lét kapcsolótáblás életritmusát a türelmes lendítőkerekek bénító nyugalma szolgálja ki. Nem, ez nem lehetséges és nagyon is bekövetkezett az, amitől legjobban tartottunk, hogy a legkiválóbbak visszavonultak és olyanok páváskodnak a siker porondján, akik hebehurgyábbak a zöldbékánál és kicsinyesebbek a kispolgárnál. Tudom, hogy létezik valamennyi városunkban egy jól megszervezett, szenzációkra vadászó üzérhad, amely a nemzetnek kultúrsumját befőttesüvegek szirupjával iparkodik kielégíteni, de ezekkel szemben csak úgy lesz diadalunk teljes, ha az életről alkotott felfogásunkat revideáljuk és nem a mai nagyhangúak mellé kötjük oda magunkat, hanem vállaljuk a harcot és beleállunk a sárba. A mai ember nem lehet kényelmének áldozata. Le kell, hogy mondani tudjunk minden szépségfiastromról és akkor igaz lesz von Stein jóslata: „Mihelyt elhatározunk valamit, azonnal szakítsunk a nyugalom barátaival, ne hogy az okoskodók feltartóztathassák a haladást.“

A német ifjúság feltétlenül csüng az európai szellemközösségen, de különösen a háború óta egyre nagyobb várakozással tekint a yankee-ávilizáció kolosszális benyomásai felé is. Németország már a legjobb úton volt, hogy kiegyensúlyozott ambíciói révén megtalálja helyét a kontinensen és a különködő germán törzsek szellemét már-már a meghódított presztízis jóérzése váltotta fel. De a békeszerződések tökéletlensége újra felújította Nagy Frigyes „nordische Rasse“ vízióját és midőn a Szajna mellől a germán lélek bozontos magányába verték vissza a német tömegeket, ismét a faji gőg hevülete járja át a fiatalság

jórészét, amely erre kiábrándultan vetette magát a propagandaszempontból kétségtelenül bámulatraméltóan összetoborzott Hitler-mozgalom karjaiba. De nagyon tévednek azok, akik történelmi jelentőséget tulajdonítanak az elkéseredés túlzásaival hadonászó horogkeresztnek. A német fiatalságot ez az ideológia soha nem válthatja meg. Ideig-óráig felszínen maradhat, sőt „burokban is születhet“ némely „eredmény“, de azt hisszük, hogy nem tévedünk hasonlatunkkal, midőn azt mondjuk, hogy Hitler csak egy, a túltelített oldatba dobott kavicsnak szerepét töltötte be, amely egyszerre megindította a németiség jobbik énjének kikristályosodását.

A francia politika, amely olyan könnyörtelen szigorral ragaszkodik a saját maga sécuritéjéhez, valószínűleg a leghasznosabb tanítómestere lesz a fiatal germán lélek öntudatraébredésének. Az agg Briand érezte, Tardieu elhibázta és Herriotban, sajnos, nincs meg a temperamentum a feladat elvégzésére, hogy tudniillik, meg kellett volna kísérelni a német-francia léleknek nivellálását akkor, amidőn oly borzalmas nyomorban volt az egyik nemzet és oly törekeny jólét göggyében a másik. De a történelem sodra ma már messze túljutott e lehetőségen és egyre bizonyosabb, hogy igaza van Clausewitznek, aki 1807-ben írta le a következőket: — „hogy az emberek nálunk nem gondolkodnak nemesebben, az nem a természet hibájából van így, de tisztán azon férfiakon múlik, akik a nemzeteket vezették. Ha ők tökéletesebbeknek bizonyultak volna, ma egészen más viszonyok között, emelkedettebb lélekkel élhetnének.“

Ez igaz volt akkor és ma is; Németországban és másutt is.

KOKAS MIKLÓS

NÉPESEDÉS ÉS MEZŐGAZDASÁG

A VÁLTOZOTT ÉLELMISZERFOGYASZTÁS KÖVETKEZÉSEI

BÁRMENNYIRE igyekeztek kormányaink és különösen az agrár-export fejlesztésére életrehívott Magyar Mezőgazdasági Kiviteli Intézet mezőgazdaságunk feleslegeit mind fokozottabb arányokban levezetni, a világgazdaság feszültsége és a múlt év közepén beállott pénzügyi válság hatalmas gátakat emelt mindenütt az egész világon, de különösen fogyasztópiacainkon a külkereskedelmi forgalom kitaposott útjainak. Ez a helyzet még jó időre egyenesen lehetlenné tesz minden olyan törekvést, amely az egészséges, a fogyasztók jogos igényeinek megfelelő, az egyes vámterületek gazdasági és termelési viszonyait kiegészítő és kiegyenlítő árucserét igyekszik megvalósítani. Az a hibás felfogás, hogy minden ország maga lássa el lakosságát a megélhetéshez szükséges árucikkkel és hogy az illető ország gazdasági helyzetére káros a behozatal, ma teljesen vakká és egyoldalúvá teszi a gazdaságilag legjobban vezetett európai államokat.

A világ külkereskedelmében állandóan jelentkező ez elvek és pillanatnyilag érvényesülő változások mellett azonban észlelhetők a fogyasztótömegek életében olyan, a válságtól független, bizonyos tekintetben forradalmi átalakulások, amelyek a gazdasági válság nyomasztó ködén keresztül csak halványan érvényesülnek. Ezeknek a világhelyzeteknek a hatását a válság egyrésztől csökkentette, másrésztől viszont kimélyítette, de elodázni vagy megszüntetni nem tudta. Ez az átalakulás azzal a ténnyel függ össze, hogy az élelmiszerimportra szoruló fogyasztó-államokban a lakosság szaporodása csökkent, sőt egyes országokban a népesség számának növekedése meg is szűnt és csökkenő tendenciát vett fel. Egészen természetes, hogy ezek a jelenségek, amelyekkel az alábbiakban részletesen foglalkozunk, elsősorban azoknak az országoknak mezőgazdasági kivitelét érintik közelebbről, amelyek a legnagyobb élelmiszerimport-államokat látták el akár nyers, akár feldolgozott, emberi táplálkozásra alkalmas mezőgazdasági produktumokkal. Ezek között foglal helyet Magyarország is, amely ha a nyugateurópai országok élelmiszerbevitelében nem is játszik nagy szerepet, kivitele az utóbbi években kb. 60—70%-ban élelmiszer- és élvezeti cikkekből állott. Ezért tartjuk fontosnak kivitelünk és exportpolitikánk jövő fejlődése szempontjából, hogy mi is számot vessünk a tőlünk mezőgazdasági cikket importáló államok táplálkozási, illetve népesedési viszonyaiban beálló változásokkal.

AZOKAT A HATÁSOKAT, amelyek az importországok népességének csökkenése következtében a fogyasztás terén és a mezőgazdaságok jövő átalakulásában várhatók, először az Amerikai Egyesült Államokban kezdték vizsgálni.¹ A kontinensen Németország volt az, amely először foglalkozott igen alaposan és behatóan ezzel a problémával. A Reichskuratorium für Technik in der Landwirtschaft² végzett vizsgálatokat ebben az irányban, a múlt év végén pedig egymástól függetlenül két igen értékes munka³ látott napvilágot, amelyek külön-külön ugyanazokra a megállapításokra és végső következtetésekre jutottak. Az alábbi szerény fejtegetések részben ezeknek a vizsgálódásoknak az adataira és — különösen a külföldi vonatkozásokat illetően — azok anyagára támaszkodnak.

A nyugateurópai kultúrállamokban a népesedés évtizedek óta csökkenő irányzatú. A szaporodás bizonyos mértékű stagnálását elsősorban a születések tudatos korlátozása okozza. Mind szélesebb néprétegek hiszik ugyanis azt, hogy sok gyermek mellett életszükségleteiket már nem tudják a kívánt mértékben kielégíteni. Rövid időközökben a jobb konjunktúra emeli, a rosszabb csökkenti a házasságkötések és születések számát. Hosszabb idő alatt azonban a jólét és a születések között ellentétes az arány. Minél nagyobb a jólét és minél magasabb a kultúra, annál kevésbé hajlandó az asszony arra, hogy gyermeket szüljön és annál kevésbé tud a házaspár a gyermekek miatt életkörülményeiről és mozgási szabadságáról lemondani.

A népesedési statisztika ma már egész világosan mutatja a kultúrállamok népszaporodásának állandó csökkenését. Franciaország közismert népszaporodási visszafejlődéséhez ma már Németország, Anglia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, Svájc, Írország, Dánia és Észtország is csatlakoznak. Németországban még az elmúlt évszázad utolsó évtizedében az élveszületettek száma 1000 lélekre számítva 36 volt; 1913-ban ez az arány 275-re csökkent és 1929-ben már csak 17,9 volt. A Német Birodalom tehát majdnem elérte Franciaország születési arányszámát, amely ugyanezen évben 17,7‰ volt. A születési többlet Németországban az évi halálozással szemben a háború előtti öt év alatt átlagban még 835.361 lélek volt, amely 1000 lakosonként 12,8-et tett ki; ezzel szemben az 1925—1929. évek átlagában ez a szám már csak 446.015 lélek, illetve 7,1700. Ez a születési többlet azonban csak a rendkívül alacsony halálozási arány következtében állott elő, amely elsősorban az átlagos élettartam meghosszabbodásában és az aránylag kis halálozású életkoroknak rendkívüli nagy arányában leli magyarázatát; ez viszont még a háborús idők hatására vezethető vissza. Ha a népesség korszerinti összetétele ismét olyan állapotba kerül, amely a jelenlegi születési aránynak megfelel, a halálozás aránya ismét jelentősen emelkedik és a születések számát egész biztosan eléri.

¹ B. O. E. Baker: Changes in production and consumption of our farm products and the trend in population. 1929.

² C. Nawratzki: Bevölkerungssstand als Wirtschaftsproblem unter besonderer Berücksichtigung der Landwirtschaft. Berlin, 1930.

³ Dr. K. Thalheim: Landwirtschaft und Geburtenrückgang (Deutsche Landwirtschaftl. Presse 1931) és N. Jasny: Bevölkerungsgang und Landwirtschaft. (Az Institut für Landwirtschaftl. Marktforschung kiadása.) Berlin, 1931.

A Német Birodalmi Statisztikai Hivatal pár évvel ezelőtt igen érdekes és tanulságos valószínűségi számításokat végzett a német népnek a jövőben várható szaporodásáról. Ezek a számítások arra a feltételezett esetre vonatkoznak, ha a jövőben az egyes korosztályokban a halálozási arány az 1924—1926. évek átlagának megfelel és ha a születések száma 1955-ig 25%-kal csökken, azután állandó marad. A statisztikusok véleménye szerint ugyanis biztosra lehet venni, hogy a születések tudatos csökkentése a jövőben csak fokozódik és a ma még gyermekekben gazdag néprétegekben is tért hódít. Ezért a Német Birodalom népességének fejlődése minden valószínűség szerint az 1955. évig tartó 25%-os születéscsökkenés mellett alakul ki. Ebben az esetben a Birodalmi Statisztikai Hivatal számításai szerint 1945-ig a német nép lélekszáma lassan emelkedik ugyan, ettől kezdve azonban rohamosan csökken, úgyhogy 2000 év körül Németország lakossága kereken 17 millióval lesz kevesebb a jelenleginél.

Az elmúlt évszázad 40-es és 70-es évtizedei között Nyugat- és Észak-Európa országainak (Finnország, Franciaország, Németország, Hollandia, Nagy-Britannia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, ír Szabad Állam, Dánia és Észtország) születési arányszáma 2000 lélekre 30 és 33 között váltakozott. A nyolcvanas évektől kezdődőleg ezekben az országokban a születések száma a világháború kezdetéig állandóan csökkent és mindig gyorsabb tempóban. A világháború éveiben természetesen különösen erős volt a születések csökkenése; a háború utáni években viszont átmeneti emelkedés állott be, amely azonban nem sok ideig tartott. A háborús idők és azok következményei ugyanis megszakították a születések állandó csökkenését, azonban azok elmúltával ismét, sőt rohamosabb mértékben zuhant a születési arányszám. Így 1929-ben Nagy-Britannia, Belgium, Svédország, Norvégia, Ausztria, Svájc, Írország, Dánia és Észtország közül egyik sem érte el a születések 20%-át és ezek közül az országok közül több ország szaporodása még rosszabb, mint Franciaországé vagy Németországé. Kuczynski,¹ a népesedési politikának egyik kiváló amerikai szakembere arra a megállapításra jut, hogy amennyiben az elkövetkező évtizedek születési és halálozási viszonyai a mostaniak maradnak, valószínű, hogy Nyugat- és Észak-Európa népei lassanként kihalnak.

Magyarország agrárkivitele szempontjából a legfontosabb az a tény, hogy mindazok az országok, amelyek felé a dunai agrárállomok, közöttük Magyarország, élelmiszerexportja gravitál, erős tempóban csökkenő születési arányszámmal rendelkeznek. Egyedüli kivétel Olaszország, amelynek aránylag magas születési arányszáma van (1929-ben 1000 lakosra esett 25,1 élveszületett). A csökkenés azonban a múlttal szemben itt is egész tisztán kimutatható. Bár Magyarország agrárkivitele szempontjából mint erősödő versenytársak nem jönnek számításba, mégis meg kell említenünk, hogy nemcsak az importországok, hanem a jelentős agrárexporttal rendelkező államok szaporodási viszonyai is csökkenő tendenciát mutatnak. Így elsősorban az Amerikai

¹ R. Kuczynski: The balance of births and deaths. Volume I. Western and Northern Europe. New-York, 1928.

Egyesült Államok, ahol az évi születések száma 20 ezrelék körül áll, Kanadáé pedig 25 alatt van.¹

A népesedés nyilvánvaló stagnálása, illetve csökkenése a közölt adatok szerint elsősorban az élelmiszerekben behozatalra szoruló államokban konstatálható. Ebből természetesen az következik, hogy a fogyasztás alakulásában is jelentős eltolódások állnak elő, amelyek az illető országot élelmiszerekkel ellátó mezőgazdaságok fejlődésére, kialakulására és irányára is természetesen befolyással bírnak. Ezek a változások tehát éppen úgy bekövetkeznek a kereslet, illetve a fogyasztás, mint a kínálat, illetve a termelés oldalán és úgy mennyiségileg, mint minőségileg jelentős változásokat idéznek elő.

Miután megállapítottuk, hogy az agrártermékek fogyasztópiacain, a nyugateurópai államokban, a népesség szaporodása csökkenő tendenciát mutat, vizsgálnunk kell azokat az elváltozásokat, amelyek a fogyasztótömegek számbeli csökkenése következtében az agrártermékek iránti kereslet terén már eddig is megnyilvánultak és ezután még fokozottabb mértékben megnyilvánulhatnak. Magyarországra, amely egyik jelentős élelmiszertermelő piaca a nyugati államoknak, nem közömbös tehát, hogy a magyar mezőgazdaság külföldi fogyasztópiacain hogyan alakul a fogyasztótömegek számbeli és szociális struktúrája.

A népszaporodás meglassulása, illetve megállása Jasny szerint érdekes és feltűnő következményekkel jár. Legelőször is a fogyasztók száma kevesedni fog, ennek következtében a táplálóanyagok iránti kereslet számszerűen és mennyiségben csökken. Eddig a népszaporodás volt sok helyen az egyedüli tényező a fogyasztás emelkedésénél. A népesség szaporodása, amely a múlt században a föld fogyasztótömegeinek nagyarányú megnövekedésére vezetett, emelte a mezőgazdasági produktumok iránti keresletet, ez viszont a mezőgazdasági termelés hasonló mértékű kibővítését eredményezte. Amennyiben a fogyasztók számának eddigi arányú emelkedése megáll, sőt a születések nagobbmértvű korlátozása következtében visszafejlődik, a tápanyagkereslet ennek következtében csökken, a mezőgazdaság bizonyos termelési ágai tehát stagnálni vagy egészen visszafejlődni fognak. Az importországok mezőgazdasági behozatala a szükséglet mennyiségbeli csökkenése következtében erősen megsűkül, viszont az agrárállamok mezőgazdasági feleslegei tovább növekednek.

A második jelenség, amely a csökkenő szaporodást nyomon követi, a mezőgazdaságnak munkaerővel való ellátásában nyilvánul meg. Erre vonatkozólag Jasny részletes és különösen a mezőgazdasági termelésre vonatkozó fejtegetéseiben arra a végső megállapításra jut, hogy a szaporodás eddigi tempójának lassulása a mezőgazdaságban munkáshiányt okoz, ennek következtében, de más okok folytán is a kevesebb munkást a mezőgazdaságnak jobban kell majd fizetnie. Ez viszont a mezőgazdaság további mechanizálására és fokozottabb racionalizálására vezet.

A várható jelenségeknek harmadik csoportjába a jövedelemeloszlásban és a fogyasztásban beállott minőségi változások vonhatók

¹ Összehasonlítás végett megemlítjük, hogy Magyarország születési arányszáma 1928-ban 24,5 volt.

össze. Mivel a magyar mezőgazdasági kivitel jövőbeni alakulása szempontjából ezek bírnak a legnagyobb fontossággal, velük itt bővebben foglalkozunk.

Elsősorban le kell szögeznünk, hogy ha a népesedés stabil vagy visszafejlődő irányzatot vesz, úgy az összlakosság számában a gyermekek száma jelentősen kisebbedik és a kereső személyek száma emelkedik. így pl. Németországban 1910-ben 1000 személyre esett 339 15 éven aluli egyén, míg 1925-ben már csak 258. Ugyanezen idő alatt a 15—65 éves kor közé eső kereső férfiak száma iyi millióról 20.47 millióra emelkedett. Ebből viszont az következnek, hogy ha az összlakosság számában emelkedik a keresők száma, akkor többek között a lakosság összjövedelme, valamint a fejenkénti jövedelem is nagyobb lehet, bár egy adott pillanat termelési és népesedési viszonyai közt van egy optimum, mely ha leszáll, ez is nagy veszélyekkel jár, mire a megfogyott lakosságú népek pusztulása a történetben elég példát nyújt. A gyermekes és a gyermeknélküli családok életviszonyai közötti különbség különben is általánosan ismert; minél több a gyermek, annál kevesebb a fejenkénti kiadás, annál szerényebb tehát az egész család életnívója. A gyermekes és gyermektelen családok életmódja és táplálkozása közötti különbséget számbelüeg és minőségileg legpregnansabban a németországi 1927. és 1928. évi hivatalos gazdaság-statisztikai felvétel adatai¹ tüntetik fel, amelyek tárgyunkkal kapcsolatban igen értékes és messzemenő következtetésekre adnak alkalmat. A legfeltűnőbb és legjellemzőbb különbség a gyermektelen és a többgyermekes családok között ezek szerint az adatok szerint abban van, hogy ugyanolyan évi jövedelemmel rendelkező munkáscsaládok közül a gyermektelen család háztartása személyenként négyszer annyi vajat fogyaszt, mint a 4—6 gyermekes család. Hasonlóan igen éles a különbség a többi élelmicikknél is. Minél kevesebb a gyermek, annál nagyobb mértékben kerül fogyasztásra a fehérkenyér, a különleges sütemény, hús, tojás, gyümölcs és főzelék. A sokgyermekes családok háztartásában viszont az olcsóbb és durvább táplálék, mint a rozskenyér és a burgonya, kerül nagyobb mértékben fogyasztásra.

A széles néprétegek életviszonyainak erőteljesebb javulása természetesen azzal a következménnyel jár, hogy a táplálkozási módban ezen a réven is változások állnak elő. Ez annál inkább fog érvényesülni a jövőben, mert a kultúrállamokban már eddig is alapvető ízlés-változások voltak tapasztalhatók. Az ízlés változása és az életnívó emelkedése a közeljövőben még nagyobb mértékben várható.

KÉRDÉS TEHÁT: a csökkenő szaporodás következtében hogyan és milyen mértékben változik meg a nyugateurópai államokban a fogyasztók ízlése és az élelmicikkek iránti kereslet?

Pontos számítások vannak arra vonatkozólag, hogy az egyes országok fejenként és foglalkozási ágak szerint milyen mértékben fogyasztják táplálékaik alkotórészeit. Minél vagyonosabb a lakosság,

¹ Ergebnisse der amtlichen Erhebungen von Wirtschaftsrechnungen vom Jahr 1927—28. Der Einfluss der Kinderzahl auf die Ausgabengestaltung in Arbeiterhaushaltungen.

annál csekélyebb mértékben fedezi élelmiszerszükségletét szemes-termények, burgonya és hasonló szántóföldi terményekből. Ez különösen kitűnik akkor, ha gazdagabb és szegényebb országok táplálkozási viszonyait összehasonlítjuk. Ezen összehasonlítás útján megállapítható, hogy pl. Anglia és Franciaország igen nagy mértékben fogyaszt állati termékeket, míg ezzel szemben Oroszország, Kína stb. a gabona-neműeknek ad elsőséget. A gazdagabb nemzetek táplálkozásában az állati termékeken kívül a cukor, gyümölcs- és főzelékfélék játszanak igen nagy szerepet.

Bármennyire is megváltoztatja azonban a jövedelemtöbblet a tápanyagkeresletet és bármily jelentőségteljes is ez a mezőgazdaságra nézve, az összjövedelemhez mérten végeredményben a táplálékra fordított összeg a jólét emelkedésével mindjobban csökken. Indiában a paraszt átlagban jövedelmének 94%-át fordítja élelemre, a napszámos 95.4%-át, az ács 83.5%-át és a kovács még mindig 79%-át. Ezzel szemben Németországban a munkáscsalád háztartásában már csak 41.2%, az alkalmazott családjában 31.4% és a hivatalnokcsaládjában már csak 29.9% esik élelmiszerre. A német Statistisches Reichsamt 1927/28. évi adatai, amelyekből fenti számokat is vettük, világosan mutatják, hogy a jólét emelkedésével az egyes társadalmi csoportokon belül miként emelkednek számszerűen az élelemre fordított kiadások és egyúttal hogyan csökkennek azok az összkiadások arányában. A legmagasabb csoportba tartozó munkáscsalád például majd megegyezően annyit ad ki élelemre, mint a legalacsonyabb jövedelmi csoportba tartozó munkáscsalád. Ez a kiadási többlet azonban előbbinél csak kerek 30%-át tette ki a jövedelemtöbbletnek. A legjobban kereső tisztviselőcsalád 90%-kal többet adott ki élelemre, mint a legalacsonyabb jövedelmi fokon álló tisztviselőcsalád, ez azonban jövedelemtöbbletének csak 14%-át képezte.

Az egyes tápanyagokat illetőleg a stagnáló népesedési országokban a kenyér- és különösen a burgonyaszükséglet fokozatos csökkenést mutat. Még gyorsabb ütemben várható ennek bekövetkezése ott, ahol a búza mint kenyérmag még nem nyomta el egészen az egyéb gabonaneműeket. Sok országban ezáltal a búzának nagyobb terjedési lehetőségei vannak. A rozson kívül csökkenés várható a búza előretörése folytán a zab, tengeri, stb. fogyasztásában. Mindezeknek a terményeknek kenyérré való feldolgozása előreláthatólag fokozatosan megszűnik. Ez a fejlődési folyamat mindenestre a rozsról lesz a legnagyobb kihatással, mert a többi termény csak kivételesen került kenyérré, vagy emberi táplálékul való felhasználásra.

A kenyér és étkezési burgonya fogyasztásának csökkenését legjobban a németországi adatok igazolják. A malomstatisztika szerint Németországban a fejenkénti kenyérmagfogyasztás 1909/10-től 1927/28-ig 8,1%-kal csökkent, a rozsfogyasztás csökkenése pedig 24.7%. A búza-fogyasztás ezzel szemben 4%-kal emelkedett. A német statisztikai adatok szerint fejenkénti jövedelememelkedés esetén a városi lakosság eddigi szokásai mellett az összkenyérfogyasztásnak nem jelentékeny, de a rozskenyérfogyasztásnak erős csökkenésével lehet számolni. A burgonyafogyasztásban emelkedő jólét mellett jelentékeny csökkenés csak hivatalnokcsaládoknál várható bizonyossággal.

A r o z s fogyasztás Németországon kívül az egész világon is mindentűn erősen csökkent. Ahol a rozsfogyasztás jelentékeny volt, ott a búza a rozsról rovására többnyire tartani tudta magát, részben pedig (pl. az északi államokban) fogyasztása jelentékeny mértékben növekedett. Ahol azonban a rozsfogyasztás már csekély volt, ott a búzafogyasztás is csökkent! Így pl. Nagy-Britanniában, Franciaországban, Belgium-

ban és az Amerikai Egyesült-Államokban. A nagyobb államok közül ebben a tekintetben csak Olaszország képez kivételt, ahol a búzafogyasztás állítólag emelkedett.

A cukor fogyasztás Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Dániában, Svájcban, Nagy-Britanniában, tehát a stagnáló szaporodású államokban, azonkívül az Egyesült Államokban igen erősen fejlődőképes. Az Egyesült Államoknak különösen nagy cukorfogyasztása minden esetre az alkoholtalalommal áll összefüggésben. Az angliai adatokból azonban kétségkívül kitűnik, hogy a jövedelem és a cukorárak kedvező aránya esetén a fogyasztás igen nagyméretű lehet. A német számadatok meglehetősen egyenletes cukorfogyasztást mutatnak ki az egyes jövedelmi csoportok közt, de a csokoládé és egyéb édességek, valamint a sok cukrot tartalmazó sütemények fogyasztása a magas jövedelmi csoportokban nagyobb.

A húsfogyasztásról megállapítható, hogy az az ipari államokban emelkedik és emelkedő jövedelem mellett azt a fogyasztók, mint drága táplálékot, jobban meg tudják fizetni. Másrésztől a sűrűn lakott, de kis kultúrájú területeken a húsfogyasztás minimális, az állattenyésztésre alkalmas, kevésbé lakott országokban viszont túl magas. Így Argentínában a fejenkénti évi húsfogyasztás 142 kg, Új-Zeelandban 130.9 kg, Franciaországban 41.4 kg, Belgiumban 36.3 kg. Németországban az emelkedés a legutolsó évtizedekben igen nagy: míg 1913-ban 13.6 kg volt az évi és fejenkénti fogyasztás, 1928-ban már 53.7 kg-ot ért el.

A német adatok emelkedő jólét mellett a húsfogyasztás további növekedését teszik valószínűvé, nevezetesen a kolbászfélék és a borjúhús fogyasztása a magasabb jövedelmi fokozatoknál sokkal nagyobb, mint az alacsonyabbaknál. A marha- és borjúhúsfogyasztásnak még erősebb emelkedése várható a vidéken, mint a városi lakosságnál, mert a vidéken általában kevesebb hús fogy, mint a városokban, azonfelül pedig főképp csak disznóhúst fogyasztanak.

Ha a nyugateurópai kultúr államokban a húsfogyasztás jövő fejlődését nem is lehet biztonsággal előre látni, a többi országokban annak növekedése a legnagyobb valószínűséggel várható. Csak aziránt állhatnak fenn kétségek, hogy mennyire és milyen gyorsan fog ez a fejlődés megtörténni. Olaszországban például a húsfogyasztás az utóbbi időben erős emelkedést mutatott. Mindamellett az elért mennyiség még mindig oly alacsony, hogy még Itália melegebb éghajlatának tekintetbevételével is tág tér nyílik ott a húsfogyasztás emelkedésére.

A vaj fogyasztásban Németországot csak néhány tengerentúli állam és Nagy-Britannia múlja felül. A kanadai és ausztráliai túl magas számok egyelőre az európai viszonyokra nézve nem nagy gyakorlati jelentőséggel bírnak. Az Egyesült Államok vajfogyasztása ezzel szemben nem sokkal nagyobb, mint Németországé. A németországi adatok szerint az egyes jövedelmi csoportok fogyasztása közt mutatkozó igen erős különbségek mindenesetre arra mutatnak, hogy a tömegek magasabb jövedelme esetén a vajfogyasztás is jelentékenyen nagyobb lehetne. A margarinfogyasztás viszont a jövedelem növekedésének arányában csökken. Mindamellett helytelen volna a fogyasztó államokban a margarin erősebb kiszorítására számítani. A margarin ugyanis minőségben egyre javul és legalább is a háztartásban, sütési célokra a vaját a nyugati kultúrállamokban, elsősorban Németországban még a jobbmódú néprétegeknél is eredménnyel pótolja. Említésreméltó, hogy a margarin éppen a legnagyobb vajtermelő államban, Dániában annyira utat tudott törni magának, hogy a vajfogyasztás a háború előtti időkkel szemben jelentékenyen visszament, míg a margarinfogyasztás fejenként 20 kg-ra növekedett.

A t e j mindenkor a gyermekek tápláléka volt és ma is az maradt. A születések állandó csökkenése tehát, amely a gyermekeknek az össznépeségben való arányszámát lenyomja, a tejfogyasztásra nézve igen hátrányos. Ellensúlyozza ezt az a mindjobban terjedő meggyőződés, hogy a tej rendkívül egészséges, ízletes és egyben olcsó táplálék felnőttek számára is. Mindenesetre szükséges, hogy a tej megfelelő minőségben éppoly kényelmesen hozzáférhetővé tétessék, mint például manapság a sör. Az Egyesült Államokban ez így is van és az eredmény: a friss tejnek még egyszer oly nagy fogyasztása, mint Németországban.

A baromfi- és tojás fogyasztás aránylag véve a legnagyobb mértékben emelkedett az egész világon. Az Egyesült Államok tyúkállománya az 1913. évi 280 millió darabról 1930-ig 469 millióra, Németországé 64 millióról 84 millióra, Angliáé 48 millióról 76 millióra, Kanadáé 30 millióról 62 millióra emelkedett. Hasonló az emelkedés a többi országoknál is. A tojástermelés emelkedése a tyúkállomány számárányának emelkedését követi. A németországi tojásfogyasztás fejenként 1900-ban 92, 1913-ban 105, 1929-ben 125 darab volt. A többi fogyasztó-államok baromfi- és tojásfogyasztását jelző adatok is azt mutatják, hogy ezek iránt az élelmicikkek iránt az érdeklődés igen megjavult az utolsó években és ez az életnívó emelkedése következtében valószínűleg még fokozódni fog.

Erősen fejlődésképes végül a főzelék- és gyümölcs-fogyasztás, amelynél meg a legnagyobb lehetőségek nyílnak. Már előbb említettük, hogy a gyermektelen és a magasabb jövedelemmel bíró háztartásokban a gyümölcs egyike azoknak az élelmiszereknek, amelyeket ezek a kategóriák a legnagyobb mértékben kultiválnak. Ezt igazolja Németország déli- és egyéb gyümölcs-, különösen szőlőimportjának erőteljes megduzzadása a háború előtti időkhöz képest.

IGYEKEZTÜNK fenti fejtegetésekben megállapítani azokat a várható változásokat, amelyek a nyugati kultúrállamok fogyasztásában a csökkenő természetes szaporodás következtében előbb-utóbb bekövetkeznek. Hogy ezek a jelenségek mikor következnek be, milyen intenzitásúak lesznek, arra vonatkozólag jóslásokba bocsátkozni nőt lehet. Bizonyos változások a fogyasztás terén az utolsó évtizedben már eddig is jelentkeztek és határozottan megállapítható eltolódások történtek a fogyasztásra került élelmicikkek minősége és mennyisége terén. Hogy ezek mennyiben hozhatók összefüggésbe a stagnáló népesedéssel, azt biztonsággal eldönteni nem lehet; tény azonban az, hogy az eddigi eltolódások megfelelnek azoknak a várható változásoknak, amelyeket a fentiekben az egyes mezőgazdasági produktumoknál részletesen vázoltunk. A megváltozott népesedés hatása a fogyasztásra csak az eddig is észlelt jelenségeknek fokozottabb kifejlődése lesz. A hatás valószínűleg eltérő lesz világrészek és országok szerint is. A hatások nagy részben függ attól is, hogy az egyes országok milyen rendszabályokat léptetnek életbe a mezőgazdaság és a külforgalom szabályozása terén. Általánosságban azonban megállapítható, hogy a szükséges élelmi- és takarmányrickek importszükségletében, az összes európai importállamokat egybevéve, jelentős lassúbbodás várható. Biztosra vehető, hogy egyes fontosabb agrártermékek importszükséglete csökkenni fog.

Viszont a széles néprétegek fogyasztóereje és igénye növekedni fog, ez viszont jelentős eltolódásokat eredményez az olcsóbb tápanyagok helyett a drágábbak és a rosszabb minőségektől a jobbak felé. A szükséglet emelkedését különösen a cukornál, gyümölcsnél, tejtermékeknel és főzelékeknel lehet várni. Jók a kilátások az állati termékek szükségletének emelkedését illetőleg is, de csak a gabonával szemben. A fogyasztás minőségi igényei erősen emelkedni fognak.

Nézzük most már, hogy Magyarországot mint agrárexportállamot mennyiben fogják érinteni a nyugateurópai fogyasztópiacok élelmiszer-fogyasztásában beálló változások, milyen kiviteli árucikkeknek fognak azok kedvezni és melyeknek a kivitelét teszik bizonytalanlanná? Tisztánlátásunkat ebben a kérdésben ma természetesen elhomályosítja a gazdasági válság következtében érvényesülő import-

korlátozások egész sora és a fogyasztópiacok járványszerű elzárkózása; ennek ellenére azonban hasznos következtetésekre a jelenlegi viszonyok is alkalmat adnak.

Kiviteli statisztikánk már az első pillanatban elárulja, hogy az importországok elzárkózásával szemben azok a magyar agrárcikkek mutatják a legnagyobb ellenállást, amelyek a jövőben csökkenő népesedési fogyasztópiacainkon fokozottabb fogyasztásra számíthatnak. A gabonafélék, őrlemények, magvak, élőállatok kivitele az utolsó években nemcsak értékben, hanem mennyiségben is igen jelentős csökkenést mutat. Ha azonban agrárkivitelünk bizonyos cikkeit összefoglaló csoportot, az ú. n. mezőgazdasági kistermékek (baromfi, gyümölcs, idénycikkek, bor, stb.) csoportját nézzük, akkor azt látjuk, hogy míg a két első csoport: az állat és gabona, cikkeinek piacképessége és értékállandósága a mai értékesítési krízisben igen gyengének bizonyul, addig a mezőgazdasági kistermékek csoportja mennyiségben javuló eredményt mutat fel az utolsó években. Baromfi, gyümölcs- és idénycikk-feleslegünk tehát még a mai fokozottabban nehéz viszonyok között is emelkedő mennyiségben tudott elhelyezkedni a külföldi piacokon.

Az állattenyésztésből és gabonatermelésből származó áruk kivitele az elmúlt évben az előző évhez viszonyítva 120 millió pengő kiviteli érték hanyatlást mutat; ezzel szemben a mezőgazdasági kistermékek csoportjában az értékvesztés csak 45 millió pengő. Ennek a következménye az, hogy az eddig értékben az utolsó helyen levő kistermékek csoportja 1931-ben a három kiviteli csoport között a legnagyobb értéket képviseli. A gabona és állati produktumok exportja terén az értékvesztés nem csupán az árzuhanás következménye, hanem ezekben a cikkekben Magyarország kivitele mennyiségben is hanyatlott. A mezőgazdasági termékek csoportjában azonban a cukor, a baromfi, a gyümölcs, az idénycikkek, a vaj stb. csoportja mennyiségben javuló eredményt mutatott fel az elmúlt esztendőben is.¹

Ezek azt is igazolják, hogy baromfi, gyümölcs és vajexportunk fokozódó sikere az áru kiválóságában és jóságában is gyökerezik. Kivitelünk ezévi rohamos csökkenésénél vigasztaló volt az ideai gyümölcskiviteli szezonban az az örvendetes jelenség, hogy pl. a berlini gyümölcspiacon a magyar szőlő volt az elsőrangú bolgár és francia szőlővel szemben az uralkodó. A napi 20—30 vagonos magyar szőlő rekordfelhozatalok ellenére is, áresés nem volt tapasztalható, mert a magyar szőlő az idén olyan óriási mértékben hódított tért Berlinben, Európa egyik legigényesebb fogyasztópiacán, hogy az olasz, bolgár és francia szőlőszállítmányok áralakulását is a magyar szőlő irányította. Hogy a magyar szőlőnek ez a sikere nem a véletlen játéka, legjobban igazolja egy francia szaklapnak, a „Le Fermier”-nek ez év augusztusában megjelent egyik közleménye, amely megállapítja, hogy míg Németország szőlőbevitele 1929-ig legnagyobb-

¹ Részletesebben tájékoztat és az összefüggéseket igen nagy alaposággal és körültekintéssel ismerteti a dr. Bende István, a Magy. Mezőgazd. Kiviteli Intézet statisztikusának összeállításában és az Intézet kiadásában megjelent „Magyarország agrárkivitele” c. kiadványsorozat 1. füzeté.

részt Franciaországból származott, addig a múlt évben már Olaszország és Magyarország voltak az első helyen. Olaszország kétszer annyit szállított, mint Franciaország, Magyarország pedig, amely eddig úgyszólván nem is szerepelt szőlővel Németországban, tavaly már második helyen állott a német szőlőbevitelben. Az említett francia lap szerint ezen eredmény annak tudható be, hogy Magyarország sokkal jobban organizálta meg szőlőkivitelét, mint Franciaország, mert a szőlő kiválogatása elsőrangú, a csomagolás tökéletes, egyforma, állandó és tetszetős, a gyümölcs minőségileg jól osztályozott és megfelelő. A francia lap végül sajnálattal állapítja meg, hogy ezen módszerrel sikerült Olaszországnak és Magyarországnak az utolsó három esztendő alatt kiszorítani a francia szőlőt a német piacról.

Lehetne még sok hasonló példát kiragadni a magyar gyümölcs kivitelének az utóbbi években kedvező alakulásáról, azonban a fenti példa is eléggé bizonyítja, hogy ezeknek a cikkeknek kivitelében igen nagy fejlődőképesség rejtőzik.

Ha tehát exportpiacainkon előbb-utóbb bekövetkezik és a fogyasztás mennyiségében, valamint minőségében érezhetővé válik a születések csökkenése és a szaporodás lassúbb üteme, akkor ez csupán agrárexportunk azon cikkeit fogja érinteni, amelyeknek kiviteli lehetőségeit az exportnehézségek különben is erősen csökkentették. Ezzel szemben viszont a változott népesedés kedvezni fog a minőségileg jobb élelmicikkeknek, tejtermékeknek, gyümölcsnek, idénycikkeknek, finomabb állati termékeknek, amelyek külforgalmában Magyarországnak már az árucikkek jóságánál és minőségénél fogva is a külföldi értékesítés terén igen nagy kilátásai lehetnek.

Hazánk agrárkiviteli helyzetét tehát külföldi fogyasztópiacain a fogyasztók számában a jövőben beálló változás és számbeli eltolódás valószínűleg nem befolyásolja kedvezőtlenül, mert Magyarország éppen azokban a mezőgazdasági kiviteli cikkekben fejlődésképes, minőségileg éppen azokban az árukban produkál versenyképeset, amelyeknek fogyasztása a fentiek szerint a csökkenő szaporodás következtében aránylagosan valószínűleg emelkedni fog.

Ezekből a fejtegetésekből önként következik, hogy Magyarország a jövőben a mezőgazdasági kistermékek termelésének felkarolásával és támogatásával tudja csak agrárexportját állandósítani és emelni. Ezt nemcsak a népesedés változása következtében megváltozott igények diktálják, hanem egyéb más termeléspolitikai és szociális okok is. Mezőgazdaságunknak ily irányban való átszervezése nemcsak exportlehetőségeinek biztosítása szempontjából kívánatos, hanem agrárpolitikai és nemzetgazdasági szempontból is. Az előbb említett mezőgazdasági kistermékek ugyanis majdnem kizárólagosan a kisüzemek termékei. Amíg ugyanis a gabonafélék és liszt kivitelében Bende István számításai szerint a kisgazdaságok részesedése csak 46% körül mozog, addig a baromfiállományak körülbelül 92%-a van kisgazdaságok kezén, gyümölcsfaállományunknak majdnem 90%-a jut a kisgazdaságokra, azonkívül a vaj és tejtermék, a szőlő és bor, a paprika stb. mind olyan cikkek, amelyeknek kivitelében a kisbirtok-

ról származó áru legalább is 70%-kal vesz részt. Az agrár-külkereskedelem jövője szempontjából tehát nem közömbös, hogy a magyar mezőgazdasági kisüzemek fejlődése és a kérdéses cikkekben való termelésének fokozása, a termelt cikkek minőségének és kezelésének fejlesztése milyen módon lesz biztosítható. Egyéb más nemzetpolitikai és szociális megfontolások mellett tehát a magyar agrártermékek külföldi piacain ez a távollevő, de fontos átalakulás is parancsoló szükségképpen írja elő, hogy a magyar kisbirtokot ezen várható átalakulások miatt is szaporítani, támogatni és erősíteni kell.

Végezetül: a gazdasági világválság elmúlásával a fogyasztók számának a születések korlátozása következtében beálló csökkenése előreláthatólag nem fog teljesen szabadon és függetlenül jelentkezni. A problémának azonban világszerte jelentősége van; ahogy említettük, az importszükséglet erősen megszűkül, az exportfeleslegek pedig tovább fognak növekedni a termelő országokban. A megváltozott népesedés tehát még jobban kielezi a mezőgazdasági cikkek keresletének és kínálatának aránytalanságát a világpiacon, amelyet a földművelés fokozottabb mechanizálása és racionalizálása még fokozni fog. A fogyasztók számában viszont beálló csökkenés munkahiányt idéz elő és talán ez a körülmény fogja ezt az újabb értékesítési válságot, illetve annak romboló hatását ellensúlyozni.

RADNÓTI ISTVÁN

A FŐVÁROS MODERNIZÁLÁSA

GYAKRAN megtörténik manapság, hogy lakásokat, néha egész házakat is modernizálnak. A modernizálás alatt többnyire azt értik, hogy vízvezetékekkel, fürdőszobával, gázzal, központi fűtéssel szerelik fel. Ritkábban az is megtörténik, hogy a lakás alaprajzi beosztását, sőt az ablak elhelyezését és nagyságát is mai felfogás szerint átforgalmazzák. Ez természetesen már maga után vonja azt is, hogy a múlt század végi vagy e század eleji ízlésben épített homlokzat gipszfiguráit és párkányait lehordják, mert a szigorúan arányos tengelybe helyezett, a homlokzat arányosságának rabigájában nyögő ablakrendszer nein egyeztethető össze az újkor felfogásában készült és elhelyezett ablakokkal. A sokszor igen nagy költséget emésztő átalakítás legtöbb esetből kifizeti magát, mert a modernizált lakást magasabb bérért és könnyebben lehet kiadni. Ma már ugyanis nagyon kevesen keresik a nagyméretű reprezentatív szobasort, nagy, de gázzal felszeretlen konyhával és 8—10 m hosszú, hasznavehetetlenül keskeny előszobával, hanem annál többen igénylik a jó beosztású, jó világítású, könnyen takarítható, légfűtéses, melegvízszolgáltatású lakásokat.

Olasz, francia és német példák bizonyítják, hogy néha egész telektömb átmodernizálása is kifizetődik, sőt még sokkal jobban, mint az egyes házaké. Míg ugyanis egy-két régi lakás helyén három-négy-öt modern, jobban jövedelmező lakás építhető, egész telektömbök lebontása és újraképzése esetén a telek kihasználása és jövedelmeztetése öt-hat, sőt tízszeresére szökik. Szakkörökben minálunk elhangzottak már ilyen irányú elméleti fejtegetések és főleg annak a sürgetése, hogy az állam az adóelengedések kapcsán ne részesítse hátrányban azokat, akik régi házak lebontása után építenek új házat, hanem ellenkezőleg ösztönözze az építetőt arra, hogy a város belső területén építsen, lebontva az elavult régi házakat. Ma valóban az a helyzet, hogy az állam nem akar elesni a házadóktól s mikor lebontott ház helyére épül az új, akkor 30 éves adómentességet csak az a házrész kap, ami meghaladja a régi épület nagyságát. Főleg ez az oka annak, hogy míg a periférián egymásután nőnek ki a magukban álló tűzfalás bércaszámnyák, addig a város belterületén érintetlenül állanak az ócska, rozoga, piszkos házak. A városi hatóság sem igyekszik elősegíteni a régi építmények lebontását és egész háztömbök együttes modernizálásának felépítését.

Ha pedig haladunk a kisebb egység felől a nagyobb egység felé, akkor ezt a fokozatot költői módon látjuk bekoronázva. Ugyanis a lakások és a házak modernizálását egyszerű nemtörődömség kíséri a

hatóságok részéről és ebben a tatarozási adókedvezmények ideje csak véletlenszerű felvillanást jelentett. A háztömbök modernizálása már egyenesen ellentállásba ütközik az ellenkező értelmű adórendeletek során, végül pedig a főváros modernizálása, rendeletek, adók és felfogások serege előtt még születése előtt halálát leli.

A főváros egész városrendezési modernizálása egy komoly lépéssel sem tud előrejutni. Közművek és közlekedés terén talán igen, de ez hasonlatos ahhoz, ami az ócska házakban történik, mikor lifttel és fürdőszobával látják el őket. Ideig-óráig elég, de a városépítés lényege modernizálás terén nemcsak a közművektől és a közlekedéstől függ. A város nem olyan, mint egy ház, ami felépül, esetleg átépül és végül lebontásra kerül. A városok életet élnek, mert létüket régi egységek elpusztulása és új egységek születése jelenti. Ha ez a folyamat megszűnik, megszűnik a város élete is. A városépítés feladata, hogy ezt a folyamatot irányítsa. A városépítés modernizálása nem lehet egyéb, mint a városrendezési felfogás újszerű és okszerű alapokra fektetése.

Hiába áltatjuk magunkat, hogy lépést tartunk a külföldi, modernszellemű irányokkal, hiába elégszünk meg azzal, hogy a városrendezési tervek elkészítésekor, az Építésügyi Szabályzat revíziójakor újszerű elgondolásokat érvényesítünk. Hiába mindez, mert városrendezési gondolatunk alapja elhibázott középkori felfogáson nyugszik s amíg ezt az ócska, nem idevaló ideológiát le nem romboljuk, addig a főváros modern szellemben való továbbépítéséről szó sem lehet.

Mielőtt rátéménk a középkori szellem beigazolására és az újszerű elgondolás megvilágítására, tisztába kell jönni azzal, hogy ez a gyökeres transzfiguráció időszerű és gazdaságos. A gazda akkor ülteti át a gyümölcsfáját, mikor az a téli álmát alussza, mikor sem a virágzás, bimbózás, sem a lomb élete nem veszi igénybe a fa minden erejét. A főváros gazdaságilag téli álmát alussza most és ezt a pangást fel kell használni a helyes irány felismerésére és az eszerint való munkának alapos megtervezésére. Ennek az átalakulásnak gazdaságosnak kell lenni, éppúgy mint ahogy a lakások, házak és egész telektömbök átépítése az, s hogy ez legyen valóban, ahhoz az kell, hogy minden részletében alaposan legyen megtervezve. Az időszerűség és gazdasági szükségesség felismerésének adta tanujelét a főváros törvényhatósági bizottsága, mikor 1932. évi június hó 27-én városfejlesztési Programm készítésére külön bizottságot küldött ki. Ezen bizottság elnökének, Harrer Ferencnek elnöki előterjesztése szép, átfogó virágos koszorú a múlt városrendezési területek összes virágfajaiból, ami végnélküli vitákat fog feléleszteni, behegedt sebeket fog felszakítani, de talán részleteredményeket is fog elérni. A főváros modernizálását azonban nem fogja elérni, mert sajnos, alapgondolata magánviseli a középkori alapeszmék mázsás láncait és ezek nemcsak elveszik az újszerűség jellegét, hanem egyúttal a tervek gazdaságosságát ássák alá.

Ezek után feltehető a kérdés, mi az a középkori szellem Budapest városépítészetében, ami ellentétben van az egészséges fejlődéssel. Erre egy szóval lehet válaszolni: a centralizmus. Budapest folyóparti város, különös természeti adottságai egész különleges fejlődésre predesztinálják s ugyanakkor súlyos átokként nehezedik rá egy örök-

ség, ami egészséges fejlődését úgy nagy egészben, mint a legkisebb részleteiben is akadályozza. Azt a küzdelmet, ami a természetes fejlődés és a fika ideává átkorcsosult örökség közt van, a főváros térképe vetíti elének.

Enyhe „S” alakban kanyargó folyam két oldalán terül el a város. Egyik felén síkság, másik felén a hegyek lábainál elterülő, hol szélesebb, hol keskenyebb területsáv nyúlik el hosszan a Duna mellett. A dombok a Dunával párhuzamosan nagyjából mind magasabb és magasabb alakulatot öltenek. Végül a fővárosnak egész rendkívüli kincsei, a dombok lábainál felbukkanó gyógyforrások ugyancsak a folyam parton hosszan elnyúló vonalat alkotnak. Ezek nagyjából a főváros természeti adottságai, ezek a Duna északról-déle húzódó vonalával párhuzamosan vonuló csíkok. A jó városépítési tervnek a természeti adottságok karakterében azok teljes felismerésén kell nyugodni. Ezzel szemben mit mutat Budapest térképe? Valami nem létező mag körül kínosan csoportosuló centrális törekvést. A fókusz, ami nincs, de az utak, körutak és építési övezetek elhelyezéséből ki lehet következtetni, az az Eskü-tér környéke volna, ahol egy szerencsétlenül elhelyezett híddal elástuk egy ritka ősi építészeti emlékünket, a belvárosi plébániatemplomot s ahol egy királynői szobor rosszul sikerült pompájával igyekeztük az elromlott térhatást még jobban elrontani. Ez a hely volna elméletben Budapest szíve, ide kellene sugárirányban betorkolni a főutóereknek s ezt a helyet kellene bizonyos távolságban körülvenni a körutaknak.

A természet ez ellen az elmélet ellen határtalan ellentállást fejtett ki. Erről beszél mindjárt a belső körút vonala is. Ez az úgynevezett körút tulajdonképpen a Calvin-térenél kezdődik és a Deák Ferenc-térenél végződik. Enyhén ívelt vonala ellenkező irányban domborodik, mint a Duna, de nem erőteljesebben. Körüttá nyilvánvaló túlzással azért lépett elő, mert a szög alakban hozzáragasztott Várház-körút egyenes darabját megfelelő fantáziával a körút elnevezés útján egybekapcsolták vele. A Deák-tér felől azonban semmiféle fantázia nem tudta meghosszabbítani a körutat, mert a közelben lévő Deák Ferenc-, Harmincad- vagy Gróf Tisza István-utcák egyáltalában nem alkalmasak erre. A Duna túlsó oldalán a belső körút vonalának a folytatása egyáltalán nem található meg, mert az megsemmisült a természeti adottságok akadályain. Ezzel szemben, ha a természetes forgalom kialakulását és az útvonalak véletlen folytán előadódó egymásba kapcsolódását tekintjük, érdekes megfigyelésre tehetünk szert. Ugyanis a belső körút természetes folytatása sokkal inkább az Üllői-út vagy a Ráday-utca, mint a Várház-körút, de legfőképpen folytatása a Vilmos császár-út vonala. A térképen követte ezt az útkapcsolatot nyilvánvalóvá válik az, hogy a természet diadalmaskodott minden természetellenes törekvésen és a körút erőltetett gondolatát átalakította egy Dunával párhuzamos útvonalra. Ezek után tekintsünk rá a Nagykörútra. A Nagykörút íves vonala megint a Duna-hajlás negatívuma és a két vonal együtt egy hosszúkás, magyszerű teret határol körül, amely a jelentőségét tekintve, valóban a főváros magja. Ha a Nagykörút vonalát egy képzeletbeli kör darabkájának tekintjük, akkor

ennek a körök a középpontja a Németvölgyben van és az átellenes körszegmense valahol a Széchenyi-hegy és a Farkasvölgy elhagyatott vidékein törtetne át. Ugyanigy a belsőkörit képzeltbeli kiegészítése esetén a kis kör közepe a Citadella volna s a kör ellentetés kiegészítése a Sashegy alatt vonulna el. Mi történik a Nagykörút budai folytatásával? A Margit-hídon túl bizonytalanul botorkál a folytatásként körútnak elnevezett útdarab, a dombok között. A Déli-vasútnál zavarbajön és az Attila-körút vicces vonalán beleszalad a belső-körút hatáskörébe és a Döbrentei-téren végleg elvérzik. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a Nagykörút Boráros-tér felőli folytatásának feltétlen szükségessége, a Duna-híd még nincsen meg, mert ha ez meglesz, akkor a Déli-vasútnál az Alkotás-utcában folytatódik a körút és valahogy majd csak összekötődik a Lenke-úttal és a Boráros-téri hídon át visszatér a Nagykörútba. Ez esetben, ha nyomorékul is, de mégis csak lesz egy valóban körülfutó körútunk. Végül a legkülső körút, a Hungária-körút büszke szélességében ma mondhatni a körutak szégyene lehetne. Forgalmi és letelepülési kívánalmakkal mit sem törődve törtet át lakott és lakatlan területeken, kivitelezve és elméletben, egyenesen és görbén, hogy a majdan létesülő budai híd vonalát lehetőleg elterelje a fontos helyektől és nyomorék zacskóalakban elveszen a Ferencvárosi pályaudvar rejtelmében. Budán ennek a körútnak a kiegészítése még legmerészebb álmainkban sem volt meg soha.

Mondhatják sokan, hogy a körutak formáján vitázni nem egyéb merő formalizmusnál, azonban ez a formalizmus városrendezési energiánk nagy részét elvitte céltalan, erőltetett, rossz utakra s félős, hogy jövőben is erre fogja vinni, holott a természet által megjelölt úton ugyanazzal az energiával sokkal többet tudnánk és tudtunk volna elérni. Ennek a megerősítésére csak egy példát hozok fel. Adódó körülmények véletlene egy szép utcavonaldarabot hasított ki a főváros területéből és ez a Rottenbiller-utca, Fiumei-út, Orczy-út vonala. Ez a széles út egész párhuzamosan halad a Duna vonalával. Sok törekvés, igyekvés hangzott el, hogy ezt az útvonaldarabot egy közbelső körúttá kellene elnyomórítani. A természet megmutatta a helyes utat, a Duna vonalát és ebben az irányban folytatni könnyűszerrel lehetett volna is, azonban a régi rögeszme korcsul, körúttá akarta formálni. A természetes gátak ezt az igyekvést lehetetlenné tették, de mégis rengeteg energia pazarlódott erre az igyekvésre.

Nyilvánvaló az elmondottak alapján, hogy hiábavaló volt egy évszázadon át mindenfajta törekvés körutak építésére, összefüggéstelen részletdarabokon kívül egyebet létrehozni nem tudott városrendezésünk, de azt elérte az erőlködés révén, hogy főútvonalaink elhelyezésében teljes a zűrzavar.

Ugyancsak így vagyunk a sugárutakkal is, a külső Váci-út, Vilmos császár-út, Üllői-út, mint az előbbiekből kitűnik, a Dunával párhuzamos útnak felel meg, a Rákóczi-út pedig erre az útvonalra merőlegesen haladó út, mely az ősi keresztben haladó dunai átkelő útvonal volt s Pestnek a bázisát jelenti. Egyetlen sugárútunk, az Andrássy-út, de ez kényszeredetten fut a semmiből a semmibe. Egy ligetet köt össze sután a belső városrész szélével.

Mi rejlik e mögött a nagymérvű sikertelenség mögött, mit jelent a kör- és sugárutak rosszul sikerült káosza? Azt jelenti, hogy nem ránk szabott divatos eszme után szaladtunk eddig és ha ezt a gondolatmenetet követjük ezután is, akkor ezen a kitaposott ösvényen haladva, sohasem fogjuk elérni, hogy a maga nemében páratlan, eredeti, modern, jól szituált és főleg alapelrendezésében újszerű fővárosunkat kiépítsük. Meg kell azt is vizsgáim, hogy mi volt az oka annak, hogy a középkori nyugati példák hálójába kerültünk, abban vergődünk ma is és ennekfolytán nem találjuk meg a magunk igazi útját.

A FALAKKAL, bástyákkal és vízárakkal körülvett középkori erődített városnak éppúgy megvoltak a maga problémái, mint a mai nagyvárosnak. Helyi adottságokkal és elhibázott múlttal küzdöttek és gyakran kísérelték meg, hogy a város fejlődését és alakulását úgy irányítsák, hogy a fennforgó hibák kiküszöbölődjenek. Akkor sem volt lehetséges máról-holnapra új rendszer szerint átépítem a várost, tehát egy irányelvet kellett lefektetni, amelyik a részletkérdések eldöntését egyszerűvé tette. A középkori város főcélja a védelem volt s ennek lett alárendelve minden. Épp ezért könnyebb volt a főirányelvet megállapítani, mint manapság. Abban az időben az elveket papíron vetették és ideális várostípusokat is terveztek. Ezek az ideál-típusok a renaissance időkben már tökéletesen centrálisak voltak. Nagyon részben a középső főtéren volt elhelyezve a nagy kimagasló katedrális vagy legalább is a fejedelmi palota, az ólomtorony vagy a donzson, ami jellegzetesen eluralkodott az egész város fölött. A középső fix pont köré, sugárirányban futottak az utak s ezeket körutak fogták össze, végül az erődítmény övezte a várost. A célszerűségnek ezek a formái a barokk-időkben esztétikai elméletté formálódtak és továbbfejlődtek. Minden időkben voltak teoretikusok, akik az ideál-típusok formáját kidolgozták. A tervszerű sugárhálós felosztásnak kristályos gondolata Antonio Averlino (Filarete) 1464-ben megjelent építési munkájában került nyilvánosságra és ettől kezdve a centrális gondolat megindult hódító útjára. (Geymüller du Cerceau-nak tulajdonít egy rajzot, amely tipikusan centrális városelrendezést ábrázol, tehát ezek szerint a gondolat a XIV. században már érett lett volna.) A barokk-gondolat szeretettel ölelte fel az ideát és tetszetős formáival hagyta ránk örökség gyanánt, ami ma úgy fekszik lidércnyomásként városaink felett, mint az újszellemű, modern felfogású, okszerű, vágyódásokkal telített ma emberén a nagyapától örökölt ebédlőkredenc és egyéb cikornyás és mázsás bútordarabok terpeszkedő és bénító tömege.

Eljött az idő, amikor a városfalak fölöslegessé váltak, a városok kiszabadultak a szorítóabroncsokból. Az erődítések helyén körutak épültek, a centrális gondolat sugárirányban, barokkosán kiterjeszkedett és a város egy második gátló abroncsot kezdett maga köré építeni. A nagy területet elfoglaló közintézményeket egy bizonyos távolságra a centrum köré helyezte és ezzel újra határt szabott önmaga fejlődése elé. A pályaudvarok, temetők, versenypályák, ipamegyedek ma jobban körülzárják a városokat, mint a középkori erődfalak. Valamikor az erődfalak között sűrűsbödött a lakosság, a növekvő igényekkel

hovatovább túrhetetlen és egészségtelen lett az élet, követelve a szorítógyűrű bármilyen áldozatok árán való széttágítását, éppúgy ma is az újkor követeli a magunk által emelt szorítóabroncs széttörését. Tudjuk jól azonban, mit jelent a pályaudvarok, temetők, parkok, gyárak és egyéb fejlődést gátló vagy akadályozó területek kihelyezése. Ma ezekre az áldozatokra gondolni sem lehet. Német modern teoretikusok nyomán történtek kísérletek a „Trabanten-Stadt“ szisztéma megvalósítására, ami nem egyéb, mint a főváros körül elhelyezett apróbb városkákba terelni a különböző irányú fejlődéseket: tehát a nagy bolygónak, a fővárosnak volna egypár kisebb mellék-bolygója, Trabant-ja, ahová lassan kihelyezi — ide a gyáripart — oda a munkáslakásokat, amoda a tisztviselők vagy kereskedők lakónegyedét stb. így próbálja ez a rendszer a zűrzavaros nagyvárosból kitenyészteni az egyes szerveket. Valóban egészséges életműködése csak olyan városnak lehet, ahol az egyes zónáknak szeparálása megtörtént. A Trabant-elgondolásnak a valóságban két hibája mutatkozott meg hamarosan; egyik a közlekedési nehézségekben rejlik, aminek főleg pénzügyi háttere van azáltal, hogy a legjobb megoldásokban is energiapazarlást igényel, másik, hogy a szeparálódás korántsem tökéletes és természetes, mert minden Trabant-városnak előbb-utóbb kialakul egy csökevényes kis city-je, lakó- és gyárnegyede, egyszóval a mai külvárosi és környéktelepülés mása fejlődik ki rendezettebb közlekedéssel.

Nagy-Berlin szervezésénél volt egy elgondolás, amelyik szerint a várost körszeletekre bontják, mint egy tortát, így helyezve el szükség szerinti vastagságban az üzleti, reprezentálási, lakó-, gyár- és egyéb városrészeket. Ezzel próbálják elérni a városterjeszkedés lehetőségét. Nem szükséges bővebben kifejteni, hogy ennek az elgondolásnak ezer más apró hibáján kívül egy mérhetetlen betegsége van, és pedig az, hogy a város százszázalékos átépítését, átformálását igényelné, ami pedig a lehetetlenségek közé tartozik. De még vadonatúj városalapítás esetében is meggondolandó, hogy egészséges és természetes volna-e egy ilyenfajta település.

A probléma tehát nincs megoldva, mindmáig nem sikerült olyan ideális várostípust teremteni, ahol a különböző funkciójú városrészek teljesen és jól elkülönülnek egymástól és mindamellet mindegyiknek megvan az elasztikus fejlődési lehetősége és az egymással való kontaktusa a jó közlekedésben. Ma az a helyzet, hogy minden nagyváros elszigetelten, saját bajait külön-külön igyekszik megoldani az adott körülmények között a távoljövővel nem sokat törődve.

Ebben a vigasztalan helyzetben Budapest adottságait felszabadult tiszta szemmel vizsgálva, olyformán, hogy megszabadulni igyekszünk a centrális gondolat és törekvés nyomasztó, zsarnokoskodó uralmától, örömmel kell észrevenni, hogy ezek az adottságok önmaguktól rávezetnek egy ideális megoldásra.

PESTNEK is megvoltak a városfalai a középkorban és a renaissance időkben. Ugyancsak megvan a modern fejlődés gátló fala is. A régi erődfal leomlott, de az újkor abroncsának a szorítását mindjobban érezzük. Ez a fejlődést gátló gyűrű a nyugati, keleti, Ferenc- és József-

városi pályaudvarok közé ékelt Város- és Népliget, Tattersall, Lóversenyter, gyárak, kórházak és egyéb városi, kereskedelmi utcaforgalmat nélkülöző területek megszakítatlan láncolatából áll. Ez az abroncs tökéletesebben sikerült, mint akármelyik kőrútunk, mert Budán is folytatódik a hegyvonulatok és a közéjük helyezett Vérmező, Városmajor, Déli vasút, Császárfürdő csoport gátakat jelentő és kíméletet igénylő sorozatán. Ez a gát-kőrút mindössze egy helyen szakad meg, a Duna és a nyugati pályaudvar között. A külső Lipótváros fejlődése tényleg bizonyítja, hogy „néma terület“ a város belsejétől nem szakítja el, mert ebben az irányban mint sugárkéve terjed a város. A szorítógyűrűn túl mindenütt alárendeltebb külváros van éppúgy, mint a régi erődfalon kívül védtelen szegényes város volt. Attörni az új erődfalat, a külvárost minél több helyen összekötni a belső várossal, ez egyrészt erőnket meghaladó feladat, másrészt csökkenti a külső városrészek jelleg szerinti elkülönülésének fejlődési lehetőségeit. Igazi kapcsolatot csak jó forgalmú, kereskedelmi életet élő utakkal lehet elérni a külső és a belső várossal között. Ehhez nem elég olyan kapuk létesítése, mint tegyük fel a Kerepesi- vagy Salgótarjáni-út, amelyek kilométereken át haladnak sivár falak és vasúti pályatestek között, hanem olyan kereskedelmi utak kellene, ahol bérházak sorakoznak az út mentén megfelelő várossal mögöttük, ami táplálja a főút üzleti forgalmát. Az ilyen értelmű kapcsolat azonban a külváros jellegét vegyessé teszi. Tisztában kell lennünk tehát azzal, hogy a modern erődfal több helyen, való áttörése, mondjuk a pályaudvarok kihelyezése révén, nagyon nehéz feladat és nem tökéletes megoldás.

Itt másféle segítség kell. Elemezve Budapest természetbeli adottságainak a már említett azon tényét, hogy minden hosszan terül el a Duna mellett, észre kell vennünk azt is, hogy a természet kívánságát nemcsak az utak, hanem a városterjeszkedés is követni igyekezett. Más nagy város city-je valóban centrumként zsugorodik a város közepén. Budapesté azonban nem. Az ú. n. Belváros dty-je lassan húzódott északra a Duna mellett, s nagyon egészségesen, hosszan felterjedt a Lipótvárossal át. Ha azok, akiknek városépítészeti eszközök voltak kezükben, idejében ráeszméltek volna erre a tendenciára, sok tekintetben lehetett volna a természet ez irányú törekvését irányítani és számunkra tökéletesíteni. Törvényszékek és egyéb nagy középületek másfelé csoportosításával el lehetett volna érni a city-nek tökéletes sávyszerű terjeszkedését. Azonban még ma sem késő, hogy a hosszirányú törekvést elősegítsük. Az ősi, magyaros faluépítés hosszan nyúlik el az út mentén. Hamarosan rájöhettünk arra, hogy ez nemcsak a falvainkra törvény, hanem különleges magyar kívánsága fővárosunknak is. Ha erre ráeszmélünk és eldobjuk a centralizmus idegenszerű középkori hagyományát, akkor egyszeriben ezer városrendezési betegségünk orvosságát sikerül megtalálni.

Nézzük a Duna túlsó oldalát, ahol a természet állta útját a mesterséges okoskodásnak. A sávyszerű terjeszkedés nagyszerű példáját látjuk ott, ami a fürdőváros és reprezentációs városrészünk elhelyezkedésében nyilvánul. A Szt. Gellért-, Rudasa, Rác-, Király-, Császár-,

Lukács-fürdő, a Rádl-malom fel nem használt vize, Római-fürdő, Csillaghegy páratlan vonulata világjelentőségű s ebbe a gyógyforrás sorozatba ritmikusan kapcsolódik bele az idegenforgalmat vonzó reprezentabilis vonal: Gellért-hegy, Várhegy, Margitsziget, Nagysziget (azaz hajógyári sziget), Aquincum. Ha a jövő fejlődését számításba vesszük, amikor a kiváltságosak gyógyfürdője felolvad száz- ezrek üdülésévé, a világutazók luxusa pedig turista-tömegek zárándoklásává népszerűsödik, akkor ez a vonal Szentendre—Leányfalu át a visegrádi kanyarig törhet előre. Ha nem lett volna városépítési hatóságunk a centralizmusba elbódulva, akkor ezzel a számunkra világot jelentő sávval már 25 év előtt tisztában kellett volna legyen és akkor nem történt volna meg az a szégyenletes, riktó, majdnem jóvátehetetlen hiba, hogy ebbe a vonalba maga a város beleépített egy bűzös, otromba gázgyárat, a Nagysziget, Aquincum és a Római-fürdő közé. Ugyanígy a pesti sávosty-képződést is meggondolatlan gyártelepülések akadályozzák, de szerencsére ezek tervszerűséggel, egy-két évtized alatt kiküszöbölhetők. A sávosty terjeszkedéssel egyidejűleg egy modern ideál-típus képe bontakozik ki előttünk. Tisztában vagyunk vele, hogy a köralakú terjeszkedés lehetlenné teszi a város jelleg szerinti szeparálódását, megbénítja a fejlődést. Lehetlenné teszi azonban a jó közlekedést is, mert a modern közlekedés mindinkább igyekszik a tiszta keresztforgalmat biztosítani, úgyhogy a nagy távolságokat széles, zavartalan egyenes utakon bonyolítja le. Ennek a felfogásnak nagy mértékben kedvez a sávosty jellegű városterv. Ha egy kissé tovább visz a gondolatok sora a sávosty rendszer útján, — amire Budapest fekvése vezetett rá — akkor a modern sávosty ideál-város-típust a következőképpen alakíthatjuk ki.

A főtengety, mely közlekedésre alkalmas kell hogy legyen, elválasztja a kereskedelmi életet élő city városrészt sávosty a reprezentatív város sávostyától. Ez a tengety széles legyen és hatásos. Budapesten véletlenül ideális, mert a Duna széles sávostyja emeli a reprezentatív város-sávosty szépségét. Alkalmas vízi- és repülő-közlekedésre. A két part a szárazföldi közlekedés gyors és zavartalan lebonyolításának is kedvez. A budapesti tengetyt szigeteket ékesítik és két megfelelő végponton repülőtérré kiválóan alkalmas terület adódik, a Csepel- és Szentendrei-sziget végein. A city sávostyát széles útvonal kell, hogy elválassza az intenzív, sűrűn lakott városi lakónegyedtől, ahol a városi lakosság zöme él. Ennek is sávosty szerűen kell terjeszkednie, a főtengety irányában fölfelé és lefelé, biztosítva a szabad terjeszkedési lehetőséget. A szélessége adott, mert a másik hosszanti oldalon a vasútvonal határolja el, ezen túl már csak gyártelepek épülhetnek ugyancsak sávostyosan, korlátlan terjeszkedési lehetőséggel. A főtengety másik oldalán — nálunk a budai oldalon — a reprezentációs városon túl lakóövezetek sávostyjai következnek, mindig tágasabb kertekkel és inkább nyaralójellegű villákkal. Ezek is keresztirányban határok között, hosszirányban korlátlan terjeszkedéssel. A sávosty terjeszkedésre alkalmas városrendszert keresztirányú útvonalak kötik össze, ami szakaszokra bontja a várost és biztosítja az ideális közlekedést. Egy ilyen ideál-típus megoldja a ma nagyvárosának minden nehézségét, vagyis

övezetek szerint szeparálja a különböző jellegű városrészeket, ugyanakkor biztosítva azoknak örökös terjeszkedési lehetőségét. A keresztirányú közlekedések helyét adottságok jelölik meg. Budapesten pl. a hidak elhelyezése. A keresztirányú közlekedésen addig halad a főváros lakója, amíg eléri azt a városrészejelleget, amit keres. Tehát egymásután halad egyenes irányban át a gyárvároson, munkás- és kereskedő lakónegyedek sávjain, át a cityn, a tengelyen, a reprezentatív városrészen és a villa lakónegyedek különböző jellegű sávjain. Minden egyes keresztút átvágja az összes sávokat. Minden sávnak kell legyen egy hosszanti irányú fő közlekedő ere. Ezek szerint amint elérte a nagyváros lakója azt a városrészt, amit éppen keresett, akkor a hosszanti közlekedésen felkeresi azt a pontját, ahová igyekszik. Tehát fölfelé és lefelé megtalálja az óvárosrésztől a legújabbig a sávnak minden rétegét. Ennél áttekinthetőbb képet még a renaissance körváros-típus sem adott.

Tekintsük most Budapestet az új sávós ideáltípus szempontjából. A főtengelet már láttuk, erre a Duna kiválóan alkalmas. Láttuk a hosszán elnyúló reprezentáló városrészt, a hasonlócélú fürdővárossal összefonódva, csodálatosan jól és célszerűen. A budai hegyek villaövezeteiben már zűrzavar uralkodik. Miért? Itt nem kísértett nagyon a centrális gondolat réme, de nem volt más vezérlő gondolat sem. Apró kicsinyességek határozták meg az övezeteket. Ahol suttymban felépült egy-két ház, az már eldöntötte a közvetlen környék övezeti beosztását. Ma is az övezetmódosításokat nem nagy koncepció, hanem kicsinyes egyéni telekérték, meglévő apró jó vagy rossz házak léte vagy nemléte, esetleg befolyásos politikus villája, érdeke, kilátása, vagy legjobb esetben a deputációkat vezetőik erélye dönti el. A sávós gondolat itt is megadja a vezérlő eszmét, a gerincet. Különösen érezhető volna ez az északi és déli dunamenti terjeszkedéseknél, ahol ma a legkínosabb megoldatlanságokkal állunk amúgy is szemben. A city sávrendszere — már mint fentebb említve volt — nagyjából kifejlődött és a további fejlődése észak felé lehetővé lesz. Nem úgy dél felé. Mert ott a vásárcsarnokok és bűzös övezet gyárvidéke végleg útjában áll. Azonban kérdés, hogy a city-jelleg nem siklik-e át a Ferenc József-hídnál a jobbpartra. Ez esetben a reprezentatív- és fürdőváros-sáv eltolódna a jobbpart belsejébe, amit a Sósfürdő Sashegyvonala s a keserűvízforrások területe igazolni látszik. Ha a jellegzetes city meg is szűnnék a Vámház-körút tájékán, a lakónegyed sávja bizonyos dty-jelleggel keverve, okvetlenül áthalad itt a budai oldalra, mert ezzel legalább a gyárvidék is odakanyarodhat és a Dunához érve, a dunai kikötővel közvetlen kapcsolatba kerül. A lakóövezetek rendezésében a sávós-gondolat főleg az útvonal-fektetés útján jutna kifejezésre. A belsőkört és a Vilmos császár-út említett vonalától terjedne a fő vasútvonalig, de biztosítani kellene északra való terjedését a nyugati pályaudvar kihelyezésével. A déli terjeszkedése a már említett Dunán való átvezetéssel volna biztosítva. A gyárövezet sávrendszerben, északra való kiterjesztése idegenszerű gondolat volna városrendezésünkben, holott az északi gyárak áttelepítésénél nagy könnyebbségeket eredményezne. Ugyancsak megkönnyítené az államvasutak gondjait is a sávós elgondolás. Megoldható volna az átmenő főpályaudvarok kérdése is. A fő vasúti pályaudvarnak a sávós ideáltípus szerint lehetőleg a város súlyvonalában kell elhelyeződnie. Erre Budapest kiválóan alkalmas hely kínálkozik, a Városliget mögött, az Andrásy-út tengelyvonalában. Ezzel egy csapásra a főváros súlyvonalává emelkednék az Andrásy-út. Ez pedig csak nyereségnek könyvelhető el, mert nem képzelhető el szebb benyomás egy városról, mintha egy kerten és Andrásy-út jellegű útvonalon lehet jutni a belsejébe. A földalatti vasutunkkal sem vallanánk szégyent, különösen ha az a Duuapartra kivezetetnék, mert így a városba jövő idegen a Duna partján bukkanna ki a föld alól, ahonnan egyszerre a reprezentációs városrész nagyszerű panorámája lepné meg. Az Andrásy-út jelzett exponálásával elérhető volna az, hogy a Marokkói udvar

helyén, az Andrássy-út belső végén, annak tengelyében egy üzlettoronyház épüljön az Erzsébet-tér szélén a főútvonal architektonikus lezárására, mintegy jelezve, hogy a városba jövő idegen a lakosávokon keresztül a city sávjába érkezett. A főpályaudvartól dél felé haladó vasútvonal elhelyezése részletkérdés, ez a sávós rendszerben nagyobb könnyedséggel oldható meg, mint a centrális gondolat szemléletében. A fő vasútvonalon tulajdonképpen minden keresztforgalmi útvonalnál pályaudvar kell elhelyezni. A keresztforgalmi utak viszont hidakkal vannak összeköttetésben. A Lánchíd főútvonala az Andrássy-út és idecsnék a főpályaudvar. A nyugati pályaudvar beépíthető területén ugyancsak a főpályaudvarhoz vezetne a Margit-híd keresztforgalmú útja, sőt a Hungáriát is felhasználva, az új Óbudai-híd keresztforgalma is ide volna irányítható. Az Erzsébet-híd Rákóczi-út vonalában a Keleti pályaudvarnak megfelelő, de átfutó állomásra van szükség, valamivel kijebb, mint a mai. A Ferenc József-hídnak, úgyszintén a létesítendő Boráros-téri hídnak jó keresztirányú közlekedő útja nincs. Némiképp pótolja a Baross-utca, melynek megfelelő átfutó állomás a Józsefvárosi pályaudvar helyett a Máv. északi főműhely helyén volna építhető. Az új híd keresztforgalmát nagyjából a Mester-utca vezetné a Ferencvárosi pályaudvarhoz. Ennek a két hídnak keresztközlekedése nem volna tiszta és inkább arra szolgálnának, hogy a Budára átvezetett lakónegyedek a pestivel összekössék. A sávósirányú rendszer közlekedését tekintve, Budapest nagyon előnyös helyzetben van. T. i. a budai oldalon hosszirányú főközlekedése már félig meg van építve. Hogy kiegészüljön, a Déli vasút vonalát kell viaduktszerűen a Rózsadombra átvinni, a Hármaskút-hegy oldalán végig vezetve, az esztergomi vonalba csatlakoztatni. Ezen az útvonalon ugyancsak meg lehet adni a keresztnak megfelelő átfutó állomásokat, amivel a gyorsvasúthálózat egyszerű megoldása adódna. A keresztirányú gyorsvasúti forgalom alapbázisul az a nagyszabású munka szolgálna, amit a főpályaudvartól kiindulva, a jelenlegi nyugati pályaudvar területén áthaladó Alkotmány-utca, majd a Duna és a Víziváros alatt vonuló és a Vérmezőn kibukkanó és a Déli pályaudvarba csatlakozó vonal építése jelent.

Ilyenformán festene a távoljövő koncepciója a sávós rendszer alapján. Ha azonban elhagyjuk a ma még elérhetetlennek tűnő, fantasztikusnak látszó tervek birodalmát, kitérünk az is, hogy a sávós rendszer a manapság szőnyegen forgó tervek elbírálásánál is döntő és határozott véleményt alakít ki és elvágja a meddő, évtizedes viták lehetőségét. Szűkebbre szorítja az állandó kiállítási terület, vagy a stadion elhelyezésének vitáit is. De beleszól az egészen aktuális kérdésekbe is. Például a városrendezési bizottság elnöki előterjesztésében újra vitássá tett Erzsébet-sugárút szélességére vonatkozólag. Az elmondottakból ugyanis kiviláglott, hogy az Erzsébet-út helyzeténél fogva sem „sugár-út”, sem keresztforgalmi főútvonal nem lehet. Tehát semmi egyéb célt nem szolgál, mint hogy az egészségtelen városrészbe új épületek lehetőségét, levegőt, egészséget, mozgást, életet vigyen. Lokális jelentősége máris megszabja a méreteit és torkolatának jelentőségét, szükségtelenné teszi, hogy a centralizmus fixa ideájával egy torz, értelmetlen sugárút kísérletével álljunk elő, ami eltávolítja a kivitel a valóság határáról, mert a természetellenes kivittel és kívánalmakkal a finánciális lehetőségeket ássa alá.

A városrendezésnek centralizmustól mentes, modern sávós szemlélete érint minden kisebb-nagyobb problémát; az úthálózat kérdését, az építési telkek nagyságát, alakját, övezetek korrigálását, beépítési magasság kérdését, zöld területek kialakítását, közüzemek elhelyezését és mindezeket keresztül főleg a városépítés pénzügyeit is. T. i. mindaz az energia és erőfeszítés, ami a centrális-barokk

törekvések céltalan hajszolásában elpazarlódott eddig, azt a természetes fejlődés felé irányítja. Ezzel pedig új lehetőségek perspektíváját nyitja meg. Az új kialakítási módok feltárt és fel nem tárt előnyei felszabadulást jelentenek egy középkori szellem elképzelhetetlenül sok pénzt emésztő igája alól. Ugyanakkor az új gondolat, az új speciálisan magyar és a főváros testére szabott eszme megnyitja az abroncsot és korlátlan fejlődési lehetőségeket nyújt. De legyen ez az elgondolás a kritika tárgya, lehet, hogy nem állja meg a tűzpróbát, de nyilvánvaló, hogy a múlt koloncait igyekeznek lerázni és ehelyett jobbat adni, amire a mai idők ugyancsak hivatva vannak.

A centrális, barokkosán sugárutas, körutas játék után végre itt az ideje, hogy megtaláljuk azt az ideált, ami kivezet az útvesztőből és átfogó, józan, egyesegyedül a kívánalmakon és természeti adottságokon alapuló gondolattal, minden befolyásolástól mentesen megmutatja azt a városépítési módot, ami egyenlő a főváros gyökeres és reális modernizálásával.

KAFFKA PÉTER

TÁRSADALMI ELLENTÉTEK INDIÁBAN

Az EURÓPAI NAGYHATALMAK, különösen Nagy-Britannia tekintélye a világháború következtében erősen megrendült és a brit Birodalom vezető szerepe a jövőben leginkább attól függ, hogy Angliának sikerül-e pozícióját Indiában érintetlenül megőriznie. India elvesztése ugyanis végzetes csapást mérne Nagy-Britanniára és annak gazdasági, majd politikai hanyatlását idézné elő. Gandhi letartóztatásával és éhségsztrájkja fejleményeivel pillanatnyilag helyreállt ugyan a nyugalom, de az égető indiai probléma ezzel még nincsen megoldva, sőt messzebb van a megoldástól, mint valaha.

Indiát a modern eszmék és a Mahatma ügyes agitációja felrázták évezredek letargiájából és a kasztszellemtől áthatott óriási ország, mely mindig távol állott a demokratikus berendezésektől és még sohasem élvezett politikai szabadságot, most máról-holnapra domíniumi jogállást, sőt teljes függetlenséget követel. Üres jelszavakkal dolgozó fanatikusok ragadták magukhoz a tömeg vezetését és törekvésük arra irányul, hogy hazájukat felszabadítsák az angol uralom alól és megvalósítsák az önkormányzatot, a swarajt. Domíniumi status azt jelentené India számára, hogy felszabadulna Britannia ellenőrzése alól, felelős nemzeti kormányt nyerne és szuverén módon intézné államügyeit. Ez volna az első lépés, mely csakhamar teljes függetlenséget vonna maga után, India azonban még nem érett meg erre. Anglia fehér domíniumai is csak lassú fejlődés útján nyerték el önállóságukat és lettek a brit Imperium egyenrangú tagjai. Indiában azonkívül egészen más a helyzet, mint a brit birodalom négy tengerentúli domíniumában: Kanada, Ausztrália, a délafrikai Unió és Új Zéland angolszász népe kultúrált, Európából odaszakadt egyénekből áll és ezek az országok minden téren úgy faji, mint kulturális tekintetben méltán nevezhetők a brit államközösség egyenrangú tagjainak.

India népe ezzel szemben sohasem volna képes arra, hogy megőrizze az ország tekintélyét és hogy magát a többi brit domínium módjára az angol kormánytól függetlenül kormányozza, egyszóval, hogy megvalósítsa az annyira óhajtott swarajt. Indiában a nép legnagyobb része nagyon alacsony nívón él és nem tudja felfogni és értékelni a szabadság eszméjét; egy óriási, kaotikus, keleti népre, melynek nincsen sem közös nyelve, sem közös vallása és amelynek 350 millió lakosa közül csak 1—2 millió tud írni és olvasni, demokratikus államformát erőszakolni teljes lehetetlenség. Csak brit higgadság és energia tud ebben a különös országban rendet tartani, csak az tudja megfékezni a vad gyűlölettől hajtott ázsiai tömegeket. Hindúk és mohamedánok,

braminok és az alsóbb kasztok csak lesik az alkalmat, hogy egymásnak rontsanak és ha Anglia visszavonná hadseregét, rövid idő alatt olyan helyzet állna elő, mint Kínában, ahol évek óta véres anarchia uralkodik.

Aga Khan, hazájának egyik legjobb ismerője, azt mondta, hogy még sok nemzedéknek kell sírba szállania, amíg Indiából nemzet lesz és ez teljesen igaz, mert India nem nemzet, hanem csak absztrakt fogalom. Európának is megvan a területi egysége és még sem merné senki sem állítani, hogy nemzet. Pedig, ha India vallási, nemzetiségi és kultúrális összetételét vizsgáljuk, az éppen olyan tarka képet mutat, mint Európa. Indiáról tehát nem lehet, mint nemzetről, vagy mint egységes népről beszélni. Területe körülbelül akkora, mint Európáé Oroszország nélkül és ezen a látszólag egységes területén kétszázhuszonkét nyelvet beszélnek. Éppen ilyen nagyok a vallási különbségek is. A legutolsó 1931. népszámlálás adatai szerint India 350 millió lakosa vallás tekintetében a következőképpen oszlik meg:

Kaszt hindú	170 millió
pária	75 „
mohamedán	80 „
buddhista	13 „
keresztény	6 „
szikh	4 „
egyéb	2 „

Ez a statisztikai számsor némi fogalmat nyújt nekünk arról, hogy az *egységesnek* vélt ország milyen heterogén elemekből áll. Cikkem szűk keretei sajnos nem engedik meg, hogy részletesen minden szempont figyelembevételével ismertessem az annyira komplex indiai problémát és azért csak arra szorítkozom, hogy kimutassam India társadalmi szerkezetének egészségtelen voltát, mely lehetetlenné teszi azt, hogy az indiai nép egységes nemzeté tömörüljön. Ezt a nemzeti megújítást és együttműködést különösen két tényező akadályozza meg. Az egyik a merev kasztrendszer, a másik pedig a hinduk és a mohamedánok között fennálló engesztelhetetlen vallási gyűlölet. Erről a két tényezőről akarok részletesebben írni, mert ezek képezik India politikai és társadalmi életének legjellemzőbb vonásait és ezek akadályozták meg az elmúlt évek nacionalista mozgalmainak diadalra jutását.

A kasztrendszer ösidők óta béklyóba verte a hindu társadalmat és megszüntetése a modern India egyik alapfeltétele. Ez a probléma az utolsó években nyert nagy jelentőséget, mikor a vezető indiai politikusok is belátták, hogy a helyzeten változtatni kell. A kasztrendszer eredete azt hiszem, általánosan ismert. A hódító árjak, akik világosabb arcbőrűek voltak, azért hozták be, hogy fajuk tisztaságát megőrizték és lehetetlenné tegyenek minden keveredést. A kaszt szó szanszkrit nyelven szint jelent, a kasztok azonban nemcsak faji, hanem foglalkozási alapon is nyugodhatnak és ez is a társadalmi érintkezés tisztaságát célozza.

A legfelsőbb kaszthoz a braminok tartoznak, akik a századok folyamán teljesen magukhoz ragadták a hatalmat és a legnagyobb kegyetlenséggel zsarolják az alsóbb osztályokat. Azáltal, hogy papi hivatalt

csak bramin tölthet be, kasztjukat isteni nimbuszal vették körül. Mint írástudók és papok, ők őrzik a szent könyveket, melyeket mindig úgy értelmeztek, ahogyan azt előnyük kívánta. India egyik szent könyve a Bhagavata szerint, aki egy bramint megöl, a következő büntetésben részesül: „Bárki is kövesse el ezt a bűnt, halála után arra fog ítéltetni, hogy szennyben élő féreg alakját öltse magára. Hosszú idő múlva pedig mint pária fog újjászületni és négyszer annyi évig lesz vak, mint ahány szőr van a tehén testén. Bűnét csak azzal tudja jóvátenni, ha negyven-ezer bramint tart el.“ — Ezzel és hasonló törvényekkel a braminkok megfélemlítették a népet és megalapozták évszázadokig tartó zsarnoki uralmukat. Csekély számuk ellenére minden téren, úgy a tudományban, mint a közigazgatásban vezető szerepre tettek szert. Pozíciójuk olyan erős, hogy „Indiában minden hindú sokszorta többet fizet a braminkoknak, mint az államnak, mert kötelessége, hogy születésétől halála napjáig eltartsa a „földi isteneket“, ahogy a braminkok magukat nevezik. Ha egy gyermek születik, fizetni kell a braminnak, különben a gyermek nem lesz boldog. Tizenhat napra rá fizetni kell a braminnak, hogy lemossa róla a „születés szennyét“. Valamivel később a gyermek nevet kap és ezért ismét fizetni kell a braminnak. A harmadik hónapban meg kell nyírni a gyermeket, aminek fejében a bramin díjat kap. Amikor a gyermek járnival kezd, a braminnak jutalom jár. Az első év leteltével ünnepélyesen megülik a gyermek születésnapját és fizetnek a braminnak. Eetének hetedik évében kezdődik a fiúgyermek nevelése és az ezért járó díj ismét a bramin zsebébe vándorol — a serdült kor elérével — a gazdagok megjutalmazzák a bramint és ez így megy tovább...“ (K. Mayo „Mother India“).

A felső kasztok zsarnoksága határtalan és az ember joggal kérdezheti, hogy ilyen körülmények között hogyan létesíthetne a Britanniától elszakadt független India máról-holnapra jogegyenlőségen alapuló, modern államot? A swaraj keresztülvihetetlen ábránd.

A braminkok alatt eredetileg csak három kaszt volt: a harcosok, a földművesek és a munkások kasztja. Ezek a századok folyamán sok alkasztra oszlottak, meg aztán új kasztok keletkeztek, úgyhogy az 1900-1. évi népszámlálás alkalmával nem kevesebb, mint 2300 kasztot számoltak. Fő jellemvonásuk az, hogy mindenki ahhoz a kaszthoz tartozik, amelyben született és sem magas állás, sem nagy vagyon nem nyújt módot arra, hogy az illető magasabb kasztba emelkedjék.

Ha ezt a merevségében egyedülálló kasztrendszer vizsgálgjuk, önkénytelenül felvetődik az a kérdés, hogy vajjon a társadalmi osztályok ezen rideg izoláltsága örökre meg fogja-e bénítani a fejlődést, még századokra kimenőleg lehetetlenné fogja-e tenni azt, hogy az Indiában élő óriási néptömeg egységes nemzeté forrjon?

Nem tagadhatjuk, hogy a kasztrendszer az utolsó években valamit veszített eredeti merevségéből és ez legfőképpen az európai kultúra térhódításának köszönhető. A kasztszellem csak nagyon nehezen egyeztethető össze a modern étellel. Gyárakban és nagyobb ipari vállalatoknál a különböző kasztokhoz tartozó egyének egymás mellett dolgoznak és kénytelenek egymással érintkezni, ami hovatovább az őket elkülönítő válaszfalak leomlásához vezet. Közös érde-

kük és közös nézeteik támadnak, ami szellemileg is közelebb hozza őket egymáshoz. Azonban még nem ritkák az olyan gyárak sem, ahol a páriák elkülönített helyiségekben dolgoznak. A helyzet lassan, de mégis csak javul; villamosokon és vonatokon p. o. nem vehetik figyelembe a kasztkülönbségeket. A falvakon pedig kooperációs társaságok keletkeztek, külön azon célból, hogy a különböző kasztkhoz tartozó egyéneket, közelebb hozzák egymáshoz. Ezek a társaságok már elég szép eredményeket tudnak felmutatni.

Minden igyekezet ellenére a haladás ezen a téren még nagyon lassú, a mély vallási meggyőződés, az ősi tradíció és az ortodox kánonok mindmennyi akadályai annak, hogy a hinduk között az egyenlőség és egyenjogúság szelleme elterjedjen. Ennek a mozgalomnak, hogy pozitív eredményeket tudjon felmutatni, magából az indiai népből kell kiindulnia. India egyes vidékein már gyakori jelenség a privilegizált kasztok elleni harc. Madrasban például anti-bramin párt keletkezett, a „Justice Party“, mely arra törekszik, hogy Dél-Indiában kiragadja a hatalmat az uralkodó kaszt kezéből. Ez a párt, mely egyébként produktív tevékenységet fejt ki, világosan mutatja, hogy az ősi kasztrendszer bomlásnak indult, mert nem tud megfelelni a mai kor követelményeinek.

A kasztrendszer komplikált skálájának legalsóbb fokán mintegy ezen a rendszeren kívül élnek a páriák, vagy out-casteok „Érinthetetleneknek“ is nevezik őket. Hetvenöt millió ember tengeti életét állati módon, mindenkitől megvetve, meggyalázva sýnylődnék, mintha nem is volnának emberek. A hivatalos Simon-jelentés a következőképpen jellemzi őket: „Érintésük minden más hindut beszenyez, az éteb amelyhez nyúlnak, tisztátalanná válik és nem léphetnek be a hindu templomok belsejébe.“ Érinthetlenségük (untouchability) következtében csak a legalacsonyabb foglalkozásokat űzhetik, azonkívül többnyire teljesen vagyontalanok, tehát nemcsak társadalmi és vallási, hanem gazdasági téren is a legalacsonyabb helyet foglalják el. A modem közigazgatás ezer akadályba ütközik, ha az out-casteok helyzetéről van szó; egy új nyilvános kút vagy forrás megnyitásakor a hatóságok csak nagynehezen tudják annak használatát a páriák részére is biztosítani. Az elnyomott osztályokhoz tartozó gyermekeket sok helyen még az iskolákból is kizárják. Nagyon megnehezíti a helyzetet az, hogy a páriák évezredes elnyomatás és keleti lelkületük következtében megadással viselik szomorú sorsukat és azt megmásíthatatlannak vélik, de jaj a zsarnok kasztnak, ha ez a hetvenöt millió nyomorult ember valamilyen eszmétől feltűzelve megújja alárendelt helyzetét és a többi osztálynak ront.

Halljuk a páriák panaszát:

A hindúk kasztrendszere érinthetetleneknek bélyegez bennünket. A kaszthindúk azonban nem élhetnek meg segítségünk nélkül.

Mi szolgáltatók a munkát, melynek gyümölcsét ők élvezik és cserébe hitvány könyöradományt kapunk. Helyzetünk társadalmi és gazdasági javulása a brit kormányzat érdeme. Az Indiában élő angolok, állami tisztviselők, kereskedők és nem utolsó helyen a keresztény misszionáriusok szeretnek bennünket és mi viszontszeretjük őket. Habár közönségünk még nagyon alacsony nívón áll, művelt emberek is vannak közöttünk,

ezek azonban nem érvényesülhetnek, mert a hindúk megbélyegeztek bennünket. A puszta név, mellyel illetnek, mély megvetésről tanúskodik. Nem is kell mondanom, hogy határozottan ellenezzük az önkormányzatot. Utolsó csepp vérünkig amellet leszünk, hogy az ország kormánya brit kezekből ne menjen át a felsőkasztkhoz tartozó hindúk kezébe, akik elnyomtak bennünket a múltban és ha nem állanának az angol törvény védelme alatt, ismét elnyomnának ...“¹

A páriák érzik, hogy csak a fehér ember nyújthat nekik oltalmat és swaraj esetén ismét rosszabbul bánnának velük, mint a legutolsó rabszolgával. A kasztszellem olyan erős gyökeret vert az ortodox hindu lelkében, hogy uralomra jutva, sohasem tudná leküzdeni balga előítéleteit. Még mindig úgy tekintene a szegény out-castera, mint akinek a puszta árnyéka megfertőzi és beszennyezi azt az ételt, amelyre esik. Madrasban például még most is olyan erős a páriák elleni averzió, hogy bélpoklosok módjára csak bizonyos távolságból érintkezhetnek embertársaikkal, mert nemcsak érintésük, de puszta közelségük fertőzően hat.

A páriák sorsa csak lassan javul és ezen a téren kétségkívül a hittérítőket illeti meg a legnagyobb érdem. A legtöbb indiai keresztény ugyanis a páriák sorából kerül ki. A szegény teremtesek nem veszítenek azzal semmit, ha elhagyják ősi vallásukat, de az új hit, melyet felkarolnak, eddig ismeretlen reménnyel tölti el lelküket. A kereszténység megszabadítja őket attól a nyomasztó tudattól, hogy ők alig számítanak az emberek közt és ez nagymértékben fokozza önbizalmukat. Az a pária, aki felvette a kereszténységet, a népszámlálás alkalmával már nem szerepel az elnyomottak sorában.

„Azt hiszem, nincs messze az a nap, amikor a felsőbb osztályoktól elnyomott nép más vallást fog felkarolni. A hindú társadalomnak nem lesz joga panaszkodni, hogy mohamedán és keresztény hittérítők arra készítetik a páriákat, hogy elhagyják ősi vallásukat... Amikor a hindú társadalom embertársait megfosztja attól a jogától, hogy gyermekeit iskoláztassa és amikor a helyi hatóság elnöke az ivóvíz elsőrendű szükségletétől fosztja meg testvéreit, milyen jogon követelheti a kormánytól a nagyobb jogokat? Mielőtt idegen országokból jövő embereket vádolnánk, nézzük azt, hogy mi hogyan bánunk népünkkel.“ — mondta néhány évvel ezelőtt Noor Mahomed muzulmán politikus.²

Mahatma Gandhi, aki egyébként a kaszttrendszer híve, köztudomás szerint teljes erejéből a páriák felszabadításáért küzd.

„Inkább darabokra hagynám magamat szakítani, semhogy elnyomott osztálybeli testvéreimet megtagadjam. Nem szeretnék újjászületni, de ha ez mégis megtörténnék, pária szeretnék lenni, hogy ugyanabban a gyalázatban részesüljek, mint ők és felszabadításukért küzdhessek.“ Ez a kijelentés nemes gondolkodásra vall, de nem egyeztethető össze a kasztszellemmel. „A swarajt nem lehet megvalósítani mindaddig, míg páriák vannak“ folytatja tovább Ghandi és igaza van, de elfelejti, hogy éppen az angolok enyhítettek az elnyomottak sorsán.

¹ Addresses Presented in India to H. E. the Viceroy and the R. H. the Secretary of State for India. London 1918.

² Bombay Legislative Council Debates 1926.

INDIA heterogén voltának másik oka faji és vallási természetű. A degenerált és rabszolgalelkű hinduk között nyolcvan millió életerős és harcias természetű mohamedán él. A régi hódító törzsek leszármazottjai ezek, akik több, mint ezer évig urai voltak Indiának és megvetéssel néznek az elpuhult hindukra. Kisebbségben vannak ugyan, de termékenyebbek és egészségesebbek, mint a hinduk és számuk évről évre nő. Az afghán hatás mögött pedig ott áll az izlám teljes erejéből és csak lesi az alkalmat, hogy segítségére siessen indiai hitsorsosainak.

Áthidalhatatlan űr választja el egymástól India két uralkodó vallását. „Hinduk és mohamedánok között sohasem lesz lehetséges őszinte együttműködés, mert vallásaik olyan távol állanak egymástól, mint a Föld két pólusa“ mondta Lord Headley, aki angol létére az izlámra tért át. Faji és kulturális különbségek még élesebbé teszik a hitbeli ellentétet. A hinduizmus gerinctelen, dogmanélküli vallás, olyan heterogén elemekből áll, mint maga a hindu nép. Elvont és elasztikus, a braminok úgy csürik-csavarják, ahogyan az nekik tetszik és ahogyan azt előnyük kívánja. Alig hihető, hogy a művelt, farizeus lelkű bramin ugyanazt a hitet vallja, mint a szegény rabszolga módon élő pária, aki még saját vallásának szentélyébe sem léphet be. A keresztény és muzulmán vallásokban hirdetett egyenlőség ezért csak nehezen tud tért hódítani a kasztszellemtől paralizált hinduk között. Az izlám hívei ezzel szemben erős egységet képeznek és szócsövük az Indiai Mohamedán Konferencia.

A két tábor a mindennapi élet folyamán ezer alkalmat talál arra, hogy egymással összetűzzön. A hinduk szent állata a tehén, amelyhez áhitatos tisztelettel ragaszkodnak és a mohamedánok azzal, hogy egyik ünnepükön teheneket áldoznak, vérig sértik vallási meggyőződésüket. A hinduk, hogy bosszút álljanak ezért, hangos zeneszóval és éktelen dobolással vonulnak el a mecset előtt és ez a fülsiketítő zaj megzavarja imájukban az ájtatos mohamedánokat. A hindu örömműnepek sokszor az izlám gyászünnepeivel esnek össze, ami újabb ellenségeskedéshez vezet. A mohamedánok hevesvérűek és könnyen rántanak kardot, úgyhogy ezek, az önmagukbanvéve csekély jelentőségű tények, sokszor véres összetűzések szülőokai. 1927. év szeptemberétől 1928 júniusáig tizenkilenc komoly hindu-mohamedán incidensről tudunk.

Az ellenségeskedés főindokát azonban nem ilyen külsőségekben, hanem mélyebben kell keresnünk. A gyűlölet valódi oka politikai féltékenység. A hindu-mohamedán összetűzések csak azóta olyan gyakoriak, amióta a hindu nacionalista mozgalom komoly, kézzelfogható eredményeket ért el. A muzulmánok nagyon jól tudják, hogy a brit uralom végeszakadtával a hinduk részéről csak a legrosszabbat várhatják és ezért egész erejükkel azon vannak, hogy leküzdjék a hinduk hatalmi törekvéseit. Az 1931. év december elsején véget ért londoni Kerekasztal Konferencián is azért nem tudtak megegyezni, mert a mohamedánok nem engedtek jogaikból. A hinduk is érzik, hogy hegemoniájukat az izlám részéről milyen veszély fenyegeti és ezért egész törekvésük arra irányul, hogy jövődöbéli uralmukat erős

alapokra helyezték. Gandhi ezért nem is ellenzi, hogy India brit hadsereg ellenőrzése alatt álljon, sőt azt is hangoztatja, hogyha ez nem lenne lehetséges, akkor más európaiakból, esetleg németekből álló hadsereg is megfelelő volna. Ennek a feltevésnek az éle a mohamedánok ellen irányul és kiérezhető belőle a hinduk félelme.

A mohamedánok érzik erejüket és lelkükben még él annak a tudata, hogy uralmuk valamikor az Ebrótól Kínáig terjedő és hogy évszázadokon keresztül szolgátságban tartották a hindukat. K. Mayo „Mother India“ című nagy feltűnést keltett könyvében a következőképpen szólaltat meg egy indiai mohamedánt:

„Ami a délen élő kis emberfajt illeti, azokat sohasem tartottuk férfiaknak. Köztünk és közöttük sokkal nagyobb a különbség, mint köztünk és az angolok között. Ha a britek visszavonulnának, pokoli helyzet állana elő és a bengálok egész törzse már az első napokban eltűnne a föld színéről. Egynéhányat örömmel magamra vállalnék. Egyetlen törekvésünk együttműködni az angolokkal, akik utakat, telefont, jó ivóvizet, békét és igazságot adtak nekünk: oltalmuk alatt kereskedelmünk jövedelmező lett, családainknak pedig biztonságot, betegeinknek ápolást és gyermekeinknek iskolákat nyújtanak. Mielőtt ők jöttek volna, mindennek híjjával voltunk. Most azt kérдем, hogy mindezt csak azért vessük el magunktól, mert egy gyáva, alattomos ember, aki esküdt ellenségünk, bojkottot és non-kooperációt hirdet? Semmit sem nyertünk, de sokat veszítettünk az ostoba non-kooperációval. India nagy ország és mohamedánok, britek, sőt hinduk részéről is együttműködésre szorul. Az angolok nélkül azonban egyetlen hindiit sem tűrnénk meg Indiában, kivéve azokat, akiket rab-szolgaságba vetnénk.“

Ez túlzott beszéd, de egész biztos, hogy sok millió mohamedán gondolkodik hasonlóképen a helyzetről és ítéli el ilyen szigorúan a gandhista mozgalmat.

A jelen helyzet illusztrálására most még néhány példát akarok felhozni. ... 1931 március havában történt Canporeban, hogy a hinduk azért, mert a mohamedán lakosság nem akart egy nyilvánosan rendezett gyászünnepélyen részt venni, melyet egy angol tiszt gyűkosaiért tartottak, a szegény mohamedánokat lezárták házaikba és azokat felgyújtották. Az áldozatok száma az ezret is meghaladta. Ez a kegyetlenség Indiaszerte felingerelte a muzulmánokat és a helyzet azóta még jobban elmérgesedett.

1931 november elején lázadás tört ki Kasmír államban, mely ha Anglia nem fojtotta volna el, lángba borította volna egész Indiát. A mozgalmat az ország mohamedán többsége szította, amely a hindu valláshoz tartozó fejedelmet lemondásra akarta kényszeríteni. A Punjab harms mohamedánjai is hozzá akartak csatlakozni a mozgalomhoz, hogy egyesült erővel kiűzzék a hindukat Északindióból. Sir Percival Phillips, a „Daily Mail“ tudósítója, 1931 november 8-án a következőket írja Bombayból:

„Angol csapatok közbejötté nélkül a Kasmiri lázadás ország-szerte háborúra vezetett volna. A hinduk bosszút állva fosztogatni kezdték a mohamedánok házeit, amire azok még nagyobb ellenállást fejtettek ki. A mohamedánok képezvén a többséget, a hinduk húzták volna a rövidebbet.“ A helyzet talán még sohasem volt olyan komoly mint mostanában. „Emberek, akik 20—30 év óta élnek Indiában, azt mondják, hogy még mindeddig sohasem tapasztaltak ekkora gyűlöletet

hinduk és mohamedánok között. A muzulmánok attól félnek, hogy swaraj azt fogja jelenteni, hogy Ghandi-raj, ami viszont nem egyéb hindu uralomnál.“ Ezt írja a „Times“ tudósítója 1931 április 10-én Delhiből. A közelmúltban, 1932 május közepén, ismét véres utcai harcokra került a sor Bombayban, a mohamedán moharram-ünnep alkalmával és a brit hatóságok csak nehezen tudták megfékezni a fanatikus tömeget.

Ezek a példák világosan mutatják, hogy a két tábor között csak Anglia tud közvetíteni és csak az angol pártatlanság tudja fenntartani Indiában a rendet és tudja távoltartani a polgárháború borzalmait. Ezt az érdekelt tényezők is belátják a Mutialpet Muslim Anjuman közoktatási társaság például annakidején a következő memorandumot intézte Montagu indiai államtitkárhoz:

„Csak a britek képesek arra, hogy a különböző vallások között fenntartsák az egyensúlyt. Amikor érdekeink összeütközésbe kerülnek valamilyen más vallási közösség érdekeivel, az angolokhoz folyamodunk, mint az igazság és méltányosság megszemélyesítőihez. Akármilyen reformokat is hozzanak be, reméljük, hogy nem fognak semmit sem tenni, ami aláásná az indiai brit kormány tekintélyét.“ (Addresses Presented in India to H. E. the Viceroy etc. London. 1918).

1919-ben, amikor az indiai mohamedánok körében megindult az úgynevezett kalifátus-mozgalom, mely a török szultán restaurációja érdekében akart a brit kormányra nyomást gyakorolni, Gandhi egyes politikájának sikerült a hindu és mohamedán elégedetleneket rövid időre közös táborba gyűjteni. A két párt különböző célokért, de egyenlő eszközökkel megindította a két évig tartó non-kooperációs mozgalmat. A mohamedánok az izlám hatalmat akarták fenntartani és a török kalifát trónjára visszahelyezni, Gandhinak ezzel szemben nem voltak ilyen határozott céljai. Azt állította, hogy a brit uralom tönkretette Indiát, de sohasem tudta pontosan definiálni, hogy mit ért swaraj alatt. Tanításainak csak kritikai oldala volt világos, az angol uralom megszüntetése, de nem voltak pozitív tervei. A mohamedánok harciassága és a hinduk passzív rezisztenciája azonban hamarosan megosztotta a mozgalom egységét és nyílt szakadásra vezetett. A muzulmánok vallási összeférhetlensége és fatalizmusa nem volt a hinduk kedvére, akik azt tartották, hogy a vad erő csak meghiúsíthatja az egész vállalkozás sikerét. A végleges szakadást a mohamedán valláshoz tartozó moplak törzsek hinduellenes lázadása idézte elő 1921-ben és a helyzet ennek következtében teljesen megváltozott. A non-kooperáció korában a két párt közös frontot alkotott a brit kormányzattal szemben. Később eltekintve attól, hogy a moplak lázadás óta a hindu-mohamedán viszony teljesen elmérgesedett, a muzulmánok azért is barátságosabb állást foglaltak el az angolokkal szemben, mert végcéljuk, a kalifátus restaurációja tárgyalanná vált. Musztafa Kemál pasa ugyanis az 1923-i lausannei békeszerződésben jobb feltételeket csikart ki a szövetséges hatalmaktól, de egyúttal véglegesen eltörölte a török kalifátust. A swarajista-mozgalom ezáltal egészen hindu kezekbe került és a mohamedánok most minden alkalmat felhasználnak arra, hogy meghiúsítsák a nacionalisták hindu uralmat célzó törekvéseit. A békés Gandhi is

helyesli a hindu-mohamedán harcot, amikor azt írja, hogy még szükség lehet polgárháborúra akkor is, ha ez az egyik társadalmi osztály megsemmisülését jelentené.

Ez az engesztelhetetlen feji és vallási gyűlölet évszázadok óta India történetének legpregnánsabb vonása, mely a modern eszmék térhódítása ellenére majdnem semmit sem veszített eredeti tüzeiből. A meghasonlott ország ezért a brit uralom előtt állandóan idegen invázióknak volt kitéve és egyetlen támadásnak sem tudott ellenállni, mert sohasem létezett egységes indiai nemzet, amely visszaverte volna az idegen támadást és nem volt nemzeti hadsereg, amely megvédhette volna a határokat. Az ország egész történetében nem találkozunk a szabadság vagy népuralom eszméjével és az angolok megjelenésekor a legnagyobb anarchia uralkodott, mert az indiaiak nem voltak képesek arra, hogy politikailag független, önálló államot alkossanak. Annak a jelzőnek, hogy Indiát vissza kell adni az indiaiaknak, tehát semmi értelme nincsen. Nem lehet nekik visszaadni, mert sohasem volt az övék; a mostani India kizárólag Nagy-Britannia műve, és ha az angol csapatok magára hagynák az országot, a brit jólétet és rendet féktelen testvérháború váltaná fel.

BOLZA GÉZA GRÓF

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Leszerelési huzavona, a Nemzetek Szövetsége közgyűlése — Biztató fordulat október vége óta — Herriot új leszerelési terve és fogadtatása — A német belső helyzet, Pápen bukása — Az amerikai elnökválasztás — Az angol és francia adósságok kérdése, Roosevelt álláspontja — Kelet-Ázsia, a Lord Lytton-féle jelentés — A román kormányválság, az orosz kérdés, Titulescu szerepe — Gömbös olasz útja

NEMZETKÖZI helyzetben és megítélésében változás ment végbe az október eleje és november 15-e közé eső időszakban. Nyomott hangulat, reménytelenség, bizonytalanság és bizalmatlanság jellemezte a nemzetközi politikai világot egészen október végéig. És ha végigtekintünk az eseményeken, nem is lehet ezen csodálkozni.

A leszerelés kérdésében bomba módjára lecsapó német jegyzék, amely bejelentette a Birodalom visszavonulását a genfi konferenciáról, igen feszült helyzetet hozott létre nemcsak Németország és Franciaország, hanem a Birodalom és az angolszász államok között is, amelyek a berlini állásfoglalásban az újrafelfegyverkezés követelésének nyílt és fenyegető bejelentését látták. A francia válaszijegyzék pedig, melyben némi leereszkedő jóakarattal volt ugyan, lélektanilag és tényleg inkább betette az ajtót a németek mögött. Az angol külügyi hivatal hidegen és élesen leckéztető kommunikációja viszont, bár elismerte az egyenjogúság követelésének méltányosságát, mégis egészében elítélte a németek eljárását. Ebben a helyzetben javasolta a brit miniszterelnök, hogy a négy európai nagyhatalom képviselői Londonban üljenek össze megbeszélni a német követeléseket, illetőleg Németország Genfben való visszatérésének feltételeit. E körül a kérdés körül a leggroteszkebb huzavona fejlődött ki Berlin és Párizs között. Mindkét kormány attól félt, hogy egy ilyen négyes megbeszélése egyedül marad a többi háromnak zárt frontjával szemben. És bármilyen abszurd volt is e félelem — amit az is mutat, hogy mind a kettő ugyanattól az izoláltságtól félt — kétségtelen, hogy Párizsban és Berlinben is megvolt az oka arra, hogy rossz legyen a lelkiismerete. Franciaország, népszövetségi doktrínájára támaszkodva, akarta megakadályozni az intímabb megbeszélést, eltekintve attól, hogy Genfben, kisebb szövetségeseitől körülvéve, sokkal biztosabbnak érzi magát. Németország azért merevítette meg magát és késedelmeskedett, mert kormánya így el akarta kerülni, hogy visszavigyék a konferenciára a november 6-i választások előtt, hiszen nyilvánvaló, hogy ezzel talán valóban eléggé használható argumentumot játszott volna a náci kezére. A franciák tehát példátlanul ügyes manővrozási képességükkel mindent megtettek, hogy az elnemfogadás ódiama a németekre háruljon és így annál engedékenyebbek voltak MacDonalddal szemben, mennél biztosabban tudták, hogy a németek a kis konferencia tervének a visszautasításával úgyis megteszik nekik a remélt szívességet.

Amíg a leszerelés kérdésében ez a kellemetlen és kilátástalan huzavona játszódott le, addig a Nemzetek Szövetségének XIII. közgyűlése a világ közvéleményének majdnem teljes apatiája mellett, nyomott hangu-

latban bonyolította le tulajdonképpen csak technikai érdekű napirendjét. Tárgyalásaiból csak két mozzanat érdemel említést: igen rövidre fogott és szónokok híján majdnem egy fél nap alatt befejezett általános vitájából kiemelkedett a Nemzetek Szövetségének tribünjén először elhangzott megállapítása annak, hogy a genfi intézményt hibák és mulasztások terhelik, de hibáiért, passzivitásáért nem lehet a Nemzetek Szövetségét, mint egészet, felelőssé tenni, hanem felelősek ezért a tagállamok, amelyek vagy önző politikájuk érvényesítését keresik, vagy teljesen megértés nélkül állnak szemben ezzel a talán jobbra hivatott intézménnyel. Fog-e használni ez a felismerés és közelebb hozza-e a tagállamokat az úgynevezett népszövetségi szellemhez, az bizony legalább is kétséges; de akkor, amikor a Nemzetek Szövetsége tényleg súlyos politikai, sőt pénzügyi válságban is van, legalább is történelmjeg nem érdektelen ennek a helyes tételnek a megállapítása.

A másik feljegyzésreméltó esemény a Nemzetek Szövetsége főtítkárságának, illetőleg a főtítkárság legfőbb vezetőségének újjászervezése volt, mely Sir Eric Drummond főtítkár lemondása következtében került a napirendre és a legkínosabb alkudozások és helyi jellegű konfliktusok után annyira-amennyire kielégítő megoldást nyert. A megegyezésnek úgynevezett népszövetségi demokratikus jellege van. A közép nagyságú és kis tagállamoknak ugyanis kitartó küzdelemmel, melyben a vezető szerepet Spanyolország és Norvégia képviselői játszották, most sikerült először elérniük, hogy a Népszövetség állandó bürokratikus intézményének vezetőségében megfelelő részt kaphassanak. Míg eddig ugyanis a brit főtítkár, a főtítkár-helyettes és a három másod-főtítkár mindegyike egy-egy nagyhatalom állampolgára, tehát tényleg képviselője volt, addig az új rendszerben, amely 1933. évi június hó 30-án Sir Eric Drummond kiválásával és az újonnan választott főtítkár, M. Avenol hivatalbalépésével válik valósággá, két főtítkár-helyettes lesz. Ha a főtítkár — így szól az Assemblée határozata — a Nemzetek Szövetsége Tanácsában állandó tagsággal bíró hatalom (vulgo: nagyhatalom) állampolgára, akkor az egyik főtítkár-helyettes a többi (értsd: kisebb) hatalom állampolgárai sorából választandó. Ha pedig a főtítkár a Nemzetek Szövetsége Tanácsában állandó tagsággal nem bíró hatalom állampolgára, akkor viszont mindkét helyettes főtítkár állandó tanácsstag állampolgára, úgyszintén — mindkét esetben — a három másod-főtítkár, így sikerült elérni, hogy az öt nagyhatalom képviselője mellett az ötvenegy kisebb tagállam egy képviselőjének is valami szava legyen a Népszövetség döntéseinek előkészítésében.

Gazdaságilag és pénzügyileg nem kevésbé kilátástalannak látszott az általános helyzet. A stresai konferencia tisztára formális papíreredménnyel végződött, melynek sem a revalorizációra, sem a pénzügyi stabilizációra vonatkozó részét nem lehetett sem értékes megoldásnak, sem keresztülvihetőnek tekinteni. Amerikában a Hoover-párti Wall-Street által augusztus elején provokált mesterséges hausse összeomlott, a nyersanyagárak, amelyek szintén túlnagy hirtelenséggel emelkedtek, — így a gyapjú ára 80%-kal — kérlelhetetlenül és természetesen visszaestek. A font hirtelen zuhanása, amely részben időszaki, részben technikai körülményeknek tulajdonítható, ismét bizonytalansági elemet hozott a nemzetközi pénzügyi kalkulációba. A genfi Assemblée a világgazdasági konferencia előkészítését a legnagyobb szkepszissel nézte. A gazdasági és pénzügyi krízis újabb elmélyedése s az ezzel járó elégedetlenség és politikai nyugtalanság nem kevesebb, mint kilenc európai államban — Svédországban és Görögországban (választás következtében), Finnországban, Belgiumban, Esztóniában, Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában — okozott kormányválságot.

Október vége óta azonban némileg biztatóbb jeleket is észlelhetünk. A leszerelés kérdésében Franciaország bejelentette és utóbb betervezte régen ígért és sűrűn emlegetett új tervezetét, amely egyelőre, bár csak fölületes szemléletre és a német hivatalos és sajtóvisszhang után ítélve, azt mutatja, hogy alapja lehet azoknak a tárgyalásoknak, amelyek Németországnak a leszerelési konferencia kebelébe való visszatérése körül meg kell hogy induljanak. A Herriot-féle terv Paul-Boncour hadügyminiszter elgondolásán alapszik és a francia kormány a nagyvezérkar és ellenállásával szemben, mely majdnem Weygand tábornoknak, a haditanács elnökének, lemondásához vezetett, fogadta el azt. A tervezet három pilléren nyugszik: Az első — és az egyenjogúság elismerése szempontjából ez a legfontosabb — az a javaslat, hogy az európai kontinentális hadseregek szervezési rendszerét átalakítsák és az eddigi, a győztes államokban és a semleges államok egy részében fennálló sorozási, egyéves vagy kétéves szolgálati rendszer, illetve a legyőzött államokban érvénybe léptetett hosszú szolgálati idejű toborzási rendszer helyébe általában és egyöntetűen rövid szolgálati idejű milícia-rendszer lépjen. Az ilyképpen fokozatosan egységesített, egy elv alapján megszervezett hadseregek egyenletes és azonos elvek szerinti fokozatos lefegyverzése előkészíttessék és kimondassék a kötendő szerződésben. Figyelemreméltó ennél a pontnál, hogy Angliát, mint nem-kontinentális államot, mely a toborzási rendszerhez minden bizonnyal megátalkodottan ragaszkodnék, éppen úgy kihagyja, mint a kolóniák védelmére szolgáló csapatrészeket. (Mint hogy Franciaország eddig középtengeri flottája szupremáciájának fenntartása mellett éppen avval érvelt, hogy gyarmati hadseregének a metropolis védelmére történő hazaszállításának biztosítása végett van szüksége erősebb flottára, e gyarmati hadsereg kihagyása a tervezetből gyenge pontja a javaslatnak.)

A tervezet második pillére az úgynevezett támadó fegyvereknek és a légi haderőnek internacionalizálása, amit Herriot némi módosítással a Tardieu-tervből vett át. A javaslat szerint ez a fegyveres erő a Népszövetség rendelkezésére állna, mint nemzetközi biztosító hadsereg, a „támadó“ féllel szemben.

A harmadik pillér az úgynevezett biztonság megszervezése. Itt a franciák az államok három koncentrikus körét állapítják meg. Az első a legnagyobb, amelynek a leszerelési konferencián képviselt minden állam (tehát jóformán és gyakorlatilag a világ minden szuverén állama) tagja és amelyet a Briand-KeUogg-féle paktum köt össze morális jellegű kötelékkel. A második valamivel kisebb kör, a népszövetségi tagállamok köre, amelyet az Egyesség-okmány fűz egybe. A harmadik végül az európai kontinentális államok köre. Itt azt javasolja a francia terv, hogy azok az államok, amelyeket helyzetük vagy más kontinentális államok szomszédsága különösképpen bizonyos kockázatoknak tesz ki, egymással közös segítség! szövetséget (pacte d'assistance mutuelle) kössenek, amely speciális garanciákkal venné körül a veszélyeztetett államokat.

Tervezetének főpontjairól Herriot először a Kamarának tett közléseket október 28-án. A képviselők rendkívül jól fogadták a kormány javaslatát és szokatlanul nagy többséggel — 425 szavazattal 25 ellen, a szélső jobboldali pártok tartózkodása mellett — bizalmat szavaztak Herriotnak. A franciák a náluk megszokott ügyességgel rendkívül élénk és aktív nemzetközi propagandát fejtettek ki, úgyhogy az alapelvek és körvonalak alapján a terv fogadtatása az érdekelt hatalmaknál általában igen előnyös volt. Sir John Simon angol külügyminiszter kiemelté — ezzel egyben le is szögezte — azt a tényt, hogy Franciaország immár hajlandó a békeszerződés katonai részének revíziójáról tárgyalni. Kiemelte azt is, hogy a terv lehetővé teszi az egyen-

jogúság elismerését. Az angol kormány nevében viszont kiegészítette és konkretizálta a javaslatokat a következő módon: 1. A Németország (tehát magától értetődően Ausztria, Magyarország és Bulgária) lefegyverzését célzó feltételek az új általános leszerelési szerződés részeivé válnak és a versaillesi szerződés V. részének helyébe lépnek; 2. a Németországot és volt szövetségeseit terhelő leszerelési kötelezettségek ugyanolyan hosszú ideig maradjanak érvényben, mint amilyen hosszú érvényű maga a többi hatalmakat terhelő szerződés lesz; minthogy Németország kijelentette, hogy nem készül újra felszerelni, Nagy-Britannia nem látná akadályát annak, hogy megszűnjék az az intézkedés, mely Németországot eddig bizonyos fegyvernemekről eltiltotta.

Mindennek előfeltétele azonban, hogy Németország részt vegyen a tárgyalásokban, amelyek a végleges szerződés megállapítására irányulnak.

A francia tervezet első hírének fogadtatása Amerikában határozottan rokonszenves, Olaszországban tartózkodó, Németországban bizakodó. Papén kancellár egy interviewban jelentette ki, hogy a tervezetben további tárgyalások alapját látja, bár mindaddig, amíg a végleges tervet nem ismeri, nem nyilatkozhatik. A november 14-én végre részleteiben is nyilvánosságra került végleges tervezet már sokkal határozottabb kritikai állásfoglalással találkozik Németországban, ahol a katonák időközben már azt is alapos tanulmány tárgyává tették, ami eddig a tervből ismeretes volt. A legyőzött államok részéről bizonyára nem lehetett bizonyos elégtétel érzése nélkül fogadni azt a tervezetet, amely a ma őket terhelő rendkívül drága és kétséges értékű védelmi rendszer helyébe (csak arra kell rámutatnunk, hogy a toborzás mily veszedelmes elemeket hozhat be az állandó hadsereg kereteibe!) végre ismét a rövid szolgálati rendszerre felállított nemzeti hadsereget helyezi. Mint a bekövetkező tárgyalások alapja, a terv hasznos és jelentékeny lépést jelent előre, de a maga egészében az egyenjogúság egyelőre csak hallgatólagos elismerésén kívül mégis nyilvánvalóan Franciaország érdekeinek védelmére van szánva. Kétségtelenül hiányzik belőle az, ami a leszerelési konferencia szempontjából a legfontosabb: a legalább is fokozatos leszerelés konkrét terve. Ehelyett az úgynevezett támadó állam elleni szankciók, továbbá az újabb európai biztonsági rendszer, a fennálló erőviszonyokra felépítve, ismét a mai helyzetet akarja örök időkre biztosítani. Komplikált, ma megvalósíthatatlannak látszó és ennek következtében gyenge pontja a tervnek az a javaslat, amely a támadó fegyvereket a Népszövetség rendelkezésére bocsátja, hogy adott alkalommal az úgynevezett támadó fél ellen a megtámadott rendelkezésére bocsássa. Eltekintve a megtámadottság és a megtámadás ténye megállapításának és bizonyításának nehézségeitől, illetve önkényességétől, rögtön fölmerül a kérdés, hogyha ezeket a fegyvereket a Népszövetség ellenőrzése alatt raktározzák be, hogyan veheti majd őket igénybe valamely hadsereg, melynek tagjai nem ismerik e fegyvernemek használatát? Ha pedig ezek a hadieszközök az egyes tagállamok hadseregeinek kötelékében maradnak, milyen garancia van arra, hogy azokat adott esetben tényleg a Népszövetség használja fel — valóban a „támadó fél” ellen? Anélkül, hogy a maga egészében még mindig nehezen áttekinthető tervezet kritikájába bocsátkoznám, csak rá akartam mutatni arra, mily különböző szempontokból lehet ellene állást foglalni.

Más kérdés az, vajjon a Herriot-terv és a Simon-féle brit prepozíció együttesen nyújthatnak-e elegendő alapot arra, hogy Németország visszatérjen a leszerelési konferenciára. A franciák ugyan „konstruktív” tervüket egységes egésznek minősítik, amelyből nem lehet részleteket kiemelni és másokat visszautasítani; de ha lehetséges volt, hogy Simon angol külügy-

miniszter a békeszerződés interpretációjára vonatkozó álláspontját alapvetően megváltoztassa alig bárom hónapon belül, akkor talán nincs kizárva, hogy más irányban is hasonló evolúció mehessen végbe. Viszont nem szenved kétséget, hogy a mai francia kormánynak rendkívüli erőfeszítésébe került még ezt a tervezetet is elfogadtatnia a katonákkal. Ha megint jobbra-eltolódás következne be a francia politikában, akkor ismét megmerevednék a nemengedés és a lenemszerelés frontja. A másik oldalon, Németország részéről pedig, hacsak a most kitört Papen-válság nem vesz veszélyes fordulatot, amidőn még e sorokat írjuk, úgy látszik, meglenne a mód arra, hogy megegyezési alapot találjanak. Hiszen ha Németország egy ideig — szeptember és október folyamán — harcias fellépése, különösen Schleicher tábornok provokáló és újrafelszereléssel fenyegető beszédei, illetve interjúi következtében politikailag kényelmetlen helyzetbe jutott is, az erőfeszítés, amit a volt szövetségesek kifejtettek, hogy a Birodalom visszatérésére az alapot megtalálják, mutatja, mily jelentőséget tulajdonítanak a hatalmak a leszerelési kérdés valamilyen megoldásának, tehát a konferencia sikerének. Hz pedig Németország nélkül nem érhető el. Talán nem vagyunk túlvérmesek, ha ezekből az elemekből azt olvassuk ki, hogy a helyzet november második felében a szeptember végéhez viszonyítva határozottan javult. Amivel sem azt nem akarjuk mondani, hogy a konferencia sikere biztosítva van, sem azt, hogy már látjuk a rendkívül komplikált leszerelési szerződés körvonalait, amelybe bele kell dolgozni egyrészt az előkészítő bizottságnak és a konferencia még különböző albizottságainak eddigi munkáját, továbbá a Hoover-tervet, a francia tervet, az angol tervet és a már leszereltek követeléseinek jelentékeny részét.

A LESZERELÉSI KÉRDÉS megoldásának lehetősége, éppúgy mint a világgazdasági helyzet remélhető javulása elsősorban a német belpolitikai viszonyok alakulásától függ. A november 6-i választások ugyan pontosan olyan eredményt hoztak, amint az előrelátható volt. Hitler nevezetes augusztus 13-i audienciája és a beutheni ítélet óta, melyre a náci-vezér oly durván, minden törvénytiszteletet arculcsapva felelt, a német viszonyok megfigyelői és ismerői előtt nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti szocialisták a legközelebbi választásnál szavazataik egy részét — a megijedt és csalódott polgári szavazókat — a német nemzetiek javára, másik részét — a fiatal, tettrevágó és szintén csalódott mob-elemet — a kommunisták javára el fogják veszíteni; a többi pártok számaránya pedig nagyjából változatlan marad. A november 6-i választáson ez be is következett. A kifáradt választók egy része — még mindig feltűnően csekély része — már távol maradt az év ötödik választási kampányától; másik része pedig pontosan azt az elmozdulást mutatta, amelyet előre meg lehetett jósolni. A kormány szempontjából az eredmény azért látszott fontosnak, mert amitől szeptemberben féltek, a nemzeti szocialisták és a centrum fenyegető koalíciója, most már tárgytalanná vált, minthogy ennek a két pártnak egyedül már nincs többsége az új Reichstagban. De viszont nyilvánvalóvá vált az is, hogy az ötven főnyi Hugenberg-párton kívül a kormányt senki más nem támogatja s a választók kilencven százaléka ellene adta le szavazatát.

A tényleges eredmény értékelése és következményei azonban, úgy látszik, nem azonosak az előre várt eredmény értékelésével és hatásával. Papennek és kormányának álláspontja ugyanis a választások előtt az volt, hogy ha sikerül a fekete-barna koalíciót szétrobbantani, a kormány helyzete a tehetetlen Reichstaggal szemben már csak tisztázásra szorul és Papén mindenesetre szabadon választhat a két kínálkozó alternatíva között. Ha

sikerül Hugenbergék bevonásával parlamentáris alapot teremtenie a kormánynak, akkor, bár még mindig mint prezidiális kabinet, nyugodtan tovább kormányozhat. Ha pedig ez nem sikerül, akkor bebizonyosodik a Reichstag tehetetlensége és Papén újra feloszthatja a parlamentet, és pedig új választások kiírása nélkül. Ezután a kormány — nyilván ez volt Papén elgondolása — új alkotmánytervezetet dolgozna ki erősebben centralizált hatalommal, megreformálná a választójogot az aktív és passzív választójog korhatárának felemelésével és a korporációs rendszer részbeni átvevésével. Azonban, úgy látszik, valóban minden elmélet szürke, mert a választások másnapján Papen helyzete hirtelen alapvetően megváltozott.

Akár arra jöttek rá azok, akik annakidején Papent uralomra segítették, hogy csupán a bajonetekre támaszkodva kormányozni veszélyes, akár arra, hogy Papén személye olyan nyugtalanító momentum, amelyet elixnálni kell, tény az, hogy amikor a kancellár tervbevett tárgyalásai a parlamenti pártok vezéreivel a centrum éles visszautasításán és a szocialisták s a nemzeti szocialisták merev ellentállásán — ezek a pártok még az érintkezést is megtagadták — megghiúsultak, az elnök mögött vagy mellett lévő titokzatos hatalmak Papent elejtették. A válság megoldásának egész terhe most Hindenburg elnök vállára nehezedik, aki épp annyira emlékezni fog alkotmányos esküjére, mint amennyire tekintetbe kell vennie Németország külpolitikai helyzetét és ennek követelményeit, valamint azokat a belpolitikai és gazdasági nehézségeket, amelyekkel az új kormánynak, bármilyen legyen is jellege vagy összeállítása, számolnia kell. Azonban akár prezidiális kabinet lesz a parlament támogatása nélkül, tehát Papén abszolutisztikus programja alapján Papén vagy más, új kancellár alatt, akár sikerül megteremteni egy az elnök bizalmát bíró kabinet számára a széles parlamentáris bázist, létét és Németország további sorsát külpolitikája fogja elhatárolóan befolyásolni.

A NOVEMBER 8-ÁN MEGTARTOTT amerikai elnökválasztás eredménye már hónapok óta nem volt kétséges, sőt beavatottak számára már évek óta nem forgott fenn kétség aziránt, hogy Hoover bukott ember. Midőn két évvel ezelőtt Amerikában jártam, általános volt a vélemény az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig, hogy Hoover úgynevezett „one-term president“, azaz csak egy cikluson át lesz elnök. Attól a perctől kezdve, amidőn a demokraták táborában helyreállott az egyetértés és a csikágói pártkongresszuson meg tudtak állapodni elnökjelöltjük személyében, olyan jelöltben, aki bizonyos népszerűség felett is rendelkezett, kétségtelenné vált megválasztatása. Sokkal inkább eltértek a vélemények arra nézve, mi lesz Franklin Roosevelttel megválasztatásának következménye. A republikánus párt, élén Herbert Hooverrel, nem egészen lojálisán és hazafiasán, egyenesen katasztrófát jósolt erre az esetre. A demokraták pedig természetesen az aranykor bekövetkezését hirdették. Kétségtelen az is, hogy amikor már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, — a választást megelőző héten — hogy Rooseveltet választják meg, ez a newyorki tőzsdén nem áresést váltott ki, hanem ellenkezőleg optimista hangulatot és egy ideig viharos áremelkedést. Túlzás lenne azt mondani, hogy ennek az oka abban lenne, mintha Roosevelttel választási programja és kijelentései olyan alapvető változásokat, olyan intézményes újításokat ígértek volna, amelyekből tényleg joggal lehetne az általános helyzet javulására következtetni. Attól az egy ponttól eltekintve, hogy Roosevelttel és a demokraták a prohibíció visszaszorításában, illetőleg lényeges enyhítésében minden bizonnyal messzebb fognak menni, mint ezt Hoover és a republikánusok tették volna, a demokrata program semmiféle új javaslatot vagy meglepő kinyilatkoztatást nem tartalmaz.

A tarifák kérdésében eltér politikája Hooverétól, aki a magas vámfalak apja és heves védelmezője, míg Rooseveltt a válság egyik okát a két év előtt megszavazott protekciós törvényben látja. Az biztos, hogy a prohibíciós rendszer fokozatos megszüntetése, azaz a magasabb alkoholtartalmú italok engedélyezése, amire az egyes államok törvényhozását szövetségi törvénnyel előreláthatólag fel fogják hatalmazni, nemcsak a közérkölciség emelkedését és a törvénytisztelet növekedését fogja eredményezni, hanem közgazdasági és állampénzügyi hatása is lesz. Növelni fogja bizonyos mezőgazdasági melléktermények fogyasztását, a csempészeket ugyan „munkanélküliségbe“ taszítja, de ehelyett lábraállítja a söripart és munkához juttatja a legitim kereskedelmet. A tervezett bor-, sör- és szeszadó és a behozatali vámok pedig szaporítani fogják az államjövedelmeket: az amerikai kincstár kb. 500 millió dollár jövedelmet remél ezeken a címeken. Roosevelt példátlan választási sikerének titka azonban — ilyen elektor-többséggel még sohasem választottak elnököt az Egyesült Államokban — sokkal egyszerűbb: Hoover nevéhez fűződik minden rossz, amit az amerikai négy év óta átélt; a még 1933 március 4-ig uralmon levő elnök talán önhibáján kívül nemcsak úrrá nem tudott lenni az elemek fölött, amelyek Amerika népét 1929 ősze óta korbácsolják, hanem legtöbb intézkedésévé ellenkezőleg elmélyíteni látszott a válságot. Franklin Rooseveltt új ember, neve, mely egy dicsőséges rezsime, az Unió egy nagy elnökének neve emlékétt idézi fel, viszont fétisként hatott. Az utolsó három év pusztításába belefáradt amerikai nép fiatal és meg nem törött ellenállóereje optimizmus után áhítozik: ezt Hoover nem tudta meghozni, — ezt hozza New-York állam volt kormányzója.

Hogy viszont mit várhat az új elnöktől Európa és a világpolitika, azt nagyon nehéz megmondani. Hamarosan ennek is ki kell derülnie, mert Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Belgium egyidejű fellépése a háborús adósságok kérdésében kényszeríteni fogja az új elnököt és a Kongresszust, hogy állást foglaljanak, minthogy Hoover jelezte, hogy Rooseveltt megkérdezése nélkül semilyen alapvető fontosságú kérdésben nem fog dönteni.

ANNAK, hogy a Világgazdasági helyzetet szintén valamivel bizakodóbban ítélik meg, egyik eleme éppen az európai adós hatalmaknak egyöntetű fellépése a nagy hitelezővel szemben. Az európai adós államoknak az 1931 július 15-étől egy évre adott Hoover-moratórium után teljesítendő első fizetési kötelezettsége tudvalevőleg 1932 december 15-én lenne esedékes. Nagy-Britanniának ekkor kellene 95,5 millió dollárt átutalnia, Franciaországnak pedig körülbelül ez összeg egyötödét. Ezek tényleg olyan összegek, amelyek úgynevezett ellenszolgáltatás nélküli átszállítása az Óceánon ismét komoly gazdasági következményekkel járhatna. Formailag a kölcsön-egyezmények értelmében az adós hatalmaknak moratóriumkérő bejelentésüket az esedékesség előtt három hónappal, azaz szeptember 16-án kellett volna megtenniük. A beavatott számára nem volt titok, hogy az érdekelt hatalmak meg is tették a bizalmas diplomáciai lépéseket szeptember elején és csak azért nem léptek fel nyilvánosan, hogy ne zavarják meg a választási hadjáratot Amerikában és ne feszélyezzék a két jelöltet, illetve nem időszerű fellépéssel ne kényszerítsék őket bele a merev elzárkózásba. Nyilvánvaló az is, hogy a ma még uralmon levő republikánus adminisztráció, amelyet az erre vonatkozó tárgyalások során Európában a demokrata Norman Davis képviselt, már előzetesen hozzájárult a moratórium kérésének módjához, anélkül persze, hogy a megadására nézve kötelezte volna magát. Már a lausannei konferencia idején biztos volt, — hiszen bármennyire tagad-

ták is, az úgynevezett „gentlemen's agreement“, amelyet akkor kötöttek, erre vonatkozott és tényleg megalkotta az egységes adós frontot Amerikával szemben — hogy az adós államok fel fogják vetni a szövetségi adósságokra vonatkozó egyezmények revíziójának kérdését. Ez történt most és a moratórium-kérés indokolása úgy szól, hogy mivel ezek a revíziós tárgyalások jelentékeny időt fognak igénybe venni, mindaddig, amíg ezek be nem fejeződnek, vagy mindenesetre egy megállapítandó időpontig, fizetési halasztást kérek. Az angolok inkább a fizetések gazdasági káros hatására hivatkoznak, a franciák pedig arra, hogy ők nem kapnak reparációs fizetést s ezért nem teljesíthetik a háborús tartozásokból származó kötelezettségeiket; azzal az amerikai érvel szemben pedig, hogy ennek a két fizetési kötelezettségnek egymáshoz nincs semmi köze, nem minden kajánosság nélkül arra hivatkoznak, hogy a másfél évvel ezelőtt rájuk kényszerített Hoover-moratórium igenis nemcsak de facto, hanem jogilag is létrehozta ezt a kapcsolatot.

Választási programja és beszédei után ítélve, Rooseveltt ellensége a háborús adósságok törlésének, de még leszállításának is. De már ebbeli kijelentéseihez hozzáfűzte, — bár igen bizonytalanul fogalmazta meg nyilatkozatait — hogy amennyiben az európai államok vámtarifájuk leszállítása által az amerikai áruknak nagyobb piacot biztosítanak, tehát az amerikai export felvételével kompenzálják az adósság elengedését, akkor ilyen alapon lehetne tárgyalni. Épúgy, mint a republikánusok, a demokraták sem idegenkednek továbbá attól, hogy az adósságok kérdését összefűzzék a leszereléssel, mert csak azt nem akarják, hogy az adós államok az Amerikának járó és meg nem fizetett pénzből más államok elnyomására, vagy az amerikai előtt nem rokonszenves békeszerződések fenntartására szolgáló hadseregeiket szereljék fel vagy nagyobbítsák. A megegyezés tehát, ha Amerika mai hangulatában egyáltalában létrejöhet, nem lesz könnyű. Es bizony az sem látszik kizártnak, hogy ha később talán megindulhatnak is a tárgyalások, most az európai államok kérése merev visszautasításra fog találni. De a kérésnek ebben az esetben is meglesz az a hatása, hogy ha most még fizetni is kell majd Angliának, Franciaországnak, Belgiumnak, Olasz- és Lengyelországnak, az adósságok újrendezésének problémája kérlelhetetlenül Amerika elé került és kedvező megoldást követel.

A NEMZETEK SZÖVETSÉGE iránti bizalmatlanságnak egyik, ha talán nem is teljesen jogosult oka, az a tény, hogy a japán—kínai konfliktusban nem tudta Japánt térdre kényszeríteni, Mandzsúria elhagyására bími és ezt a keletázsiai területet visszaadni a széteső Kína anarchikus közigazgatásának. Eltekintve attól, hogy ha ez a nagyhatalmak együttes akciójával sikerült volna is, valóban olyan hasznos, humanitárius és értékes teljesítmény lett volna-e, fennmarad a kérdés, hogy mindaddig, amíg a Népszövetség nem jurisdikcióval és végrehajtó hatalommal felruházott államok feletti állam, lehetséges és kívánatos-e ilyen akciója? Mindenesetre az adott körülmények között és az Ázsiában érdekelt hatalmak békevágya vagy inkább hadi tehetlensége mellett a Népszövetség azt tette, amit éppen tehetett. Pártatlanul ítélve nem jelentéktelen eredmény a Lord Lytton elnöklete alatt Kelet-Ázsiába kiküldött bizottság jelentése, amely bizottságban az elnökön kívül egy amerikai, egy francia, egy német és egy olasz delegátus vett részt. Ez a rendkívül érdekes dokumentum nemcsak a keletázsiai konfliktus historikumát állapította meg, a helyi viszonyokat mérlegelve, egészen meglepő pontossággal, hanem olyan egyhangú javaslatokhoz érkezett el, amelyek talán nem is zárják ki a megegyezés lehetőségét. A japánok részéről diplomáciai hibának kell minősíteni azt,

hogy a tokiói kormány a bizottság jelentésének publikálását be nem várva, a Mandzsukuo nevű mesterséges és a japánok által különféle eszközökkel életre hívott államot de jure elismerte s ezzel elébe vágott a népszövetségi Tanács és az e kérdés eldöntésére összehívott rendkívüli közgyűlés határozatainak. Mégis azok az értékes javaslatok, amelyekben a Lytton-jelentés kulminál, talán mindennek dacára megvethetik valamely megegyezésnek az alapjait. A jelentés megállapításai súlyosan elítélik a japánokat, akiket az 1931. évi szeptemberi konfliktus tudatos előidézésével vádolnak. Azonfelül bebizonyítják, hogy a Mandzsukuo-lakosság perhorreszkálja a mai rendszert, aminek a japán terror dacára kifejezést is tudott adni a bizottság előtt. Következtéseiben azonban, illetve inkább javaslataiban a jelentés közeledést mutat a japán téziszhez. Kína az egész viszály lefolyása alatt hevesen ellene szegült annak, hogy mindaddig, amíg japán csapatok kínai területen tartózkodnak, ő kénytelen legyen Japánnal e megszállás nyomása alatt tárgyalni. A jelentés legelső javaslata pedig úgy szól, hogy a Tanács intézzen felhívást Kínához és Japánhoz, hogy a jelentésben lefektetett elvek tekintetbevételével vitassák meg a megoldás lehetőségét. Minthogy a nankingi kormány némi húzódozás után elfogadta a jelentést javaslataival együtt, talán, ha a japán válasz, melyet a népszövetségi Tanács most folyó ülészaka tárgyal, ennek a megoldásnak tényleg megadja az elemeit, nincs kizárva, hogy a távolkeleti konfliktus is előbb vagy utóbb ezen a vonalon befejezést nyer anélkül, hogy Japán elhagyná a genfi intézményt, amivel állandóan fenyegetőzik, vagy amelyből való kizárással éppily állandóan fenyegetik őt.

A NAGYSZÁMÚ kormányválság között, amely az elmúlt két hónap alatt megmozgatta Európa politikai felületét, csak a romániai kabinetváltásnak voltak külpolitikai okai és maradnak külpolitikai következményei. A Vajda-Vojvoda kormányt Titulescu londoni követ forradalmi lépése buktatta meg. Ez a temperamentumos és kétségtelenül tehetséges államférfi, aki évek óta a román külpolitika vezetőjének szerepét játssza ugyan nem Bukarestben, hanem Londonból és Genfből, szembekerült kormányával, annak a szovjet irányában követett politikájának kérdésében. Titulescu magának tartotta fenn a Moszkvával tervezett meg nem támadási szerződésről szóló tárgyalások vezetését. A Vajda-kormány pedig, amely a súlyosbodó román pénzügyi válság következtében mindjobban engedni volt kénytelen a francia nyomásnak, úgy látszik, Titulescu tudta nélkül közvetlen tárgyalásokba bocsátkozott Litvinowal, & pedig olyan alapon, amely Besszarábia birtoklásának garanciáját a meg nem támadási szerződésből kihagyta volna. Franciaország tudvalevőleg a múlt nyáron hirtelen elhatározással megváltoztatta a Szovjettel szemben követett politikáját és francia—orosz meg nem támadási szerződést parafáit Párizsban. Ennek a politikai változásnak oka többféle. Egyrészt a francia ipar kívánta a Tardieu—Flandin-féle behozatali-tilalmirendszer elleni szovjet-represszáliák által sértett érdekeinek orvoslását. Főoka azonban az, hogy Franciaország ezáltal szeretné a német—orosz viszonyt meglazítani, Moszkvát elválasztani Berlinton, ezzel Németországot gyengíteni és Lengyelország biztonságát, már amennyire egy szovjet-szerződéssel lehet, oltalmazni. Az aztán természetes, hogy a mostani radikális francia kormány már pártpolitikai doktrína szempontjából is szívesen előmozdítja ezt a politikát és nagyobb nyomattal képviseli, mint valamely jobboldali francia kabinet tenné. Hasonló szerződést kötött éppen német politikájára való tekintettel Lengyelország. Azonban aki informálva van Pilsudski marsall évenként megismétlődő bukaresti látogatásairól, amelyek alkalmával a lengyel diktátor mindig alapos vizsgálat tárgyává tette a román hadsereget szervezet és harcokészég szempontjából,

az tudja, hogy a marsall minden évben kedvezőlenebb benyomással és növekvő aggodalommal tért vissza útjáról. A lengyel katonai szakértők véleménye, úgy látszik, az, hogy a román—lengyel katonai szövetség számukra inkább teher, mint könnyebbség. Valamely orosz támadás a román hadsereget legázolná és ezáltal a lengyel csapatok jobb szárnya oldaltámadás veszélyének lenne kitéve. Ilyen körülmények között Lengyelország nagyobb biztonságot érez, úgy látszik, megnemtámadási szerződésével, amely katonai szövetségét felbomlással fenyegeti, mint azzal a biztosítékkal, melyet utóbbi ad neki. Párizs és Varsó tehát egyaránt erős nyomást gyakorolt Bukarestre, hogy mindenáron hasonló szerződést kössön. Amidőn Titulescu értesült arról, hogy kormánya az ő háta mögött és kifejtett politikai elveivel ellentétben ilyen tárgyalásokat folytat, szokatlanul zajos körülmények között beadta lemondását, amellyel úgysis állandóan fenyegetőzött. Hogy a dolgot még feltűnőbbé tegye, nemcsak kormánya megkérdezése nélkül nyilvánosságra hozta lemondása tényét, hanem egyben lemondott népszövetségi delegátust funkciójáról is.

Indokolása, amellyel ezt a tényét, szintén a nyilvánosság előtt, kísérte, teljesen meggyőző: szerinte a megnemtámadási szerződés, ha nem garantálja Romániának Besszarábia birtoklását, nemcsak erősödést nem jelent, hanem ellenkezőleg, jogilag és tényleg, gyengíti hazája helyzetét. Jogilag, mert a Kellogg-paktum helyébe lép, amely minden támadó háborút a szerződő felek között úgysis törvényenkívülinek bélyegez, tehát megvédi a besszarábiai határt — legalább is annyira, amennyire ezt valamely szerződés egyáltalán teheti. Ugyanilyen irányú új szerződés tehát azt a vélelmet engedné meg, hogy az előbbiben adott garancia nem bír teljes értékkel és így erőlténené amazt anélkül, hogy az új szerződés erkölcsileg vagy jogilag máskülönben szilárdabb alapokon nyugodnék. Tényleg, mert egy ilyen, Románia keleti határát illetően hiányos szerződés aláírásában bennfoglaltnék az orosz álláspont elismerése, amely Besszarábiát máig is orosz területnek tekinti. A kormány és követe között így keletkezett szokatlan konfliktusból a követ került ki győztesen, akinek még Vajda-Vojvoda felajánlotta a külügyi tárcát, dezavualva ezáltal saját előbbi politikáját. De a konfliktusba és ezzel kapcsolatos belpolitikai nehézségeibe s a Népszövetséggel pénzügyi rekonstrukciója tárgyában folytatott tárgyalásaiba, melyeket hirtelen megszakított, bele is bukott a Vajda-kormány. Helyét, szintén Titulescu támogatásával, Maniu Gyula foglalta el, aki az adott körülmények között hajlandó volt engedni nyári rideg álláspontjából és kibékülni királyával. Az új kormány újból felvette az érintkezést a Népszövetséggel és egyelőre Titulescu elvei és vezetése alapján valamilyen módon igyekszik a megnemtámadási szerződést is tető alá hozni. Hogy mindez lehetséges-e: népszövetségi rekonstrukció, francia segítséggel és támogatással, de a franciák által nagy nyomatókai kívánt megnemtámadási szerződésnek azok mellett a feltételek mellett való megkötése nélkül, amelyek alapján a Szovjet tárgyalni hajlandó, — hogy ez lehetséges-e, arra már a legközelebbi heteknek felelniök kell. Mindenesetre jellemző és sajnálatos, hogy a keleti irányban és a nagy nyugati szövetségese részéről mutatkozó nehézségeket Románia, vagy egyes román államférfiak magyarellenes demonstrációkkal óhajtják álcázni.

A MAGYAR kormányváltozás, Gömbös Gyula kormányvállalása nem hozott változást a magyar külpolitika vonalvezetésében. A miniszterelnöknek ragyogó külsőségek között lezajlott római látogatása bizonyítéka annak, hogy az Olaszországhoz fűző, immár hatéves barátság, melyet Mussolini és Bethlen István kötöttek, változatlanul alappillére a magyar külpolitiká-

nak. A látogatás célja nyilvánvalóan gazdasági természetű volt és ezen a téren a miniszterelnök nyilatkozataiból ítélve, teljes sikert is ért el. December i-én egy vegyes olasz—magyar bizottság fog működésbe lépni, amelynek feladata az államférfiak között megállapított elvek tekintetbevételével az olasz—magyar gazdasági forgalom kereteinek kiegészítése olymódon, hogy Magyarország élőállat-exportja növeltesék és gabonaexportja helyébe részben egyéb terményeinek kivitele lépjen. A nagy közvélemény annál nagyobb örömmel és elégtétellel üdvözölte azt a fényes fogadtatást, amelyben Magyarország miniszterelnökét a nagy Olaszország és korunk legnagyobb államférfia részesítette, mivel egyidejűleg javulni látszik a viszony Párizs és Róma között. Európa rekonstrukciójának és így nekünk is eminens érdekünk, hogy a két nagyhatalom viszonya bensőségessé és barátságosabbá váljék, Olaszország népmozgalmi és gazdasági érdekeinek megfelelő meg-egyezés köttessék és hogy a fasiszta-rendszer abban a megbecsülésben részesüljön, amely őt, mint a legmodernebb államjogi, társadalmi és politikai eszmék alapján létrejött új rendszert joggal megilleti.

OTTLIK GYÖRGY

A ROMÁN DRÁMA 1916—1918

PÉTIN francia tábornok, aki a román hadsereghez 1916-ban küldött francia katonai misszió vezetője, Berthelot tábornok mellett vezérkari főnöki szolgálatot végzett, „A román dráma“ (Le drame roumain) cím alatt megjelent művében megírta az Arges-menti (vagy bukaresti) csatát.

Ezt a csatát a románok Bukarest védelmére 1916 november végén és december elején vívták meg, egyrészt Falkenhaynnak az erdélyi Kárpáton áthatolt serege, másrészt Mackensennek Bulgária felől a Dunán átkelt balszánya: Kosch tábornok erős német-bolgár-török hadteste ellen. Bizonyos tekintetben a Marne mentén vívott csatához hasonlít a bukaresti csata: 1914-ben a határokról visszavert francia seregek a Marne mentén verekedtek meg a főváros megvédése érdekében, 1916-ban a hasonlóan megvert román seregek ugyanezt tették az Arges mentén. Mint ott Kluck és Bülow serege között, úgy itt is Falkenhayn és Kosch között széles hézag kínálkozott a védő félnek az ellentámadás intézésére. Ezen a hézagon keresztül indult a román tartalék Berthelot javaslatára és Presan román tábornok terve szerint merész és sikeres ellentámadásra a Kosch-féle hadcsoport balszámyának.

A különbség a mámei csatával szemben az, hogy az Arges mentén a németek nem jöttek zavarba és hogy Falkenhayn a hadi helyzet rendbehozását nem a visszavonulásban kereste, miként azt a Máménál Bülow serege tette, hanem a támadás folytatásában, ami a döntő győzelmet végül is a német fegyvereknek szerezte meg. Párizs megmenekült, Bukarest elesett.

Pétin megállapítja, hogy ezt a csatát Berthelot sohasem javasolta és Presan sohasem vezette volna, ha az orosz segítséget bizonyosra nem veszik. Az orosz valóban segíthetett volna, de nem akart segítem.

Egyébként Pétin tárgyilagosan, okmányok alapján írja le a csata eseményeit és minden románbarátsága mellett is fenntartás nélkül elismeri a német hadvezetés kiválóságát. Kár, hogy a műben foglalt silány vázlatok a megértés céljait nem jól szolgálják.

Természetesen a mű kiemeli Berthelot döntő jelentőségű szerepét, aki a román hadsereg első tanácsadója volt és ebben a minőségében elsőrangú

munkát végzett. Emellett Presan ügyes és elszánt hadvezetését is érdem szerint méltatja. Ez ellen semmi észrevételt sem tehetünk, mert a német katonai szakirodalom is elismeri, hogy az Arges-menti csatában a vakmerő román ellentámadás Rosch hadcsoportjának balszámyát meglepte, visszaszorította és veszélyes helyzetbe hozta. Ez bizonyítja Presan vezéri képességeit.

A műhöz az előszót a híres Weygand tábornok, az elhunyt Foch első munkatársa írta. Ez eléggé jellemzi a mű katonai értékét és tanúsítja a francia-román fegyverbarátság ápolására irányuló törekvést. Az előszóban találjuk azt a megállapítást, hogy Franciaország hálát érez Románia iránt, mert ez akkor avatkozott a háborúba, mikor annak kimenetele kétséges volt és mert ez a beavatkozás az orosz hadsereg ellenállóerejét hat hónappal meghosszabbította. Weygand azt kérdezi: mi történt volna a keleti fronton a román beavatkozás nélkül?

Mi ezt másként látjuk. A román akkor fogott fegyvert, mikor az orosz földön vonuló osztrák-magyar arcvonal Bruszilov csapásai alatt majdnem összeomlott, mikor Cadoma az Isonzo mentén Görzöt és a doberdói fennsíkot elfoglalta és amikor a német nyugati arcvonal a Somme mentén az antant nagy támadásának hatása alatt a megpattanásig feszült.

Románia ekkor emberi számítás szerint biztosra mehetett. Ha hadseregét jól vezetik, a világháborút eldönti. A valóságban Románia beavatkozásának silány eredménye az antantot, különösen pedig az oroszot kiábrándította. Az orosz fővezérlet, ahogyan ezt Pétin megírja, a bukaresti csata megvívása ellen volt és azt ajánlta a románoknak, hogy adják fel a fővárost és ellenállás nélkül vonuljanak a Sereth mögé, ahol az orosz seregre támaszkodhatnak és seregüket újraszervezhetik. Ez magyarázza meg, hogy miért nem támogatta az orosz a románt a bukaresti csatában. A románok azonban orosz ádulásról beszéltek, ami ugyan indokolatlan volt, de jellemző, hogy az orosz szövetséges barátságtalan magatartását nem tudták mással megindokolni.

A francia szövetséges egészen más. Ezt Pétin könyve is jól bizonyítja.

A JUGOSZLÁVIAI NEMZETI KISEBBSÉGEK HELYZETE

A NEMZETKÖZI JOG kérdéseinek tanulmányozására a múlt év során Jugoszláviában külön egyesület alakult, mely nemrégiben francia nyelven adta ki első évkönyvét. Az évkönyv egyébként gazdag tartalmából bennünket közelebről csak ^ivotté V. külügy-minisztériumi osztályfőnöknek a délszláviai nemzeti kisebbségeiből szóló cikke, különösen pedig a cikknek a magyar kisebbség helyzetét tárgyaló fejezete érdekel.

Éivotie tanulmánya hat fejezetben ismerteti a német, magyar, oláh, olasz, albán és török kisebbség helyzetét és megállapításaiban szerényen oda konkludál, hogy „mindazon államok között, melyek a kisebbségvédelemre kötelezettséget vállaltak, Jugoszlávia — néhány tévedést leszámítva — a leghelyesebben járt el és jár el ma is“.

Ez az egyoldalú és a tájékozatlan külföld megtevesztésére szánt megállapítás a legélesebb tiltakozást hívja ki maga ellen azok részéről, akik ismerik a jugoszláviai viszonyokat és közvetlen tapasztalatból is tudják, hogy a szerző célzatos beállításaival éles ellentétben éppen Jugoszlávia az, mely a magyar, a macedon-bolgár és az albán kisebbség népszövetségi panaszirataiban felhalmozott sérelmeknek, valamint a „testvér“ (!) horvát nemzet világszerte ismert szörnyű megpróbáltatásainak tanúsága szerint a jogmegvonás és a kisebbségek kíméletlen elnyomása terén az európai rekordot tartja.

Hogy milyen szellemben kezelik Jugoszláviában a nemzeti kisebbségeket, azt mutatja a többi közt Éivotie tanulmányának a macedon-bolgár kisebbségről szóló következő elmélkedése is:

„A bolgár vádaskodásokkal szemben az volt és az marad a jugoszláv tétel, hogy Délszerbia szláv lakossága sem nyelvénél, sem fajánál, sem vallásánál fogva nem kisebbség s hogy emiatt nem is létezhetik sem iskolai, sem vallási kérdés; hogy a szláv lakoságnak a szerb-horvát tan nyelvű állami iskolákba járó *gyermek*ei nem panaszkodnak az ellen, hogy ez a nyelv nekik idegen és nem kívánják bárminő kisebbségi iskolák megnyitását. (Sic S) Ami pedig az istentiszteletet illeti, azt sohasem tartották bolgár, mint különben szerb nyelven sem, hanem kizárólag ószláv nyelven.“

Ennek az önkényesen, a tények és a valóság kiforgatásával felállított tételnek az alapján, melynek csak az ószláv liturgiára vonatkozó része helytálló, a délszláv kormányok immár két évtized óta letagadják az ország számbelileg legerősebb, még most is legalább 700.000 főnyi bolgár nemzeti kisebbsége létezését, megszüntették a Macedóniának Jugoszláviához csatolt területén 1913-ig működő 640 bolgár iskolát, elűzték ezek 1013 bolgár tanítóját és eltörölték a bol-

gár nemzeti egyházat, melynek az első balkáni háború kitöréséig (1912) egy érseke, öt püspöke, 833 papja és 761. temploma volt. Elképzelhető-e ennél kíméletlenebb eljárás és brutálisabb jogfosztás, s elképzelhető-e cinikusabb felfogás, mint amilyennel Zivotic a belgrádi illetékes tényezőknél az elvesztett bolgár kisebbségi iskolák visszaadása és újbóli megnyitása előli merev elzárkózását indokolja?

Ugyanezzel a cinikus felfogással és a tények tudatos megmáskísításával találkozunk Zivotic tanulmányának a jugoszláviai oláhokról és albánokról szóló részében is.

Az 1921. januárius 31-i szerb népszámlálás szerint 231.068 főnyi oláh ságból Zivotic csak a Dunabánság 79.621 főnyi, illetve önkényes helyesbítéssel 64.033 főre redukált oláh lakosságát ismeri el nemzeti kisebbségnek, míg az ország más részeiben élő 167.035 oláh nemzetiségű állampolgár létezését, sorsát és kisebbségi jogait egyszerűen hallgatással mellőzi, holott ezek, ha más jogcímen nem, hát a Románia és Jugoszlávia között fennálló szövetségi viszonyra tekintettel legalább is a védelmi szerződésben biztosított kisebbségi jogok élvezetére tarthatnának igényt.

Külön figyelmet érdemel és a belgrádi mentalitásra felette jellemző az is, hogy míg 1915. július 25-én a bukaresti kongresszus szerb delegációja a román kormányelnökhöz intézett levelében felajánlotta a Macedóniában élő kucó-oláhok részére a teljes iskolai és egyházi önkormányzatot és tetejébe még egy oláh püspökségnek Monasztirban (Bitolj) való felállítását is, addig Zivotic ezen ígéret beváltásának elmaradását nemcsak az 1913. évi bukaresti békeszerződésnek a világháború folyamán oláh részről történt dezavválásával, hanem azzal is indokolja, hogy „a szerb Macedónia többi lakosai között szétszórtan élő s alig 7000 főnyi kucó-oláhoknak már csekély számuknál fogva sem járnak külön iskolai tagozatok“. Az ilyen kétszínűséghez valóban nem kell kommentár!

Rendkívül tanulságos Zivoticnak az a célzatos beállítása is, hogy „a bánati oláhoknak Romániával való nemzeti kapcsolata nagyon gyenge és csupán az oláh papok mesterséges akciójában jut kifejezésre“, Ezzel magyarázza az oláh kisebbség politikai aktivitásának hiányát is, bölcsen elhallgatva azt a tényt, hogy az oláh kisebbség azon vezetőit, kik a tavalyi kisebbségi kongresszuson részt akartak venni, brevi manu letartóztatták, s hogy a múlt évi nemzetgyűlési képviselőválasztásoknál az oláhságnak az egyedüli országos listára paktum alapján felvett három jelöltjét a jól ismert hatósági nyomással és egyéb választási visszaélésekkel megbuktatták.

Nem valószínű, hogy Zivotic a bánati oláhság nemzeti érzésének és nemzeti öntudatosságának letagadásáig merészkedő inszINUÁCIÓJÁVAL megtéveszthetné az oláh és a külföldi közvéleményt, mint ahogy nem fog hitelt találni az a különös állítása sem, hogy „a bánati oláhság összes törekvései a politikai községek és a jó községi közigazgatás megszervezésére szorítkoznak“, amikor köztudomású, hogy az oláhlakta községek élén kivétel nélkül szerb tisztviselők állanak.

Egészen hasonló a helyzet az albán nemzeti kisebbségnél is, szemben Zivoticnak minden tárgyi bizonyíték nélkül odavetett meg-

állapításával, hogy a helyi közigazgatás majdnem (!) mindenütt az albánok kezében van, albán tisztviselővel az élén. Ha valóban így lenne, akkor aligha kerültek volna az albán községek hivatalos helyiségeire azok a parancsszerű figyelmeztetések, hogy tilos más mint szerb nyelven beszélni.

Az albán kisebbség iskolaügyéről Ēivotic megtevesztő ravaszkodással azt írja, hogy „a jugoszláviai albánok-lakta egész területen működő 1401 iskolának 2609 osztályából az 1927/28-as tanévben 261 iskola (18.62%) 545 osztályát (20.88%) albán gyermekek látogatták“. Azt azonban elfelejti hozzátenni, hogy ezekben az iskolákban kizárólag szerb tanítók látják el a kizárólagosan szerbnyelvű oktatást! Azt a megdöbbentő állapotot pedig, hogy az albán kisebbségnek nincs egyetlenegy kulturális, társadalmi vagy gazdasági egyesülete sem, a tényeknek megfelelően nem azzal magyarázza, hogy a jugoszláv közhatalóságok minden rendelkezésükre álló eszközzel megakadályozták ilyen egyesületek létesülését, hanem azzal a nyilvánvalóan tendenciózus beállítással, hogy „az albánok eddigelé még nem érezték a kulturális és gazdasági téren való szervezkedés szükségességét“!

Annak illusztrálására, hogy e pro domo kimagyarázkodásokkal és a tárgyi igazság e hivatalos megkorrigálásával szemben kezdettől fogva milyen megkülönböztetett bánásmódban volt része a szerb uralom alá került albán kisebbségnek, szolgáljon a nemzetközi békét propagáló Carnegie-alapítvány által kiküldött vizsgáló bizottság 1914. évi jelentéséből vett következő idézet: „Házak és falvak felgyújtása, a lefegyverzett és ártatlan lakosság tömeges legyilkolása, hallatlan erőszakoskodás és fosztogatás: íme, ezeket az eszközöket használták és használják még ma is a szerb-montenegrói csapatok a kizárólag albánok-lakta területek etnikai jellegének gyökeres megváltoztatása céljából.“ Hogy pedig ezek a hallatlan erőszakoskodások milyen mérvet öltöttek, az kitűnik az albánoknak a polgárosult világhoz intézett és 1921-ben Valonában kiadott Szózatából, mely szerint a szerb hódítók egyedül a Rigómezőn (Koszovo) nem kevesebb mint 12.371 albánt megöltek, 22.110-et bebörtönöztek, 10.520 albán családot kifosztottak és 6060 házat elpusztítottak.¹ Ez a rekordszámba menő teljesítmény egymagában is köteteket beszél és ad oculos demonstrálja, hogy a szerb uralmi rendszer milyen eredeti módon fogott hozzá a „felszabadított“ albán területek megbékítéséhez és az új honpolgároknak az emberi és kisebbségi jogokban való részesítéséhez.

Az előbbiekhöz hasonló célzatos korrektúrák és hivatalos átfestések mintegy vörös fonalként húzódnak végig Ēivoticé egész tanulmányán, melynek egyes részeit szinte pontról-pontra kellene helyreigazítani, mert annyi bennük a hamisítás és a belgrádi kisebbségellenes politika szépítgetésére szánt csúrés-csavarás. Legkevesbé ellenőrizhetők a Ēivotic szerint 80.000 főre leolvadt török kisebbségre vonatkozó adatok, melynek vívódásairól és mostoha sorsáról Dzsemijet nevű politikai szervezetének az 1925. évi erőszakos nemzetgyűlési választások során történt legázolása és egyetlen politikai napilapjának

¹ La situation de la minorité albanaise en Yougoslavie. Mémoire présentée á la Sodété des Nations, le 5 mai 1930, pag. 12.

megszüntetése óta úgyszólván semmi sem került nyilvánosságra. Aránylag a legmegbízhatóbbak viszont az alig néhány ezer főnyi olasz kisebbségre vonatkozó adatok, melynek egészen különleges helyzetét a rapallói szerződés és a római egyezmény, valamint a nettunói jegyzőkönyv határozmányain kívül főleg az olasz nemzet imponáló ereje biztosítja, annak a régi tételnek igazolásaként, hogy a jog annyit ér, mint amennyi hatalom áll mögötte.

A német kisebbség viszonylagosan előnyös helyzete Zivotic fejtegetéseiből is kitűnik, ami azonban egyúttal annak a közvetett bizonyítéka is, hogy a külföld felé váltig hangoztatott jugoszláv egyenjogúság csupán írott malaszt s hogy Belgrád még a nemzetközileg garantált kisebbségi jogokat is korántsem a méltányosság és az igazság alapján, valamint a vállalt kötelezettségek pártatlan teljesítéseken, hanem valóságos kegyadomány és politikai alkuk cseretárgyaként, tetszés vagy nem tetszés szerint osztogatja. S ha fovotió a jugoszláv kisebbségi politika védelmében bizonyos kérkedéssel sorolja fel a német kisebbségnek, különösen a közoktatásügy terén nyújtott kivételes kedvezményeket, úgy ezzel a hivatalos apológiával szemben utalnom kell arra a külföld előtt még mindig nem eléggé ismert körülményre, hogy azok a feldicsért engedmények voltaképpen nagyon is kétes értékűek, mert csak bármikor visszavonható miniszteri rendeleteken, nem pedig tételes törvényen alapulnak s így híjával vannak a kellő jogi biztosítéknak. Hogy pedig maga a favorizált német kisebbség e könnyítések ellenére is miképpen vélekedik a saját iskolaügyéről, azt mutatja a tavalyi kisebbségi kongresszus elé terjesztett német kisebbségi helyzetjelentés következő passzusa: „Egész határozottsággal meg kell állapítani, hogy a németeknek egyetlen iskolája, sőt egyetlen osztálya sincs, melynek kifejezetten német jellege volna.“¹

Érdekes és az erőszakos magyarosításról a nagymagyarországi nemzetiségek és határontúli fajtestvéreik által annak idején világga kürtöit hamis tételtől merőben elütő Éivodó-nak az a megállapítása, hogy „a németek az Apponyi-féle iskolatörvény hatása alatt önként beleegyeztek felekezeti és községi iskoláiknak nemzeti (értsd: magyar tan nyelvű) iskolákká való átalakulásába, ami egyrészt felsőbb társadalmi osztályuk megmagyarosodásának, másrészt pedig anyagias gondolkozásuk egyenes következménye volt. Szabadulni akarván az iskolafenntartás költségeitől, egyszerűen feláldozták saját német tannyelvű iskoláikat.“

Hasonló, csak még általánosabb jellegű igazságszolgáltatást találunk egyébként Jojkió Vladan dr-nak 1931-ben Újvidéken „A Bácska és a Bánát nadonalizádója“ címmel megjelent könyvében is, melyben az erőszakos beolvasztási kísérletek elvetésével egyenesen követendő példának állítja a jugoszláv közvélemény elé Nagy-Magyarország nemzetiségi politikáját.

Nekünk ez a kettős tanuságtétel mindenestre igazolásul és elégtételül szolgálhat, mert olyanoktól ered, akik a világháború előtti 2—3 évtizeden át Magyarország ellen folytatott rágalomhadjáratnak közvetlen haszonélvezői, de nem utolsó sorban azért is, mert ezeknek az

¹ „Die Nationalitäten in den Staaten Europas.“ Sammlung von Lageberichten. Wien—Leipzig 1931. pag. 343.

utólagos beismeréseknek a világánál mindjobban szétfoszlik a magyarság türelmetlenségéről és a magyarországi nemzetiségek erőszakos elnyomatásáról az ellenséges propaganda által tervszerűen terjesztett vádak hazug legendája.

AMI MOST MÓR a jugoszláviai magyar kisebbséget illeti, Zivotic hivatalos feladatához képest annak a helyzetét is a lehető legkedvezőbbnek igyekszik feltüntetni. Konkrét tények és nyomos tárgyi bizonyítékok hiányában ebbeli fáradozása és egész érvelése általános, de merőben egyoldalú és a célnak megfelelően preparált statisztikai adatokkal kiegészített megállapításokban merül ki. Hogy ezek a tendenciózus beállítások milyen szellemben fogantak, az kitűnik tivo-liának abból a minden alapot nélkülöző vádaskodásából is, mely szerint „a magyar kisebbség kisebb-nagyobb mértékben hajlamos a határon túlról szított irredentizmus befogadására, a magyar kisebbség kulturális és társadalmi egyesületei pedig a titkos irredenta főfészkei“. Ennek a minősített rágalmozással egyértelmű és már sokszorosán megcáfolt gyanúsításnak kettős célja és előnye van: egyfelől alkalmat nyújt a külügyminisztérium osztályfőnökének arra, hogy különösen a külföld felé kellően kidomborítsa a jugoszláv kormányzat nagylelkűségét, mely a magyar kisebbséget Zivotic és társai szerint „kétes lojalitása ellenére is az összes politikai és polgári jogok korlátlan (sic!) élvezetében részesíti“, másfelől pedig szükség esetén ürügyül felhasználható a magyar kisebbség fokozottabb elnyomására és annak a jogfosztásnak megokolására, melyet a jugoszláviai magyarság kezdettől fogva, főleg azonban a nyílt, vagy az álparlamentarizmussal és látszatalkotmányossággal leplezett diktatúra óta elszenvedni kényszerül.

A magyar kisebbség állítólagos elszakadási törekvéseivel indokolja Zivotic azt a különben egészen téves állítását is, hogy „a jugoszláviai magyarság politikai tevékenységében mindig az ellenzék felé orientálódott, még azzal sem törődve, hogy ki vezeti az ellenzékot“. Ahány szó, annyi valótlan, mert a magyar kisebbség Jugoszlávia összes nemzeti kisebbségei között az egyedüli, mely annak ellenére, hogy elejétől fogva a hatósági üldöztetésnek, a szélsőséges szerb nacionalisták határtalan gyűlölködésének és a felelőtlen elemek garázda kilengéseinek keresztüzébe került, a centralisták és föderalisták közötti ádáz tusa-kodásban következetesen semleges maradt és félénk óvatosságból vagy túlhajtott opportunistából az ellenzékkel soha választási vagy más megállapodást nem kötött, hanem ehelyett már négy ízben a kormányon levő szerb pártokkal való szorosabb együttműködésben kereste az állandó zaklatásoktól való szabadulás lehetőségét, anélkül azonban, hogy az őszinte közeledésnek és megalkuvó alkalmazkodásnak ezzel az áldozatos próbatételével az Ületékes körök magyarellenes politikájának gyökeres megváltozását vagy—az 1927—1928-as évek aránylag tűrhetőbb viszonyait leszámítva - legalább némi megenyhülését tudta volna elérni.

A vaskos tévedések és ravaszkodó elhallgatások egész sorával találkozunk ott is, ahol Zivotic általános jellegű fejtegetései alátámasztására statisztikai adatokkal operál. Így pl. azzal a beállítással szemben, hogy Jugoszláviában „kb. (!) 38 magyar kisebbségi bankszerű pénzintézet működik“, a tényállás az, hogy az államfordulatkor Jugoszláviának jutott

délmagyarországi területen, az u. n. Vajdaságban fennálló és 75 millió korona saját, valamint 288.8 millió korona idegen tőkével rendelkező 168 magyar pénzüzet legnagyobb részét túladóztatással és egyéb rendszabályokkal alig néhány év alatt felszámolásra vagy szerb pénzüzetekbe való beolvadásra kényszerítették, a fennmaradó hányadát pedig nacionalizálták, úgyhogy a jugoszláviai magyarságnak már évek óta egyetlen számottevő és magyar jellegű pénzüzete sincs. Ugyanez áll az impériumváltás előtt a Vajdaság területén létező 230 magyar beszerzési, fogyasztási, értékesítő és hitelszövetkezetről is, melyből a fentihez hasonló eljárás folytán, csak a Éivotie jelezte és tehetetlenül vergődő 17 falusi szövetkezet maradt meg, ha ugyan még ez a csekély szám is fedi a valóságot!

A tervszerű és eredményes destrualásnak valósággal riasztó képét mutatja a magyar kisebbség iskolaügye is. Zivotic szerint a 472.409 főnyi jugoszláviai magyarságnak 103 népiskolája van 531 osztállyal és 530 tanítóval, „kik közül 493 magyar nemzetiségű“. A Dunabánság báni hivatalának közoktatásügyi osztálya által az 1929—30-as tanévről közzétett és mindenestre hitelesebb jelentés viszont 528 magyar tannyelvű osztályt tüntet fel mindössze 364 tanítóval, kiknek azonban legalább egyharmada nem magyar származású. Ezzel a siralmas állapottal szemben az ú. n. Vajdaság 382.325 főnyi szerb kisebbsége a magyar uralom alatt 179 népiskolával, vagyis minimálisan 716 osztállyal és 592 tanítóval rendelkezett, Magyarország 461.516 főnyi öszzszerbségének pedig 58 községi és 211 felekezeti, összesen tehát 269 népiskolája, vagyis egy iskolára átlag négy osztályt számítva, 1076 osztálya volt. Amellett a magyarországi szerbségnek törvénnyel biztosított teljes egyházi és iskolai önkormányzata volt, melynek értelmében a szerb tanintézetek kivétel nélkül szerb igazgatók vezetése alatt állottak s a tanítást is kizárólag a három szerb tanítóképzőben az intranszigns szerb nacionalizmus szellemében nevelt szerb tanerők látták el, úgyhogy a magyar államnak a szerbek iskolaügyére gyakorolt ingerenciája mindvégig a lagymatagon kezelt és ezért hatálytalan felügyeleti jogra szorítkozott.

A magyarországi szerbség e kiváltságos helyzetével éles ellentétben a jugoszláviai magyar kisebbség iskolaügye úgy alakult, hogy az öszzes vajdasági tanintézeteknek 1920 augusztusában végrehajtott államostításával kapcsolatban az S. H. S. állam közoktatásügyi kormányzata a 645 magyar tannyelvű népiskola helyébe, melyekből csak 266 volt állami intézet, míg a többi 379 mint felekezeti, községi, társulati vagy magánnépiskola működött, bizonyos számú, az állami népiskolák keretébe beleillesztett és alig néhány kivétellel szerb igazgatás alá helyezett ú. n. magyar, de valójában kettős tannyelvű tagozatot állított, melyekre a magyar kisebbség még a legcsekélyebb befolyást sem gyakorolhatja. Kétséget nem szenved, hogy ezek a tagozatok egyáltalán nem felelnek meg a védelmi szerződés 9. cikkében statuált követelményeknek, mint ahogy nem elégíthetik ki a magyar kisebbség jogos igényeit sem, minden egyébtől eltekintve már aránytalanul csekély számuknál fogva sem. A dunabánsági báni hivatal közoktatásügyi osztályának idézett jelentésében a Vajdaság területére kimutatott 2985 népiskolai osztályból és 2782 tanítóból a magyar kisebbséget ugyanis jog szerint és számarányához mérten a Vajdaságban 212 népiskola illetné meg 848 osztállyal

és 789 tanítóval, országos viszonylatban pedig, a közoktatásügyi minisztériumnak az 1926—27. tanévről közzétett adatai alapján, nem kevesebb, mint 306 népiskola 1224 osztállyal és az akkori tanítói létszám arányában 804 tanítóval.

A vajdasági népiskolai osztályok és tanszemélyzetük megoszlásában a magyarság rovására mutatkozó nagymérvű diszparitás az alanti számadatok világánál még feltűnőbbé válik. Míg ugyanis a Vajdaság szerb-horvát lakosságának 572-vel több osztálya és 688-cal több tanítója van, mint amennyi számarányánál fogva megilletné, addig a vajdasági magyar kisebbségnek 320 osztállyal és 425 tanítóval kevesebb jutott, mint amennyire az egyenlő elbánás és számbeli ereje alapján igényt tart s míg a Vajdaságban már 305 szerb-horvát lakosra esik egy népiskolai osztály és 293-ra egy tanító, addig a magyar kisebbségnél csak 723 lélekre jut egy népiskolai osztály és 1049-re egy tanító. Ennél rosszabb számaránya csak az oláh kisebbségnek van, melynél 833 lélekre esik egy osztály, 2057-re pedig egy tanító. S ezt nevezik Jugoszláviában egyenjogúságnak!

De ez még nem minden. A magyar kisebbségnek „engedélyezett” elemi iskolai tagozatok és osztályok száma a tanügyi hatóságok állandó akadékoskodása, főleg azonban a magyar tanulók felvételét rendkívül megnehezítő hírhedt névelmezés önkényes alkalmazása folytán évről-évre fogy s ma már ott tartunk, hogy a jugoszláviai magyarság felének, vagyis kb. 250,000 magyar nemzetiségű jugoszláviai honosnak, köztük a Horvát-Szlavonország és Szlovénia területén élő 85.087 főnyi magyarságnak egyetlenegy magyar tannyelvű elemi iskolai osztálya sincs.

A kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkével és az 1929. évi jugoszláv népiskolai törvény 45. §-ával kiáltó ellentétben a népiskolák magyar tagozatának 3. és 4. osztályában továbbra is államnyelven tanítják az u. n. nemzeti tárgyakat: a földrajzot és a történelmet, sőt a legtöbb magyar tagozat valamennyi osztályában az értelemgyakorlatok mellett még a számtant is. A nyolc osztályúvá bővített népiskola felső tagozatában egyáltalán tilos a kisebbségi tanulók anyanyelvű oktatása s csak a német kisebbségnek adták meg azt a kivételes kedvezményt, hogy a német tanulók a felsőbb népiskola 1. és 2. osztályában németnyelvű oktatásban részesüljenek. Nem részesülhetnek anyanyelvű oktatásban a magyar nemzetiségű kereskedő- és iparosinasok, a gazdasági ismétlő iskolák, valamint az ipari és kereskedelmi szakiskolák magyar tanulói sem. A még létező néhány — Zivotic számítása szerint 37 — magyar kisdédóvó magyar óvónők hiányában néhány éven belüli automatikus megszűnésre van ítélve. A szakadatlan áthelyezés és nyugdíjazás, valamint a természetes kiválás (elhalálozás) következtében a magyar tanítók sorai aggasztó mértékben megrikkultak, utánpótlásuk pedig magyar tanítóképző híján lehetetlen, ami kihatásában szükségszerűen a még létező u. n. magyar népiskolai tagozatok fokozatos és belátható időn belüli teljes megszűnését fogja eredményezni.

Nem utolsó dolog az sem, hogy a felekezeti és községi magyar iskolák ingó és ingatlan vagyonát — eddigelé minden kártalanítás nélkül — egyszerűen elkobozták és az iskolák fentartására rendelt magyar alapokat és alapítványokat minden elszámolás nélkül más, még pedig szerb nacionalista vagy szerb kulturális célokra fordították.

Minderről Zivotic persze mélyen hallgat, abban a feltevésben, hogy néhány parádés számmal tévedésbe ejtheti a tájékozatlan külföldet, melynek nincs módjában az eléje tált statisztikai adatokat kellően ellenőrizni.

Megtévesztők és a valósággal ellenkezők Zivotic-nak a magyar kisebbségi középfokú oktatásra vonatkozó adatai is. Szerinte a magyar kisebbség három középiskolával (gimnáziummal) s ezeken belül 24 osztállyal rendelkezik, holott tényleg csak szerb igazgatás alá helyezett, vegyesen szerb-magyar tannyelvű három párhuzamos tagozatról, és pedig a nyolc osztályú szabadkai, a leépítésre kijelölt négy osztályú zentai és az 1931—32. tanév befejeztével végleg megszűnt egy osztályú nagybecskereki gimnáziumi tagozatról, vagyis összesen 13 osztályról, sőt az 1932—33. tanévtől fogva a nagybecskereki egy osztály megszűntetése után már csak 12 osztályról lehet szó. A csak Zivotic elgondolásában létező 11, illetve 12 osztályos fiktív többletet tehát mint „légből kapott koholmányt” kell elkönyvelni.

Még szomorúbb a magyar kisebbségi polgári iskolák sorsa, mert eltekintve attól, hogy ezek is csak kettős tannyelvű s hozzá még már évek óta csonka, párhuzamos tagozatok, nem pedig teljes négyosztályú önálló magyar tanintézetek, a Zivotic cikkében említett öt állítólagosan magyar polgári iskolát az 1931. évi december 5-én szentesített új polgári iskolai törvény 19. §-ában foglalt rendelkezés alapján, melynek értelmében „az oktatás a polgári iskolákban kizárólag államnyelven történik“, az 1931—32. tanév befejeztével végleg megszüntették.

Még ennél is súlyosabb csapást mért a magyar kisebbségre a diktatúra által dekretált új iskolatörvények azon rendelkezése, amely megtiltja mindennemű és fokú magániskolák létesítését. Hogy ez a rendelkezés a Saint-Germain-en-Laye-i szerződés 8. cikkének és általában a jugoszláv állam által a szerződésben vállalt kötelezettségeknek a legfiagránsabb megsértése, azzal Belgrádban nem sokat törődnek, mint ahogy a Népszövetségi Tanács hármás bizottságai az eléjük terjesztett panaszirataim tárgyalása során is fölüeny ridegséggel napirendre tértek a jugoszláviai nemzeti kisebbségek e legkiáltóbb sérelme felett.

A magyar kisebbség iskolaügyének tervszerű destruálásán kívül van azonban még egész sora az olyan hatalmi túlkapásoknak, amelyek nem kevésbé veszélyeztetik a jugoszláviai magyarság nemzeti létét. Ezek közül e helyt csak a legfontosabbakra akarok rámutatni.

Az összes magyar kulturális, társadalmi és egyéb egyesületekre, melyeknek számát Zivotié 190-nél többre teszi, hivatalos nyelvül rákényszerítették az államnyelvet, alapszabályaik jóváhagyását éveken át halogatják, működésüket pedig hol engedélyezik, hol meg, mint pl. 1929 januárjától 1931 őszéig, mindenféle ürügy alatt, vagy egészen nyíltan, hatalmi szóval megakadályozzák. A magyar mezőgazdasági egyesületek (gazdakörök), kereskedő- és ipartestületek, sport- és testnevelési egyesületek magyar jellege már évek óta megszűnt, amennyiben vagy közvetlenül, a vezetőségnek a szerb nacionalista érdektálla összeállítása folytán, vagy közvetve az illetékes központi szervezetek révén szerb irányítás alá kerültek.

A magyar dal, a magyar zene, sőt még a magyar tánc is mindenféle korlátozásnak van alávetve, sok helyütt meg, különösen a magyarság városi gócpontjaiban, éveken át, főleg a diktatúra alatt, tilos volt. Amellett a filmfeliratoknak,¹ valamint a címkéknek és cégtáblafeliratoknak² is kizárólag államnyelvűeknek kell lenniök.

A magyar nagybirtokoknak földreform címén végrehajtott erőszakos kisajátításával kihúzták a földet a magyar tulajdonosok lába alól, a magyar földbirtokosokat igazságtalan adókvetésekkel és azzal, hogy a rendkívül alacsonyan megszabott megváltási összegeket még máig, vagyis a földreform megindításától számított 14 év után sem fizették meg, vagyonilag tönkretették, a birtokaikról elűzött magyar gazdasági cselédek, zsellérek és mezőgazdasági munkások tízezreit pedig koldusbotra juttatták és földönfutókká tették s mindennek betetőzéséül a túlnyomóan magyar emberektől elvett birtokokból egyetlenegy magyar földigénylőnek sem adtak földet!

A kulturális megnyomorítással és a gazdasági deposszedálással párhuzamosan halad a magyar kisebbségnek a közjogokból való kizárása.

¹ L. a filmcenzúráról szóló 1932 február 22-én kelt P. 5391. számú rendelet 3. cikkét.

² L. a Dunabánság báni hivatala 8. ügyosztályának az 1931 november 5-én kelt új ipartörvény 128. §-a alapján 1932 júniusában kiadott körrendeletét.

Sajtószabadság híján a magyar újságok nem felelhetnek meg tulajdonképpen hivatásuknak: nem panaszolhatják el a magyar kisebbség ezernyi sérelmét, nem szorgalmazhatják ezek orvoslását és nem adhatnak hangot a jogos magyar kívánságoknak. Ehelyett napi-hírek és a cenzúra engedélyezte egyéb sajtóanyag vagy hivatalosan megrendelt cikkek közlésére kell szorítkozniok a megszüntetés állandó veszedelmétől való félelmükben.

A gyülekezési és egyesülési jog s általában a politikai jogok szabad gyakorlását s ami ennek természetes velejárója: önálló kisebbségi politikai pártnak faji, felekezeti vagy regionális alapon való megszervezését az 1931. évi szeptember 3.-1 új alkotmány (13. cikk), az új egyesületi törvény (12. cikk), valamint a nemzetgyűlési képviselők és a szenátorok választásáról szóló törvények egyaránt lehetetlenné teszik, ami a magyar nemzeti kisebbségnek mint önálló politikai tényezőnek a politikai életből és a parlamentből való teljes kisémmizését jelenti. S ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy sem a községeknek, sem a bányáknak nincs önkormányzatuk s hogy ezeket a községeket kinevezett, tehát mindenben a kormánytól függő szerb tisztviselők adminisztrálják, akik mellett az ugyancsak kinevezett községi képviselőtestületi és előjáróság! tagok és bányai tanácsosok legfeljebb mint fejbólintó bálintok statisztálhatnak, akkor egész sérelmességében előttünk áll a magyar nemzeti kisebbség jogfosztottsága és egyenesen katasztrofális helyzete.

Ezekkel a beszédes tényekei szemben hiábavaló minden leplezgetés és megtevesztési kísérlet. S ha *livoút* a külföld tájékoztatására szánt cikkében a reális állapotok célzatos átszínezésével Jugoszláviát mint a nemzeti kisebbségek valóságos Dorádóját igyekszik feltüntetni, úgy ezzel a meddő törekvéssel szemben egészen bizonyos, hogy az ilyen Dorádóból legkevésbé a közvetlenül érdekelt nemzeti kisebbségek kének. Ma már sokfelé tudják, hogy a szerb diktatúra, akár nyílt, akár az álpárlamentarizmus és a látszatalkotmányosság köntösébe burkolt formájában, nem más mint a túltengő nagyszerb nacionalizmus inkarnációja, azzal a rendeltetéssel, hogy a nem-szerb törzsek és népek egész szellemi és erkölcsi örökségét, ezeréves hagyományokban gyökerező nemzeti kultúráját és a saját külön történelmi fejlődésük meghatározta népi jellegét az államjogi egységesítés és a lelki uniformizálás olvasztótégelyében úgyszólván máról-holnapra jugoszláv mixtum compositummá összekotyvassza. Tudja ezt a nálunk Scotus Viator néven ismert Seton Watson is, akinek igen nagy része volt Jugoszlávia megalapításában s aki csalódottsága és a rendszer elleni tiltakozása jeléül 1930 nyarán visszautasította a belgrádi egyetem díszdoktori tisztségét. És látja ezt Scotus Viator fegyvertársa, Wickham Steed és az ugyancsak szerbofil Wendel Hermann német publicista is, akik a délszláv koncepciónak meggyőződéses hívei és a megalakult S. H. S. királyságnak lelkes szószólói voltak, most pedig kiábrándultán és mea culpázva hátat fordítottak Belgrádnak. S ha odalent még mindig konszolidációt és egyenjogúságot emlegetnek, a helyesen informált külföld rég tisztában van azzal, hogy a látszólagos belső rend és nyugalom nem más, mint a megfojtott közélet temetői csendje,

a jugoszláv egyenjogúság pedig nem más, mint az elnyomott népmillióknak a jogtalanságban való egyenlősége.

Apponyi Albert, egyik genfi útja előtt azt mondta, hogy a nemzetek kibékítésének munkája a visszaesés képét mutatja. Kétséget nem szenved, hogy különösen itt, a Duna völgyében a nemzetek közötti jó viszony kialakulásának egyik legnagyobb akadálya a kisebbségi kérdés megoldatlansága. S ha Ducsics Jovan, a budapesti jugoszláv követ és kiváló szerb költő belgrádi búcsúztatóján annak a reményének adott kifejezést, „hogy a két ország között rövidesen olyan légkör fog kialakulni, mely egy jobb jugoszláv-magyar jövő útját fogja egyengetni“, akkor mi erre csak azt felelhetjük: A nemes szándékot örömmel üdvözljük, mert minden ellentét mellett is mindig elismeréssel adóztunk a szerb nép hősiességének, példás áldozatkészségének és erős nemzeti öntudatosságának. A dicséretes törekvés megvalósulásának előfeltétele azonban a jugoszláviai magyar kisebbség tarthatatlan helyzetének a méltányosság, a jog és az igazság követelményeinek megfelelő gyökeres orvoslása.

PROKOPY IMRE

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetében adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségelvéi a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsájt-hatók könyvkereskedői forgalomba.